

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

TOPLUMSAL CİNSİYET TUTUMLARI BAĞLAMINDA AİLE İÇİ
SORUMLULUK PAYLAŞIMI: YÜKSEKÖĞRENİM GÖRMÜŞ
ÇALIŞAN DİNDAR KADINLAR VE EŞLERİ ÖRNEĞİ

(DOKTORA TEZİ)

Sümevra ÜNALAN TURAN

BURSA – 2019

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

TOPLUMSAL CİNSİYET TUTUMLARI BAĞLAMINDA AİLE İÇİ
SORUMLULUK PAYLAŞIMI: YÜKSEKÖĞRENİM GÖRMÜŞ
ÇALIŞAN DİNDAR KADINLAR VE EŞLERİ ÖRNEĞİ

(DOKTORA TEZİ)

Sümevra ÜNALAN TURAN

Danışman:
Prof. Dr. Vejdi BİLGİN

BURSA – 2019

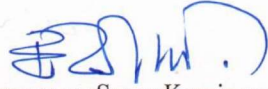
TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

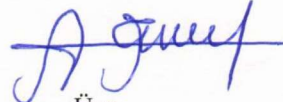
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı'nda 711321008 numaralı Sümeyra Ünalın Turan'ın hazırladığı "Toplumsal Cinsiyet Tutumları Bağlamında Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı: Yükseköğrenim Görmüş Çalışan Dindar Kadınlar ve Eşleri Örneği" konulu doktora tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 20/08/ 2019 günü 11:00 – 13:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı / ~~başarısız~~) olduğuna (oybirliği / ~~oyçokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Prof.Dr. Vejdi BİLGİN
Uludağ Üniversitesi

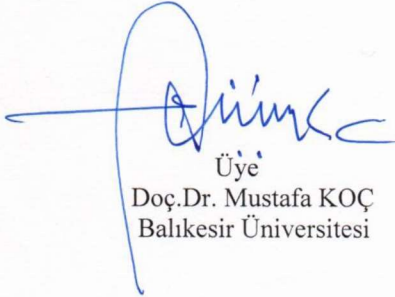
Üye
Prof.Dr. Abdurrahman KURT
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç.Dr. Saadet MAYDAER
Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof.Dr. Kemal ATAMAN
Marmara Üniversitesi

Üye
Doç.Dr. Mustafa KOÇ
Balıkesir Üniversitesi

20/08/ 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 20/08/2019

Tez Başlığı / Konusu: **Toplumsal Cinsiyet Tutumları Bağlamında Aile İçi Sorumluluk**

Paylaşımı:Yükseköğrenim Görmüş Çalışan Dindar Kadınlar ve Eşleri Örneği

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 354 sayfalık kısmına ilişkin, 30/07/2019 tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
20/08/2019

Adı Soyadı: Sümeysa ÜNALAN TURAN
Öğrenci No: 711321008
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı: Din Sosyolojisi
Statüsü: Doktora

Danışman

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN

Tarih: 20/08/2019

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum ‘‘Toplumsal Cinsiyet Tutumları Bağlamında Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı: Ysekğrenim Görmüş alışan Dindar Kadınlar ve Eşleri rneği’’ başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

20.08.2019
S.Ü. Turan

Adı Soyadı: Sümeyra ÜNALAN TURAN
Öğrenci No: 711321008
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı: Din Sosyolojisi
Statüsü: Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Sümeyra ÜNALAN TURAN
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Sosyolojisi
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: XVII + 352
Mezuniyet Tarihi	: 20 / 08 / 2019
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Vejdi BİLGİN

Toplumsal Cinsiyet Tutumları Bağlamında Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı: Yükseköğrenim Görmüş Çalışan Dindar Kadınlar ve Eşleri Örneği

Yemek, temizlik çamaşır, bulaşık, ütü, alışveriş, tamirat, çocuk bakımı, çocukla oyun oynama, çocuğu okula bırakma, okuldan alma, misafir ağırlama, akraba-arkadaş ilişkilerini dengede tutma gibi içeri ve dışarı alana ait olmak üzere çok geniş bir yelpazeye yayılan aileye ait sorumlulukların kim tarafından ne şekilde düzenlenip yapılacağı, karı-koca çalışan çiftlerin hayatlarının merkezinde yer almaktadır. Literatürde “ikinci vardiya” olarak adlandırılan mesai sonrası kısıtlı vaktin nasıl organize edildiği, eşlerin toplumsal cinsiyet tutumlarını ortaya koymak için oldukça elverişli bir zemin sunmaktadır.

Çalışmamızda eşlerin toplumsal cinsiyet etkileşimini ve bunun duygusal boyutu da içeren sonuçlarını anlamaya en uygun olduğu düşünülen 0-6 yaş çocuğa sahip çiftlerle çalışılmıştır. Araştırmamızın örneklem grubunu yükseköğrenim görmüş, karı-koca çalışan, dindar ve 0-6 yaş çocuk sahibi 25 evli çift oluşturmuştur. Hem kadınlarla hem eşleriyle yapılan derinlemesine görüşmelerle, katılımcıların toplumsal cinsiyet inşa sürecinde ailenin, eğitiminin ve dinin etkileri ve bunun aile içi sorumluluk paylaşımına yansımaları anlaşılmasına çalışılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde toplumsal cinsiyet ve ev işi kavramlarının kapsam ve içeriğinin kuramsal arka planına ve aile içi sorumluluk paylaşımına ilişkin sosyolojik yaklaşımlara yer verilmiştir. İkinci bölümde Türkiye'nin modernleşme sürecinin köşe taşlarından birisi olan Tanzimat Dönemi'nden günümüze kadar Türk aile yapısı, aile içi ilişkiler, aile içi sorumluluk paylaşımı ve kadının statüsünde meydana gelen değişimler ortaya konmaya çalışılmıştır.

İlk iki bölümle ilişkilendirilerek ele alınmaya çalışılan saha çalışmaları bulguları ise iki bölümde değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki olan üçüncü bölümde katılımcıların bugünkü toplumsal cinsiyet tutumlarının oluşmasında merkezî rol oynayan evlilik hayatından önceki aile, eğitim ve eğitim sonrası bekârlık sürecindeki deneyimlerine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise katılımcıların şimdiki ailelerinde, eşlerin toplumsal cinsiyet etkileşimleri ve aile içi sorumluluk paylaşımının nasıl organize edildiği üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda bu bölümde hamilelik, birinci çocuğun, ikinci çocuğun doğumu gibi aile döngüsünün çeşitli aşamalarında işbölümünün nasıl yeniden düzenlendiği ve sorumluluk paylaşımını etkileyen zaman-uygunluk, kaynaklar, tutum ve din gibi faktörlerin etkisi ile işbölümünün duygusal sonuçlarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolü tutumları, ev işi, çocuk bakımı, aile içi sorumluluk paylaşımı, çalışan kadın, dindarlık, eğitim, aile, Türk ailesi.

ABSTRACT

Name and Surname : Sümeyra ÜNALAN TURAN
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Philosophy and Religious Sciences
Branch : Sociology of Religion
Degree Awarded : Doctorate
Page Number : XVII + 352
Degree Date : 20 / 08 / 2019
Supervisor (s) : Prof. Dr. Vejdi BİLGİN

Sharing of Domestic Responsibilities in the Context of Gender Attitudes: The Case of Highly Educated-Employed-Religious Women and Their Husbands

Sharing of Domestic Responsibilities in the Context of Gender Attitudes: The Case of Highly Educated-Employed-Religious Women and Their Husbands By whom and how the responsibilities such as cooking, house cleaning, laundry, ironing, shopping, repairing, child care, playing with children, dropping child to the school, picking up from school, hosting guests and keeping relatives-friends relationships in balance will be organized and carried out are at the heart of the lives of couples working together. The concept called “second shift” in the VIIamilya re, meaning how the post-working limited time is organized, provides a favorable basis for revealing the gender attitudes of the couples.

In this work, couples, with 0-6 years of aged children, who were thought to be most appropriate to understand the gender interaction of the couples and their consequences including the emotional dimension have been studied. The sample group consists of 25 married couples who had higher education, husband and wife working, religious and 0-6 years old children. Through in-depth interviews with both women and their spouses, the effects of family, education and religion on the gender-building process of the participants and their impact on the sharing of responsibility within the family were tried to be understood.

In the first part of our study, sociological approaches towards the theoretical background of the scope and content of the concepts of gender and housework regarding sharing of responsibility within the VIIamilya re given. The second part, which is one of the cornerstones of Turkey’s modernization process until today the Tanzimat Period Turkish family structure, family relations, family responsibility sharing and the status of women have been tried to reveal changes occurring.

Field research findings are evaluated in two parts by linking with first two chapters. Firstly, in the third chapter, experiences of the family, education and pre-marriage process before marriage life which have central role in construction of current gender attitudes will be given. In the fourth part, gender interactions of spouses in the current families of the participants and how the sharing of responsibility in the VIIamilya re organized are emphasized. This chapter also includes how the division of labor is rearranged at various stages of the family cycle, such as pregnancy, the birth of the first

child and the birth of the second child, and the emotional consequences of the division of labor, as well as the influence of factors such as time-availability, resources, attitudes and religion that affect responsibility sharing.

Keywords: Gender, Gender role attitudes, domestic labor, child care, sharing of domestic responsibilities, employed women, religiosity, education, family, Turkish family.

ÖNSÖZ

Günümüzde kadınların çalışma hayatında yer almasının toplumsal alanda kabul görme düzeyi artmış olmasına rağmen mesai sonrasında ev işleri ve çocuk bakım sorumluluklarından neden hâlâ öncelikli olarak kadınların mesul olduğu sorusu havada kalmaktadır. Kadınların ev dışında çalışma olgusunun uzun bir geçmişi olmasına karşın dindar kadınların kamusal görünürlükleri 1980'lerden sonra belirgin hâle gelmeye başladığı için "ikinci vardiya"nın nasıl yönetileceği dindar aileler için yeni bir olgudur. Farklı aile, eğitim, meslek ve sosyal çevrelerde yetişerek toplumsal cinsiyet tutumlarını inşa eden kadın ve erkeklerin evlilik birliği içinde aynı çatı altında yaşamaya başlaması, aile döngüsünün yeni evlilik, birinci çocuğun ve ikinci çocuğun dünyaya gelmesi gibi her farklı aşamasında eşlerin etkileşime girerek aile içi sorumluluk paylaşımını yeniden organize etmelerini gerektirmiştir. Kendi annelik deneyimimle birlikte kişisel alanımda meydana gelen değişimler, akademik ilgimi de aile içi sorumluluk paylaşımı ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine kaydırmış ve ev sorumluluklarına odaklanan bir tez konusunda karar kılmamı sağlamıştır.

Akademik hayatın en önemli basamaklarından biri sayılan doktora sürecinin son aşamasına gelmem ise, kuşkusuz bu tezin arkasında görünmeyen bir emek harcayan çok sayıda kıymetli insanın katkısı ile gerçekleşti.

En başta, üzerimdeki hakkını, hangi teşekkür ifadesiyle anlatmaya çalışsam kifayetsiz kalacak olan kıymetli danışman Hocam Prof.Dr. Vejdi BİLGİN'e tüm kalbî duygularıyla şükranlarımı sunuyorum. Lisansüstü hayatıma, sadece akademik bilgi birikimiyle değil, kişiliği, özverisi ve fedakârlığıyla da yön veren değerli Hocam'ın rehberliği, benim için büyük bir şans ve eşsiz bir deneyimdi.

Yüksek lisans ve doktora süresince Din Sosyoloji Anabilim Dalı'nın akademik kadrosunda bulunan kıymetli Hocalarla çalışmak her araştırma görevlisine nasip olmayacak bir diğer şansım oldu. Emekliliğine bir yıl kala çok kısa bir süre de olsa rahle-i tedrisinden geçme imkânı bulduğum Prof.Dr. İzzet ER Hocama; odasının kapısı her daim açık olan, tez çalışmam boyunca değerli fikirleriyle beni yönlendiren ve kütüphanesini çalışmam için istifademe sunan Prof.Dr. Abdurrahman KURT Hocama; bakış açısıyla akademik ufkumu genişleten ve bilgi birikiminden en istifade edeceğimiz

zamanlarda fakülteden ayrılışıyla doldurulamaz bir boşluk bırakan Prof. Dr. Kemal ATAMAN Hocama sonsuz teşekkür ediyorum.

Tez izleme Komitesi'nin üyesi olarak tez yazım sürecinde “kadın bakış açısı”yla bana farklı perspektifler sunan Doç.Dr. Saadet MAYDAER Hocam'a sağladığı katkılardan dolayı teşekkür ediyorum.

Tez savunma jürime katılarak yapıcı eleştirileri ve katkılarıyla çalışmamı zenginleştirmemi sağlayan ve kendisiyle tanışmaktan büyük mutluluk duyduğum Doç.Dr. Mustafa KOÇ Hocam'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Yazım aşamasının son evrelerinde tezi yetiştirebilmem için mesai saatleri ve resmî görevler konusunda kolaylıklar sağlayan İlahiyat Fakültesi Dekanımız Prof.Dr. Bilal KEMİKLİ ve Dekan Yardımcılarımız Prof.Dr. Muhammet TARAKÇI ve Prof.Dr. Abdullah KARAHAN Hocalarıma gösterdikleri anlayış için teşekkür ediyorum.

TÜBİTAK Bilim İnsanları Destek Programları Başkanlığı'na, tez kaynaklarını tedarik etme konusunda çok faydasını gördüğüm doktora bursu sebebiyle teşekkür ediyorum.

Karı-koca çalışan çiftlerin çatışmalarında ev işi ve çocuk bakım sorumluluklarının etkisi üzerine sorduğum soruları büyük bir içtenlikle cevaplayarak kafamdaki bazı soruların cevap bulmasını sağlayan aile ve evlilik danışmanı Betül YILMAZ EMİNSOY hanıma tecrübelerini paylaştığı için teşekkür ediyorum.

Manevî desteğini eksik etmeyen Esra KESKİN, Merve YAVUZ, Fatma Seda ŞENGÜL ve Nursema KOCAKAPLAN başta olmak üzere tüm araştırma görevlisi arkadaşlarım ve gerek saha çalışması konusundaki deneyimi gerekse her zorda kaldığımda yardıma yetişmesiyle hakkını ödeyemeyeceğim Merve Reyhan BAYGELDİ'ye teşekkür ediyorum.

Benimle hayatlarını, mutluluk ve hayal kırıklıklarını paylaşıp çocukları ve ailelerinden çaldıkları vakti bana ayırarak bu çalışmanın asıl mimarları olan katılımcı ailelere hangi kelimelerle teşekkürlerimi sunsam az gelir.

Çalışan bir anne olarak bir süreliğine de olsa işe gözüm arkada kalmadan gitmemi sağlayan ve tez çalışmasının son zamanlarında her zorlandığımda kızıma gözü gibi bakan ablam Sekine BOZDEMİR'e, eğitim faaliyetleri için gittiğim İstanbul ve Ankara'da bana

evlerinin kapısını açan ablalarım Fatma GÜL ve Ayşe ÜSTÜNDAĞ'a ve ailemin hâlden anlayan tüm kadınlarına teşekkür ediyorum.

Evlendiğimiz ilk günden beri ikinci vardiyayı adil olarak algılamamı sağlayan, bir eş ve baba olarak doktora tezime süresince üzerine düşen her türlü sorumluluğu fazlasıyla üstlenen kıymetli eşim Ahmet TURAN'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Son ve en özel teşekkürüm ise dünyaya gelişiyle, çocuk sahibi olmanın, aile döngüsündeki en önemli kavşak noktası olduğunu farketmemi ve bu tez konusunu seçmemi sağlayan canım kızım Deniz'e...

Sümevra ÜNALAN TURAN
Bursa/2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT	VII
ÖNSÖZ	IX
İÇİNDEKİLER	XII
TABLolar LİSTESİ	XVI
KISALTMALAR	XVII
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI	3
3. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMANIN ÖNEMİ	4
4. ARAŞTIRMA PROBLEMİ VE ARAŞTIRMA SORULARI	8
5. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIĞI	9
6. METODOLOJİ	10
6.1. Araştırma Tasarımı	10
6.2. Örneklem	14
6.3. Veri Toplama Araçları	17
6.4. Veri Toplama Süreci	19
6.5. Veri Analizi	22
6.6. Araştırmada Etik	23
6.7. Geçerlik ve Güvenirlik	24
6.8. Araştırmacının Konumu	26
BİRİNCİ BÖLÜM	
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	
1. TOPLUMSAL CİNSİYETE İLİŞKİN KAVRAMLAR VE EV İŞİ KAVRAMI	28
1.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramının Kapsam ve İçeriği	28
1.2. Toplumsal Cinsiyet Roller	37
1.3. Toplumsal Cinsiyet Rol Tutumları	41
1.4. Ev İşlerinin Kapsam ve İçeriği	43
2. AİLE VE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNE DAİR SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR	45
2.1. İşlevselci Yaklaşımda Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller	45
2.2. Çatışmacı Yaklaşımda Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller	48
2.3. Sembolik Etkileşimci Yaklaşımda Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller	51
2.4. Alış-Veriş Kuramında Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller	52
2.5. Farklı Feminist Perspektiflerden Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller	53
2.5.1. Liberal Feminizm	54
2.5.2. Radikal Feminizm	58
2.5.3. Marksist ve Sosyalist Feminizm	60
2.5.4. Diğer Feminizmler	64
2.6. Ev İçi Sorumluluk Paylaşımına Odaklanan Kuramlar	65
2.6.1. Ekonomi-Kaynak Temelli Yaklaşımlar	67
2.6.1.1. Beşeri Sermaye Kuramı (The Human Capital Theory)	67
2.6.1.2. Zaman-Uygunluk Kuramı (The Time-Availability Theory)	69
2.6.2. Kaynak Kuramları	71

2.6.3. Toplumsal Cinsiyete Odaklanan Kuramlar	73
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

KADINLARIN ÇALIŞMA HAYATINA GİRİŞLERİ VE AİLE İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI

1. TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KADININ EĞİTİM VE ÇALIŞMA HAYATI (1839-1923)	78
2. TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E KADININ STATÜSÜ VE AİLE İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI	87
3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE KADININ STATÜSÜ VE AİLE İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI	97
4. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE KADININ STATÜSÜ VE AİLE İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI (1923-1950)	110
4.1.1. Erken Cumhuriyet Dönemine Feminist Eleştiri	116
5. 1950'DEN GÜNÜMÜZE TÜRK AİLESİNDE KADININ STATÜSÜ VE AİLE İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI	126
5.1. Siyasal- Ekonomik Gelişmeler ve Kadın Hareketleri	126
5.2. Eğitim Hayatında Kadınlar	130
5.3. Çalışma Hayatında Kadınlar	133
5.4. Aile ve Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı: Farklı Araştırmalar, Farklı Yorumlar	139

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHA ARAŞTIRMASI BULGULARI I: EVLİLİK ÖNCESİ TOPLUMSAL CİNSİYET TUTUMLARI VE EV İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI

1. KİŞİSEL VE DEMOGRAFİK BİLGİLER	150
2. TOPLUMSAL CİNSİYET İNŞA SÜRECİ	156
2.1. Aile ve Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı	156
2.1.1. Katılımcıların Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Özellikleri	157
2.1.2. Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı	163
2.1.2.1. Annenin-Kadının Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller	163
2.1.2.2. Babanın-Erkeğin Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller	165
2.1.2.3. Kız Çocuğunun Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller	168
2.1.2.4. Erkek Çocuğunun Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller	171
2.2. Aile İçi İlişkiler	173
2.2.1. Geniş Aile İle İlişkiler	173
2.2.2. Aile Reisi	174
2.2.3. Anne İle Babanın İlişkisi	176
2.2.4. Kızlar ve Babaları	179
2.2.5. Kızlar ve Anneleri	181
2.2.6. Baba-Oğul İlişkisi	183
2.2.7. Anne-Oğul İlişkisi	185
2.3. Eğitim	188
2.3.1. Meslek Seçimi	190
2.3.2. Üniversitede Ev İşi	191
2.3.3. Üniversite Mezuniyetinden Evlenene Kadar Ev İşi	194
3. EŞ SEÇİMİ VE KRİTERLER	198
3.1. Tanışma Biçimi	198
3.2. Eşte Aranılan Kriterler	200
3.2.1. Kadın ve Erkeklerde Benzer ve Farklı Kriterler	201

3.2.2. Dindarlık	202
3.2.2. Aile Yapılarının Benzerliği	203
3.2.3. Fiziksel Görünüm ve Kişilik Özellikleri	204
3.2.4. Meslek	204
3.2.5. Sosyo-Ekonomik Statü	209
3.2.6. Yaşla İlgili Kriterler	213

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAHA ARAŞTIRMASI BULGULARI II: EV İŞLERİ VE ÇOCUK BAKIM SORUMLULUK PAYLAŞIMI

1. AİLE İÇİ OTORİTE İLİŞKİLERİ VE KARAR ALMA MEKANİZMASI	217
1.1. Otorite ve Güç ilişkileri	217
1.1.1. Aile Reisiği	217
1.1.2. Ev, Otomobil ve Gayrimenkul Sahipliği	220
1.1.3 Kadınların İki Soyadı Kullanması	223
1.2. Karar Alma Mekanizması	225
1.2.1. Çocukla İlgili Kararlar	225
1.2.2. Ev Eşyası Seçimiyle İlgili Kararlar	229
1.2.3. Ortak Harcamalarla İlgili Kararlar	230
1.2.4. Mahalle-Semt Seçimi	231
1.2.5. Serbest Zaman Kararları	232
2. EV İŞLERİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI	234
2.1. Kadınsı Kabul Edilen Ev İşleri	237
2.1.1. Günlük Olarak Yapılması Gereken İşler	238
2.1.2. Haftalık Olarak Yapılması Gereken İşler	243
2.1.2.1. Genel Temizlik	243
2.1.2.2. Çamaşır ve Giysilerle İlgili İşler	245
2.1.3. Aylık Yapılması Gereken İşler	247
2.1.4. İhtiyaca Göre Yapılan İşler	248
2.2. Erkeksi Kabul Edilen Ev İşleri	249
2.2.1. Çöp Atma	250
2.2.2. Tamirat ve Boya İşleri	251
2.2.3. Arabayla İlgili İşler	252
2.2.4. Para İdaresi ve Resmi İşler	252
2.3. Toplumsal Cinsiyet-Nötr İşler	253
2.3.1. Alışveriş	253
2.3.2. Bahçe Bakımı ve Evcil Hayvan	255
3. ÇOCUK BAKIM SORUMLULUKLARI	256
3.1. Çocuktan Sonra Meydana Gelen Değişimler	258
3.2. Çocukla İlgili Sorumlulukların Paylaşımı	261
3.2.1. Bakım ve Fiziksel İhtiyaçları Karşılama	262
3.2.2. Gelişimsel İhtiyaçları Karşılama	266
4. RUTİN AKSADIĞINDA AİLE İÇİ SORUMLULUKLAR	268
5. EV İŞLERİNİ YAPTIRMA YA DA EV İŞLERİNDEN KAÇINMA KONUSUNDA GELİŞTİRİLEN TAKTİKLER	272
6. EV İŞİ VE ÇOCUK BAKIM SORUMLULUKLARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER	276
6.1. Zaman-Uygunluk	276

6.2. Sosyal Kaynaklar	280
6.3. Toplumsal Cinsiyet Tutumları	283
6.4. Toplumsal Cinsiyet Tutumları İnşasında Din ve Aile İçi Sorumluluk Paylaşımına Etkisi	288
7. AİLE İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMININ DUYGUSAL YANSIMALARI	294
7.1. Düşünce Yüğü (Zihinsel Emek)	294
7.2. Misafir Geldiğinde Duygular ve Duygusal Emek	297
7.3. Eşlerin Toplumsal Cinsiyet Tutumları Etkileşiminin Duygusal Dışavurumları	303
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	310
KAYNAKLAR	315
EKLER	342
EK 1: MÜLAKAT SORULARI	342
EK 2: KATILIMCI TABLOSU	347
EK 3: ANNE-BABANIN EĞİTİM DURUMU	349
EK 4: ANNE-BABANIN MESLEĞİ	350

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1. Katılımcıların Yaşı	150
Tablo 2. Eşler Arasındaki Yaş Farkı.....	151
Tablo 3. İlk Ebeveynlik Yaşı	152
Tablo 4. Cisiyete Göre Gelir Dağılımı.....	155
Tablo 5. Hane Geliri Dağılımı	155
Tablo 6. Eşler Arası Maaş Farkı	155
Tablo 7. Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Eğitim Kurumu Türü	188
Tablo 8. Eşlerin Tanışma Biçimleri	198
Tablo 9. Eşlerin Evlilik Yaşı.....	215

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.tz.	Adı Geçen Tez
akt.	Aktaran
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed. veya haz.	Editör veya Hazırlayan
İHL	İmam Hatip Lisesi
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
ty.	Basım tarihi yok
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Üretimin aile dışına taşınmasını görünür hâle getiren sanayileşme süreci aynı zamanda kamusal-özel ayrımını da belirginleştirmiştir. Sanayi Dönemi öncesinde aile içi üretim faaliyetlerinde emeği hayatî önem taşıyan kadınların sorumlulukları, üretimin hane dışına kaymasıyla ev işleri ve çocuk bakımına indirgenmiştir. Bu durum, ev dışında çalışarak eve ekmek getiren erkek ile ev kadını ve annelik rolleriyle öne çıkan bir kadın modelini norm hâline getirmiştir.

Sanayileşme, kamusal-özel ayrımını keskinleştirmesinin yanı sıra ev dışında üretim sürecine katılan bir kadın tipinin doğmasına da yol açmıştır. Önce işçi statüsünde çalışma hayatına giren kadınlar özellikle eğitim seviyelerinin yükselmesine paralel olarak geniş yelpazede bir meslek skalasında yer almışlardır. Günümüzde ise kadınların çalışması olağan bir durum hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde işçi ve memur olarak çalışmaya başlayan kadınların kamusal alandaki varlığı bugün yadsınamaz oranlara ulaşmıştır.¹

Kadınlar, erkeklerle özdeşleştirilen kamusal dünyaya aktif olarak katılmalarına rağmen kadın alanı olarak addedilen ev ve aileye ait işleri yürütmeye de devam etmişlerdir. 1980'li yıllara kadar Türkiye'de kadınlar geleneksel kadınlık rollerini neredeyse hiç sorgulamadan yerine getirmişlerdir. Ancak güncel araştırmaların da ortaya koyduğu gibi 80'lerden sonra başlayan itirazların bugün kadınların eşlerinden ev işi ve çocuk bakımı konusunda taleplerinin artmasıyla devam ettiği görülmektedir. Araştırmalar, yüksek eğitilmiş ve gelir sahibi kadınların ev kadını ya da vasıfsız işlerde çalışan eğitim seviyesi düşük hemcinslerine nazaran hem aile içi kararlarda daha aktif olduğunu hem de bu kadınların eşlerinin ev ve çocuk bakım sorumluluklarına daha fazla katıldığını göstermektedir. Ancak bugün gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere erkekler

¹ OECD 2017 verilerine göre 2017 yılında kadınların işgücüne katılım oranı % 33.6'dır. Bkz. OECD, "The Pursuit of Gender Equality: An Uphill Battle", OECD Publishing, 2017, Paris <http://www.oecd.org/publications/the-pursuit-of-gender-equality-9789264281318-en.htm>. (Erişim Tarihi: 05.01.2019).; Türkiye'de kadınların işgücüne katılımının güncel durumu için bkz. Merve Özcan, "AB Katılım Sürecindeki Türkiye'nin Kadın İstihdamı Karnesi", İktisadi Kalkınma Vakfı, 2019., [https://www.ikv.org.tr/images/files/%C4%B0KV_Degerlendirme_Notu_AB_Kat%C4%B1%C4%B1m_S%C3%BCrecindeki_T%C3%BCrkiyenin_Kad%C4%B1n_%C4%B0stihdam%C4%B1_Karnesi\(2\).pdf](https://www.ikv.org.tr/images/files/%C4%B0KV_Degerlendirme_Notu_AB_Kat%C4%B1%C4%B1m_S%C3%BCrecindeki_T%C3%BCrkiyenin_Kad%C4%B1n_%C4%B0stihdam%C4%B1_Karnesi(2).pdf), (Erişim Tarihi:15 Şubat 2019).

eski dönemlere nazaran aileye ait işlere daha fazla katılmalarına rağmen, mesleği ve statüsü ne olursa olsun kadınların ev işleri ve çocuk bakımından birinci derecede sorumlu olduğu görülmektedir.² Kadınların ev dışında çalışma oranları her geçen gün artarken bunun ev işlerine yansımaları yavaş olmaktadır. Bunu Gershuny, “gecikmiş uyarılma”,³ Hochschild ve Machung ile Shelton “ertelenmiş devrim” olarak adlandırmaktadırlar.⁴

Türkiye örneğinden yola çıkıldığında Cumhuriyet’in meslek sahibi kadın idealinin kırsal, özellikle muhafazakâr/dindar ailelerinin gündeminde uzun yıllar yer almadığı görülmektedir. Çok partili hayatın başladığı 1950’li yıllardan itibaren dindar aile kızları yükseköğrenim kurumlarında görülmeye başlamış ancak bu örneklerin sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek düzeyde kalmıştır. Cumhuriyet’in dindar kızlarının üniversitelerde kitlesel görünümü 80’lere denk gelmiştir. 80’li yıllardan itibaren başörtülü eğitimli kızların/kadınların kamusal varlığı başörtüsü yasakları sebebiyle zaman zaman kesintiye uğrasa da günümüzde meşruiyet kazanmıştır.⁵ Ancak araştırmamızın çalışma grubunda da dikkat çekici şekilde görüleceği gibi “çalışan dindar anne” kategorisi yeni bir olgudur. Örnekleme dâhil olan kadınların ve erkeklerin neredeyse tamamı çalışmayan bir anneyle büyümüştür. Tam mesaili ev kadını olan bir anneden sonra ev dışında mesaisi olan bir kadınla hayatı paylaşmak dindar erkekler için de yeni bir durumdur. Bu sebeple eşlerin toplumsal cinsiyet tutumlarının benzerlik ve farklılık göstermesi durumunda “ikinci vardiya”yı nasıl yönettiklerini, ev içi işbölümünü belirleyen dinamiklerin neler olduğunu ve sorumluluk paylaşımının duygusal sonuçlarını anlayabilmek için çalışan

² Bkz. Nancy C. Gunter, B.G. Gunter “Domestic Division of Labour Among Working Couples”, *Psychology of Women Quarterly*, 1990, v.14, ss.355-370.; Jacqueline M. Golding, “Division of Household Labour, Strain and Depressive Symptoms Among Mexican Americans and Non-Hispanic Whites”, *Psychology of Women Quarterly*, 1990, v.14, ss.103-117.; Thomas S. Weisner, Helen Garnier, James Loucky, “Domestic Tasks, Gender Egalitarian Values and Children’s Gender Typing in Conventional and Non-Conventional Families”, *Sex Roles*, 1994, v.3(1-2), ss.23-54.; John J. Macionis, *Sosyoloji*, çev. Vildan Akan, b.13, Ankara: Nobel Yayınları, 2017, s.337.

³ Bkz. Jonathan Gershuny, *The Social and Political Economy of The Household*, Oxford: Oxford University Press, 1994.

⁴ Bkz. Arlie Hochschild, Anne Machung, *The Second Shift: Working Parents and The Revolution at Home*, New York:Viking Pub., 2012.; Beth Anne Shelton, *Women, Men, and Time: Gender A Differences in Paid Work, Housework, and Leisure*, Westport CT: Greenwood, 1992.

⁵ Başörtülü/Dindar kızların kamusal alan deneyimleri hakkında yapılan çalışmaların bazıları için bkz. Cihan Aktaş, *Bacıdan Bayana: İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*, İstanbul:Pınar Yayınları, 2001 ; Cihan Aktaş, *Tesettür ve Toplum: Başörtülü Öğrencilerin Toplumsal Kökeni Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul:Nehir Yayınları, 1991. ; Nilüfer Göle, *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, 10.b, İstanbul: Metis Yayınları, 2010. ; Çağla Kubilay, *İslamcı Söylemde Kamusal Alan ve Türban Tartışmaları: Karşıtlıklar, Kırılmalar ve Uzlaşmalar*, İstanbul: Libra Yayıncılık, 2010. ; Aynur İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik: İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Ögeleri*, 4.b., İstanbul :Metis Yay., 2013.

dindar ailelerde ilk kuşak sayılabilecek bu ailelerin önemli bir veri kaynağı olduğu düşünülmektedir.

Özetle çalışmamız aile, din, eğitim, medya, sosyal çevre gibi pek çok değişken etrafında toplumsal cinsiyet tutumlarını inşa eden bireylerin evlilik müessesine adım atmalarıyla birlikte literatüre ikinci vardiya olarak da geçen mesai sonrası zaman diliminde evsel alanda kendilerini bekleyen sorumlulukları yerine getirme deneyimlerini konu edinmektedir. Çalışmada, çiftlerin toplumsal cinsiyete dair sembolik evrenlerinin çatışması veya çakışması durumunda eşlerini aile sorumluluklarına daha fazla dâhil etmek veya kendi sorumluluklarını azaltabilmek için hangi stratejilere başvurdukları da ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmamız, çift gelirli ailelerin toplumsal cinsiyet tutumlarına göre aile içi sorumluluk paylaşımının nasıl düzenlendiğini katılımcıların deneyimleri üzerinden ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu nedenle çalışmamız toplumsal cinsiyet, Türk ailesinin yapısı, kadının çalışma hayatına girme süreci gibi konulara dayanan bir teorik çerçeve ve makro yapılarla mikro ilişkilerin etkileşimini anlamaya imkân tanıyan saha çalışması bulgularından oluşmaktadır.

Tezimizde ikisi de çalışan, okul öncesi yaşta çocukları olan, dindar ve yüksek eğitilmiş çiftlerle yapılan derinlemesine görüşme verilerine dayanılarak çiftlerin toplumsal cinsiyet tutumları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızda ikisi de çalışan çiftler seçilmiştir. Çünkü kadının evdeki, erkeğin dışarıdaki işleri üstlendiği geleneksel aile içi işbölümünün aksine karı-kocanın ev dışında ücretli bir işte çalışması eve ait işlerin kısıtlı bir zamanda yapılması problemini doğurmuştur. Araştırmamızın amaçlarından biri çift gelirli ailelerin aileye ait ev işi ve çocuk bakımı işlerini nasıl organize ettiklerini, çatışma durumlarında hangi stratejilere başvurduklarını ve problemleri nasıl çözdüklerini ortaya koymaktır.

Araştırmamızda, eğitimin kadınların statülerini ve pazarlık gücünü arttırması olgusuna dayanarak yükseköğrenim mezunu olmanın kadınların aile içi karar alım süreci, çocuk bakımı ve ev işlerinin düzenlenmesinde nasıl bir etkisinin olduğunu ortaya çıkarmak planlanmaktadır. Ayrıca ev işlerinin düzenlenmesinde en önemli faktörlerden

biri olan “zaman”ın etkisini anlayabilmek için farklı mesai saatlerine sahip çiftlerin ev işleri ve çocuk bakım sorumluluklarını nasıl organize ettikleri anlaşılmalı çalışılacaktır.

Çiftlerin sahip olduğu çocukların yaşlarının 0-6 yaş ile sınırlandırılmasının sebebi ise yetişkinlerin hayat döngüleri içerisinde çocukların en fazla bakım ve ilgiye muhtaç olduğu yaşların okul öncesi çağı olmasıdır. Dolayısıyla çalışan çiftler bakım, izin, bakıcı, anaokulu, hastane gibi çocukla ilgili işlere en yoğun mesaiyi bu yaş aralığında harcamaktadırlar. Çalışmamızda çiftlerin çocuk bakım-İlgilenme pratiklerini ortaya koymak hedeflenmektedir.

Katılımcıların dindar çiftlerden seçilmesinin sebebi aile içi rollere ilişkin dini çerçevenin çiftlerin zihniyet inşasına nasıl yansıdığı, çiftlerin dinin meşrulaştırma gücüne hangi durumlarda başvurdukları ve farklı-benzer dini anlayışlara sahip olmanın ev işi sorumluluk paylaşımını ne ölçüde etkilediğini göstermektir. Ayrıca dindar olmanın yanında çalışan ve yüksek eğitilmiş olma gibi modern sayılan nitelikleri de taşıyan bu çiftlerin modern-dini değerleri nasıl uzlaştırdıkları ve dönüştürdüklerini anlamaya çalışmak da araştırmanın amaçlarından biridir.

Son olarak yapılan literatür taramasında toplumsal cinsiyete odaklanan çok sayıda çalışma olduğu, ancak ailede sorumluluk paylaşımına yoğunlaşan çalışmaların sayısının son derece az olduğu görülmüştür. Özellikle çiftlerin seslerine kulak veren nitel çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Çeşitli kategorilerdeki kişilerle yapılan toplumsal cinsiyet çalışmalarında dindar ailelerin ev içi işbölümünü ele alan ve özellikle ev işlerine duygusal boyutu ekleyen hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple çalışmamızın literatürdeki bu boşluğu doldurmaya katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

3. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Kadının ev dışında ücretli işte çalışması etkileri ve sonuçları bakımından birçok araştırmaya konu olmuştur. Çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri disiplini kadın emek tarihi, kadınların iş alanındaki genel profili, karşılaştıkları sorunlar gibi konuları incelerken, kadınların yaşadığı iş-aile çatışmasının evlilik uyumu, evlilikten memnun olma derecesi, stres ve depresyon düzeyine etkisi gibi konular ise psikolojinin kapsamına girmiştir. Kadın araştırmaları-feminist çalışmalar, kadınların hem işte hem ailede yaşadıkları sorunları ve bunların çözüm yollarını toplumsal cinsiyet ekseninde, eleştirel ve aktivist bir tutumla değerlendirmişlerdir. Aile sosyolojisi çalışmalarında ise kadınların

çalışma hayatında yer almasının eş seçimine, evlilik yaşına, çocuk sayısına, aile içi ilişkilere, rol dağılımına, boşanma kararlarına vb. etkileri ele alınmıştır.

Anlaşılabileceği üzere araştırma konumuz, aile sosyolojisi, din sosyolojisi, toplumsal cinsiyet sosyolojisi, meslekler sosyolojisi, kadın çalışmaları, erkek çalışmaları, kadın emek tarihi gibi pek çok çalışma alanının kavşak noktasında yer almaktadır. Dolayısıyla araştırma sürecinde bahsi geçen disiplinlerden yeri geldikçe yararlanılmıştır.

İlgili literatür araştırılırken öncelikle çalışma konumuzun kapsamına giren yüksek lisans ve özellikle doktora tezleri taranmış ve ilgili tezler incelenmiştir. Toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet algısı, tutumları, rollerine yönelik çok sayıda çalışma olduğu görülmüş ancak araştırmamızın ana odağı aile ve aile içi sorumluluk paylaşımı olduğu için sadece bu çerçevedeki tezlere yoğunlaşmıştır. Özellikle psikoloji literatüründe toplumsal cinsiyet rollerinin veya kadınların çalışmasının evlilik uyumuna, evlilik kalitesine, evlilikten duyulan memnuniyete vs. etkisi üzerine çalışmalar yapıldığı görülmüştür.

Sosyoloji literatüründe ise doğrudan ev işlerine odaklanan çalışmaların sayısal olarak düşük kaldığı dikkat çekmektedir.⁶ Bu çalışmalar arasında çalışma konumuza en yakın tez Aysel Günindi Ersöz'ün sonradan kitaplaştırılan doktora tezidir.⁷ Çalışma 1995 yılında kamuda çalışan yönetici kadın ve eşlerine uygulanan anketlere dayanılarak yapılmıştır. Eğitim düzeyi yüksek çiftlerden oluşan örneklem grubunda eğitimin daha eşitlikçi tutumlara yol açtığı ve erkeğin annesinin eğitim düzeyiyle erkeğin ev içi sorumluluklardaki payı arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur.

⁶ Sosyoloji alanında aile içi sorumlulukları inceleyen doktora tezlerinden öne çıkanlar için bkz. F. Fulya Tepe, *İstanbul'daki Üniversitelerde Mühendislik ve Temel Bilimler Alanında Çalışan Kadın Akademisyenlerin Ev Hayatı*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008; Umut Belek Erşen, *Farklı Sosyal Kategorilerden Kadınların Toplumsal Cinsiyet Algıları*, (Doktora Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015; Huriğül Eken, *Toplumsal Cinsiyet Olgusu Temelinde Mesleğe İlişkin Rol İle Aile-İçerik Etkileşimi: Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki Kadın Subaylar*, (Doktora Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005. Ayrıca bu tezin kitaplaştırılmış hâli için bkz. Huriğül Eken, *Rol Etkileşimi Bağlamında Kadın Subaylar*, Konya: Palet Yayınları 2010.

⁷ Aysel Günindi Ersöz, *Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı (Kamuda Çalışan Yönetici Kadınlar Örneği)*, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997. : Bu tezin kitaplaştırılmış hâli için bkz. Aysel Günindi Ersöz, *Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı (Kamuda Çalışan Yönetici Kadınlar Örneği)*, Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Başvuru Eserleri, 1999.

Lisansüstü tezler dışında araştırmanın temel kavramsal çerçevesi, çift çalışanlı-çift kariyerli ailelerde neden hâlâ ev işinin kadın işi olarak kalmaya devam ettiği üzerine yoğunlaşan literatüre dayandırılmıştır.⁸ Bu alanın öncüsü ücretli mesai sonrası ev işleri ve çocuk bakımını kapsayan işleri nitelerek üzere literatüre ikinci vardiya (second shift) kavramını ekleyen Hochschild ve Mancung olmuştur. Hochschild ve Mancung yaptıkları *The Second Shift* (İkinci Vardiya) çalışmasında 50 çifti evlerinde gözlemleyerek ve görüşmeler yaparak hem eşlerin iş paylaşımını hem de bunun duygusal sonuçlarını ortaya koymuş ve böylece literatürde yeni bir pencere açmışlardır.⁹ Türkçe literatürde ise ev işleri ve bakım işleri daha çok çalışan ve çalışmayan kadınları içeren “görünmeyen emek” kavramıyla ele alınmıştır. Bu kavramın Türkiye’de en öne çıkan ismi sosyalist-feminist çizgide çalışmalarını yürüten Gülnur Acar Savran’dır.¹⁰

Ev işlerini merkeze alan kavramsal çalışmaların yanı sıra Türkiye’de aileyi yapısal ve gelişimsel açıdan ele alan aile ve aile sosyolojisi çalışmaları aile içi karar mekanizması, otorite ilişkileri, ev işlerine ayrılan zaman ve işleri kimin yaptığı konusunda önemli veriler sunmaktadır. Tarihsel süreç açısından son dönem Osmanlı ailesi üzerine yapılan çalışmaların¹¹ yanı sıra, Osmanlı-Cumhuriyet Dönemi kadın ve kadın emek tarihi çalışmaları¹² önemli bir yekûn tutmaktadır. 1950 sonrası, Kıray’ın, Timur’un, Kongar’ın, Yasa’nın aileye yönelik çalışmaları ön plana çıkarken, DPT, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu ve Hacettepe Üniversitesi’nin aile çalışmaları bu alanın kurumsallaşmaya başlamasını sağlamıştır. Günümüzde TÜİK, OECD, TAYA ve bazı üniversitelerin

⁸ Bu konudaki kaynaklar ev işi kuramları bölümünde kullanılmıştır. bkz. ss. 66-77.

⁹ Bkz. Hochschild, Mancung, *The Second Shift*.

¹⁰ Bkz. Gülnur Acar Savran, *Beden, Emek Tarihi: Diyalektik Bir Feminizm İçin*, 3.b., İstanbul: Kanat Yayınları, 2013; Gülnur Acar Savran, Nesrin Tura Demiryontan, *Kadının Görünmeyen Emeği*, 3.b., İstanbul: Yordam Kitap, 2016.

¹¹ Son dönem Osmanlı ailesiyle ilgili bazı çalışmalar için bkz. Alan Duben, Cem Behar, *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996; İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2000.; Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa: Sentez Yay., 2013. ; Dilaver Cebeci, *Tanzimat ve Türk Ailesi : Sosyal Değişme Açısından Tanzimat İstanbul’unda Türk Ailesi Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul : Ötüken Neşriyat, 1993.

¹² Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kadın ve Kadın hareketlerini ele alan kitapların bir kısmı için bkz. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, *75 Yıl’da Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998; Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839- 1923)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 5. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2016 ; Tiğınçe Oktar, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı: Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1998; Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, 3.b., İstanbul: İletişim Yay., 2014.

yaptığı büyük ölçekli çalışmalar aile yapısının değişen ve sabit kalan yönlerinin genel bir resmini sunması açısından önemlidir.¹³

Türkiye’de aile içi sorumluluk paylaşımına veya toplumsal cinsiyet rol tutumlarına değinen Nilgün Çelebi, Aksu Bora, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Emelie Olson gibi önde gelen akademisyenlerin çalışmaları “Türkiye’de Kadınların Çalışma Hayatına Girişi ve Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı” adlı bölümde kullanıldığı için bu konuda yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmeyecektir. Sadece yakın zamanda yapılan tez konumuza en yakın gördüğümüz Suna Başak, Sevgi Kınır ve Şehnaz Yaşar’ın *Kadının Görünmeyen Emeği: İkinci Vardiya* araştırmasına değinilecektir. İnternet üzerinden anket yoluyla geniş bir katılımcı kitesinden elde edilen verilere dayandırılarak oluşturulan bu çalışma ev işi ve çocuk bakım sorumluluklarını eşlerin nasıl paylaştığına ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Araştırmanın sonucunda kadınların erkeklere göre daha eşitlikçi tutumlara sahip olduğu, önceki yapılan çalışmalara kıyasla erkeklerin ev işi ve çocuk bakımındaki payının arttığı, ancak kadınların ev işinin temel sorumlusu olmaya devam ettiği ortaya çıkmıştır.¹⁴

Doğrudan ev işlerini ele alan yabancı literatürdeki niceliksel ve niteliksel birikime rağmen Türkiye’de aile içi sorumluluk paylaşımına ilişkin çalışmaların sayısı oldukça azdır. Ağırlıklı olarak niceliksel ve istatistiki verilere dayanan çalışmalar Türkiye’deki aile içi işbölümünün genel bir resmini sunması bakımından önemlidir. Ancak Başak ve diğerlerinin çalışmasında da vurgulandığı gibi bu konuda derinlemesine bilgi sahibi olmak ve sürecin nasıl işlediğini anlamak için niteliksel araştırmalara ihtiyaç olduğu ortadadır.¹⁵ Bu çalışma, hem nitel araştırma literatürüne bir katkı sunması hem de dindar ailelere odaklanması yönüyle öne çıkmaktadır. Nitekim literatürde dindar ailelerin ev içi sorumluluk paylaşımına odaklanan bir çalışmanın daha önce yapılmadığı görülmektedir. İkinci olarak tespit edebildiğimiz kadarıyla çalışmamız, kadınların ve erkeklerin eş olarak yer aldığı ilk nitel araştırmadır. Karı-kocaya veya eş olmayan kadın ve erkeklere anket uygulamayı içeren nicel çalışmalar ve sadece kadınlar üzerinden aile içi sorumluluk

¹³ Aile sosyolojine dair yapılan çalışmaların ayrıntılı bilgisi için bkz. Gül Aktaş, “Türkiye’de Aile Sosyolojisi Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, *Sosyoloji Konferansları No: 52*, (2015-2) ss. 419-441; Kadir Canatan, “Aile Sosyolojisi: Konuları, Perspektifi ve Gelişimi”, *Aile Sosyolojisi*, ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım, 3. b., İstanbul: Açılım Kitap, 2013.

¹⁴ Bkz. Suna Başak, Sevgi Kınır, Şehnaz Yaşar, *Kadının Görünmeyen Emeği: İkinci Vardiya*, Ankara: Anka Kadın Araştırmaları Merkezi, 2013.

¹⁵ Başak, Kınır, Yaşar, a.g.e., ss.14-15.

paylaşımını anlamayı hedefleyen nitel çalışmalar yapılmıştır. Ancak aynı kadının eşiyle görüşme yapmak, erkeklerin kabul etmek istemediği zor ve zaman alıcı bir uygulama olmaktadır. Bu çalışma tüm zorluğuna ve zaman alıcılığına rağmen madalyonun diğer yüzüne de odaklanmaktadır. Bu sebeple hem kadınların hem erkeklerin deneyimlerine yer vermektedir. Araştırmanın bir diğer öne çıkan yönü ise Türkçe literatürde ev içinin ihmal edilen duygusal yönünü de çalışmaya dâhil etmesidir. Ev işi ve çocuk bakım sorumluluk paylaşımının duygusal sonuçları, zihinsel ve duygusal emek boyutlarına da çalışmada kısaca değinilmektedir.

4. ARAŞTIRMA PROBLEMİ VE ARAŞTIRMA SORULARI

Araştırmamızın temel problemi, yükseköğrenim görmüş, dindar evli, ikisi de çalışan ve 0-6 yaş arası en az bir çocuğa sahip çiftlerin toplumsal cinsiyet tutumları, bu tutumların ev işi ve çocuk bakımı sorumluluklarına nasıl yansıdığı ve hangi sonuçları doğurduğudur. Alt problemleri ise soru cümlesi şeklinde aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Katılımcıların yetiştikleri ailede anne-babalarının toplumsal cinsiyet tutumları ve aile içi sorumluluk paylaşımı nasıldır?
2. Katılımcılar yetiştikleri ailede gördükleri rol paylaşımını hangi ölçüde kendi ailelerinde devam ettirmektedirler?
3. Katılımcıların öğrenim gördükleri eğitim kurumları, toplumsal cinsiyet tutumları ve aile içi sorumluluk paylaşımı üzerinde nasıl bir etkiye sahiptir?
4. Katılımcıların yatılı okul-yurt, öğrenci evi gibi tecrübeleri toplumsal cinsiyet tutum ve rollerini nasıl etkilemiştir?
5. Kadınların eğitim düzeyi ve çalışma hayatında yer almaları aile içindeki statülerini ve görev paylaşımını nasıl etkilemiştir?
6. Çocuk sahibi olduktan sonra çiftlerin aile içi sorumluluk paylaşımında hangi değişiklikler yaşanmıştır?
7. Ücretli mesaide harcanan zaman aile içi işbölümünü nasıl etkilemektedir?
8. Dindarlık düzeyi çiftlerin ev içi iş bölümünü hangi noktalarda etkilemektedir?
9. Çiftlerin aynı ya da farklı toplumsal cinsiyet tutumlarına sahip olmaları hangi sonuçlara yol açmaktadır?

10. Katılımcıların ev içi ve çocuk bakımı sorumluluk paylaşımı ne gibi duygusal sonuçlara yol açmaktadır?

Nitel araştırmaların hipotezle başlayabileceğini öne süren görüşler bulunmakla birlikte¹⁶ nitel araştırmalarda tümevarımcı bir yol izlenmesi gerektiği düşüncesi daha yaygın kabul görmektedir.¹⁷ Bu çalışmada da hipotezler yerine cevabına ulaşılmak istenen araştırma sorularına yer verme şeklinde bir tercih yapılmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIĞI

Nitel bir araştırma olma özelliği taşıyan çalışmamızda, Bursa’da yaşayan dindar, eğitim düzeyi yüksek, çalışan ve 0-6 yaş en az bir çocuğa sahip 25 çiftle (25 kadın, 25 erkek) yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler kullanılmıştır. Katılımcılar, Bursa’da ikamet etmekte, yöntem kısmında çerçevesi sunulan dindarlık kriterlerini taşımakta, en az iki yıl eğitim sunan bir yükseköğrenim programından mezun statüsünde bulunmakta ve hâl-i hazırda özel veya resmi bir kurumda çalışmaktadırlar. Bu kriterleri taşımayanlar araştırmanın kapsamı dışındadır. Dolayısıyla araştırmamızın sonuçları sadece çalışmaya katılan 25 çifte genellenebilir.

Araştırma Ocak 2018 ilâ Ocak 2019 tarihleri arasındaki bir yıllık zaman diliminde yapılmıştır. Bu sebeple araştırma bu zaman aralığında, gözlem, saha günlüğü ve derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilerle sınırlıdır.

50 katılımcı ile sınırlı olmasının yanı sıra çalışma için katılımcı seçerken de birtakım kısıtlamalarla karşılaşmıştır. Örneğin ikisi de tam zamanlı, ikisi de yarı/esnek zamanlı, biri tam biri yarı/esnek zamanlı çalışan çiftlerle kota örneklem tekniğine uygun şekilde eşit oranlarda görüşme yapmak amaçlanmasına karşın özellikle tam zamanlı çalışan çiftlerin görüşmelere zaman ayırma problemi olmasından dolayı bu çiftler görüşme talebini geri çevirmişlerdir. Dolayısıyla örneklem ağırlıklı olarak en azından bir tarafın yarı zamanlı veya esnek çalıştığı ailelerden oluşmuştur.

¹⁶ Örneğin Silverman gibi sosyal bilimciler nitel araştırmanın hipotezle başlamadığı görüşüne katılmamaktadır. bkz. David Silverman, “Nitel/ Nicel”, *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, ed. Chris Jenks, çev. ed. İhsan Çapcıoğlu, 2.b., Ankara: Atıf Yay. 2014, ss. 116-140, s.128.

¹⁷ Belkıs Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2012, s. 37. ; Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 10. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2016, s.58.

Benzer bir durum mümkün olduğunca farklı meslek gruplarıyla görüşme konusunda da yaşanmıştır. Konunun aile gibi mahrem sayılan bir alana dair olması katılımcı adaylarını çekimser kılmış, referanslara rağmen görüşme istekleri geri çevrilmiştir. Bu sebeple araştırmacının sosyal çevresini oluşturan İlahiyat mezunları ve öğretmenler örneklemin içerisinde daha fazla yer bulmuşlardır. Ancak öğretmen ve İlahiyat müntesiplerinin çalışmada daha görünür olması sadece sosyal ağların değil aynı zamanda yukarıda zikredilen zaman konusunda daha avantajlı bir konumda olmalarından da kaynaklanmaktadır.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı araştırmaya katılanların daha eşitlikçi toplumsal cinsiyet tutumlarına sahip olma olasılığıdır. Geleneksel kabullerde erkeğe ait sayılmayan ev işi ve bakım sorumluluklarını konu edinen bir çalışmaya katılma konusunda, referans ağında temas kurulan yüzlerce katılımcı adayının içerisinde erkekler gönülsüz davranmış, eşlerinin katılma isteğini geri çevirmişlerdir. Çok sayıda kadın mümkünse sadece kendisinin çalışmaya katılmak istediğini belirtmiştir. Hatta bir kadın avukat, çalışmaya katılmayı arzuladığını ancak eşinin “geleneksel” bir insan olduğu için bu tarz araştırmalara sıcak bakmadığını dile getirmiştir. Genellikle kadınlar üzerinden ulaşılan örneklem grubunda eşlerini görüşme için ikna edenlerin ev içi kararlarda daha etkin olan kadınlar olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

6. METODOLOJİ

Bu bölümde araştırmanın amaçlarına ulaşmasında elverişli olduğu düşünülen yöntemsel çerçeve, araştırma tasarımı, örneklem seçimi, veri toplama ve analiz süreci, etik problemler ve güvenilirlik-geçerlik gibi başlıklar altında sunulacaktır. Bir nitel araştırmacının en önemli sorumluluğunun araştırmanın her aşamasını tüm detaylarıyla okuyucuya sunmak olduğu bilinciyle araştırma süreci detaylı olarak anlatılacaktır.

6.1. Araştırma Tasarımı

Şüphesiz sosyal bilimlerdeki yöntemsel farklılıklar, felsefi arka plandaki yaklaşım farklılıklarıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Doğa bilimleri ve kültür bilimlerinin farklı yöntemsel çerçevesi olması gerektiğine dair görüşlerin uzun bir geçmişi olmasına karşın,¹⁸ sosyal gerçekliğin doğa bilim yöntemleriyle incelenmesini savunan pozitivist

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Özlem, *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Notos Yay., 2010.

gelenek yakın bir zamana kadar hâkim paradigma¹⁹ olma özelliğini korumuştur. Pozitivizmin sorgulanmasıyla 20. yüzyılın ortalarından itibaren yorumlamacı ve eleştirel okullar alternatif yaklaşımlar olarak bilimsel arenada seslerini duyurmaya başlamışlardır.²⁰

Pozitivist paradigma sosyal gerçekliği insandan bağımsız, keşfedilebilecek bir olgu olarak ele alırken, yorumlamacı paradigma insanın içinde var olduğu sosyal dünyayı bizatihi inşa ettiğini ileri sürer.²¹ Pozitivist yaklaşımların olguları bir araya getirip deneysel ve istatistiksel işlemlere tabi tutarak açıklama çabalarının aksine yorumlamacı yaklaşım, toplumsal olguları, bireylerin deneyimleri ve sembollere yükledikleri anlamı merkeze alarak yorumlamaya çalışır.²² Gerçekliği pozitivist paradigmanın aksine belirsiz, karmaşık²³ ve çok boyutlu olarak gören²⁴ yorumlamacı gelenek doğal olarak gerçekliğin gözlem ya da açıklama yoluyla değil anlama ve yorumlama yoluyla kavranabileceğini öne sürer.²⁵

Günümüzde sosyal bilim araştırmaları bahsi geçen pozitivist, yorumlamacı ve eleştirel yaklaşımlar etrafında şekillenmektedir.²⁶ Dolayısıyla araştırma yöntemi, araştırmacının ontolojik olarak bağlı olduğu paradigmanın parametrelerine göre biçimlenmektedir. Diğer bir deyişle araştırmacının kabul ettiği bakış açısı hangi yöntemin

¹⁹ Paradigma kavramı, Thomas Kuhn tarafından literatüre kazandırıldı. Kuhn 1962 yılında yayınlanan bilimsel devrimlerin yapısı kitabında paradigmayı “ Bir bilim çevresine belli bir süre için bir model sağlayan yani örnek sorular ve çözümler temin eden evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar” şeklinde tanımladığını belirtmektedir. Bkz. Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, 8.b., İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008, s. 65.

²⁰ Bkz. Sotirious Sarantakos, *Social Research*, London: MacMillian Press, 1994.

²¹ (Graham R. Gibbs, *Qualitative Data Analysis*, Buckingham: Open University Press, 2002, ss. 4-6), akt. Kümbetoğlu, a.g.e., s.22.

²² Kümbetoğlu, a.g.e., s.22.; Nadir Suğur, “Sosyolojik Yöntemde Klasik ve Yeni Dönem Tartışmaları”, *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, ed. Temmuz Gönç Şavran, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları 2.b., 2013, ss.32-62, s.43. ; Temmuz Gönç Şavran, “Nicel ve Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri”, *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, ed. Temmuz Gönç Şavran, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları 2.b., 2013, ss. 65-105, s.70.

²³ Corrine Glesne, *Nitel Araştırmaya Giriş*, ed. Ali Ersoy, Pelin Yalçınoğlu, 5.b., Ankara: Anı Yayıncılık, 2015, s. 11.

²⁴ Muhammed Özden, Ahmet Saban “Nitel Araştırmalarda Paradigma ve Teorik Temeller” *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri*, ed. Ahmet Saban, Ali Ersoy, 2.b., Ankara: Anı Yayıncılık 2017, ss. 1- 30, s. 13.

²⁵ Kümbetoğlu, a.g.e., s.28.

²⁶ Bu tasnife feminist ve postmodern yaklaşımları ekleyenler de vardır. Neuman feminist ve postmodern yaklaşımların henüz oluşum halinde olduğunu belirtmektedir. Bkz. W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 2*, Ankara: Yayıncı Yay., 2006.

kullanılacağını da belirlemektedir.²⁷ Yorumlamacı araştırma geleneğine bağlı olan araştırmacılar bireylerin deneyimlerini ve anlam oluşturma süreçlerini anlayabilmek için gözlem ve derinlemesine görüşme gibi yollarla veri toplamayı içeren niteliksel yöntemlere başvurmuşlardır.²⁸ İnsanların kendi seslerini duyurmalarını sağlayan nitel araştırma sosyal davranış ve süreçlerin kişiler tarafından algılanan şeklinin ayrıntılı ve derinlemesine bir fotoğrafını sunar.²⁹ Araştırmacı-araştırılan etkileşimin ana önemde olduğu bu tür çalışmalarda gerçekliğe bütüncül yaklaşabilmek için olguların bağlamsal niteliğini, sembolik anlam dünyasını ortaya çıkarmayı sağlayan esnek bir yöntem anlayışı esastır.³⁰ Çalışmanın her aşamasına damgasını vuran bu esneklik anlayışıyla araştırmacı, sınırları baştan belirleyen hipotezlerle yola çıkmaz.³¹ Verileri kendisinin de dâhil olacağı aktif etkileşim sürecinde üretir. Katılımcılarla etkin bir iletişim kurmak ise araştırmacının içeriden, empatik bir duruş sergilemesine bağlıdır.³²

1970'lerden itibaren müstakil bir bilimsel yöntem olarak sosyal bilimlerde yerini alan nitel yöntem,³³ gerçekliğin insandan bağımsız ve keşfedilebilir olduğunu savunan pozitivistlere dayanan nicel araştırmanın aksine, gerçekliğin karmaşık doğasını kabul ederek, sembollerle algılanan bu bütünlüğü ancak öznel olarak yorumlayabileceğimizi³⁴ ve sayısal ve istatistiksel araçların sosyal gerçekliğin doğasını anlamaya uygun olmadığını öne sürmektedirler.³⁵ Nitekim nitel ve nicel yaklaşımlar arasındaki en temel ayrım noktası nicel araştırmanın gerçekliğin açıklanabileceğini, nitel araştırmanın ise yorumlanabileceğini iddia etmeleridir.³⁶ Nitel verinin sosyal olgular hakkında daha derinlemesine bilgi edinmeyi sağladığı inancını paylaşan³⁷ nitel araştırma algı, tutum ve süreçlerin anlaşılmasını sağlama konusunda daha başarılı görülmektedir.³⁸

²⁷ Kümbetoğlu, a.g.e. ss.15-16. ; F. Ayşin Koçak Turhanoğlu, "Bilim, Yöntem ve Toplumsal Araştırma", *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, ed. Temmuz Gönç Şavran, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları 2.b., 2013, ss. 2-31, s. 26.

²⁸ Suğur, a.g.m., s.44.; Gönç Şavran, a.g.m., s.69.

²⁹ Kümbetoğlu, a.g.e., s. 38.

³⁰ Kümbetoğlu, a.g.e., s. 45.; Glesne, a.g.e., s. 34. ; Yıldırım, Şimşek, a.g.e., ss.51-52.

³¹ Gönç Şavran, a.g.m., ss.70-71.; Kümbetoğlu, a.g.e., s.47.; Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.58. ; Silverman, a.g.md., s.128.

³² Kümbetoğlu, a.g.e., s.47. ; Özden, Saban, a.g.m., s.8.

³³ Anthony Giddens, Philip W. Sutton , "Nicel/ Nitel Metotlar", *Sosyolojide Temel Kavramlar*, çev. Ali Egin, Ankara: Phoenix Yay. 2.b., 2016, s.66.

³⁴ Kümbetoğlu, a.g.e., s. 24.; Gönç Şavran, a.g.m., s.70.: Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.55.

³⁵ Giddens,Sutton, a.g.md., s.69.

³⁶ Kümbetoğlu, a.g.e., s. 24.

³⁷ Silverman, a.g.md., s.124.

³⁸ Glesne, Nitel Araştırmaya Giriş, s.53.

Nitel araştırma aşamaları başından sonuna net şekilde belirlenmişken, nitel araştırma karmaşık ve belirsiz bir süreçtir. Araştırma süreci içerisinde araştırmacının yönü değişebilir, beliren problemlere göre yeni bir yöntemsel çerçeve belirlenebilir.³⁹ Sosyal olguların öngörebilme olasılığını ortadan kaldıran karmaşık doğası esnekliği zorunlu kılar, veri toplama araçları, örneklemin büyüklüğü ve niteliği süreç içerisinde değiştirilebilir. Nitel araştırmada tüm sınırları belirlenmiş bir araştırma tasarımını en başta oluşturmak mümkün değildir. Ancak araştırma tasarımında yapılan değişiklikler okuyucuya detaylı şekilde aktarılmalıdır.⁴⁰

Farklı disiplinlerde farklı isimlerle ele alınan yorumlayıcı geleneğin sosyoloji literatüründe ilk akla gelen temsilcisi anlamayı esas alan “verstehen” metodunu kabul eden Max Weber’dir.⁴¹ Weber’in açtığı yolda bugün farklı yorumlamacı ekoller yer almaktadır. Bunlardan sembolik etkileşimcilik,⁴² sosyolojik fenomenoloji ve etnometodoloji öne çıkanlardır.⁴³

Bu çalışmada da bireylerin deneyimleri ve anlam inşa etme süreçlerini merkeze alan araştırmacı çalışmasını yorumlayıcı gelenek üzerine bina edecektir. Araştırmacının yöntemsel çerçevesi, gerçekliğin sabit ya da durağan olmadığını, sosyal aktörler tarafından etkileşim yoluyla oluşturulduğunu savunan “sembolik etkileşim yaklaşımı”na⁴⁴ dayandırılacaktır. Çalışma konusu açısından bakıldığında, bireyin dünyaya geldiği sosyo-kültürel bağlam içerisinde çevresindeki insanlarla ilişki kurarak kadın veya erkek olmanın ne olduğunu öğrendiği görülür. Birey aile, din, okul, sosyal çevre, farklı şehir, farklı ülke deneyimleri, kitaplar, kitle iletişim araçları, medya gibi birçok farklı bileşenle girdiği etkileşim sonucunda her an toplumsal cinsiyet algısını inşa etmeye devam eder. Özellikle farklı sembolik dünyaya sahip birisiyle evlenme, kişinin hayat döngüsünde önemli bir dönemeci ifade eder. Evlilik, farklı veya benzer anlam dünyalarının bazen çakıştığı bazen çatıştığı yeni bir anlam kurma evresidir. Benzer veya farklı toplumsal cinsiyet tutumlarına sahip sosyal aktörlerin aynı evin içerisinde aileye ait sorumlulukları yerine getirme deneyimleri, hem bu tutumlardan etkilenir hem de bu

³⁹ Yıldırım, Şimşek, a.g.e., ss.46- 47.

⁴⁰ Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.47.

⁴¹ Macionis, a.g.e., s. 36.

⁴² Kümbetoğlu, a.g.e., s. 30.; Macionis, a.g.e., s. 36.

⁴³ Suğur, a.g.m., s.44-45

⁴⁴ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, 5.b., İstanbul: Kırmızı yay., 2012, yay.haz. Cemal Güzel, s. 168.

tutumları biçimlendirir. Bu sebeple bireyin toplumsal eylemi üzerindeki yapısal etkileri yadsımayan ancak onu gerçekliği yeniden yapılandırmaya muktedir bir fâil olarak ele alan sembolik etkileşimciliğin, katılımcıların toplumsal cinsiyet tutum ve algılarını ortaya koymaya en elverişli yöntemsel çerçeve olduğu düşünülmektedir.

Araştırma, hem kadınların hem erkeklerin deneyimlerini içermektedir, fakat kadın deneyimleri öncelenmiştir. Çalışmada erkek katılımcıların bireysel deneyimleri müstakil olarak ele alınacak ancak çalışmanın odağına kadınlar yerleştirilecektir. Bu sebeple araştırma feminist yaklaşımı benimsemeyen ancak feminist birikimden yararlanan bir kadın çalışması sayılabilir. Her ne kadar Mies, kadın akademisyenlerin, aktivist kadın hareketlerine katılmadan fildişi kulelerinden kadın çalışmalarını salt bir akademik ilgi alanına indirgemelerini bir çeşit ihanet olarak yorumlasa da,⁴⁵ mutlak bir feminist yaklaşımın kadın deneyimlerinin anlaşılmasında görmezden gelineni açığa çıkardığını kabul etmekle beraber, kadınlar lehine takınılan bilinçli taraflılığının katılımcıların bazı merkezî vurgularının gözden kaçırılmasına yol açabileceği kanaatini taşıyorum. Bu sebeple konuyu sembolik etkileşimci yaklaşımla ele almayı tercih ediyorum.

6.2. Örneklem

Kişilerin, duygu, inanç, tutum ve deneyimlerini ayrıntılı şekilde ortaya koymayı amaçlayan nitel araştırmalar az sayıda kişiyle çalışmayı gerekli kılar. Dolayısıyla genelleme amacı gütmeyen için nitel çalışmalarda⁴⁶ nicel araştırmada esas olan evreni temsil iddiası taşıyan ve olasılığa dayalı olarak seçilen bir örneklem anlayışı geçerli değildir. Bunun yerine nitel çalışmalarda araştırma konusu hakkında zengin veriler sağlayacağına inanılan ve amaçlı olarak seçilen⁴⁷ küçük gruplarla çalışılır.⁴⁸

Çalışmamızda örneklem, katılımcıların araştırmanın amacına ulaşmasını sağlayacak kriterleri taşıyan kişilerden veya gruplardan seçilmesi anlamına gelen amaçlı örnekleme tekniğine⁴⁹ uygun olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda örneklem, Bursa'da

⁴⁵ Marie Mies, "Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru", *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, yay.haz. Serpil Çakır, Necla Akgökçe, çev. Ayşe Durakbaşa, Aynur İlyasoğlu, İstanbul: Sel Yay., y.y. ss. 48-64, s. 53.

⁴⁶ Michael Quinn Patton, *How To Use Qualitative Methods in Evaluation*, California: Sage Publications, 1987, s. 51.

⁴⁷ Glesne, a.g.e., s.59.

⁴⁸ Kümbetoğlu, a.g.e., ss.96-98.; Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.46.; Gönç Şavran, a.g.m., s.71.

⁴⁹ Örneklemin belirli kriterleri taşıyan kişilerden seçilmesine kaynaklarda amaçlı örneklem adı verilmektedir. Ancak Yıldırım ve Şimşek çalışmalarında amaçlı örnekleme, tüm nitel örneklem seçim tekniklerini içeren bir şemsiye kavram olarak ele almaktadır. Belirli kriterleri taşıyan örneklem

yaşayan yükseköğrenim görmüş, çalışan, dindar ve 0-6 yaş çocuk sahibi 25 kadın ve eşlerinden (25 erkek) oluşmuştur. Örneklem grubu, çalışma konumuza en zengin katkıları sağlayacağını düşündüğümüz özellikleri taşıyan kişilerden seçilmiştir.

Katılımcılar Bursa'da yaşayanlardan oluşmaktadır. Ancak nitel araştırmanın tüm aşamalarında hâkim olan esneklik anlayışı örneklem grubu için de geçerlidir.⁵⁰ Nitekim bu çalışmanın başında da örneklemin Ankara, İstanbul, Bursa'dan seçilmesi düşünülmüş, hatta Ankara'dan bir çiftle de görüşme yapılmıştır. Ancak katılımcıların zaman sorunu, görüşme tarihlerini son anda değiştirmeleri, çalışmanın bir çiftin uzun zamanını alması gibi nedenlerle sürecin daha iyi yönetilebilmesini sağlamak için araştırmanın, araştırmacının yaşadığı şehir olan Bursa'yla sınırlandırılmasına karar verilmiştir. Bursa dışındaki tek çiftle yapılan görüşme ise diğer görüşmelerden farklı ve önemli vurgular içerdiğinden araştırmayı zenginleştireceği düşüncesiyle çıkarılmamıştır.

Örneklem eğitim düzeyi yüksek ve çalışan kişilerden seçilmiştir. Katılımcılar en az ön lisans seviyesinde eğitim görmüşlerdir. Yurt dışında ve ülkemizde yapılan çalışmalar kadınların çalışma hayatında yer almasının ve eğitim düzeylerinin yükselmesinin ev içi karar mekanizmasının işleyişinde ve rollerin yerine getirilmesinde erkeklerle daha eşit bir paya sahip olduklarını göstermektedir. Bu sebeple avantajlı olduğu düşünülen bir kadın grubuyla çalışmak tercih edilmiştir.

Öznel bir tecrübe olma özelliği taşıyan, aile, eğitim, yaş, meslek, sosyal çevre, cinsiyet, yaşanılan şehir gibi birçok sosyo-kültürel değişkenden etkilenecek inşa edilen dindarlığı⁵¹ ölçmede üzerinde uzlaşılan standart bir ölçüm aracı mevcut değildir.⁵² Pek çok dindarlık (religiosity) ölçeğinin temelinde “bir sosyoloğun mümkün olduğu kadar kendi kişisel subjektif değerleri dışında kalmaya çalışarak, objektif ölçüler içerisinde meselenin özüne veya o meseledeki gerçeğe yönelik bilgi üretimine katkıda bulunabilmesi” varsayımı vardır.⁵³ Çalışmamızda katılımcıların kendilerini dindar olarak

anlamında kullandığı ölçüt örneklemini bir amaçlı örneklem çeşidi olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Yıldırım ve Şimşek teknik yerine yöntem ifadesini tercih etmektedir. Ayrıntılı bir okuma için bkz. Yıldırım, Şimşek, a.g.e., ss. 118-122.

⁵⁰ Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.124. ; Kümbetoğlu, a.g.e., s.97.

⁵¹ Abdurrahman Kurt, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, Bursa: *U.Ü.İ.F.D.*, C.18, S.2, 2009, s.1.

⁵² Asım Yapıcı, “Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği”, Adana, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1, 2006, s.68.

⁵³ Kayhan Mutlu, “Bir Dindarlık Ölçeği: Sosyoloji’de Yöntem Üzerine Bir Tartışma”, Ankara, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.4, 1989, s.194.

tanımlamalarıyla yetinilmemiş, öznel dindarlığın yanında namaz kılma, oruç tutma, gibi dînî tezâhürler aranmıştır.

0-6 yaş çocuğu olan katılımcıların seçilmesinin sebebi sürekli bakım ve ilgi isteyen küçük bir çocuğun varlığının aile içi işlerin yoğunluğunu arttırması ve işin içine duygusal bir etkinin girmesine de yol açmasıdır. Çiftlerin duygu durumlarını anlamaya en elverişli zamanın ev işi, bakım problemleri, uykusuzluk gibi birçok faktörle baş etmeye çalıştıkları bu yaş aralığı olduğu düşünülmektedir.

Bahsi geçen nitelikleri taşıyan kişilere anahtar şahıslar aracılığıyla ulaşılmış ancak katılımcı ağına erişim kartopu tekniği ile ilerlememiştir. Bunun yerine farklı anahtar şahıslar farklı katılımcılarla görüşmede referans olmuşlardır. Hem çalışan hem küçük çocuk sahibi olma niteliği taşıyan yani görüşmelere vakit ayırma problemi olan kişileri içeren örneklem grubuna erişim öngörülenden çok daha zor olmuştur. Bunun yanı sıra araştırmanın erkekleri de kapsamı erişimdeki en büyük güçlük sebebidir. Araştırmanın mahrem alana dair olması nedeniyle erkekler aile içi ilişkilerin incelendiği bir çalışmada yer almak istememişlerdir. Örnekleme ulaşım sürecinde birçok katılımcı aday kadın sadece kendisiyle görüşme yapılmasının mümkün olup olmadığını sormuştur. Referans şahısların da tükendiği noktada araştırmacı sosyal medya aracılığıyla çok sayıda anne-çocuk grubunu takibe almış, Bursa’da yaşayan 0-6 yaş çocuk sahibi dindar ve üniversite mezunu kadınları tespit etmiş ve yüze yakın kadına kendisini tanıtan, çalışma içeriği ve sürecini anlatan detaylı bir mesaj atmıştır. Kadınların bir kısmı mesajlara yanıt vermemiş, geri dönüş yapanların bazıları vakit azlığını, bir kısmı eşinin görüşmek istemeyeceğini öne sürerek görüşme talebini geri çevirmişlerdir. Sosyal medya aracılığıyla sadece bir çiftle görüşme yapılabilmektedir. Bu durum katılımcılara ulaşmada referans kişilerin merkezî önemini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Çeşitli sosyo-ekonomik kaynaklara sahip olmanın sorumluluk paylaşımı üzerinde etkilerini yorumlayabilmek için örneklemde meslek ve gelir anlamında maksimum çeşitlilik aranmıştır. Örneklem grubu her ne kadar yükseköğrenim görme ve gelir getirici bir işte çalışma paydasında birleşse de şüphesiz okudukları bölümler, icra ettikleri iş ve meslekler ve sahip oldukları gelir birbirinden çok farklıdır. Özellikle meslek ve gelir düzeyi aile içi karar mekanizmasının işleyişinde belirgin öneme sahiptir. Bu sebeple profesyonel mesleklerden iş mesleklere, iş çeşitliliği geniş katılımcılara ulaşmak

hedeflenmiştir. Ancak özellikle üst gelir grubu ve profesyonel meslek icra edenlerin çoğu araştırmaya katılmayı reddetmişlerdir. Hem araştırmacının İlahiyatçı öğretmen kökenli olması hem de bahsi geçen zaman/uygunluk açısından müsait olmaları nedeniyle örneklem grubunda İlahiyat mezunları ve öğretmenlerin gözle görülür bir ağırlığı olmuştur. Ancak yine de farklı meslek grupları da çalışmanın örneklem grubunda yer almıştır. Gelir açısından ise katılımcıların alt-orta, orta ve üst-orta sınıfta buldukları görülmektedir.

6.3. Veri Toplama Araçları

Glesne, sosyal bilimlerde pozitivist paradigmanın hâkimiyetinin bir yansıması olarak “veri toplama” kavramının kullanıldığını, oysa hazır verinin toplanması çağrışımı yapan bu kavramın nitel araştırmaya uygun olmadığını belirtir. Nitel araştırmalarda veri, katılımcı ve araştırmacının etkileşimden doğan bir üretim süreci sonunda oluşturulur. Veri üretimi kavramı araştırmacının tarafı olan aktörlerin süreçteki etkin rolünü ifade etmeye daha uygundur.⁵⁴ Glesne'nin önerdiği kavram nitel araştırmanın ruhuna daha uygun görünse de kendisi de veri toplama kavramını kullanmıştır. Bu sebeple çalışmada sıklıkla veri toplama kavramı kullanılacaktır.

Nitel araştırmada gözlem, görüşme ve odak grup en çok kullanılan veri toplama araçları olarak öne çıksa da⁵⁵ neredeyse sosyolojiyle eş anlamlı olarak kullanılan ve en sık kullanılan teknik⁵⁶ katılımcıların deneyimlerini, duygularını ve inançlarını ayrıntılı olarak anlama olanağı sağlayan derinlemesine görüşmedir.⁵⁷ Antropoloji orjinli bir veri toplama tekniği olan derinlemesine görüşme, örneklem grubuna açık uçlu soruların sorulmasına, yanıtların kaydedilmesine ve gerektiğinde ilave sorular sorularak araştırma konusunun ayrıntılı olarak ele alınmasına olanak sağlar.⁵⁸

Bu çalışmada araştırmacı derinlemesine görüşmenin yanı sıra gözlem ve araştırma günlüğünü veri toplama araçları olarak kullanmıştır. Araştırmacı ayrıntılı bir literatür taraması yaptıktan ve temel kaynakları okuduktan sonra, benzer çalışmaların olumlu ve

⁵⁴ Glesne, a.g.e., ss.62-63.

⁵⁵ Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.85.

⁵⁶ Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.129.

⁵⁷ Kümbetoğlu, a.g.e., s.82.; Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.129. ; Silverman, a.g.md., s.125. ; Hasan Hüseyin Tekin, “Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 / 13, 2012, ss.101-116, ss. 101-102.

⁵⁸ Kümbetoğlu, a.g.e., ss.71-72.

olumsuz yönlerini göz önünde bulundurarak rehber soru formu hazırlamıştır.⁵⁹ Sorular katılımcıların hem toplumsal cinsiyet rolleri tutumlarını anlamaya, hem mevcut aile içi işbölümünün fotoğrafını çekmeye hem de bu sorumluluk paylaşımının sonuçlarını anlamaya yönelik hazırlanmıştır. Yarı yapılandırılmış formatta hazırlanan soru formunda kişisel-demografik; katılımcıların yetiştiği ailenin sosyo-ekonomik özelliklerini, toplumsal cinsiyet tutumlarını öğrenmeyi amaçlayan; katılımcıların eğitim hayatları ve bu süreçteki ailevi sorumluluklarını içeren; evlilik, aile içi karar alma sürecinin işleyişi, eve ait işlerin ve çocuk bakımının nasıl yürütüldüğü, hastalık, misafir gibi rutin dışı durumlarda ailevi sorumlulukların nasıl üstlenildiğini ve sorumluluk paylaşımından duyulan memnuniyet-hoşnutsuzluk gibi duygusal durumları anlamaya yönelik sorular yer almıştır. Sorular basitten karmaşığa doğru bir seyir takip etmiştir. Rehber görüşme formu saha çalışmalarında deneyimli bir araştırmacıyla paylaşılmış ve son olarak tez danışmanının önerileri ile revize edilmiştir.

Araştırmacı, katılımcıların görüşmeyi kabul etmesi konusunda sorun yaşadığı için pilot çalışma yapamamış, ancak ilk birkaç görüşmeden sonra muhatap tarafından anlaşılmadığını düşündüğü soruları çıkarmış, bazı yeni sorular eklemiş ve soruların yerini değiştirmiştir. Örneğin kişisel-mesleki, kısa cevaplı soruların olduğu bölümde yer alan gelir bilgisi ile ilgili sorunun erkek katılımcıları rahatsız ettiği fark edilerek bu soru en son kısımda yer alan hassas sorular içerisine yerleştirilmiştir.

Görüşme sırasında ses kayıt cihazı kullanılmış, gözlem notları görüşmeden sonra yazılmış ve süreç boyunca görüşme öncesi ve sırasında yaşananların yazıldığı bir araştırma günlüğü tutulmuştur.

Araştırmacının kullandığı bir diğer veri toplama tekniği gözlemdir. Aile içi sorumluluk paylaşımı üzerine odaklanan bu çalışmada en uygun gözlem ortamı kuşkusuz katılımcının evidir.⁶⁰ Ancak, çalışan ve 0-6 yaş çocuk sahibi çiftlerden oluşan katılımcılar araştırmacıyı evlerinde kabul ettikleri takdirde ev sahibi rolüne girip tedirgin olabilecekleri gerekçesiyle sadece davet durumunda katılımcının evine gidilmiştir. En verimli görüşmeler katılımcıların evlerinde gerçekleşen görüşmeler olmuştur. Ancak görüşmelerin çoğu katılımcıların istekleri doğrultusunda kamuya açık kafe, oyun alanı

⁵⁹ Kavrama Kümbetoğlu rehber görüşme formu; Yıldırım-Şimşek görüşme formu yaklaşımı diyor. Bkz. Kümbetoğlu, a.g.e., s.70. ; Yıldırım-Şimşek, a.g.e., s.132.

⁶⁰ Kümbetoğlu, a.g.e., s.192.

gibi mekânlarda, iş yerlerinde ve araştırmacının evinde gerçekleştirilmiştir. Çoğu katılımıyla görüşmenin tek seansta ve ev dışında gerçekleşmesi gözlem imkânını kısıtlamış ancak, evlerde veya ailenin bir arada bulunduğu görüşmelerde daha iyi gözlem yapma fırsatı olmuştur.

Son olarak nitel araştırmalarda araştırmacının bizzat kendisinin bir veri toplama aracı olarak kabul edildiği unutulmamalıdır. Bu çalışmada da araştırmacı görüşme sorularını hazırlayan, gözlem ve görüşme sürecini yürüten, gerektiğinde soru ekleyen gerektiğinde çıkaran bağlamsal işaretleri anlamlı şekilde yorumlayan, veri üretim sürecine aktif şekilde katılan bir veri toplama aracı konumundadır.

6.4. Veri Toplama Süreci

Nitel araştırmada verimli bir seans geçirmek için görüşmelerin bir saati aşması pek önerilen bir durum olmasa da katılımcıların belirlediği takvime uymak esastır.⁶¹ Araştırmacı ortalama iki saat süren görüşmeleri birden fazla oturumda gerçekleştirmeyi arzu etse de vakti en kısıtlı olan bir örneklem grubuyla çalışması ve hem kadını hem eşini içeren araştırmanın bir ailenin en az dört saatini alması, bu zaman diliminde ocuk bakımı sorununun doğması gibi nedenlerle görüşmeler katılımcıların istekleri doğrultusunda genellikle tek oturumda gerçekleştirilmiştir. Katılımcının vaktinin kısıtlı olduğu durumlarda görüşme ikiye bölünmüş ancak yine vakit sınırlılığından dolayı sonraki görüşme seansı için zaman makasının açılması görüşmenin verimini tek oturumdakine göre düşürmüştür. Ayrıca araştırma konusunun gündelik hayata dair olması ve özellikle kadınların konuşmaktan keyif aldığı bir içeriğe sahip oluşu görüşmelerin uzun olmasını bir sorun olmaktan çıkarmıştır. Katılımcılar zamanın nasıl geçtiğini anlamadıklarını dile getirmişlerdir. İki katılımcı görüşmenin eksik kalan son yarım saatlik bölümü için uygun zaman bulamamış, bu sebeple son yarım saatlik bölüm telefonun ses kayıt özelliği kullanılarak çocukların uyku saatinde telefon görüşmesiyle tamamlanmıştır.

Görüşmenin zamanını ayarlama olduğu kadar nerede yapılacağı da en uygun yol olan katılımcıların istekleri doğrultusunda belirlenmiştir.⁶² Araştırmacının dikkat etmesi gereken en önemli hususlardan biri çalışma grubunun norm ve değerlerini saygılı

⁶¹ Glesne, a.g.e., s.155. ; Kümbetoğlu, a.g.e., s.192.

⁶² Tekin, a.g.m., ss.101-102.

olmak,⁶³ mahremiyet farklılıklarına ve sınırlarına azami ölçüde riayet etmektir.⁶⁴ Bu çalışmada da dindar kimliği taşıyan kadın ve erkek katılımcıların en önemli çekincelerinden biri kadın araştırmacının erkeklerle de görüşecek olmasıdır. Dindarlık çerçeveleri katı sınırlarla çizilmiş katılımcı adayları görüşme talebini en başta reddederek örnekleme dahil olmazken, çalışma grubunda yer almayı kabul eden katılımcılar bu sorunu farklı şekillerde çözmüşlerdir. Araştırmacı katılımcıların dini hassasiyetlerine saygı göstermiş ve kendilerini en rahat hissedecekleri ortamlarda görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Karşı cinsle olan görüşmeler genellikle kamuya açık kafelerde, katılımcıların iş yerlerinde kapı açık ancak üçüncü şahısların duymayacağı bir şekilde veya katılımcıların evinde açık bir oda, balkon veya bahçede gerçekleştirilmiştir.

Görüşmelerde araştırmacıya analiz kolaylığı sağlamasına rağmen elle not alma yerine katılımcıların izni alınarak tüm görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ses kayıt cihazı katılımcıları yanlış anlama, eksik not alma, görüşmeyi tekrar dinleme ve araştırmacının tüm dikkatini görüşmeye vermeyi sağlaması sebebiyle tercih edilmiştir.⁶⁵ Ses kayıt cihazının katılımcı üzerinde tedirginliğe yol açmaması için⁶⁶ katılımcıya görüşme öncesinde ses kayıt cihazının kullanılma nedeni hakkında bilgi verilmiş, istenildiği takdirde elle not alınabileceği belirtilmiştir. İlk birkaç dakikadan sonra kayıt cihazının varlığı unutulmuş, cihaz, görüşmenin atmosferini ve doğallığı bozacak herhangi bir aksaklığa yol açmamıştır. Ses kayıt cihazıyla paralel şekilde not alma tekniği birkaç görüşmede denenmiş ama not almanın katılımcıların dikkatini görüşme yerine yazılan notlara çektiği gözlemlenmiştir. Bunun yerine notlar, görüşme sonrasında yazılmıştır.

Derinlemesine görüşme, dışarıdan bakıldığında konuşma ve dinlemeyi içeren kolay bir süreç gibi görünse de Patton'un belirttiği gibi beceri, duyarlık, yoğunlaşma, disiplin gibi pek çok boyuta sahip hem bilim hem de sanattır.⁶⁷ Tanımadığı birisinden ayrıntılı bilgi toplamayı içeren görüşme araştırmacının katılımcıya kendisini rahat hissedeceği ortamı sağlamasını, ona güven vermesini,⁶⁸ içten ve iyi bir dinleyici olmasını,

⁶³ Kümbetoğlu, a.g.e., s.172.

⁶⁴ Fatma Nevra Seggie, Yasemin Bayyurt, *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 190.

⁶⁵ Glesne, a.g.e., s.157. ; Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.153.

⁶⁶ Kümbetoğlu, a.g.e., s.193.

⁶⁷ Patton, *How to Use Pualitative Methods in Evaluation*, s.108.

⁶⁸ Kümbetoğlu, a.g.e., s.96.

konudan uzaklaştıldığında müdahale etmesini gerektirir.⁶⁹ Görüşmeci katılımcının dünyasına girerek onun bakış açısını anlama ve dürüst cevaplar vermesini sağlama yükümlülüğündedir.⁷⁰ Bu çalışmada araştırmacı, üzerine düşen sorumluluğun bilincinde olarak görüşmeleri katılımcıların en rahat edeceği yer ve zamanda gerçekleştirmeye çalışmış, görüşme esnasında da dürüst, açık ve samimi olmaya dikkat etmiştir. Katılımcıların gerek araştırmacıya yönelik ifadelerinden gerekse sorulara dürüst ve içten cevaplarından dolayı araştırmacı, bu konuda istenen düzeyde başarılı olduğunu düşünmektedir.

Görüşmelerin gerçekleştirilme sürecinde ailenin sorumluluk paylaşımına dair sözel olmayan çok sayıda veri de elde edilmiştir. Örneğin eşlerini çalışmaya katılmaya kolay şekilde ikna eden kadınların aile içi kararlarda da aktif olduğu görülmüştür. Görüşme sırasında çocukların bakım sorununun çözümü de önemli ipuçları vermektedir. Örneğin mekân neresi olursa olsun çocuk bakımını üstlenerek eşinin rahat şekilde görüşmeyi gerçekleştirmesini sağlayan erkeklerin yanı sıra, bazı kadın katılımcıların kocaları esnek çalışmasına rağmen eşlerine iki saatlik görüşme için zaman açmamış, kadınlar görüşmeleri küçük çocuklarıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu gibi durumlarda devamlı bölünen ve dikkatini görüşmeye vermekte zorlanan katılımcıyı daha da zor durumda bırakmamak için araştırmacı soruların bir bölümünü atlayarak en temel soruları seçerek görüşmeyi tamamlamıştır.

Kimi zaman görüşmeler böyle bir amaç taşımamasına rağmen terapi işlevi görmüş,⁷¹ katılımcılar duygu yoğunluğu yaşamışlar, bazen de bazı soruların öz-düşünümselliği tetiklediğini var olan durumun o an bilincine vardıklarını⁷² “şu an farkına vardım” gibi ifadelerle dile getirmişlerdir.

Son olarak araştırmacı, mesai sonrası kıymetli zamanını eşinden, çocuğundan, ailesinden kıyarak görüşmeye ayıran katılımcılara minnet duygusunu ifade etmiş,⁷³ hem görüşmenin başında hem sonunda teşekkürlerini sunmuştur. Ayrıca karşılık beklemeden bir doktora çalışmasına destek vermek için o an orada bulunan katılımcılara duruma göre çikolata, lokum, çocuğa kıyafet, kitap, etkinlik, ev hediyesi gibi ufak hediyeler vermiştir.

⁶⁹ Kümbetoğlu, a.g.e., ss.72-73.

⁷⁰ Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.130.

⁷¹ Glesne, a.g.e., s.245.

⁷² a.g.e., s.173.

⁷³ a.g.e., ss.165-173.

Kamuya açık mekânlarda yapılan görüşmelerde prensip olarak katılımcıların hesabı ödemesine izin verilmemiştir. Araştırmacı evine davet eden katılımcılara hiçbir hazırlık yapmamaları, ikramlıkları kendisi almak koşuluyla gelebileceğini belirtmiş ve ev görüşmelerine çay saati ikramları alarak gitmiştir.

6.5. Veri Analizi

Ses kayıt cihazına kaydedilen görüşmelerin yazılı hâle getirilmesi çok uzun zaman alması nedeniyle nitel araştırmacının en zorlandığı aşamalardan biridir. Henüz tüm sesleri ve aksan-şive farklılıklarını tanımlayarak metin hâline getiren bir yazılım geliştirilememiştir.⁷⁴ Çalışmamızda görüşmelerin uzun bir sürece yayılması ses kayıt deşifrelerinin bu zaman zarfı içerisinde yazıya geçirilmesine imkân vermiştir. Ancak ortalama 114 dakika, toplamda ise 5711 dakika süren görüşmelerin deşifresi çok fazla zamana mal olduğundan deşifre aşamasında yardım alınmıştır. 1157 sayfa ham veri elde edilmiştir.⁷⁵ Veri analizi bu ham verilere, araştırmacının gözlem notları ve araştırma günlüğüne dayandırılarak yapılmıştır.

Nitel araştırmada veri analizi, nicel çalışmalara göre çok daha belirsiz ve karmaşık bir süreci içerir. Kod, kategori ve temaların biçimlenmesi ham verinin defalarca okunması sonucunda gerçekleşir.⁷⁶ Nitel araştırmanın veri analiz sürecinde, veri toplamanın etkili unsuru olarak araştırmacının özgün düşünce ve yorumları, çözümlemenin bir parçası olarak öne çıkar.⁷⁷ Bu çalışmada araştırma sorularının önemli bir kısmı, öğrenilmesi amaçlanan temalar çerçevesinde düzenlenmiştir. Yani veri analizi öncesinde araştırmacı, kod, kategori ve temaların bir kısmını hazırlamıştır. Ancak görüşmeler sırasında ve verilerin okunması aşamasında yeni kod ve temalar oluşturularak araştırma verileri yeniden dizayn edilmiştir. Son aşamada ise tüm veriler tekrar tekrar okunarak bütüncül bir resim oluşturulmaya çalışılmıştır. Araştırmacı herhangi bir nitel veri analiz yazılımı kullanmamış, veriler titiz bir şekilde manuel olarak analiz edilmiştir. Verilerin yazım aşamasında katılımcıların kendi seslerinin duyurulmasını sağlayan alıntılarını ön

⁷⁴ a.g.e., s.158.

⁷⁵ Ham verilerin toplam sayfası Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez formatına göre hesaplanmıştır.

⁷⁶ Kümbetoğlu, a.g.e., s.152.

⁷⁷ Oya Beklan Çetin, "Sosyolojik Araştırmalarda Veri Çözümlemesi ve Bulguların Yorumlaması", *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, ed. Temmuz Gönç Şavran, 2.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2013, ss. 182- 215, s.194

plana çıkararak betimsel analiz,⁷⁸ görüşmelerdeki benzerlik ve farklılığı ortaya koyma amacıyla sistematik analiz yapılmış ve son aşamada ise araştırmacının kendi gözlemlerine ve alanyazın bilgisine dayanarak veriler bütüncül bir şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır.⁷⁹

6.6. Araştırmada Etik

Bir bilimsel çalışmanın tüm aşamalarında araştırmacıyı kuşatan etik ilkeler vardır. Bir araştırmacı katılımcılara karşı dürüst ve açık olmak,⁸⁰ araştırmanın nasıl ve nerede kullanılacağını açıklamak, görüşülen kişilerin istedikleri zaman araştırmadan çekilme haklarının bulunduğunu açıklamak, kişilerin özel hayatını ihlal edici veya kimliklerini açığa çıkarıcı bilgileri kullanmamak⁸¹ ve veri analizinde katılımcı ifadelerini saptırmamak, bilgi gizlememek gibi birtakım etik sorumlulukları yerine getirmelidir.⁸²

Çalışmanın yapılmasında hiçbir etik engelin olmadığını beyan eden etik kurul onayından sonra başlayan araştırma sürecinde, araştırmacının uygulaması gereken en önemli etik kurallardan birisi, katılımcıların bilinçli onaylarının alınmasıdır. Bilinçli onay⁸³ katılımcılara araştırmacının kendisini tanıtmayı, araştırmanın ne için kim tarafından ne amaçla yapıldığının açıklanması, kişilerin kimlik bilgilerinin saklı tutulacağı, istedikleri zaman çalışmaya verdikleri onayı çekebilecekleri gibi temel bilgilerin sunulması örneklem grubunun özgür iradeleriyle rızalarının alınmasıdır.⁸⁴

Bu çalışmada da araştırmacı, sürecin tüm aşamalarında etik ilkelere riayet etme konusunda titiz davranmaya çalışmıştır. Etik kurul onayı ile başlayan görüşmelerde katılımcılara araştırma hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş, istedikleri zaman cayma haklarının bulunduğu ifade edilmiş, soruları cevaplanmış ve bilinçli onayları alındıktan sonra görüşmelere başlanmıştır. Katılımcıların gerçek isimleri yerine kodlar kullanılmıştır. Etik kurallara sadece görüşme öncesi ve sonrasında değil, veri analizinde de dikkat edilmeye çalışılmıştır. Örneğin kişilerin eşleriyle ilgili olumsuz ifadeleri,

⁷⁸ Çetin, a.g.m., s.192.

⁷⁹ Kümbetoğlu, a.g.e., s. 154,169.

⁸⁰ Kümbetoğlu, a.g.e., s.181; Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.108.

⁸¹ Kümbetoğlu, a.g.e., s.181.

⁸² a.g.e., ss.174-175.

⁸³ Çeviri farklılıklarından dolayı kavramın farklı kaynaklarda değişik şekilde isimlendirildiği görülmektedir. Örneğin Kümbetoğlu “bilgilendirilmiş rıza” kavramını kullanırken bkz. Kümbetoğlu, a.g.e., s.104.; Yıldırım-Şimşek bilinçli onay ifadesini kullanıyor. Glesne'nin kitabında ise kavram, “aydınlatılmış onam” şeklinde çevrilmiştir. Bkz Glesne, a.g.e., s.228.

⁸⁴ Kümbetoğlu, a.g.e., s.104.; Glesne, a.g.e., s.228.

araştırma raporunu okuyan eşleri tarafından anlaşılacağı gerekçesiyle isim ve kod belirtilmeden kullanılmıştır. Araştırma raporu verilere sadık kalınarak, katılımcıların konuştukları bağlam ve ifadeler değiştirilmeksizin hazırlanmıştır.

6.7. Geçerlik ve Güvenirlik

Nicel bir araştırmanın niteliğini belirleyen en önemli etkenlerden birisi de araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlayan kriterlerin etkin şekilde uygulanmasıdır. Ölçme aracının ölçmek istediği olguyu doğru şekilde ölçmesi (geçerlik) ve bir çalışmanın aynı ölçüm aracıyla aynı şekilde tekrarlanıp benzer sonuçlar elde edilme derecesi (güvenirlik) niceliksel araştırmalar için hayati önem taşır.⁸⁵ Ancak sosyal olguları değişken, belirsiz ve karmaşık olarak niteleyen ve az sayıda örnekleme içeren niteliksel bir araştırmada standart bir ölçüm yapmak ve bağlama endeksli araştırmayı tekrar etmek mümkün değildir. Öyleyse nitel araştırmalar sistematik bir temelden yoksun gelişigüzel çalışmalar mıdır?

Sosyal bilimcilerin bir kısmı bu soruya, doğası gereği belirsiz olan sosyal gerçekliği incelerken geçerlik-güvenirlik kaygısını taşımanın anlamsız olduğu cevabını verirken bazıları ise bu tarz düşüncelere sistematik bir çalışma yapma olasılığını yok ettiği gerekçesiyle karşı çıkmaktadırlar.⁸⁶ Nitel araştırmacılar, nicel çalışmalardan farklı geçerlik ve güvenilirlik önlemlerine başvurumaktadırlar. Metodoloji ile ilgili literatür incelendiğinde nitel araştırmacıların geçerlik ve güvenilirliği sağlamak için yorumlamacı paradigmayla örtüşen alternatif stratejiler geliştirdikleri görülmektedir.⁸⁷ Örneğin geçerliği sağlamak için veri bütünlüğüne dikkat ederek temel kavramları tespit edebilmek, kategori, tema ve kodları tutarlı ve mantıklı şekilde ilişkilendirmek, ana temayla çelişen örnekleri görmezden gelmemek gibi teknikler uygulamaktadırlar.⁸⁸ Yıldırım ve Şimşek araştırmacının elde ettiği sonuçları onaylayacak çeşitleme, katılımcı ve uzman teyidi gibi ek tekniklere başvurarak araştırmanın geçerliğini arttıracaklarını savunmaktadır.⁸⁹ Giddens ve Sutton geçerliği arttırmak için nitel araştırmacıların katılımcılara bulguların doğruluğunu teyit ettirme veya yanlış anlama ihtimalini ortadan

⁸⁵ Gönç Şavran, a.g.m., ss.68,71.

⁸⁶ Silverman, a.g.md., s. 129.

⁸⁷ Örneğin bkz. Alan Bryman, *Social Research Methods*, 2. ed. Oxford : Oxford University Press, 2004. ; Jennifer Mason, *Qualitative Researching*, Sage Pub. 2002, 2.ed., London.

⁸⁸ Kümbetoğlu, a.g.e., s.52.

⁸⁹ Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s. 269.

kaldırmak üzere görüşme sonrasında bilgilendirme toplantısı yapma gibi yollara başvurabileceklerini belirtirler.⁹⁰

Nitel araştırmacıların nicel araştırmalardan farklı özgün geçerlik-güvenirlik arayışlarını Lincoln ve Guba “güven duyulabilirlik” ilkesi etrafında şekillendirmişlerdir. Güven duyulabilirlik, inanırılık (credibility), aktarılabirlik (transferability), güvenirlik (dependability) ve doğrulanabilirlik (confirmability) kriterleri yerine getirilerek sağlanabilir.⁹¹ Nicel araştırmadaki iç geçerlik kavramına denk gelen inanırılık, veri ve bulguların doğru ve tarafsız olması, katılımcı ve diğer araştırmacılar tarafından teyit edilmesi anlamına gelir. Dış geçerliğe denk gelen aktarılabirlik ise araştırmanın benzer sosyal bağlamlara aktarılabileceğini ifade eder. Bu sebeple araştırmacı araştırma aşamalarını ve bağlamı ayrıntılı olarak açıklamalıdır. Nitel araştırmalar aynı araştırmanın tekrar edilemeyeceğini kabul etseler de güvenilirlik ilkesiyle yöntem ve süreci tüm detaylarıyla kaydetmek ve diğer araştırmacıların incelemesine imkân tanımak yükümlülüğündedirler.⁹² Nitel araştırma aynı konuyu çalışan iki farklı araştırmacının farklı sonuçlara ulaşacağı gerçeğini yadsımaz ancak araştırmacıyı konumunu, rolünü açıklamak ve tarafsız olmakla sorumlu tutar. Doğrunabilirlik ilkesiyle kast edilen bu maddeler uygulanabilirse güvenirlik yolunda önemli bir yol kat edilmiş sayılır.⁹³

Bu çalışmada da araştırmacı, öncelikle uzun süren bir literatür taraması yaparak ve ana metinleri okuyarak sosyo-kültürel bağlam içerisinde inşa ettiği bakış açısını ve konumunu belirterek araştırmanın tüm aşamalarını titizlikle yürütmeye çalışmış ve araştırma aşamalarını okuyucuya geniş şekilde sunmuştur. Araştırma bulgularını tutarlı şekilde raporlaştırmaya dikkat etmiş, kendi bakış açısına ters düşen katılımcı yorumlarını yok saymamış, açıklıkla veri analizinde kullanmıştır. Analiz aşamasında herhangi bir nitel veri analiz programı kullanmamış ancak ses kayıt dökümlerini defalarca okuyarak, kod, tema ve kategorileri oluşturmuş, resmin bütününe görebilmek için bu aşamadan sonra da metinlere tekrar tekrar dönmüştür.

⁹⁰ Giddens, Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, s. 68.

⁹¹ (Yvonna S. Lincoln, Egon G Guba, *Naturalistic Inquiry*, Newbury Park, CA: Sage Publications. 1985, ss.289-332). Akt. Temmuz Gönc Şavran, “Örneklem Seçimi ve Ölçüm”, *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, ed. Temmuz Gönc Şavran, 2.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay. 2013 s.144-180, ss.173-174.

⁹² Gönc Şavran, “Örneklem Seçimi ve Ölçüm”, ss. 174-175.

⁹³ Gönc Şavran, “Örneklem Seçimi ve Ölçüm”, s.175.; Yıldırım, Şimşek, a.g.e., ss.272-275.

6.8. Araştırmacının Konumu

Pozitivist ve yorumlamacı paradigmaların keskin şekilde ayrıldıkları konulardan biri nesnellik ve araştırmacının konumu problemidir. Bugün mutlak bir nesnelliğin mümkün olmadığı farklı bilim çevrelerinde de kabul edilmekle birlikte⁹⁴ yorumlamacı ve pozitivist gelenek araştırmacının konumu hakkında farklı duruşlar sergilemektedirler. Pozitivist bakış açısına dayanan nicel çalışmalarda, araştırılana göre üst hiyerarşik basamakta yer alan araştırmacının tarafsız ve mesafeli bir tavır alması, Kümbetoğlu'nun deyimiyle objektif bir teknisyen olması beklenir.⁹⁵ Ancak araştırmacının değer yüklü oluşunun kaçınılmaz olduğu kabulüyle yola çıkan nitel araştırmalarda kendi deneyimlerini veri çözümlemelerinde kaynak olarak kullanması beklenen araştırmacı, araştırma sürecinin bir parçası hâline gelmektedir.⁹⁶ Bir veri toplama⁹⁷ ve veri analiz aracı olarak kabul edilen araştırmacının araştırılanla aktif etkileşim halinde bulunması,⁹⁸ içeriden bir bakışa sahip olması, sahada mümkün olduğunca fazla vakit geçirmesi, katılımcılarla yakın ilişki kurması⁹⁹ ancak eleştirel duruşunu da koruması beklenir.¹⁰⁰ Araştırmacı sürecin en önemli parçasıdır.¹⁰¹ Araştırmacı, araştırmacı rolünün yanı sıra meraklı bir öğrenci gibi öğrenen rolünü de üstlenmelidir. Araştırmacı, araştırılan tarafından bir uzman veya otorite olarak algılandığı takdirde katılımcı yeterince açık sözlü olamayacak, onay bekleyen bir tavır alacak ve görüşme amacına ulaşamayacaktır.¹⁰² Nitel araştırmacılar araştırma konusunu gerçeğe uygun şekilde yansıttıklarını, kendi işlerine yarayan verileri kullanıp diğerlerini görmezden gelmediklerini, ortaya koydukları sonuçların kişisel yargılarına değil gözlemlenen durumlara dayandığını göstermekle yükümlüdürler.¹⁰³

Nitel bir araştırmacının katılımcılarla empatik bir iletişim kurması, içeriden bakabilmeyi başarabilmesi istendik bir durumdur. Ayrıca araştırmacının ait olduğu sosyo-

⁹⁴ Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları, 2014, s.86.; Orhan Türkdoğan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, İstanbul: Iq Kültür Sanat Yay., 2003, s.38.

⁹⁵ Kümbetoğlu, a.g.e., s.43.

⁹⁶ Macionis, a.g.e., s.36. ; Kümbetoğlu, a.g.e., s.22.

⁹⁷ Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.44.

⁹⁸ Kümbetoğlu, a.g.e., s.195.

⁹⁹ Özden, Saban a.g.m., ss.8-9.

¹⁰⁰ Kümbetoğlu, a.g.e., ss.29-30.

¹⁰¹ Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.59.

¹⁰² Glesne, a.g.e., ss.80-81.; Mies, a.g.m., s.52.

¹⁰³ Gönc Şavran, "Nicel ve Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri", s.72.

kültürel arka planı ve sahip olduğu bakış açısını kabul etmesi ancak bu durumun araştırma bulgularını doğrudan yansıtmaya engel olmaması gerekir. Bu sebeple nitel araştırmada sürecin tüm detaylarıyla resmedilmesi kritik önem taşımaktadır.¹⁰⁴ Bu çalışmada örneklemin “yükseköğrenim görmüş, çalışan, dindar, 0-6 yaş çocuk sahibi” olma niteliklerini araştırmacı da taşımaktadır. Araştırmacının aile içi sorumluluk paylaşımına dair deneyimleri, yaşanması muhtemel problemlere ve çözüm yollarına, sürecin duygusal boyutlarına aşina olması, özellikle çocuğu dünyaya geldikten sonra çocuk bakım meselesinin merkezî önemini idrak edişi araştırma konusunu seçmesinde belirleyici olmuştur. Araştırmacı, katılımcılarla empati kurabilecek ve onların deneyimlerini anlamlandırabilecek donanıma sahip olduğunu düşünmektedir.

Görüşmeler sırasında ise araştıran-araştırılan ilişkisinin seyrinde referans kişinin araştırmacıyı sunma biçimi belirleyici olmuştur. Örneğin araştırmacının öğrenci olarak tanıtıldığı birkaç görüşmede özellikle ilk dakikalarda katılımcı kendisini üst hiyerarşik konuma yerleştirmiş, “sen”li ve üst perdeden bir ifade dili kullanmıştır. Anahtar şahıs, araştırmacıyı arkadaşı olarak tanıttığı takdirde daha eşit bir etkileşim ve samimi bir görüşme gerçekleşmiştir. Araştırmacının uzman-sosyolog gibi etiketlerle takdim edildiği durumlarda ise muhatap şahısların istedik cevaplar vermeye çalıştıkları, “doğru mu? siz daha iyi bilirsiniz, bu konunun doğrusu ne?” gibi ifadeleri sık sık kullandıkları ve araştırmacıyı bir otorite olarak algıladıkları görülmüştür. Araştırmacı bu gibi durumlarda süreci lehine çevirmeye çalışmış, katılımcıyı rahatlatarak cümleler kurmuş ve daha çok konuşmasını sağlamak için aynı soruyu farklı şekillerde yeniden yöneltmiştir.

Bilindiği gibi araştırmacının cinsiyet, yaş meslek gibi sahip olduğu kişisel özellikler görüşmenin seyrini doğrudan etkiler.¹⁰⁵ Araştırmacının İlahiyat Fakültesi’nde çalışan başörtülü bir kadın, yani “içeriden” olması, araştırmaya olumlu şekilde yansımıştır. Bir yabancıya aile gibi mahrem meseleleri içeren bir konu hakkında konuşmaktansa “bizden” diye tanımladıkları araştırmacıyla yapılan görüşmeler genellikle samimi bir havada, yabancılık hissinin çok kısa sürede atıldığı bir atmosferde gerçekleşmiştir. Özellikle eşlerin ikincisiyle yapılan görüşmeler olumlu ön bilgiler sebebiyle daha verimli şekilde geçmiştir.

¹⁰⁴ Yıldırım, Şimşek, a.g.e., s.55.

¹⁰⁵ Kümbetoğlu, a.g.e., s.96.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. TOPLUMSAL CİNSİYETE İLİŞKİN KAVRAMLAR VE EV İŞİ KAVRAMI

1.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramının Kapsam ve İçeriği

Biyolojik çağrışımlarıyla öne çıkan cinsiyet (sex) kavramından, cinsiyetin toplumsal-kültürel boyutlarını vurgulamasıyla ayrılan toplumsal cinsiyet (gender),¹ 1970’li yıllardan itibaren akademik yazında sık başvurulan bir analitik araç olmuştur. Bugün birçok sosyal bilim disiplinde kullanılan bu kavram, literatüre feminist çalışmalarla girmiş ve dolayısıyla kavramın doğuş ve gelişim aşamaları feminist metodolojik tartışmalarla paralel gitmiştir.² Bu sebeple toplumsal cinsiyet kavramının kapsam ve içeriğine geçmeden önce terimin ortaya çıkış süreci, içeriği ve üzerinde yapılan tartışmalara yer verilecektir.

Toplumsal cinsiyet kavramının tedavüle girmesi Kandiyoti’nin üç gelişimsel evrede ele aldığı feminist disiplinin üçüncü evresinde gerçekleşmiştir. 1960’lı yıllarda başlayan 2. dalga feminist hareketlerle birlikte feminizmin metodolojik gelişiminin ilk aşamasında bilimlerin erkek merkezli yapısına epistemolojik eleştiriler getirilerek, toplumsal bir özne olarak kadın vurgusu öne çıkartılmıştır. Bu evrede “kadın” kategorisinin sosyal bilimlerde temel birim olarak kullanılan “birey”den farkı ortaya konarak bilimsel çalışmalar “kadın bakış açısıyla” yapılmaya başlanmıştır.

İkinci safhada ortak kabul gören kadınların ezilmesi olgusu, feminizmin farklı fraksiyonları tarafından farklı nedenlere dayandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin liberal feministler kadınların çalışma ve aile hayatında yaşadıkları ayrımcılıklara yönelik önemli çalışmalar yapmışlar ve kadınların ezilmesinin sebebinin kadınların potansiyellerine yönelik ön yargılar, kamusal alana girmelerini sınırlayan geleneksel ve hukukî engeller olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu engellerin ortadan kalkmasıyla kadınların konumunun düzeleceğine inanan liberal feministler, cinsiyet eşitsizliğinin arkasındaki yapısal

¹ Giddens, *Sosyoloji*, s.505. ; Vehbi Bayhan, “Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet,” *Doğu Batı*, S.63, Ankara, ss.147-164, s.153.; Mehmet Tayfun Amman, “Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet - Sosyal, Bilimsel Yaklaşımlar”, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet: Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, ss. 13-55, s.16.; Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürçü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s.98.

² Yıldız Ecevit, “Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç,” *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, ed. Yıldız Ecevit, Nadide Karkıner, 4.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015, ss. 2-30, s.11.

problemleri ihmal etmeleri nedeniyle eleştirilmişlerdir. Radikal, Marksist ve sosyalist feministler liberallerin açıklamalarını yüzeysel bularak kadınların ezilmesini, tüm yapıyı etkileyen köklü sistemlere bağlamışlardır. Kadınları bir grup olarak ele alan radikal feministler, kadınların cinselliğini, doğurganlığını denetleyen ve onları erkeklere tabi kılan, ezilmenin fâili olarak gördükleri ataerkilliği (patriyarka) hedef almışlardır. Marksist feministler için kadınların sömürülmesinin suçlusu kapitalizm iken, bu tekil faktörleri aşmaya çalışan sosyalist feminizm ataerki ve kapitalizmin çifte etkisini teorize etmeye çalışmıştır.³

Kadınların ezilmesi ve aktivist faaliyetlerle kadınların kurtarılabilceği gibi noktalarda buluşan feminist gruplar arasındaki ittifak 1980’li yıllarda bozulmuş ve tartışmalar kısır döngüye girmiştir.⁴ Dünyanın farklı bölgelerinden feministler, o güne kadar norm alınarak kadın sorununun etrafında tartışıldığı beyaz orta-sınıf kadınlığın evrenselliğini sorgulamaya başlamışlardır.⁵ Feminist birikimi kullanan 3. dünya feministleri sınıf ve cinsiyet eşitsizliği konusunda kendi özgün deneyimlerini öne çıkarırken yapısalcı feministler homojen kadın kategorisini eleştiriye tabi tutarak farklılıklara vurgu yapmışlardır.⁶ Foucault’un, Derrida’nın, Lacan’ın ve Lyotard’ın görüşlerinden etkilenen farklı feminist ekoller kimi zaman birbiriyle çelişen söylemler üreterek feminist düşüncenin alanını genişletmişlerdir. Ana-akım feminist düşüncenin etnosentrik olduğuna yönelik yoğun tartışmaların yaşandığı bu evrede evrensel-homojen kadın kavramı, yerini kadın ile erkek ve ikisi arasındaki ilişkiyi dikkate alan ve buna dair her çeşit toplumsal inşayı kapsayan toplumsal cinsiyet kavramına terk etmeye başlamıştır.⁷

Üçüncü aşama sayılan 1980’lerin ortalarından itibaren ise feminist disiplinin konusu daha net bir biçimde kadından toplumsal cinsiyete doğru kaymıştır.⁸ Ezilmenin maddi

³ Deniz Kandiyoti, “Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Çalışmaları”, çev. Neslihan Cangöz, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, haz. Serpil Çakır, Necla Akgökçe, İstanbul: ‘t.y.’, ss. 123-140, ss.125-126.

⁴ Kandiyoti, “Çağdaş Feminist Çalışmalar”, s.126.

⁵ Aksu Bora, *Kadınların Sınıfı*, 7.b., İstanbul: İletişim yay., İstanbul, 2016, s.41.; Wendy Kolmar, Frances Bartkowski, *Feminist Theory: A Reader*, 3.b., New York, 2005, ss.47-48.

⁶ Kandiyoti, “Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Çalışmaları”, s.126.

⁷ Deniz Kandiyoti, “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları: Gelecek İçin Geçmişe Bakış”, *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıl’a Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar: Prof.Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan*, C.1, der. Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi yay., 2011, ss.43-44.; Kandiyoti, “Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Çalışmaları”, ss.124-126. ; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Joan W. Scott, “Kadınların Tarihi”, çev. Özlem Aslan, *Feminist Tarihin Peşinde*, Joan W. Scott, Bgst Yay., 2013, ss.105-140; Ayrıca makalenin orijinali için bkz. Joan W. Scott, “Women’s History”, *New Perspectives On Historical Writing*, ed. Peter Burke, London: Polity Press, 1991, ss. 42-66.

⁸ Kandiyoti, “Çağdaş Feminist Çalışmalar”, s.127.

temelleri üzerinde duran bir anlayıştan sınıf ve ırkı da içeren kültürel farklılık söylemlerine yönelme aynı zamanda erkeklik çalışmalarının da önünü açmıştır. Bütüncül bir kadın kategorisi olmadığı gibi iktidar konumları çeşitlilik gösteren farklı erkeklik biçimlerine yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁹

Kadın ve erkek arasındaki farklılığın ne kadarının biyolojik ne kadarının toplumsal olduğu sorusu sadece sosyologların değil antropolog, psikolog, psikiyatrist ve davranış bilimcilerin de ilgi merkezlerinden birisi olmuştur. Hatta toplumsal cinsiyet kavramının bilinen ilk kullanımı bir psikiyatrist olan Robert Stoller'a aittir.¹⁰ Ancak kavramın tanınmasını ve günümüzdeki anlamıyla kullanımını sağlayan 1972'de "Sex, Gender and Society" kitabıyla Ann Oakley olmuştur.¹¹

Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkek arasındaki farklılıkların "doğal" yani birtakım hormonal, bilişsel ve fiziksel farklılıklardan kaynaklandığını savunan yaygın görüşe karşı, biyolojik dişi (female) kadın (woman), biyolojik erkeği (male) toplumsal erkek (man) yapan kompleks sosyo-kültürel süreçleri açıklamak için elverişli bir çerçeve sunmuştur.¹² Toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyetin toplumsal sistemlerle olan karmaşık ilişkisinde kadın kavramını anlamamanın ötekini (erkeği) de anlamaktan geçtiğini öne sürerek, dikkati ilişkilere kaydırmış¹³ olguyu, kadın, erkek, kadın-kadın, kadın-erkek, erkek-erkek gibi farklı ilişki düzlemleriyle bağlantıyı koparmadan incelemeyi mümkün hâle getirmiştir.¹⁴ Kadın öznelliğinin kurulmasında üzerinde durulan bu ilişki boyutu, erkeklik çalışmalarının da yolunu açmıştır. Toplumsal düzlemde erkekliğin nasıl oluştuğu, ne anlama geldiği, kadın-erkek etkileşiminin boyutu bir feminist analiz aracı olan toplumsal cinsiyet kavramı ekseninde tartışılmaya başlanmıştır.¹⁵ Toplumsal cinsiyet kavramı aynı zamanda

⁹ Serpil Sancar, *Erkeklik: İmkansız İktidar: Ailede Piyasada ve Sokakta Erkekler*, 3.b., İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s.25.

¹⁰ Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", s.6; Rober Stoller gender kavramını ilk kez 1968 yılında kullanmıştır. Kavramın ilk kullanımı için bkz. Robert Stoller, *Sex and Gender: The Development of Masculinity and femininity*, 3.b., London:, Karnac Books, 1989, s.9.

¹¹ Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", s.6.

¹² Suna Başak, "Cinsiyet Rollerini Farklılaşması ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği", *Kamuda Sosyal Politika*, S.12, 2010, ss.29-39, s. 29.; Kamla Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller* çev. Kader Ay, İstanbul: Kadav yay., 2003, s.58.; Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, 6.b., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2015, ss.19-20.

¹³ Joan W. Scott, "Toplumsal Cinsiyet Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi", çev. Derya Demirler, Fahriye Dinçer, *Feminist Tarihin Peşinde*, Joan W. Scott, Bgst Yay. 2013, ss. 61-104, s.62.; Ayrıca makalenin orijinali için bkz. Joan W. Scott, "Gender: A Useful Category Of Historical Analysis." *American Historical Review* 91/5 1986, ss.1053-1075.

¹⁴ Hande Birkalan Gedik, "Feminist Hareketler", *Yeni Toplumsal Hareketler*, ed. Bilhan Kartal, Belkıs Kümbetoğlu, 4.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015, ss.104-132, s.117.

¹⁵ Gedik, "Feminist Hareketler", s. 118.; Volkan Yücel, *Kahramanın Yolculuğu: Mitik Erkeklik ve Suç Draması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2014, s.41.

kendisini ötekine göre kurgulamayı da içeren özneleşme sürecinde hemcinsler arası güç ve iktidar ilişkilerini tartışmayı da mümkün kılmıştır.¹⁶

Toplumsal cinsiyetin oluşum süreci ve kadın ile erkek arasındaki toplumsal cinsiyet farklılıklarını açıklamaya yönelik çeşitli teoriler öne sürülmektedir.¹⁷ Toplumsal cinsiyet farklılıklarına yönelik sınıflandırmalarda genellikle bir uca biyolojik determinizm diğer uca sosyal inşacılık kuramları yerleştirilmektedir. Biyolojik deterministler (diğer isimlendirmelerle doğacılar veya özcüler) toplumsal cinsiyeti tek nedenle açıklamaktadırlar. Bu tek neden anatomik yapı, hormonlar ve zihinsel-bilişsel özellikleri kapsayan biyolojik-genetik özelliklerdir. Bu yaklaşımı savunanlara göre, kadın ve erkekler arasındaki toplumsal farklılıkları yaratan onların fiziksel, hormonal, kromozom yapıları gibi doğuştan getirdikleri özelliklerdir.¹⁸ Örneğin avcılık-toplayıcılık şeklinde cinsiyete dayalı olarak yapılan ilk işbölümü ayrımını belirleyen erkeğin fiziksel olarak güçlü, dayanıklı; kadının ise zayıf ve doğurganlık nedeniyle eve bağımlı bedensel yapısıdır.¹⁹

Özcü-doğacı anlayış, kadınlara atfedilen şefkat, merhamet, uysallık ile erkeklikle ilişkilendirilen rekabetçi, rasyonel, saldırgan olma gibi nitelikleri de erkek ve kadınlar arasındaki yapısal kromozom farklılıklarına ve testosteron, östrojen hormonlarına dayandırarak açıklamaktadır.²⁰ Hatta bu yaklaşımı savunanlar zekâ testleri aracılığıyla erkeklerin doğuştan matematik ve fen bilimlerine, kızların ise dil ve edebiyat alanlarına yatkınlığını ispat etmeye yönelik olarak cinslerin beyin büyüklüğünü, loblarını vs. karşılaştıran çalışmalar yapmıştır.²¹ Aynı zamanda biyolojik indirgemeci, özcü-doğacı görüş kadın ve erkek arasındaki bu toplumsal cinsiyet farklılıklarının tarih dışı ve evrensel olduğunu iddia etmektedir.

¹⁶ Aksu Bora, *Kadınların Sınıfı*, s.23.

¹⁷ Sosyal psikolojide toplumsal cinsiyet oluşum ve farklılıklarını açıklamak üzere psikanalitik kuram, sosyo-biyolojik kuram, sosyal öğrenme kuramı, sosyal bilişsel kuram, sosyal rol kuramı, toplumsal cinsiyet şeması kuramı gibi bireyi ya da toplumu öne çıkaran ve biyolojik determinist veya sosyal inşacılık yaklaşımlarına yakın duran birçok kuram vardır. Ancak çalışmamızda sadece sosyolojik yaklaşımlara yer verilecek ve bunlarla bağlantılı olarak yalnızca Bem'in toplumsal cinsiyet şeması yaklaşıma kısaca değinilecektir. Sosyal psikolojik kuramlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Dökmen *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, ss.41-92.; Asım Yapıcı, *Toplumsal Cinsiyet Din ve Kadın*, İstanbul: Çamlıca yay., 2016, ss.23-52.

¹⁸ Tony Bilton vd., *Sosyoloji*, ed. Bülent Özçelik, çev. Kemal İnal vd., 2.b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2009, ss.129-130.; Giddens, *Sosyoloji*, s.505.

¹⁹ Bayhan, "Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet," s.154.

²⁰ Örneğin dişi farelere enjekte edilen erkeklik hormonlarının onları daha saldırgan hale getirmesi delil olarak gösterilmektedir. Bkz. Başak, "Toplumsal Cinsiyet", *Sosyolojiye Giriş*, ed. İhsan Çapcıoğlu, Hayati Beşirli, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013, ss. 211-242, s.221.

²¹ Başak, "Toplumsal Cinsiyet", s.215; Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", s.5.

Yerleşik cinsler arası işbölümünü biyolojik faktörlere dayandırarak mevcut durumu “doğal”laştıran determinist görüşe ilk karşı çıkışlar cinsiyetin, toplumsal yanını vurgulamak üzere toplumsal cinsiyet kavramını ortaya atan feministlerden gelmiştir.²² Kavramın bugünkü şöhretine ulaşmasını sağlayan Ann Oakley, cinsiyete giydirilen sosyal örtüyü bu kavramla açıklamıştır. Oakley, cinsiyetin sabit olduğunu ancak bir kültür meselesi olan toplumsal cinsiyetin toplumdan topluma değiştiğini öne sürmüştür.²³

Toplumsal inşacı perspektifi savunanların cinsiyet-toplumsal cinsiyet ayrımı yaparak cinsiyetin toplumsal yanını biyolojik yanından ayırma anlamına gelen toplumsal cinsiyet kavramını ortaya atanlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu kullanımda toplumsal cinsiyet kavramıyla kadın ve erkek için toplumun rol ve davranış beklentilerine işaret edilmektedir.²⁴ Kavramın yaygın kullanımından çok önce (1949) Simone de Beauvoir’un ünlü “Kadın doğulmaz, olunur,” ifadesiyle kast ettiği şey budur.²⁵ Sosyalleşme süreci biyolojik dişi ve erkek bedenlerini cinsiyet rol beklentileri ve normları ekseninde toplumsal cinsiyetle yüklenmiş hâle getirmektir. Toplumsal düzlemde cinsiyet, bireyler arasında yapılan en net ayırmadır.²⁶

Sosyal inşa düşüncesini savunanlara göre fizyolojik olarak bebek dünyaya getirme ve emzirme yetisine sahip olan kadına bu iki rol dışında toplumsal olarak yüklenen diğer sorumluluklar erkeklerin de yapabileceği işlerdir. Başka bir deyişle kadının çocuğu dünyaya getirmesi biyolojik, onun tüm bakım ve yetiştirme işinden sorumlu tutulması toplumsaldır.²⁷ Ancak doğal ve toplumsal olan o kadar iç içe geçmiştir ki bunları birbirinden ayırmak son derece güçtür. Bir bebeğin cinsiyeti öğrenildiği andan itibaren toplumsal cinsiyet normları devreye girmektedir. Kıyafetler, oyuncaklar, cinslere atfedilen nitelikler, rol ve sorumluluklar normatif olarak belirlenmiştir. Gözünü pembe-mavi bir dünyaya açan bir çocuğa Bhasin’in deyimiyle toplumsal cinsiyete ait algı, beklenti ve davranış kalıpları paket program halinde yüklenmeye başlamaktadır.²⁸ Kıyafet ayrımıyla başlayan cinsiyet sosyalleşmesi, kız ve erkek çocuklarına farklı hitap biçimleri, oyuncaklar, oyunlar, davranış

²² Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet*, s.1.

²³ Ann Oakley, *Sex, Gender and Society*, 8.b., Aldershot: Gower Publishing Company, 1985, s.16.

²⁴ Giddens, Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, ss.184-189.

²⁵ Simone de Beauvoir, *Kadın, İkinci Cins I: Genç Kızlık Çağı*, çev. Bertan Onaran, 7.b., İstanbul: Payel Yayınları, s.231.

²⁶ Celalettin Vatandaş, "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı". *Istanbul Journal of Sociological Studies*, S.35, 2011, ss.29-56, s.29.

²⁷ Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet*, s.3.; Başak, “Toplumsal Cinsiyet”, s.212.; Ecevit, “Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç”, s.6.

²⁸ Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet*, ss.1-2.

biçimleri, teşvik ve ödüller gibi pek çok noktada farklılaşarak kız ve erkek çocuklar aynı evde farklı dinamiklerle sosyalleşmektedirler. Örneğin kız çocuklarına daha nazik davranılarak onlarla daha sakin oyunlar oynanırken, erkek çocuklar rekabetçi bir dünyaya hazırlanacak şekilde yetiştirilir, onlarla aksiyon dozu yüksek hareketli oyunlar oynanır. Anne-baba arasındaki işbölümü farkını görerek büyüyen çocuklara verilen görev ve sorumluluklar da aynı değildir. Kız çocukların annelerine, erkek çocukların babalarına yardım etmeleri teşvik edilir. Aile dışında okul, ders kitapları ve medya gibi kurumlar da çocukların hâkim toplumsal cinsiyet farklılıklarını ve eşitsizliklerini pekiştirmelerinde aracı rol oynarlar. Toplumsal kalıplar kadın ve erkeklerin okul ve meslek seçimlerinde de belirleyici olur. Erkekler matematik ve fen bilimlerine, kızlar sosyal bilimlere yönlendirilirken kadınlara en çok bakım ve şefkat gibi kadına atfedilen değerlerle uyumlu meslekler uygun görülür.²⁹

Toplumsal cinsiyetin sosyal bir inşa ve cinslerin farklı sosyalleşme süreçlerine tabi olduğunu vurgulayanlar evrensel olarak dünyanın tüm bölgelerinde ve her tarihsel evrede cinslere atfedilen anlam, nitelik ve rollerin farklılaştığı tezi üzerinde durmaktadırlar. Göçebe bir toplulukta, bir üçüncü dünya ülkesinde, yerli bir kabilede veya Avrupa kıtasında kadın ve erkek dendiğinde akla gelen şey aynı değildir. Aynı coğrafyada şu anki kadınlık ve erkeklik kurgusu da yüz yıl önceki ile aynı değildir. Üzerinde durulan bir diğer konu toplumsal cinsiyet sosyalleşmesinin iletişimsel bir süreç olduğu, bireyin pasif bir alıcı olmadığı³⁰ ve toplumsal cinsiyetin değiştirilebilir niteliğinden dolayı bireyin de bu inşa sürecinin bir parçası olduğudur. Yine sosyal psikolojik toplumsal cinsiyet yaklaşımlarından toplumsal cinsiyet şeması kuramını ortaya koyan Bem, kadın ve erkeklerin karşı cinsiyete atfedilen nitelikler doğrultusunda örneğin kadınların erkeksi, erkeklerin kadınsı özelliklere sahip olabileceğini ortaya çıkarmıştır. Hem kadınsı hem erkeksi niteliklerin bir kısmını içeren androjen tip, günümüz toplumlarında birçok kadın ve erkeğin sahip olduğu kişilik

²⁹ Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet*, ss.10-11.; Amman, a.g.m, s.17.; Aksu Bora, “Aile, Ataerkillik ve Toplumsal Cinsiyet”, *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, ed. Emre Gökalp, ss.80-108, s. 85; Ecevit, “Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç”, s.6.; Vatandaş, a.g.m., s.30.; Macionis, a.g.e., s.333.

³⁰ Amman, a.g.m., s.18.

tipidir.³¹ Bu durumda bir cinsin diğerine üstünlüğünü içeren toplumsal cinsiyet farklılıklarının geçerliği sorgulanmaktadır.³²

Cinsiyetin de toplumsal inşa ürünü olduğunu öne süren üçüncü bakış açısının toplumsal cinsiyet farklılığını ele alan tasniflerdeki yeri konusunda uzlaşma olmadığı anlaşılmaktadır. Gerek sosyal-psikolojik, gerekse sosyolojik sınıflandırmalarda biyoloji ve toplumun iki farklı uca yerleştirilerek toplumsal cinsiyet farklılıklarının açıklandığı görülmektedir. Ancak içerikler konusunda sosyolojik tasniflerde dikkat çekici farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Giddens'in sınıflandırmasında biyolojiye vurgu yapan doğacı görüş; Giddens'in İşlevselcilerin yaklaşımı olduğunu söylediği, bireyin rolünü göz ardı ederek cinsiyet rollerinin sosyalleşme sürecinde öğrenildiğini ifade eden toplumsal cinsiyetin toplumsallaşması görüşü³³ ile cinsiyetin ve toplumsal cinsiyetin sosyal inşası olarak nitelendiği üçüncü bir görüş bulunmaktadır. Bir başka sınıflandırma ise Giddens'tan farklı olarak işlevselciliği biyolojik determinist görüş içerisine yerleştirmektedir. Bu sınıflandırma aynı zamanda Giddens'in cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin sosyal inşası olarak tek başlık altında değerlendirdiği kategoriyi ikiye ayırarak incelemektedir. İlkinde biyolojik cinsiyetin nispeten sabit, toplumsal cinsiyetin değişebilir olduğunu vurgulayan sosyal inşacı yaklaşım, ikincisinde ise yapıbozumcu olarak nitelenen cinsiyetin de sosyal inşa sonucu oluştuğunu iddia eden perspektif yer almaktadır.³⁴

Kanımda cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin sosyal inşasının aynı kategori altında değerlendirilmesi sorunludur. Toplumsal cinsiyetin sosyal inşa sonucu oluştuğunu öne süren sosyal inşacılar biyolojik cinsiyetin toplumsal yönünü inkâr etmez. Beden de toplum içinde şekillenen bir yapıya sahiptir ve cinsiyet değiştirme, estetik, dövme, *piercing* gibi uygulamalarla üzerinde değişim yapmaya açıktır.³⁵ Ancak bu, her ne kadar üzerinde ciddi oynamalar yapılabilse de insanın ontolojik olarak kadın veya erkek bedeninde dünyaya geldiği gerçeğini değiştirmez. Giddens'in inşacılar kategorisine yerleştirdiği Butler'le özdeşleşen ikinci gruba göre ise biyolojik cinsiyetin toplumsal kurgusuna çok büyük bir vurgu vardır. Bu bakış açısı kadın-erkek şeklindeki dikotomik ayrıma bir darbe indirerek

³¹ Bem'in toplumsal cinsiyet şeması kuramı için bkz. Sandra Lipsitz Bem, "Gender Schema Theory: A Cognitive Account of Sex Typing", *Psychological Review*, V. 88, N.4, ss.354-364, 1981 ve Sandra Lipsitz Bem, "Gender Schema Theory and its Implications for Child Development: Raising Gender-Aschematic Children in a Gender-Schematic Society." *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, V.8, N.4, ss.598-616.

³² Macionis, a.g.e., s.332.

³³ Giddens, *Sosyoloji*, s.506.

³⁴ Judith Squires, *Gender in Political Theory*, Cambridge: Polity Press 1999. ; Sancar, *Erkeklik*, s.181.

³⁵ Giddens, *Sosyoloji*, s.508.

cinsiyetin sınırlarını LGBT gruplarını da bünyesine katacak şekilde genişletmektedir. Bu sebeple her ne kadar sosyal inşa vurgusu varsa da farklı ontolojik temellerden beslenen Butler ile onun tam karşısında duran selef ve çağdaşlarını cinsiyetin toplumsal yönüne yaptıkları keskin vurgu farklılıklarından dolayı aynı kategori içerisine yerleştirmek doğru görünmemektedir. Nitekim birçok sınıflandırma kadın ve erkek arasındaki toplumsal cinsiyet farklılıklarını tasnif ederken doğacılar ve sosyal inşacılar olmak üzere iki ideal tip kullanmakta,³⁶ Butler'ın görüşleri ve *queer* teori ise bu çalışmada yapılacağı gibi toplumsal cinsiyet kavramına yönelik tartışmalar içerisinde ele alınmaktadır.

Toplumsal cinsiyet kavramına yönelik tartışmalar kavram hakkında 1986 yılında klasikleşen "Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi"³⁷ makalesini yazan Joan Wallach Scott'a 2010'da "Toplumsal Cinsiyet: Hâlâ Faydalı Bir Analiz Kategorisi mi?"³⁸ sorusunu sorduracak bir aşamaya gelmiştir. Kadın kategorisinin evrenselliğinin tartışıldığı, bu kavramın kadınlar arasındaki farklılığın üzerini örttüğü eleştirilerinin yoğunlaştığı bir evrede ortaya çıkan toplumsal cinsiyet kavramı, feminist epistemolojide önemli bir dönemeci temsil etmektedir. Biyolojik olanla kültürel olan arasındaki ayrımı vurgulayan bu terim, aynı zamanda kadın ile erkek ve hemcinsler arasındaki ilişkiselliği içerecek şekilde kullanılmıştır. Bu kullanım şekli feminist yaklaşımı benimseyenlere kadınların ikincilleştirilmesi, kadın-erkek eşitsizliği gibi feminizmin temel konuları hakkında veri üretme imkânı sunarken³⁹ toplumsal cinsiyet kavramı feminist kuramın dışında kalan araştırmacılar için de elverişli bir analiz aracı olmuştur. Zira bu kavram doğrudan erkek egemenliğini vurgulayan ataerki (patriarka) gibi feminist kavramların aksine nötr ve nesnel bir çağrışıma sahiptir.⁴⁰ Bu sebeple feminist yaklaşım taraftarlarınca kavram eleştirel tutumlarını yansıtmaya elverişli olduğu ölçüde analiz yapma niteliğine sahip iken,⁴¹ diğer sosyal bilimciler için tarafsız bir sahada kalarak cinsiyet üzerine çalışmayı sağlamaktadır.

Toplumsal cinsiyet (gender) kavramı, cinsiyet ve toplumsal cinsiyeti ayırarak doğa-kültür, beden-zihin ikiliğini yeniden üretmeye sebebiyet verdiği gerekçesiyle

³⁶ Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", s.5.; Bilton vd., *Sosyoloji*, ss.129-130.

³⁷ Bkz. Scott, "Toplumsal Cinsiyet Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi".

³⁸ Scott, "Toplumsal Cinsiyet Hala Faydalı Bir Analiz Kategorisi mi?", çev. Özlem Aslan, Fahriye Dinçer, *Feminist Tarihin Peşinde*, Joan W. Scott, Bgst yay., 2013, ss.181-196.; Makalenin orijinali için bkz. Joan W. Scott, "Gender: Still A Useful Category Of Analysis?", *Diogenes*, 57/225, 2010, ss. 7-14.

³⁹ Scott, "Toplumsal Cinsiyet Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi", s.85.

⁴⁰ Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet*, s.59; Scott, "Toplumsal Cinsiyet Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi", s.66.

⁴¹ Joan W. Scott, "Toplumsal Cinsiyet Hala Faydalı Bir Analiz Kategorisi mi?", s.188.

eleştirilmektedir. Bu ikiliğin, doğayı ve bedeni kadınla özdeşleştiren ve ikincil konuma yerleştiren modern imgeleri hatırlatması nedeniyle cinsiyet-toplumsal cinsiyet dikotomisinin, insanların cinsel farklılıklarını bir sorun olarak algılayanlara açık kapı bıraktığı iddia edilmektedir.⁴² Kadın ve erkek olmak üzere iki cinsiyetin kabulüyle yola çıkan ve dolayısıyla biyolojik kadın ve erkek kategorilerini pekiştirdiği iddia edilen toplumsal cinsiyet kavramı, 1990'lı yıllarda cinsiyetin de toplumsal olarak inşa edildiğine ve heteronormatif kabullerin iki cins dışında kalanları marjinalleştirerek dışladığına yönelik eleştirilere uğramıştır.⁴³ Bu yaklaşım toplumsal cinsiyet kimliklerinin bedenden ayrı olarak anlaşılamayacağı, biyolojiyi kültürden koparmanın mümkün olmadığı tezi üzerine kurulmaktadır.⁴⁴ Bedenlerin biçimlenmesi toplumda kabul gören toplumsal cinsiyet farklılıklarından ayrı değildir. Örneğin toplumun bıçkın delikanlı imgesi buna uygun bir beden yapısı inşa etmeyi gerektirmektedir.⁴⁵

Cinsiyetin toplumsal olarak inşa edilmesi perspektifinin ilk akla gelen ismi postyapısalcı bir gözle toplumsal cinsiyeti ele alan Judith Butler'dır. Butler, cinsiyeti sabit bir kategori olarak görmediği gibi⁴⁶ cinsiyet ve toplumsal cinsiyeti ayırmaz; ona göre toplumsal cinsiyetten ayrı bir cinsiyet yoktur. Biyolojik cinsiyete yüklenen anlamları, cinsiyetlere atfedilen değerleri belirleyen de toplumsal cinsiyettir.⁴⁷ Eğer kadınlık ve erkeklik gibi ikili bir anlayış olmasaydı bedensel farklılıklar cinsiyet farklılığına göre ayrışmazdı.⁴⁸ Maddeleşen bedenler toplumsal cinsiyetlendirme mekanizmasının zeminini oluşturarak cinsiyet işaretlerinin performatif olarak icra edilmesini sağlamaktadır.⁴⁹ Toplumsal cinsiyet kavramının heteroseksüel kadınlık ve erkekliği meşrulaştırarak kadın ve erkek dışında kalan bedenleri dışa attığını (abjection) öne süren Butler, marjinal bedenleri

⁴² Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet*, s.58.

⁴³ Judith Butler, *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, 4.b., İstanbul: 2014, s.54.

⁴⁴ Giddens, Sutton, a.g.e., s.186.; Giddens, *Sosyoloji*, s.509.; Dökmen, a.g.e., s.20.

⁴⁵ Giddens, *Sosyoloji*, s.509.

⁴⁶ Murat Arpacı, "Modernitenin Eşiğinde Toplumsal Cinsiyet Rejimi: Pastoral İktidar, Beden Politikaları ve Evlilik", *Doğu Batı*, S.63, 2013, ss.131-146, s.132.

⁴⁷ Scott, , "Toplumsal Cinsiyet Hala Faydalı Bir Analiz Kategorisi mi?", s.182.

⁴⁸ İlkay Özkürüplü, "Queer Teori", *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, haz. Feryal Saygılıgil, Ankara, Dipnot Yayınları 2016, ss.213- 229, s.216.

⁴⁹ Zeynep Direk, "Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi", *Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar*, 5.b., İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2015, ss.67-84, ss.73-83.

ön plana alması nedeniyle *Queer*⁵⁰ teorisini olarak ele alınır.⁵¹ Cinsiyetin de toplumsal cinsiyet gibi kültürel olarak inşa edildiği görüşü, toplumsal cinsiyet kavramının birbiriyle çelişen iki şekilde kullanımına yol açmıştır. İlkinde cinsiyet verili sabit bir durum iken toplumsal cinsiyet sosyal olarak inşa edilmektedir. İkincisinde ise toplumsal anlamlandırma ve tanımlamanın bir parçası olarak kabul edilen cinsiyet, toplumsal cinsiyetin altında konumlandırılarak ondan ayrı tutulmaz.⁵² Toplumsal cinsiyet kavramı hâlâ kullanışlı bir analiz aracı olmayı sürdürmekle beraber günümüzde kadınlık ve erkekliğin toplumsal cinsiyetle birlikte ırk, sosyal sınıf, din gibi birçok faktörün karmaşık etkileşimiyle inşa edildiği fikri öne çıkmış, hatta bu iç içe geçmişliği vurgulayan kesişimsellik (intersectionality) kavramı kullanılmaya başlamıştır.⁵³

1.2. Toplumsal Cinsiyet Roller

Toplumsal cinsiyet ilişkileri, toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet rol tutumları, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü gibi toplumsal cinsiyet paydasında buluşan kavramlar birbiriyle iç içe geçmiş ve yakın ilişkilidirler. Sosyolojik rol kavramı en yalın haliyle kişilerin statülerine uygun şekilde davranmaları anlamına gelmektedir.⁵⁴ Rol tanımlarının hepsi toplumun kişilerden beklediği davranışlara vurgu yapmaktadır.⁵⁵ Toplumsal cinsiyet rolleri ise bir toplumun kadınlık ve erkeklikle ilişkilendirdiği tutum ve davranışlardır.⁵⁶ Toplumsal cinsiyet bir yandan cinslere yönelik inanç, tutum ve kalıpyargılarla diğer yandan onun maddileşmesini sağlayan cinslere göre farklılaşan rol dağılımıyla varlığını sürdürmektedir.⁵⁷ Kadın ve erkeklerin beceri ve kişisel özelliklerinden ziyade cinsiyetlere atfedilen nitelikler onların toplumsal cinsiyet rollerine göre farklı

⁵⁰ Türkçe'ye tuhaf, garip, yamuk gibi kelimelerle çevrilen ve genellikle eşcinselleri aşağılamak için kullanılan queer kavramı, (lgbt) bireyleri akla getirse de heteronormativitenin dışladığı herkesi kapsar. Queer kavramı için bkz. Özkürüplü, "Queer Teori", ss.219-224.; Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", ss.23-24.; Nicole-Claude Mathieu, "Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet", *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, haz. Helena Hırata, v.d., çev. Gülnur Acar- Savran, Ankara: Dipnot Yayınları, 2015, ss.76-86, s.83.

⁵¹ Zeynep Direk, a.g.m., ss.68-69.

⁵² Kandiyoti, "Çağdaş Feminist Çalışmalar", ss. 123-140.

⁵³ Kandiyoti, "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet", s. 45.

⁵⁴ Rol kavramı için bkz. Vejdi Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum: Sosyolojiye Giriş*, Düşünce Kitapevi Yay., İstanbul: 2009, ss.77-87.; Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, 2.b., Ankara: Anı yay., 2015, ss.110-122.

⁵⁵ Vatandaş, a.g.m., s.12.

⁵⁶ Macionis, a.g.e., s.332. ; Bayhan, a.g.m., s.157.; Meral Timurturkan, "Cinsiyet Eşitsizliği Sorunu", *Sosyal Problemler Sosyolojisi, Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler*, ed. Nurşen Adak, Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım, 2009, ss. 135-161, s.138.

⁵⁷ Vatandaş, a.g.m., s.36.; Mathieu, a.g.md., s.77.

sorumluluklar almalarına yol açmaktadır. Bu rol farklılıkları üretim, üreme ve kamusal etkinlikler olmak üzere üç kategori altında ele alınmaktadır.⁵⁸

Üretim faaliyetleriyle kast edilen ücretli bir işte çalışarak evi geçindirme sorumluluğunu üstlenmektir. Üretim geleneksel anlayışta bir erkek faaliyetidir. Kadınların ev dışında çalışması yaygınlık kazanmışsa da kadınlar istihdama genellikle evsel uğraşlarının devamı niteliğindeki işlerle veya cinsiyetlerine atfedilen bakım, şefkat, merhamet gibi özelliklerle ilişkili mesleklerle katılmaktadırlar. Ücretli işlerde kadınlar erkeklere nazaran daha geri plandadırlar.⁵⁹ Ecevit, kadınların ev içinde ücretsiz olarak yaptıkları üretim faaliyetlerini de rol grubu çatısı altında değerlendirmektedir.⁶⁰

Kadınlara özgü doğurganlık üremenin biyolojik boyutuna işaret ederken bir insanın yaşamını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu tüm bakım ve beslenme faaliyetleri anlamına gelen yeniden üretim, üremenin toplumsal boyutunu ifade eder. Geleneksel olarak kadın işi sayılan yemek hazırlama, çocuk bakımı, evi yaşanılır hale getiren temizlik, bulaşık, çamaşır yıkama gibi geniş iş yelpazesi yeniden üretim faaliyetlerindedir.⁶¹ Çocuk dünyaya getirme yeniden üretim faaliyetlerinin biyolojik; evin günlük işleri ve aile üyelerini ertesi günün üretim sürecine hazırlama günlük; çocukları toplumsal rollerine hazırlama ideolojik boyutunu ifade etmektedir.⁶² Bu işleri üretim etkinliklerinden ayıran ücret kabilinden bir karşılığı olmadan yapılmasıdır.

Kamusal işler ise toplumsal yaşamın organize edilmesi için ihtiyaç duyulan tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Kadınlar ve erkekler bu etkinliklerde yine toplumsal cinsiyet normlarına uygun şekilde yer almaktadırlar. Böylelikle toplumsal cinsiyet rolleri sadece ev içini değil kamusal yaşamı da cinsiyete göre organize etmekte ve cinsiyet asimetrisini anlamak için elverişli bir çerçeve sunmaktadır.⁶³ Kadınlar aile içinde üreme ve yeniden üretim faaliyetlerini üstlenerek görünmeyen ve karşılığı ödenmeyen bir emeğin sahibi olurken çalışma dünyasında da erkeklere göre alt kademelerde, daha düşük ücretlerle

⁵⁸ Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet*, s.27.; Ecevit, toplumsal cinsiyet rollerini, üretim, yeniden üretim ve topluluk düzeyinde hayatın idamesine yönelik roller olarak ayırıyor. Bkz. Yıldız Ecevit, "Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışabilir?", *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi Özel Eki*, 25/4, ss.83-88, s.83.

⁵⁹ Bhasin, a.g.e., s.27.

⁶⁰ Bkz. Ecevit, "Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir?", ss.83-88.

⁶¹ Bhasin, a.g.e., ss.27-28.

⁶² Ecevit, "Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir?", s.83.

⁶³ Bhasin, a.g.e., s.28.

istihdam edilerek hiyerarşik kadın-erkek ilişkisini roller aracılığıyla görünür kılmaktadırlar.⁶⁴

Bu rol gruplamasından başka kabul gören rol sınıflamalarından birini öne süren Opprang ve Abu'ya göre kadınların yedi temel rolü vardır. Buna göre annelik, eşlik, ev kadınlığı, akrabalık, meslek, topluluk ve bireylik rollerini üstlenen kadınların yedi rolünden dördünün ev ve aileyle ilişkili olması dikkat çekmektedir.⁶⁵ Bu rollerin yerine getiriliş derecesi kadınların geleneksel ve eşitlikçi çizgilerin hangi noktasında oldukları konusunda fikir vermektedir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin bireyde davranışa dönüşme süreci toplumsal cinsiyet kavramı başlığı altında değinilen yaklaşımlar çerçevesinde açıklanmaktadır. Biyolojik determinist-indirgemeci, özcü veya doğacı görüşler, rolleri belirleyen cinsiyete özgü hormonal, bilişsel ve anatomik yapı olduğunu iddia ederken sosyal psikolojik açıklamalar bireyin ya da toplumun rolünü öne çıkaran bir yelpazede farklı kuramsal açıklamalar sunmaktadırlar. Örneğin sosyal öğrenme kuramında sosyalleşme sürecinde birey toplumsal cinsiyet rollerini içselleştiren pasif bir alıcı olarak konumlandırılırken bilişsel kuramda birey aktiftir. Toplumsal cinsiyet şema kuramı ise toplumun da bireyin de bu süreçteki payını teslim eden bir çerçeve çizer.⁶⁶ Sosyolojik yaklaşımlar da benzer şekilde biyolojik indirgemecilik ile sosyal inşa arasında konumlanırlar. Bireyin toplumsal cinsiyet rollerini kendine mal etme sürecinde toplumun rolü öne çıkarılır. Ancak bu bazen işlevselcilikte olduğu gibi öğrenme-içselleştirme şeklinde gerçekleşirken bazen de sembolik etkileşim perspektifindeki gibi etkileşim sürecinde bireyin edindiği ve yeni etkileşimlerle yeniden biçimlendirebildiği bir inşa süreci olmaktadır. İnşacı yaklaşımlar kadınlar ve erkeklerin hangi toplumsal bağlamda cinsiyet rollerini edindikleri üzerine odaklanmaktadır.⁶⁷ Biyolojik açıklamalar dışındaki yaklaşımlarda bireyin toplumsal cinsiyet rollerini kazanmasında anahtar kavram sosyalleşme olarak öne çıkmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rollerini veya cinsiyete dayalı işbölümünü sosyal bilimlerde tartışmaya açık hâle getiren şey, kadın ve erkeğin farklı görev ve sorumlulukları üstlenmesi değil, bu işbölümünde tarafların rol alanlarına atfedilen değer farklılaşmasıdır. Feminist

⁶⁴ Aylin Görgün Baran, "Toplumsal Cinsiyet Roller ve İktidar", *Sosyal Problemler Sosyolojisi, Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler*, ed. Nurşen Adak, Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım, 2009, ss. 233-250, s.234.

⁶⁵ Christine Oppong, Katharine Abu, *A Handbook For Data Collection and Analysis on Seven Roles and Statuses of Women*, Geneva: International Labor Office, 1985, s.7.

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dökmen, a.g.e.

⁶⁷ Kolmar, Bartkowski, a.g.e., s.47.

literatürde ataerkil sistem olarak kavramsallaştırılan yapı, feministlere göre erkeğin kadına göre üstte konumlandığı hiyerarşik toplumsal cinsiyet ilişkilerini doğurmuştur. İki cins arasındaki ilişkilerin bu asimetrik yapısı erkeklerin işbölümündeki pozisyonunun kadınlarıninkine göre daha değerli ve öncelikli sayılmasına yol açmıştır. Cinsiyete dayalı işbölümü kavramını, ilk olarak etnologlar, işlerin kadın ve erkek arasında tamamlayıcılık ilkesine göre dağıtılması anlamında kullanmışlardır. Ancak kadın ve erkek arasındaki paylaşımın tamamlayıcılık değil iktidar ilişkisi taşıdığı fikrini öne sürenler antropologlar olmuştur.⁶⁸ Bu doğrultuda cinsiyete dayalı işbölümü genellikle erkeklerin daha yüksek değer atfedilen üretim, siyasal, askeri ve zihinsel faaliyetler, kadınların ise yeniden üretim etkinlikleri içerisinde olmasını ifade etmektedir. Toplumsal işbölümünde, kadın işi ve erkek işi şeklinde faaliyet alanlarının ayrışması anlamına gelen ayrılma ilkesi ve erkek işlerini kadın işlerinden daha değerli sayan hiyerarşi ilkesi geçerlidir.⁶⁹

Kadın ve erkek arasındaki eşitsiz rol dağılımının keskinleşmesinde sanayileşmenin getirdiği özel-kamusal ayrımının önemli payı vardır. Üretimin evden kopmadığı sanayi devrimi öncesi dönemde, üretim ve yeniden üretim mekânı olarak ailede kadınların becerileri yaşamsal faaliyetlerin devamı için elzemdi. Ayrıca kadınlar doğurganlık yetisinin yanı sıra, şifalı otlarla hastalıkları iyileştirme, ateşi çıkan çocuğun ateşini düşürme, kıyafet dikme gibi kuşaktan kuşağa aktarılan becerilere sahiptiler. Ancak üretimin piyasaya kayması kadınların şifacılık, dikim gibi becerilerinin satın alınabilir metalara dönüşmesi kadınların işbölümündeki konumlarını sarsmıştır. Eve ekmek getiren erkek, evde çocuk bakan, ev işi yapan ev hamını kadın formülasyonu, özel-kamusal alan hiyerarşisi nedeniyle değer bakımından eşit olmayan bir rol ayrışmasına dönüşmüştür.⁷⁰ Sanayi devrimiyle birlikte kadınların ev dışında çalışma olgusunun ortaya çıkışı ve 20. yüzyıl sonlarında çalışan kadınların oranında devasa bir artışın yaşanması bazı sosyal bilimcilerce devrim olarak nitelenmektedir.⁷¹ Gebelikten korunma teknolojilerinin yaygınlaşması, kadınların sahip olduğu çocuk sayısını azaltmalarını ve dolayısıyla hamilelik ve emzirme sürelerinin düşmesine yol açmış,⁷² bu da özellikle eğitilmiş kadınlar için istihdam alanlarında kalıcı bir

⁶⁸ Daniele Kergoat, "Cinsiyete Dayalı İş Bölümü ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri", *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, haz. Helena Hirata v.d., çev. Gülnur Acar- Savran, Ankara: Dipnot Yayınları, 2015, ss.87-96, s.87.

⁶⁹ Kergoat, a.g.md., s.88.

⁷⁰ Bhasin, a.g.e., ss.32-34.

⁷¹ Bkz. Gøsta Esping Andersen, *Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak*, çev. Selin Çağatay, İstanbul: İletişim Yay., 2011, s.19.

⁷² Bilton vd., a.g.e., s.148.

yer sağlamıştır. Tüm bu gelişmeleri ataerkil ailenin krizde olduğu şeklinde yorumlayanlar mevcuttur.⁷³ Çift kariyerli ailelerin sayısal artışı, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden eşitlikçi rollere doğru bir değişim yaşandığı şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak yapılan çalışmalar gerçek resmin kadınlar açısından o kadar da parlak olmadığını göstermektedir. Kadını özel alanla sınırlayan sistemin kurumsallaşması, ücretli işlerde istihdam edilmeye başladıklarında dahi kadınların çocuk bakım görevlerini eşleriyle paylaşamadıkları için iş piyasasında ağırlıklı olarak ikincil sayılabilecek konumlarda yer almalarına yol açmıştır.⁷⁴ Hamilelik ve küçük çocuğa bakma evrelerinde işten uzak kalan kadınlar daha az iş kıdemine sahip olmakla birlikte⁷⁵ evsel sorumlulukları nedeniyle fazla mesai gerektiğinde gönülsüz davranan taraf olmakta ve esnek çalışma saatleri olan işlere yönelmektedirler. Dolayısıyla rol çatışmasıyla karşı karşıya gelen cinsiyet kadınlar olmaktadır.⁷⁶

Kadınların erkek alanı sayılan kamusal alana devrim hızında girmelerine karşın erkeklerin özel alandaki rollerinin aynı hızla değişmemiş olmasını Andersen “tamamlanmamış devrim” olarak değerlendirirken,⁷⁷ Gershuny bu duruma gecikmiş adaptasyon demektedir. Bu tanımlamalar örtük bir biçimde erkeklerin özel alandaki rollerinin değişiminin yavaş olmasına rağmen bir geçiş süreci yaşandığı ve erkeklerin özel alandaki yeni rollerine uyum sağlayacağı inancını içermektedir.

1.3. Toplumsal Cinsiyet Rol Tutumları

Sosyal psikolojinin temel konularından biri olan tutumlar sosyolojide de aktif kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Bunun en önemli sebebi davranış öncesi evre olarak ele alınan tutumların davranışa dönüşme potansiyelinin yüksek oluşudur.⁷⁸ Tutum tanımları birbirinden farklılık göstermekle birlikte klasikleşen tanımlarda, “bireyin bir psikolojik objeye yönelik duygu, düşünce ve davranışlarını düzenli şekilde oluşturan eğilim” olma özelliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu tanımlardan tutumun doğrudan gözlenmediği bireyin gözlemlenebilen davranışlarından yola çıkarak anlaşılabilmesi ve tutumun davranış öncesi bir eğilim özelliği taşıdığı çıkarımı yapılabilir.⁷⁹ Klasik tutum yaklaşımları güçlü bir

⁷³ Ataerkil ailenin krizine yönelik açıklamalar için bkz. Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi Toplum ve Kültür*, C.2. *Kimliğin Gücü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, ss.256-257.

⁷⁴ Bhasin, a.g.e., s.64.

⁷⁵ Macionis, a.g.e., ss.336-337.

⁷⁶ a.g.e., s. 337.

⁷⁷ Bkz. Andersen, a.g.e.

⁷⁸ Elliot Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul: Kaknüs yay., 2012, s.356.

⁷⁹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, İstanbul, Evrim Yayınları, 2016, ss.129-130.

tutumda duygu, düşünce ve davranış eğilimi öğelerinin bir arada bulunması gerektiğini öne sürerken⁸⁰ yeni çalışmalarda bir eğilimin tutum olarak nitelenebilmesi için zihinsel bir değerlendirme sürecinin olması yeterli görülmektedir.⁸¹

Tutumlar doğrudan deneyim, sosyal çevre veya medya kanalıyla oluşur. Tutumların ilk kaynağı anne babalardır ve imkânsız olmamakla birlikte erken yaşlarda edinilen tutumları değiştirmek zordur.⁸² Toplumsal cinsiyet kavramının bir toplumda kadınlık ve erkeklığe dair inançlar, tutumlar ve rol beklentilerini ifade ettiği hatırlanacak olursa sosyalleşme sürecinde toplumsal cinsiyet rollerinin oluşmasında tutumların önemi anlaşılabilir. Cinsiyet rol tutumları davranış ve rollerin yerine getirilmesi veya değiştirilmesinde etkili olmaktadır.⁸³ Özellikle bir tutum çeşidi olan ve bir gruba ait kalıplaşmış inançlarımıza işaret eden kalıpyargıların,⁸⁴ cinsiyet söz konusu olduğunda etkisinin çok daha güçlü olduğu söylenebilir.⁸⁵ Kadınların ve erkeklerin kişilik özelliklerine dair toplumda güçlü kabuller vardır. Erkekler bağımsızlık, rekabetçilik, cesaret, hırs, liderlik gibi kişilik özellikleriyle nitelenirken, kadınlar duygusallık, şefkat, bağımlılık, konuşkanlık, itaat gibi özelliklerle ilişkilendirilmektedirler.⁸⁶ Bu cinsiyet kalıpyargıları ülke sınırlarını aşacak şekilde benzerlik göstermektedir. 25 ülkeyi kapsayan bir çalışmada üniversite öğrencileri kadınsı ve erkeksi bulunan özellikleri benzer şekilde sınıflandırmışlardır.⁸⁷

Sosyal psikolojik açıklamalardan Bem'in yaklaşımında erkeklerin ve kadınların cinsiyetlerin nitelik ve rollerine yönelik inançlarını ifade eden cinsiyet benlik şeması geliştirdikleri ve buna uygun olarak davrandıkları iddia edilmektedir. Bu bakış açısına göre kişiler farkında bile olmayarak inançlarına dayanan cinsiyet şemaları doğrultusunda hareket etmektedirler. Bireylerin kendilerini erkeksi ve kadınsı davranışlarla ilişkilendirme

⁸⁰ Aronson vd., a.g.e., s.410; Kağıtçıbaşı, Cemalcılar, a.g.e., ss.129-130.

⁸¹ Kağıtçıbaşı, Cemalcılar, a.g.e., ss.129-130.; Aronson v.d., a.g.e., ss.132-134.; Aysel Kayaoğlu, "Sosyal Psikoloji", *Birey ve Davranış*, ed. Sezen Ünlü, 3.b, Ankara: Anadolu Üniversitesi Yay., 2013, ss.168-194, s.174.

⁸² Kağıtçıbaşı, Cemalcılar, a.g.e., ss.143-145.

⁸³ Müzeyyen Gönüllü, Gönül İçli, "Çalışma Yaşamında Kadınlar: Aile ve İş İlişkileri", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C.25 S.1, ss.81-100, 2001, s.85.

⁸⁴ Kağıtçıbaşı, Cemalcılar, a.g.e., s.147.; Ziva Kunda, *Social Cognition: Making Sense of People*, London: Cambridge MIT Press, 1999, s.557.

⁸⁵ Dökmen, a.g.e., s.32.; Aylin Görgün Baran, a.g.m., ss.238-239.

⁸⁶ Rüçhan Gökdağ, "Toplumsal Cinsiyet", *Sosyal Psikoloji 2* ed. Sezen Ünlü, 4.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2014, ss.130-147, s.135.; Dökmen, a.g.e., s.32.; Macionis, a.g.e., s. 332.

⁸⁷ Gökdağ, a.g.m., s.135.

düzeyleri farklılık gösterebilmekte, kendisini hem erkeksi hem de kadınsı olarak algılayanlara androjen denmektedir.⁸⁸

Tutumlar sadece cinsiyetlerin özelliklerine dair kalıplaşmış inançlarla değil aynı zamanda toplumda kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerinin kapsamıyla da ilişkilidir. Toplumsal cinsiyet rol tutumları kadınların ve erkeklerin görev ve sorumluluklarının içeriği ve kapsamıyla ilgili inançları içermektedir. Yapılan çalışmalar genellikle toplumsal cinsiyet rol tutumlarını geleneksel ve eşitlikçi olmak üzere iki gruba ayırmaktadır.⁸⁹ Geleneksel tutumlar en yalın şekilde erkeği kamusal, kadını evsel alanla ilişkilendirirken eşitlikçi tutumlarda kadın ve erkek sorumlulukları arasında keskin ayrımlar yoktur, kadınlar işgücüne katılırken ev işleri birlikte yapılır.⁹⁰ Özellikle kadınların artan oranda çalışma hayatına katılması toplumsal cinsiyet rolleri tutumlarında eşitlikçiliğe doğru bir değişimin yaşandığını göstermektedir. Ancak yapılan birçok çalışma kadınların eşitlikçi tutumlara, erkeklerin ise geleneksel tutumlara daha yatkın olduğunu göstermektedir.⁹¹

1.4. Ev İşlerinin Kapsam ve İçeriği

Bir kadın uğraş alanı sayılan ev işlerinin tartışmaya açılması feminist hareketlerle gündeme gelmiştir. İlk dalga feminist hareketlerde ev işlerinin tekrara dayalı, yıpratıcı, kadının kapasitesini geliştirmesine engel olan özelliklerine vurgu yapılırken ikinci dalga feminist hareketlerde kadının evsel faaliyetleri “görünmeyen emek” kategorisinde ele alınmıştır. Görünmeyen emek kapsamına temizlik, yemek, çamaşır gibi işlerin yanı sıra çocuk, yaşlı ve engellilere bakım sağlamak ve ekonomik karşılığı olan aile işlerinde ücretsiz çalışmak yer almaktadır.⁹² Dolayısıyla sadece ev kadını olarak nitelenen orta sınıf kadınların değil, tarımsal ve hayvansal üretim faaliyetlerini yürüten, kocasının aile işletmesinde çalışan ve/veya evde parça başı iş yapan kadınların da görünmeyen bir emek ürettiği iddia edilmektedir. Zaman kullanım anketleri ev işlerine kadınların harcadığı uzun saatleri ortaya

⁸⁸ Gökdağ, a.g.m., s.132.

⁸⁹ Bkz. Nilgün Çelebi, *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, Konya: Sebat Ofset, 1990; Simgе Zeyneloğlu, Füsun Terzioğlu, “Toplumsal Cinsiyet Rollerі Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özellikleri”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.40, 2011, ss. 409-420.; Hochschild, Machung, *The Second Shift*.; Gönüllü, İçli, a.g.m., ss.81-100.

⁹⁰ Bkz. Çelebi, *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*. ; Zeyneloğlu, Terzioğlu, a.g.m., ss. 409-420.; Hochschild, Machung, *The Second Shift*. ; Gönüllü, İçli, a.g.m., ss.81-100.

⁹¹ Örneğın bkz. Burcu Öngen, Serpil Aytaç, “Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Yaşam Değerleri İlişkisi”, *Sosyoloji Konferansları*, S.48, 2013, ss.1-18.; Hochschild, Machung, *The Second Shift*.; Gönüllü, İçli, a.g.m.

⁹² Savran, Demiryontan, a.g.e., ss.13-14.

koyarken, feminist iktisatçılar kadınların yaptıkları işlerin piyasadaki ücret karşılığını hesaplamaya çalışarak kadın emeğini görünür kılmaya çalışmışlardır.

Ev işlerinin kompleks, iç içe geçmiş yapısından, ayrıca maddi, duygusal ve zihinsel unsurları içermesinden dolayı⁹³ hem zamansal hem ücret olarak hesaplanması metodolojik olarak sorunlu olsa da, bu çabalar kadınların harcadığı emeği sayısallaştırarak görünür olmalarını sağladıkları için önemlidir. Ev işlerinin sevgiyle örülmüş duygusal boyutu bir emek kategorisi olarak görülmesinde en büyük engel olarak öne çıkmaktadır.⁹⁴ İkinci olarak ev işleri mesaisi bitmeyen çok katmanlı işlerden oluşmaktadır. Örneğin dinlenme faaliyeti olarak görülen televizyon izleme esnasında çamaşırlar katlanabilmekte veya dışarı çıkıldığında dahi evle bağlantılı işlerle meşguliyet devam edilebilmektedir. Kadınlar için içeri-dışarı, dinlenme-çalışma gibi faaliyetleri birbirinden ayırt etmek son derece güçtür.⁹⁵ Bulaşık, çamaşır gibi maddi emek gerektiren işleri ev kadınları evde tekken yapabiliyorken, çocuklara bakım, eşe ilgi gibi duygu içeren ilişkisel boyuta ait işler aile üyelerinin evde olmasını gerektirmektedir.⁹⁶ Ev işlerinin kapsamının özellikle çocuk ve hasta bakımında görünür olan duygusal boyutu da kapsayacak şekilde tanımlanmasından başka ev emeğini aşk ve cinselliği de içerecek biçimde genişletenler bulunmaktadır.⁹⁷

Ev işleriyle ilgili tartışmaların bir diğer boyutu çamaşır, bulaşık, süpürme gibi işlerde kullanılan ve artık her evde bulunan teknolojik aletlerin ev işlerine ayrılan süreyi kısalttığı iddiasıdır. Bunun yanı sıra hazır giyim ve hazır gıda gibi eskiden evde yapılan birçok faaliyetin metalaşmasının kadınların işlerini azalttığı ileri sürülmektedir. Ancak günümüzde teknolojik aletlerin ve piyasalaşan mamüllerin kadınlara kazandırdığı vaktin çok daha fazlasını hijyen⁹⁸ ve statü kriterleri, çocuk bakımına eklenen pedagojik-psikolojik öğelerle çocukla ilgilenmeye ayrılan zaman almıştır. Yeni annelik formlarının getirdiği sağlıklı beslenme, ekolojik ürünler kullanma gibi standartların yanı sıra evsel ürünlerin piyasalaşması, alışveriş faaliyetlerine ayrılan sürenin artması, kadınların ev işlerinin ayrıntılı

⁹³ Dominique Fougeyrollas Schwebel, “Ev Emeği”, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, haz. Helena Hirata, Françoise Laborie, vd., çev. Gülnur Acar Savran, Ankara: Dipnot Yayınları, 2015, ss. 144-149, s. 146.

⁹⁴ Gülnur Acar Savran, “Kadınların Emeğinin Görünür Kılmak: Marx’tan Delphy’ye Bir Ufuk Taraması” *Beden, Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*, Gülnur Acar- Savran, 3.b., İstanbul: Kanat Yayınları, 2013, s.19.; Gül Özyeğin, “Önsöz”, *Kadınların Sınıfı*, Aksu Bora, 7.b., İstanbul: İletişim yay., 2016, s.10.

⁹⁵ Savran, a.g.m., s.20.

⁹⁶ Savran, a.g.m., s.20.; Robert Briffault, *Analar*, çev. Şemsa Yeğin, İstanbul: Payel Yay. 1990, ss.208-211.

⁹⁷ Savran, a.g.m., s.34.

⁹⁸ Hijyen ve temizlik tartışmaları için bkz. Mary Douglas, *Saflık ve Tehlike*, çev. Emine Ayhan, İstanbul, Metis Yay., 2007.

ve oyalayıcı bir hale dönüşmesine yol açmıştır.⁹⁹ Bunların yanı sıra devam eden hiyerarşik ilişkiler ev işlerinde kadınların sevgiyle kuşatılmış emek-yoğun işleri üstlenen taraf olmayı sürdürmesine neden olmaktadır.¹⁰⁰

Ev işlerinin bir diğer boyutu ise kadınlar arasındaki sınıfsal farklılıkların anlaşılmasına imkân veren bir zemin sağlamasıdır. Ev ve ev işleri ile kurulan ilişki kadın öznelliğinin kurulmasında önemli bir yere sahiptir. Ancak evin üretim faaliyetlerinden ayrılmasının doğurduğu salt “ev kadını” olan orta sınıf kadınları için, ev ve ev işi kadınlıklarını inşa ettikleri bir bağlam olarak hayatlarının merkezindedir. Farklı sınıftan kadınların karşılaşmasını sağlayan gündelikçi-ev hanımı ilişkisini ele alan çalışmada Bora, ev işleri kanalıyla sınıf farkının yeniden üretildiğini iddia etmektedir. Orta sınıf ev kadınları, bir statü göstergesi saydıkları yemek ile ait oldukları sınıfın beğeni tarzının yansımaları olan dekorasyon işlerini kendileri yaparken, kaba kuvvet gerektiren ve pislik temizlemeyi içeren işleri gündelikçiye devretmektedirler. Bu ayrım aynı zamanda sadece ev işlerini yapanlar arasında değil ev işleri arasında da devredilebilen ve devredilemeyenler olmak üzere hiyerarşik bir ilişki olduğunu göstermektedir.¹⁰¹

2. AİLE VE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNE DAİR SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR

2.1. İşlevselci Yaklaşımda Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Rollerini

İşlevselcilik, toplumu birbiriyle bağlantılı ve uyumlu çalışan yapılardan müteşekkil bir sistem olarak kabul eden makro-sosyolojik bir yaklaşımdır. Yapı ve işleve odaklanmak İşlevselciliğin en öne çıkan özelliğidir.¹⁰² Bu yaklaşım içerisinde yer alan akademisyenler sistemin tüm parçalarının birbirine bağlı olması, organizma analogisiyle ele alınan toplumun sağlıklı ve dengede olma eğiliminde olması, dengenin bozulduğu durumlarda yapısal unsurların toplumu normale döndürebilmek için yeniden organize olması için eşgüdümü

⁹⁹ Savran, a.g.m., ss. 20-22.

¹⁰⁰ Leonore Davidoff, *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, çev. Selda Somuncuoğlu, Zerrin Ateşer, İstanbul: İletişim Yay.. 2012, s. 186.; Savran, a..g.m., s.21.

¹⁰¹ Ayrıntılar için bkz. Bora, *Kadınların Sınıfı*, s.125.; Bir diğer çalışma için bkz. Gül Özyeğin, *Başkalarının Kiri/Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Hâlleri*, çev. Suğra Öncü, İstanbul, İletişim Yay., 2004, s. 122.

¹⁰² George Ritzer, Jeffrey Stepnisky, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, çev. İrmak Ertuna Howison, 2.B., Ankara: Deki Yay. 2015, ss.62-63.; Ruth A Wallace, Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleniğin Genişletilmesi*, çev. Leyla Elburuz- M. Rami Ayas, 3.B., Ankara: Doğubati Yay., 2012, s.42.

çalışması gibi temel kabullerden yola çıkarlar.¹⁰³ Dolayısıyla işlevselcilerin toplumsal cinsiyet rollerini ele alış biçimi de bu temel ilkelerle paralel gösterir.

Gelişmiş bir sanayi ülkesi olan ve II. Dünya Savaşı tecrübesi yaşayan Amerika Birleşik Devletleri'nde 1950'li yıllarda teorilerini şekillendiren Parsons'ın yaklaşımı şüphesiz bu tarihsel bağlamla sıkı sıkıya ilişkilidir. Parsons'ın ev ile işin ayrıldığı sanayileşme sürecine en uygun aile modeli olarak kabul ettiği çekirdek aile, birçok işlevini diğer kurumlara devretmesine rağmen ailenin yeri doldurulamaz iki görevi sabit kalmıştır. Bunlar çocuğun toplumsallaştırılması ve yetişkin kişiliklerinin istikrarlı hâle getirilmesidir.¹⁰⁴ İçinde yaşanan kültürün değerlerinin çocuğa öğretilmesi süreci olarak toplumsallaşma sürecinde aile başat önemdedir. Parsons, sosyalleşme sürecinde bireyin toplumun rol beklentilerini içselleştirerek toplumun üyeleri hâline geldiğini ifade etmektedir.¹⁰⁵ Yetişkin kişilerin duygusal ve sıcak ilişkilerle ruhsal açıdan sağlıklı ve kişiliklerinin dengede kalması da Parsons'a göre geniş aile dayanağını yitiren "yalıtılmış" çekirdek aile için hayati bir işlemdir.¹⁰⁶

Parsons savaş sonrası idealize edilen ev kadını-anne ve evi geçindiren koca-babadan oluşan orta sınıf Amerikan çekirdek ailesini evrensel bir norm olarak kabul ederek toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşlerinin odağına yerleştirmiştir. Buna göre eve ekmek getiren erkek, araçsal (instrumental); ev işi, çocuk bakımı ve eşlik vazifelerini üstlenen kadın ise dışavurumcu (expressive) rollerle tanımlanmıştır.¹⁰⁷ Parsons'ın bu ayrımında Tönnies ve Durkheim'in ikili ayrımlarını aileye uyarladığı söylenebilir.¹⁰⁸ Buna göre erkek resmî; kadın duygusal-yakın ilişkileri temsil eder.¹⁰⁹ Toplumun istikrarlı şekilde varlığını koruması için en uygun olan bu rol paylaşımında erkekler evi geçindirmeyi içeren araçsal rolleri üstlenirken, dışavurumcu rolün gereği olarak kadınlar ev işlerinin yanı sıra çocuklara bakar, onların güvenliklerini sağlar ve onlara duygusal destek verirler. Bunun yanı sıra stresli

¹⁰³ Wallace, Wolf, a.g.e., ss.43-44.

¹⁰⁴ Bilton, vd., a.g.e., s.231.; Parsons'ın çalışmasının orijinali için bkz. Talcott Parsons, Robert F.Bales, *Family, Socialization and Interaction Process*, New York: Free Press 1955.

¹⁰⁵ Wallace, Wolf, a.g.e., s.57.

¹⁰⁶ Giddens, a.g.e., s.279.

¹⁰⁷ Çeviriler birbirinden farklıdır, bazı kitaplarda dışavurumcu ve araçsal şeklinde çevrilmiştir.Örneğin bkz. Giddens, *Sosyoloji*; Bazı kitaplarda araçsal ve duygusal, bkz. Bilton vd., a.g.e.; bazılarında araçsal ve anlamsal-anlamli olarak çevrilmiştir. bkz. Önal Sayın, *Aile Sosyolojisi: Ailenin Toplumdaki Yeri*, İzmir, Ege Üniversitesi Yay. 1990

¹⁰⁸ Ferdinand Tönnies'in cemaat ve cemiyet kavramları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ferdinand Tönnies, *Cemaat ve Cemiyet*, çev. Emre Güler, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2019.; Emile Durkheim'in mekanik dayanışma, organik dayanışma ayrımı için bkz. Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya, 3.b., İzmir: Cem Yay., 2018.

¹⁰⁹ Wallace, Wolf, a.g.e., s.60.

çalışma hayatından “sıcak yuvaya” gelen kocalarının gerginliğini azaltma ve onları sakinleştirme görevini de yerine getirirler.¹¹⁰ Kadınların bakım ve duygusal temelli rolleri üstlenmeleri Parsons’a göre bu alana dair doğuştan gelen yetenekleri ile ilişkilidir.¹¹¹

İşlevselci kuramın en net şekilde Parsons’ın görüşlerinde ortaya koyulan toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünde kadınlar ve erkeklerin biyolojilerine en uygun olan ve birbirlerini tamamlayan rolleri yerine getirdiklerine inanılır. George Murdock’a göre kadınların evde, erkeklerin dışarıda olduğu bu formülasyon toplumsal yapının en gerçekçi ve rasyonel zeminini oluşturur. İşlevselciliğe göre kadınlar çalışma hayatına katıldıklarında dahi feminen kabul edilen meslek ve sektörlerde yer alarak eve ait sorumluluklarını da yapmaya devam etmelidirler.¹¹² Murdock Parsons’tan farklı olarak çekirdek ailenin beraber yaşama, ekonomik işbirliği, üreme ve cinsellik olmak üzere dört temel işlevi yerine getirmeye devam ettiğini söyler.¹¹³

Annenin toplumsallaşmadaki merkezi rolünü vurgulayan John Bowlby ise anne yoksunluğu tezini öne sürerek annesini küçük yaşlarda kaybeden veya anneden ayrılan çocukların sosyalleşme sürecinde annenin sağladığı güven ve yakın ilişki temelinden yoksun kaldıkları için ilerleyen yaşlarda toplumsal ve ruhsal sıkıntılar yaşayacağını iddia etmiştir. Bowlby annenin yerine bakımı ve ilgiyi üstlenecek kişinin de bir kadın olması gerektiğini eklemiştir. Anne yoksunluğu görüşü çalışan annelerin çocuklarını ihmal ettiği iddialarının da yolunu açmıştır.¹¹⁴

Tamamlayıcılık ilkesi doğrultusunda cinsiyet rollerini ayıran ve biyolojik farklılıklara dayalı bu işbölümünü “doğal” ve sorunsuz olarak niteleyen işlevselci yaklaşım, toplumsal dayanışma-istikrar uğruna aile içi çatışma ve gerginlikleri yok saydığı ve statükoyu sürdüren çizgisi nedeniyle eleştirilere uğramıştır. Aynı zamanda kadınların da ev dışında çalıştığı aileleri, çekirdek aile modelinden çok farklı yeni aile biçimlerini ve orta sınıf dışındaki aile modellerini açıklamada işlevselci yaklaşımın yetersiz kalması da yapılan eleştirilerdendir.¹¹⁵ Son olarak feminist düşünürler ve diğer sosyal bilimciler, dışavurumcu

¹¹⁰ Giddens, *Sosyoloji*, s.515. ; Önal Sayın, a.g.e., s.54.

¹¹¹ Bilton vd., a.g.e., s.231.

¹¹² Hurigül Eken, “Toplumsal Cinsiyet Olgusu Temelinde Mesleğe İlişkin Rol İle Aile İçi Rol Etkileşimi: Türk Silahlı Kuvvetlerindeki Kadın Subaylar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, ss: 247-279, s.249.

¹¹³ Diana Gittins, *Aile Sorgulanıyor*, çev. Tuna Erdem, 2. b., İstanbul: Pencere Yayınları, 2011, s.81.

¹¹⁴ Giddens, *Sosyoloji*, ss.515-516.

¹¹⁵ Önal Sayın, a.g.e., s.55.

kadın rolünün erkeklerin çıkarına hizmet ettiğini ileri sürmüş¹¹⁶ ve çalışan anne-çocuk ilişkisinde anne yoksunluğu kuramının iddialarının tersini ortaya koyan çalışmalar yapmışlardır.¹¹⁷

2.2. Çatışmacı Yaklaşımda Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller

İşlevselci yaklaşımın eşgüdümlü ve uyumlu şekilde çalışan yapıların oluşturduğu dengeli toplum fikri, çatışmacı perspektifte yerini güç ve iktidar mücadelesinin yaşandığı bir çatışma arenasına bırakmıştır. Çatışmacı kuram çatışmanın bir gün sona ereceği fikrini savunan Marks'a dayanan ve çatışmanın kaçınılmaz olduğunu iddia eden Weber'den ilham alan iki farklı geleneğe sahiptir.¹¹⁸ Ev içi emek konusunda feminist literatür, sınıf, yabancılaşma, kullanım değeri, mübadele değeri, bilinç yükseltme gibi Marks'ın kavramlarına dayanan çok sayıda çalışma içerdiği için¹¹⁹ çatışma yaklaşımının Marks çizgisindeki geleneğinin üzerinde daha çok durulacaktır.¹²⁰

Çatışmacı yaklaşımda aile önemli çatışma alanlarından birisi olarak öne çıkmaktadır.¹²¹ Bu yaklaşım aileyi kendi içinde bütünlüklü, denge içinde bir kurum olarak değil, iktidar örüntüleriyle kuşatılmış asimetrik ilişkilerin yaşandığı bir birim olarak ele almaktadır. Çatışmacı yaklaşımda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yerleşmesinde sosyalleşme sürecinin önemi üzerinde durulurken¹²² boşanma oranlarındaki artışlar da aile içindeki çatışmalı etkileşimlere bağlanmaktadır.¹²³

Feminizme önemli bir kuramsal miras bırakmasına rağmen Marks'ın kendisi, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ev içi rollerine ilişkin neredeyse hiçbir şey söylememiştir.¹²⁴ Teorisinin merkezi kapitalizm ve üretim ilişkileri olan Marks'ın emekle ilgili görüşleri ücretli emekle sınırlı kalmış, ev emeğini içerecek şekilde genişlememiştir. Hatta Acar-

¹¹⁶ Wallace, Wolf, a.g.e., s.61.

¹¹⁷ Giddens, *Sosyoloji*, s.516.: 279-280: Wallace, Wolf, a.g.e., s.61.

¹¹⁸ Wallace, Wolf, a.g.e., ss.109-110.

¹¹⁹ Josephine Donovan, *Feminist Teori*, çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, 11.b., İstanbul: İletişim Yay., 2016 s.133.

¹²⁰ Donovan, a.g.e., s.133.

¹²¹ Ahmet Ayhan Koyuncu, "Aile Araştırmaları Metodolojisi: Yaklaşımlar ve Yöntemler", *Sistemik Aile Sosyolojisi*, ed. Mustafa Aydın, 2.b., Çizgi Kitabevi, 2014, ss.41- 64, s.56.

¹²² Nilay Çabuk Kaya, "Aile ve Çocuk", *Aile Sosyolojisi*, ed. Aytül Kasapoğlu, Nadide Karkıner, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., ss.106-133, s.118.; Belma Tokuroğlu, "Aile-Evlilik-Toplumsal Cinsiyet", *Sosyoloji: İnsan ve Toplum*, der. Vedat Bilgin, Erdinç Yazıcı, Huzeyfe Arslan, Binyıl yay., 2015, s.201.

¹²³ Aytül Kasapoğlu, "Sosyolojik Yaklaşımlar Temelinde Aile Kuramları", *Aile Sosyolojisi*, ed. Aytül Kasapoğlu, Nadide Karkıner, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., ss.2-26, s.15.

¹²⁴ Giddens, *Sosyoloji*, s.518. ; Donovan, a.g.e., s.146.

Savran ev içi işbölümünü verili kabul edip kadınların erkeklerden farklı olan ezilme deneyimlerini yadsıdığı için Marks'ı toplumsal cinsiyet körü olarak değerlendirmektedir.¹²⁵

Marks'ın kullanım değeri, değişim değeri ve artı değer olmak üzere üç tür değer üreten emek çözümlemesi, feminist ev içi emek tartışmalarında sıklıkla kullanılmıştır.¹²⁶ Kadın işi olarak tabir edilen yemek pişirme, örgü örme, kıyafet dikme gibi kullanılmak üzere üretilmiş ürünler kullanım değeri ifade etmektedir. Marks'ın dile getirmedığı kullanım değerini üretenlerin kadınlar olduğu gerçeğini feminist düşünürler vurgulamışlardır. Bizatihî bir değer taşımamasına rağmen meta haline gelip piyasada değiştirilebilmesi sebebiyle değer kazanan ürünlerin ise değişim değeri vardır. Marks bu çözümlemeyle yabancılaşmamış emeğe tekabül eden kullanım değeri ile yabancılaşmış emeğe karşılık gelen değişim değeri arasında bir ayırım yapmaktadır.¹²⁷

Klasik Marksizm döneminde aileye ve kadınların rollerine yönelik görüşler ileri süren düşünür Marks'tan çok Engels olmuştur.¹²⁸ Engels *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eserinde kadının ezilmesini özel mülkiyet ve mirasın korunması gibi ekonomik temellere bağlayarak açıklamıştır. Ona göre erkeğin avcı, kadının toplayıcı olarak konumlandığı aile içi ilk işbölümünde kadın ve erkek eşittir. Hatta ev işi ve çocuk bakımı komünal ve sahip olunan şeyler ortak olduğu için kadının statüsü erkekten daha yüksektir. Ev idaresinin komünal olması kadınların üstünlüğüne maddî temel sağlamaktadır. Hayvanların evcilleştirilmesi avcılık yerine sürü yetiştiriciliğini, bu da hayvansal ürünlerin değişim değeri yaratması sonucunu doğurunca artı ürün ortaya çıkmıştır. Artı ürüne sahip olan erkekler zenginleştikçe kadınların ev işleri değersizleşmiştir. Miras bırakacak özel mülke sahip olmak erkeği, babalığını güvence altına alma sebebiyle tek eşliliğe ve ev yönetimini devralmaya itmiştir. Böylece aile erkeğin kadını denetim altına aldığı, kendisine hizmet etme ve çocuk doğurma aracına dönüştürdüğü bir birime dönüşmüştür. Engels'in tarihteki ilk sınıf mücadelesi olarak değerlendirdiği bu ilişkide erkek burjuvaya, kadın proleteryaaya denk düşmektedir. Bu durum evi geçindirme sorumluluğunun erkeği daha üstün bir konuma yerleştirdiği sanayi toplumunun çekirdek ailesinde de geçerlidir. Engels'e göre kadının ikincil konumunun değişmesi, iş gücüne katılması ve ev işlerinin toplumsal bir endüstriye dönüştürülmesi ile mümkün olacaktır. Kadının ev dışı üretim faaliyetlerine katılıp

¹²⁵ Savran, a.g.m., s.17.

¹²⁶ Donovan, a.g.e., s.144.

¹²⁷ Kullanım ve değişim değeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karl Marx, *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, C.1., çev. Alaattin Bilgi, 3.b., Eriş yay., 2003, ss.45-137.

¹²⁸ Giddens, *Sosyoloji*, s.518.

ev işi ve çocuk bakımının toplumsallaştırılması şeklindeki bir komünist çözüme dayanan Engels'in önerisi¹²⁹ sonraki Marksist teorisyenlere de bir çerçeve sağlamıştır.¹³⁰

Marksist olmayan çatışmacı teorisyenler de toplumsal cinsiyet ve rolleri üzerinde durmuşlardır. Örneğin Lewis Coser bir yakın ilişki alanı olarak ailede ev işleri paylaşımı veya önemli kararlar alınırken her an çatışma yaşanabileceğini öne sürmektedir.¹³¹ Çatışmacı yaklaşımın Weberci çizgisinde duran ve toplumsal cinsiyet özellikle erkeklik çalışmalarına en önemli katkıları sağlayan teorisyen ise alan, habitus, eril tahakküm ve sembolik şiddet gibi kavramlarıyla Pierre Bourdieu'dur. Bourdieu düşüncesinde sosyalleşme sürecinde kadınlık ve erkeklik alanları içerisinde hegemonik cinsiyet normları öğrenilir. Erkeğin kadın üzerindeki egemenliğine dayanan toplumsal ilişkiler doğallaştırıldığı ve meşrulaştırıldığı için "ezilen"ler olarak kadınlar ikincil konumlarını sorunsallaştırmazlar. Sembolik şiddet, doğallaştırılmasının sağladığı görünmezlik ile mağdurlar tarafından içselleştirilir ve eril tahakküm, ezilenlerin rızasına dayanan işbirliği ile sürdürülmeye devam eder. Bourdieu'nun sunduğu bu perspektif sıklıkla erkeklik çalışmalarında ve erkek egemen bir sistemin sürdürülmesine kadınların neden katkı sağladığını anlama konusunda kullanılmaktadır.¹³²

Çatışma yaklaşımı, sadece ücret karşılığı olan üretimi dikkate alıp kadınların kullanım değeri ürettikleri ev işlerini görmezden geldiği,¹³³ ailenin işbirlikçi ve uyumlu yanını es geçtiği, özel mülkiyet-aile bağlantısında sadece burjuva ailesini temel aldığı gerekçesiyle eleştirilmektedir.¹³⁴ Özel mülkiyet ortadan kalkıp komünist sisteme geçildiğinde kadın ve erkeklerin ezilmesinin sona ereceği iddia edilmiştir. Marks komünist sistemde erkeklerin gündüz balık avlayıp akşam entelektüel eleştiri faaliyetleri içerisinde bulunacağını yazarken¹³⁵ balıkları pişirenin, bulaşıkları yıkayanın kadınlar olmaya devam edeceği realitesini söz konusu etmez. Marks ve halefleri erkek merkezli bir pencereden

¹²⁹ Bkz. Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Hasan İlhan, Ankara: Alter Yay., 2009.

¹³⁰ Donovan, a.g.e., ss.146-150.

¹³¹ Kasapoğlu, a.g.m., ss.3-14.

¹³² Bkz. Pierre Bourdieu, "Eril Tahakküm, çev. Bediz Yılmaz, 2.b., İstanbul: Bağlam yay., 2015.; Ayrıca eril tahakküm ve sembolik şiddet kavramları hakkında genel değerlendirme için bkz. Ayşegül Yaraman, "Eril Tahakküm Topyekûn Bir Meseledir", *İletişim* 24, 2016, ss.211-214.; H. Bahadır Türk, "Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu", *Toplum ve Bilim*, S.112, ss.119-146.

¹³³ Bora, "Aile, Ataerkillik ve Toplumsal Cinsiyet", s.82.

¹³⁴ Başak, "*Toplumsal Cinsiyet*", s.226.

¹³⁵ Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok, Olcay Geridönmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013, s. 25.

bakarak komünist toplumda ev işlerini kimin yapacağı üzerinde durmamış¹³⁶ veya ev işleri ve bakımın toplumsallaştırılması gibi toptancı ve realiteden uzak çözümler sunmuşlardır.

2.3. Sembolik Etkileşimci Yaklaşımda Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller

Düşünsel çerçevesi George Herbert Mead, Charles Horton Cooley ve Herbert Blumer tarafından çizilen mikro sosyolojik yaklaşımlardan birisi olan sembolik etkileşimcilik, bugün dramaturji ve duygular sosyolojisi gibi çalışma alanlarını da kapsamına dahil ederek sınırlarını genişletmiştir. Temel kabulleri isminden de anlaşılabilir sembolik etkileşim yaklaşımı, bireylerin “şeylere” yüklediği anlamlar ve anlamların sosyal etkileşim sürecinde oluştuğu tezi üzerine kurulmuştur.¹³⁷ Etkileşim terimi, bireyi etkilenen pasif bir alıcı değil, toplumsalla karşılıklı etkileşim sürecinde anlam üreten fâil konumuna yerleştirmektedir.

Sembolik etkileşim yaklaşımı toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde sosyalleşme üzerinde durmaktadır. Sosyalleşme sürecinde çocuk, öncelikle aileyle girdiği etkileşimle durum ve nesnelere yüklenen sembolik anlamları ve rol beklentilerini öğrenmekte,¹³⁸ sonraki evrede rol alma (role-taking) becerisini oyunlar kanalıyla sergilemektedir. Bu aşamada çocuk hem genelleştirilmiş ötekinin beklentilerini hem de kendi benliğine mesafe alarak dışarıdan bakmayı öğrenmektedir.¹³⁹ Ancak bu, çocuğa toplumsalın enjekte edildiği bir aşama değil çocuğun etkin iletişimiyle gerçekleşen bir süreçtir. Özellikle gelişimin ileri evrelerinde iletişimin güçlenmesiyle etkileşim daha karmaşık bir hâle bürünmektedir.¹⁴⁰

Sembolik etkileşimci perspektif, bireyi öne çıkarırken toplumu yok saymamakta,¹⁴¹ benlik gelişiminde, toplumsal etkiyi yorumlama süzgecinden geçirerek davranış ortaya koyan bir birey resmi çizmektedir.¹⁴² Sosyolojiye sembolik etkileşimcilikle giren rol kavramı, bu yaklaşımda önemli bir yere sahiptir. Toplumsal cinsiyet rolleri tutumları da bireyin aile, okul, arkadaş-oyun grupları vs. ile girdiği etkileşim sonucunda oluşmaktadır. Ancak etkileşimler çeşitlendikçe rollere dair tutumlar ve davranışlar değişebilmektedir.

¹³⁶ Gittins, a.g.e., ss. 75-160.; Savran, a.g.e., s.30.

¹³⁷ Wallace, Wolf, a.g.e., s.268.; Ritzer, Stepnisky, a.g.e., s.116.

¹³⁸ Sevinç Güçlü, “Aileye İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar”, *Değişen Toplumda Değişen Aile*, ed. Nurşen Adak, 2.b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016, ss.65-91, s.76.

¹³⁹ George Herbert Mead, *Zihin Benlik ve Toplum: Mind, Self And Society*, çev. Yeşim Erdem, Ankara: Heretik Yayınları, 2017.

¹⁴⁰ (John D. Baldwin, *George Herbert Mead: A Unifying Theory for Sociology*, London: SAGE, 1986, s.89.), akt., Çabuk Kaya, a.g.m., s.114.

¹⁴¹ Tokuroğlu, a.g.m., s.200; Güçlü, a.g.m., s.76.

¹⁴² Wallace, Wolf, a.g.e., s.269.

Konumuz açısından düşünüldüğünde evlilik, aileye birinci ve ikinci çocuğun katılması gibi her aşama tutumlar ve davranışlar konusunda yeniden organize olmayı gerektiren süreçler olmaktadır. Yani bireylerin eş, anne, baba rolleri veya evlilik, boşanma gibi olgulara yükledikleri sembolik anlamlar farklı etkileşimler sonucunda yeniden inşa edilebilmektedir. Sembolik etkileşimcilik çocuk, ebeveynlik, evlilik, eş rolleri ve boşanmanın sembolik anlamlarının durağan değil değişebilir olduğunu iddia etmektedir.¹⁴³ Olağan sayılan olguların inşa edilebilir olduğunu göstermesi sembolik etkileşimciliğin güçlü yanı olarak öne çıkmaktadır.¹⁴⁴

2.4. Alış-Veriş Kuramında Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller

George Homans'la¹⁴⁵ özdeşleşen alışveriş kuramı¹⁴⁶ psikolojik kökenli davranışçılıktan ve ekonomi temelli rasyonel seçim kuramından etkilenmiştir.¹⁴⁷ Bireysel ilişkilere odaklanan ve insanları rasyonel seçimler yapan aktörler olarak kabul eden bu yaklaşıma göre bireyler kâr-maliyet analizi yaparak hareket ederler. Yani insanlar kendilerini en fazla çıkara ulaştırıp cezadan koruyacak seçimleri yapmaya çalışırlar.¹⁴⁸ Alış-veriş kuramı eş seçimi, karı-koca ilişkileri, rol paylaşımı ve boşanma gibi konularda kişilerin ödül-fayda ve zarar hesabı yaparak karar aldıklarını ileri sürer.¹⁴⁹

Bireyler arasındaki alış-verişte, takasa konu olan unsurlar sadece para getirisi olan şeyleri değil sevgi, statü, hizmet, güzellik gibi unsurları da içermektedir.¹⁵⁰ Bireyler karşılıklarına çıkan seçenekler arasında maddî ve manevî olarak en fazla fayda getirecek olanı tercih ederler.¹⁵¹ Rasyonel ilkeler aynı zamanda ödüllendirilen davranışı sürdürmeyi gerektirir. Alış-veriş kuramı örtülü olarak bireysel ilişkilerin karşılıklılık üzerine temellendiğini yani kişilerin adil bir alış-veriş beklentisi içerisinde olduğunu iddia eder.¹⁵²

¹⁴³ Kasapoğlu, a.g.m., ss.5-9.

¹⁴⁴ Başak, "Toplumsal Cinsiyet", s.226.

¹⁴⁵ Homans alış-veriş kuramı olarak bilinen görüşlerini *Social Behaviour: Its Elementary Forms* adlı kitabında ortaya koymuştur. Bkz. Wallace, Wolf, a.g.e., s.418. Ayrıca Homans'ın kitabı için bkz. George Homans, *Social Behaviour: Its Elementary Forms*, New York: Harcourt Brace and World, 1961.

¹⁴⁶ Alış-veriş kuramının öncüleri, sosyal psikolog John W. Thibaut, Harold Kelley ve sosyolog George Homans ile Peter Blau'dur. Bunun yanı sıra Kingsley Davis, Alvin W. Gouldner, John N. Edwards ve John Scanzoni da bu kurama katkı sağlamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Güçlü, a.g.m., s.80.

¹⁴⁷ Wallace, Wolf, a.g.e., s. 402.; Ritzer, Stepnisky, a.g.e., ss.130-135.; Koyuncu, "Aile Araştırmaları Metodolojisi", s.55.

¹⁴⁸ Koyuncu, a.g.m., s.55.

¹⁴⁹ Güçlü, a.g.m., s.81.

¹⁵⁰ Güçlü, a.g.m., s.80.

¹⁵¹ Wallace, Wolf, a.g.e., s.404.

¹⁵² Güçlü, a.g.m., s.81.

Aile konusunda eş seçiminde alış-veriş ilkelerinin geçerli olduğunu öne süren bu yaklaşıma göre, eş adayları yapacakları seçimde elde edecekleri ödüle odaklanarak seçim yapmaktadırlar. Örneğin ekonomik kazancı olmayan bir kadın fiziksel güzelliğini, yüksek gelirli bir işte çalışan bir erkeğin kazancıyla takas ederek evlilik yapabilir.¹⁵³ Benzer şekilde ortak ilgi ve zevklere dayalı olarak kurulan bir evlilikte eşlerin birbirleriyle eğlenceli vakit geçirmesi bu alışverişi iki taraf için de kârlı kılarak evliliğin devam ettirilmesini sağlar. Evliliğin sürdürülmesi çıkar ve ödüllerin maliyetten büyük olmasına bağlıdır.¹⁵⁴ Maliyet ise sadece ceza veya zarardan ibaret değildir. Vazgeçilen ödüller de maliyetin diğer boyutudur. Örneğin annelik bir yandan uykusuzluk, yorgunluk gibi bedeller ödetirken diğer yandan mesleğini seven bir kadın için işten, arkadaşlardan uzak kalma gibi ödüllere mahrum olma anlamına gelmektedir.¹⁵⁵

Alışveriş kuramına göre aile içi işbölümü iki taraf için adil bir paylaşım olarak görüldüğü sürece bir sorun yaratmaz. Geleneksel bir ailede koca, evi geçindirme sorumluluğunu, kadın ev işi ve çocuk bakım sorumluluklarını üstleniyorsa bu adil bir işbölümü olarak görülür. Ancak eşlerden birisi kendi sorumluluk alanını yerine getirmiyor veya bir eş diğerinin sorumluluklarını da üstleniyorsa bu bir dengesizlik hâli yaratır. Örneğin çalışan bir kadın aynı zamanda eve ait işleri ve çocuk bakım sorumluluklarını da yerine getirmeye devam ediyorsa bu ilişki kadın için maliyetli bir hâle gelmeye başlar.¹⁵⁶ Kadın veya erkek için evliliğin zararı kârını geçtiğinde boşanma eylemi gerçekleştirilir.

Özetle alış-veriş kuramında eş seçiminden boşanmaya kadar alınan tüm kararların, yapılan tüm seçimlerin rasyonel ve kârı maksimize etmeye yönelik olduğu iddia edilmektedir. Alışveriş kuramının en büyük eksisi bireysel seçimleri öne çıkarıp toplumsal faktörleri göz ardı etmesidir.¹⁵⁷

2.5. Farklı Feminist Perspektiflerden Aile İçi Toplumsal Cinsiyet

Rolleri

Kadın-erkek eşitsizliği, kadının kamusal ve özel alanda ikincil konumu ve cinsler arasındaki hiyerarşik ilişkilerin sona ermesi üzerinde duran, orta sınıf kadınların

¹⁵³ Cihan Akkaya, “Eş Seçimi ve Evlilik”, *Değişen Toplumda Değişen Aile*, ed. Nurşen Adak, 2.b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016, s.148.

¹⁵⁴ Akkaya, a.g.m., ss.148-149.

¹⁵⁵ Güçlü, a.g.m., s.81.

¹⁵⁶ William W. Philliber, Dana V. Hiller, “The Effects of Husband’s Occupational Attainment n Wife’s Achievement”, *Journal of Marriage and the Family*, 1990, ss.323-329, s. 324.

¹⁵⁷ Güçlü, a.g.m., s.82.

omuzlarında yükselen feminizm¹⁵⁸ 200 yıldan fazla geçmişi olan politik ve kuramsal bir yaklaşımdır. Donovan, feminizmin tarihini literatürde 1. dalga olarak adlandırılan (19. yüzyıl) kadınların vatandaşlık ve kamusal hakları üzerinde duran liberal feminizmin de gerisine götürmekte ve söz konusu düşüncenin Batı Avrupa’da 15. yüzyılda başladığını ancak kadınların susturulduğu bir dönemden sonra 18. yüzyılın sonlarında güçlü bir şekilde tekrar gün yüzüne çıktığını iddia etmektedir. 19. yüzyıl boyunca süren ve I. dalga olarak adlandırılan bu evrede kadınlar eğitim, çalışma hakkı ve siyasal haklar gibi kamusal hak arayışlarına girmiş, 20. yüzyılın başlarında hareket durgunlaşmış¹⁵⁹ ve 1960’lı yılların sonlarında 2. dalga olarak tabir edilen ve radikal yapısal değişiklikler öneren yeni bir aşamaya geçilmiştir.¹⁶⁰

Tartışmaların kamusal alandan özel alana doğru kaydığı 2. dalga dönemi aynı zamanda çalışma konumuz olan aile, cinsiyet rolleri, ataerkillik, ev içi emek gibi meselelerin feministler tarafından masaya yatırıldığı ve sorgulandığı aşama olmuştur. 2. dalgada ortaya çıkan radikal, Marksist ve sosyalist feministlerin görüşleri tez konumuz açısından önemli olduğundan feminist düşüncede toplumsal cinsiyet rolleri konusunu ele alırken bu üç feminizm ekolü üzerinde durulacak, liberal feminizme tarihsel süreçteki yeri ve anaakım feminizm olarak değerlendirildiği için¹⁶¹ yer verilecek, diğer feminizm türlerinden ise ana hatlarıyla söz edilecektir.

2.5.1. Liberal Feminizm

18. yüzyıl sonlarında Batı Avrupa ve ABD’de eş zamanlı olarak kadın hakları üzerine eserler yazılmıştır.¹⁶² 1792 yılında Mary Wollstonecraft’ın kaleminden çıkan *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi (A Vindication Of The Rights Of Women)*¹⁶³ feminizmin çerçevesini çizen ilk önemli feminist çalışma olarak kabul görmektedir.¹⁶⁴ Sanayi devrimi

¹⁵⁸ Necla Arat, *Feminizmin ABC’si*, 2.b., Say Yay., 2010, ss.29-38.; Fatime Güneş, “Feminist Kuramda Ataerki Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.27, S.2, 2017, ss. 245-256, s.246.

¹⁵⁹ Donovan aslında feminizmin durgunlaşmadığını, 20. yüzyıl başlarından 1960’ların sonuna kadar feministlerin öne sürdükleri görüşleri hayata geçirme mücadelesi verdiklerini söylüyor. “Birçok feminist ve tarihçi 1920 yılını 1. dalga feminizmin sonu sayar. Oysa feministlerin faaliyetleri bu evrede yavaşlarsa da devam etmiş, önceki aşamada oluşturulan kuramlar hayata geçirilmiştir. Bkz. Donovan, a.g.e., s.123.

¹⁶⁰ Feminist aşamalar hakkında bilgi edinmek için bkz. Donovan, a.g.e. ; Necla Arat, *Feminizmin ABC’si*.

¹⁶¹ Zekiye Demir, *Modern ve Postmodern Feminizm*, İstanbul: İz Yay. 1997, s.44.

¹⁶² Fransa’da Olympe de Gouges “Kadın hakları” adlı kendisini idama götürecek el broşürünü bastırması. 1790’da Amerikalı Judith Sargent Murrey, “Cinsiyetler Arasındaki Eşitlik Üzerine” adlı bir çalışma yapmıştı. Ayrıntılar için bkz. Donovan, a.g.e., s.21.

¹⁶³ Bkz. Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi*, çev. Deniz Hakyemez, 6. Bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

¹⁶⁴ Necla Arat, *Feminizmin ABC’si*, s.53.; Ecevit, “Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç”, s.13.

ve Fransız ihtilalinin yaşandığı Aydınlanmacı felsefî düşüncenin hâkim olduğu bir tarihsel bağlamda ortaya çıkan liberal feminizmin düşünsel çerçevesinin oluşmasında doğal haklar doktrini ve liberalizm etkili olmuştur.¹⁶⁵ Liberalizmden erkek ve kadının aynılığı, bireysel çaba ve rekabetçilik gibi unsurları alan liberal feministler¹⁶⁶ kadınların da erkekler gibi doğal haklara sahip olmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁶⁷ Erkek ve kadınların aynı olduğu ilkesinden kast edilen rasyonel düşünme becerisi ve kapasiteler konusunda aynılıktır. Bu düşünce kadınları, erkeklerin yapabildikleri her şeyi yapabileceği çıkarsamasına götürmüştür.¹⁶⁸

Liberal feminizm zihinsel kapasite olarak kadın ve erkeğin eşit olduğunu ancak eğitimdeki cinsiyetler arası fırsat eşitsizliğinden dolayı kadınların potansiyellerini geliştiremediklerini ve bu sebeple fırsat eşitliği sağlayacak eğitim politikaları ihtiyacı olduğunu öne sürmektedir.¹⁶⁹ Liberal feministlere göre kadınların evlerinin ve eşyalarının kölesi olmaktan özgürleşebilmeleri için iyi bir eğitim aldıktan sonra kamusal alana çıkmaları gerekir. Kadınlar ancak evsel alanın dışına çıktıklarında kurtulacak ve özgürlüklerini garanti altına alacaklardır.¹⁷⁰ Kadınların erkeklerle eşit eğitim hakkına sahip olmaları ve çalışma hayatına katılmalarından başka siyasal ve hukukî haklar bakımından da erkeklerle eşit olmaları gerekmektedir. Bu sebeple eşitlik ve adalet kavramları liberal feministlerin mottosudur.¹⁷¹

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl boyunca etkin olan liberal feminizmde Mary Wollstonecraft, Frances Wright, Sarah Grimke, Elizabeth Cady Stanton, Harriet Taylor ve John Stuart Mill gibi isimler ön plana çıkmıştır.¹⁷² Bu düşünürlerden bazıları liberal geleneğin sınırlarını aşan görüşler öne sürmelerine rağmen¹⁷³ genel olarak liberal perspektiften bakan ve doğal haklar doktrininden beslenen feministler 19. yüzyılda kadınların yükseköğrenim görmeleri, meslek sahibi olmaları, oy, miras, velayet hakları ve

¹⁶⁵ Donovan, a.g.e., ss.22-23.

¹⁶⁶ Başak, a.g.m., s.231.

¹⁶⁷ Zekiye Demir, a.g.e., ss.46-47.

¹⁶⁸ Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", s.13; Başak, a.g.m., s.231.

¹⁶⁹ Zekiye Demir, a.g.e., s.49; Güneş, a.g.m., s.247.

¹⁷⁰ Zekiye Demir, a.g.e., s.50.

¹⁷¹ Rosemaria Putnam Tong, *Feminist Düşünce*, çev. Zafer Cirhinlioğlu, İstanbul: Gündoğan Yay., 2006, ss.23-68.; Nadide Karkiner, "Kadın Aile ve Toplum", *Sosyolojiye Giriş*, ed. Nadir Suğur, 1.b, Ankara: Anadolu Üniversitesi Yay., 2012, ss.126-149, s.137.

¹⁷² Ayrıntılar için bkz. Donovan, a.g.e.; Tong, a.g.e.

¹⁷³ Donovan, a.g.e., s.48.

kadın-erkek eşitliği gibi konulara yoğunlaşmış kadınların kamusal haklar kazanmalarında önemli başarılar elde etmişlerdir.¹⁷⁴

20. yüzyılda ise refah devleti tartışmalarına paralel olarak liberal feministler kadınlara devlet destekli doğum izni, süt izni gibi hakların verilmesini talep etmeye başlamışlardır.¹⁷⁵ Ancak bu düşünürlerin özel alanla ilgili eleştirileri çok sınırlı kalmış ve kamusal haklar elde edildiğinde özel alanda kadınların yaşadığı problemlerin de ortadan kalkacağı şeklinde iyimser bir yaklaşıma sahip olmuşlardır.¹⁷⁶ Onlara göre kadının tam gün çalıştığı durumlarda ev işlerinin çözümü erkeğin ev alanına çekilmesi yani ev işlerini paylaşmasıyla çözülecektir. Bu da kadın ve erkeklerin uzun vadede benzer bir eğitim programından geçmesiyle mümkün olabilecek ve erkek egemenliği son bulacaktır.¹⁷⁷ Liberal feministler kadınların konumlarının yapılan yasal, siyasi ve hukukî reformlarla düzeleceğini düşünüp radikal değişimler önermemişlerdir.¹⁷⁸

Bu yaklaşımda kadınların özel alandaki konumuna dair itirazlar sınırlı da olsa vardır. Wollstonecraft ve Grimke kadınların erkeklerin hizmetçisi olacak şekilde yetiştirildiklerini öne sürmüşlerdir.¹⁷⁹ Wollstonecraft sanayi devrimi sonrası kamusal-özel ayrışmasında evsel alanla en belirgin şekilde özdeşleşen orta sınıf kadınlarını, kocalarının sağlayacağı statü uğruna özgürlüklerini kayb ettikleri noktasında eleştirmiştir.¹⁸⁰ Ona göre kadınlar ancak eğitim görüp yeteneklerini geliştirdiklerinde özgürleşebileceklerdir. Bir meslek sahibi olduğunda kadının tek çaresi evlilik olmayacak, kocasına bağımlı bir varlık olmaktan kurtulacaktır. Ancak onun görüşlerinde ailenin kutsallığı, annenin çocuk yetiştirme misyonu ve çocuk eğitiminde annenin eğitimi vurgusu devam etmektedir.¹⁸¹ Mill ise kadınların kamusal alana girmesinin önündeki engelin kendileriyle eşit eşlere hazır olmayan ve kadınları özel alanda tutmak isteyen erkekler olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸²

Liberal bakışa sahip olmalarına rağmen Grimke ve Stanton ev ve aileye yönelik sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Yuvanın ilk eleştirisini yapan Grimke'ye göre, yuva erkeklerin

¹⁷⁴ Zekiye Demir, a.g.e., s.47.; Başak, a.g.m., s.231.

¹⁷⁵ Zekiye Demir, a.g.e., s.47.; Macionis, a.g.e., s.348.

¹⁷⁶ Donovan, a.g.e., s.72.

¹⁷⁷ Zekiye Demir, a.g.e., s.52.

¹⁷⁸ Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", s.13.

¹⁷⁹ Donovan, a.g.e., s.73.

¹⁸⁰ Mary Wollstonecraft, "Morality Undermind by Sexual Notions of the Importance of a Good Reputation", *Wollstonecraft: A Vindication of the Rights of Men and a Vindication of the Rights of Woman and Hints*, ed. Sylvana Tomaselli, London: Cambridge University Press, 1995, ss.219-229.

¹⁸¹ Necla Arat, *Feminizmin ABC'si*, ss.62-65.

¹⁸² Donovan, a.g.e., s.64.; Necla Arat, *Feminizmin ABC'si*, s.68.

kadınlar üzerinde egemenlik kurarak onları kendilerine tabi kıldığı, kadınların büyük acılar çektiği bir tiranlıktır. Stanton ise cennet olarak tasvir edilen ev hayatının kadınların büyük dehşetler yaşadıkları alan olduğunu iddia etmiştir.¹⁸³ Bu çerçevede çağdaş liberal feministlerden sayılan Betty Friedan'ın yaratıcılıklarını geliştirmek yerine konforlu ev hayatını tercih eden orta sınıf kadınlığını tasvir ettiği ve 1963 yılında kaleme aldığı *Kadınlığın Gizemi*¹⁸⁴ adlı kitabı ABD'de 2. dalga feminist hareketlerin başlamasında oldukça etkili olmuştur.¹⁸⁵

Kadınların kamusal alandaki hakları üzerine yoğunlaşan liberal feminist düşünce kadınların özel alan sorumluluklarının doğrudan kamusal alan konumlarını etkilediğini, kadınların yarışa dezavantajlı başladıklarını dikkate almamıştır. Liberal feministler özel alanda erkeğin konumunu sınırlı eleştiriler dışında sorunsallaştırmadıkları için bu durumu onaylar konumda algılanmışlardır.¹⁸⁶ Kadınların eğitilmesi yoluyla özel alandaki problemlerinin de çözüleceğine dair görüşleri yüzeysel bulunarak liberal feministlerin reformist çerçeveleri eleştirilmiştir.¹⁸⁷

1. dalga olarak adlandırılan dönemde liberal feministlerin zıt kutbunda 2. dalganın radikal fikirlerine temel teşkil edecek bir feminist düşünce daha gelişmiştir. Siyasal-kamusal değişimlerden önce kültürel dönüşümler olması gerektiğini savunan ve kültürel feministler¹⁸⁸ olarak adlandırılan bu grup kadın-erkek benzerliğine vurgu yapan liberal feministlerin aksine kadın-erkek farklılığını vurgulamıştır. Dişil değerlerin öne çıkartılarak yüceltildiği bu bakış açısı, kadın eli değen dünyanın şiddetsiz, barışçıl bir kamusal alan doğuracağı düşüncesini savunmuştur. Liberal feministlerden bir diğer farkları onların dokunmadığı din, evlilik, aile, yuva gibi alanlara eleştirel yaklaşmış olmalarıdır.¹⁸⁹ Örneğin Gage ve liberalizmden radikal çizgiye kayan Stanton kadının ikincilleştirilmesinden sorumlu tuttıkları dine ağır eleştirilerde bulunurken Gilman yuvaya radikal şekilde saldırmıştır. Darwinist bir pencereden bakan Gilman'a göre kadın hayatta kalabilmek için erkeği

¹⁸³ Donovan, a.g.e., ss.46-49.

¹⁸⁴ Bkz. Betty Friedan, *Kadınlığın Gizemi: Kadınlar İçin Yeni Bir Dönem Başlatan Kitap*, çev. Tahire Mertoğlu, İstanbul: E Yayınları, 1983.

¹⁸⁵ Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", s.14.

¹⁸⁶ Donovan, a.g.e., s.72.

¹⁸⁷ Tokuroğlu, a.g.m., s.212.; Giddens, *Sosyoloji*, s.518.

¹⁸⁸ Erken kültürel feministler ve eserleri için bkz. Margaret Fuller, *Woman in the Nineteenth Century*, Dover Publications, 1999. (Kitabın orijinali 1845 yılında yazıldı.); Matilda Joslyn Gage, *Woman, Church and State*, Humanity Books, 2002 (Yazar bu kitabı 1893 yılında yazdı.); Charlotte Perkins Gilman, *The Home: Its Work and Influence*, Altamira Press, 2002 (Yazar kitabı 1903 yılında yazdı).

¹⁸⁹ Donovan, a.g.e., ss.73-74.

cezbedebilme yeteneği dışındakileri geliştiremeyen ve enerjisini erkeği memnun etmeye kanalize eden bir varlıktır. Gilman evlilikte kadını ekmek kazanabilmek için erkeğe karşı cinsel cazibesini kullanan bir fahişe olarak nitelemektedir. Yuva kadının gelişimini önleyen bir tiranlıktır. Kadının konumunun düzelmesi için ev hayatı köklü şekilde değiştirilmeli, ev işi meslekleştirilmeli, çocuk bakımı kolektifleştirilmelidir. Bu konuda Gilman kadının konumunu iyileştirebilmek için ev işinin kamusallaştırılmasını yani kadını sınırlayan maddi şartların dönüştürülmesini öne süren maddeci feministlerle aynı görüşü paylaşmaktadır.¹⁹⁰

2.5.2. Radikal Feminizm

Radikal feminizm, 1960'lı yıllarda “kuramdan değil eylemden doğan”¹⁹¹ “kadınlar için kadınlar tarafından geliştirilen”¹⁹² özgün bir kadın hareketi olmuştur. Radikal feminizm, kadınları bir sınıf veya kast olarak kabul eden “evrensel kız kardeşlik” nosyonunu öne sürerek, kadınlar grubunun ezilmesinin nedeni olarak kabul ettiği ataerkilliğe savaş açmıştır. Radikal feministler, kadınların kamusal, siyasal ve yasal hakları için mücadele veren liberal feministlerin aksine “özel olan politiktir” mottosuyla aile ve ev hayatını masaya yatırmışlardır. Kadınların sömürüldüğü, emeklerine el konulduğu, şiddet ve tecavüze uğradıkları bir müessese olarak ele alınan aile, radikal feministlerin eleştiri oklarının hedefi olmuştur.

Radikal feminizm 2. dalga feminist hareketlerden bir diğeri olan Marksist feminizmle ilgisini eve/özel alana yöneltmesi bakımından birleşmektedir. Ancak Marksist ekol kadınların ev içi emeğini ekonomik temelle açıklamaya çalışarak kapitalizmi, kadınların sömürülmesinin faili olarak görürken, radikal feminizm ilgisini üretimden yeniden üretime kaydırmış, erkeklerin kadın üzerinde denetim kurmasının nedenini doğurganlıkla ilişkilendirerek biyolojik temele vurgu yapmıştır.

Radikal kimlikleriyle öne çıkan feministlerin¹⁹³ ana odağı ataerkillik (patriarka) olmuştur. Üzerinde bir tanım birliği olmamasına rağmen patriarka, genel olarak erkeğin kadını ezdiği tarih dışı ve evrensel bir sistem olarak ele alınmıştır.¹⁹⁴ Bu feministlere göre

¹⁹⁰ Donovan, a.g.e., ss. 93-105.

¹⁹¹ Ecevit, “Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç”, s.14.; Tokuroğlu, a.g.m., s.212.

¹⁹² Kasapoğlu, a.g.m., s.18.

¹⁹³ Radikal feminist düşüncüyü özellikle iki feminist biçimlendirmiştir. Bunlar Kate Millett ve Shulamith Firestone'dur. Bkz. Kate Millett, *Cinsel Politika*, çev. Seçkin Selvi, İstanbul: Payel yay., 1973; Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği: Kadın Özgürlüğü Davası*, çev. Yurdanur Salman, İstanbul: Payel yay., 1979.

¹⁹⁴ Güneş, a.g.m., s.251.; Christine Delphy, “Patriarka Teorileri”, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, haz. Helena Hirata vd., çev. Gülnur Acar Savran, Ankara: Dipnot Yayınları, 2015 ss.245-251.; Ayrıca Radikal

ataerki toplumsal yapının tüm katmanlarında çağlar boyunca etkili olan bir yapıdır. Toplumun her biriminde varlığını sürdüren ataerki örüntüler, kadınlar kamusal alana girdiğinde de ezilmeye devam etmelerine neden olmuş, örneğin kadınlar aynı işi yapmalarına rağmen erkeklerden daha düşük ücretlerle çalışmışlardır.¹⁹⁵

Radikal feministler tüm kadınları ataerki sistem tarafından ezilen bir grup hatta kast olarak ele almışlardır. Liberal feministlerin kamusal alanı içeren reformist çabaları, erkek tahakkümünün en yoğun yaşandığı özel alanı politikanın dışına itmiştir. Radikal feminizmin özel alanın politik olduğu söylemi dikkatleri aile ve aile içi iktidar ilişkilerine çekmiştir.¹⁹⁶ Radikal feministler kadınların doğurganlıklarından dolayı erkeğe bağımlı olan ve ev içinde emeğine el konulan, şiddet ve tecavüze uğrayan varlıklar olduklarını ileri sürmüşlerdir. Kadınlar bilinç yükseltme gruplarına katılıp ezildiklerinin bilincine vardıklarında kız kardeşler olarak güçlerini birleştirecek ve ataerki sistemi dönüştürerek ezilmişliklerini sona erdireceklerdir.¹⁹⁷

Radikal feminizme göre ataerki sistemin dönüşümü ailenin dönüşümüyle başlayacaktır. Kadının doğurganlığı ezilmişliğinin temel sebebi olduğu için, kadın bedenini üreme etkinliğinden uzak tutacak, gebeliği rahim dışı yapay ortamlara taşıyan üreme teknolojilerinin geliştirilmesi,¹⁹⁸ kürtaj olma hakkı gibi ve kadının doğurganlığını denetleyebileceği tıbbî uygulamalar kadınların kurtuluşunu sağlayacak çözümlerdir. Kadın bedeninin kadına ait olduğu, yani kadının cinselliğinin sadece kendi kontrolünde olması gerektiği fikri¹⁹⁹ radikal feministlerin fuhuş, pornografi gibi kadınların aşağılandığı her türlü cinsel pratiğe karşı çıkmalarına da yol açmıştır.²⁰⁰

Kadını erkekten ayıran en temel biyolojik farkı olan doğurganlığını, kadının ikincilleştirilmesinin nedeni olarak gören Radikal feminizm içinde, köklerini 19. yüzyıldan alan kadın bedeniyle barışık hatta kadının biyolojik ve kişisel niteliklerini yücelten kültürel feminizm ekolü doğmuştur. Bu akım barış, şefkat ve merhamet gibi kültürel dişil değerlerin saldırgan, yıkıcı, eril değerlerden çok daha üstün olduğunu ve kadın kültürünün dünyayı

feminizmde patriarka tartışmaları için bkz. Millett, *a.g.e.*; Firestone, *a.g.e.*; Sylvia Walby, *Theorizing of Patriarchy*, Cambridge, Basil Blackwell, 1990.

¹⁹⁵ Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", s.14.

¹⁹⁶ Güneş, *a.g.m.*, s.247.; Bora, *Kadınların Sınıfı*, ss.40-41.; Bilton vd., *a.g.e.*, s.490.; Feminist kuram hakkında kapsamlı tartışmalar için bkz. Tong, *a.g.e.*

¹⁹⁷ Meltem Atan, "Radikal Feminizm: 'Kişisel olan Politikdir' Söyleminde Aile", *JEMSOS*, C.1, S.2, 2015, ss. 1-21.

¹⁹⁸ Bu konuda en kapsamlı görüşleri geliştiren Firestone'dur. Bkz. Firestone, *a.g.e.*

¹⁹⁹ Karkiner, "Kadın Aile ve Toplum", s.137.

²⁰⁰ Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", s.15.; Giddens, Sutton, *a.g.e.*, s.197.

daha yaşanılabilir bir yer haline getireceğini savunmaktadır.²⁰¹ Dolayısıyla kadının doğurganlık ve annelikle ilgili tüm özelliklerini yüceltmektedir. Radikal feministlerin erkeklerle eşit olabilme yolunda biyolojik doğalarını reddetme eğiliminin aksine, kültürel feministlerin kadın doğası ve erkek doğasını ayrı ve zıt ikili olarak ele alması, diğer feminist gruplar tarafından kamusal-özel alan ayrımını pekiştirici bir hamle olarak algılanmış ve bu bakış açısı, kadının yerinin ev olduğu görüşüne kapı araladığı için eleştirilmiştir.²⁰²

Radikal feministler ise belirli bir zaman periyodunda geçerli olan patriarkayı evrensel ve tarih dışı kabul etmeleri²⁰³ ve sınıf, ırk, yaşanan ülke gibi farklılıkları dikkate almaksızın tüm kadınları aynı ezilme çarkı içerisindeki kız kardeşler olarak değerlendirilmeleri nedeniyle eleştirilmişlerdir. Bu bakış açısı özellikle ırk ve sınıfın cinsiyeti aşan ezilme pratikleri taşıması, dünyanın farklı bölgelerindeki kadınların farklı kadınlık deneyimi yaşadığı gerçeğini gözden kaçırmıştır.²⁰⁴ Ayrıca radikal feministler ailenin sadece hiyerarşik ilişkiler ve kadının ezilme pratiklerine odaklanmış, kadının aile içerisindeki dengeleyici ve aileyi ayakta tutucu güçlü yönlerini görmezden gelmişlerdir.²⁰⁵

2.5.3. Marksist ve Sosyalist Feminizm

1960'ların sonlarında başlayan 2. dalga feminist hareket, liberal feminizmin kadının ikincil konumunun kamusal haklara kavuştuğunda tedrici olarak düzeleceğine dair inancına net bir karşı koyuşu göstermektedir. 2. dalga hareketin başlamasında Simone de Beauvoir'un kadını olumlu, norm olan erkeğin olumsuz ötekisi olarak kurguladığı *İkinci Cins* kitabının²⁰⁶ ABD'de yeniden gün yüzüne çıkarılması ve daha önce sözü geçen liberal çizideki Betty Friedan'ın *Kadınlığın Gizemi* kitabı etkili olmuştur.²⁰⁷ 2. dalga hareket kadının konumunun ancak makro ölçekli yapısal dönüşümlerle düzeleceğini savunmaktadır. İlk dalgada evin dışına odaklanan bakış, bu aşamada ev içine çevrilerek haneyi kadının ezilme merkezi olarak ele almaktadır. Özel alana odaklanan radikal feminizm için kadının ikincilleştirilmesinin suçlusu patriarka iken Marksist feminizm için suçlu kapitalizmdir.

²⁰¹ Gedik, a.g.m., s.109.; Donovan, a.g.e., s.129.

²⁰² Donovan, a.g.e., s.129.

²⁰³ Delphy, "Patriyarka Teorileri", s.249.

²⁰⁴ Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", s.15.; Giddens,Sutton, a.g.e., s.198.; Güneş, a.g.m., s.251.

²⁰⁵ Nermin Abadan Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982, ss.1-32, s.5.

²⁰⁶ Bkz. Beauvoir, a.g.e.

²⁰⁷ Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", ss.11-12.

Marksist feministler²⁰⁸, tartışmalarını tarihsel materyalizm, emek türleri, yabancılaşmış emek, aile ve özel mülkiyet ilişkisi gibi Marksist kavramlar etrafında yürütmüşler,²⁰⁹ Marks'ın üretime odaklanan merceğini ailede kadının yeniden üretim işlevine çevirmişlerdir. Kadının ev içinde yerine getirdiği aile üyelerinin sağlıklı şekilde yaşamlarını idame ettirmesini sağlayan tüm faaliyetlerini “yeniden üretim” olarak adlandırarak kadının ev içinde bir emek harcadığı ve bunun da bir üretim faaliyeti sayılması gerektiği olgusunu görünür kılmaya çalışmışlardır.²¹⁰ Marksist feministler kadınların ev içinde harcadığı emekle kapitalizm arasında ilişki kurarak kapitalizmin kadınların ikincil konuma düşmesine yol açtığını iddia etmişlerdir. Sanayileşme öncesinde ekonomik bir birim işlevi gören ailede kadının emeğinin değerli sayıldığını ancak kapitalizmin özel alanla kamusal alanı ayırmasının piyasa dışı sayılan kadın emeğinin önemsiz sayılmasına yol açtığını öne sürmüşlerdir.²¹¹

Marksist feministlerin tartışma alanlarından birisi de ev içi emeğin artı değer üretip üretmediği üzerinedir. Marksist feminizm, klasik Marksizmin kullanım değeri ürettiği gerekçesiyle kapitalist üretim faaliyetleri dışında tuttıkları yeniden üretim faaliyetlerinin kapitalizmin işlemesindeki etkisini ortaya koyarak kadının ev içi emeğinin artı değer üretimine katkıda bulunduğunu iddia etmiştir. Bu yaklaşıma göre kadınlar, bir yandan kapitalist üretime katılan kocalarının ertesi günkü çalışma koşullarına hazır olmasını sağlayacak yemek, bulaşık, temizlik, çamaşır gibi işleri üstlenirken bir yandan da kapitalist sisteme entegre olacak çocuklar yetiştirerek ideolojik yeniden üretim sorumluluğunu da yerine getirmektedirler. Marksist feministlerin üzerinde durduğu bir diğer nokta da kadınların kocalarını ertesi güne hazırlamalarının sadece somut işlerden ibaret olmadığını kocalarını duygusal yönden motive eden, onların işyerindeki gerginlik ve kızgınlıklarını yatıştıran duygusal olarak çaba harcayan aktörler olduklarıdır.²¹² Kapitalizm kadınları ücretli üretim faaliyetlerinin dışında konumlandırarak onların evsel üretimini önemsiz hale getirmiş ancak kapitalist sistemin kusursuz işlemesini sağlayacak şekilde kadınlara aileyi duygusal ve psikolojik olarak ayakta tutma sorumluluğu yüklemiştir.²¹³

²⁰⁸ Marksist feministlerin öncüleri için bkz. Margaret Benston, “The Political Economy of Women’s Liberation” *Monthly Review*, 21 (4), 1969, ss.13-27.; Dalla Mariarosa Costa, Selma James, *The Power of Women and The Subversion of Community*, Bristol: Falling Wall Press., 1972. ; Eli Zaretsky, *Capitalism, the Family and Personal Life*, Harper & Row, 1976.

²⁰⁹ Donovan, a.g.e., s.134.; Güneş, a.g.m., ss.245-256.

²¹⁰ Donovan, a.g.e., s.151.

²¹¹ Zaretsky, a.g.e., ss.24-25. ; Karkiner, “Kadın Aile ve Toplum”, s.138.

²¹² Kasapoğlu, a.g.m., s.18.

²¹³ Zaretsky, a.g.e., ss.31-32.

Kadınların yaptıkları hem yemek, temizlik gibi somut işlerin hem de çocuk bakımında en net şekilde görülen soyut duygusal işlerin üzerinde duran Marksist feministler, kadınların emeğini görünür hâle getirmek için feminist iktisattan yararlanarak kadın emeğinin maddî değerini hesaplamaya girişmişlerdir. Feminist iktisatçı Margaret Benston'un kadının ev emeğinin ekonomik sistemin işleyişine dahil edilmesi gerektiği ve kadının ücreti asgari düzeyde ödendiği takdirde dahi refahın dağılımında büyük değişiklikler olacağı fikri²¹⁴ Marksist feministlerce benimsenmiştir.

Marksist feministlerin üzerinde durduğu bir diğer konu ev işlerinin niteliğidir. Marksizm'den devralınan yabancılaşma kavramını ev emeğine uyarlayan feministler ev işlerinin yabancılaştırıcı olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Örneğin bazı feministler kadınların ev işlerini yaparken işlerin idaresinde ve zaman tasarrufunda bağımsız oldukları ve emeğin kullanım değeri üretmesinden dolayı ev işlerinin yabancılaşmamış bir emek olduğunu ve ailenin kişisel duyguların ve insani ilişkilerin yaşanabildiği tek alan olduğunu iddia etmişlerdir. Bu görüşlerin karşı kutbundaki Marksist ve sosyalist feministler ise önemsiz, tekrar edici, sıkıcı ve yaratıcılıktan uzak olan ev işlerinin kadınlar için yabancılaştırıcı olduğunu, bir fabrika işçisinin üretimin bir parçası olduğu ancak aynı alanda bir ileri bir geri yıllarca süpürge yapan bir kadının yabancılaşmış emek ürettiğini öne sürmüşlerdir. Hatta kadınlar ücretli üretime katıldıklarında da ev işlerini yapmaya devam ettikleri için yabancılaştırıcı ev işlerinin kısır döngüsünden kurtulamayacaklardır.²¹⁵

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında ise çok geniş bir yelpazeye yayılan ev işlerinin örneğin süpürme-silme gibi unsurlarının yabancılaşmış emek; ancak yemek pişirme, örgü, biçki-nakış gibi yaratıcılık gerektiren unsurlarının ise yabancılaşmamış emek ürettiği söylenebilir. Ev işlerinin kadınlara zamanlarını denetleme, duygusal etkileşime girme fırsatı vermesi ve ev işlerinin fabrika işlerine nazaran daha bütünsel olması yabancılaşmamış emeğin göstergelerinden sayılabilir.²¹⁶

²¹⁴ Bkz. Benston, a.g.m., ss.13-27.; Kasapoğlu, a.g.m., s.18.

²¹⁵ Örneğin Lise Vogel, Susan Sontag ve Eli Zaretsky ev işinin yabancılaşmamış emek olduğunu; Ann Foreman ve Zillah Eisenstein ise tam aksini iddia etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Donovan, a.g.e., ss.152-157.; Bu yazarların öne çıkan eserleri için bkz. Zillah Eisenstein, *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, London, Monthly Review Press, 1979.; Ann Foreman, *Femininity as Alienation: Women and the Family in Marxism and Psychoanalyses*, Pluto, 1977. ; Zaretsky, a.g.e.

²¹⁶ Donovan, a.g.e., s.157.

Kadınların ezilmesindeki baş aktörü kapitalizm olarak gören ve kapitalizmin ortadan kalkmasıyla özel ve kamusal ayrımının da son bulacağı, nihayetinde kadınların kurtulacağı inancına dayanan Marksist feminizm, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin özgün rolünü gözden kaçırmıştır.²¹⁷ Bu aşamada devreye giren sosyalist feminizm, ev içi emek konusunu problematize etme açısından Marksist feminizmle birleşmekle birlikte,²¹⁸ Marksist feminizmin kapitalizmle ilgili görüşlerini ve 3. Dünya kadınlarının deneyimlerini dikkate almayan çerçevesini eleştirmiştir.²¹⁹ Hatta Hartmann Marksizm ile feminizm ilişkisini mutsuz bir evliliğe benzetmiştir. Sosyalist feministler kapitalist üretim sürecinden önce de var olan hatta sosyalist devrim yaşayan Çin, Küba gibi ülkelerde de etkin şekilde varlığını devam ettiren ataerkillik ilişkilerin üzerinde durmuşlardır.²²⁰ Marksist feminizmin kapitalizm, radikal feminizmin ataerkillik vurgusunu aşmaya çalışan sosyalist feministler bu ikisi arasında diyalektik ilişki kurarak kapitalizm ve ataerkilliğin işbirliği içerisinde kadınları ikincilleştirdiğini ileri sürmüşlerdir.²²¹

Marksist feministler Engels'in izinden giderek kadınların çalışma hayatına katıldıkları ve ev işi ile çocuk bakımının kolektif hale getirildiği sosyalist sistemde kadınların ezilmesinin son bulacağını düşünmüşlerdir.²²² Sosyalist feministler ise bu öngörünün gerçekleşmediğini, aksine kadınların hem ücretli hem ücretsiz alanın işlerini yapmaya devam etmek zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.²²³ Acar-Savran, toptancı ve realiteden uzak ev işlerinin kolektifleştirilmesi fikrini öne sürenlerin, maddi ve manevi içerikleriyle çok geniş bir kapsama sahip olan ev işlerinin doğasından bihaber olan erkek teorisyenler olduğunu ifade etmektedir.²²⁴

Kapitalizmin işbölümünde yapısal değişimler getirdiğini kabul etmekle birlikte Sosyalist feministler kapitalizm karşısında kadın ve erkek deneyimlerinin farklı olduğunu ve kapitalizm çöktüğünde kadınların ezilme olgusunun sona ermeyeceğini iddia

²¹⁷ Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", ss.15-16.

²¹⁸ Sosyalist feminizm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Michele Barrett, *Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı: Marksist Feminist Çözümlemede Sorunlar*, İstanbul: Pencere Yay., 1995.; Heidi Hartmann, "Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği", *Kadının Görünmeyen Emeği*, haz. Gülnur Acar Savran, Nesrin Tura Demiryontan 3.b., İstanbul :Yordam Kitap, 2016, ss. 157-206.; Juliet Mitchel, *Kadınlık Durumu*, çev. Gülseli İnal v.d., İstanbul: Kadın Çevresi yay., 1985.; Acar Savran, *a.g.e.*; Savran, Demiryontan, *a.g.e.*

²¹⁹ Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", s.16.

²²⁰ Kasapoğlu, a.g.m., ss.2-26; Donovan, a.g.e., s. 159.

²²¹ Bilton, vd., a.g.e., s.491.

²²² Donovan, a.g.e., s.150.

²²³ a.g.e., s.162.

²²⁴ Savran, a.g.m., s.16.

etmişlerdir.²²⁵ Kapitalizm öncesinde de varlığını sürdüren ataerki, örneğin tarımsal ve hayvansal üretimde görmezden gelinemeyecek şekilde büyük emek harcayan kadınların yaptıkları işi, iş olarak görmez ve ücretlendirmez.²²⁶ Kadınların emeğinden yararlanan sadece kapitalizm değil aynı zamanda erkeklerdir. Hartmann'ın deyişiyle “erkeklerin zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri de vardır.”²²⁷

2.5.4. Diğer Feminizmler

Liberal, radikal, kültürel, Marksist ve sosyalist feminizm dışında varoluşçu, psikanalist, postmodern, siyah feminizm gibi çok çeşitli adlarla anılan yaklaşımlar vardır. Bu başlık altında sık atıf yapılan varoluşçu ve psikanalist feminizmin ev sorumluluklarıyla ilgili görüşlerine değinilecektir.

Varoluşçu feminizm denince akla ilk gelen isim olan Simone de Beauvoir'ın düşünceleri ikinci dalga feminizmin başlamasında da etkili olmuştur.²²⁸ De Beauvoir, özetle ataerki bir kültürel zeminde erkeğin mutlak, norm ve olumlu olarak kadının ise erkeğin olumsuz, normal dışı ötekisi olarak konumlandırıldığını iddia eder. Bu sebeple kadına işbölümünde sıkıcı, tekrarlayıcı, yaratıcılıktan yoksun ev işleri düşer. Bunda kadının tüm enerjisini alan, yaratıcı faaliyetlere zaman ayırmasını önleyen fiziksel yapısının da etkisi büyüktür. Âdet görme, hamilelik ve doğum kadının gelişmesini kısıtlayan bedensel engelleridir. De Beauvoir kendilerini steril bir alanda köreltici işlere mahkum eden öteki konumunu benimsedikleri ve korunan nesne olmayı kabul ettikleri için kadınları da suçlar. Kadınların kolektif bir özne olmamalarının altında ise birlik olamayışları yatar.²²⁹ Görüldüğü gibi de Beauvoir'ın fikirleri ikinci dalga feminizm için bir nevi reçete sunmuştur.

Cinsiyetin psikoseksüel gelişimi hakkında bir çerçeve sunan Freud ise kadınların ezilmelerini gerekçelendirmiş ancak erkek üstünlüğüne dayalı bir teori üretmiştir. Kadınların penis kıskançlığına dayalı edilgen bir kimlik, erkeklerin ise kastrasyon (bir kadına dönüşme)

²²⁵ Derya Maden, *Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımında Kadının Görünmeyen Emeği: Ordu Üniversitesi Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi) Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 2011, s.43.

²²⁶ Christine Delphy, “Baş Düşman”, *Kadının Görünmeyen Emeği*, haz. Gülnur Acar Savran, Nesrin Tura Demiryontan 3.b., İstanbul: Yordam Kitap, 2016 ss. 89-114.

²²⁷ Donovan, a.g.e., ss.159-161.

²²⁸ De Beauvoir'un varoluşçu perspektiften kadını ele alışı hakkında bilgi için bkz. Filiz Bayoğlu, “Simone de Beauvoir: Öteki Olarak Kadın”, *Kaygı Dergisi*, S. 15, 2010, ss.72-78.

²²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Beauvoir, a.g.e. ; Tina Miller, *Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler*, çev. Gül Tunçer, İstanbul: İletişim Yay., ss.98-100.

korkusu nedeniyle kendilerini kadınsı faaliyetlerden ayıran ve piyasa koşullarına hazırlayan bağımsız bir kimlik geliştirdiklerini öne süren Freudçu analiz,²³⁰ feministlerin ağır eleştirilerine uğramış; ancak aynı zamanda psikanalizmden beslenen bir feminist ekolün doğmasına yol açmıştır.²³¹

Freud'un görüşleriyle feminizmi birleştiren en etkili isim olarak Nancy Chodorow öne çıkmaktadır. Chodorow'a göre cinsiyete dayalı işbölümü ve kamusal-özel alan ayrımı toplumsal cinsiyetin yeniden üretilmesine yol açar. Özel alanda çocuk bakımından sorumlu olan kadının kız ve erkek çocuklarıyla ilişkisi farklılaşır. Annenin kız çocuğuyla daha yakın, duygusal ilişkiler kurması kız çocuğun anneye özdeşleşmesine; erkek çocuğa daha mesafeli ve ev dışı rollere hazırlayıcı şekilde davranması erkek çocuğun anneden ayrı bağımsız bir kişilik yapısı oluşturmaya neden olur. Kadınların duygusal olarak başkalarına bağımlı olarak sosyalleşmesi onları annelik rolüne hazırlar. Yetişkinlik evresinde kadınlar duygusal yakınlık kurabilecekleri çocuklar (özellikle kız çocukları) dünyaya getirip anneliği yeniden üreterek sistemin sürmesine hizmet ederler. Chodorow'a göre bu işleyiş ancak anne-babanın ebeveynliği paylaşıp, duygusal asimetrisini ortadan kaldırıp, sonuçta androjen kişilik tipinde çocuklar yetiştirmeleri ile son bulacaktır.²³²

Chodorow'un yorumlarından başka Lacancı çizgide psikanalizmle feminizmi birleştiren Fransız feministleri vardır. Luce Irigaray gibi feministler Freudcu anne-kız ilişkisinin güçlenmesi ve kadınların özneleşerek kendilerini savunabilir hale gelmesiyle erkek merkezli dünyanın karşısında dişil yeşil gezegen tasavvuru kurmaktadır.²³³

2.6. Ev İçi Sorumluluk Paylaşımına Odaklanan Kuramlar

Ev işi paylaşımına dair bir çerçeve sunan işlevselci, çatışmacı, sembolik etkileşimci ve feminist yaklaşım gibi temel kabul gören sosyolojik perspektiflerin yanı sıra, doğrudan ev işi ve çocuk bakım sorumluluklarının eşler arasında nasıl paylaşıldığına odaklanan daha küçük ölçekli teoriler de bulunmaktadır. Ancak ev işine odaklanan bu teorilerin ön

²³⁰ Bkz. Sigmund Freud, "Kadın Cinselliği", *Cinsellik Üzerine*, çev. Selçuk Budak, Ankara: Öteki yay., 1997, ss.357-379.

²³¹ Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", s.20. ; Ayrıca bkz. Mahan Doğrusöz, "Freudcu Kuramdaki Penis Kıskançlığı Olgusu ve Psikanalist Feminist Perspektiften Eleştirisi", 2012, <http://mahandogrusoz.net/freudcu-kuramdaki-penis-kiskancligi-olgusu-ve-psikanalistik-feminist-perspektiften-elistirisi/>, (Erişim tarihi 28.06.2019).

²³² Bkz. Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*, London: University of California Press., 1978. ; Donovan, a.g.e., s.208-213.

²³³ Bkz. Donovan, a.g.e., s.221.

kabullerinin bir kısmının bahsi geçen temel sosyolojik yaklaşımlara bir kısmının ise ekonomi temelli kuramlara yaslandığı söylenebilir.

Evrensel olarak çalışma hayatında kadın sayısının artmasıyla gelişmiş ülkelerde iki çalışanlı- iki kariyerli aile yapısına doğru bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Örneğin Avustralya’da 1985’te iki çalışanlı bağımlı yaşta çocuğu olan ailelerin oranı % 45.5 iken 2010’da % 61’e çıkmıştır.²³⁴ İki çalışanlı aile modeline eşitlikçi toplumsal cinsiyet tutumlarının eşlik ettiği iddia edilmektedir.²³⁵ Sorumluluk paylaşımı üzerine araştırma yapanlar genel olarak eşitlikçi toplumsal cinsiyet tutumuna sahip olan erkeklerin ev işlerinde geleneksel toplumsal cinsiyet tutumlarına sahip olan erkeklere göre daha fazla ev işi yaptığını ortaya koymuşlardır. Bununla beraber eşitlikçi toplumsal cinsiyet tutumlarının artmasına paralel olarak erkeklerin sadece ev işlerine harcadıkları zaman değil kadını sayılan çekirdek ev işlerini yapma oranları da yükselmiştir.²³⁶ Ancak en gelişmiş ülkelerde dahi kadınlar yemek, bulaşık, temizlik, ütü gibi fazla zaman alan ve ev işinin çekirdeğini oluşturan işlerin birincil sorumlusu olmaya devam etmektedir.²³⁷

Kadınlar ve erkekler arasında evsel sorumluluklara harcanan zaman ve nitelik arasındaki dikkate değer farklar, zaman kullanım anketleriyle ortaya konmaktadır.²³⁸ Örneğin 2000 yılında ABD’de yapılan bir araştırmada evli kadınlar haftada ortalama 19 saat, evli erkekler ise 10 saat ev işi yapmaktaydılar.²³⁹ Benzer sonuçlar ortaya koyan farklı

²³⁴ Jenny Chesters, “Gender Attitudes and Housework”, Trends Over Time in Australia”, *Journal of Comparative Family Studies*, 43:4, 2012, ss. 511-526, s.511.

²³⁵ Betsy Blunsdon, Ken Reed, “Changes in Attitudes to Mothers Working: Evidence from Australian Surveys” *Labour & Industry: A Journal of the Social and Economic Relations of Work*, 16:2, 2005, ss.15-27.; Chesters, a.g.m., s.511.

²³⁶ Suzanne M. Bianchi, et.al., “Is Anyone Doing the Housework? Trends in the Gender Division of Household Labor”, *Social Forces* 79, 2000, ss.191-228.; Jonathan Gershuny, “The Domestic Labour Revolution: A Process of Lagged Adaptation”, *The Social And Political Economy of the Household*, ed. M. Anderson , Oxford University Press, Oxford, 1994, ss. 151-197.; Liana C. Sayer, “Gender, Time and Inequality: Trends in Women’s and Men’s Paid Work, Unpaid Work and Free Time”, *Social Forces* 84, 2005, ss.285-303.

²³⁷ Lourdes Beneria, “The Enduring Debate Over Unpaid Labour”, *International Labour Review*, 138:3, 1999, ss.287-309.; Debra K. Demeis, H. Wesley Perkins, “Supermoms” of the Nineties: Homemaker and Employed Mothers’ Performance and Perceptions of the Motherhood Role” *Journal of Family Issues*, 17, 1996, ss.777-792.; Daphne John, Beth Anne Shelton, “The Production of Gender Among Black and White Women and Men: The Case of Household Labor” *Sex Roles*, N..36, ss.171-193, 1997.; Scotty J. Cash “Money Equals Time: Influence of Poverty Status on Hours Spent Doing Housework”, *Journal of Poverty*, 9:2, 2005, ss. 89-109, s.90.; Bianchi, a.g.m., ss.191-228.; Sampson L. Blair, Daniel T. Lichter, “Measuring The Division Of Household Labor: Gender Segregation of Housework Among American Couples”, *Journal of Family Issues* 12, 1991, ss. 91-113. ; Scott Coltrane, “Research on Household Labor: Modeling and Measuring the Social Embeddedness of Routine Family Work”, *Journal Of Marriage and the Family* 62, 2000, ss.1208-1233.

²³⁸ Cash ,a.g.m., s.90.

²³⁹ Sayaka Kawamura, Susan L. Brown, “Mattering and Wives’ Perceived Fairness Of The Division of Household Labor”, *Social Science Research* 39, 2010, ss.976-986, s.977.

ülkelerde yapılan zaman kullanım anketleri neticesinde sosyo-ekonomik statü, çocuk sahibi olma gibi değişkenlerin kadın ve erkeklerin ev işleri paylaşımında farklılıklara yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.²⁴⁰

Kadın ve erkeklerin sorumluluk yükleri arasındaki önemli açık, ev işi teorilerinin odaklandığı temel nokta olmaktadır. Ev işleri kuramları eşler arasındaki sorumluluk paylaşımının hangi dinamikler etrafında şekillendiğini ortaya koymaya yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Kuramların bazıları çözümlenmelerinde ekonomi ve kaynak temelli bireysel koşullara odaklanırken bir kısmı ise toplumsal cinsiyete dayalı bir yaklaşım sergilemektedir. Farklı şekilde isimlendirilen ancak birbirine benzer açıklamalar sunan çok sayıda teori arasında sosyolojik çalışmalarda konuyu mikro seviyede çözümlen üç yaklaşım öne çıkmaktadır. Bunlar görelî kaynaklar teorisi, (the relative resources theory), zaman uygunluk kuramı (the time-availability) ve toplumsal cinsiyet²⁴¹ kuramlarıdır.²⁴²

Sosyolojide öne çıkan söz konusu teorilerden başka kaynak ve zaman uygunluk kuramına temel teşkil eden ve ev işleri konusunda uzun yıllar kullanılan neoklasik iktisat yaklaşımlarından Becker'ın beşeri sermaye kuramına (the human capital) değinmek de yararlı olacaktır. Bu sebeple konuyu üç başlık altında ele almak yerine ekonomi-kaynak temelli yaklaşımlar ve toplumsal cinsiyet yaklaşımları²⁴³ olmak üzere iki grup altında incelemek tercih edilecektir.

2.6.1. Ekonomi-Kaynak Temelli Yaklaşımlar

2.6.1.1. Beşeri Sermaye Kuramı (The Human Capital Theory)

Bireylerin rasyonel seçim ilkelerine göre hareket ettiği temeline dayanan ve neoklasik iktisat teorisinin aile uyarlamalarından birisi olarak kabul edilen beşeri sermaye kuramı aileyi faydanın maksimize edilmesi için çiftlerin ortak çaba harcadığı bir birim olarak

²⁴⁰ Cash, a.g.m., s.91.

²⁴¹ Sınıflandırmalarda zaman-uygunluk ve görelî kaynaklar teorisinde nispeten uzlaşılmasına rağmen toplumsal cinsiyeti vurgulayan adlandırmalar, toplumsal cinsiyet inşa etme, toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet ideolojisi gibi ifadelerle tanımlanmaktadır. İsimler farklılaşsa da kuramların temel odak noktası ev içi sorumluluklarını belirleyen ya makro düzeyde toplumsal cinsiyet normları ya da bireysel düzlemde bireylerin sahip oldukları toplumsal cinsiyet ideolojisi veya tutumları olduğudur.

²⁴² Liat Kulik, "Equality in the Division of Household Labor: A Comparative Study of Jewish Women and Arab Muslim Women in Israel", *The Journal of Social Psychology*, V.147, N.4, 2007, ss. 423-440, s.424.

²⁴³ Ev işlerinde toplumsal cinsiyetin farklı noktalarına odaklanan toplumsal cinsiyet yaklaşımları vardır. Örneğin "doing gender" toplumsal cinsiyetin aktif olarak günlük hayatımızda çeşitli yollarla yeniden inşa edildiğini vurgulamaktadır. Bkz. Kawamura, Brown, a.g.m., s.977.

ele almaktadır.²⁴⁴ Ailenin en yüksek faydaya ulaşabilmesi için karı-koca en yüksek verimi elde edecekleri bir işbölümü yapmaktadır. Gary Becker²⁴⁵ tarafından ortaya konan teorinin II. Dünya Savaşı sonrası kadının ev hanımı, erkeğin evi geçindiren rollerini üstlendiği Parsonsçı modern çekirdek aileyi verili olarak kabul ettiği ve Becker'ın teorisini bu aile tipi üzerinden inşa ettiği görülmektedir.

Beşeri sermaye kuramında toplumsal cinsiyet nötr bir bakış açısının hakim olduğu ve cinsiyete bakılmaksızın en yüksek gelir kazanma potansiyeli olanın ev dışında çalışması, kazanç sağlama potansiyeli düşük olanın ise ev işleri yapması öngörülmektedir.²⁴⁶ Savaş sonrası Amerika'nın toplumsal koşullarında doğum oranlarının daha yüksek ve ev işlerinin daha yoğun olduğu göz önünde bulundurulduğunda, çocuk dünyaya getiren ve bakımını sağlayan kadının evde, eğitim düzeyi yüksek erkeğin ise piyasada veriminin daha yüksek olacağı ön kabulünün arka planı anlaşılabilir.²⁴⁷ Bu teoride kadınlar ev işleri ve çocuk dünyaya getirme gibi yeniden üretim rollerinden dolayı marjinal verimliliği arttıran eğitim, iş deneyimi gibi fırsatlardan daha az yararlanan kategori olarak görülmektedir.²⁴⁸

Becker'ın teorisine göre kadınlar erkeklerle aynı düzeyde eğitim görüp piyasa verimlilikleri aynı düzeye geldiğinde ev işlerinin paylaşımı da eşit şekilde olacaktır. Ancak kadınların kazancının erkeklerden daha fazla olduğu ailelerde dahi ev işinden kadınların mesul olduğu şeklindeki çalışmalar, toplumsal cinsiyet normlarını hesaba katmayan beşeri sermaye kuramına taarruz niteliğindedir.²⁴⁹ Kadınların gelirlerinin kocalarından daha yüksek olduğu ailelerde eşler arasında toplumsal cinsiyet açığının daha az olduğunu ortaya koyan çalışmalar olmakla birlikte²⁵⁰ ev işlerinin öncelikli sorumlusu kadın olmaya devam etmektedir. Ayrıca aile üyelerinin arasındaki sevgi, dayanışma gibi ilişkilerin yok sayılıp bireylerin salt marjinal verimlilik peşinde koşan rasyonel aktörler konumuna indirgenmesi de eleştirilen bir diğer noktadır.²⁵¹ Andersen, Becker'ın teorisinin ancak sanayileşme sonrası

²⁴⁴ Andersen, a.g.e., s.47.; Gary S. Becker, "Human Capital, Effort and The Sexual Division of Labor", *Journal of Labor Economics*, V.3, No:1, 1985, ss.33-58.; Catarina Delaunay, "Gender Differentiation And New Trends Concerning The Division Of Household Labour Within Couples: The Case Of Emergency Physicians", *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, V.1, N.1, 2010, ss. 33-56, s.35.

²⁴⁵ Becker, a.g.m., ss.33-58.

²⁴⁶ Delaunay, a.g.m., s.35.

²⁴⁷ Andersen, a.g.e., s.47.

²⁴⁸ Maden, a.g.tz., s.33.

²⁴⁹ Andersen, a.g.e., s.51.

²⁵⁰ Bianchi, a.g.m., ss. 191-228.; Leah E. Ruppanner, "Cross-National Reports Of Housework: An Investigation of the Gender Empowerment Measure", *Social Science Research* 39, 2010, ss. 963-975, ss.965-966.

²⁵¹ Andersen, a.g.e., s.48.

çekirdek aile tipinin norm olduğu bir dünyada açıklama çerçevesi sunabildiğini, kadınların özerklik talepleri, rollerindeki değişimler ve eşler arasında çatışan taleplerin ise Becker'ın ortak faydada birleşen aile üyeleri tezinin altını oyduğunu iddia etmektedir.²⁵²

2.6.1.2. Zaman-Uygunluk Kuramı (*The Time-Availability Theory*)

Becker'ın beşeri sermaye teorisine dayanan zaman-uygunluk kuramı²⁵³ eşlerin, ev işlerini rasyonel ilkeler doğrultusunda paylaştığı fikrini ileri sürmektedir.²⁵⁴ Aile üyeleri zamanlarını iş piyasası ve ev emeği arasında bölüşürmektedirler. Bu durumda mesai saati fazla olan eşin ev içi sorumluluklardaki payı küçük; çalışma saatleri kısa olan eşin ise daha büyük olacaktır.²⁵⁵ Dolayısıyla kadınların erkeklerden daha fazla ev işi yapmasının nedeni esnek ve yarı zamanlı istihdam tipine daha yüksek oranda katılmalarından kaynaklanmaktadır.

Zaman uygunluk teorisi, kadınların tam zamanlı çalıştıkları takdirde ev içi işbölümündeki paylarının azalacağını iddia etmektedir.²⁵⁶ Kocalarının yaptığı ev işi aynı kalsa bile kadınların istihdam saati uzadığı için ev işlerinde harcadıkları saatlerin azalması onların ev işi yükünün oranını düşürecek ve daha eşitlikçi bir işbölümü tablosu doğuracaktır.²⁵⁷ Bazı çalışmalar çalışma saatleri ile işe harcanan saatin ters orantılı olduğunu ortaya koymuştur.²⁵⁸ Ancak kadınların çalışma saatlerinin artmasının her zaman eşin ev işi desteğinin artması anlamına gelmediği, tam zamanlı çalışan kadınların ev işlerinde sıklıkla ücretli destek aldığı görülmektedir.²⁵⁹

Endüstri sonrası toplumlar farklı istihdam programları ve mesai saati çeşitliliğine sahne olmuştur.²⁶⁰ Dolayısıyla ev işi paylaşımını sadece kaç saat çalışıldığı değil gündüzlü,

²⁵² Andersen, a.g.e., s.20.

²⁵³ Theodore N. Greenstein, "Economic Dependence, Gender, and the Division of Labor in the Home: A Replication and Extension", *Journal of Marriage and the Family*, 62, 2000, ss.322-335, s.323.

²⁵⁴ Delaunay, a.g.m., s.35.; Ruppner, a.g.m., s.966.

²⁵⁵ Coltrane, a.g.m., ss. 1208-1233.; Greenstein, a.g.m., s.977.

²⁵⁶ Laura Sanchez, Elizabeth Thomson, "Becoming Mothers and Fathers: Parenthood, Gender, and the Division of Labor", *Gender and Society*, No:11, 1997, ss.747-772.; Ruppner, a.g.m., s.966.

²⁵⁷ Bianchi, a.g.m., ss.191-228. ; Julia Brines, "Economic Dependency, Gender, and the Division of the Labour at Home", *American Journal of Sociology*, 100:3, 1994, ss.652-688.; Catherine E. Ross, "The Division of Labour at Home" *Social Forces*, 65:3, 1987, ss.816-833.; Delaunay, a.g.m., s.35.

²⁵⁸ Yoshinori Kamo, "Determinants of Household Division of Labor: Resources, Power, and Ideology" *Journal of Family Issues* 9, 1988, ss. 177-200.; Scott J. South, Glenna Spitze, "Housework in Marital and Nonmarital Households", *American Sociological Review*, V.59, N.3, 1994, ss.327-347.; Kulik, a.g.m., s.424.

²⁵⁹ Delaunay, a.g.m., s.35.

²⁶⁰ Harriet B. Presser, "Employment Schedules among Dual-Earner Spouses and the Division of Household Labour" *American Sociological Review*, V.59, N.3, 1994, ss. 348-364, s.348.

vardiyalı çalışma gibi istihdam programları da etkilemektedir.²⁶¹ England ve Farkas ev işlerinin kadın işi olarak kurumsallaştığını ve erkeklerin ancak kadınların zamanı ev işleri yapmaya uygun olmadığında ev işleri yaptığını ortaya koymuşlardır.²⁶² Yani erkekleri iş yapmaya iten eşlerinin çalışması değil hangi saatlerde çalıştığıdır. Bazı çalışmalar kadının kocasından daha fazla çalıştığı ailelerde, karısı isteyken evde kalma süresi artan erkeklerin daha fazla ev işi yaptığını ortaya çıkarmıştır.²⁶³ Örneğin Amerika’da yapılan bir çalışma karı-koca çalışan çiftlerin dörtte birinin vardiya uyumsuzluğundan dolayı evde bir arada geçirdikleri saatlerin örtüşmediğini ortaya koymuştur. Bu tarz çalışma programına sahip ailelerde erkeklerin ev işlerini, özellikle çocuk bakımını üstlenmeleri zorunlu hâle gelmekte, dolayısıyla ev işlerindeki payları artmaktadır. Ancak bahsi geçen çalışmada da erkeklerin ev işlerindeki payı mütevazı oranda yükselmiştir.²⁶⁴

Zaman-uygunluk teorisine göre ev işleri için zaman uygunluğunu sadece istihdam biçimi, mesai saati gibi dış etmenler değil çocuk sayısı, yaşı gibi iç etkenler de belirlemektedir.²⁶⁵ İlk çocuğun doğumu iş saatlerinin yeniden ayarlanmasını gerekli kılmakta ve bu genellikle annenin iş saatlerinin azalması şeklinde gerçekleşmektedir.²⁶⁶ Esnek çalışma programı, çocuk bakım sorumluluklarını büyük oranda yerine getirme imkânı sunduğu için genellikle ev ve işi uyumlu hâle getirmek isteyen kadınların tercihi olmaktadır.²⁶⁷

Evde küçük bir çocuğun varlığı erkeklerin ev aktivitelerine katılımını arttırmaktadır. Ebeveynliğe geçişle birlikte ev işi yükü katlanarak artmakta, hem kadınlar hem erkekler daha fazla ev işi yapmaktadır. Ancak çocuktan sonra kadınların yaptığı iş zamansal olarak çok daha fazla arttığı için erkekler daha fazla ev işi yapmalarına karşın yaptıkları iş oransal açıdan azalmaktadır.²⁶⁸

²⁶¹ Presser, a.g.m., ss. 348-364.; Delaunay, a.g.m., ss.35-36.

²⁶² Presser, a.g.m., s.348.

²⁶³ Bkz. April A. Brayfield, “Employment Resources and Housework in Canada”, *Journal of Marriage and the Family*, 54, 1992, ss.19-30.

²⁶⁴ Presser, a.g.m., s.348.

²⁶⁵ Andersen, a.g.e., s.51.; Presser, a.g.m., s.350.

²⁶⁶ Sanchez, Thomson,, a.g.m., ss.747-772.; Ruppner, a.g.m., s.966.

²⁶⁷ Kulik, a.g.m., s.425.

²⁶⁸ Delaunay, a.g.m., s.36.; Presser, a.g.m., s.352.

2.6.2. Kaynak Kuramları

Evsel sorumlulukların eşlerin yapmak istemediği işler olduğu ön kabulüne dayanan kaynak kuramları,²⁶⁹ kaynağı daha fazla olan eşin ev işlerinden kaçınma ve pazarlık etme şansının daha yüksek olduğunu iddia etmektedir.²⁷⁰ Ev işleri paylaşımında eşlerin birbirlerine göre kaynaklarının kıyaslandığı göreceli kaynaklar kuramı öne çıkmakla beraber,²⁷¹ kadınların mutlak kaynaklarının belirleyici olduğunu iddia eden bir yaklaşım daha bulunmaktadır.²⁷² Her iki kaynak kuramı da sahip olunan kaynakların ev işini etkilediğini iddia etmektedir. Bu kuram yüksek kazançlı kişilerin tam zamanlı çalıştığı için daha az ev işi yaptığını öne süren zaman-uygunluk teorisine kısmen katılmakla birlikte tam zamanlı çalışmaktan bağımsız olarak bağımsız olarak yüksek gelirin kişiye ekonomik kaynağı kontrol etme gücü verdiğini savunmaktadır.²⁷³

Literatürde Blood ve Wolfe'un geliştirdiği²⁷⁴ Göreceli Kaynaklar Kuramı (The Relative Resources Theory),²⁷⁵ Becker'ın ekonomik gelir potansiyeli yüksek olanın ev işindeki payının az olacağı iddiasına benzemektedir. Ancak bu kuramda eşlerin sahip oldukları kaynaklar sadece ekonomik gelirle sınırlı kalmamakta, eğitim, sosyal ağlar, meslek de eşlere güç sağlayan kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra beşeri sermaye kuramında eşler arası rol dağılımı, faydanın maksimizasyonu için karşılıklı rıza temeline

²⁶⁹ Kawamura, Brown, a.g.m., s.977.

²⁷⁰ Michael Bittman et al., "When does Gender Trump Money? Bargaining and Time in Household Work", *American Journal of Sociology*, N.109, 2003, ss.186-214. ; Marie Evertsson, Magnus Nermo," Dependence within Families and the Division of Labor: Comparing Sweden and the United States", *Journal of Marriage and Family* 66, 2004, ss.1272-1286. ; Brines, "Economic Dependency, Gender, and the Division of the Labour at Home", ss. 652-688. ; Alexandra Killewald, Margaret Gough, "Money isn't Everything: Wives' Earnings and Housework Time", *Social Science Research* 39, 2010, ss. 987-1003, s.988.; Coltrane, a.g.m., ss.1208-1233.; Kawamura, Brown, a.g.m., s.977.; Delaunay, a.g.m., s.36.

²⁷¹ Göreceli kaynaklar kuramını ev işlerine uygulayan araştırmacılar için bkz. Janeen Baxter et al., "Life Course Transitions and Housework: Marriage, Parenthood, and Time on Housework", *Journal of Marriage and Family* 70, 2008, ss. 259-272.; Bianchi, a.g.m., ss. 191-228; Bittman a.g.m., ss.186-214.; Brines, a.g.m., ss.652-688; Evertsson, Nermo, a.g.m.

²⁷² Örneğin bkz. Sanjiv Gupta, "Her Money, Her Time: Women's Earnings and Their Housework Hours", *Social Science Research* 35, 2006, ss.975-999.; Sanjiv Gupta, "Autonomy, Dependence, or Display? The Relationship Between Married Women's Earnings and Housework.", *Journal of Marriage and Family* 69, 2007, ss.399-417.

²⁷³ Killewald, Gough, a.g.m., s. 988.

²⁷⁴ Bkz. Robert O. Blood, Donald M. Wolfe, *Husbands and Wives*, New York: Free Press, 1960.

²⁷⁵ "Resource bargaining", "bargaining perspective" veya dependency perspective" gibi isimlerle anılan kuramlar da kaynaklara vurgu yapmaktadır. Bu perspektiflerin vurguladığı noktalar göreceli kaynaklardan farklılaşsa da kaynaklara yapılan vurgular ortaktır. Bu kuramlar ayrıca ekonomik kaynağı öne çıkartmalarıyla beşeri sermaye kuramı ve alış-veriş kuramlarıyla da benzerlik gösterirler. Brines'in öne sürdüğü ekonomik bağımlılık modeli alışveriş ilkelerine dayanır ve ekonomik olarak bağımlı olan kadının ev işi yaptığını ileri sürer. Bkz. Brines, a.g.m., ss. 652-688.; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Delaunay, a.g.m., s.37.

dayanıyorken, göreli kaynaklar teorisinde eşlerin her biri ev işlerinden kaçınabilmek için kaynaklarını pazarlık aracı olarak kullanmaktadırlar.²⁷⁶

Görelî Kaynaklar Kuramı'na göre ev içi işbölümü güç ilişkilerinin bir yansımasıdır.²⁷⁷ Bu kuram iki tarafın da mesai saatlerinin aynı olduğu durumlarda geliri yüksek olanın ev işini yapmamasının diğer eş tarafından da adil olarak algılanabileceğini iddia etmektedir.²⁷⁸ Erkeklerin ekonomik kaynaklar açısından daha avantajlı olması onlara ev işleri paylaşımında yüksek müzakere gücü sağlarken²⁷⁹ kadınların hâlâ ev işini yapan taraf olmasının sebebi daha az kaynağa sahip olmalarıdır.²⁸⁰ Hatta kadın ve erkek arasındaki ev işi paylaşımını “cüzdanın mantığı”²⁸¹ olarak değerlendirenler vardır.²⁸² Kaynaklar kuramını destekleyen kadınların eğitim ve gelirlerinin arttırmalarıyla ev işlerine daha az zaman harcadıkları, erkeklerin ise geçmiş yıllara nazaran ev işinde harcadıkları saatleri arttırdıklarına dair çalışmalar olduğu gibi²⁸³ kaynakların ev işleri üzerinde etkisinin çok az olduğunu ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır.²⁸⁴

Kadınların mutlak kaynakları üzerinde duran yaklaşım ise aslolanın kadının kocasına göre konumu değil eğitim, iş gelir gibi kişisel kaynaklarının toplumun geneli içindeki durumu olduğunu iddia etmektedir.²⁸⁵ Buna göre, örneğin kadının kazancı ülke gelir ortalamasına göre yüksek bir değer ifade ediyorsa kocasının geliri dikkate alınmaksızın bu kadının ev içinde harcadığı zaman azalacak, kocası ev işi desteği sağlamasa bile ücretli yardımcılarla ev işi ve çocuk bakım sorumluluklarının bir kısmını devredebilecektir.²⁸⁶ Gupta, yaptığı karşılaştırmalı çalışmalarda kadınların yaptıkları ev işi miktarının kendi kazançlarıyla bağlantılı olduğunu bulmuştur. Onun araştırmasında düşük gelirli kadınlarla yüksek gelirli kadınların ev işlerine harcadıkları saat arasındaki fark, kadınlarla erkeklerin ev işlerine harcadıkları saat farkıyla aynı oranda çıkmıştır.²⁸⁷ Yani karşı cinsler arasındaki sorumluluk açığının, bireysel kaynağa sahip olan ve olmayan kadınlar arasında meydana

²⁷⁶ Coltrane, a.g.m., ss. 1208-1233; Kawamura, Brown, a.g.m., s.977.

²⁷⁷ Bianchi, a.g.m., ss.191-228.; Kulik, a.g.m., s.424.

²⁷⁸ Killewald, Gough, a.g.m., s.988.

²⁷⁹ Gupta, “Her Money, Her Time”, s.978.

²⁸⁰ Greenstein, a.g.m., s.323.

²⁸¹ “logic of the pocketbook”

²⁸² Bkz. Hochschild, Mancung, *The Second Shift*.

²⁸³ Örneğin bkz. Ross, a.g.m., ss.816-833.; Baxter et al., “a.g.m., ss. 259-272; Bianchi,a.g.m., 191-228.; Bittman., a.g.m., ss.186-214; Presser, a.g.m.

²⁸⁴ Presser, a.g.m., s.350.

²⁸⁵ Mutlak kaynağa göre yapılan çalışmalar için bkz. Kulik, a.g.m., s.424.

²⁸⁶ Killewald, Gough, a.g.m., ss. 987-989.

²⁸⁷ Gupta, “Her Money, Her Time”, s.975.

gelen açıkla denk olması, mutlak kaynaklara sahip olmanın ev içinde daha eşitlikçi bir paylaşımaya yol açacağı öngörüsünü getirmiştir.²⁸⁸ Nitekim bazı araştırmalar kadının çalışmasının²⁸⁹ ve eğitiminin²⁹⁰ daha eşitlikçi bir paylaşım ortaya çıkardığını bulmuşlardır.

Sahip olunan kaynakların eşlerle pazarlık gücü sağlayacağı noktasında birleşen kaynak teorileri, toplumsal cinsiyet ideolojilerini hesaba katmamaları noktasında eleştirilmişlerdir. Teorileri destekleyen çalışmalar yapılmasına rağmen örneğin karısı çalışan işsiz erkeklerin çalışan erkeklerden daha az ev işi yaptığını,²⁹¹ kadınların istihdamının erkeklerin yaptığı ev işini sadece bir-iki saat arttırdığını;²⁹² hangi istihdam statüsünde olursa olsun kadınların erkeklerden daha fazla ev işi yaptığını ortaya koyan çalışmalar²⁹³ ev işi paylaşımını açıklamada kaynak kuramının yetersiz kaldığını göstermektedir.

2.6.3. Toplumsal Cinsiyete Odaklanan Kuramlar

Kadınların istihdama giriş hızları ve çalışma hayatındaki oranları devrim sayılabilecek şekilde artmış olmasına rağmen ev işlerinin neden hâlâ kadın işi olarak kalmaya devam ettiğine dair farklı perspektiflerden açıklamalar getirilmiştir. Yukarıda kısaca özetlenen yaklaşımların ortak noktası, çiftlerin içinde yaşadıkları toplumların cinsiyet normlarını ve eşlerin toplumsal cinsiyet rol tutumlarını hesaba katmaksızın bireyleri nötr bir düzlemde rasyonel şekilde hareket eden aktörler olarak ele almalarıdır. Kaynaklara ve zamana vurgu yapan kuramlar, eşler arasındaki sorumluluk paylaşımını zaman, eğitim, gelir, meslek gibi dinamikler açısından değerlendirmeye çalışmışlardır. Bu perspektifler meselenin bir yüzüne dair önemli çözümler sunmuş, ancak kadınların birincil gelir getiren (breadwinner) olduğu veya tam zamanlı istihdam edildikleri hanelerde dahi ev işlerinin öncelikli sorumlusu olmaya devam etmelerine bir açıklama getirememişlerdir. Kadınlar zamansal olarak ev işlerine erkeklerden daha fazla katılmakla kalmamış aynı zamanda ev içinde kadın ve erkek işleri de birbirinden ayrılmıştır. Kadınlar geleneksel kadın işi sayılan temizlik, ütü gibi işleri yaparken erkekler araba bakımı, tamir gibi erkek işi sayılan işleri yapmışlardır.²⁹⁴

²⁸⁸ Kulik, a.g.m., s.424.

²⁸⁹ Örneğin bkz. Brines, a.g.m., ss.652-688.

²⁹⁰ Örneğin bkz. South, Spitze, a.g.m., ss.327-347.

²⁹¹ Bkz. Brines, a.g.m., s.652.; Coltrane, a.g.m., ss.1208-1233.; Kawamura, Brown, a.g.m., s.977.

²⁹² Örneğin bkz. Brines, a.g.m., s.653.

²⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kawamura, Brown, a.g.m., s.977.

²⁹⁴ Greenstein, a.g.m., s.323.

Toplumsal cinsiyete odaklanan kuramlar, toplumun cinsiyet ideolojisi ve kişilerin toplumsal cinsiyet rol tutumlarının ev işleri paylaşımında kaynak ve zamanın etkisini aşan bahsi geçen boyutlarını açıklamaya girişmişlerdir. Ev işi paylaşımına yönelik toplumsal cinsiyet kuramları toplumsal cinsiyet yaratma²⁹⁵ (doing gender), toplumsal cinsiyet gösterge modeli, (gender display model) ve toplumsal cinsiyet ideolojisi (gender ideology) gibi isimlerle anılmakta ve hem bireysel hem toplumsal düzlemde ev içi işbölümünde toplumsal cinsiyetin etkisine yoğunlaşmaktadırlar. Bu çalışmalardan bir kısmı toplumun makro ölçekli toplumsal cinsiyet ideolojisine odaklanarak örneğin eşitlikçi veya geleneksel cinsiyet ideolojisinin öne çıktığı ülkelerde eşlerin ev işleri paylaşımını karşılaştırırken,²⁹⁶ bazı araştırmalar ise mikro alan üzerinde durarak bireysel toplumsal cinsiyet rol tutumlarının aile içi sorumluluk paylaşımına etkisini ele almışlardır. Çalışmalarda hem toplumun büyük resmini hem de küçük aile resmini çizme gayreti görülmektedir.

Toplumsal cinsiyeti merkeze alan çalışmalarda toplumsal cinsiyet yaratma teorisi²⁹⁷ etrafında yapılan çalışmalar öne çıkmaktadır.²⁹⁸ Bu yaklaşım haneyi toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretilerek kuşaktan kuşağa aktarıldığı bir toplumsal cinsiyet fabrikası (gender factory) olarak görmektedir.²⁹⁹ Dolayısıyla geleneksel bir zeminde kadınlar ev işlerini yapmaya devam ederek kadınlık normlarını, erkeklerse ev işlerinden kaçınarak erkeklik normlarını sürdürmektedirler.³⁰⁰ Kurumlaşmış cinsiyet rollerini yerine getirmek o cinsiyet kategorisinin yetkin bir üyesi olduğunun göstergesi olarak algılanmaktadır.³⁰¹ Norm olan toplumsal cinsiyet rollerini sergileme özellikle atipik durumlarda daha belirgin hâle gelmektedir. Örneğin kadınların gelirleri kocalarını geçiyorsa ve özellikle kadın çalışırken erkek işsizse eklemek kazanan işlevi sarsılan erkek, erkekliğin göstergesi olarak ev işlerini yapmayacak,³⁰² kadınlar ise rol beklentilerine uygun olarak daha fazla ev işi

²⁹⁵ Andersen'in kitabında (bkz. Andersen, *a.g.e.*) "doing gender" toplumsal cinsiyet yaratma olarak çevrilmiştir. Ancak "doing gender" aynı zamanda toplumsal cinsiyetin sosyal inşası yaklaşımı olarak değerlendirildiği için (doing gender=social construction of gender approach. bkz.. Cash a.g.m., s. 93.) ve sosyolojik literatürde "yaratma" yerine inşa kelimesi daha yaygın kullanıldığı için inşa etme olarak kullanmak daha doğru görünüyor. Ancak Türkçe'ye yaratma şeklinde çevrildiği için bu çalışmada da yaratma şeklinde kullanmak tercih edilecektir.

²⁹⁶ Bkz. Kulik, a.g.m., ss. 423-440.

²⁹⁷ "Gender display" de çoğunlukla aynı içerikle kullanılmaktadır.

²⁹⁸ Bkz. Candace West, Don H. Zimmerman, "Doing Gender", *Gender & Society 1*, 1987, ss.125-151.; Chesters, a.g.m., s.512; Cash, a.g.m., s.94; Bittman, a.g.m., ss.186-214.

²⁹⁹ Bkz. Sarah F. Berk, *The Gender Factory: The Apportionment of Work in American Households*, Plenum, New York: NY., 1985.

³⁰⁰ West, Zimmerman, a.g.m., s.146.

³⁰¹ Coltrane, a.g.m., s.1213.

³⁰² Brines, a.g.m., ss. 652-688; Kawamura, Brown, a.g.m., s.978.

yapacaklardır.³⁰³ Kadınların bir kısmı kadınlık normlarının bir gereği olarak belirli ev işlerini erkeklere bırakmaya yanaşmayarak,³⁰⁴ erkekler ise ev işlerinin kendi işleri olmadığını vurgular şekilde bilinçli olarak işleri kötü bir biçimde yaparak³⁰⁵ toplumsal cinsiyet kalıplarını yeniden inşa edeceklerdir.

Ev işlerinin kadın işi olduğunu düşünenler geleneksel, herkesin sorumluluğunda olduğunu düşünenler ise eşitlikçi toplumsal cinsiyet ideolojilerine sahiptirler. Toplumsal cinsiyet çalışmaları, geleneksel toplumsal cinsiyet ideolojisine sahip erkeklerin eşitlikçilere göre daha az ev işi yaptığını, geleneksel ideolojiye sahip kadınların ise eşitlikçilerden daha fazla ev işi yaptığını ortaya koymaktadır.³⁰⁶ Toplumsal cinsiyet rolleri tutumlarındaki değişimleri ortaya koyabilmek için genellikle kuşaklar arası karşılaştırmalar, sosyalleşme ve yaşam döngüsü teorileri kullanılmaktadır.³⁰⁷ Kuşaklar arası karşılaştırma veya kapsamlı çalışma yapan araştırmacılar eşitlikçiliğe doğru bir eğilim olduğunu, erkeklerin geçmişe nazaran daha çok ev işi yaptığını bulmuşlardır.³⁰⁸ Chesters, geçmişe göre erkeklerin ev işlerindeki paylarının artmış olmasından daha dikkat çekici olarak erkeklerin çekirdek ev işlerine katılımının arttığını da göstermiştir. Erkeklerin kadınsı olarak tabir edilen bulaşık, temizlik, çamaşır gibi çekirdek işlere katılımının artmış olması ev işlerinin cinsiyetten arındırılmaya başlandığına işaret etmektedir.³⁰⁹ Kişisel toplumsal cinsiyet ideolojilerini merkeze alan çalışmalar eşitlikçi paylaşımın eşlerin ikisinin de eşitlikçi ideolojiye sahip olmasıyla mümkün olacağını ortaya koymakta, ev işlerinin kadın işi olarak kalmasının nedenini ise eşitlikçi cinsiyet tutumlarını benimseyen kadınların eşlerinin geleneksel tutumlarını değiştirmemelerine bağlamaktadırlar.³¹⁰

Görüldüğü gibi bazen zıt sonuçlara ulaşan çalışmalar, toplumsal cinsiyetin kompleks etkisini ortaya koymaktadır. Örneğin benzer eğitim, gelir gibi özelliklere sahip çiftlerde ev işi paylaşımı eşitlikçi bir çizgide iken Brines'in çalışması kadınla erkek arasında erkek aleyhine gelir makası açıldığında erkeğin toplumsal cinsiyet normlarına uygun şekilde davranmaya daha eğilimli olduğunu göstermektedir. Karısı çalışan işsiz bir erkek, yitirdiği

³⁰³ Kawamura, Brown, a.g.m., s.978.

³⁰⁴ Kawamura, Brown, a.g.m., s.978.

³⁰⁵ Bkz. Hochschild, Machung, *The Second Shift*; West, Zimmerman, a.g.m., ss.125-151.

³⁰⁶ Örneğin bkz. Baxter et al., a.g.m. 259-272.; Bianchi, et. al.,a.g.m., ss.191-228.; Bittman, a.g.m.,186-214.; Blair, Lichter, a.g.m., ss. 91-113.

³⁰⁷ Chesters, a.g.m., s.513.

³⁰⁸ Bkz. Lisa T. Stickney, Alison M. Konrad, "Gender-Role Attitudes and Earnings: A Multinational Study of Married Women and Men", *Sex Roles: A Journal of Research*, V.57, 2007, ss. 801-811.

³⁰⁹ Chesters, a.g.m., s.524.

³¹⁰ Greenstein, a.g.m., s. 324.

temel erkeklik rolü olan geçim sağlama pozisyonunu, kadın rollerinden kaçınarak yani ev işi yapmayarak telafi etmeye çalışmaktadır.³¹¹ Feminist olmayan bir perspektiften sorumluluk paylaşımını ele alan Andersen, sosyal kaynaklardan olan eğitimi, işbölümünde çok önemli bir değişken olarak ele almaktadır. Ona göre eğitim, gelir, sosyal sınıf gibi benzer özellikteki kişilerle evlenmek anlamına gelen homogamik evliliklerde ev içi işbölümü çift yönlü işlemektedir. Yüksek eğitilmiş çiftler benzer hayat görüşüne sahip oldukları için daha eşitlikçi bir işbölümü yapacak, ancak düşük eğitilmiş kişilerin yaptığı homogamik evliliklerde geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri yeniden üretilecektir.³¹²

Makro ölçekli bakış açısı ise kadınlara yönelik pozitif politikaların uygulandığı ve istihdamda kadın emeğini vazgeçilmez bir beşeri sermaye olarak gören ülkelerde, kadın-erkek eşitliği doğrultusunda bir ideolojinin hüküm sürdüğünü ifade etmektedir. Böyle bir ülkede erkeğin kişisel toplumsal cinsiyet ideolojisi geleneksel olsa dahi kültürel rol beklentileri, erkeği tutumuna zıt şekilde ev işleri yapmaya zorlayacaktır. Nitekim ev işlerine cinslerin harcadığı saat ve sosyo-kültürel bağlam ekseninde, içinde Türkiye'nin de bulunduğu 25 ülkeyi karşılaştıran bir çalışmada, toplumsal cinsiyet eşitliği politikasını benimseyen ve kadın emeğini önemli gören ülkelerde, erkeklerin kendi tutumlarına ters olsa da ev işlerine daha aktif katıldığı, daha geleneksel toplumsal cinsiyet ideolojisine sahip ülkelerde ise erkeklerin ev işindeki payının daha az olduğu görülmektedir.³¹³

³¹¹ Bkz. Brines, a.g.m., ss.652-688.

³¹² Andersen, a.g.e., ss.69, 119.

³¹³ Bkz. Ruppner, a.g.m., s.968. (Türkiye erkeklerin en az ev işi yaptığı ülke olarak öne çıkıyor.)

İKİNCİ BÖLÜM

KADINLARIN ÇALIŞMA HAYATINA GİRİŞLERİ VE AİLE İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI

Kadınların statülerinin yükselmesi, bir dikey hareketlilik aracı olarak eğitimlerinin artmasıyla doğrudan ilişkilidir. Kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesi ve iş hayatında yer almaları aile içerisindeki konumlarını ve işbölümünü de etkilemiştir. Ancak değişime en dirençli kurumlardan biri sayılan aile ve aile içi cinsiyet rollerinin değişimi sosyal ve ekonomik hayattaki değişimlere nazaran yavaş olmuştur. Bugünün eğitilmiş, meslek sahibi kadınlarının kurduğu ailelerdeki sorumluluk paylaşımının doğru değerlendirilebilmesi için merceği geçmişe tutarak kadınların tarihsel süreçteki serüvenlerinin izlerini sürmek elzemdir.¹ Dönemlere ayırarak inceleme, süreklilik arz eden tarihi verilerde resmin bütünü görmeyi zorlaştırır da, olguları sistematik olarak ele almayı kolaylaştırmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda, Osmanlı modernleşme sürecinde kadın odaklı yeniliklerin görünürlük kazanmaya başladığı ve kapsamlı bir toplumsal değişime yol açan Tanzimat Dönemi başlangıç noktası olarak alınacak, sonrasında Tanzimat'tan günümüze kadının statüsü, çalışma hayatındaki konumu ve aile içi cinsiyet rolleri incelenecektir.

Sosyal bilimlerin ilgisini gündelik yaşama, özellikle aile, ev işi gibi özel alan pratiklerine yöneltmesi yeni bir olgudur. Türkiye'de 1968'den önce aile ve hane yapısına odaklanan çalışmalar çok sınırlıdır.² Kadın tarihine yönelik çalışmaların hız kazandığı 1980'li yıllarda hem kadın emek tarihine yönelik araştırmalar artmış hem de evlilik, ev işi, annelik gibi tarih dışı sayılan³ kadınlara ait alan gün yüzüne çıkarılmaya başlamıştır.⁴ Ancak arşiv belgelerine sınırlı erişim, okur-yazar kadın oranının düşüklüğü nedeniyle kadınlardan kalan belgelerin azlığı,⁵ erkek aydınların hatıratlarının mahrem alan sayılan aile yaşantısına yer vermemesi gibi olgular bu konuda yapılacak araştırmaları zorlaştırmaktadır.⁶ Tanzimat

¹ Leyla Kırkpınar, "Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın", *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Bertay Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss. 13-28, s.13.

² Araştırmacının notu: Özbay'ın kast ettiği çalışma 1968'te Serim Timur'un Türkiye'nin aile yapısına yönelik yaptığı ileride değinilecek olan kapsamlı çalışmadır. Ferhunde Özbay, "Türkiye'de Aile ve Hane Yapısı: Dün Bugün Yarın", *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Bertay Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss.155-172, s.156.

³ Çakır, a.g.e., s.35.

⁴ Ayşe Durakbaşı, "Kemalizm : Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler", *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Bertay Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss. 29- 50, s.29.

⁵ Çakır, a.g.e., s.46.

⁶ Duben, Behar, a.g.e., s.33.

ve sonrasında kadının statüsü, aile ve cinsiyet rolleri konusunda bugün etkin olarak kullanılan kaynaklar, demografik ve sosyo-kültürel veriler sunan az sayıda resmi belge ile dönemin dergi, gazete, roman ve edebi eserleridir. Dönemin kitle iletişim araçlarının toplumsal dönüşümün mimarları olarak orta sınıfa hitap etmesi ve orta sınıf değer ve normlarını ön plana çıkarması⁷ ise toplumun diğer kesimlerine ait bilgilere erişimi ve farklı toplumsal tabakaların aile yapıları hakkında araştırma yapmayı güçleştirmektedir.⁸ Aynı zamanda resmi evraklarda da ağırlıklı olarak demografik özelliklerinin kayıtlara geçmesi konusunda titiz davranan orta ve üst sınıfların aile bilgileri yer almaktadır.⁹ Okumuş ve memur kesim dışındaki sosyal grupların aile yapısı ile ilgili bilgilere ya sınırlı istatistikler, ya tahmin, ya da eğitilmiş grubun toplumsal gruplara dair söylemleri yoluyla ulaşılabilmektedir.¹⁰

Sınırlı tarihi veri ve çalışmaların üzerlerinde yoğunlaşması ve örneklem grubumuzun da içerisinde konumlanması nedeniyle, bu çalışmada öncelikli olarak eğitilmiş, orta sınıf kadınlara ve bu kadınların aile yaşantısına yer verilecektir. Ancak çalışmamızın bu bölümü birincil arşiv, sicil, nüfus kayıtlarına değil Osmanlı tarihi ve kadın tarihine yoğunlaşan araştırmacıların çalışmalarına dayandırılacaktır.

1. TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KADININ EĞİTİM VE ÇALIŞMA HAYATI (1839-1923)

Kadının konumu ve çalışma hayatı ele alınırken unutulmaması gereken ilk nokta “hangi kadın”dan bahsedildiğidir. Zira tek bir “kadın” kategorisi yoktur. Kadınların sosyal statüsünü ve ekonomik uğraşlarını belirleyen ana etken hangi coğrafyada hangi sosyal sınıf içerisinde yer aldıklarıdır. Osmanlı Devleti’nde de kadınların sosyo-ekonomik gelişimlerinden söz ederken bölgesel ve sınıfsal farklılıkları göz önünde bulundurmamak ve genelleme yaparken ihtiyatlı davranmak gerekmektedir. Kadının ücretli olarak çalışma hayatına girişi de işçi, memur, girişimci ve mağazacılık/hizmet sektöründeki kadınlar için farklı bir seyir izlemiştir.

Bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti’nde kırsal bölgedeki kadınlar aktif şekilde üretim faaliyetlerinin içerisinde yer almışlardır. Tanzimat Dönemi’ne kadar kadınlar bir

⁷ Nevin Meriç, *Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, 2.b., İstanbul: Kapı yay., 2007, s.197. ; Duben, Behar, a.g.e., s.219.

⁸ Ortaylı, a.g.e., s.156

⁹ Duben, Behar, a.g.e., s.29.

¹⁰ a.g.e., ss.17-18.

yandan tarımsal üretimde ücretsiz aile işçisi olarak faaliyet gösterirken diğer yandan parasal karşılığı olan şifahî bilgilerle hekimlik, ebelik gibi meslekleri yürütmüş, çamaşırcı dükkânı açmış, iplik eğirme, kumaş ve halı dokuma gibi ev sanayi işleri ve el sanatları alanlarına da katkı sağlamışlardır.¹¹ Bazı bölgelerde neredeyse bütün evlerde tüm ev halkının çalıştığı dokuma tezgâhları yer almıştır. Çeşitli kaynaklarda dokuma tezgâhlarının sayısı konusunda abartılı rakamlar verilse de kesin olan şey iplik eğirme ve dokumacılığın kadın, erkek ve çocukların gündelik olağan faaliyetleri olmasıdır.¹² Kadınların gelir getirici kadim evsel uğraşlarından birisi de nakış-dantel faaliyetleridir. 19. yüzyıl sonlarına doğru İstanbul ve çevresinde oturan kadınlar Anadolu ve İran'da satılmak üzere tülbent ve havlu işlemişlerdir.¹³

Kadınların ekonomik işlevlerini geleneksel rollerini aksatmayacak şekilde ev ekseninde gerçekleştirdikleri görülmektedir. Ancak bunun onlar için önemli istisnası dînî bir meşruiyet zemini de bulunan ticaret faaliyetleridir.¹⁴ Ayrıca üst sınıftan kadınların vakıf kurumunun işleyişinde merkezî önemde olduğu ve yine mallarını ticaret yoluyla işlettikleri de bilinen bir gerçekliktir.¹⁵ Bir tarım arazisinden yoksun orta sınıf kent kadınları ise daha çok evin ve çocukların idaresinden mesul konumdadırlar. Piyasa dışı bir görünüm çizen üst ve orta sınıf kadınlarının aksine alt sınıftan kadınlar dokuma, el sanatları gibi geleneksel uğraşlar ile çamaşırcılık, gündelikçilik, çerçilik, falcılık ve ebelik gibi¹⁶ düşük ücretli, düşük statülü enformel işlerle aile geçimine katkıda bulunmaya çalışmışlardır.

Evlerinin, sokaklarının ve mahallelerinin yapısından da açıkça anlaşılacağı gibi kadın-erkek arasında mekânsal sınırların çok keskin bir biçimde çizildiği Osmanlı şehir hayatında, kadınlar mahrem alanın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla ev dışına attığı her adımda sokakta, vapurda, mesire alanlarında vs. kadınların gerek kıyafetlerinin biçimi, gerek hâl-hareketleri gerekse mekânsal görünürlüklerinin sınırı çeşitli yaptırımların

¹¹ Tezer Taşkiran, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973, s.144; Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını 2 (1919-1970)*, s.61 (Not: Caporal'ın eserinden pdf formatında yararlanılmıştır. Faydalanılan kaynakra sayfa numarası yer olmadığı için pdf sayfa numarası yazılmıştır.)

¹² Donald, Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim yay.1999, s.149.

¹³ Donald, Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of Industrial Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s.56.

¹⁴ Tiğınç Otkar, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı: Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*, s.25.; Hayri Erten, *Osmanlı Aile Yapısı: 18. yüzyılda Konya Örneği*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2017, s.117.

¹⁵ İlkay Yılmaz,, “Osmanlı Kadın Tarihine İlişkin Birkaç Not”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.10, 2012, s.67.; Taşkiran, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*, s.144.

¹⁶ İlkay Yılmaz, a.g.m., s.67.

konusu olmuştur. Bu sosyal yapı içerisinde, ekonomik zorunlulukların piyasaya ittiği kadınlar önce evsel alanın bir uzantısı olarak görülen dokuma atölyelerinde,¹⁷ sonrasında ise fabrikalarda işçi olarak çalışmaya başlamışlardır.¹⁸ Ancak kadınların atölyelerden fabrika işçiliğine geçişi sadece Müslüman bölgelerde değil diğer dinî azınlıklarca da büyük bir toplumsal dirençle karşılanmıştır. Örneğin Bursa İpek Fabrikası'nda Hıristiyan genç kızların çalışabilmesi, ancak Bursa piskoposunun aileleri ikna çabaları ve ipek fabrikasını kutsaması neticesinde mümkün olabilmıştır.¹⁹ Eğitim aracılığıyla mesleki bir statü edinen kadınlardan farklı bir profil çizen işçi kadınların çalışma hayatında yer alışları daha erken bir tarihsel olgu olduğu için²⁰ öncelikli olarak bu kadınların çalışma hayatına girişine, ardından Osmanlı eğitim reformları neticesinde meslek sahibi olan kadınlara değinilecektir.

Osmanlı Devleti'nde zannedilen aksine imalat sanayiinde kadın emeği alışılmamış bir olgu değildir.²¹ Osmanlı'da bir endüstri devriminden söz etmek mümkün değilse de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayide gelişmeler hızlanmıştır.²² Batı Avrupa emek tarihininkine benzer şekilde kadınlar fabrikalarda ağırlıklı olarak geleneksel ev içi uğraşlarının uzantısı sayılabilecek dokuma ve gıda sektöründe istihdam edilmiş, sektörel yayılma yavaş şekilde gerçekleşmiş, ancak savaş sırasında işçi kadınlar önemli bir sayısal orana ulaşmıştır.²³ Fabrikalarda çalışan kadınlar arasında etnik ve dini kimlik farklılıkları da dikkat çekmektedir. 1840'lı yıllardan itibaren işçi olarak çalışmaya başlayan gayrimüslim kadınlara karşılık Müslüman işçi kadınlar ilk olarak 1860'lı yıllarda Bursa İpek Fabrikası'nda %5 gibi çok düşük bir oranda istihdam edilmişlerdir.²⁴ Müslüman kadınların ev dışında çalışma tabusunu yıkan ise Balkan Savaşları (1912-1913) ve I. Dünya Savaşı (1914-1918) olmuştur.²⁵

¹⁷ Ahmet Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960", *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*, ed. Ahmet Makal, Gülay Toksöz, Ankara: İmge Kitapevi, 2015, ss. 35-97, s.37.

¹⁸ Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri", s.37.; Ahmet Makal, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği", *Çalışma ve Toplum*, 2010/2, ss.13-39, ss.13-14.

¹⁹ Yıldız Ecevit, "Türkiye'de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi", *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss. 267-284., s.276.

²⁰ Çitçi, tüm kapitalist ülkelerde çalışma hayatında işçi kadınların diğer kategorilere göre daha erken tarihlerde görüldüğünü, orta sınıf kadınların ancak, öğretmenlik hemşirelik gibi kadınsı mesleklerin ortaya çıkmasıyla kamusal alana dahil olduğunu öne sürmektedir. Bkz. Oya Çitçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay., s.17.

²¹ Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, s.304.

²² Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, İstanbul: Habora Kitabevi, 1969, ss. 296-297.

²³ Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri", s.37; Makal, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği", s. 13,14,17. Şefika Kurnaz, *2. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996, s.126.

²⁴ Sencer, a.g.e., ss.93-94.

²⁵ Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri", s.38.

Tanzimat Dönemi'nde kadınların meslek edinmesine yönelik ilk olarak şifahî yöntemlerle yürütülen ebelik mesleğinin sistematik ve teknik şekilde icra edilebilmesi için kadınlara iki yıllık ebelik eğitimi verilmiştir. (1842) Ancak bu ilk ebelik kursunda toplumun ebe ihtiyacından dolayı pratik yarar gözetilmiş, kursa başvuruda okuma yazma şartı dahi aranmamıştır.²⁶ İlerleyen yıllarda kız okullarının sayısal artışına paralel olarak ebelik eğitimine başvuru için gereken öğrenim düzeyi tedrici olarak arttırılmış ve 1908'te ortaöğretimi bitirme zorunluluğu getirilmiştir.²⁷

Tanzimat Dönemi'nde yaşanan Kırım Savaşı (1853-1856) Osmanlı kadınlarının meslek dalları arasına hemşireliğin eklenmesine sebep olmuştur. Kırım Savaşı'nda yaralı İngiliz ve Fransız askerlere bakmak üzere fedakârlıkları ve özverileriyle dikkat çeken modern eğitilmiş hastabakıcıların Selimiye kışlasına gelmesi, basında kadın şefkatine en uygun meslek olarak hemşireliğin vurgulanmasına neden olmuş²⁸ ve bazı babaların zihninde kızlarının hemşirelik eğitimi alabileceğine dair fikirler oluşmuştur. Akabinde Osmanlı Devleti'nde bu mesleği "aliyye-i fenni" şeklinde icra edecek kadınları yetiştirmek üzere okullar açılmıştır.²⁹

Diğer bir kadın kategorisi olarak eğitilmiş ve meslek sahibi kadınların kamusal alanda yer almasını ise Osmanlı modernleşmesi bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında geri olduğunu kabul ediliyle başlayan bu süreç, askeri/siyasi/teknik alanlarda Avrupa eksenli bir yenileşme hareketiyle başlamış, teknolojik/bilimsel değişme bir zihniyet dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi, gelenekselle modernin, alaturka ile alafranganın iç içe geçtiği, yeni bir kültür inşa etme sancısının tüm toplumsal katmanlara sirayet ettiği bir dönem olmuştur. İlerleme nosyonu etrafında kurgulanan bu yeni toplumsal yaşam formunda kadınlar merkezi bir role sahip olmuşlardır. Değişimin toplum hayatını dönüştürebilmesinin ise kadın eğitiminin yaygınlaştırılması ile mümkün olacağına inanılmış ve eğitim faaliyetlerine hız verilmiştir.³⁰

²⁶ Taşkıran, *a.g.e.*, s.27. ; Oktar, *a.g.e.*, ss.30-33; Sema Uğurcan, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", *150. Yılında Tanzimat*, yay.haz. Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992 497- 510, s. 500.

²⁷ Oktar, *a.g.e.*, ss. 34-35.

²⁸ Uğurcan, *a.g.m.*, s.500. ; Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2.b., Ankara: 1991, s. 87.

²⁹ Oktar, *a.g.e.*, s.42.

³⁰ Ahmet Murat Aytaç, *Ailenin Serencamı: Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması*, 3.b., Ankara: Dipnot Yay. 2015, s.165.

Tanzimat Dönemi'nde geri kalma olgusunun arkasındaki temel sebeplerden biri olarak kabul edilen kadınların eğitimsizliği sorunsallaştırılmış ve çözüm odaklı faaliyetlere girişilmiştir. Tanzimat'taki eğitim reformlarına değinmeden önce önceki dönem eğitim sisteminden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır. Tanzimat'tan önce kızlar ve erkekler için eğitim zorunlu değildir ve reyanın eğitim görebildiği temel kurum Sıbyan mektepleridir.³¹ Bu okullarda mahalle imamı ya da dini bilgilere sahip kişiler çocuklara dini nitelikli bir eğitim vermekteydiler.³² Kızların okuyabildiği tek eğitim birimi olan Sıbyan mekteplerine erişim konusunda da kırsal bölgeler aleyhine bir durum söz konusuydu.³³ Eğitimini tamamlamadan okuldan alınan hatta hiç eğitim görmeyen kız çocukları vardı. Sıbyan mektebini tamamlayabilen kızlar, annelerinin en büyük yardımcısı sıfatıyla, ev işleri, dikiş-nakış, çeyiz hazırlığı içerisinde hayatlarının evliliğe kadar olan bölümünü “hem kendilerinin hem müstakbel eşlerinin rahat etmesini sağlayacak” geleneksel kadınlık rollerini öğrenme çabasıyla geçirirlerdi.³⁴

Ancak kadınlar için çizilen bu tablonun ortalama bir Osmanlı ailesini yansıttığı, devlet adamları, ulema gibi seçkin kesimin kızlarının özel hocalar aracılığıyla yabancı dil, musiki, geleneksel ve modern sanatlar konusunda nitelikli bir eğitim gördükleri göz önünde bulundurulmalıdır.³⁵ Eserleri günümüze ulaşan Fatma Aliye Hanım, kız kardeşi Emine Semiye Hanım, Makbule Leman, Şair Nigar Hanım gibi tanınmış Osmanlı kadınlarının ayrıcalıklı bir statüye sahip ailelerden geldikleri söylenebilir.³⁶ Bu minvalde Osmanlı'da kadının durumu değerlendirilirken padişah veya üst düzey bürokratların kızlarının ortalama Osmanlı erkeğinden çok daha iyi bir eğitim gördüğü, daha üst bir entelektüel düzeyde ve daha üst bir hiyerarşik konumda bulunduğu unutulmamalıdır. Yine etnik ve dini azınlığın kendilerine ait özel okullarda kızlarını okuttukları da bilinmektedir.³⁷

³¹ Abdulkadir Özcan, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi“, *150. Yılında Tanzimat*, yay.haz. Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, ss.441- 474, s.456-457.

³² Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi: Bir Deneme*, İstanbul: Muallim Halit Kitaphanesi, 1930, s.29.; Ortaylı, a.g.e., s.109.

³³ Uğurcan, a.g.m., s.498.

³⁴ Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Ankara: Türkiye İş Bankası yay., 1992, ss.6-18; Kansu, a.g.e., s.25.

³⁵ Oktar, a.g.e., s.12. ; Uğurcan, a.g.m., s.500. ; Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s.77.

³⁶ Fatma Barbarosoğlu, “Osmanlı Kadın Modernleşmesi: “Yeni Hayat”ın“Yeni Kadın”ları”, *Muhafazakar Düşünce: Kadın*, S. 41-42, 2014, ss. 9-26, s.16.

³⁷ Oktar, a.g.e., s.33.

Tanzimat Fermanı'nda doğrudan kadınlara yönelik hükümler olmamasına karşın³⁸ özellikle kızların eğitimi konusunda yapılan reformlar bu dönemin ayırıcı özelliklerindedir. Eğitim alanında kızları/kadınları ilgilendiren en önemli gelişme 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi'dir. Bu kanunname ile Sıbyan mektepleri zorunlu hale getirilmiş ve öğrenciler için yaş sınırı konmuştur. Ülkenin muhtelif bölgelerinde kız rüştiyelerinin açılması kararlaştırılmıştır.³⁹ Kız rüştiyelerinin açılması kararı kız öğrencileri yetiştirecek kadın öğretmen eksikliği sorununu gündeme getirmiş ve Darü'l-Muallimat (1870) açılmasına onay verilmiştir. Bu daha önce açılan Ebelik Okulu (1842) ve Kız Sanayi Mektepleri'nden (1869)⁴⁰ sonra üçüncü önemli adımdır. Darü'l-Muallimat'ın ilk mezunlarının tamamı Müslüman kızlardan oluşmuştur.⁴¹ 1881 yılında Darü'l-Muallimat'a ilk kez kadın idareci atanmıştır.⁴² Böylece ebe ve öğretmenler Osmanlı Devleti'nin ücret karşılığı çalışan meslek sahibi ilk kadınları olmuşlardır.⁴³

Eğitim özellikle alt ve orta sınıftan kızların meslek sahibi olma reçetesi olmuştur. Sayısal olarak dönemin nüfusu göz önünde bulundurulduğunda çok yüksek oranda mezun veren⁴⁴ ve taşrada da yaygınlaşan Kız Sanayi Mektepleri eğitimin en fakir ailelere dahi ulaşmasında önemli bir rol oynamış, Kürt kökenli ve diğer dezavantajlı bölgelerdeki kızların meslek sahibi kadınlara dönüşmesinde önemli bir misyon üstlenmiştir.⁴⁵ Geleneksel kadınsı uğraşların teknik şekilde öğretildiği bu okullar Cumhuriyet Dönemi Kız Enstitüleri'ne de temel teşkil etmiştir. Kadın öğretmenlerin ağırlıklı olarak İstanbul öğretmen okullarından mezun Türk kökenli kızlardan teşekkül ettiği kabul edilse de⁴⁶ Tanzimat yılları aynı zamanda fakir aile kızlarının ve Kürt kadınlarının öğretmen olarak çalışmaya başladığı yıllar olmuştur.⁴⁷ Osmanlı son döneminde kadınlara yapılan meslekî yatırımın, kolektif zihinde kadınlara uygun olduğu konusunda ittifak edilen öğretmenlik, ebelik ve terzilik üzerinde yoğunlaşması dikkate değerdir. Kadınların eğitilmesi gerekliliğinin iyi anneler yetiştirme ile ilişkilendirilmesi de bir diğer dikkat çekici olgudur. Nitekim Darü'l-muallimat'ın açılış

³⁸ Ayşenur Kurtoğlu, "Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*, ed. Yıldız Ramazanoğlu, 2.b., İstanbul: Pınar Yay., 2000, s.21.

³⁹ Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s.77.; Oktar, a.g.e., s.32.

⁴⁰ Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s.77; Oktar, a.g.e., s.40.

⁴¹ Oktar, a.g.e., s.38.

⁴² Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s. 92.

⁴³ Oktar, a.g.e., s.50.

⁴⁴ Kız Enstitüleri senede 1000 civarı mezun vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay., 2005, s.20.

⁴⁵ Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, ss. 211-219.

⁴⁶ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, ss.165-166.

⁴⁷ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*, s.93.

konusmasında Maarif Nazırı Saffet Paşa kadınların eğitim görmesinin gerekliliğini annelerin çocuk yetiştirmedeki önemli rolüne bağlamıştır.⁴⁸

Kadınların çalışma alanlarından biri de sadece kadınlara hizmet veren iş ve mesleklerdir. Bunlardan en yaygını öğretmenlik ve ebelik olmakla birlikte, sürgün cezası alan kadınları sürgün yerine götürmek üzere kadın çavuşların, gümrükte kadınların üstlerinin aranması için kadın kolcuların, hapishanelerde kadınlar koğuşunda kadın gardiyanların çalıştığı bilinmektedir.⁴⁹ Cinsleri mekânsal olarak ayıran dînî-kültürel kodlar kadınlar için iş sahaları açmıştır.

Kadınlara uygunluğu bakımından üzerinde ittifak edilen terzilik mesleğinin gelişmesi konusuna hem basın hem devlet adamları özel ihtimam göstermişlerdir. Yoksul kızların meslek öğrenmesi amacıyla açılan Kız Sanayi Mektepleri'nin temel eğitimi olan dikiş teknikleri, çeşitli dernek ve kuruluşlar tarafından açılan kurslarla yoksul kadınlara da öğretilmiştir.⁵⁰ Dikim faaliyetleri bir yandan kadınlar için gelir kapısı olurken diğer yandan paranın, sektörü elinde tutan gayrimüslim terzilere akmasını önleyen milli bir mesele olarak ele alınmıştır. Örneğin Behire Hakkı Hanım'ın kişisel çabalarıyla açtığı, yoksul kızlara yeni yöntemlerle dikiş dikmeyi öğretmeyi amaçlayan ve kısa zamanda büyük başarılar gösteren Biçki Yurdu (1914) Abdullah Cevdet tarafından "milli bir mabet" olarak adlandırılmıştır.⁵¹

Kadınların erkeklerle özdeşleştirilen devlet memuriyetlerine girmeleri ise işçileşmeleri kadar kolay olmamış,⁵² devlet dairelerinde kadın memur görmek de Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarında erkeklerin cepheye sevkinden doğan istihdam açığıyla mümkün olmuştur.⁵³ Kadınlar bu açığı kapatmak üzere istihbarat birimi, telefon şirketi,⁵⁴ Maliye Nezareti,⁵⁵ tek el idaresi, laboratuvar,⁵⁶ Posta-Telgraf Nezareti, elektrik ve tünel şirketleri,⁵⁷ bankalar, ticarethaneler gibi birçok farklı kurumda kâtiplik,

⁴⁸ Özcan , a.g.m., s.457.

⁴⁹ Oktar, a.g.e., ss.58-60.

⁵⁰ Örneğin Hanımlara Mahsus Gazete terzihane açarken Halide Edip önderliğindeki Teali-i Nisvan Cemiyeti ise kadınları el becerileri ve sanatları konusunda yetiştirmek üzere bir dersane kurmuştur. Bkz. Oktar, a.g.e., ss.81-84.

⁵¹ Oktar, a.g.e., ss.86-89

⁵² Ayten Alkan, Serpil Çakır, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Cinsiyet Rejimi: Süreklilik ve Kırılmalar", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, der. Faruk Alpkaya, Bülent Duru, 3.b., Ankara: Phoenix Yay., ss. 229-271. s.238.

⁵³ Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s.124.; Taşkiran, a.g.e., s.40.

⁵⁴ Oktar, a.g.e., ss.60-61.

⁵⁵ Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s.124.

⁵⁶ Ahmet Özkiraz, M. Nazan Arslanel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 3, S.1, 2011, ss 1-10, ss.4-5.

⁵⁷ Oktar, a.g.e., ss.64-66.

daktilograflik, büro memurluğu gibi masa başı işleri yürütmüştür. Edhem Nejat'ın da üzerinde durduğu gibi kadınların resmi daire, ticarethane gibi nitelik gerektiren iş yerlerinde çalışabilmeleri ancak eğitim görmeleri neticesinde gerçekleşmiştir.⁵⁸

Memur ve işçi kadınların dışında İstanbul ve Anadolu şehirlerinde çok sayıda girişimci, esnaf ve tüccar kadın çalışma hayatında yer almıştır. Özel teşebbüsü hem hükümetin desteklemesi hem de İslam'ın kadınların ticaret yapmasını onaylayan yapısı bu alanlarda kadın görünürlüğüne olağan kılmıştır.⁵⁹ Birçok şehirde kadınlar el işlerini satmış, kadınlar pazarı kurmuş, manifatura dükkânı işletmişlerdir.⁶⁰ Özellikle İstanbul'da kadınlar pastane açmış, makinistlik, dizgicilik, terzilik gibi işler yapmışlardır.⁶¹ Naciye Hanım kadınlar fotoğrafçısı; Muzaffer Hanım da seyyar fotoğrafçı olarak gazete sütunlarında yer alabilmiş, Sabah gazetesinde çıkan habere göre ise İstanbul caddelerinde kadın berber görmek artık sıradan bir durum haline gelmiş, erkekler sakallarını kadın berberlerin eline teslim etmeye başlamıştır.⁶² Gazetede haberin "Kadınların Muhabereden İstifadeleri" başlığı altında verilmesi de atlanmaması gereken bir detaydır.

1916 yılında Enver Paşa'nın desteği ile Müslüman kadınların "namuslarıyla" çalışabilmesi için gerek kendi bünyesinde istihdam olanağı oluşturan gerekse diğer kurumlara aracılık eden "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi" adında bir derneğin kurulması dikkate değerdir.⁶³ Derneğin açılış tüzüğünde kadınların "namusuyla" çalışmasının vurgulanmasını Karakışla, savaşın ağır koşullarında çok sayıda Müslüman kadının fahişeliğe başlaması gerçeğine dayanarak devletin kadınları yanlış yollardan koruma arzusuna bağlamaktadır.⁶⁴ Kadınların çalışmasının marjinal addedildiği bir coğrafyada birkaç aylık zaman diliminde 14.000 kadının çalışma başvurusunda bulunması ise ülkenin içinde bulunduğu ekonomik buhranın boyutunu göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁵ Savaş yıllarında bu tip derneklerin yanı sıra kadın dergileri de kadınları iş başına çağıran yazılarıyla ülkeye işgücü kaynağı bulma konusunda çaba göstermişlerdir.⁶⁶

⁵⁸ a.g.e., s.65.

⁵⁹ Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, ss.132-133.

⁶⁰ Oktar, a.g.e., ss.70-73.

⁶¹ Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s.134.; Oktar, a.g.e., s.74.

⁶² Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2014, s.5.

⁶³ Oktar, a.g.e., s.111.

⁶⁴ Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)*, İstanbul: İletişim Yay., 2015, ss.189-190.

⁶⁵ Duben, Behar, a.g.e., s.56.

⁶⁶ Oktar, a.g.e., s.54.

Savaş yılları aynı zamanda çalışan kadın sayısı konusunda az da olsa sayısal verinin elde edildiği bir zaman dilimi olmuştur. Örneğin ülkenin en gelişmiş kuruluşlarını inceleyen 1913-1915 sanayi sayımı verilerine göre önemli sanayi kuruluşlarında çalışanların üçte biri kadındır ve bu kadınların %95'i geleneksel sayılan dokuma ve gıda sektöründedir.⁶⁷ 1920 yılında Amerikalı bilim adamlarının İstanbul'da eşit sayıda Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi kadın üzerine yaptıkları çalışma, savaşlarda eşlerini kaybeden çok sayıda kadının çok kötü yaşam koşulları içerisinde çamaşırcılık, gündelikçilik gibi işler yaptığını ortaya koymaktadır.⁶⁸ Yapılan çalışmalar Türk kadınlarının büyük mağazalarda çalışmasının savaşla başlayan bir olgu olduğunu göstermektedir.⁶⁹

Görüldüğü üzere savaşlar kadın istihdamı konusunda reformlardan daha etkili olmuş, kadınların çalışma örüntüsünü değiştirmiştir. 1919'da Kızılay Hanımlar Derneği'nin hazırladığı takvimde savaş yıllarında Anadolu kadınlarının zor koşullar altında tarım yaparak milletin yiyeceğini sağlamaya çalıştığı, orta halli kadınların devlet memuriyeti, hastabakıcılık yaptıkları, laboratuvarlarda çalıştıkları, İstanbul civarında bir grup kadının ticaret yaptığı, fakir kadınların ise sokak süpürme dâhil olmak üzere en ağır işleri üstlendiği görülmektedir.⁷⁰ Hatta savaş sırasında kadınlar gönüllü olarak askere alınmış,⁷¹ Balkan Savaşları sırasında Anadolu'da Cemal Paşa önderliğinde cephe gerisinde orduya destek vermek için kadın işçi taburları kurulmuştur.⁷² Savaşlar ülkenin tüm kadın gruplarının toplumsal alanda topyekûn varlık gösterdiği bir süreç olmuştur.

Çitçi'nin öne sürdüğü kapitalist ülkelerde sanayi devriminden II. Dünya Savaşı bitimine kadar kadınların erkek işgücü açığını doldurmak üzere işe çağrıldığı ancak erkekler savaştan döndüğünde kadınların eve gönderildiği, yani kadınların yedek işgücü kaynağı olarak görüldüğü tezi⁷³ Türkiye örneğinde de geçerli olmuştur. Savaş yıllarında kadim erkek sektörlerinin dahi kapıları kadınlara açılırken savaş bitiminde özellikle devlet dairelerinde çalışan kadınların tekrar eve dönmesi talep edilmiştir. Bazı kadınlar bu talebe karşı koyarken

⁶⁷ Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri, s.38.

⁶⁸ Mabelle Philips, İstanbul 1920, ed. Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Taner, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1995, ss.,247-277.

⁶⁹ Laurence S. Moore, "Sanayi Yaşamının Bazı Yönleri", İstanbul 1920, ed. Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Taner, İstanbul: Tarih Vakfı yurt Yay., 1995, ss. 147-174.

⁷⁰ Taşkiran, a.g.e., ss.40-41

⁷¹ Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü, s.7.

⁷² Hatice Baysal, "Osmanlı'da Kadın Memurlar İçin Motivasyon Uygulamaları: Bank-ı Osmani-i Şahane, Dersaadet Telefon Anonim Şirketi Osmaniyesi ve Birinci İşçi Taburu Üzerine Bir İnceleme", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.4., S.29, 2017, ss.339-366, ss.361-362.; Taşkiran, a.g.e., s.40.

⁷³ Çitçi, a.g.e., s.22.

kadın dergilerinin desteğini de arkalarına almışlardır.⁷⁴ 1 Mart 1919 tarihli *İnci* dergisinde kadın memurelerin savaş döneminde devlet dairelerinde, bankalarda namuslarıyla, başarılı şekilde görevlerini icra ettikleri halde erkeklerin dönüşüyle son derece tuhaf gerekçelerle işlerine son verilmesi eleştirilmektedir. Hatta dergi Ziraat Bankası'nda kadınların işten çıkarılma gerekçesini sütunlara geçirilemeyecek kadar garip bulmaktadır.⁷⁵ Savaş sonrası memur kadınların işlerine son verme uygulamasına karşılık erkeklerden daha düşük ücretlerle istihdam edilen işçi kadınların varlığı sektörde kalıcı hâle gelmiştir.⁷⁶

2. TANZİMAT'TAN İL. MEŞRUTİYET'E KADININ STATÜSÜ VE AİLE İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI

Osmanlı Devleti'nde kadın eksenli değişimleri modernleşme sürecine paralel olarak ele almak gerekir. Osmanlı modernleşmesinin klasik anlatısı bize, Batı karşısında askeri ve siyasi yenilgiler yaşayan Osmanlı'da, devlet ricalinin bu geri kalmışlık olgusunu kabul etmesiyle modernleşme sürecinin başladığını söyler.⁷⁷ Önce askeri, teknik ve bürokratik alanlarda başlayan değişimler Tanzimat Dönemi'nde tedrici olarak toplumsal yapının tüm birimlerine yayılmıştır. Bir zihniyet kırılması olarak okunabilecek bu dönem, kadınlar için de köklü dönüşümlerin başlangıcına işaret etmektedir.

Tanzimat'tan itibaren Batılılaşma ve gelenek yanlıları arasında süregiden tartışmalar gündelik hayatta alafranga/alaturka ayrımıyla karşılık bulmuş, bu durum sosyal hayatta bir ikilik doğurmuştur. Toplumsal statüyü de ele veren bu beğeni ayrımında alafranga yaşam, toplumun özellikle üst kesimini kuşatan bir sosyal gerçeklik olmuştur. Kılık-kıyafetten, ev eşyaları ve odalarının tasnifine, yemek ve sofrada adabına, lokantalarda yemek yeme kurallarına, kadın-erkek ilişkilerine kadar gündelik hayatı Batı tarzında yeniden inşa etme sürecine girilmiştir. Kurgulanan bu yeni yaşam dünyasında Avrupa "medeniyetini" içselleştirme; ancak bunu yaparken gülünç duruma düşmeme amacı güdülmüştür. Bu minvalde usulüne uygun Batılılaşma kalıpları sunan âdâb-ı muaşeret kitapları devreye girmiştir. Özellikle üst sınıf aileler yemek yeme, ziyaret, kutlama gibi gündelik hayatın kurumsal yapısını Batı normlarıyla yeniden tanzim etmişlerdir.⁷⁸ Değişim her ne kadar üst

⁷⁴ Kurnaz, *2. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s.125.; Caporal, a.g.e., s.64.

⁷⁵ Oktar, a.g.e., ss.66-67

⁷⁶ Aytaç, *Ailenin Serencamı*, s.144.

⁷⁷ a.g.e., s.127.

⁷⁸ Pınar Artıkoğlu, "Batılılaşma'nın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri" 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 5-10 Ekim 2009, Ankara: 2009, ss. 47-57, ss.48-49.

sınıftan başlasa da özellikle kitle iletişim aracılığıyla olumlanan orta sınıf kodları zamanla orta ve hatta alt tabaka arasında da yayılmıştır.⁷⁹

Kadın-erkek arasında ilişkiler ve mekânsal kullanım konusunda da değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde evlerde yaygın şekilde görülen haremlik selamlık uygulaması ortadan kalkmaya başlamıştır. Bunda 19. yüzyılın başından itibaren erkeklerin iş yerine gitme alışkanlığının yerleşmeye başlamasıyla, evde çalışma alanı olarak da kullanılan selamlığın işlevini yitirmesinin de etkisi vardır.⁸⁰ Mahremiyet algısındaki bu değişim, evin kamusal alanı sayılan, seremonik bir havada misafirlerin ağırlandığı, statü mekânları olarak Batı tipi salon kültürünün doğmasına sebep olmuştur. Evin salonunun estetiği, düzen ve temizliği evin hanımın becerikliliğini ele veren unsurlar olarak görülmüştür. Evlerde sadece salon kültürü değil, yemek odası ve özellikle geleneksel anlayışa ters olarak yatma eylemini görünür kılan yatak odası da yaygınlaşmaya başlamıştır.⁸¹

Kadın değişiminin en görünür olduğu alan ise kadın kıyafetleridir.⁸² Önce erkek giyimini kuşatan moda akımı üst sınıf kadınlara da sıçramış,⁸³ ancak kamusal alanda Müslüman-Gayrimüslim kadınları ayırıştırıcı örtünme, sembolik önemini korumaya devam etmiştir.⁸⁴ Kamusal alanın yeni üyesi olan kadınların hem kıyafet ve örtünme biçimleri hem de ev dışındaki mekânsal görünürlükleri pek çok yasa ve fermanla sınırlandırılmıştır.⁸⁵ Ancak Tanzimat'tan itibaren kent kadınlarının kıyafetlerine yönelik fermanlar giderek azalmıştır.

Modayı sadece kılık kıyafette değişim olarak değil, kişinin ait olduğu kimliği ele veren bir zihniyet göstergesi olarak değerlendirmek gerekmektedir. Üst sınıf Osmanlı

⁷⁹ Meriç, a.g.e., s.523.

⁸⁰ a.g.e., ss.183-185.

⁸¹ Artıkoğlu, a.g.m., ss.50-55.; Meriç, a.g.e., s.188.

⁸² Namık Sinan Turan, “Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.12, 2013, ss. 103-138, s.107.

⁸³ Mine Demir, “Osmanlı Kadınları Arasında Modanın Yaygınlaşmasında Bir Araç Olarak Biçki-Dikiş”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, 2016, ss.71-89, s.72.

⁸⁴ Barbarosoğlu, a.g.m., s.12.

⁸⁵ Batılılaşma çabalarının başladığı 18. yüzyıldan itibaren modaya uygun kıyafetleriyle kamusal alanda yer alan kadınların kıyafetlerine teferruatlı şekilde sınır çizen ve mesire yerleri, sokak, vapur gibi sosyal mekanlarda görünürlüklerini sınırlandıran birçok ferman yayınlanmıştır. Tanzimat Dönemi'nde ise kadın kıyafetlerine dikkate değer yasal müdahalelerin yapılmadığını, II. Abdülhamit Dönemi'nde ise çarşafı yasaklayan bir talimatname yayınlandığını biliyoruz. Ayrıntılı bilgiler için bkz Turan, a.g.m., ss.108-109.; Feride Yüzer, “Osmanlı Basın Hayatında Mehmet Tahir Bey ve “Çarşaf Meselesi” Risalesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.42, 2016, ss.329-350, s.343.; Ahmet Yılmaz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, *ÇTTAD*, S.20-21, 2010, ss.191-212, ss.194-195.; II. Abdülhamit'in çarşaf yasağı hakkında bilgi edinmek için bkz. Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*, s.70.

kadınları Rum ve Ermeni terzilere yüksek ücretler ödeyerek son moda kıyafetler diktirmişlerdir. İdeal kadının bir niteliği olarak lanse edilen modaya uygun giyinmek 19. yüzyılın son çeyreğinde yaygınlaşmaya başlayan kadın dergilerinin eklerinde sundukları yeni dikiş teknikleri ve kalıplarıyla üst sınıfların tekelinden çıkıp orta sınıfa yayılmaya başlamıştır.⁸⁶ Bu nedenle kadın dergilerindeki moda ve biçki-dikiş sayfalarını kadınsal bir beceri kazandırma çabası yerine zihniyet değişimini hızlandırıcı faaliyetler olarak okumak daha doğru olacaktır.

Tanzimat Dönemi'nde toplumsal ve ekonomik yapıyı düzenleyen kuralların önemli bölümü Batı normları ekseninde yeniden düzenlenirken aile hukuku konusunda dini referanslar ağırlığını hissettirmeye devam etmiş, klasik fıkıh hükümleri dairesinde kalmaya özen gösterilmiştir. Ancak Tanzimat hukukî yapıda da önemli değişimlerin başladığı bir dönem olmuştur. Tanzimat Fermanı'nda yer alan “bazı kavanin-i cedidenin vaz u tesisi lazım görülerek” ifadesi yüzyıllardır istikrarlı şekilde uygulanan kanunların köklü değişimlere uğrayacağına habercisi olmuştur.⁸⁷ Tanzimat yıllarında, kadına kendi servetini dilediği gibi kullanma, işletme ve hatta yeri geldiğinde eşine borç verme⁸⁸ özgürlüğünü veren İslam Hukuku'ndaki eşler arasındaki mal ayrılığı prensibi⁸⁹ aynı şekilde devam ederken, arazi kanunuyla kadın ve erkeğe mirastan eşit pay verilmesi kararlaştırılmış,⁹⁰ cariyelik hukuken kaldırılmıştır.⁹¹ Ancak Mecelle muhtemelen toplumun bu alandaki değişimlere hazır olmamasından ötürü aile hukuku alanına yenilik getirmemiş,⁹² radikal değişiklikler için 1917 tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi'ni beklemek gerekmiştir.

Osmanlı ailesinin değişimini, geleneksel aile yapısı ve ilişkilerinin genel özellikleri üzerinden ele almak daha doğru olacaktır. Osmanlı ailesi ile ilgili genel kanı Osmanlı ailesinin geniş aile yapısına sahip, çok çocuklu, çok eşli bir forma sahip olduğudur. Ancak son dönemlerde sayısal veriler, sicil, tereke ve resmi belge kayıtlarına dayanılarak yapılan birçok çalışma bu görüşlerin aksini ortaya koymaktadır. Geniş aile yapısının ve yüksek doğurganlığın, çocuğun ekonomik değerinin yüksek olduğu, mal bölüşümünün geçinme problemi doğuracağı kırsal bölgelerde yaygın olduğu görülmektedir. Ancak bu geniş aile

⁸⁶ Mine Demir, a.g.m., ss.71-82.

⁸⁷ M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Klasik Yay., 2017, s. 137.

⁸⁸ Abdurrahman Kurt, “Osmanlı Aile Yapısı”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, S.31, 2012, ss.119-136, s.126.

⁸⁹ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler”, *Sosyal Hayatta Kadın*, haz. İsmail Kurt, Seyid Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996, ss. 143-156, s.144.

⁹⁰ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*, s.64.; Taşkıran, a.g.e., s.26.

⁹¹ Oktar, a.g.e., s.131.

⁹² Ortaylı, a.g.e., s.153.

biçiminin de karmaşık bir yapıya sahip olduğu, geniş aile formunun aile yaşam döngüsünün bir evresini oluşturduğu, hane büyüğü erkeğin ölümüyle evli oğulların miras paylarını alarak kendi çocukları evleninceye dek çekirdek ailede yaşadıkları ortaya konmuştur.⁹³ Kentlerde ise geniş aile modeli zenginlere özgü bir olgudur. Zengin konak hayatında hane nüfusunun kalabalık olmasının temel sebeplerinden biri çok sayıda akraba ve çalışan olmasıdır.⁹⁴ Çocuk sayısı kırlarda kentlere oranla yüksek olmasına rağmen yine de oldukça azdır.⁹⁵ Kentlerde 1860-70’li yıllardan itibaren kadınlar hem geç evlenerek hem de doğum kontrol yöntemleri kullanarak az sayıda çocuk sahibi olmakta ve doğurma sürecini 30 yaşlarında sonlandırmaktadırlar.⁹⁶ Giddens’in kapitalizm öncesi Batı Avrupa’da ailelerin baskın yapısının çekirdek olduğu iddiası⁹⁷ Osmanlı ailesi için de geçerlidir. 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı ailesi geniş aile ile güçlü akrabalık ilişkilerini sürdüren çekirdek ailedir.⁹⁸

En çok tartışılan konulardan biri olmasına karşın farklı bölgelerde yapılan belgelere dayalı çalışmalar, Osmanlı’da çok eşlilik oranının oldukça düşük ve zengin erkeklere has bir olgu olduğunu göstermektedir.⁹⁹ Ancak çok-eşlilik kültürel ve ekonomik açıdan kocalarına denk veya onlardan üst konumda bulunan kadınların razı olacağı bir durum değildir, sosyo-ekonomik açıdan kocasından alt düzeyde olan kadınlar içinse çokeşlilik riski daha yüksektir.¹⁰⁰ Yasal hiçbir engel olmamasına rağmen toplum nezdinde hoş karşılanmayan çokeşlilik ve aldatılma teması¹⁰¹ Tanzimat romanlarında da sıklıkla işlenmiştir.¹⁰²

İlk evlilik yaşı, 20. yüzyıl öncesinde kırsal bölgelerde kadınlar için 14-18, erkekler için 20-22’yi geçmeyecek düzeydedir.¹⁰³ İstanbul üzerine kapsamlı bir çalışma yapan Duben, Osmanlı İstanbul’unda 1800’lü yılların sonunda kadınların evlenme yaşının 20-21, erkeklerin 30 civarı olduğunu ortaya koymaktadır. Duben, kadınların ev dışında çalışmamalarına rağmen geç evlenmelerini şaşırtıcı bulmakta, erkeklerin geç evlenmesini

⁹³ Alan Duben, *Kent, Aile, Tarih*, çev. Leyla Şimşek, İstanbul: İletişim Yay., 2002, s.121.

⁹⁴ Kurt, “Osmanlı Aile Yapısı”, s.130.; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s.108.; Duben, *Kent, Aile, Tarih*, s.121.

⁹⁵ Ortaylı, a.g.e., s.95.

⁹⁶ Duben, Behar, a.g.e., s. 10,16,88.

⁹⁷ Anthony Giddens, *Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, çev. Ülgen Yıldız Battal, 3. b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010, s.112.

⁹⁸ Kurt, “Osmanlı Aile Yapısı”, s.119.; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 126.; Ortaylı, a.g.e., s.94.; Duben, Behar, a.g.e., ss.63-99.; Mehmet İpcioğlu, *Konya Şeriyeye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Ankara: Nobel yay., 2001, s.142.

⁹⁹ Duben, Behar, a.g.e., s.171.; Kurt, “Osmanlı Aile Yapısı”, s. 127.; Ortaylı, a.g.e., s.87.

¹⁰⁰ Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, ss.112-113.

¹⁰¹ Ortaylı, a.g.e., s.87.

¹⁰² Hülya Bulut, “Tanzimat Kadınlarının ‘Günlük Hayat’ Algısının Fatma Aliye’nin Romanlarındaki İzdüşümü”, *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, ss.267-271, s.270.

¹⁰³ Duben, *Kent, Aile, Tarih*, , ss.123-124.

ise hem aileyi geçindirecek bir iş bulma sürecinin uzunluğu hem de erkeğin geç olgunlaştığına dair toplumsal kabullerle ilişkilendirmektedir.¹⁰⁴

Geleneksel yapıda evliliği, hastalık olarak nitelenen tutku, aşk gibi duygusal bağlar değil, evliliği cinselliğin ve üremenin meşru zemini olarak kabul eden sosyal kalıplar belirliyordu.¹⁰⁵ Yaygın evlenme biçimi görücü usulüydü ve eş seçiminde aile büyüklerinin kararları çok önemliydi. Ancak Duben Osmanlı'nın son döneminde dünyaya gelen kent kadınlarıyla yaptığı mülakatlarda görücü usulü evliliğin eş adayını hiç tanımadan evlenmek anlamına gelmediği, evlilikte kadınlarının da rızalarının alındığı sonucuna varmıştır.¹⁰⁶

Osmanlı'da yeni kurulan aile çekirdek yapıda dahi olsa önceki kuşakların sonraki kuşak üzerinde etkisi ve otoritesi güçlüydü.¹⁰⁷ Duben, ailede erkeğin üst otorite merci olmasının toplumda mutlak bir ataerkillik olduğu anlamına gelmediğini, cinsiyetin yanında yaşın da otoriteyi belirleyen temel etken olduğunu ileri sürmektedir. Bu minvalde yaş, kadınlara erkek kadar olmasa da geniş bir otorite alanı vermektedir.¹⁰⁸ Eşler arasında 5-15 arasında değişen yaş farkı, erkeğe otorite sağlamasının yanı sıra, hitaplara da yansıyan mesafeli bir karı-koca ilişkisine sebep olmaktadır.¹⁰⁹

Bu geleneksel yapıyı hatırd tutarak Türk ailesinin değişimine gelirsek ilk sosyalleşme alanı ve dünya görüşlerinin içerisinde şekillendiği temel zemin olarak ailenin dönüşümünün Osmanlı modernleşmesinde kilit önemde olduğu görülmektedir. Ailenin dönüşümünün ilerleme ideolojisi ekseninde ele alınması gerektiğini öne süren Aytaç'a göre Osmanlı ailesi üç ana eksen doğrultusunda değişmiştir. Bunlar yaşlı otoritesinin sorgulanması, çocuğun/çocukluğun keşfi ve kadının dönüşmesidir. Bu nitelikleriyle ayırt edilen modern aile toplumun küçük bir bölümünü oluşturmasına rağmen görünürlük düzeyinin yüksek olması sebebiyle sosyal etkisi fazla olmuştur.¹¹⁰

Aytaç'ın üç değişim parametresi üzerinden gidilecek olursa Batı tipi eğitim almış erkek aydınların aşkı, evliliğin ön şartı olarak görmeleri ve geleneksel sistemin eşlerini seçmelerini engelleyen yapısını eleştiriye tabi tutmaları yaşlı otoritesine karşı radikal bir

¹⁰⁴ Duben, Behar, a.g.e., ss.140-148.

¹⁰⁵ Aytaç, *Ailenin Serencamı*, s.136,156.

¹⁰⁶ Duben, Behar, a.g.e., s.110.

¹⁰⁷ Duben, Behar, a.g.e., s.68.

¹⁰⁸ Duben, *Kent, Aile, Tarih*, s.126.

¹⁰⁹ Aytaç, *Ailenin Serencamı*, s.156.

¹¹⁰ Aytaç, *Ailenin Serencamı*, ss.144,175.

karşı koyuş sayılabilir.¹¹¹ Kandiyoti de genç erkeklerin babaları ve diğer yetişkin erkeklerle yaşadıkları hiyerarşik ilişkinin erkekler üzerinde baskı oluşturduğunu ve kendi hayatlarının mimarları olma motivasyonu ile modern erkeklerin kendi aleyhlerine gibi görünse de kadın haklarının savunucusu olduğunu belirtmektedir.¹¹² Nitekim erken dönem reformcu erkekler yaşamayı tasavvur ettikleri aile modelini sıklıkla tartışmışlardır.¹¹³ Duygusal ve fikri açıdan uyuyacağı eşi seçme, onunla arkadaşça ve eşitlikçi ilişkiler kurma özlemi¹¹⁴ üzerine kurulan söylem 1860'lı yıllardan itibaren dönemin romanlarına aksettirilmiştir.¹¹⁵ Modernleşme yanlısı erkek yazarlar görücü usulüne tepkilerini, aşk özlemini, dedikodu endişesi olmadan eşleriyle sosyal hayata katılma arzularını ve kadınların eğitilmesi gerektiği meselesini romanlara taşımışlardır.¹¹⁶ Nitekim bu dönemde modern aile üyeleri birlikteliklerini güçlendirmek için, akşam sofralarında bir araya gelip yemek sonrası sohbet, kitap okuma, müzik dinleme veya ud, keman veya piyanoyla aile içi konser verme gibi birlikte zaman geçirici ve ilişkilerini güçlendirici etkinlikler yapmaya başlamışlardır.¹¹⁷

Aytaç'ın aile modernleşmesinde ikinci önemli nokta olarak öne sürdüğü istikbalin çocuklarda olduğu fikrinin kabul görmeye başlaması çocuğun değerinde bir farklılaşma yaratmıştır. II. Mahmut'un çocukların çiraklık sebebiyle eğitimlerine ara verilmesini eleştirdiği fermanında izlerini sürebileceğimiz toplumun ilerlemesini sağlayacak değerlerin çocukların eğitilmesiyle gerçekleşeceği inancı, Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinin sacayaklarından birisi olmuştur. 19. yüzyılda başlayan çocuğa pedagojik yaklaşım, çocukların gelişimlerine göre bir eğitime tabi tutulması fikrinde kendini göstermiş ve okullar yaş gruplarına göre ibtidai, rüştiye, idadi gibi basamaklara ayrılmıştır.¹¹⁸ Toplumsal değişimi hızlandırmada, en muhafazakâr kurum olan ailenin¹¹⁹ çocuk üzerindeki etkilerini kırmada

¹¹¹ a.g.e., s.156.

¹¹² Deniz Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, 4.b., çev. Aksu Bora, Feyziye Sayılan, Şirin Tekeli, ve diğ., Metis Yay., 2013 ss.181-201.

¹¹³ Meyda Yeğenoğlu, *Sömürgeci Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*, İstanbul: Metis Yay., 2003, s.166.

¹¹⁴ Meriç, a.g.e., s.195.

¹¹⁵ Duben, Behar, a.g.e., s.105.

¹¹⁶ Firdevs Canbaz Yumuşak, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Romanında Aile Kurumu ve Ütopik Romanlarımız", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi: Medeniyetin Temel Kurumu Aile*, S. 31, 2012, ss. 155-176, ss.155-156.; Uğurcan, a.g.m., s.505.; Tanzimat ve sonrasında Türk romanında kadın konusu hakkında kapsamlı bilgi edinmek için bkz. Deniz Kandiyoti, "Cariyeler, Fattan Kadınlar ve Yoldaşlar: Türk Romanında Kadın İmgeleri," *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis Yayınları, 4. B. İstanbul: 2013, ss. 146-161.; Tanzimat dönemi romanlarında baba oğul ilişkisi hakkında bilgi edinmek için bkz. Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul: İletişim yay., 1990.

¹¹⁷ Meriç, a.g.e., s.226.

¹¹⁸ Aytaç, *Ailenin Serencamı*, s.137-138.

¹¹⁹ Ortaylı, a.g.e., s.165.

kurumsal eğitimin özellikle yatılı okulun yadsınamaz önemi¹²⁰ idrak edilmiş ve Tanzimat Dönemi'nde eğitim zorunlu hale getirilmeye başlanarak çocuk üzerindeki devlet denetimi arttırılmıştır. Kız çocuklarının eğitim haklarından bahsedilmesi ve kızlara eğitim hakkının tanınmasında da çocuğa yönelik algının değişmesinin etkisi vardır.¹²¹ Aynı zamanda 19. yüzyılda çocuk dergi ve gazeteleri yayınlanmaya başlamış, falaka ve dayak eleştirileri romanlarda da yerini almıştır.¹²² Yine aile içerisinde çocuğun eğitimi ve yetiştirilmesinin ön plana çıkarılması, sadece annenin değil babanın da çocuk yetiştirmede sorumluluk alması gereği bu dönemde vurgulanmış, hatta üst sınıf ailelerin Batılı usûllerle çocuk yetiştirme özlemi “mürebbiye”ler¹²³ kanalıyla somutlaşmıştır.

Aytaç'ın üçüncü vurgusu olan kadınlık durumunun yeniden düzenlenmesi modernleşmenin diğer önemli unsuru olmuştur. Kadın sadece anne olarak değil, eş, yurttaş ya da ekonomik bir aktör olarak önem kazanmaya başlamıştır. Çocuklarla ilgili tartışmanın kadınlık durumuyla kesişme noktası kadının anne olmasıdır. Aytaç'a göre kadınlık durumunun modern ihtiyaçlar ekseninde yeniden yapılandırılması cinsiyete dayalı katı ayrışmalarının olduğu bir toplumda oldukça önemlidir. Birçok Türk aydını için kadının içinde bulunduğu durum modernliğin en önemli ölçütü olarak kabul edilmiştir.¹²⁴ Kadının kurtuluşunu ilerlemenin ön koşullarından biri olarak kabul eden modernleşmeciler, kadın meselesini Batılılaşmanın güçlü bir göstergesi olarak algılamışlardır.¹²⁵

Gündelik hayat ve kadın tartışmaları yeni bir yazın türü olan romanlara aksettirilmekle kalmamış, dergi ve gazete makalelerinde düşünsel zeminde tartışılmıştır. Tanzimat döneminde Şinasi, Namık Kemal, Samipaşazade Sezai gibi isimler, görücü usulü evlilik, kadının sosyal yaşama katılması, çalışması çok eşlilik, kadının konumu gibi pek çok konuyu fikir-sanat ve edebiyat alanlarına taşımışlardır.¹²⁶ Kadınların kendilerine ait

¹²⁰ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, 16.b., İstanbul: İletişim Yay., 2011, s.71.

¹²¹ İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi : Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, ss.130-132.

¹²² Ortaylı, a.g.e., ss. 97-105.

¹²³ Ahmet Koçak, “Osmanlı Türk Toplumunun Modernleşmesinde Yeni Bir Model: Avrupalı Mürebbiyeler” *SUTAD*, S.40, 2016, ss.59-71, s.69.; İlbeyi Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, 2.b., İstanbul: Truva Yayınları, 2006, s.46-47.

¹²⁴ Aytaç, *Ailenin Serencamı*, s.221.

¹²⁵ Yeğenoğlu, a.g.e., s.165.

¹²⁶ Türkan Erdoğan, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Hareketinin Kurumsallaşma Süreci”, *Sosyoloji Yazıları : Prof. Dr. M. Cihat Özönder'in Anısına*, ed. Nevin Güngör Ergan, Esra Burcu, Birsen Şahin, C.1., Ankara : Hacettepe Üniversitesi, 2010, s.216.

seslerinin ilk duyulduğu zemin 1868 yılında çıkan *Terakki* gazetesi¹²⁷ ve gazetenin 1869'da verdiği *Muhadderat* ekidir.¹²⁸ Okuyucu mektupları bölümünde çok sayıda kadın düşüncelerini dile getirmiştir. Yüzyıl sonlarında okur-yazar kadın oranının ve entelektüel kadın yazar sayısının artmasıyla kadın dergi ve gazetelerinin sayısı artmış ve kadın hakları kadınlar tarafından dillendirilmeye başlamıştır. Dönemin en etkili kadını olarak öne çıkan Fatma Aliye Hanım,¹²⁹ romanlarında kadın ve erkeğin insan olma bakımından eşit değere sahip olduğu, örtünme, kadının eğitimi konularını vurgulamış, çok eşlilik, görücü usulü evlilik, cariyelik, boşanma gibi kadınlarla ilgili temel tartışma konularını İslami referanslar çerçevesi dışına çıkmadan eleştirmiştir.¹³⁰ 19. yüzyıl sonları kadınlık durumu tartışmalarında erkek ve kadın aydınlar ülkenin geri kalmışlığını kadınların cehaletine bağlama noktasında birleşmiş, iyi bir anne, iyi bir eş olmak için kadınların eğitilmesi konusunda benzer söylemler geliştirmişlerdir.¹³¹

Tanzimat dönemi sonlarında üzerinde önemle durulması gereken dergi, aynı zamanda en uzun soluklu kadın dergisi olma niteliğini de taşıyan *Hanımlara Mahsus Gazete*'dir. II. Abdülhamit zamanında çıkan bu derginin en önemli özelliği neredeyse tüm yayın ekibinin kadınlardan teşekkül etmesi ve Fatma Aliye, Emine Semiye, Şair Nigar gibi öne çıkan tüm entelektüel kadınların dergiye makaleler yazmasıdır. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yer alan "Kadınların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa" isimli yazı dizisinin vurgusu bize dönemin toplumsal cinsiyet anlayışı hakkında çok önemli fikirler vermektedir. Kadınların "fitrat"larına uygun ve kadınlığa yarayacak ilimleri öğrenmelerinin gerekliliği üzerinde durulan yazıda, Avrupa ülkelerinde okullardan yüksek akademik başarıyla mezun olan kadınların iş hayatına atıldıktan sonra ev işi, yemek ve çocuk bakımı gibi konularda tökezledikleri ve bu sebeple Avrupa'da müfredatın kadınların aile hayatını kolaylaştıracak içerikler eklenerek değiştirildiği ifade edilmektedir.¹³² Güçlü bir fitrat vurgusunun dikkat çektiği bu yazıda, kadınların ev dışında çalışıyor olsalar dahi, aslî vazifelerinin iyi bir eş, iyi bir ev hanımı, iyi bir anne olduğunu ve toplumsal ilerleme için kadınların akademik

¹²⁷ Terakki Gazetesi'nin açtığı yol önemlidir. Hatta Zihnioğlu, derginin çıkış tarihinin Türk Feminist hareketinin başlangıcı olarak ele alınması önerisini getirmektedir. Bkz. Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.20.

¹²⁸ Taşkiran, a.g.e., s.30.; Duben, Behar, a.g.e., s.230.

¹²⁹ Zihnioğlu, a.g.e., s.44.

¹³⁰ Dilek Er, "Fatma Aliye (Topuz) Hanım (1862-1936) ve Kadının Toplumdaki yeri Hakkındaki Fikirleri" *Humanities*, C.6, S.2, 2011, ss.380-395, ss.391-393.

¹³¹ Yeğenoğlu, a.g.e., ss.168-169.

¹³² Savaş Karagöz, Mustafa Şanal, "II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.39, 2015, ss. 679-691, s.682.

derslerden çok aile hayatında başarılı olacakları bir eğitim programıyla yetiştirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Osmanlı kadın çalışmalarını yürüten araştırmacıların da bu dergiyle ilgili vurguladıkları ortak tema dergide “iyi anne, iyi eş, iyi Müslüman” kadın modelinin öne çıkartılması meselesidir.¹³³ Hatta Delikgöz ve Şehit, bu üçlemeyle Hitler Almanya’sının kadınlar için uyguladığı meşhur 3K (kinder, küche, kirche=çocuk, mutfak, kilise) formülasyonu arasında benzerlik kurmaktadır.¹³⁴

Kadınların gündelik uğraşlarını ve annelik deneyimlerini ise coğrafi ve sosyo-ekonomik koşullar belirlemektedir. Tanzimat sonrası Anadolu’yu gezen bir misyoner Anadolu kadınının temizleyip tozunu alacağı eşyasının çok az olduğunu, bu sebeple Anadolu evlerinde gece serilen yataklar sabah kaldırıldığında temizliğin bitmiş sayıldığını yazmaktadır. Temizlik işi az zaman almasına rağmen kırsalda kadınlar bulgur, un, tarhana, ekmek, peynir gibi ihtiyaçlarını kendisi üretmekte, çocuk bakma, tarla-bahçe gibi işlerle ilgilenip durmaksızın bir işle meşgul olmaktadır.¹³⁵

Köylü kadınların sahip olduğu kümes, ahır, bahçe ürünlerinden mahrum olan ve ağır şartlarda çalışan işçi kadınlar ise daha zor durumda görünmektedir. Hem ağır koşullarda çalışan, hem ev işi ve çocuk bakım desteğinden yoksun bu kadınlar yorgun ve öfkeli anneler olarak yeni bir annelik formu üretmektedir.¹³⁶ Endüstrileşme sürecinin özgün şartlarının doğurduğu dışarıda tam gün çalışan erkek ve evde ev işleri ve çocuk bakımını üstlenen ev hanımı kadın şeklinde formüle edilebilecek orta sınıf ailesinde, toplumun %8’lik üst sınıfına özgü olan hizmetçiler bulunmamakta, ev işleri bizzat bu kadınlar tarafından yapılmaktadır.¹³⁷ Ancak, işçi sınıfı aileleri için “ev kadını, anne” kadın modeli özlenen ayrıcalıklı bir durumdur. Nitekim işçi sendikalarının kadınların çalışmasına karşı çıktıkları ve nitelikli erkek işçilerin eşlerinin orta sınıf kadınları gibi ev ve çocuğa dair işlerle uğraşması için aile ücreti talep ettikleri bilinmektedir.¹³⁸ Orta sınıf ailesinin toplumun diğer kesimlerine normatif bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Mükerrem Belkıs ise alt-orta sınıf kentli kadınların gündelik hayatlarını olumsuz şekilde anlatmaktadır. Kocaları isteyken kadınların tüm gün tembel şekilde oturduklarını

¹³³ Taşkiran, a.g.e., s.33.

¹³⁴ Bkz. Ömer Delikgöz, Nazmi Ziya Şehit, : “Impact of Women Letters to the Modernization and Individualization Process of Ottoman Women”, *Women’s Memory: The Problem of Sources*, ed. Fatma Türe, Birsen Talay Keşoğlu, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2011, ss. 68-80.

¹³⁵ Nevin Meriç, a.g.e., s.211.

¹³⁶ Sayın, a.g.e., ss.18-19.

¹³⁷ Duben, Behar, a.g.e., s.63.

¹³⁸ Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, ss. 19-30.

veya komşuyla dedikodu yaparak günü geçirdiklerini, akşam eşleri eve geldiğinde ise tartışacak bir mevzu bularak kavga ettiklerini ve tatsız bir yemekten sonra uykuya geçildiğini anlatmaktadır. Dergilerde bu tür olumsuz örnekler üzerinden gidilerek alt ve orta sınıfların Batılı kalıplar çerçevesinde değiştirilmesi hedeflenmektedir.¹³⁹

Evsel işlerden kurtulan üst-orta ve üst sınıf kadınları daha farklı bir profil çizmektedir. Ev işlerinin hizmetçiler tarafından yürütüldüğü bu ailelerde kadının temel işlevi çocuk bakımı ve eğitimidir.¹⁴⁰ Ancak Tanzimat döneminde bir statü göstergesi olarak da kabul edilen mürebbiyeler üst sınıf kadınların çocukları üzerindeki sorumluluk ve denetimini de kısıtlamıştır.¹⁴¹ İstanbul’da üst tabaka kadınlarını tasvir eden Fatma Fahrünnisa Hanım, şehirli modern kadınların çocuk bakım ve eğitimini mürebbiyelere, dikiş faaliyetlerini terzilere devrettiklerini, süslenip gezmekten başka tasalarının kalmadığını yazmakta ve “Bize ev idare etmekten başka ne kaldı?” sorusunu sormaktadır.¹⁴²

Özetlemek gerekirse Tanzimat’tan önce sınırları yasalarla çizilen makarr-ı nisvan¹⁴³ içerisinde hayatını idame ettiren kadınlar için mutfak faaliyetlerinin yanı sıra biçki-dikiş işleri de temel uğraş alanlarından olmuştur. Leyla Saz hatıralarını anlattığı eserinde, eğitim durumu ve sosyal sınıfı ne olursa olsun ev içinde kadının güçlü bir otoritesi olduğunu söylemekte, sosyal ilişkilerin vaktinin çoğunu ev işleriyle geçiren kadınlar için önemli bir meşgale olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁴ Tanzimat’la birlikte kadınlar toplumsal görünürlük kazanmış, kızlara yönelik okullarda ilk meslek sahibi kadınlar yetiştirilmiş, kadınların lehine birtakım hukuki düzenlemeler yapılmış ve kadın-erkek ilişkilerinde daha eşitlikçi bir anlayış kabul görmeye başlamıştır. Kadının statüsünü değiştiren bu gelişmelere rağmen kadın eğitiminde “annelik” vurgusu ön plana çıkarılmış, meslekî eğitim kadınsı sayılan ve kadınlara hizmet veren mesleklerde yoğunlaşmıştır. Toplumun cüzi bir kısmı ev işlerinde ev hizmetlilerinden yararlanırken, genel olarak kadınlar mutfak, çocuk, temizlik, dikiş-nakış gibi faaliyetlerle günlerini geçirmişlerdir. Evi çekip çevirme becerisi, hamaratlık, tutumluluk, annelik, sosyal ilişkileri sürdürme, kadınlardan beklenen temel işlevler olmuştur. Toplumun üst tabakasından kadınların ev işlerini devrettikleri; ancak mürebbiye

¹³⁹ Meriç, a.g.e., s.229.

¹⁴⁰ Sayın, a.g.e., s.20.

¹⁴¹ Meriç, a.g.e., 192.

¹⁴² (Fahrünnisa F., Hanımlara Mahsus Gazete, 55, 11, Şevval, 1313) akt. Zehra Toska, “Cumhuriyet’in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar”, *75 Yıl’da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss. 71- 88, s.73.

¹⁴³ Mecelle’de kadınların yasal olarak bulunmasında sakınca olmayan yerler, kadınlara ait yerler makarr-ı nisvan olarak adlandırılmıştır. Bu alanlar ise mutfak, kuyubaşı ve avlulardan oluşmaktadır.

¹⁴⁴ Uğurcan, a.g.m., s.508.

olgusuna rağmen çocuğun terbiyesinden birinci derecede mes'ul oldukları görülmektedir. Çocuğun ahlakî gelişiminde babanın payından söz edilmesine karşın ev işlerinde maddi destek sağlaması dışında erkekten yardım beklentisi söz konusu değildir. Bu dönemde kadınların statü ve görünürlüklerinde önemli değişimler olmuş ancak ev işlerini cinsiyetlerinden beklenen roller doğrultusunda devam ettirmişlerdir.

3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE KADININ STATÜSÜ VE AİLE İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı hem siyasi hem düşünsel anlamda bir dönemeci ifade eder. Savaş koşullarına rağmen 1908-1918 aralığında sosyalizm dahil her türlü düşünce kendini ifade etme fırsatı bulmuştur.¹⁴⁵ Bu dönemde Osmanlı'nın Batı karşısında geri kalışının en önemli sebeplerinden biri sayılan kadının konumu, en çok tartışılan konulardan biri olmaya devam etmiştir. Hatta bu süreçte kadın konusunda kalem oynatmamış tek bir düşünürün bile olmadığı iddia edilmektedir.¹⁴⁶ Adeta bir dergi patlamasının yaşandığı bu dönemde¹⁴⁷ çok sayıda kadın dergisi de yayın hayatına başlamıştır. Dergi, gazete ve romanlarda kadın sorununun özellikle kadınların eğitimsizliği ve bunun sonuçları çerçevesinde ele alındığı dikkat çekmektedir.

Dönemin dikkat çeken bir diğer yönü, erkek düşünürlerin kadın hakları konusuna kayıtsız kalmamalarıdır.¹⁴⁸ II. Meşrutiyet Dönemi'nde Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık şeklinde üç ideal tip çizgisinde yer alan yazarlar, ılımlıdan radikale her çerçevede düşüncelerini dile getirmişlerdir. Ancak hangi düşünce akımına yakın olursa olsun erkekler kadın haklarını kadınlara belli sınırlar ve kriterler koyarak ele almışlardır.¹⁴⁹ Dönemin kadın tartışmalarını değerlendirirken duruma bütüncül bakabilmek için öne çıkan düşünürlerin sahip oldukları bu arka planlarını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Ayrıca Tanzimat döneminde iktidarca kabul gören Osmanlıcılık düşüncesinin,¹⁵⁰ Meşrutiyet'le yönetimi ele geçiren İttihat Terakki grubuyla birlikte milliyetçilikle yer değiştirdiği hatırd tutulmalıdır.

¹⁴⁵ Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s.20.

¹⁴⁶ Ömer Çaha, *Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, çev., Ertan Özensel, haz. Yasin Aktay, Ankara: Vadi yay. 1996, s. 93.

¹⁴⁷ Çakır, a.g.e., s.74.

¹⁴⁸ Ümüt Akagündüz, "Kadın ve Kadınlığa Dair (1908-1918)", *Folklor / Edebiyat*, C.19, S.73, 2013/1, ss.63-80, s.74.

¹⁴⁹ Fatmagül Bertay, "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak", *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Bertay Hacimirzaoglu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss. 1-11, ss. 3-4.

¹⁵⁰ Cemile Burcu Kartal, "II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası: Makbul Kadınlar", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.38, 2008, ss. 215-238, s.216.; Ali Haydar, *Milli Terbiye*, çevrimyazı ed. Mehmet Kanar, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2016, s.23.

Bu yüzden yayın organlarının kimi zaman iktidar seçkinlerinin ideolojik aygıtlarına dönüştüğü ve özellikle yönetimce desteklenen dergi ve gazetelerin yaygınlaştığı göz ardı edilmemelidir. Yine Meşrutiyet yılları, ülkenin siyasî ve askerî açıdan çalkantılı bir dönem yaşadığı, arka arkaya yaşanan savaşlarla erkek işgücünden mahrum kaldığı, yoğun nüfus kaybı yaşadığı yıllar olmuştur. Bu nedenle Meşrutiyet Dönemi'nde kadınların savaşa giden erkeklerin yerini doldurmasını destekleyen, evliliği, çocuk sahibi olmayı, eğitilmiş-iyi anne vurgusunu öne çıkaran kadın politikaları geliştirilmiştir.

Dönemin yayınları gündelik hayata dair ipuçları vermesinin yanı sıra, dergilerin önemli bir kısmının hükümet desteğini de aldığı göz önünde bulundurulunca, ihtiyaç duyulan beşerî sermayenin genel nitelikleri ve ideal yeni kadın modeli hakkında da bilgi edinmek mümkün hâle gelmektedir. Nitekim Meşrutiyet Dönemi dergi ve gazetelerinde, kadınların eğitimi, evlilik, görücü usulü, kadınların toplumsal hayattaki konumu, ev idaresi, eşler arası ilişkiler, tutumlu olma, çocuk eğitimi, çok eşlilik, boşanma, örtünme gibi kadınların merkezde olduğu konular üzerinde tartışmaların yoğunlaştığı görülmektedir.¹⁵¹ Dergilerin orta sınıfa hitap etmesi ve orta sınıfların da toplumsal dönüşümdeki rolü hatırd tutulduğunda yayın içeriklerinin önem derecesi daha iyi anlaşılabilir.

Kız çocuklarının sistematik şekilde eğitim görmesi meselesi Osmanlı toplumunda ilk kez II. Meşrutiyet Dönemi'nde ciddi bir tartışma zemini içerisinde ele alınmıştır. Meşrutiyet döneminde karma ve erkek ibtidailerin sayısında azalma olurken kız ibtidailerinde %50'ye yakın artışın olması kızların eğitime verilen önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir.¹⁵² Tanzimat Dönemi'nde başlayan eğitim reformları Meşrutiyet Dönemi'nde hızlandırılmıştır. Kızlar için liseler açılmış, kızların el becerilerini geliştirip bundan kazanç elde etmelerini amaçlayan Kız Sanayi Mektepleri'nin¹⁵³ ve Kız Öğretmen Okulları'nın sayısı arttırılmış ve yaygınlaştırılmıştır.¹⁵⁴ 1913 yılında idadi ve sultanilere öğretmen yetiştirmek üzere Darü'l-Muallimat-ı Âliye açılmıştır.¹⁵⁵ Temel eğitim gören kızların sayısının oldukça arttığı kentlerde üst eğitim kurumlarına duyulan ihtiyaçtan dolayı özellikle *Kadınlar Dünyası* dergisinin çabalarıyla bu dönemde kızlara birçok Avrupa ülkesinden önce yükseköğrenim görme imkânı tanınmıştır.¹⁵⁶ Riyaziye, tabiat ve edebiyat olmak üzere üç

¹⁵¹ Karagöz, Şanal, a.g.m., s.679.

¹⁵² Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s.79.

¹⁵³ Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s.99.

¹⁵⁴ Oktar, a.g.e., s.42.

¹⁵⁵ Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s.95.

¹⁵⁶ Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1993, s.125

branşta kızları kabul eden ve üç yıllık eğitim veren İnas Darülfünunu'ndan (1914)¹⁵⁷ başka kızlara güzel sanatlar (1914),¹⁵⁸ konservatuar,¹⁵⁹ ve ticaret (1917)¹⁶⁰ alanlarında da eğitim görme hakkı tanınmıştır. Bu eğitim kurumlarının dışında Meşrutiyet Dönemi'nde Ana Muallime Mektebi (1914), geleceğin annelerini yetiştirmek üzere ana mektebi ve ev kadını mektebi açılmıştır.(1912)¹⁶¹ 1921-22 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi'ne dört Türk kız öğrenci girmiştir.¹⁶² Üzerinde en çok polemik yapılan konu olarak kızların tıp eğitimi alması 1922 yılında gerçekleşmiştir.¹⁶³ Ancak bu tarihten önce bazı aileler diş hekimliği ve hekimlik eğitimi almak üzere kızlarını Avrupa'ya göndermişlerdir.¹⁶⁴ 1927 yılında mezun olan ilk kadın doktorlar ancak 1930 yılında resmi olarak görev alabilmişlerdir.¹⁶⁵

Meşrutiyet Dönemi hukuk alanında da önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuş, bugünkü anlamda bir medeni kanun sayılan Hukuk-i Aile Kararnamesi 1917'de yürürlüğe girmiştir.¹⁶⁶ Bu dönemde kadın hak ve hukuku o kadar çok tartışılmıştır ki savaşın ortasında bir aile hukuk metni hazırlanmıştır.¹⁶⁷ Osmanlı tarihinde ilk defa kadının hukuki statüsünün ve aile hukukunun düzenlendiği bu kararname bir İslam ülkesinde aile hukukuna dair hazırlanmış olan ilk kanun metni¹⁶⁸ olmasının yanı sıra devletin evlenme akdine müdahale ettiği ilk yasal düzenlemedir.¹⁶⁹ Kararname ile nişanlanma hukukî olarak düzenlenmiş, evlilik için asgarî yaş sınırı belirlenmiştir.¹⁷⁰ Kadına boşanma hakkının verilmesine ilaveten evlenmelerin de bir memurun ve iki şahidin huzurunda gerçekleştirilmesi hükmü ile evlilikler kayıt altına alınmıştır.¹⁷¹ Erkeklerin ikinci eşle evlenmesinin ilk eşin rızasına dayandırma ilkesinin getirildiğine¹⁷² dair görüşün aksine

¹⁵⁷ Oktar, a.g.e., s.42.; Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*, s.119; Taşkıran, a.g.e., ss. 43-44.

¹⁵⁸ Oktar, a.g.e., s.46.

¹⁵⁹ Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, s.103.

¹⁶⁰ Oktar, a.g.e., s.48.

¹⁶¹ Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, ss.95-98.

¹⁶² Taşkıran, a.g.e., s.160.

¹⁶³ Taşkıran, a.g.e., s. 161. ; Feryal Saygılıgil, "Osmanlı'da Sağlık Alanında Tedavi Gören Tedavi Eden Olarak Kadınlar", *Yerli Bir Feminizme Doğru*, yay.haz. Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe, İstanbul: Sel Yay., 2001, ss. 127-154.

¹⁶⁴ Emel Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1993, s.52.

¹⁶⁵ Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, s.52.

¹⁶⁶ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, ss.139-140.

¹⁶⁷ Aydın, "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler", s.150.

¹⁶⁸ Çaha, a.g.e., s.102.

¹⁶⁹ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.13.

¹⁷⁰ Aydın, a.g.m., s.153.

¹⁷¹ Çaha, a.g.e., s.102.

¹⁷² Mehmet Ünal, "1917 Tarihli Hukuki Aile Kararnamesi", *Aile Yazıları I: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem., 1991, s.389.

Aydın ve Ortaylı, kanunnamenin kadınların nikâh akdinde erkeklere tek eşli kalma şartı koyabilme hakkı getirdiğini belirtmektedir.¹⁷³ İki yıl yürürlükte kalan bu yasa toplumsal yaşamda güçlü bir değişime yol açamamış,¹⁷⁴ ancak Cumhuriyet Dönemi medeni kanununa zemin oluşturmuştur.¹⁷⁵

Daha önce bahsedildiği üzere kadın ve aile konusunda hâkim düşünce akımlarının temel çerçeveleri birbirlerinden farklıdır. Bunlardan Batıcılar, Osmanlı Devletinin Batı uygarlığını tam anlamıyla benimseyemediği için geri kaldığını öne sürerken¹⁷⁶ kadının toplumsal hayata katılmasını engelleyen geleneksel konumunu bu geri kalışın en önemli nedenlerinden biri olarak görmüşlerdir. Bu dönemdeki Batıcı düşünürler arasında kadının evsel rollerinin yanında kamusal görünürlüğüne de vurgular vardır.¹⁷⁷ Yine Batıcı düşünürlerin dine mesafeleri farklılık göstermektedir. Dinin terakkiye mani olduğunu savunanların yanında daha ılımlı olan ve sadece çokeşlilik, boşanma gibi dini hükümlerde reform isteyenler de bulunmaktadır.¹⁷⁸

Batıcıların kadın konusundaki düşüncelerinde çelişkili ifadeler dikkat çekmektedir. Batıcı aydınlar, görücü usulü evlilik, çok eşlilik adetlerini eleştirip kadının mesleki ve kamusal görünürlüğünü şiddetle savunurken diğer yandan kadını aile içi rolleri ve özellikle annelikle tanımlayarak geleneksel özellikleriyle ön plana çıkaran yazılar kaleme almışlardır. Nitekim Abdullah Cevdet'in, Celal Nuri İleri'nin, hatta feminizmi en çok destekleyenlerden biri sayılan Mevlanzâde Rıfat'ın görüşleri bu doğrultuda olmuştur.¹⁷⁹

İzmirli İsmail Hakkı ve Ahmet Hamdi Akseki'nin öncelikli temsilciliğini üstlendiği İslamcılar batılılaşma karşısında reaksiyoner bir tutum takınmışlardır.¹⁸⁰ Bu düşünce akımı, toplumun, aile hukukunun İslamî ilkeler doğrultusunda dizayn edilmesi gerektiğini öne sürerek, ailenin bozulmasının İslami hükümlerden sapmaktan kaynaklandığını iddia

¹⁷³ Aydın, a.g.m., s.153.; Farklı yorumlanan bu konu 157 maddelik Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin 38. maddesidir. Maddenin aslı şu şekildedir: Madde 38: "Üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezevvüc sahih ve şart muteberdir." Hukuk-ı aile kararnamesi metni için bkz. Orhan Çeker, "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", 1979, s.31. http://www.mehir.org/kitaplar/Hukuki_Aile_Kararnamesi.pdf. (Erişim tarihi, 20 Temmuz, 2019)

¹⁷⁴ Ortaylı, a.g.e., s.155.

¹⁷⁵ Nilüfer Özcan Demir, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, S.2, 1999, s.114.

¹⁷⁶ Kartal, a.g.m., s.226.

¹⁷⁷ Besim Yıldırım, Salih Seyhan, "1914 Yılında Yayınlanan Kadın Gazetelerinden "Kadınlık"a Göre Kadın", *İletişim Dergisi*, ss.39-65, s.46.

¹⁷⁸ Kartal, a.g.m., s.226.

¹⁷⁹ Mithat Kutlar, "Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi", *Fe Dergi*, S.2, 2010, ss.1-15, s.13.

¹⁸⁰ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 172.

etmişlerdir. İslamcı düşünürler kadının eğitim görmesini ama çalışmaması gerektiğini savunarak kadının varoluşunu annelik üzerinden tanımlama eğiliminde olmuş¹⁸¹ ve kadının ev içi rollerini öne çıkararak gelenekçi bir anlayışı benimsemişlerdir.¹⁸² Ancak bu düşünce akımı içerisinde toplumun geri kalışını kadınların çalışma hayatında yer almamasına bağlayan, İslam coğrafyasında kadın haklarının gelişmemesinde dinin değil geleneğin etkili olduğunu savunanlar da bulunmaktadır.¹⁸³

Türkçülük cereyanının temel çerçevesini çizen Ziya Gökalp'in fikirleri ise hem İttihat ve Terakki yönetiminin hem de Cumhuriyet Dönemi'nin kadın ve aile politikalarını biçimlendirmiştir. Gökalp, Orta Asya Türk toplumlarındaki kadının statüsünü idealleştirmiş ve yeni aile modelinin geçmiş Türk toplumlarının izini sürmesi gerektiğini vurgulamıştır. Gökalp'e göre eski Türk toplumlarında evlenme geleneği demokratik ve eşitlikçi bir yapı arz etmekteydi. Kadının örtünmediği ve erkeklerden kaçmadığı aksine her alanda erkeğin yanında olduğu Orta Asya Türk toplumları ataerkil bir yapı arz etmezdi ve kadın aile içinde de hukukî açıdan da erkekle eşit statüde kabul edilirdi. Gökalp, kadının bu yüksek statüsündeki muazzam geriye gidişi, İslam dininin kabul edilmesinden çok Bizans ve İran kültürünün İslamiyet'i yozlaştırıcı etkisine dayandırmaktadır.¹⁸⁴

Ziya Gökalp, Halide Edip Adıvar, Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura gibi Türkçülüğün önde gelen simaları kadının aşağı konumu düzeltilmedikçe ülkenin kalkınamayacağı konusunda ittifak etmiş¹⁸⁵ ve Türk kadınının aile hayatının yanı sıra toplumsal hayat ve çalışma hayatında da yer alması gerektiğine inanmışlardır.¹⁸⁶

Gerek İttihat ve Terakki döneminde gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın ve aile politikaları daha çok Türkçülük akımı ekseninde şekillendirilmiş; “yeni aile” ve “milli aile” vurguları önem kazanmıştır. Ulusal kimlikten beslenerek yenileşen “milli aile” ideali, İttihat ve Terakki grubunun aile buhranına sunduğu çözüm olmuştur.¹⁸⁷

¹⁸¹ Turan, a.g.m., s.118.

¹⁸² Çaha, a.g.e., ss. 97-98.

¹⁸³ Akagündüz, “Kadın ve Kadınlığa Dair”, s.69.

¹⁸⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, haz. Mehmet Kaplan, İstanbul: Kültür Bakanlığı yay., 1976, s.158; Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, haz. Yusuf Çotuksöken, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1991, s. 102.; Çiğdem Ülker, II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinde Kadın İmajı 1908-1914, (Yüksek Lisans Tezi), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, ss.87-89.

¹⁸⁵ Çaha, a.g.e., ss.93-96.; Özkiraz, Arslanel, a.g.m., s.8.

¹⁸⁶ Özcan Demir, a.g.m., s.111.

¹⁸⁷ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, ss.14-15.

Meşrutiyet Dönemi kadın hareketleri tarihi bakımından da özel bir yere sahiptir. Kadınların kendilerine dair yazılarının ilk başladığı 1868 yılından¹⁸⁸ Meşrutiyet'e kadar olan zaman dilimi kadınların bir tür rüşt ispatlama dönemi iken¹⁸⁹ II. Meşrutiyet yıllarında kadınlar erkeklerden bağımsız söylemler üreterek özgün bir kimlik kazanmaya başlamışlardır. Daha önce erkeklerin dillendirdiği kadın hakları söylemi, özellikle üst sınıftan eğitilmiş kadınların dergi, gazete, roman, makale, dernek gibi kanalları kullanmalarıyla bir kadın faaliyetine dönüşmüştür.¹⁹⁰ Bunda II. Abdülhamit zamanında özellikle kız okulları sayısında yaşanan niceliksel artıştan çok sayıda kadının yararlanmış olmasının payı büyüktür.¹⁹¹ Meşrutiyet'teki kadın dergilerinin yazarları, eğitim olanaklarından yararlanabilmiş, ülkenin içinde bulunduğu toplumsal ve siyasi koşulları anlamlandırabilecek donanıma sahip kadınlardır. Ayrıca bu dönemde gündemi basından takip edecek bir okur-yazar kadın kitlesi de oluşmuştur.¹⁹²

Meşrutiyet Dönemi'nde savaşların getirdiği ağır toplumsal şartlarda sadece kadın dergileri değil özellikle hayır amacıyla kadınlar tarafından kurulan çok sayıda dernek de faaliyete başlamıştır.¹⁹³ Bu dönemde Tanzimat'tan farklı olarak feminist amaçlara sahip dergi ve dernekler de görülmeye başlanmıştır.¹⁹⁴ 1868'ten itibaren sayısı kırkı aşan kadın dergilerinin¹⁹⁵ arasında Meşrutiyet öncesinde tüm çalışanları kadınlardan oluşan ilk dergi olarak *Şükûfezar*¹⁹⁶ ve ağırlıklı olarak kadın yazarların kalem oynattığı *Hanımlara Mahsus Gazete*¹⁹⁷ yayınlanmıştı; ancak Meşrutiyet Dönemi'nde ilk kez salt feminist nitelik taşıyan, kadınların hak ve hukunu ön plana çıkaran *Kadınlar Dünyası* dergisi ortaya çıkmıştır.¹⁹⁸ 1913-1921 tarihleri arasında yayımlanan ve bilinçli şekilde nisailik (kadınlık) ifadesi yerine feminizmi kullanan bu dergi¹⁹⁹ radikal feminist bir çizgi takip etmiştir.²⁰⁰ Derginin kurucusu Ulviye Mevlan, kadınların ezilmesinin suçlusu olarak kadınları geleneksel rollerle sınırlayan

¹⁸⁸ Zihnioğlu, a.g.e., s.20.

¹⁸⁹ Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, s.92.

¹⁹⁰ Müşerref Avcı, Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.55, 2016, ss. 225-254, s.226.

¹⁹¹ Kartal, a.g.m., s.217. ; Aytunç Altındal, *Türkiye'de Kadın*, 4.b., İstanbul: Süreç Yay., 1985. ; Akagündüz, *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*, s.193.

¹⁹² Akagündüz, "Kadın ve Kadınlığa Dair", ss.74-75.

¹⁹³ Çaha, a.g.e., s.92.; Taşkiran, a.g.e., s.38.

¹⁹⁴ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.19.; Demirdirek, a.g.e., ss.8,9.

¹⁹⁵ Demirdirek, a.g.e., ss.8-9. ; Kadın dergileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çakır, a.g.e.

¹⁹⁶ 1886'da yayınlandı. Bkz. Çakır, a.g.e., s.64.

¹⁹⁷ 1895'ten 1908'e kadar kesintilerle beraber 13 yıl yayınlandı. Bkz. Çakır, a.g.e., s.67.

¹⁹⁸ Demirdirek, a.g.e., ss.8-9.

¹⁹⁹ Çakır, a.g.e., s.407.

²⁰⁰ Serpil Çakır, a.g.e., s.81. ; İlkay Yılmaz, a.g.m., ss.73-74.

erkekleri görmüş²⁰¹ ve kadınların hak ve hukukları tanınmıncaya kadar dergide erkeklerin yazılarına yer verilmeyeceğini ifade etmiştir.²⁰²

Kadın ve aile politikalarının İttihat ve Terakki hükümetinin benimsediği milliyetçi ideoloji tarafından şekillendirildiği²⁰³ ve Osmanlı kadın hareketinin bu doğrultuda araçsallaştırıldığına²⁰⁴ dair yaygın bir iddia vardır. Buna karşın Cumhuriyet öncesi kadın dergilerini inceleyen Çakır, kadınların mücadelelerinin ülkelerindeki toplumsal gerçeklik dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer. Örneğin Avrupa kadınları siyasi hakları için mücadele verirken Osmanlı'daki hemcinsleri eğitim haklarını kazanmak için uğraş vermişlerdir.²⁰⁵ O günkü sosyal koşullar içinde Osmanlı kadınları siyasi hak talebinde bulunmuş, Sabiha Sertel 1919'da sadece erkeklerden oluşan meclisin ülkeyi temsil edemeyeceğini yazmıştır.²⁰⁶ Bu dönemde kadınların kaleminden, “Erkeklerin süslü oyuncağı olmak istemiyoruz,” tarzında ailesel rollerinin dışında var olma talebi, kadınları toplumsal projede yol arkadaşı olarak görmek isteyen erkek yazarların kaleminden ise “Kadınlar daha ne istiyor?” türevli yazılarla karşılık bulmuştur.²⁰⁷ Kadın dergilerinde kadınların erkekleri sorguladığı yazılar,²⁰⁸ siyasi haklar ve kadın haklarının elde edilmesi için yazılan makalelerdeki üslup Durakbaşa'ya göre bugün bile pek çok feministin kabul edeceği bir dille kaleme alınmıştır.²⁰⁹ Aktivist tutuma sahip kadın dergileri, kadın hakları ve kadınların çalışma hayatında yer alması veya uğradıkları haksızlıklar konusunda kamuoyu

²⁰¹ Kurnaz, 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, ss.162-163.; Avcı, a.g.m., s.245.

²⁰² Yıldırım, Seyhan, a.g.m., s.47.; Avcı, a.g.m., s.245.

²⁰³ Durakbaşa, a.g.m., s.36.

²⁰⁴ Özkiraz, Arslanel, a.g.m., s.3.; Fatmagül Bertkay, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm”, *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul, Metis Yay., 2003, s.98. ; Yeğenoğlu, a.g.e., s.167. ; Örneğin Kadıoğlu o dönem kadınların ideolojinin piyonları olduğunu söylüyor. Bkz. Ayşe Kadıoğlu, “Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları”, *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Bertkay Hacimirzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss. :89- 100, s.93.

²⁰⁵ Çakır, a.g.e., s.413.

²⁰⁶ (Sabiha Zekeriya, Teşrin-i Evvel 1919) akt., Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, ss.218-219. ; Akagündüz, “Kadın ve Kadınlığa Dair ”, s.73.

²⁰⁷ Toska, a.g.m., ss.75-77.; Durakbaşa, a.g.m., s.40.

²⁰⁸ Kadınlar Dünyası'ndan Aziz Haydar'ın 30 Nisan 1914 tarihinde Kadınlık adlı dergiye yolladığı “Yalnız Kadınlar mı Islaha Muhtaç?” başlıklı yazısından alıntılanmış bölüm kadınların yaşanan modernleşme sürecinde hissettiklerini son derece yalın ve içten bir şekilde özetlemiştir: “Her nereye gitseniz kimi dinleseniz hep aynı nakarat, hatta biz kadınlar bile öyle. Kadınlar şöyle olmalı, kadınlar böyle olmalı, kadınlar okumalı, kadınlar çalışmalı, kadınlar işgüzar (becerikli) olmalı, kadınlar nazif (iyi) olmalı, kadınlar muti (itaatkar) olmalı, kadınlar hüs-n-i ahlak sahibi olmalı, kadınlar imtizaçlı (iyi geçimli) olmalı, olmalı, olmalı...! Peki anladık olmalı fakat; erkekler hiçbir şey olmamalı mı?... Şu kadınlar için elzem olan şeylerden hiçbiri erkeğe lazım değil mi?... Acaba erkekler kendilerini zannettikleri gibi la-yuhti midirler (kusursuz mudurlar)?...” akt. Seda Yılmaz, *Tanzimattan Cumhuriyete Kadın Öğretmen Kimliği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 171.

²⁰⁹ Bkz. Durakbaşa, a.g.m.

oluştururken²¹⁰ kadın dernekleri bu konularda somut icraatlarda bulunmuştur.²¹¹ Kadınların iş bulmasına aracılık eden, siyasi haklar ve kadın eğitime ağırlık veren dernekler faaliyet göstermişlerdir.²¹² Her ne kadar Fındıkoğlu, Osmanlı'da kadın hareketinin siyasi hak talebiyle değil toplumsal hayata katılma gibi sade taleplerle başladığını ve kadınların hukukunu savunanların erkekler olduğunu ifade etse de²¹³ Meşrutiyet Dönemi, kadın hareketinin sosyal hayata katılma boyutunu aştığını gösteren çok sayıda örnekle doludur.

Kadınlar Dünyası'nda kadınların eğitimi meselesine odaklanan yazıların içerikleri incelendiğinde çok sayıda makalede, kız okullarında, kadınların toplumsal rollerini icra ederken pratik yarar görecekları bir eğitim programının uygulanması gerekliliğinin üzerinde durulduğu görülmektedir. Aslında bu yazılar, modernleşmenin verimlilik, rasyonellik gibi temel ilkelerinin ev idaresi, çocuk yetiştirme, dikiş dikme vb. kadınsı sayılan uğraşlara tatbik edilmesi çabası olarak görülebilir. Dergi yazarları, öncelikle toplumun geri kalışını kadınların ev hanımlığı ve annelik rollerindeki eksikliklerine bağlayarak sorunu teşhis etmişlerdir. Örneğin kadınların vazifelerini toplumda konumunu bilme, haneleri yönetme ve çocukları vatana hayırlı olacak şekilde eğitme olarak tanımlayan Emine Seher Ali, bilmeye istekli olmama, piyasadaki kitapların yetersizliği ve kadınlara ait yayınların olmayışını bu görevleri öğrenmenin önündeki engeller olarak sıralamıştır.²¹⁴ Fatma Zerrin, iyi bir eğitim almamanın kadınlar için olumsuz sonuçlarını iyi giyinememe, yemek pişirmeyi bilmeme, sofraya düzeni, çamaşır yıkama, sağlık konularından anlamama, hizmetçi idare etmeyi becerememe şeklinde ayrıntılandırmış, bu sorunların ancak kadınların eğitimiyle aşılabacağını iddia etmiştir.²¹⁵ Belkıs Ferit ülkenin yaşadığı felaketlerin sebebinin Anadolu kadınlarının çocuk eğitiminden, ev idaresinden, pedagojiden, iktisattan, hastalıklardan anlamadan çocuk yetiştirmeleri olduğunu iddia etmiştir.²¹⁶ Dergiler sadece yetkin anne ve ev hanımı

²¹⁰ Yıldırım, Seyhan, a.g.m., s.41.; Çakır, 1910'lu yıllarda kadınlar dünyasının 3000 olduğu düşünülen tirajının o dönem için oldukça yüksek olduğunu belirtmektedir. Bkz. Çakır, a.g.e., s.416.

²¹¹ Çakır, a.g.e., s.405.

²¹² Özcan Demir, a.g.m., s.110; Çaha, a.g.e., ss.99-100.

²¹³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türklerde Aile İhtimaiyatı", *Aile Yazıları 1: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, 1991, s.21.

²¹⁴ (Emine Seher Ali, "'Vezaifi Nisvan", *Kadınlar Dünyası*, Birinci Sene No:27, Salı 30 Nisan 1329, s.273)", akt. Karagöz, Şanal, a.g.m., s.683.

²¹⁵ (Fatma Zerrin, "'Kusurlarımız", *Kadınlar Dünyası*, Birinci Sene No: 54, Pazartesi 27 Mayıs 1329, s.37-38.)" akt. Karagöz, Şanal, a.g.m., s.688.

²¹⁶ (Belkıs Ferit, "'Tahsilimiz", *Kadınlar Dünyası*, Birinci Sene No:9, Cuma 12 Nisan 1329, s.90) akt. Karagöz, Şanal, a.g.m., s.681.

olamamayı değil aile saadetine sağlanamaması ve evlilikte sorunların üstesinden gelme becerisinin olmayışını da kadınların eğitimsizliğine bağlamışlardır.²¹⁷

Sorunun kaynağına değindikten sonra yazarlar, çözümün eğitim müfredatlarının kadınları, kadınlık rollerinde yetkin hale getirecek şekilde yeniden tanzim edilmesi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sıklıkla gelişmiş ülkelerdeki kız okullarının eğitim içeriklerinden örnekler sunarak Batılı modeller doğrultusunda müfredat değişimi yapılmasını önermişlerdir.²¹⁸ Gelişmiş ülkelerde, Kız Ziraat ve Ev Kadınlığı okullarından ev idaresi ve çocuk bakımı konusunda yetkin olarak mezun olan kızların, buldukları muhiti dönüştürücü bir etkiye sahip oldukları vurgulanmış,²¹⁹ kız rüştiyelerinin eğitim programının Arapça ve Farsçanın ağırlığından kurtarılarak kız çocuklarının ileride işlerine yarayacak karı-kocanın birbirlerine karşı vazifeleri, biçki-dikiş ve çocuk bakımı gibi konularda nitelikli eğitim verecek şekilde düzenlenmesi önerilmiştir.²²⁰ Ana mektebi, ev kadınlığı mektebi gibi okulların açılması savunulmuş hatta Edhem Nejat ülkeyi baştan başa dolaşan bir seyyar kadınlık mektebinin kurulması gerekliliği üzerinde durmuştur.²²¹ 1911 yılında Üsküdar'da bir ev kadını mektebi açılacağı basına yansısı da hayata geçirilmemiştir.²²² Müfredatta kız öğrencilere kadınsı beceriler kazandıracak şekilde değişiklik yapılması önerisi 1913 yılında karşılık bulmuş, ev idaresi, biçki-dikiş gibi dersler müfredata eklenmiştir.²²³

Dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda ailelerin de üniversitelerin bir alt basamağı olarak akademik nitelik taşıyan idadileri değil alt ve alt-orta sınıfa hitap eden kızların iyi bir ev hanımı olmalarını ve para kazanmalarını sağlayan Kız Sanayi mekteplerini ve yine iş garantisi olan Darü'l-Muallimat'ı tercih ettikleri görülmektedir.²²⁴ Özellikle Kız Sanayi Mektepleri'nin, orta sınıf kadınlık idealinin ve ev düzeninin toplumun geniş bir kesimine yayılmasına ve kadınların kuşaktan kuşağa aktarılan ev düzenine ilişkin bilgi

²¹⁷ Karagöz, Şanal, a.g.m., s.684.

²¹⁸ ("İnas Mekteplerinde Bazı İslahat", *Hanımlara Mahsus Gazete*, No: 46, 22 Şaban 1313), akt. Karagöz, Şanal, a.g.m., s.681.

²¹⁹ Karagöz, Şanal, a.g.m., ss. 687-688.

²²⁰ (Sıdika Ali Rıza, "Mekteplerimiz", *Kadınlar Dünyası*, Birinci Sene No:17, Cumartesi 20 Nisan 1329, s.172.) akt. Karagöz, Şanal, a.g.m., s.685.

²²¹ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*, s.98.

²²² Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*, s.118.

²²³ Savaş Karagöz, Tayyip Duman, "1908-1928 Yılları Arası Süreli Yayınlarda Yer Alan Eğitim Görüşleri ve Öneriler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 35, 2014, ss.576-594.

²²⁴ Dönemin dergileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, ss.85-94.

birikim zincirini kırarak genç kadınların yeni usûl ev tanziminin ön plana çıkarılmasına aracılık ettiği savunulmaktadır.²²⁵

Türkçü çizgide yazılar yayınlayan *Kadınlık* dergisi yazarlarından Hacı Cemal ev işleri paylaşımında ev idaresinde inisiyatifi kadınların üstlenmesini, ancak yanlış bir durumda kocaların müdahale etmesini önermektedir. Çocuk eğitiminden birinci derecede anne sorumludur fakat bu konuda erkek de üzerine düşeni yapmalıdır. Evliliğin devamı ve mutlu bir evlilik için kadınlar eğitilmiş olmalı, iyi yemek yapabilmeli, temiz olmalı ve eşinin ilgisini çekebilmelidir.²²⁶ Cemal'in kadının birçok hakkı olduğunu kabul etmesine rağmen erkeği son kararı veren bir üst akıl-otorite olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Ders kitaplarını inceleyen ilk çalışma olarak öne çıkan Nuri Doğan'ın 1876-1918 yılları arasını kapsayan çalışmasında²²⁷ da kadın, hem zihinsel hem fiziksel olarak erkeğe nazaran daha zayıf ve erkeğin korumasına ihtiyaç duyan bir varlık olarak ele alınmakta ve kadınların mutlaka yemek yapmasını bilmesi ve ev işleriyle ilgilenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.²²⁸

Daha önce de bahsedildiği gibi Balkan Savaşları ve özellikle I. Dünya Savaşı toplumsal normlarda önemli kırılmalar yaşanmasına neden olmuştur. Savaş öncesinde romanlara da yansıyan ailenin çözüldüğüne dair görüşler savaş sonrasında aile buhranının yaşandığına ilişkin inanışlara evrilmiştir.²²⁹ Zafer Toprak Meşrutiyet Dönemi'nde özellikle savaşlar nedeniyle büyük şehirlerde kadınların çalışma hayatında yer almasının kadın-erkek ilişkilerinin çözülmesine neden olarak kalıcı değişikliklere yol açtığını öne sürmektedir.²³⁰ Kadınların aktif olarak çalışmaya başlaması ve sosyal hayatta görünürlüklerinin artması en Batıcı erkeklerde dahi kadınların erkekleşeceği ya da ileride evliliğin ortadan kalkacağına dair endişelere sebep olmuştur.²³¹ Bazı kadınların aile içi geleneksel rollerini reddetmesi veya cinsiyet rolleri değişimine dair korkular edebî eserlere de yansımıştır.²³² Eğitilmiş kadınların kendilerine denk,²³³ görüşerek evleneceği eşler istemeleri, götüllerinin

²²⁵ Akşit, a.g.e., s.11

²²⁶ (Serbest-i Nisvan", *Kadınlık*, 26 Nisan 1330, s. 2-3) akt. Yıldırım, Seyhan, a.g.m., ss.57-58.

²²⁷ Bkz. Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, İstanbul: Bağlam yay., 1994.

²²⁸ Şengül Altan Arslan, *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*, Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 2000, s.38.

²²⁹ Ömer Torlak, "Modernleşme Kurgusu Olarak Ailenin Türk Romanına Yansıması", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, S.31, 2012, ss.137-153, s.140.; Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.38.

²³⁰ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, ss.14-15.

²³¹ Firdevs Canbaz Yumuşak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Romanında Aile Kurumu ve Ütopik Romanlarımızda Aile", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, S.31, 2012, s.163.

²³² Duben ve Behar, a.g.e., s.213.

²³³ Yüzer, a.g.m., s.342.

ınsındıkları delikanlılarla yazışmaları ve flört etmeleri Ahmet Mithat'ın *Jön Türk* (1910) romanında geleneksel erkek karakter tarafından eleştirilmiştir.²³⁴

Baba otoritesine karşı koyuşun en önemli göstergelerinden biri olarak, erkeklerin aracılı reddederek zihni ve duygusal olan kendilerine denk eşleri seçme istekleri bu dönemde de devam etmiştir. Mevlanzâde Rıfat, görücü usulüne karşı çıkarak ancak duygusal, zihinsel ve kişilik yönünden uyuşan çiftlerin evlenmesiyle mutlu aileler kurulacağını öne sürerken,²³⁵ Tahsin Nahit pırasa alırken bile görme, seçme hakkı varken eş seçme hakkının olmayışını ağlanacak bir durum olarak değerlendirmektedir.²³⁶ Müstakbel kayınvalidesi, kızının elinden yemek, dikiş gibi işlerin gelmediğini söyleyince Mehmet Zekeriya'nın "Valide Hanım ben kendime hizmetçi değil, hayat arkadaşı arıyorum,"²³⁷ şeklinde verdiği cevap dönemin aydınlarının düşüncesini yansıtmaya bakımdan önemlidir.

Toprak, 1908 devriminin paradoksal şekilde bir yandan azalan nüfusu ikame etme yolu olarak kadının biyolojik konumunu, diğer yandan da özgürleşmiş birey kadını öne çıkardığını vurgulamaktadır. Kadının doğurganlığını imleyen ilk durum kadını aile ile özdeşleştirirken, ikinci durum olan kadının bireyselleşmesi ise kadının aileyle arasına mesafe koymasını gerektirmektedir.²³⁸ Bu ikircikli durum zaman zaman dönemin aydınlarının çelişkisi olarak da görülebilecek düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Savaş yıllarında evliliğe dair toplumsal kalıpların ve eşlerde aranan kriterlerin de değiştiği görülmektedir. Azalan nüfusu ikame etmek için evliliği teşvik edecek uygulamalar devreye girmiştir. Örneğin Dahiliye Nezareti evliliği kolaylaştırıcı derneklerin kurulmasını teşvik etmiş,²³⁹ Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi dernek bünyesinde çalışan bekârların evlenmesini sağlamak için yönetmeliğine madde eklemiştir.²⁴⁰ Hatta Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi üzerine doktora tezi yapan Karakışla, yoksulluğun kadınları fuhuş sektörüne ittiği savaş yıllarında derneğin kadınlara iş bulma işlevinin geçici olduğunu, temel hedefinin kadınlara devamlı güvence sağlayacak bir evlilik yapmalarına aracı olmak

²³⁴ Kemal Erol, "Batılılaşma Sürecinde 'Feminizm'in Tehdidi Altındaki Türk Aile Yapısını ve Evlilik Kurumunu Belgeleyen Roman: Jön Türk", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2012, ss.217-240, s.231

²³⁵ Kutlar, a.g.m., ss. 9-10.

²³⁶ Ülker, a.g.tz., ss.76-77.

²³⁷ Avcı, a.g.m., ss.246-247.

²³⁸ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.38.

²³⁹ Kartal, a.g.m., s.221.; Oktar, a.g.e., s.245.; Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.10.

²⁴⁰ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.10; Oktar, a.g.e., s.115.

olduğunu iddia etmekte²⁴¹ ve derneğin kurulmasından bir yıl sonra izdivaç kararnameşi düzenlemesini de buna bağlamaktadır.²⁴²

Savaşın zihniyet değışimindeki etkisinin en iyi anlaşılacağı mecralardan biri de Mart 1918 tarihinden itibaren eş bulma problemine çözüm arayışı olarak değerlendirilebilecek dergilere verilen evlilik ilanlarıdır.²⁴³ Hem toplumsal kalıplardaki değışimi yansıması²⁴⁴ hem de bireylerin evlilik kararında aracıları devre dışı bırakmak istemesi ve artan bireyselliğin göstergesi olması sebebiyle evlilik ilanlarını incelemek önemlidir.²⁴⁵ Örneğin savaşın getirdiği değışiklerden biri kadınların evlilik kriterlerine sevginin yanına kahramanlık ve vatanseverlik gibi nitelikleri de eklemeleri olmuştur.²⁴⁶ Bu evlilik ilanlarına göre erkekler, yaş olarak kendilerinden 5-15 yaş arası küçük, fiziksel olarak güzel ve güçlü, ev işlerini çekip çevirebilecek, iyi aile terbiyesi görmüş, yabancı dil ve musiki aletlerine aşına olan, eğitimli, belli bir geliri veya mal varlığı olan eş istemektedirler. Gelin adayları için ise en önemli kriter evi geçindirebilmektir.²⁴⁷ Sabit geliri olan memur ve subaylar en revaçtaki adaylardır. İlanlardan ev işlerinden kadınların sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁸

Meşrutiyet Dönemi'nde yaygın evlilik biçimi görücü usulü olmaya devam etmiş, ancak savaşlar daha önce üst sınıfların gündeminde olan aşk evliliğinin orta hatta alt tabakada da yaygınlaşmaya başlamasına neden olmuştur.²⁴⁹

Meşrutiyet Dönemi'nde kadının statüsüne yönelik gelişmelere rağmen gazete ve dergilerin geleneksel iş bölümünü vurguladığı görülmektedir. Tipik bir ailede kadın ev işlerinden, erkek dışarı işlerinden sorumludur.²⁵⁰ Dergi yazılarına göre mutlu bir ailede işten eve dönen koca temiz bir ev, sıcak, lezzetli yemekler, kendisini sevinçle bekleyen eş ve çocuklar bulur. Yemek sohbet eşliğinde neşe ile yenir. Evi çekip çevirmek, kocasının maaşını akıllı bir şekilde kullanmak ve çocuklarla ilgilenmek dışında kadının vazifelerinden birisi kocasının ertesi gün ihtiyaç duyacağı enerjiyi sağlamaktır. Erkek ise karısını korumalı,

²⁴¹ Karakışla, a.g.e.,

²⁴² Karakışla, a.g.e., s.190.

²⁴³ (Musavver Ma'lumat-ı Nafia Dergisi), akt. Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.10.; (Mart 1918 Vakıf Gazetesi); akt. Karakışla, a.g.e., s.203.

²⁴⁴ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.49.; Karakışla, a.g.e., ss. 198-203.

²⁴⁵ Aytaç, *Ailenin Serencamı*, s.157.; Duben, Behar, a.g.e., s.152.

²⁴⁶ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.49.

²⁴⁷ Toprak da en önemli kriterlerin maddi kriterler olduğunu söylemektedir. Bkz. Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.49.

²⁴⁸ Karakışla, a.g.e., ss.198-203.

²⁴⁹ Yumuşak, a.g.m., s.158; Duben, Behar, a.g.e., ss.112-121.

²⁵⁰ Duben, Behar, a.g.e., s.236.

onun ihtiyaçlarını karşılamalı ve ona saygı duymalıdır.²⁵¹ Bu dönemde radikal küçük bir feminist grup dışında annelik ve ev içi cinsiyet rollerinin sorgulanmadığı görölmektedir.²⁵² I. Dünya Savaşı öncesinde erkeklerin eşlerine “hanım” ve “sen” şeklinde seslenmesi, kadınların ise “bey” ya da “efendi” diyerek siz hitabını kullanması da *Kadınlar Dünyası* dergisinde konu edinilmiş, kadınların kocalarına bir esirin efendisine hitabıyla seslenmesi, “Demek ki bizler de köleyiz,” ifadesiyle eleştirilmiştir.²⁵³ Ayrıca bu dergide o döneme kadar erkeklerin kadınları tanımladıkları ve kadınlara sınır çizdikleri yazılara benzer şekilde kadınların erkekleri tanımlayan ve eleştiren yazılarına rastlanmaktadır. “Koca ne demek” yazısı buna örnek olarak gösterilebilir.²⁵⁴

Özetlemek gerekirse II. Meşrutiyet dönemi, geri kalmışlık olgusunun kadınların cahil kalmasına bağlandığı, kadın hakları, kadının statüsü, eğitimi gibi konuların ana gündem maddelerini oluşturduğu bir dönem olmuştur. Her düşünce akımında kadınların eğitime yönelen yoğun ilgi, kadınların bireyselliklerini-bağımsızlıklarını kazanmasını amaçlamaktan çok toplumun ilerlemesini sağlayacak evlatlar yetiştirme potansiyellerini gerçekleştirebilmek içindir. Kadınların aile dışı alanlarda varlık göstermeleri özellikle batıcılar ve milliyetçiler tarafından savunulan bir durumken en radikal batıcılarda dahi kadının ailesel rolleri öncelenmiştir. Bunda savaş ve nüfusun azalması gibi nedenlerle ülkenin içinde bulunduğu kötü koşulların ancak yetiştirilecek nitelikli yurttaşlar eliyle düzeltilieceğine duyulan inanç da etkili olmuştur. Bu sebeple kadının annelik rolü yoğun şekilde tartışılmıştır.

Meşrutiyet Dönemi'nin toplumsal koşullarında bir erkeğin ev işi yapmasının gerçekliğin çok uzağında olduğu, dolayısıyla tartışma gündeminde en ufak şekilde yer almadığı görölmektedir. Ancak çocuk terbiyesinde birinci derecede anne sorumlu olmasına rağmen babanın rolü üzerinde de durulduğu görölmektedir. Tanzimat'tan itibaren kadınların cinsiyete göre sıkı bir mekânsal ayırımın görüldüğü kamusal alanda görünür olma, vapurda, sokakta, mesire alanlarında var olma mücadelesi verme gibi sorunlarının olduğu bir dönemde, yerleşik aile içi cinsiyet rollerine sıranın gelmemiş olması normal karşılanabilir. Anlaşıldığı kadarıyla eğitilmiş kadınlar dahil hiçbir kadının aile içinde kadının rollerine itirazı yoktur. Erkeklerden yardım bekleme söz konusu değildir. Erkekten beklenen eğer

²⁵¹ Akagündüz, *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*, ss.170-182.

²⁵² Duben, Behar, a.g.e., s.160.

²⁵³ a.g.e., s. 241.

²⁵⁴ Çakır, a.g.e., s.438.

maddî imkânlar elveriyorsa ev işlerinin yükünü azaltacak yardımcı sağlamasıdır. Eğitimin yükselmesiyle ev idaresi ve çocuk yetiştirmenin gelişigüzel yapılacak alelade işler olmadığı kanaati hâkim olmaya başlamıştır. Modern değerler olan verimlilik ve rasyonellik ilkesinin aile için de söz konusu olduğu, ev idaresi, eşler arası ilişkiler, dikiş-nakış, annelik gibi bir kadının evi çekip çevirme dairesi içine giren tüm işlerin profesyonel şekilde yapılmasını içeren bir eğitim modeli öngörülmüştür. Kadınların çalışması ya ekonomik zorunluluğun bir sonucu ya da öğretmenlikte olduğu gibi vatana hizmet meselesi olarak görülmüştür. Kadınlara yönelik ilk mesleki eğitim veren kurumların öğretmenlik, ebelik, terzilik olması dikkat çekicidir. Bu işlerden terzilik zaten kadının geleneksel sayılan becerisinin teknik usul kazanması şeklinde gerçekleşmiş ve bu meslek, aile içi sorumlulukları fazla etkilemeyecek esnek çalışmayı mümkün kılan bir formda icra edilmiştir. Kız okullarının açılmasıyla kadın öğretmen ihtiyacı doğmuş, ebelik de mahremiyet nedeniyle öteden beri kadın mesleği olmuştur. Yani kadınların mesleki görünürlükleri de ya kadınsı sayılan işlerin bir uzantısı ya da kadınlara atfedilen niteliklere uygun düştüğü varsayılan sevgi, merhamet, bakım içeren meslekler olmuştur. Kadının verili cinsiyet rolleri sorgulanmamış, ataerkillikle beslenen bir kadın söylemi oluşturulmuş kadına birçok hak verilmiş ancak geleneksel rolleri devam ettirilmiştir.²⁵⁵

4. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE KADININ STATÜSÜ VE AİLE İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI (1923-1950)

Türk modernleşmesinin yeni bir aşamasını temsil eden Türkiye Cumhuriyeti Dönemi, hukukî, ekonomik, siyasi, sosyal ve gündelik hayatın birçok veçhesinde Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleriyle süreklilik ilişkisi içerisinde. Toplumsal-gündelik hayatın gidiş yönü Cumhuriyet yıllarında Meşrutiyet çizgisini önemli ölçüde devam ettirmiştir. Gerek rejimin kurucu bürokratları,²⁵⁶ gerekse eğitim, siyaset, hukuk gibi alanlarda Cumhuriyet yeniliklerini uygulayan ilk kuşak, Osmanlı İmparatorluğu'nda yetişen kalifiye şahsiyetlerdir.

Osmanlı-Cumhuriyet arasındaki süreklilik ilişkisine rağmen Cumhuriyet rejimi yönetimi, bu yeni dönemi Osmanlı İmparatorluğu'ndan radikal bir kopuş olarak nitelemiştir. Örneğin, erken Cumhuriyet ders kitaplarında eski Türk tarihi hatta dünya tarihine geniş yer

²⁵⁵ Yıldırım, Seyhan, a.g.m., s.61.

²⁵⁶ Taner Aslan, "İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, 2008, ss 345-377, s.371.

verilirken Osmanlı tarihinin göz ardı edilmesi “kopuş” anlayışının bir yansıması olarak görülebilir.²⁵⁷ Eski rejimin gidip yerine yenisinin geldiğinin en önemli göstergesi ise Batılı kıyafetler içerisindeki yeni Türk kadını olmuştur. Modernliğin alamet-i farikası olarak eğitilmiş, meslek sahibi öncü kadınlar kamusal alanın tüm katmanlarında Cumhuriyet rejiminin sembolü olarak sunulmuşlardır. Batı'nın kültürel inceliklerini içselleştirmiş bu kadınlar aynı zamanda iyi anne-iyi eş, iyi yurttaş rollerini icra ederek geleneği muhafaza etme rolünü de üstlenmişlerdir.²⁵⁸

Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal'in erkek çocuğunun öncelendiği bir çağda manevî evlat olarak çoğunlukla kız çocuklarını seçmesi,²⁵⁹ yaptığı tek evliliği çağdaş Türk kadınının simgesi sayılan Latife Hanım'la gerçekleştirmesi,²⁶⁰ teknik alanları da içerecek şekilde en erkeksi kabul edilen eğitim dallarına dahi kadınların yerleştirilmesinin teşvik edilmesi (Sabiha Gökçen'in dünyanın ilk kadın savaş pilotu olması bu durumun en ileri örneğidir), Batı tarzı giyinmiş kadınların Cumhuriyet'in vitrin yüzleri olarak görünürlük kazanması, yeni kadın imajının afiş, Milli Piyango bileti gibi görsel yayınlarda model olarak sunulması,²⁶¹ kadınların sembolik öneminin göstergeleri olarak okunabilir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra kadınları ilgilendiren önemli düzenlemeler yapılmıştır. 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulüyle mahkemede tanıklık, miras ve mülkiyet hakkı gibi konularda kadınlara erkeklerle eşit yasal haklar verilmiştir. Çok eşlilik yasaklanmış, evlilik için asgari yaşlar belirlenerek çocuk evliliklerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Medeni Kanun'un en büyük başarısı aile kurumu üzerinde devlet kontrolünü kurması olmuştur.²⁶²

Kadınlara birçok Avrupa ülkesinden önce 1934 yılında seçme seçilme hakkı tanınmış²⁶³ ve kadın milletvekillerinin meclisteki temsil oranı dönemin Avrupa ülkelerinden daha yüksek olmuştur.²⁶⁴ Kadın parlamenterler 1939-1943 Meclisi'nde 15, 1943-46

²⁵⁷ Aytaç, *Ailenin Serencamı*, s.126.

²⁵⁸ Yeğenoğlu, a.g.e., s.173.

²⁵⁹ Fatmagül Bertkay, “Türkiye'de Kadın Hareketi: Tarihsel Bir Deneyim”, *Kadın Hareketinin Kurumlaşması: Fırsatlar ve Rizikolar*, çev. Meral Akkent, 1.b., İstanbul: Metis Yay., 1994, ss.18-27, s.24.

²⁶⁰ Kırkpınar, a.g.m., s.19.

²⁶¹ Fatma Acun, “Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, 2007, ss.91-112, s.112.

²⁶² Kırkpınar, a.g.m., s.19; Zehra Arat, “Kemalizm ve Türk Kadını”, *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Bertkay Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss.51-70, s.56.

²⁶³ Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, s.3.; Zehra Arat, a.g.m., s.51.

²⁶⁴ Şirin Tekeli, “Europe, European Feminism and Women in Turkey”, *USA: Women's Studies Int Forum*, V.15 No:1, 1992, ss.139-143.

Meclisi'nde 16 kişi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yüzde 3.7'sini meydana getirmişlerdir.²⁶⁵ 1933 yılında ise ilk kadın muhtar adayının haberi yapılmıştır.²⁶⁶

Atatürk'ün söylevleri ve yapılan eğitim reformları yeni rejimin kadınların eğitimine büyük önem verdiğini göstermektedir. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kız çocuklarının eğitimini iyileştirecek yasal düzenlemelere gidilmiştir. Ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik zorluklara rağmen milli savunmadan sonraki en büyük bütçe eğitime ayrılmıştır.²⁶⁷ Halkçılık ilkesi gereği eğitimin tüm yurttaşlar için ulaşılabilir olması, “dağ başında kendi kendine açıp solan tek bir çiçek”²⁶⁸ kalmaması için öğretmen yetersizliğine yerli bir çözüm olarak Köy Enstitüleri açılmıştır.²⁶⁹ 1938'den itibaren genç kız ve köy kadınlarına ev işleri ve annelik becerileri kazandırmak üzere her köyde 8 ay eğitim veren köy kadınları gezici kursları hizmet vermeye başlamıştır.²⁷⁰ Halkevleri İstanbul hayatının tiyatro, balo, gösteri gibi sanatsal alanlarının taşraya yayılmasında aracı işlev görmüştür.²⁷¹ Atatürk, kadının eğitim durumundaki aksaklıkların düzeltilmesine Tevhid-i Tedrisat kanunu ile başlamış, böylece Türk kadınlarına 1926 yılından itibaren harp okulları dışında tüm eğitim kurumlarına girme hakkı tanınmıştır. Temel eğitim zorunlu hâle getirilmiş²⁷² ve 1927 yılında Türkiye'nin bütün ortaokullarında karma eğitim başlatılmıştır. Cumhuriyet'in ilk 20 yılı içerisinde erkek teknik okullarının yanı sıra kız teknik okulları da hizmete açılmıştır. Özellikle 1930'lu ve 40'lı yıllarda kız ve erkek teknik okullarının sayısı kızların lehine arttırılmıştır. Örneğin 1938-1939 öğretim yılında 11 erkek ve 13 kız teknik okulu eğitim faaliyetlerine başlamıştır.²⁷³

²⁶⁵ Cezar Yeşim, “Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Roller, 1934-1980”, *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss. 249-266, s. 252.

²⁶⁶ Burak Yenituna, “Çağdaş Türk Kadını İmajı Yaratma Sürecinde Cumhuriyet Gazetesinin Rolü (1930-1935)”, *e-GİFDER, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C.2 S.3, 2014, s.75.

²⁶⁷ Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, ss.39-40.

²⁶⁸ 1940 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in Köy Enstitüleri'ni açarken yaptığı konuşmasında kullandığı ifade. Bkz. Elif Baş, “2. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de Sosyoloji: Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, *Türkiye'de Sosyolojinin Yüzyıllık Serüveni*, ed. Hale Okçay, İzmir: Duvar Yay, 2015, s.97.

²⁶⁹ Ferhat Değer, “1930'lu yıllarda Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi: İsmail Hüsrev Tökin ve Mehmet Ali Şevki Bey”, *Türkiye'de Sosyolojinin Yüzyıllık Serüveni*, ed. Hale Okçay, İzmir: Duvar Yay., 2015, ss. 58-59.; Ekrem Işın, “Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet'in Köy Enstitüleri 1940-1954”, C.1, *İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*, 2012, ss.61-63. ; Kemal Aytaç, “Köy Enstitüleri ve İsmayıl H. Baltacıoğlu'nun Değerlendirmeleri”, *Sosyoloji Konferansları*, S.55, 2017, ss.351-367, s.357.

²⁷⁰ Mahmut Tezcan, *Türk Ailesi Antropolojisi*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2000, s.212.

²⁷¹ Hakan Kaynar, “Yeni Rejimin Gündelik Hayatı”, *Cumhuriyet: Yeni İnsan Yeni Hayat*, ed. Ekrem Işın, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2013, ss. 105-124, ss.113-114.

²⁷² Kartal, “II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası”, s.231.

²⁷³ Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, s.40-41,8

Cumhuriyet Dönemi'nde kadınların çalışma örüntüsü de Osmanlı'yla aynı çizgide devam etmiştir. Kadın işgücü tarımda yoğunlaşırken,²⁷⁴ imalat sanayi ve hizmet sektörü de kadın istihdamının görece yüksek olduğu alanlar olmuştur.²⁷⁵ 1920'li, 30'lu ve 40'lı yıllara ait istatistiki verilerde kadınların geleneksel olarak kadın işçiliğinin yoğun olduğu faaliyet alanlarında toplandıkları görülmektedir.²⁷⁶

Erken Cumhuriyet döneminde işçi kadınlar yine Osmanlı'da olduğu gibi dokumacılık, gıda, içki, tütün sektörlerinde ve sanayileşmiş büyük şehirlerde yoğunlaşmışlardır. Kreş, yuva ve sosyal güvenlik imkânları geçmişteki gibi yok denecek düzeydedir. Ancak 1930'lu yıllardan itibaren devletçi iktisat politikalarının benimsenmesi neticesinde kurulan Kamu İktisadi Teşekkülleri'nde (KİT) çalışan kadın işçilerin şartları iyileştirilmiştir. Bu kuruluşlarda çalışan kadınların ücretleri erkeklere nazaran düşük olma özelliğini korurken özel sektörde çalışan kadın işçilerden yüksek olmuş,²⁷⁷ bu kadınlar kreş ve yuva gibi olanaklardan sınırlı da olsa yararlanabilmişlerdir.²⁷⁸

Kadınların çalışma hayatının düzenlenmesinde en önemli aşama 1936 tarihli İş Kanunu'dur. Bu yasayla erkek, kadın ve çocukların çalışma koşulları yeniden düzenlenmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra çalışma yaşamındaki kadınların sayısal artışı, daha önce kanunlarda yer verilmeyen kadınlarla ilgili hükümlerin İş Kanunu'na eklenmesini gerekli kılmıştır.²⁷⁹

II. Dünya Savaşı'nın etkilerini hissettirdiği 1940'lı yıllarda Türkiye savaşa girmemesine rağmen seferberlik ilan edilmesinden dolayı²⁸⁰ kadın ve çocuk istihdamı artmış, 1937'den 1943 yılına kadar kadın işgücünün oranı %12 oranında yükselmiş, çocuk ve genç istihdamı iki buçuk katına çıkmıştır.²⁸¹ Savaşın bitmesiyle kamu hizmetlerinde çalışan kadınların işlerine son verilmiş ancak erkeklere nazaran düşük ücretli oluşları²⁸² ve

²⁷⁴ 1927 yılında ziraat ile uğraşan kadınların oranı %96.2'dir. bkz. Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, s.52.

²⁷⁵ Makal, "Türkiye'de Kadın Emeginin Tarihsel Kökenleri", s.64.

²⁷⁶ a.g.e., ss.47-48.

²⁷⁷ a.g.e., ss.83-84

²⁷⁸ Makal, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emegi", ss.13-14.

²⁷⁹ Kırkpınar, a.g.m., s.24.

²⁸⁰ 1939'da Türkiye'nin genel nüfusu 17 milyonken 1 milyon erkek terhis altına alındı. Bkz. Mehmet Şehmus Güzel, "Capital and Labor During World War II", *Workers And The Working Class in Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*, ed. Donald Quataert, Eric J. Zürcher, London, Amsterdam: Tauris Academic Studies, 1995, ss.127-145, s.136.

²⁸¹ Makal, "Türkiye'de Kadın Emeginin Tarihsel Kökenleri", s.45.

²⁸² Zafer Toprak, *Türkiyede Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yay., 1982, s.335.

sendikal faaliyetler içerisindeki pasif konumları²⁸³ nedeniyle kadın işçiler, iş piyasasında kalıcı bir yer edinmişlerdir.²⁸⁴

Çitçi, kapitalist dünyada kadınların annelik ve ev sorumlulukları ile iş ikilemine çözüm olacak kurum ve uygulamaların ancak kadınların emeğine zorunlu olarak ihtiyaç duyulduğu savaş koşullarında gündeme geldiğine dikkat çekmektedir.²⁸⁵ Türkiye örneği için de bu tespit geçerlidir. II. Dünya Savaşı yıllarında (1946) Çalışma Bakanlığı, kadın emeğinden yararlanabilmenin ancak kreş açmakla mümkün olduğunu kabul etmekte ve İstanbul'da kadın işçiler için on sekiz kreşin açılması gerektiği belirtilmekteydi.²⁸⁶

1923-24 yılı verilerine göre Cumhuriyet'in ilk kadın öğretmenlerinin Osmanlı'dan tevarüs edilen 1081 öğretmen olduğu görülmektedir.²⁸⁷ Türkiye'de, toplumsal cinsiyet kalıplarının kadınsı olarak kurumsallaştırdığı öğretmenlik, ebelik gibi mesleklerde çok sayıda kadın çalışmaktadır.²⁸⁸ Ayrıca akademisyenlik, tıp, hukuk ve mühendislik gibi yüksek statülü uzman mesleklerde azımsanmayacak oranda çalışan kadının varlığıyla Türkiye gelişmiş ülkelerden farklı bir profil çizmektedir.²⁸⁹

Cumhuriyet Dönemi'nde kentli kadınların ilk evlilik yaşı giderek artmıştır. 1900'ün başlarında 20 yaş civarında evlenen İstanbullu kadınlar 1930'larda 23 yaşın üzerinde evlenmeye başlarken erkeklerin evlilik yaşı 1940'a kadar 30 yaş civarında sabit kalmıştır. Kadın ve erkeklerin yaş farkının azalması iki cins arasında arkadaşça bir ilişkinin demografik koşullarını hazırlamıştır.²⁹⁰ 1930'larda eşlerin birbirlerine hitap tarzı keskin şekilde değişmeye başlamış, isimle veya sen şeklinde hitap etme biçimi yaygınlaşmıştır. Duben'in görüşme yaptığı Nimet Hanım, 1930'larda eşine ismiyle seslendiğini ancak kayınvalidesinin yanında bey diye hitap ettiğini dile getirmiştir.²⁹¹ Yine bu yıllarda orta ve

²⁸³ Kadınların çalışma tarihiyle ilgili yapılan çalışmalarda işçi kadınlar edilgen olarak sunulmuşlar da 1872 ilâ 1907 yılları arasında gerçekleşen 50 grevden 9'u kadınların aktif çalıştığı sektörlerde gerçekleşmiştir. Bkz. Cemile Arıkoğlu Ündücü, Fahri Türk, "Kamu Hayatında Türk Kadını", *Tübar*, S. XXXI, 2012, s.39.

²⁸⁴ Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri", s.40.

²⁸⁵ Tarihsel boyutta farklı ülkelerdeki uygulamalar için bakınız, Çitçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*, ss. 40-42.

²⁸⁶ (Çalışma Bakanlığı, *Çalışma Bakanlığı İlk Yılı ve İlk Hedefleri*, 1946, Ankara: Akın Matbaası, s.85.) akt. Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri:1920-1960", s.57.

²⁸⁷ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, s.58.

²⁸⁸ Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri", s.68.; Çitçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*, s.28.

²⁸⁹ Bkz. Ayşe Öncü, "Uzman Mesleklerde Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982, ss.253-267. ; Meltem Ağduk, "Cumhuriyetin Asil Kızlarından 90'ların Türk Kızlarına... 1990'larda Bir Türk Kızı: Tansu Çiller", *Vatan Millet Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, 5.b, İstanbul: İletişim Yay., 2013, ss.305-306.

²⁹⁰ Duben, Behar, a.g.e., ss.140-141.

²⁹¹ a.g.e., s.241.

hatta ortanın altı ailelerde dahi karı-koca birlikte gezme olgusu artmıştır.²⁹² Özellikle seçkin ailelerde daha önce gündeme gelen babaların çocuk yetiştirme sorumluluklarının ideal olmaktan çıkıp gündelik hayatta yerleşik bir hâl aldığı görülmüştür.²⁹³

1870-1935 yıllarında hayallerin, düşüncelerin çakışmasıyla okur-yazar kitlede ortak bir zihniyet geliştirilmesinde roman, dergi ve gazeteler önemli bir işleve sahip olmuştur. 1930'lu yıllardan itibaren dergi ve gazeteler kadının yerinin evi olduğu fikrini istikrarlı şekilde sütunlarına taşımışlardır.²⁹⁴ Taklitçilikten uzak bir modernleşme yaşayan, evini ve çocuklarını ihmal etmeyen ideal yeni kadını Halil Fikret şöyle tasvir etmektedir: “Orta-üst veya üst sınıfa mensup olan bu kadın yardımcısı ile birlikte ev işleri ve çocuklarıyla bizzat ilgilenen bir kadındır. Zengin bir ailede yetişmesine rağmen evin işlerini yerine getirecek donanımda yetiştirilmiştir. ‘Neşeli’ şekilde ev işlerini yürüttükten ve biraz dinlendikten sonra bu kadın zevkli ve sade şekilde giyinerek misafirlerini ağırlar, çok iyi yabancı dil bilir, piyano çalar.”²⁹⁵

Cumhuriyet’ten sonra kamuoyu nezdinde ideal kadın-erkek çerçevesi magazin basınında da çeşitli biçimlerde sınanmıştır. *Haftalık Mecmua*’nın düzenlediği “Leyla Hanım’ı Kim Alacak?” anketi çok ses getirmiştir. Buna göre hayali bir gelin adayı olarak sunulan Leyla Hanım’ın karşısına tüccar, doktor, asker, öğretmen, yazar, avukat, diplomat, violonist ve bankacı akraba olmak üzere damat adayları konulmuş ve okuyucuların ideal damatı seçmeleri istenmiştir. Anket, savaşın toplumsal normlar üzerindeki etkilerini göstermesi bakımından da önemlidir. Önceki kuşakta en ideal damat adayları olan memurlar yine adaylar arasında yer alırken aday listesine savaşın zenginleştirdiği tüccar sınıfı ve Cumhuriyet devrimlerini temsilen violonist eklenmiştir. Kazanan damat adayı Leyla Hanım’ın küçüklüğünden beri gönül verdiği akraba bankacı olmuştur. Okuyucuların hem gönül verilen, hem Leyla Hanım’la az yaş farkına sahip olan hem akraba olduğu için karakteri bilinen hem de toplum nezdinde kabul gören bir işe sahip olan adayı seçmeleri dikkate değerdir. Aynı derginin düzenlediği ideal gelin anketinde ise Cumhuriyet erkeklerinin tercihi tiyatro, konser, balo gibi mekânlara ayak basmayan, eline erkek eli değmeyen Mediha Hanım olmuştur.²⁹⁶ *Sevimli Ay* dergisinin Darülfunun erkek

²⁹² a.g.e., s.239.

²⁹³ a.g.e., s.253.

²⁹⁴ Akşit, a.g.e., s.172.

²⁹⁵ (Halil F., Hakiki Feminizm, Hayat, No: 92, 30 Ağustos 1928, ss.5-6) akt Durakbaşa, a.g.m., s.44.

²⁹⁶ Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, ss.296-329.

öğrencilerine nasıl bir eş istediklerine dair yaptıkları ankette öğrencilerin %70'i mükemmel bir eşin tüm dikkatini eve veren bir kadın olması gerektiğini ifade etmişlerdir.²⁹⁷

Ancak Cumhuriyet'in erken döneminde farklı görüşlerin de olduğunu görmekteyiz. Örneğin 1930'lu yıllarda İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu tarafından çıkarılan *Yeni Adam* gazetesi akıl ve pratiği birleştiren, çalışkan, realist, toplumcu bir yeni adamı vurgularken, yeni kadını da tanımlamıştır: Ev kadını değil öncelikle tahsilli kadın.²⁹⁸ Çocuğunu iyi eğitebilecek, kocasına hayat arkadaşı olacak bu kadın müspet kafalı bir kadındır. Çocuk doğurma dışında kadının sorumlu tutulduğu bütün işleri erkeklerin ve makinelerin de yapabileceğini öne süren²⁹⁹ Baltacıoğlu, “Kadının yeri divan, evi mutfaktır,” düşüncesini taşıyanları yepyeni bir kadının doğduğunu göremeyen “hayat aptalları” olarak nitelemektedir.³⁰⁰ Kadını evsel alanla sınırlayanlara radikal şekilde karşı koymasına rağmen Baltacıoğlu, kadını benzer bir çerçeveye yerleştirmekten kurtulamaz. Bir yazısında evli kadının on iki meziyetini sıralayan Baltacıoğlu'na göre evli kadın açlığa dayanmalı, tuvaletine dikkat etmeli, bilgisini satmamalı, turşu, reçel, salata yapmasını bilmeli, para gözlü olmamalı, zevkiyle moda dışına çıkmalı, sevimli olmalı, tasarruf yapmalı, sebepsizce kıskanmamalı, neşeli olmalı, erkeğin kaprislerini anlamalı ve çocuk nedir bilmelidir.³⁰¹ Kadınlara eleştirdiği kitleyle benzer bir profil çizen Baltacıoğlu'nun bu tutumunu *Yeni Adam* dergisi üzerine çalışan Köksal Cumhuriyet aydınının kadın konusundaki çelişkili görüşlerinin bir yansıması olarak değerlendirmektedir.³⁰² Ancak Durakbaşa bu durumu bir çelişki olarak algılamamakta yukarıda Türk modernleşmesinin bir görüngüsü olarak sunduğumuz “yaşamın cinsler arasında işlevsel paylaşımı” zihniyetinin dışavurumu olarak ele almaktadır.³⁰³

4.1.1. Erken Cumhuriyet Dönemine Feminist Eleştiri

Cumhuriyet'in kadınlar açısından kazanımları ilk kuşak Cumhuriyet kadınlarının eserlerinde iyimser bir tablo çizilerek yansıtılmış; ancak 1980 sonrasında tarihin eleştirel okumasını yapan bazı feminist akademisyen kadınlar Cumhuriyet Dönemi'ni farklı şekilde yorumlamışlardır. Deniz Kandiyoti, Ayşe Durakbaşa, Şirin Tekeli, Fatmagül Berktaş gibi

²⁹⁷ (Sevimli Ay, Eylül 1926), akt. Özer, a.g.m., s. 222.

²⁹⁸ (İ.H. Baltacıoğlu, “Kadın İdeali”, *Yeni Adam*, No:189, 1937, s.2.) akt. Duygu Köksal, “Yeni Adam ve Yeni Kadın: 1930'larda ve 40'larda Kadın, Cinsiyet ve Ulus”, *Toplumsal Tarih*, S.51, 1998, s.32.

²⁹⁹ Duygu Köksal, a.g.m., s.32.

³⁰⁰ (İ.H. Baltacıoğlu, “Hayat Aptalları”, *Yeni Adam*, No:211, 1938, s.3), akt. Köksal, a.g.m., s.33.

³⁰¹ (İ.H. Baltacıoğlu, Evli Kadının Oniki Meziyeti, *Yeni Adam*, No:205, 1937, s.3), akt. Köksal, a.g.m., s.33.

³⁰² Köksal, a.g.m., s.34.

³⁰³ Durakbaşa, a.g.m., s.43.

akademisyen kadınlar tarihi akışı, toplumsal cinsiyet penceresinden yeniden değerlendirmişlerdir.

Bu eleştirel okumalara göre Cumhuriyet öncesinde, dergi ve gazetelerle sesini duyurmaya başlayan kadınlar özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra bugün dahi feminist sayılabilecek birçok talepte bulunmaya başladılar. Meşrutiyet Dönemi'nde kadınlar erkeklerden farklı özgün ve bağımsız bir sese sahip olmuş,³⁰⁴ “kadınlık kadınıdır” diyerek kadın hak ve hukukunu erkeklerin değil kadınların savunması gerektiği düşüncesini dile getirmişlerdir. Kadınların yükseköğrenim görmesi, işe alımlarda kadınlara yapılan haksızlıklar gibi pek çok konuda kamuoyu oluşturabilmiş, Avrupa gündemini yakından takip ederek siyasal hak taleplerinde bulunmuşlardır.³⁰⁵ Ülkenin selametinin her şeyin üzerinde olduğu Meşrutiyet Dönemi'nde kadın hareketleri, hakim paradigma olan ulusçulukla el ele gitmiş ve bir üst kimlik olarak ulusçuluk kadın hareketlerin yönünü belirlemiş ancak kadınların müstakil bir çizgiye sahip olmasını engellememiştir. Aynı çizgi Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiş fakat kadınların sesleri giderek cılızlaşmış, kadınlar ideolojik dairenin dışında bağımsız bir şekilde var olamamışlardır.³⁰⁶ Kadın hareketlerinin yörengesini belirleyen ulusçuluk ideolojisi vatanperver ve fedakâr bir yeni kadın imajı doğurmuştur.³⁰⁷

Kadın hakları konusunda aktivist bir tutum benimseyen Meşrutiyet kadınları, Cumhuriyet'i coşkuyla karşılamış ancak Cumhuriyet Dönemi'nde kadın politikaları üretmeleri çeşitli biçimlerde engellenmiştir.³⁰⁸ Örneğin Cumhuriyet Halk Partisi'nden de önce Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmak isteyen Nezihe Muhiddin'e izin verilmemiştir. Sonrasında Muhiddin, bir sivil toplum örgütü şeklinde işleyen Kadınlar Birliği'nin başkanlığını üstlenmiş ancak 1935 yılında kadınların tüm haklarına ulaştığı gerekçesiyle

³⁰⁴ a.g.m., s.37.

³⁰⁵ “Zafer Toprak'ın Sabiha Sertel'in 1919 yılında Büyük Mecmua'da çıkan yazıları hakkındaki makalesinden öğrendiğimize göre Sabiha Sertel kadınlar için iltihap hakkını aynı dönemdeki bazı feminist terimlere çok benzer bir dille savunmakta ve erkeklere karşı kadınlık sınıfının taleplerini dile getirmektedir. Sertel'in sözleri bugün için bile Türkiye'de feministlerin benimseyebileceği niteliktedir. Oysa Cumhuriyet döneminde meclise giren kadın milletvekilleri Cumhuriyetin kazanılmış cins eşitliği ideolojisi içinde sosyalleştikten hiçbir zaman kadınlar adına ve kadın talepleri doğrultusunda politika yapmayı benimsememişlerdir.” Bkz. Durakbaşa, a.g.m., s.38.

³⁰⁶ Durakbaşa, a.g.m., ss. 36-37.

³⁰⁷ Berktaş, “Türkiye'de Kadın Hareketi”, s. 22.

³⁰⁸ Türkiye'de kadın hareketleri sınıflandırmalarında II. Meşrutiyet dönemi 1910-1920 yılları arası 1. Dalga kabul edilirken sonraki dönem durgunluk dönemi olarak adlandırılmış, 2. Dalga için 1980'i beklemek gerekmiştir. Bkz. Işıl Gökçürk, “Yeni Toplumsal Hareketlerin Bir Örneği Olarak Türkiye'de Kadın Hareketi”, *Değişim Sosyolojisi: Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişim*, ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi Yay., 2011, ss. 209-224, s.211.

birlik kapatılmıştır.³⁰⁹ Kadın haklarının kadın eliyle kazanılması düşüncesinin radikal savunucusu olan Muhiddin giderek sindirilmiş ve Cumhuriyet rejimi, kadın inkılabını kadınsız gerçekleştirmiştir.³¹⁰ Özetle feminist akademisyenler Cumhuriyet rejiminin izin verdiği dairede edilgen bir şekilde faaliyet gösteren Afet İnan gibi isimlerin ön plana çıkarıldığını, ancak kimi zaman iktidar seçkinleriyle çatışan bağımsız politikalar geliştirmeye çalışan İstanbul kadınlarının devre dışı bırakıldığını, Toska'nın deyimiyle eşiği aşmadığını vurgulamaktadırlar. Örneğin ünü Batı dünyasına yayılan, ardından önemli yapıtlar bırakan Fatma Aliye Cumhuriyet sonrası sessizliğe gömülmüş ve 1936'da vefat haberi gazetelerde, “unutularak ölen bir edip” şeklinde verilmiştir.³¹¹

Ancak Berktaş, kadınların üst ideolojilerin gölgesi altında bağımsız bir hareket geliştiremedikleri ve “izm”lerin hedefleri doğrultusunda araçsallaştırıldıkları söylemine karşın, kadınların ister Cumhuriyet rejimi yanlısı ister muhalif olsun kendilerini var etme yönündeki bilinçli çabalarını, onların tarih yapan özneler olduğunun ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.³¹²

Tarihi tersten okuyan akademisyen kadınlar, kadınların mücadele etmesine gerek kalmadan bir tür “devlet feminizmi”³¹³ sayılacak bir politika sayesinde kadın haklarının devlet tarafından kadınlara verildiği şeklindeki yaygın söyleme de karşı çıkmaktadırlar. Bu kadınlar, Cumhuriyet döneminde kadınlara verilen kapsamlı hakların tepeden inmediğini uzun yıllar süren kadın hakları mücadelesinin ve savaşlarda erkeklerle omuz omuza savaşan kadınların yükselen statüsünün bir sonucu olduğunu ileri sürmektedirler.³¹⁴ Fındıkoğlu da kadınların savaşlardaki aktif faaliyetlerinin haklarını kazanmalarında etkili olduğunu düşünmektedir.³¹⁵

Cumhuriyet döneminde kadınların lehine yapılan yasal düzenlemeler, toplumun tüm kesim ve bölgelerinde aynı ölçüde yaygınlaşmamış,³¹⁶ örneğin Medeni Kanun kırsal bölgelerde karşılık bulamamış, kadınların gündelik hayatında dikkate değer bir değişime yol

³⁰⁹ Ayşe Gül Altınay, “Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm”, *Vatan Millet Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay , 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2013, s.24.

³¹⁰ Zihnioğlu, a.g.e., ss.22-23.

³¹¹ Toska, a.g.m., , s.76.

³¹² Berktaş, “Cumhuriyet’in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak”, s.2.

³¹³ Tekeli, “Europe, European Feminism, and Women in Turkey”, s.142.

³¹⁴ Berktaş, “Türkiye’de Kadın Hareketi”, ss.18- 27; Kırkpınar, a.g.m., s.14.

³¹⁵ Fındıkoğlu, “Türklerde Aile İçtimaiyatı”, s.21.

³¹⁶ Kırkpınar, a.g.m., s.16.

açamamıştır.³¹⁷ Medeni Kanun kadınlara bazı haklar sağlamakla birlikte ailenin reisinin erkek olması, kadının ikametinin kocanın ikameti olduğunu kabul etmesi, kadının çalışmasını kocasının iznine bağlaması gibi erkeği üst hiyerarşik konuma yerleştiren maddeler içermiştir.³¹⁸

Kadının mecliste batılı kadınların çoğundan daha erken bir dönemde ve daha yüksek sayısal oranda temsil edilmesini ise Tekeli, Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi ile yönetildiğini ispat etmek ve ülkeyi dönemin faşist devletlerinden ayırmak için izlediği bir strateji olarak yorumlamaktadır.³¹⁹ 1920-1945 yılları arasında kadınların sembolik görünürlüğü o kadar önemlidir ki Cumhuriyet'in ilk yıllarında Doktor Fatma Mehmet gibi kimi milletvekilleri Büyük Millet Meclisi'ne kendi iradelerine rağmen getirilmiştir.³²⁰

Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında eğitimde eşitlikçi cins ideolojileri uzman mesleklerde kadınlara da yer açılmasını sağlamıştır.³²¹ Pozitivist paradigmanın etkisiyle Avrupa'dan farklı olarak kadın akademisyenlerin sosyal bilimlere göre "daha bilimsel" kabul edilen fen bilimleri alanına girmeleri teşvik edilmiştir.³²² Ancak eğitim olanaklarından kırsal bölge kadınlarının yararlanma oranı düşük olmuş, ortaöğrenim ve yükseköğrenim görme genellikle kentli kadınlara özgü bir olgu olmuştur.³²³ Öncü, Türkiye örneğinde eğitimin üst basamaklarına tırmanan ve uzman mesleklerde çalışan kadınların ayrıcalıklı bir toplumsal sınıfa mensup olduğunu ortaya koymaktadır.³²⁴ Hukuk ve tıp gibi uzmanlık gerektiren mesleklerdeki kadınların büyük çoğunluğunun kentli, meslek sahibi ya da memur kökenli ailelerde yetiştikleri görülmektedir.³²⁵ Çitçi, seçkin kadınları üst hiyerarşik konuma oturtan meslekî dağılımların az gelişmiş ülkelere özgü olduğunu ve çok az sayıda kadının yüksek statülü mesleklere erişim imkânı olduğunu belirtmektedir.³²⁶ Yetenekli genç erkekler

³¹⁷ Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürlerarası Perspektifler", *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Bertay Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss.143-154, ss.143,144. ; Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, s.3.

³¹⁸ Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, s.27.; Zehra Arat, a.g.m., s.57.; Bertay, "Türkiye'de Kadın Hareketi", s.26.

³¹⁹ Bkz. Şirin Tekeli, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayatındaki Yeri", *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982, ss.375-396, ss.376-381.

³²⁰ Alkan, Çakır, a.g.m., s.236.

³²¹ Durakbaşı, a.g.m., s.31.

³²² Durakbaşı, a.g.m., s.34.

³²³ Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, s.4.

³²⁴ Bkz. Öncü, a.g.m., ss.253-267

³²⁵ Kadioğlu, a.g.m., s.97.; Ayrıca bkz. Feride Acar, "Türkiye'de Kadınların Yüksek Öğrenim Deneyimi," *Türkiye'de Kadın Olmak*, Ed. Necla Arat, İstanbul: Say Yayınları, 1994, ss. 195- 211, ss.198-199.

³²⁶ Çitçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*, s.77.

ve varlıklı ya da eğitilmiş seçkin aile kızları için Cumhuriyet'in ilk 20-30 yılında inanılmaz imkânların bulunduğunu belirten Durakbaşa, meslek sahibi öncü kadınların sözlü tarih çalışmalarından anlaşıldığı kadarıyla ayrımcılığa uğramadan mesleklerini icra ettiklerini ifade etmektedir. Cumhuriyet'in ilk kuşak kadınlarının anıları incelendiğinde bu kadınların hatıralarında ev içi rollerini küçümsedikleri ve benliklerini tanımlamada meslekî rollerini ön plana çıkardıkları dikkat çekmektedir. Durakbaşa, aynı zamanda ilk kuşak seçkin kadınların babalarıyla aralarında gizli bir anlaşma varmış gibi görüldüğünü iddia etmektedir. Babalarının desteğiyle eğitimlerini tamamlayan ve mesleki statü elde eden bu kızlar bunun karşılığında iki cinsin bir arada olduğu ortamlarda sosyalleşmelerine rağmen aile şerefini zedeleyici hareketlerde bulunmaz ve ailelerine uygun bir gençlik evlilik yaparlar.³²⁷

Kandiyoti de ulusu eğiten yurtsever öğretmenler olarak konumlandırılan Cumhuriyet'in yeni kadınının ahlâkî endişeler sebebiyle adeta bir cinsiyetsizleştirme politikasına³²⁸ tabi tutulduğunu iddia etmektedir. Kadınlar ancak koyu renk tayyör, kısa veya toplu saçlarıyla, makyaj, süs gibi dışılığı belirginleştiren eylemlerden uzak durarak erkekler dünyasının dokusunu bozmayacak şekilde kamusal alana dahil olabilmıştır.³²⁹ Böylece kadınlar hem Osmanlı'dan kopuşun modern simgeleri hem de toplumsal dokunun çözümlenmesini engelleyen emniyet sübapları olarak ağır bir yükün altına girmişlerdir.³³⁰ Cumhuriyet'in kadın imajı her konuda erkeğin yardımcısı, arkadaşı olan ama öncelikli vazifesi annelik olan, mesleki yaşamı ulusa hizmet olarak gören ve daha çok anneliğin uzantısı sayılan öğretmenlik, hemşirelik gibi meslekleri icra eden kadınlar olmuştur.³³¹

Öğretmenler, devlet memurları, bürokratlar gibi eğitilmiş gruplara ayrıcalık sağlayan Cumhuriyet rejimi yeni bir orta sınıf eliti yaratmıştır. Özellikle eğitilmiş orta sınıf kadınlarla kırsal bölge kadınları arasındaki keskin sınıfsal ayrım Türkiye'nin yapısal bir özelliği olarak kurumsallaşmıştır.³³² Cumhuriyet vaatlerinin kırsal kökenli kadınların büyük çoğunluğu için gerçekleşmediği görülmektedir.³³³ Ancak, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet

³²⁷ Durakbaşa, a.g.m., ss. 42-48.

³²⁸ Cumhuriyet Dönemi heykellerini inceleyen bir çalışmada bu cinsiyetsizleştirme çabasının heykellere de yansdığı iddia edilmektedir. Çalışmaya göre kadınlar heykellerde kadınlık kimliğinden arınık bir şekilde erkeğin yanında onu tamamlayan bir unsur, ulus devletinin bir neferi olarak anlatılmıştır. Bkz. Dilek Metin Sert, *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Erken Cumhuriyet Dönemi Temsili Slogan Heykellerine Bakış*, (Tezsiz yüksek lisans dönem projesi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yy., s.49.

³²⁹ Bkz. Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*.

³³⁰ Kadioğlu, a.g.m., s.94.; Berktaş, "Türkiye'de Kadın Hareketi", s.23.; Durakbaşa, a.g.m., s. 42.

³³¹ Ayça Gelgeç Bakacak, "Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.44, 2009, ss.627-638, s.635.

³³² Ayşe Durakbaşa, *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim yay., 2007, ss. 92-93.

³³³ Kadioğlu, a.g.m., s.97.

yenilikleriyle özellikle orta sınıf eğitilmiş ve kentli kadınların hayatında gerçekten ilerlemeler kaydedildiğinin altını çizmek gerekmektedir. Eğitim aynı zamanda az sayıda alt, orta sınıftan kızlar için de dikey hareketlilik aracı olmuştur. Özellikle dişil rolleri profesyonel şekilde icra eden ev kadınları yetiştirmek amacıyla kurulan ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılan yegâne okullar olarak Kız Enstitüleri³³⁴ Türkiye'nin doğusundan batısına çok sayıda kız öğrenciye ev sahipliği yapmıştır.³³⁵ Bu okullar orta sınıf kadınlık normlarının orta sınıf kent kızlarına, alt sınıfa hatta Türkçe bilmeyen Kürt kızlarına kadar ulaşmasında aracı bir rol üstlenmişlerdir. Kız enstitülerinden mezun olan kızlar, evin düzeninden ev işlerinin yapılış sırasına, annelik ve ev kadınlığı formlarına kadar bugün ortalama bir Türk ailesinde sıradan kabul edilen birçok uygulamanın uzun vadede yerleşmesinde ve kendi kurdukları ailelerde ev kadınlığı ve anneliğin modern ölçütlere göre yeniden inşa edilmesinde çok önemli bir rol oynamışlardır.³³⁶

Cumhuriyet Dönemi'nde gelecek nesilleri eğitime misyonu nedeniyle kızların eğitimine büyük önem verilmiştir. Ancak 1942-43 eğitim yılında ortaöğretimdeki kız öğrencilerin %74'lük diliminin meslekî ve teknik okullara devam etmesi ve eğitim gören kızların yarısının Kız Enstitüsü öğrencisi olması üzerinde durulması gereken bir konudur.³³⁷ Kız Enstitüsü dışında Akşam Kız Sanat Okulları'nın açılması ve köy kadınlarına ev işleri ve çocuk bakımını modern yöntemlerle öğretmek üzere düzenli seminerler verilmesi, ev işleri ve anneliği rasyonel şekilde yerine getiren kadınlar yetiştirme amacının bir parçası sayılabilir. Kız Teknik Okulları'na devam eden kız öğrenci sayısının 1923-24 öğretim yılında 505 iken, 1940-41 öğretim yılında 16.500'e çıkmasının önemi, bu okulların toplumu dönüştürme işlevi göz önünde bulundurulduğunda anlaşılabilir.³³⁸

Ev işinin rasyonelleşmesi ve teknik hâle getirilmesi konusunda, Yael-Navaro Yaşın'ın erken Cumhuriyet Dönemi (1928-1940) yılları arasında modernleşmenin rasyonelleşme ve verimlilik ilkelerinin ev içine uyarlanmasına yönelik eğitim veren Kız Enstitüleri üzerine yaptığı çalışma dikkate değerdir. Modernleşme çabalarının doruk noktasında olduğu bu yıllarda Kız Enstitüleri, eski kuşakların ananevi-iptidai bir şekilde yürüttükleri bulaşık, yemek, ütü, temizlik, dikiş, nakış ve çocuk bakımını kapsayan ev

³³⁴ Akşit, a.g.e., s.17.

³³⁵ Kız Enstitüleri'nde 1930-31 yılında 423; 1950-51 yılında 8357, 1970-71 yılında 11.300 kız öğrenci eğitim görmüştür. Bkz. Taşkiran, a.g.e., s.154.

³³⁶ Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, ss. 221-224.

³³⁷ Zehra Arat, a.g.e., s.64.

³³⁸ Yael Navaro Yaşın, "Evde Taylorizm: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Ev İşinin Rasyonelleşmesi (1928-40)", *Toplum ve Bilim*, çev. Şenay Özden, S.84, 2000, ss.51-73, s.16.

işlerini rasyonel bir şekilde bürüme gayesi gütmüştür. Bu okullarda ev işleri, verimliliğin artırılması, ev eşyalarının, mutfak kaplarının vs. enerjiden ve zamandan tasarruf edecek şekilde yerleştirilmesinden, mutfak lavabolarının iş verimini düşürmeyecek şekilde kadınların boylarına göre yapılması gerekliliği vurgusuna kadar ayrıntılı şekilde tarif edilmiştir. Kızlara ev işlerini “en iyi tek yolla” standartlaştırılmış bir biçimde yapmanın yöntemleri öğretilmiştir. Örneğin bu okullarda verilen eğitime göre yemek yaparken ölçüler ve kalori cetvelleri kullanılmalı, bulaşıklar önce sınıflandırılıp sonra yıkanmalı, dikiş tıpkı fabrikanın işleyiş mantığında olduğu gibi parçalara bölünerek teknik şekilde dikilmeliydi. Enstitülerde ev işleri gelişigüzel yapılamayacak kadar profesyonel bir iş sahası olarak ele alınmış ve ev işlerini yerine getiren kadınların zamanlama cetveliyle hangi günler hangi işleri hangi saatte yapacakları dinlenme saatlerini de içerecek şekilde tüm ayrıntılarıyla programlanmıştı.³³⁹ Kız Enstitülerinde Kız Sanayi Mekteplerindeki “sanayi” yani kızlara meslek edindirme vurgusu kalkmış, enstitü mezunu kızların bir meslek edinmeleri değil Cumhuriyet ideolojisini benimseyip yeniden üretmeleri amaçlanmış ve bu kızların yeri evleri olarak konumlandırılmıştır.³⁴⁰

Geleneksel cinsiyet rollerini sürdürmeye yönelik uygulamalar meslek liseleri dışındaki kurumlarda da görülmüştür. Örneğin erkek çocukların beden ve askerlik derslerini işlediği saatlerde kızlar ev idaresi, çocuk bakımı, dikiş-nakış dersleri görmüşlerdir. Karma eğitime geçilmesiyle kızlar da beden ve askerlik derslerini almaya başlamış ancak farklı uygulamalar devam etmiştir. Örneğin erkek çocukları el işi dersi adı altında kitap ciltleme, ağaç işi, ebru gibi sanatlar öğrenirken, kızlara aynı saatlerde ev işi derslerinde yemek pişirme, turşu yapma, dikiş dikme ve çocuk bakımı gibi beceriler kazandırılmıştır. Öğretmen okullarında erkek öğretmen adaylarına resim, el sanatları, kaligrafi gibi dersler kızlardan iki kat fazla verilmiş, bunun yerine kız öğretmen adayları dikiş, ev idaresi (çamaşır, ütü ve temizlik) nakış ve çocuk bakımı dersleri almışlardır.³⁴¹

Birçok milliyetçi önder gibi Atatürk de geleneksel düşünceyi dönüştürücü gücünden dolayı eğitime önem vermiştir.³⁴² Cumhuriyet elitleri ailenin geleneksel hayatı yeniden üretme işlevini azaltmak için yeni toplum düzenini inşa etmede eğitimi önemli bir araç

³³⁹ Ev içi yaşamdaki zihniyet ve pratiklerdeki değişme özellikle orta sınıf ve üst orta sınıfların toplumsal tarihinin önemli bir vechesini oluşturur. Bkz. Durakbaşa, a.g.m., s.43.

³⁴⁰ Akşit, a.g.e., s.144.

³⁴¹ Necla Arat, a.g.m., ss. 65-67.

³⁴² Arat, a.g.m., s.54.

olarak kullanmışlardır.³⁴³ Yukarıda genel hatlarıyla izah edilen orta sınıf normlarını belirleyici ve dönüştürücü tarzda bir eğitim veren Kız Enstitüleri'nin yanı sıra temel eğitimden itibaren ders kitaplarının metin ve görsellerinde ideal kadınlık ve erkeklik modelleri ön plana çıkarılmıştır. Ders kitaplarını analiz eden çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla bu kitaplarda orta sınıf değer ve normları idealize edilmiştir. Özellikle ilköğretim seviyesinde çocuklar “arzulanan” kadın-erkek cinsiyet rollerini pekiştiren bir müfredatla yetiştirilmişlerdir. 1928-1998 yılları arasındaki 1125 ilköğretim ders kitabını incelediği çalışmasında Gümüšoğlu, 1945 yılından itibaren içeriklerin kadınlar aleyhine değişmeye başladığını, 50'li yıllardan itibaren bu eğilimin belirginleştiğini iddia etmektedir. Gümüšoğlu'na göre erken Cumhuriyet yılları ders kitaplarında anne-baba sevgi temelli bir yuva kurmakta ve sorumluluk açısından hiyerarşik bir sıralamanın olmadığı bu ailede, kadın ile erkeğin rolleri kadın işi-erkek işi olarak kesin sınırlarla ayrılmamaktadır. 1930'lu yıllardaki kitaplarda anne baba çocuk arasında sıcak, paylaşım temelli bir ilişki öne çıkmaktadır.³⁴⁴

Aynı dönem ders kitaplarını (1928-1945) inceleyen Kancı, Şerifsoy ve Üstel ise kitap içeriklerini daha farklı şekilde yorumlamışlardır. Kancı'ya göre bu dönem ders kitaplarında kadın erkeğe tabi ama ortaklık içerisinde sunulmakta ve orta sınıf kadın ve erkekleri idealize edilmektedir. Annelik üzerinden şekillenen yeni kadınlık kurgusunda temizlik, çamaşır, bulaşık, yemek, ütü, dikiş hatta çocuk bakmak gibi fiziksel emek gerektiren tüm işler anneliğin bir uzantısı olarak gösterilerek doğallaştırılmaktadır. Modern giyimli, eğitilmiş, bakımlı olarak resmedilen orta sınıf kadınlar, bir yandan ev içinde geleneksel rollerini sürdürürken diğer yandan modernliğin göstergesi olarak çocuklarına bir şeyler öğretirken, ailecek gezmeye çıkan, konuk ağırlayan, gerektiğinde yardımcı/dadı çalıştıran yani kamusal görünürlüğü olan kişiler olarak sunulmaktadır. Hiç durmadan çalışan bu fedakâr kadın bütün bu işleri neşe ve mutlulukla yerine getirmekte, hatta işten yorgun gelen eşini tatlı sözlerle motive ederek taze bir enerjiyle ertesi gün işe gitmesini sağlamaktadır. Orta sınıf erkeği ise eğitilmiş, çağdaş kıyafetli, meslek sahibi ve aile reisi olan bir babadır. Ailenin geçimini sağlayıp aileyi geçindirme sorumluluğu vardır. Sıklıkla gazete okurken ve çocuklarına

³⁴³ Mahmut H. Akın, “Muhafazakârlığın Direnme Odağı Olarak Aile”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi: Medeniyetin Temel Kurumu Aile*, S.31, 2012, ss.3-20, s.15.

³⁴⁴ Firdevs Gümüšoğlu, “Cumhuriyet Dönemi'nin Ders Kitaplarında Cinsiyet Rollerini (1928- 1998)” *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss.101-128, ss.103-122.

eğitici konuşmalar yaparken resmedilir. Sağlıklı ve güçlü bir bedensel yapıya sahiptir. Kadın ve çocuklarının koruyucusu olarak öne çıkar.³⁴⁵

Gümüšoğlu'nun eşitlikçi olarak değerlendirdiği Cumhuriyet ailesi, ders kitaplarını inceleyen farklı araştırmacılarla hiyerarşik bir aile olarak tanımlanmıştır. Örneğin Şerifsoy 1928-50 arası ilk ve ortaokul aile ve yurt bilgisi kitaplarının içeriği ile ilgili yaptığı çalışmada kadın ve erkek arasında eşit olmayan bir ilişkinin olduğunu ileri sürer. 1936 yılında yayınlanan ilkokul programında aile bilgisi dersinin amaçlarından biri “erkek ve kadının aile ocağındaki vazife ve rolünü iyice kavratmak” olarak dile getirilmektedir. Ders kitaplarında baba son sözü söyleyen üst merci olarak konumlandırılırken anne babaya göre ikincil roller üstlenen bir görünümde sunulmaktadır.³⁴⁶ Ders kitaplarını inceleyen çalışmalarda Cumhuriyet Dönemi ailesinde kadının konumuna en iyimser yaklaşan Gümüšoğlu, aile ve evsel alana dair sorumlulukları cinsiyete göre düzenleme temasını ön plana çıkaran aile bilgisi kitaplarının diğer kitaplardan farklı şekilde değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Yazara göre yeni rejimin asıl hedefi meslek sahibi Cumhuriyet kadınları yetiştirmektir. Ancak dönemin koşulları gereği pek çok kadının meslek sahibi olamayacağı gerçeğinden yola çıkılarak aile bilgisi kitaplarıyla en azından iyi bir anne ve ev kadını rolünü üstlenen “Cumhuriyet ev kadınları” yetiştirmek amaçlanmıştır.³⁴⁷

İyi anne, iyi eş, vatansever yurttaş ve erkeğin hayat arkadaşı olarak idealleştirilen yeni kadın, sadece ders kitaplarında değil kitle iletişim araçları ve Atatürk'ün söylevlerinde de ön plana çıkarılmıştır. Kadın ve erkek söylemlerde eşit yurttaşlar olarak tasvir edilmelerine karşın farklı sorumlulukları yerine getiren bireylerdir. Özellikle annelik etrafında biçimlenen bu kadınlık söylemi cinsiyete göre işbölümünün ayrışmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Arat, Atatürk'ün demeçlerinde erkeklere merkezi önem verildiğini, kadınlara ise modernleşme sürecinin hızlandırıcısı, modern anneler olarak daha arka plan roller biçildiğini iddia etmektedir.³⁴⁸ Mustafa Kemal Atatürk'ün şu cümleleri dönemin bakış açısını özetler niteliktedir: “Her aşamada olduğu gibi toplum yaşamında da işbölümü vardır. Bu genel işbölümü arasında kadınlar kendileri ile ilgili görevleri yapacakları gibi aynı

³⁴⁵ Tuba Kancı, “Erken Cumhuriyet Dönemi (1928-1945) Ders Kitaplarında Kadınlık ve Erkeklik Kurguları”, *Kimlikler Lütfen: Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili*, der. Gönül Pultar, Ankara: ODTÜ Yay., 2009, ss. 106-115.

³⁴⁶ Selda Şerifsoy, “Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, (1928-1950)”, *Vatan Millet Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, 5.b, İstanbul: İletişim Yay., 2013, ss.178-179.

³⁴⁷ Gümüšoğlu, a.g.m., s.127.

³⁴⁸ Zehra Arat, a.g.m., ss.52-54.

zamanda toplumun refahı, mutluluğu için gerekli olan ortak çalışmaya da katılacaklardır. Ev işleri kadının en ufak ve önemsiz görevidir. Kadının en büyük görevi analıktır.”³⁴⁹

Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve sonraki dönemleri Türk modernleşmesinin farklı aşamaları olarak tanımlayan Sancar da aynı şekilde bu evrelerin hepsinde kadın ve erkeklerin işlevsel olarak farklılaştığını ileri sürmektedir. Modernleşme döneminde tarih yapıcı kararları alan erkeklere karşılık kadınlar ailenin modernleşmesini sağlama görevini üstlenmişlerdir.³⁵⁰ Cumhuriyet Dönemi’nde de aynı politikalar devam etmiş erkeklerin modern ulus devlet, kadınların geleceğin mimarlarını yetiştirecekleri modern aileler kurduğu bir modernleşme seyri izlenmiştir. Türk modernleşmesinde siyaset erkeklere, sosyo-kültürel dönüşüm görevi ise kadınlara bırakılmıştır.³⁵¹

Özetlemek gerekirse erken Cumhuriyet Dönemi (1925-1950) modern Türk ailesi inşa etme çabalarının yaşandığı yıllar olmuştur.³⁵² Dönem araştırmaları, kadınların yasal olarak eşit yurttaşlar olarak konumlandırıldığını, bürokratik alanın dokusuna uygun davrandığı sürece kamusal alanın kapılarının kadınlar için sonuna kadar açıldığını ortaya koymaktadır. Kadınların evlilik yaşının, eş seçiminde bireysel kararlarının, eğitim düzeylerinin artması, boşanma hakkının kazanılması gibi veriler 1930’larda kadının konumunda önemli ilerlemeler olduğunu göstermektedir. Ancak bu değişiklikler kadının evsel rollerini ne ölçüde etkilemiştir? Kadının sosyal hayatına dair somut verilerin varlığına karşın evdeki rollerinin karmaşıklığı bu konuyu değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.³⁵³ Özellikle kadın araştırmaları alanında yapılan ayrıntılı çalışmalar bu dönemde her ne kadar meslekî ve sosyal konumları güçlendirilmiş olsa da kadınların öncelikli görevlerinin annelik ve onun uzantısı gibi algılanan ev kadınlığı olarak tanımlanmaya devam ettiğini göstermektedir. Bünyesinde modern ve millî değerleri ustaca harmanlaması beklenen yeni kadın ağır bir yükün altına girmiştir. Ev işlerini yardımcılar aracılığıyla sürdüren üst sınıf uzman meslek sahibi kadınların aksine ev işinde evlatlıklardan yardım alan³⁵⁴ veya kendisi üstlenen orta sınıf

³⁴⁹ Şerifsoy , a.g.m., s.177.

³⁵⁰ Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, s.306.

³⁵¹ a.g.e., ss.123-124,192.

³⁵² Ahmet Murat Aytaç, “Türkiye’de Ailenin Tarihsel Dönüşümü:1925-2010”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, der. Faruk Alpkaya, Bülent Duru, 3. Baskı, Ankara: Phoenix Yay., s.299.

³⁵³ Duben, Behar, a.g.e., s.231.

³⁵⁴ Ferhunde Özbay, “Türkiye’de Ev Emeginin Dönüşümü: 19. Yüzyıldaki Osmanlı Ev Kölelerinden Günümüzdeki Kaçak Göçmen İşçilere”, *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emegi*, ed. Ahmet Makal, Gülay Toksöz, Ankara: İmge Kitapevi, 2015, s.104.

kadınlarının ev içi sorumluluklarına iş yükü de eklenmiştir.³⁵⁵ Ancak Cumhuriyet'in yeni değerleri içerisinde sosyalleşen yeni kadınlar geleneksel rolleri sorgulamamışlardır.³⁵⁶ Örneğin 1930'lu ve 40'lı yıllarda dünyaya gelen üst sınıf kadınlarla derinlemesine görüşme yapan Bora, bu kadınların eşleriyle yoğun dayanışma içerisinde olduğunu ancak "cinslerin eşit ama farklı" düşüncesini içselleştirmeleri nedeniyle ev işlerinin cinsiyete göre ayrışmasından rahatsızlık duymadıklarını ortaya koymaktadır.³⁵⁷ Arat ise kamusal alanda yer alan kadınların geleneksel kadınlık rollerini de üstlenmesini Kandiyoti'nin ataerkil pazarlık kavramıyla ele almakta, kadınların kamusal alanda eşitlik karşılığında özel alanda geleneksel rollerini sürdürdüğünü iddia etmektedir.³⁵⁸

Cumhuriyet'in sağladığı imkânlarla seçkin bir konumda olduğu sıklıkla zikredilen yeni kadın da aslında ezilmektedir: "Gerçekte bu kadın ezilmektedir. O dönemin koşullarında ayrıcalıklı bir zümre sayılan devlet memuriyetinde toplanmış olan bu kadınların aileleri memur maaşıyla zar zor geçinirler. İşte geçen uzun çalışma saatlerinden sonra ev işi, çocuk bakımı, sökükleme, dikiş onların omuzlarındadır. Kendisi gibi aydın memur olan kocası onunla ev sorumluluğunu paylaşmak bir yana, ondan ailenin reisi sıfatıyla bir ev kadını ile evlenmiş olsa nasıl itina, ihtimam, itaat görecekti idiye onun aynısını bekler. Madem ki öncüdür, seçkindir, fedakârlıkta da öyle olmalıdır. Devlet katındaki rollerine karşın geleneksel aile içi ilişkilerini değiştirmeyen bu kadınlar çifte emeği, küçük görülmeyle sineye çeker birer martir- kahraman gibi davranır, aynı rol kalıbını kızlarına ileterek kendilerini başkalarının gözünde haklı kılmaya çalışırlar."³⁵⁹

5. 1950'DEN GÜNÜMÜZE TÜRK AİLESİNDE KADININ STATÜSÜ VE AİLE İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI

5.1. Siyasal- Ekonomik Gelişmeler ve Kadın Hareketleri

1950'den günümüze kadarki uzun süreçte, ülkemizde yaşanan değişimleri genel hatlarıyla özetlemek gerekirse ilk olarak Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği 1950 yılının siyasal tarih açısından bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Büyük bir dünya savaşının

³⁵⁵ Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, s.3

³⁵⁶ Ağduk, a.g.m., s.306.

³⁵⁷ Aksu Bora, "Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü", *Yerli Bir Feminizme Doğru*, yay.haz. Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe, İstanbul: Sel Yay., 2001, ss.77-105, s.89.

³⁵⁸ Ağduk, a.g.m., s.306.

³⁵⁹ (Aysel Özakin, Genç Kız ve Ölüm, YAZKO, 1981) akt. Şirin Tekeli, "Türkiye'de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine", s.52, http://www.halkevleri.org.tr/sites/default/files/indir/01-11-2010-tekeli_turkiyede_feminizm.pdf, (Erişim Tarihi, 20/06/2019).

ardından, ülke kaynaklarının tükendiği, halkın yoksullaştığı bir evrede kurulan Cumhuriyet rejiminin uzun yıllar süren CHP iktidarı döneminde, özellikle II. Dünya Savaşı yılları ve sonrasında uygulanan sıkı kemer sıkma ve yüksek vergilendirme uygulamalarından dolayı halkın hükümete karşı hoşnutsuzluk düzeyi artmıştır. Bu toplumsal koşullar altında enflasyon nedeniyle zor ekonomik şartlarda yaşayan işçi, köylü ve memur grupları ile ağır vergiler ödeyen orta ve üst düzey tüccar ve sermaye sahipleri hükümete olan desteklerini çekip muhalif siyasal hareketleri desteklemişlerdir.³⁶⁰ Demokrat Parti'yi iktidara taşıyanlar Cumhuriyet'in imkânlarından yararlanan şehirli orta-üst sınıftan ziyade kırsal bölgelerde yaşayan geleneksel-dindar insanlar olmuştur. Mardin'in çözümlemesiyle Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi çevrenin merkez üzerindeki ilk belirleyici etkisini göstermektedir.³⁶¹

1946 yılından itibaren safını Amerika olarak seçen Türkiye'de Demokrat Parti yıllarında, devletçilik ilkesi yerini liberal politikalara ve tarımda gelişmeye odaklanan bir sanayileşme politikasına bırakmaya başlamıştır.³⁶² Tarımda mekanizasyon ile Türkiye'nin demografik çehresini değiştiren ve etkileri günümüze kadar süren kırsal bölgelerden kentlere göç olgusu gündeme gelmiştir. Demokrat Parti Dönemi'nde aynı zamanda altyapı çalışmalarına ağırlık verilmiş, ulaşım, kitle-iletişim ve haberleşme imkânlarının kırsal bölgeleri de kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır.³⁶³

1950-1980 yılları iki askerî darbe ve bir muhtıranın yaşandığı, siyasal açıdan çalkantılı yıllar olmuştur. Özgün bir demokrasi deneyimine sahip olan Türkiye'de siyasal hayattaki bu büyük kırılmalar toplumsal gündelik hayatta da önemli dalgalanmalara yol açmıştır. Kadın hareketleri konusunda ise eleştirel feminist kadın akademisyenlerin Cumhuriyet Dönemi'nde bağımsız kadın hareketlerin kesintiye uğradığı, Cumhuriyet'in yeni kadınlarının kendilerine sunulan yasal ve kamusal haklarla yetinerek 1980'lere kadar mesleklerini icra eden profesyonel kadınlar ve "kurtulmuş kadınlar" olarak şükran duyguları

³⁶⁰ Nihan Ozansoy Tunçdemir, "Çok Partili Döneme Geçişte Sosyoloji: Niyazi Berkes Ve Nurettin Şazi Kösemihal", *Türkiye'de Sosyolojinin Yüzyıllık Serüveni*, ed. Hale Okçay, İzmir: Duvar Yay., 2015, s.137-138

³⁶¹ Bkz. Şerif Mardin, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. Ali Yaşar Sarıbay, Ersin Kalaycıoğlu, Bursa: Sentez Yay. 6. Bakı, 2016, ss.115-149.

³⁶² Feridun Merter, *1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği)*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1990. s.76. ; Unat, a.g.m., s.22.

³⁶³ Merter, a.g.e., s.75.; Göç ve sanayileşme ise bu yeniden ayağa kalkışın en büyük sebepleri arasında sayılabilir. ; Bkz. Erdinç Yazıcı, "Giriş: Toplum Yapı ve Toplumsal Değişim Perspektifinden. Türkiye'nin Son Yüzyılı", *Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, ed. Erdinç Yazıcı, Ankara: Akçağ Yay.,2017, ss.13-43, s.33.

içerisinde eleştirel bir bilinç geliştiremedikleri ve feminizme sırt çevirdikleri iddiası hatırlanacak olursa³⁶⁴ 1980'lere kadar kadın hareketlerinin gelişmediği öne sürülebilir.³⁶⁵ Nitekim arşiv belgelerine dayanarak 1950-1960 yılları arasında kadın hareketlerini inceleyen bir çalışmada bu dönemde en fazla örgütlenmesi gereken işçi kadınların dahi sendikal faaliyetlerde etkinliklerinin çok zayıf olduğu, kadın hareketlerinin güçlenemediği ortaya konmuştur. Çalışmada bu durumun oluşmasında Türkiye'nin daha radikal sendikal faaliyetler yürüten Avrupa ülkeleri yerine kapitalizme entegre olmuş Amerika'yla yakınlaşmış olmasının etkili olabileceği öne sürülmüştür.³⁶⁶ Tekeli 1950-1970 yılları arasında faaliyet gösteren kadın derneklerinin seçkin üyelerinin her yıl gerçekleştirdikleri törenlerde kazandıkları haklar için şükran duygularını yinelediklerini ve Medeni Kanun'un kadın-erkek eşitliğini önleyen maddelerinin veya karı-koca arasında devam eden eşitsiz güç ilişkilerinin gündemlerinde hiç yer almadığını belirtmektedir.³⁶⁷

Türkiye'de 1980 öncesi güçlenen sosyalist hareketlerin de kadınlara biçtiği rol geleneksel çizgiden pek farklılaşmamaktadır. Sol örgütler içerisindeki kadınların "kadın" oldukları için burjuvaya daha yakın olarak görülmesi nedeniyle kıyafetlerini ve davranışlarını sınırlamak meşru kabul edilerek kadınlar cinsiyetten arındırılmış "bacı" kimliğiyle öne çıkartılmıştır. Kadınlar karar alma sürecinin dışında tutularak, kadınların hareket sınırları erkekler tarafından belirlenmiştir. Kadınların dile getirdiği somut problemler dahi eşitsizlik, sömürü gibi büyük yapısal problemlerin yanında ikincil meseleler olarak kabul edilerek devrim gerçekleştiğinde zaten çözülecek olan sorunlar olarak ele alınmıştır. 1980 öncesinde sol gruplar içerisindeki kadınların birçoğu kadınlık bilincine sahip olmadığı için Türkiye'de sol hareket kadın sorununu gündemine almamış,³⁶⁸ kadınların sol örgütler içerisinde eşitsizlikler karşısında seslerini yükseltebilmeleri 1980'den sonraya kalmıştır.³⁶⁹

³⁶⁴ Konunun bütüncül bir anlatımı için bkz. Şirin Tekeli, "1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, haz. Şirin Tekeli, 6.b., İstanbul: İletişim Yay., 2015.

³⁶⁵ Uluslaşma ve feminist hareket ilişkileri için bkz. Nilüfer Çağatay, Yasemin N. Soysal, "Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı Düşünceler", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, haz. Şirin Tekeli, 6.b., İstanbul: İletişim Yay., 2015, ss.291-300.

³⁶⁶ Abdullah Aydın, Murat Yıldız, "1950-1960 Döneminde Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Yasama Dergisi*, ss.50-67, ss.54-55.

³⁶⁷ Tekeli, "1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar", s.29.

³⁶⁸ Fatmagül Berktaş, "Türkiye Solu'nun Kadına Bakışı: Değişen Bir Şey Var mı?", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, haz. Şirin Tekeli, 6.b., İstanbul: İletişim Yay., 2015, ss.279- 290.

³⁶⁹ Berktaş, "Türkiye Solu'nun Kadına Bakışı", s.280.

1980 askerî darbesiyle başlayan ve günümüze kadar uzanan süreçte Türkiye siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel düzeyde “dönüşüm” olarak nitelenebilecek yapısal aşamalardan geçmiştir. 1980’li yıllar darbenin ardından sol hareketin zayıfladığı, kadın hareketleri ve İslamî hareketlerin geliştiği yıllar olmuştur.³⁷⁰ Bu yıllarda kadınlar kimliklerini sorgulayarak ezilmişliklerine dair görüşlerini daha gür bir sesle dile getirmeye başlamışlardır.³⁷¹ Sol örgüt kökenli kadınların bağımsız olarak seslerinin yükselmesi ironik şekilde askerî darbe sonrası sol hareketlerin zayıflaması neticesinde gerçekleşmiştir. Bu sebeple Eylülist olarak damgalanan feminist hareketler sol tandanslı olmalarına rağmen sol grupların dışında bir hareket olarak değerlendirilmiştir.³⁷² Kadın hareketlerinin güçlenmeye başlamasıyla kadınlar eşitsizliklerin düzeltilmesi için çalışmışlardır. Nitekim 1985 yılında Türkiye “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesini” (CEDAW) imzalarken, 1990 yılında Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü kurulmuştur.³⁷³ 1989 yılında Tekeli, o dönem yapılan çalışmalardan yola çıkarak kadın konusundaki tutumların görünür şekilde değiştiğini ve ülkenin kabuk değiştirme aşamasına geldiğini söylemiştir.³⁷⁴

1960’lı yıllarda ulusun kalkınmasını hedefleyen sanayileşme ağırlıklı devlet destekli iktisat politikalarından sonra 1980’lerde Türkiye neo-liberalizm ile tanışmıştır.³⁷⁵ Türkiye’yi bu politikalarla tanıştıran isim olan Turgut Özal, kurduğu hükümeti “*milliyetçi ve muhafazakâr, sosyal adaletçi, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini esas alan bir hükümet*” olarak tanımlamıştır. Özal’ın cumhurbaşkanlığından sonraki süreçte giderek bu politikalarından uzaklaşmış, Ak Parti Dönemi’ne kadarki süreçte on farklı koalisyon hükümeti kurulmuş, 1994 ve 2001 yıllarında ekonomik krizler yaşanmış, bu yıllar iktisadî ve siyasal açıdan çalkantılı yıllar olmuştur. 2001 krizi sonrası krizden çıkabilmek için Türkiye’ye getirtilen Kemal Derviş’in neo-liberal ilkelere dayalı çözüm planı Ak Parti döneminde uygulanmıştır.³⁷⁶

³⁷⁰ Ufuk Özcan, “1980-2000 Döneminde Türk Sosyolojisi”, *Türkiye’de Sosyoloji*, ed. M. Çağatay Özdemir, 4.b, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2016, ss. 142-167, s.145.

³⁷¹ Tekeli, “1980’ler Türkiye’de Kadınlar”, s.18.

³⁷² Tekeli, “1980’ler Türkiye’de Kadınlar”, s.30-31.; Alkan, Çakır, a.g.m., s.245.

³⁷³ Maide Gök, “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Tabakalaşma”, *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, ed. Lütfi Sunar, 1.b, İstanbul: Matbu Kitap, 2016, ss.341-366., s.341.

³⁷⁴ Tekeli, “1980’ler Türkiye’de Kadınlar”, s. 18.

³⁷⁵ Özcan, a.g.m., s.144.

³⁷⁶ Cengizhan Yıldırım, “Neoliberal Dönemde Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Değişen Orta Sınıf”, *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, ed. Lütfi Sunar, 1.b, İstanbul: Matbu Kitap, 2016, ss. 89-114., ss.80-97.

Tam anlamıyla bir sanayi toplumu olmadan sanayi sonrası toplumların üretim ve tüketim kalıplarını yaşamaya başlayan Türkiye, özgün bir sanayileşme tarihine sahiptir. 1980-2015 yılları arasındaki veriler karşılaştırıldığında Türkiye’de sektörel olarak tarımın payının azalıp hizmet sektörünün en önemli sektörel paya sahip olduğu görülmektedir. Ancak tarımın payı OECD ülkelerine nazaran fazla, hizmet sektörünün payı ise daha düşüktür. Buna rağmen Türkiye’nin gelişmiş ülkelere benzeyen bir değişim eğilimine sahip olduğu bir gerçektir.³⁷⁷ Türkiye bugün nüfusunun en büyük kesimi kentlerde yaşayan ve sektörel dağılımdaki değişimlere paralel olarak yarıdan fazlası orta sınıftan oluşan bir toplum hâline gelmiştir.³⁷⁸

5.2. Eğitim Hayatında Kadınlar

Demokrat Parti iktidarı yıllarında ilkokul sayısındaki artış oranı erken Cumhuriyet yıllarına göre düşük olmakla beraber kızların okullaşma hızı erkeklerden daha yüksek olmuştur.³⁷⁹ Caporal, Demokrat Parti iktidarının kendilerini iktidara taşıyan ve kızlarını okutmak istemeyen köylü kategoriyle iyi geçinebilmek için kızların eğitimi konusunda kırsal bölgedense kentsel bölgeye daha yoğun eğitim yatırımı yaptığını ve kentlerde kızların okullaşma oranının daha hızlı arttığını öne sürmektedir.³⁸⁰ Bir diğer iddiaya göre ise köylülerin yıllardır kızlarını okutma konusunda gösterdikleri direnci, müfredatın din derslerinin de eklenmesi, yani kültürel değerlerle barışık bir eğitim anlayışı kırmıştır.³⁸¹

Zorunlu ilköğretim müfredatlarında kızlar ve erkeklerin gördükleri dersleri ayırıştırma, kızlarla erkeklere geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirici ayrı müfredatlar uygulama eğilimi 1950’li yıllardan sonra da sürmüştür.³⁸² Ailelerin kızlarını en çok gönderdiği ortaöğretim kurumları geçmiş yıllara paralel şekilde Kız Enstitüleri ve Kız

³⁷⁷ Lütfi Sunar, Yunus Kaya, “Türkiye’de Değişen Sosyo-Ekonomik Yapı İçerisinde Meslekler”, *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, ed. Lütfi Sunar, 1.b, İstanbul: Matbu Kitap, 2016, ss. 267-311, ss.267-283.

³⁷⁸ Cengizhan Yıldırım, a.g.m., s.104.

³⁷⁹ Okulların sayısal oranları için bkz. Doğramacı, *Atatürk’ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını*,; Caporal, a.g.e.

³⁸⁰ Caporal, a.g.e., s.32.

³⁸¹ Howard A. Reed gözlemleri sonucu şunları dile getirmiştir: “İşte bu din dersleri, halktan bilhassa köylü vatandaşlardan derhal muazzam bir alaka gördü. Hâlbuki daha evvel aynı köylerde, ne öğretmenlerin gayreti, ne jandarmanın dipçığı, ne de kanuni mecburiyetler birçok öğrenciyi, bahusus kız talebeleri okula sokmaya muvaffak olamamıştı. Nihayet 1953 yılında öğretmenleri verdikleri raporlarda bütün Türkiye köylerinde öğrencilerin okula devamındaki artışı sağlayan en büyük amilin, ilkokullarda tekrar okutulmaya başlanan din dersleri olduğunu ortaya koydu. Bu hususu bana, 1954 senesinde çeşitli köylerde yaptığım görüşmelerde birçok öğrenci velisi ile öğrenciler de ifade ettiler.” akt. Aydın, Yıldız, a.g.m., ss.54-55.

³⁸² Ayrıntılar için bkz. Caporal, a.g.e., ss.30-31.

Sanat Okulları olmaya devam etmiştir.³⁸³ Kadınlar orta kademedeki kadınsı becerileri geliştirme özellikleriyle öne çıkan okullara devam ederken, hizmet sektöründe çalışabilecekleri alanlarda lisans eğitimi görmüşlerdir. 1970'li yıllarda kızların en çok tercih ettiği meslekler öğretmenlik, ebelik ve hemşirelik; en çok devam ettikleri yükseköğrenim branşları ise edebiyat ve hukuk alanları olmuştur.³⁸⁴ Örgün eğitim dışında 1930'larda kurulan Akşam Kız Sanat Okulları ile, 1945'te hizmete açılan Kız Olgunlaşma Enstitüleri nakış, dikiş, yapay çiçek tasarımı, ev işleri, pastacılık, bebek-çocuk bakımı gibi kadınsı alanlarda genç kız ve kadınları eğitmek üzere uzun yıllar faaliyet göstermiş, günümüzde de yerini Halk Eğitim ve Akşam Sanat okullarına bırakmıştır.³⁸⁵

1950'den günümüze ders kitaplarının içeriğiyle ilgili çalışma yapan araştırmacıların çözümlenmeleri kitaplarda kadınların daha çok anne ve ev kadını rolleriyle, erkeklerinse meslekî rolleriyle öne çıktıkları yönündedir.³⁸⁶ Kitap görsellerinde kız çocuklar büyük bir mutlulukla ev işlerinde annelerine yardım ederken erkek çocuklar salonda kitap okumaktadırlar. Gümüšoğlu 1950'den sonra uzun bir dönem ders kitaplarında mutfak önlüğünün annenin üniforması olarak çizildiğini, babaninsa gazeteyle özdeşleştiğini ifade etmektedir.³⁸⁷ Gök, eğitim kanalıyla geleneksel cinsiyet normları yeniden üretildiği için eğitimin kadınların iş ve aile hayatında radikal değişimlere yol açmadığını ve kadınların geleneksel rollerini sürdürmeye devam ettiğini öne sürmektedir.³⁸⁸

1970'li yıllardan itibaren yapılan çalışmalar kızların eğitim görmesi ile ailelerinin sosyo-ekonomik statüsü arasındaki ilişkiyi çarpıcı şekilde ortaya koymaktadır.³⁸⁹ Bir yandan kırsal bölgede ve kentte yaşama, diğer yandan ailelerin ekonomik durumu, eğitim, meslek ve diğer sosyal nitelikleri, kızların eğitim görme düzeyini doğrudan belirlemektedir. Yapılan çalışmalardan kırsal bölgelerde ailenin ekonomik kaynakları kıtsa sadece erkeklerin okutulduğu, kızlar için evliliğin eğitimden daha iyi bir yatırım olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Kırsal bölgelerde annelerin eğitim düzeyi yükseldikçe kızlarının eğitim

³⁸³ Sayısal oranlar için bkz. Caporal, a.g.e., s.47.

³⁸⁴ (Tayanç ve Tayanç, *Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın*, Ankara: Toplum Yayınevi, 1977, s.139.), akt. Ferhunde Özbay, "Türkiye'de Kırsal/ Kentsel Kesimde Eğitimin Kadınlar Üzerine Etkisi", *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982, ss. 171-197, s.184.

³⁸⁵ Caporal, a.g.e., ss.5-6.

³⁸⁶ Bkz. Gümüšoğlu, a.g.m., ss.101-128.; Latife Kırbasoğlu Kılıç, Bircan Eyüp, "İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Rollerini Üzerine Bir İnceleme", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.3, 2011, ss.129-148.

³⁸⁷ Bkz. Gümüšoğlu, a.g.m., ss.101-128.

³⁸⁸ Fatma Gök, "Türkiye'de Eğitim ve Kadınlar", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, haz. Şirin Tekeli, 6.b., İstanbul: İletişim Yay., 2015, ss.161-175, s.164.

³⁸⁹ Caporal, a.g.e., s.43.

görmesine yönelik tutumları olumlu hâle gelmektedir.³⁹⁰ Kırsal bölge anneleri kızları için en çok öğretmenlik, ebelik ve hemşirelik mesleklerini uygun bulurken kentlerde yaşayan anneler kızları için ilk sırada öğretmenliği istemekle beraber, meslek skalası eczacılık, doktorluk gibi statüsü daha yüksek meslekleri de içerecek şekilde genişlemektedir.³⁹¹

Kırsal alanlara göre olanaklar açısından daha avantajlı olan kentlerde de aynı eğilim sürdürülerek ailenin kaynakları öncelikli olarak erkek çocuklar için kullanılmaktadır. Ailenin varlıklı ve yüksek eğitilmiş olması durumunda, kızların eğitimin üst kademelerine çıkma ihtimali de artmaktadır.³⁹² Kentlerde dahi ilkökul eğitimi gören kız ve erkek çocuk oranı eşitken ortaokul eğitiminde kızların oranı erkeklerin üçte birine, yükseköğretimde ise beşte birine düşmektedir.³⁹³ 70'li yıllarda kızların sadece binde 5'inin faydalanabildiği yükseköğretim görme imkânı, doğrudan sınıfla ilişkilidir.³⁹⁴ Nitekim o yıllarda yapılan bir çalışma, üniversite sınavında başarılı olanların ailelerinin daha iyi ekonomik koşullara sahip olduğunu ortaya koymuştur.³⁹⁵ Bu çalışmada ayrıca üniversite sınavına giren kızların sadece %11.7'sinin köy kökenli olduğu görülmektedir.³⁹⁶

Eğitimin yükseköğretim basamağında okuma durumu eğitim ve ailenin sosyo-ekonomik statüsü arasındaki ilişkiyi daha net şekilde ortaya koymaktadır.³⁹⁷ Örneğin Kandiyoti'nin Türkiye'nin en saygın üniversitelerinden birisi kabul edilen Boğaziçi Üniversitesi'nde okuyan kız öğrencilerle yaptığı 1977 tarihli çalışmada bu kızların saygın, bürokrat kökenli babalara ve çalışan veya çalışmayan eğitilmiş annelere sahip olduğu görülmektedir. Kız öğrencilerin %88'inin üç büyük kentte ikamet etmesi ve sadece bir annenin köy kökenli olması dikkat çekicidir.³⁹⁸

³⁹⁰ Özbay, "Türkiye'de Kırsal/ Kentsel Kesimde Eğitimin Kadınlar Üzerine Etkisi" ss.191-195.

³⁹¹ a.g.e., ss.184-185.

³⁹² a.g.e., s.177.

³⁹³ Unat, a.g.m., s.27.

³⁹⁴ Özbay, "Türkiye'de Kırsal/ Kentsel Kesimde Eğitimin Kadınlar Üzerine Etkisi", s.174.

³⁹⁵ (Tevfik Çavdar, Demet Tünay, Tuna Yurtseven, "Yüksek Öğrenime Başvuran Öğrenciler (1974 - 1975)", *Sosyo - Ekonomik Çözümleme*, Ankara: DPT, 1976.) akt. Özbay, "Türkiye'de Kırsal/ Kentsel Kesimde Eğitimin Kadınlar Üzerine Etkisi", s.175.

³⁹⁶ (Tevfik Çavdar, Demet Tünay, Tuna Yurtseven, "Yüksek Öğrenime Başvuran Öğrenciler (1974 - 1975)", *Sosyo - Ekonomik Çözümleme*, Ankara: DPT, 1976.) akt. Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyoekonomik Statüsü", *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982, ss. 137-170, s.152.

³⁹⁷ Gök, a.g.m., s.168

³⁹⁸ Bkz. Deniz Kandiyoti, "Kadınlarda Psiko-Sosyal Değişim: Kuşaklar Arasında Bir Karşılaştırma", *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982, ss.269-291.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında seçkin aydınların kızlarının yararlandığı kısıtlı lisans eğitim imkânlarından³⁹⁹ 1950'lerde dindar-muhazakâr aile kızları da yararlanmaya başlamış,⁴⁰⁰ 1980'lere gelindiğinde ise kız öğrenci profili heterojen bir görüntüye kavuşmuştur. Bu yıllarda başörtülü olarak okumak isteyen kız öğrencilerin kitlesel görünümü bazı sosyal bilimcilerce modernizm için bir tehdit unsuru olarak algılanırken Nilüfer Göle'nin başını çektiği bir grup akademisyen ise bunu Türk tipi modernleşmenin bir yansıması olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁰¹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kızların daha bilimsel sayılan ve erkek alanı olarak kabul edilen sayısal, fen ve teknik alanlarda Avrupa ülkelerine nazaran alışılmıştın dışında temsil edilmesi⁴⁰² ilerleyen yıllarda yavaş yavaş değişmiş, kızların sayıları ortalama değerlere düşmüştür.⁴⁰³ Eğitim alanları olarak kızlar dil, tarih, edebiyat gibi sözel alanlarda yoğunlaşırken 2010'lu yıllarda teknik alanlarda eğitim görenlerin %70'ini erkekler oluşturmuştur.⁴⁰⁴ Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kızların eğitilmesine yönelik tutumların olumluya dönmesi ve yükseköğrenimin her sosyal kategori için daha ulaşılabilir olmasına rağmen, en iyi üniversitelerde profesyonel-uzman meslek eğitimi almakla ailelerin sosyo-ekonomik statüsü arasındaki ilişki güçlü bir şekilde devam etmektedir.⁴⁰⁵

5.3. Çalışma Hayatında Kadınlar

1950'li yıllarda ülkenin çehresini değiştiren kırdan kente göç hareketlerinin başlamasından itibaren kadınların istihdamdaki payı giderek azalmıştır.⁴⁰⁶ Şüphesiz bunun en önemli nedeni ücretsiz aile işçisi olarak tarımda çalışan kadınların faal nüfus olarak

³⁹⁹ İlk kuşak üniversiteli kızların nitelikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Acar, "Türkiye'de Kadınların Yüksek Öğrenim Deneyimi", s.198.

⁴⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *Cumhuriyetin Dindar Kadınları*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2.b., 2011.

⁴⁰¹ Bkz. Göle, *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*. ; Ayrıca bkz. İlyasoğlu, a.g.e.

⁴⁰² Acar, "Türkiye'de Kadınların Yüksek Öğrenim Deneyimi", s.197.

⁴⁰³ Örneğin 1950 ve 60'lı yıllarda kızların matematik ve doğa bilimlerindeki oranı 1930'ların yarısına düşmüştür. Bkz. Acar, "Türkiye'de Kadınların Yüksek Öğrenim Deneyimi", s.202.

⁴⁰⁴ Kevser Özaydınlık, "Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye'de Kadın ve Eğitim", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, S.33, 2014, ss. 90-112, s.102.

⁴⁰⁵ Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası İşbirliği ile Türkiye'de yapılan eğitimde fırsat eşitliği araştırmasına göre ailenin yoksul olması durumunda sadece erkek çocuk okula gönderilmektedir ve kız çocukların okula kayıt oranlarındaki genel düşüşte toplumsal cinsiyet en önemli faktörlerden biridir. Bkz. Francisco H.G. Ferreria, Jeremie Gignoux, *Eğitimde Fırsat Eşitsizliği: Türkiye Örneği*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı, 2010, s.4.

⁴⁰⁶ İdil Göksel, "Türkiye'de Kadın İşgücü: Muhafazakârlığın Rolü", *2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet*, der. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren, Ankara: İmge Kitabevi, 2015, ss.147-172, s.160. ; Örneğin 1970 verilerine göre İstanbul'da 15 ve yukarı yaştaki kadınların sadece yüzde 16.5'i çalışmaktadır. Bkz. Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo-ekonomik Statüsü", s.140.

nitelendirilip istihdam oranlarına dâhil edilmeleridir.⁴⁰⁷ Tarımsal üretime katılan kadınlar çalışan nüfus istatistiklerine dâhil edildiğinde neredeyse faal erkek nüfusa eşit bir çalışan kadın profili ortaya çıkmaktadır. Köyden kentlere göçlerle erkekler tarım dışı piyasaya katılırken kadınlar ev hanımı olmuşlar ve dolayısıyla istatistiklerden üretici kadınların önemli bir kısmı çıkarıldığında kadınların istihdam oranlarında keskin bir düşüş yaşanmıştır. Yine kırsal bölgelerdeki kadınların tarım faaliyetleri çalışma olarak kabul edildiğinde kentlere göre kırsal bölgelerde kadınların daha yüksek oranda çalışma hayatına katıldığı söylenebilir.⁴⁰⁸

Kadın çalışmaları 70’li yıllarda çoğalmaya başlamış, özellikle 80’lerden itibaren kadın emek tarihine dair çok sayıda çalışma yapılmıştır.⁴⁰⁹ Bu çalışmalar ev kadını olarak tanımlanan kadınların ürettiği emeğin iktisadî önemini vurgulamaktan, işçi, memur, akademisyen, profesyonel meslek sahibi ve enformel sektörlerde çalışan kadınlara kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Kadınların piyasada ücret ve statü olarak ikincil konumda bulunmasını ve çalışan kadın oranlarının düşüklüğünü, iktisatçılar verimlilik ve rasyonellik esasında açıklamaya çalışırken⁴¹⁰ veya istatistiksel karşılaştırmalar yaparken⁴¹¹ kadın çalışmaları bu olgunun arkasında yatan sosyo-kültürel dinamikleri, özellikle toplumsal cinsiyet ve ataerkillik ekseninde açıklamaktadırlar.⁴¹²

İşçi kadınlar üzerine yapılan çalışmalar, bu kadın kategorisinin erkeklere göre düşük ücret aldığı,⁴¹³ sendikal faaliyetlere katılma oranlarının düşüklüğünün onları piyasaya karşı daha da savunmasız hâle getirdiği ve kadınsı ya da ev işlerinin uzantısı kabul edilen gıda ve tekstil fabrikalarında yoğunlaştıkları,⁴¹⁴ sabır isteyen, parmak becerisi gerektiren işlerde

⁴⁰⁷ Tarımda çalışan kadınların faal çalışan oranına dahil edilip edilemeyeceği meselesi çalışan kadın oranının hesaplanmasında karışıklığa yol açmaktadır. Bkz. Kazgan, “Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi Ve Sosyoekonomik Statüsü”, s.141.

⁴⁰⁸ Meryem Koray, *Sosyal Politika*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2000, s.280.

⁴⁰⁹ Bu çalışmaların genel bir değerlendirmesi için bkz. Yıldız Ecevit, “Türkiye’de Kadın Emeği Konulu Çalışmaların Feminist Tarihçesi”, *Birkaç Arpa Boyu... 21 Yüzyıl’a Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan*, C.1, der. Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yay. 2011, ss.121-165.

⁴¹⁰ Ecevit, “Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi”, s.269.

⁴¹¹ Örneğin bkz. Aysıt Tansel, “Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time Series Evidence and Cross Province Estimates.” *Employment of Women*, der. T. Bulutay, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, s.111-151.

⁴¹² İlk akla gelen isim olarak Yıldız Ecevit’in çalışmaları için bkz. Ecevit, “Türkiye’de Kadın Emeği Konulu Çalışmaların Feminist Tarihçesi”; Ecevit, “Çalışma Yaşamında Kadın Emeğinin Kullanımı ve Kadın-Erkek Eşitliği”, *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş*, İstanbul: Türk Sanayici ve İşadamları Derneği, , 2000, ss. 117-191.

⁴¹³ Birsen Gökçe, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, 2.b., Ankara: Savaş Yayınevi, 2004, s.219.

⁴¹⁴ Koray, a.g.e., s.281.

istihdam edildikleri gibi noktalar üzerinde durmaktadır. İktisat perspektifinden yapılan açıklamalar kadınların düşük eğitim ve vasıf niteliklerinden ve doğurganlıkları nedeniyle istikrarsız elemanlar olmalarından dolayı alt kademelerde düşük ücretlerle çalıştıklarını öne sürmektedir. Toplumsal cinsiyeti dikkate alan diğer açıklamada ise vasfın sübjektif kriterlere göre belirlendiğini, kadınların doğuştan getirdiklerine inanılan sabırlı ve hünerli parmaklara sahip olma özelliklerinden dolayı emek yoğun sektörlerde çalıştırıldıklarını oysa bu niteliklerin doğal değil uzun bir öğrenme sürecinden sonra edinilen becerilerle ilişkili olduğu vurgulanmaktadır.⁴¹⁵ Nitekim Castells elektronik sektöründe kadınların çalıştırılmasının yıllar boyunca gözlerini mikroskobik bir üretim hattına harcayabilmelerinin toplumsal olarak kabul edilebilirliğiyle ilişkilendirmektedir.⁴¹⁶

Yapılan çalışmalar⁴¹⁷ işçi kadınların düşük eğitimli ve alt gelir grubuna mensup, ekonomik gerekçelerle çalışan, kırsal kökenli, genellikle bekârlardan oluşan bir grup olduğunu, evlilik ve özellikle çocuğun doğumuyla işin genellikle kalıcı şekilde bırakıldığını göstermektedir. Ancak ekonomik zorunluluklar evli ve çocuklu kadınları fabrikada çalışmaya itmektedir. 1970’li yıllardan itibaren artan ekonomik zorluklar göç eden ev kadınlarını çalışmaya zorlamıştır. Kadının çalışması hem kendisi hem de kocası açısından istedik bir durum değildir. Kadınların çalışma hayatına katılımının düşüklüğünü muhafazakârlık endeksi ekseninde ele alan bir çalışmaya göre, kırsal bölgelerde kadınlar arasında yürütülen tarımsal faaliyetler erkekler için bir sorun teşkil etmezken, kentleşmeyle birlikte eşlerinin erkeklerle aynı ortamlarda çalışacağı gibi endişeler erkeklerin muhafazakâr tutumlarını güçlendirerek eşlerinin çalışmalarını istememelerine yol açmaktadır.⁴¹⁸

Göçmen kadınların fabrikalarda işçi olmaktan başka bir diğer görünür oldukları alan “gündelikçilik” olarak tabir edilen orta ve üst-orta sınıflara mensup kadınların evlerini temizleme işini yapmalarıdır. Apartmanlaşmanın doğurduğu kapıcılık müessesesinde kapıcı eşine düşen de çoğu zaman apartman sakinlerine gündeliğe gitmektir.⁴¹⁹ Kapıcı eşlerinin ev temizliğine gitmesi kocasının kontrolünde gerçekleşmekte, kimin evine kaç liraya

⁴¹⁵ Ecevit, “Ücretli Kadın Emeginin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi”, ss.281-282.

⁴¹⁶ Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi Toplum ve Kültür, Cilt 2 : Kimliğin Gücü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 1.b., 2006, s.290.

⁴¹⁷ Bkz Tokat’ta tekstil, konfeksiyon ve gıda sektörlerindeki işçi kadınlarla yapılan bir çalışma, E. Özlem Özçatal, “Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını ve Çalışma Koşullarını Etkileyen Sosyodemografik Ve Kültürel Faktörler”, *Uluslararası-Disiplinler Arası Kadın Çalışmaları Kongresi*, Kongre Bildirileri C.1, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, haz. Binnaz Baytekin, Fatma Fidan, Gülsemin Hazer, 2009.

⁴¹⁸ Göksel, a.g.m., s.167.

⁴¹⁹ Tansı Şenyapılı, “Metropol Bölgelerin Yeni Bir Ögesi Gecekondu Kadını”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982, ss.269-291, s.278.

gidileceğini kocası belirlemektedir. Evlere giren çıkkanı bilmesi, apartman sakinlerini tanıması ve arz eksikliğinden dolayı gündelikçilik ücretinin yüksek olması kapıcıların, eşlerinin ev temizliğine gitmesini onaylamasını kolaylaştırmaktadır.⁴²⁰

Kamu görevlisi kadınlar ise istihdamdaki kadın payının düşmesinin aksine sayıları her geçen gün artan kadın kategorisini oluşturmaktadır.⁴²¹ Kadınların meslek sahibi olmasının Osmanlı son döneminden itibaren desteklenmesi, özellikle öğretmen, ebe ve terzi yetiştirmeye yönelik okulların sayısal baskınlığı, kadınsı sayılan meslek dallarında yoğunlaşma meydana getirmiştir. 1938'den günümüze kadar kamu memurlarıyla ilgili yapılan çalışmalar özellikle bu alanda akla gelen ilk isim olan Çitçi'nin çalışması, kadınların kamuda öğretmenlik, sağlık ve genel idare hizmetlerinde ve yönetimin alt kademelerinde yoğunlaştıklarını göstermektedir.⁴²² Çitçi'nin 80'li yılların başlarında yaptığı çalışmasında o günün memur kadınlarının ev ve iş yükünü birlikte götürmeye çalıştığı ve ekonomik şartlar izin verdiği takdirde çalışmak istemediklerini ifade ettikleri görülmektedir. Hizmet sektöründe kamu dışında kadınlar en fazla sekreterlik, tezgâhtarlık ve büro hizmetlerinde çalışmaktadır.⁴²³ Kadınların görünür olduğu mesleklerden birisi de bankacılıktır.⁴²⁴

Türkiye bir yandan düşük vasıflı işlerde çalışan kadınların yoğunluğuyla öne çıkarken diğer yandan Avrupa ülkeleriyle yarışacak sayıda doktor, avukat ve akademisyen kadına sahiptir. Kadınların profesyonel mesleklerdeki yüksek temsilini açıklamaya çalışan çalışmalarda yüksek mesleki başarının sosyal sınıflarla bağlantısı öne çıkarılmıştır. Örneğin Öncü, uzman mesleklerde (tıp ve hukuk) çalışan Türk kadınları üzerine yaptığı çalışmada bu kadınların üst sınıfa mensup bürokrat kızları olduğunu ortaya çıkarmıştır. Türkiye'ye benzer modernleşme deneyimi olan ülkelerde Avrupa ülkelerindeki gibi erkek egemen olarak kurumsallaşmış profesyonel meslek kültürü olmadığı için bu meslekler ilk evrede

⁴²⁰ Bkz. Gül Özyeğin, "Kapıcılar, Gündelikçiler ve Ev Sahipleri: Türkiye'de Kent Yaşamında Sorunlu Karşılaşmalar", *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat*, haz. Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber, çev. Zeynep Yelçe, 3.b, Metis Yay., 2012, ss. 57- 83.

⁴²¹ Kamu görevlisi kadınlar hakkında ilk kapsamlı çalışma Oya Çitçi'nin çalışmasıdır. Bkz. Çitçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*,; Kamu görevlisi kadınlar hakkındaki bir diğer çalışma için bkz. Songül Sallan Gül, "Gender-Based Occupational Segregation in Public Organisations in Turkey", *Turkish Public Administration Annual*, S.15-16, 1990, ss.143-157.

⁴²² Oya Çitçi, "1979'dan 2010'a Neo-Liberal Dönemde Kadın Memurlar", *Birkaç Arpa Boyu... 21 Yüzyıl'a Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*, der. Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., 2011, ss.415-457, s.444; Gül, "Gender-Based Occupational Segregation in Public Organisations in Turkey", ss.153-154.

⁴²³ Koray, a.g.e., s 283.

⁴²⁴ Koray, a.g.e., s.283

kadın-erkek ayırt edilmeksizin eğitilmiş herkese kapısını açmıştır.⁴²⁵ Yüksek eğitim görme imkânına sahip üst sınıftan kadınlar bu mesleklerin ilk temsilcileri olmuşlardır. Nitekim Acar'ın akademisyenler⁴²⁶; Kabasakal'ın yönetici kadınlar üzerine yaptığı çalışmalarda da kadınların erkeklere göre yüksek sosyo-ekonomik statüdeki ailelerde yetiştiği ortaya konmuştur.⁴²⁷ Eğitilmiş nüfus arttıkça bu mesleklerdeki kadın oranları düşüş göstermiş ancak ortalamanın üzerinde kalmaya devam etmiştir. Ancak Türkiye'de alışılmadık oranda kadın akademisyen, doktor ve avukat olması üzerine yapılan çalışmalar bu mesleklerde de kadınların daha çok alt hiyerarşik konumlarda bulunduğunu göstermektedir. Örneğin cerrahlik bir erkek alanı olarak kurumsallaşırken kadınsı olarak nitelenen jinekoloji ve pediatri alanlarında erkeklere nazaran daha fazla kadın istihdam edilmektedir. Akademisyen kadınlar ise öğretim görevliliği ve okutmanlık gibi alt akademik birimlerde daha yüksek oranda bulunmaktadır.⁴²⁸

80'li ve 90'lı yıllarda üzerinde en fazla durulan konulardan birisi ise “ev kadını” olarak nitelenen kadınların küresel enformel ilişkilerin bir parçası olarak evde piyasaya yönelik işler yapmasıdır. Kentlerde ev eksenli parça başı iş gibi uğraşlara günün önemli saatlerini harcayan ve çok düşük bir gelir elde eden kadınların kendileri dahi yaptıkları üretimi ev işinin bir uzantısı olarak algılayarak “iş” olarak değerlendirmemektedirler.⁴²⁹ Kadınların çocuk bakma ve ev işleri sorumlulukları, düşük eğitim düzeyleri ve kadının çalışmasına yönelik olumsuz tutumlar onları evden yürütecekleri kayıt dışı işler yapmaya sevk etmektedir. Hizmet sektöründe yükseköğrenim gerektiren, sosyal güvencesi olan işlerde çalışan azınlık dışında Türkiye'de yukarıda çizilmeye çalışılan kadın profili ücret

⁴²⁵ Öncü, a.g.m., ss.262-263. ; Oya Çitçi, “Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982, ss.221-252, s.232.

⁴²⁶ Bkz Feride Acar, “Türkiye’de Kadın Öğretim Üyeleri”, *75 Yıl’da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss. 313-321.

⁴²⁷ Hayat Kabasakal, “Türkiye’de Üst Düzey Kadın Yöneticilerin Profili”, *75 Yıl’da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss. 303-312, s.310.

⁴²⁸ Bkz. Nazlı Ayşe Ayyıldız Ünnü, Miray Baybars, Jülide Kesken, “Türkiye’de Kadınların Üniversiteler Bağlamında Yetki ve Karar Verme Mekanizmalarına Katılımı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.42, 2014, ss. 121-133.; Nur Bekata Mardin, *Sağlık Sektöründe Kadın*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü yay., Ankara: 2000.

⁴²⁹ Ev eksenli çalışan kadınlar hakkında yapılan çalışmalar, kadınların yaptıkları işi çalışma olarak kabul etmedikleri konusunda uzlaşmışlardır. Bu alanda önde gelen çalışmalar için bkz. Belkis Kümbetoğlu, “Gizli İşçiler: Kadınlar ve Bir Alan Araştırması”, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, yay.haz. Serpil Çakır, Necla Akgökçe, İstanbul: Sel Yay., yy., ss.230-238. ; E. Mine Çınar, “Unskilled Urban Migrant Women And Disguised Employment”, *Home-Working Women In Istanbul*, Turkey, Vol.22, ss.369-380. ; Jenny B. White, *Para ile Akriba: Kentsel Türkiye’de Kadın Emeği*, çev. Aksu Bora, İstanbul: İletişim Yay., 3.b., 2015 s.15,24. ; Ebru Moçoş, “Ev Eksenli Üretim: Dumansız Fabrikalarda Kadın Emeği”, *Tes-İş Türkiye Enerji Su ve Gaz İşçileri Sendikası*, 2005, ss.53-57.

elde etse de görünmeyen emek üretmektedir.⁴³⁰ Özellikle ev işleri ve çocuk bakımı işlerini aksatmayacak şekilde günün en büyük kısmını evde parça başı üretime ayıran ve gündelikçilik gibi “aile bütçesine katkı” amacı sağlamak için yapılan işler çalışma sayılmayarak değersizleştirilmektedir. Bunlardan başka tekstil atölyesi gibi kocasının aile işletmesinde çalışan, sekreterlik yapan, çalışanlara yemek hazırlayan, ücret karşılığı çalışan bir elemanın yaptığı tüm işleri ücretsiz yapan kadınlar da ev kadını olarak nitelendirilmektedir.⁴³¹

Özellikle 1980’den itibaren yapılan kadın çalışmaları, feminist literatürle uyumlu şekilde “görünmeyen emek” üzerine yoğunlaşmıştır. 2000’li yıllarda kadınların eğitim seviyesinin yükselmesi, hizmet sektöründe kadınların oranını yükseltmiş, ancak bu kadınların kamuda eğitim ve sağlık sektöründe yoğunlaşma,⁴³² uzman mesleklerde alt hiyerarşik basamaklarda çalışma, yöneticilikte ise alt kademe yöneticilikte daha fazla temsil edilme olgusunu değiştirmemiştir. Oransal olarak ülkemizde kadınların istihdama katılması OECD ülkeleri arasında en düşük seviyede görünmektedir.⁴³³ Fakat değinildiği üzere kayıtsız çalışan çok sayıda kadın vardır. Günümüzde özellikle çalışan orta sınıf kadınların sayısının artmasından doğan bakım ve temizlik ihtiyacını karşılayan alt sınıf kadınların birçoğu kayıt dışı çalıştırılmaktadır. Kadınların bir kısmı ise parça başı işler yapmak yerine sosyal medyanın etkileşim ağından yararlanarak evde ürettikleri salça, peynir, tarhana gibi gıda maddelerini, pasta ve yemek çeşitlerini, el becerisi ve yaratıcılık gerektiren çok geniş bir yelpazeye yayılan ürünlerini kayıt-dışı olarak satmaktadır. Bu sebeple Türkiye’de enformel sektörlerde çalışan kadınlar hesap edildiğinde çalışan kadın oranlarının resmî rakamlardan çok daha yüksek çıkacağı iddia edilebilir.⁴³⁴ Günümüzde alt ekonomik gruptaki kadınlar için çalışma hâlâ zorunlu şartlardan doğan bir durum iken eğitilmiş

⁴³⁰ Koray, a.g.e., s.278.

⁴³¹ White, a.g.e., s.29.

⁴³² Örneğin doktora çalışmasında 1938 ilâ 1979 yılları arasında kamu memurlarını inceleyen Çitçi daha sonra 1979’la 2010 yıllarını kapsayan bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada neo-liberalleşme, muhafazakarlaşma gibi bir dizi değişime rağmen kadın memurların bahsi geçen hizmet alanlarındaki durumunun değişmediğini öne sürmüştür. Bkz. Çitçi, “1979’dan 2010’a Neo-Liberal Dönemde Kadın Memurlar” s.45.

⁴³³ İpek İlkcaracan, “Türkiye’de Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı”, *75 Yıl’da Kadınlar Ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss.285-302, s.285.

⁴³⁴ Koray, a.g.e., s.281; F. Yıldız Ecevit, “Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, haz. Şirin Tekeli, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2015, s.114.

kadınlar çalışmayı bir hak olarak görmektedirler.⁴³⁵ Bu sebeple yüksek eğitilmiş kadınlar istihdama daha fazla katılmakta ve kamusal alandaki varlıkları kalıcı olmaktadır.⁴³⁶

5.4. Aile ve Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı: Farklı Araştırmalar, Farklı Yorumlar

Türkiye’yi Ortadoğu, Güney ve Doğu Asya ile birlikte klasik ataerkillik bölgesinde konumlandırılan⁴³⁷ Kandiyoti’ye göre bu tip ataerkillik modelinde yaşa ve kadın-erkek ilişkilerinde hiyerarşiye dayalı bir ayrışma ve bunun sonucunda kadın ve erkek faaliyet alanlarında ve mekânsal olarak keskin bir bölünme vardır. Osmanlı modernleşmesi ve Cumhuriyet reformları şehirli üst ve orta sınıfların hayatında ataerkil ilişkilerin çözülmesine yol açmışsa da 1950’lere kadar kırsal bölgelerdeki ilişki kalıplarını değiştirecek gelişmeler sınırlı kalmıştır.⁴³⁸ Ancak tarımda mekanizasyon sonrası yaşanan iç göçler kırsal bölgelerin dönüşümünde katalizör işlevi görmüştür. Kandiyoti’nin deyişiyle Cumhuriyet reformlarının yıllarca başarısız olduğu bölgelerde değişimin yaşanması için iki sezon makinelerin kullanılması yetmiştir.⁴³⁹

Köyden kente yaşanan göçler öncelikle kadınlardan çok erkekler arasındaki ataerkil ilişkileri değiştirmiş, statü ve yaş kriterlerini farklılaştırmıştır. Yeni tabakalaşma biçimi, statünün yaşa, soya, aileye göre değil eğitim, sermaye ve ev dışı kaynaklara erişim becerisine göre yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir. Bu durum statünün evin yaşlı erkeğinden kente uyum sağlama ve evi geçindirme becerisi yüksek genç erkeğe geçmesinin zeminini hazırlamıştır.⁴⁴⁰ Kentleşme aynı zamanda orta sınıf ev hanımı, işçi, profesyonel meslek sahibi, memur kadınların yanına tarımsal üretimden kopmuş, kentli becerilerden yoksun gecekondulu kadını tipini eklemiştir. Göç eden kadınlardan orta sınıf kadınların evlerini

⁴³⁵ Aksu Bora, İlkur Üstün, “Sıcak Aile Ortamı”, Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler, İstanbul, TESEV yay. 2005, , s.105.

⁴³⁶ Örneğin bkz. Aysun Sayın, “Toplumsal Cinsiyet ve Çalışma Hayatı”, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği*, proje sorumlusu. Ulrike Dufner, Semahat Sevim, çev. Metin Susan, Mesut Önen, 1.b., İstanbul: Sena Ofset, 2007, ss.35-42, s.36. ; Kadınların güncel istihdama katılım oranları hakkında bilgi için bkz http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (Erişim tarihi, 10.06.2019).

⁴³⁷ Çiğdem Kağıtçıbaşı ise Türkiye’nin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz cinsiyet kalıplarını yansıttığını söylemektedir. Bkz. Kağıtçıbaşı, “Türkiye’de Kadının Statüsü”, s.144.

⁴³⁸ Duben de Kandiyoti gibi kırsal bölgelerdeki aile yapısı ve ilişkilerinin 1950’lere kadar neredeyse sabit kaldığını düşünmektedir. Bkz. Alan Duben, *Kent, Aile, Tarih*, çev. Leyla Şimşek, İstanbul: İletişim Yay., 2002, s.107.

⁴³⁹ Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, s.335.

⁴⁴⁰ Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, s.336.

temizleyen gündelikçilerin doğması kadınlar arası sınıf ve statü farklılıklarının daha görünür bir hâl almasına yol açmıştır.⁴⁴¹

Kentleşmeyle ailenin ve aile içi ilişkilerin hızlı bir değişime girmesi sosyal bilimcilerin de odak noktalarından birisi olmuştur. Araştırmacıların çoğu modernleşme teorisi ve geniş aileden çekirdek aileye doğru giden bir evrimleşme anlayışı içerisinde çalışmalarını yürütmüşlerdir.⁴⁴² Örneğin akla ilk gelen çalışmalardan biri olan Emre Kongar'ın İzmir aileleri üzerine 1968 yılında yaptığı araştırma, kentleşmeyle birlikte sanayileşmeye en uygun model olarak yalıtılmış çekirdek ailenin yaygınlaşacağı inancını destekler niteliktedir. Buna göre İzmir'de aileler gelir ve sosyal çevre bakımından üst sınıfa yaklaştıkça eş seçiminde bireysel kararlar alma, çekirdek aile kurma öne çıkmakta ve eşler arası ilişkiler daha eşitlikçi bir yapıya doğru evrilmektedir. Parsons'ın yalıtılmış çekirdek ailesinde olduğu gibi bu ailelerde de akrabalık ilişkileri zayıflamış vaziyettedir ve çekirdek aile gittikçe yalnızlaşmaktadır. Alt gelir gruplarında ise akrabalar arası dayanışma ilişkileri daha güçlüdür.⁴⁴³

Aileyle ilgili ilk kapsamlı çalışma Serim Timur tarafından Hacettepe Üniversitesi desteğiyle yapılmıştır. Düşük, orta ve yüksek nüfuslu bölgeleri kapsamına alan çalışmada Timur, aile yapısı ile ilgili önemli ve özgün veriler ortaya koymuştur. Çalışma geniş ailenin mülkiyetle ilişkisini kurmuş, kırsal bölgelerde mülk sahiplerinin, kentlerde varlıklı işadamlarının geniş; kırsalda tarım işçilerinin ve küçük toprak sahibi çiftçilerin, kentlerde ise ücretli çalışan grupların çekirdek ailelerde yaşadığını ortaya çıkarmıştır. Bunun yanı sıra özellikle kırsal bölgelerde bireylerin yaşam döngüsü içerisinde geniş ve çekirdek aile deneyimi yaşadıklarını göstermiştir. Bir erkek baba evinde geniş ailenin bir üyesiyken evlenip bağımsız çekirdek ailesini kurabilmekte, yaşlandığında ise reisinin kendisi olduğu yetişkin oğullarını içeren bir geniş ailede yaşayabilmektedir. Timur “geçici geniş aile” olarak

⁴⁴¹ Gündelikçilerle ilgili çalışmalar için bkz. Özyeğin, “Kapıcılar, Gündelikçiler ve Ev Sahipleri”, ss.57-83. ; Sibel Kalaycıoğlu, Helga Rittersberger, “İş İlişkilerine Kadınca Bir Bakış: Ev Hizmetinde Çalışan Kadınlar”, *75 Yıl'da Kadınlar Ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss. 225-235. ; Fatma Fidan, M. Çağlar Özdemir, “Ev Hizmetlerinde Çalışan Kadınlar ya da Evlerin Kadınları”, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 2011 c.2 s.1, ss.79-89.

⁴⁴² Bkz. Emre Kongar, *Türkiye Üzerine Araştırmalar, İzmir: Kent Ailenin Değişimi, Kayseri: Kent Planlaması İçin Toplumsal Araştırma, Altındağ: Yerleşik Bir Gecekondu Bölgesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2.b., 1996. ; Emre Kongar, *21 Yüzyıl'da Türkiye: 2000li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 33.b., 2013. ; İbrahim Yasa, “Gecekondu Ailesi”, *Aile Yazıları I: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, der. Beylül Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., 1991, ss.142-148.; Mübeccel Belik Kıray, “Küçük Kasaba Kadınları”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982, ss.341-356.

⁴⁴³ Kongar, *Türkiye Üzerine Araştırmalar*, ss.92-106.

isimlendirdiği bir aile formunun ortaya çıktığını belirtmektedir. Kentsel bölgelerde yaygın görülen bu aile tipinde yaşlı anne-babayla, evli erkek çocuk ve ailesi bir arada yaşar; ancak aile reisi evi geçindiren genç erkektir.⁴⁴⁴ Bu bulgu Kandiyoti'nin kentleşme ile birlikte erkekler arasındaki statü ilişkilerinin değiştiği, yaşlı erkeklerin güç kaybettiği görüşüyle paralellik arz etmektedir.

Kent ve köy ailesine odaklanan çalışmaların yoğunluğuna rağmen ihmal edilen bir yerleşim birimi olarak öne çıkan kasaba⁴⁴⁵ ailesiyle ilgili bilinen ilk önemli çalışmayı yukarıda bahsi geçen çalışmalardan daha eski bir tarihte (1964) Mübeccel Belik Kıray yapmıştır. Kıray'ın Ereğli çalışması, aile içi ilişkiler, rol paylaşımı, kadınların gündelik faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Tüccar, esnaf ve onların ailelerini içeren kasaba yerlilerinin gündelik hayatlarında kadın-erkek işleri ve alanları katı şekilde ayırmıştır. Erkekler çalışma sonrası erkek sosyalleşme mekânı olan kahvelere gidip işte yaşadıkları meseleleri eşleriyle paylaşmazken, kadınlar da günlerini nasıl geçirdiklerini veya ev ve çocuklarla ilgili küçük sıkıntıları eşlerine yansıtmazlar. Evin gelirini sağlayan erkek parası üzerinde tasarruf hakkına da sahiptir. Aylık kazanç ikiye bölünür. Bir kısmını erkek, kendi zevk ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere harcar. Kadına teslim edilen diğer tutar ise ince bir matematiksel hesap ve tutum becerileri ile ailenin tüm ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılır. Kadının parayı idare etme görevi ona kararlarında sınırsız bir özerklik sağlamaz. Örneğin harcamayı düşüren dikiş makinesi ve buzdolabı, üzerinde düşünülmeden alınırken, kadınların yoğun emek ve zaman harcadığı çamaşır için makine alınmaz. Kadın tarafından yapılan bu işler, iş olarak tanımlanmaz. Kadınlar aynı zamanda eşlerinin kapris ve isteklerini karşılamak için tetiktedirler. Bunlardan başka Kıray'ın öne çıkardığı belki de en önemli nokta, kadınların yaptıkları bütün işlerin yanında, çatışma durumlarında tansiyonu düşürüp dengeyi kuran, ailenin sağlıklı bir şekilde devam etmesini sağlayan tampon mekanizma işlevi görmeleridir. Buna göre kadınlar örneğin bir yandan dert ortakları olan kızlarının gönül işlerinde babayla erkek kardeşlere karşı suç ortağı olarak otorite figürlerini yumuşatıcı ve durumu kabullendirici hamleler yaparken diğer yandan ise erkek çocukla baba arasındaki tartışmalarda oğullarından yana bir tutum takınarak babayı yatıştırırlar. Annenin

⁴⁴⁴ Serim Timur, "Türkiye'de Aile Yapısının Belirleyicileri", *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982, ss. 97-111.

⁴⁴⁵ Kasabanın ihmal edilmiş bir yerleşim birimi olduğu iddiası için bkz. Tülay Uğuzman, "Türk Sosyolojisinde Köy, Kent ve Kasaba Araştırmaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Sosyal Problemler Sosyolojisi, Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler*, ed. Nurşen Adak, Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım, 2009, ss. 313-332.

arabuluculuk rolü yeri doldurulamaz kritik bir işlev olmasına karşın çoğu zaman fark edilmemektedir.⁴⁴⁶

Toplumsal değişmeyi aile açısından yapısal özelliklerini ele alarak değerlendiren çalışmaların yanı sıra değişmeyi doğrudan kadınlar açısından inceleyen çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bu bakımdan Kandiyoti'nin 1977 yılında toplumun üst, üst-orta kesimini oluşturan Boğaziçili kız öğrenciler ve annelerini örneklem olarak alan kuşaklar arası çalışması değişmeyi kadınlar açısından değerlendiren bir çalışmadır. Bu çalışmada Türkiye'nin en önemli üniversitelerinden birisi sayılan Boğaziçi'nde okumanın sınıfla bağlantısı kurulmuş; kız öğrencilerin %88'inin ikamet adresinin İstanbul, Ankara ve İzmir olduğu görülmüştür. İstanbullu annelerle yapılan ankette annelerin yarısından fazlasının en az iki kuşak üç büyük metropolde yaşayan ailelere mensup olduğu ortaya çıkmıştır. Köy kökenli tek bir anne bulunmaktadır. Annelerin ilk evlilik yaşı 21-23, ilk çocuğu dünyaya getirme yaşları ise 24-26 arasında değişmekte, Duben'in kentli kadınların kırsal kadınlara göre geç evlendiği teziyle uyumaktadır. Yaş aralıklarına dair verilen bilgilerden kız öğrencilerin ilk çocuk olduğunu varsaydığımızda dahi kaba bir hesaplama annelerin 1927 ile 1934 yılları arasında dünyaya gelen yani eğitimlerinin önemli bir kısmını tek parti döneminde gören kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Meslek ve annelik tecrübeleri ise 50'li yıllarda başlamaktadır. Yetiştikleri zamana göre ayrıcalıklı bir gruba mensup olup Cumhuriyet'in eğitim ve meslek sahibi olma imkânlarından yararlanan bu kadınların aile hayatları dönemin üst-orta sınıfları hakkında ipuçları sağlamaktadır. Annelere çalışma hayatları, boş zamanları ve ailedeki kararlara katılımları konusunda sorular yöneltilmiştir. Anneler eğitilmiş olmalarına rağmen yarısı en azından belirli dönemlerde çalıştığını belirtmiştir. Araştırmanın yapıldığı zamana kadar çalışma hayatına devam edenler doktorluk, eczacılık gibi mesleklere sahip kadınlardır. Bu kadınlar aile içi kararlarda kendilerini etkili bir otorite olarak algılamakta, eşleriyle ortak karar aldıklarını belirtmektedirler. Ancak dikkat çekici ve Cumhuriyet politikalarıyla uyumlu bir şekilde çok düşük bir orandaki kadın dışındakiler meslek sahibi olduklarında dahi kadınların en önemli görevlerinin annelik ve eşlik görevleri olduğunu ve bu rollerden taviz verilmemesi görüşünü desteklemektedirler. Yani kadınların geleneksel kadınlık rollerine yeni mesleki rolleri ilave ederek dengede tutması zor sorumluluklar üstlendikleri anlaşılmaktadır. Üniversite öğrencileriyle anneleri kıyaslandığında anne kuşağının geleneksel rol beklentilerini

⁴⁴⁶ Kıray, "Küçük Kasaba Kadınları", ss.341-356.

benimsediği, kızların ise kendilerini daha başarı odaklı rekabetçi, girişken olarak tanımladıkları ve cinsiyet rol beklentilerinin annelerinden farklılaştığı görülmektedir.⁴⁴⁷

Kadınların deneyimleri üzerinde duran bir diğer kuşaklar arası çalışma annelikteki değişime odaklanan Aksu Bora'nın derinlemesine mülakatlardan elde edilen verilere dayanan çalışmasıdır. Bu çalışmada ilk kuşak anneler 1930 ve 40'larda dünyaya gelen, 1950'li ve 60'lı yıllarda anne olan kadınlarken, ikinci kuşak kadınlar 1950'lerin ortaları ve 60'ların başlarında doğan kadınlardan oluşmaktadır. Konumuz itibarıyla 1950-1980 yılları arasında aile kuran ve anne olan ilk kuşak kadınlar, babalarının desteğiyle eğitim görüp meslek sahibi olabilmiş, üst-orta sınıfa mensup, Cumhuriyet kazanımlarından yararlanabilmiş olan kategoridedir. Bu kadınlar daha geleneksel olan anneleriyle çatışma halindedir. Meslek sahibi ilk grup olarak eşleriyle dayanışma içerisinde, "eşit ama farklı" anlayışını benimsemiş ve klasik çekirdek aile ideolojisine uygun bir aile yaşantısına sahiptirler. Bu aile modelinde karı-koca kararları birlikte almakta, ortak sosyalleşme alanına sahip olarak bir arada zaman geçirmekte, kadın çalışıyor olsa da ev işleri bir kadın alanı olarak tanımlanmaktadır. Aile içi işbölümü kadınlar tarafından sorgulanmamakta, annelik ve eşlik vazifeleri kadınların hayatının çok önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Görüldüğü gibi Bora'nın örneklemindeki ilk kuşak anneler, Kandiyoti'nin yukarıda değinilen çalışmasındaki annelerle aynı yıllarda doğup anne olan ve aynı sınıfa mensup kadınlardan oluşmakta ve dolayısıyla iki çalışma da benzer bir kadın tasviri yapmaktadır. Ancak Bora'nın 1950 ortaları ve 60'larda doğan 1980'li yıllarda anne olan ikinci kuşak kadınları kendi annelerinden keskin bir şekilde farklılaşmakta, hem annelik rollerinden hem meslekî rollerinden vazgeçmek istememektedirler. Bu kadınlar çocuk dünyaya getirmeyi "hayatı bir süreliğine dondurmak" olarak niteleyerek ev işlerinde destek olmayan eşlerini eleştirmektedirler. Bu eleştirilere rağmen ikinci kuşak kadınlar ev temizleme problemini yardımcı; çocuk bakım sorunlarını annelerinin desteğiyle aşarak çalışma hayatından kopmamaktadırlar.⁴⁴⁸

1970'li yıllarda yapılan bir diğer önemli ve kapsamlı çalışma çocuğun değeri ve kadının rolü üzerine Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın sekiz ülkeyi karşılaştırdığı araştırmasıdır.⁴⁴⁹ Bu

⁴⁴⁷ Bkz. Kandiyoti, "Kadınlarda Psiko-Sosyal Değişim Kuşaklar Arasında Bir Karşılaştırma", ss.269-291.

⁴⁴⁸ Bora, "Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü", ss.77-105.

⁴⁴⁹ Çocuğun değeri araştırması, 8 ülkeden toplam 20403 kişiyi kapsayan bir araştırmadır. Bu araştırmaya dahil olan Türkiye'de 2305 evli bireyden oluşan bir örneklem ile anket yapılmıştır. Araştırmaya katılan tüm ülkeler içinde Ortadoğu kültürel Bölgesi'ndeki tek ülkenin Türkiye olduğuna dikkat çekmekte yarar vardır. (Araştırmaya katılan ülkeler, Endonezya, Kore, Filipinler, Singapur, Tayvan, Tayland, Türkiye ve ABD'dir.) Bkz. Kağıtçıbaşı, "Türkiye'de Kadının Statüsü", ss.145-146.

ülkeler arasında yer alan Türkiye’de örneklem grubundaki kadınların sadece %6’lık bir kısmının lise ve üzeri eğitim aldığı ve %70’inin çalışmadığı görülmektedir. Alt gelir ve eğitim grubuna dâhil örneklem grubu erkek çocuğu yaşlılık güvencesi olarak değerlendirilmekte, kız çocuklar ise anneler için dert ortağı ve hem anneler hem babalar için ev işlerinde yardımcı eleman olarak ele alınmaktadır. Araştırmanın konumuz açısından en önemli bulgusu karar alımı, rol paylaşımı, eşler arası iletişim gibi unsurlar dikkate alınarak hazırlanan kadının aile içi statüsü endeksine göre kadının statüsünün en düşük çıktığı ülkenin Türkiye olmasıdır. Ancak dikkat çekici şekilde kadınlar arasında eğitim, gelir, meslek gibi sosyo-ekonomik farkların en büyük statü açığı oluşturduğu ülke de Türkiye’dir. Bir başka deyişle Kağıtçıbaşı’nın incelediği ülkeler arasında ataerkil çizgide görülen Türkiye gibi ülkelerde kadınlar ancak eğitim ve meslek kazanımlarıyla aile içi statülerini arttırabilmektedirler. Bu da kadınlar arasında uçurum oluşmasına yol açmaktadır. Oysa anaerkil değerlerin önemli olduğu Endonezya’da sosyo-ekonomik değişkenler kadınlar arasında statü makası açılmasına yol açmamaktadır. Kağıtçıbaşı’nın bir diğer bulgusu kentsel bölgelere gidildikçe, eğitim ve gelir seviyesi arttıkça çocuğun yaşlılık güvencesi olması gibi beklentilerin yerini çocuğun psikolojik değerinin almasıdır.⁴⁵⁰

Kadınların uğraşlarındaki değişimi ele alan Özbay’a göre 1950 öncesinde kırsal bölgelerde kadının üretim ve yeniden üretim faaliyetleri iç içe geçtiği için üretim, kadınların ev işlerinin bir uzantısı olarak algılanmıştır. Kadınlar tarla-bahçe işlerinden hayvan bakımına, giyecek ve yiyecek hazırlama, halı-kilim dokuma, çocuk dünyaya getirip büyütme, hasta bakma kadınlar arası ilişkileri düzenleme gibi pek çok işten sorumlu tutulmaktadır. Babaların ise erkek çocukların işleri öğrenmesi konusunda payları büyüktür. Ancak kentlere göçle birlikte erkeklerin piyasa için çalışması kadınların ise “hayalini kurdukları” ev kadınlarına dönüşmeleri neticesinde çocukların eğitilmesinde kadınların sorumlulukları artmıştır.⁴⁵¹

Özbay’ın çalışmasına göre, 1980’den sonra liberalleşme politikalarıyla para kazanmak daha zor hâle gelmiştir. Artık erkekler daha uzun süre dışarıda çalışmakta, kadınlar ise eskiye nazaran çalışmaktan daha az yakınmaktadırlar.⁴⁵² Erkeklerin evde daha az zaman geçirmesi kadınların sorumluluklarını arttırmıştır. 1980 öncesinde ağırlıklı olarak

⁴⁵⁰ Çiğdem Kağıtçıbaşı, “Türkiye’de Çocuğun Değeri Kadının Rolü ve Doğurganlığı”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982, ss.73-96, ss.92-93.

⁴⁵¹ Ferhunde Özbay, “Kadınların Ev İçi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, haz. Şirin Tekeli, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2015, ss.124-130.

⁴⁵² White de bu yıllarda ek iş yapmanın çok yaygın olduğunu ifade etmektedir. Bkz. White, a.g.e., s. 33.

erkeğin üstlendiği günlük alışveriş işleri bir kadın uğraşı olarak kurumsallaşmaya başlamış, ancak büyük harcama gerektiren alışverişler erkeklerin tekelinde kalmaya devam etmiştir. 80'lerin ortasından itibaren büyük kentlerde evlerin yarısında bulunan çamaşır makinesi kadınlara zaman açmış, ancak kadınların yeni sorumlulukları bu zamanı fazlasıyla doldurmuştur. Örneğin kadınların çocuklarının eğitimlerindeki rolü artmış, özellikle orta sınıf kadınları için çocuklarının eğitimi başlı başına bir uğraş hâline gelmiştir.⁴⁵³ Kadınların sorumluluklarından birisi de orta sınıf kadınlığın inşa alanı olarak evin ait olunan sınıfın beğenilerine göre ve statüyü yansıtacak şekilde döşenmesidir.⁴⁵⁴

Aksu Bora'nın *Kadınların Sınıfı* isimli çalışmasında farklı sınıftan kadınların öznelliklerini kurmalarında evin ve ev işinin hayati rolü ortaya konmaktadır. Orta sınıf kadınlarla evlerine gelen gündelikçiler, yani iki farklı habitusa sahip kadınlar tek bir mekânda buluşarak farklı kadınlık biçimlerini sergilemektedirler. Buna göre “nazık, zarif kırılğan” gibi kelimelerle tarif edilen orta sınıf kadını evi yuva yapan yemek yapma, tefriş etme gibi kadınlığının nişanesi sayılan statüsü yüksek işleri gündelikçiye devretmezken “kaba- saba, güçlü” olarak tarif edilen işçi sınıfı kadınlarına düşen fiziksel güç gerektiren ve pis olarak tarif edilen işleri yapmak olur. Böylelikle ev işleri kanalıyla kadınlar arasındaki sınıf farkı yeniden üretilir.⁴⁵⁵

Türkiye’de modernleşmeci-evrimci çizgideki aile araştırmalarının tam karşısında duran ekol geçmişte de çekirdek ailenin temel aile tipi olduğunu iddia etmektedirler.⁴⁵⁶ Aile içi işbölümü üzerine 80’li yıllardan itibaren yapılan çalışmalarda modernleşmeci görüşe zıt çizgide yer alan Emelie Olson’ın Elizabeth Bott’un (1957) teorisini geliştirerek Türk ailesine uyarladığı yaklaşımı oldukça etkili olmuştur. Bott 1957 yılında yirmi Londra ailesini derinlemesine incelediği çalışmasında iki uç aile tipolojisi geliştirmiştir. Bir uça ayrılmış, (segregated) karşı uça ise birleşik (joint) ilişkiler ve rol dağılımına sahip iki aile tipi olduğunu tespit etmiştir. Ayrılmış ilişkiye sahip ailelerde eşler arasında katı bir işbölümü olup karı-koca birbirinden bağımsız faaliyetlerle ilgilenmektedir. Diğer uçtaki çiftler ise hem ev dışında çalışıp hem kararları ortak almakta hem de ev işlerini birlikte yapmaktadırlar. Mesai saatleri dışında kalan serbest zamanları, ayrılmış aile ilişkisine sahip çiftler ayrı ayrı

⁴⁵³ Özbay, “Kadınların Ev İçi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme”, ss.132-135.

⁴⁵⁴ Bkz. Sencer Ayata, “Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı”, *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat*, haz. Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber, çev. Zeynep Yelçe, 3. Baskı, Metis Yayınları, 2012, ss.37-56.

⁴⁵⁵ Bkz. Bora, *Kadınların Sınıfı*, ; Benzer bir ilişki aynı apartmanda yaşayan kadınlar ile kapıcı eşleri arasında da söz konusudur. Bkz. Özyeğin, “Kapıcılar, Gündelikçiler ve Ev Sahipleri”, ss. 7-83.

⁴⁵⁶ Duben, Behar, a.g.e.

geçirmekte, örneğin erkek arkadaşlarıyla maçlara giderken kadın kendi arkadaş ve akraba gruplarıyla planlar yapmaktadır. Birleşik aile ilişkilerine sahip çiftler ise boş zaman faaliyetlerini birlikte veya ortak arkadaşlarla geçirmektedirler. Bott aile modellerindeki bu zıtlığı ağ ilişkileriyle bağlantılandırarak açıklamıştır. Ona göre evlilikteki rol paylaşımı sosyal ağların yoğunluğu ile doğrudan ilişkilidir. Eşler arasındaki rollerin keskin şekilde ayrıştığı aileler geniş ve sıkı arkadaş-komşu-akraba ağına sahiptir ve ağ içindekiler genellikle birbirlerini tanırlar. Müşterek ilişkilere sahip çiftler ise daha gevşek sosyal ağlara sahip olup ağ içindekiler genellikle birbirlerini tanımazlar. Yani çiftlerin etrafındaki sosyal ağ ilişkileri sıkılaştıkça rol farklılaşması keskinleşmekte, ağ gevşek olduğunda eşlerin rolleri benzer hâle gelmektedir.⁴⁵⁷

Bott'un sosyal ağlar yaklaşımını merkeze alan Olson'a göre Türk ailesi karı kocanın otorite ve sorumluluk alanlarının net olarak ayrıldığı ayrılmış aile modeline sahiptir. Ancak Olson kadınların da erkekler gibi müstakil alanlarda otorite sahibi olduğunu vurgulayarak Türk ailesini iki odaklı (duofocal) aile olarak tanımlamaktadır. Türk ailesinde ekstra ailesel ilişkiler hemcinslerle kurulmaktadır.⁴⁵⁸ Olson'ın modeli sadece geniş aile için değil çekirdek aile için de geçerlidir. Bu durumda Olson, geniş aileden çekirdek aileye geçildikçe eşitlikçi ilişkiye geçileceği tezini reddetmektedir. Ona göre Türk ailesinde mekânın cinslere göre katı şekilde ayrılmış olması kadınlara geniş bir özerklik ve otorite alanı sağlar ve Türk ailesinde karı-koca kendi merkezlerini yöneten eşit güç odaklarıdır. Ancak Olson'ın modeli tam da bu noktada, yani iki odağın da eşit güç ve değerde olduğunu savunması nedeniyle eleştirilmektedir.

Olson'a yapılan eleştirilerde ilk akla gelen isimlerden birisi olan Nilgün Çelebi, Türk ailesinin iki odaklı bir yapıya sahip olduğu görüşüne katılmakla birlikte, kadının kendi bağımsız alanında erkeğin çıkarlarıyla çatışmayacak şekilde eyleme geçtiğini iddia eder. Çelebi, Olson'ın Türk ailesinde erkek egemenliğinin bir mit olduğu görüşüne karşı çıkarak erkeğin kadına göre üst konumda olduğunu bir realite olduğunu savunur. Ancak kadınların merkezinde oldukları alanda, aynı cinsler arasında sürdürdükleri ilişkilerde önemli bir güce sahip olmaları kadınlara psikolojik doyum sağlamakta ve bu sebeple kadınlar, kendi kızlarını

⁴⁵⁷ Elizabeth Bott, "Aile İçi Roller ve Toplum Ağı", *Öncü Sosyologların Kaleminden Sosyoloji*, İhsan Sezal, Ankara: Eylül Yay., 4.b., 2004, ss.102-109, s.102,103. ; Makalenin orijinali için bkz. Elizabeth Bott, "Urban Families: Conjugal Roles and Social Networks", *Modern Sociology*, ed. Peter Worsley, , Harmondsworth: Penguin Books, 1970, ss.171-175.

⁴⁵⁸ Emelie A. Olson, "Duofocal Family Structure and an Alternative Model of Husbands-Wife Relationship", *Sex Roles, Family & Community in Turkey*, ed. Çiğdem Kağıtçıbaşı, Diane Sunar, İndiana University Turkish Studies 3, 1982, ss.33-71, ss.35-45.

da kadın ağırları içerisinde aynı şekilde yetiştirme eğilimi taşımaktadırlar.⁴⁵⁹ Çelebi bu sebeple Türk ailesine geleneksel iki odaklı aile adını vermektedir.⁴⁶⁰

“Ataerkil pazarlık” kavramıyla⁴⁶¹ Kandiyoti de benzer şekilde farklı coğrafyalardaki kadınların farklı erkek egemenliği biçimlerine karşı farklı uyum ve direniş stratejileri geliştirdiklerini iddia etmektedir. Kadınların davranış biçimleri, içinde buldukları sistemin mantığıyla uyumlu şekilde işlemektedir. Egemenlik biçimleri bir yandan baskıcı, bir yandan koruyucu öğeler içerirken kadınlar da bu yapılar içerisinde kendilerine güç ve özerklik alanları inşa etmektedirler. Bu sebeple sistemi erkekler kadar destekleyebilmektedirler. Ataerkil pazarlıklar karşılıklı olarak beklentilerin yerine getirileceği inancına dayanmaktadır. Örneğin Afrika’da erkek çok eşlidir ancak kadın ve çocukların bakımından tam olarak mesul değildir. Buna karşılık kadının kendine ait erkeğin müdahale edemeyeceği bir gelir alanı vardır. Ortadoğu ve Güney Asya toplumlarında ise mekânsal olarak kadın evsel alanla sınırlandırılmıştır, buna karşılık erkek evi geçindirmekten sorumludur.⁴⁶²

1980’den sonra kadınların erkeklerden beklentilerinin arttığı görülmekte özellikle eğitim ve gelirin kadınların evdeki konumlarını güçlendirici etkiye sahip olduğu ortaya konmaktadır.⁴⁶³

Çelebi 1986 yılında kentli kadınların cinsiyet rolü tutumlarını ölçmek üzere yaptığı çalışmada kadınların eşitlikçi tutumlarını en fazla arttıran unsurun eğitim, daha sonra ise çalışma olduğunu, ikisi birleştiğinde bir kadının eşitlikçi tutuma sahip olduğunun öngörülebileceğini iddia etmektedir. Aynı çalışmada kadınların çoğunun geleneksel tutumlara sahip olacağı tahmin edilmesine karşın eşitlikçi tutuma sahip olan kadınlarla geleneksel tutuma sahip olanlar eşite yakın oranda çıkmıştır.⁴⁶⁴ 1991-1992 yılında Çelebi, bağımsız işyeri sahibi kadınlarla yapılan ilk çalışma olan bir diğer araştırmasında bu kadınların evlilik, otorite ve ekstra ailesel ilişkiler açısından ayrılmış evlilik ilişkisinden birleşik evlilik ilişkisine doğru bir dönüşüm yaşadığını ortaya koymaktadır.⁴⁶⁵ 2000’li

⁴⁵⁹ Çelebi, *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, ss.18-19.

⁴⁶⁰ Nilgün Çelebi, *Bağımsız İşyeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri*, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal hizmetler Müsteşarlığı yay., 1993, s.10.

⁴⁶¹ Bkz. Deniz Kandiyoti, “Bargaining with Patriarchy”, *Gender and Society*, V.2, No.3, , 1988, ss.274-290.

⁴⁶² Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, ss.15-16.

⁴⁶³ Bilge Ataca, “Turkey”, *Families Across Cultures A 30-Nation Psychological Study*, ed. James Georgas, et.al., New York: Cambridge University Press, 2006, ss.467-474; Diane Sunar, Güler Okman Fişek, “Contemporary Turkish Families”, *Families in Global Perspective*, ed. U. Gielen, J. Roopnarine, İstanbul: Allyn & Bacon/Pearson, 2005, ss. 169-183.

⁴⁶⁴ Çelebi, *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, ss.85-86.

⁴⁶⁵ Çelebi, *Bağımsız İş Yeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri*, s.131.

yıllarda yapılan çalışmalar da eğitimli kadın ve erkeklerden oluşan ailelerde işbölümünün arttığını göstermektedir.

Düşük eğitimli kadınların gelir kazanmasının ailedeki işbölümünü pek etkilemediği kadınların geleneksel kadınsı rolleri sürdürdüklerine dair çalışmaların bolluğuna rağmen⁴⁶⁶ Hale Bolak, işçi kadınların eşlerinden daha çok kazandığı özellikle bu farkın büyük olduğu ailelerde gelirin kadınlara önemli bir pazarlık ve müzakere gücü verdiğini bulmuştur.⁴⁶⁷ Statüsü yüksek olmasa bile gelir getirici bir işte çalışmanın özgürleştirdiğini düşünen kadınlar vardır.⁴⁶⁸

2000'den sonra aile konusunda yapılan çalışmalar artarak devam etmiştir. Büyük resmi görebilmek açısından yapılan geniş kapsamlı çalışmalar özellikle önemlidir. 2000'li yıllarda Türk Aile Yapısı Araştırmaları (TAYA) (2006, 2011, 2013), Türk Aile Değerleri Araştırması (2010), TÜİK'in Türkiye'de ilk kez 2006'da uygulanan zaman kullanım anketi,⁴⁶⁹ toplumsal cinsiyet ve ev işlerine ilişkin verileri ve farklı kuruluşlarca yapılan geniş kapsamlı çalışmalar⁴⁷⁰ günümüzde aile içi sorumluluk paylaşımının nasıl olduğuna dair bize net bilgiler sunmaktadır.

Geniş kapsamlı araştırmaların sonucuna göre Türkiye, nüfusunun büyük kısmı kentlerde yaşayan, çekirdek aile görünümü arz eden ve OECD ülkeleriyle kıyaslandığında kadınların çalışma oranlarının hâlâ düşük olduğu bir ülkedir. Ancak kadınların çalışmasına yönelik tutumlar olumluya dönmektedir. Yapılan çalışmalarda eğitimle paralel olarak ilk evlilik ve çocuk sahibi olma yaşının yükseldiği, ortalama çocuk sayısının düştüğü bir örüntü ortaya çıkmıştır.⁴⁷¹ Aile içi karar alımlarında kadınların etkisi yükselmekte, erkeklerin ev işi ve çocuk bakımına katılımı artmaktadır. Ancak kadınların eğitimli ve çalıştığı aileler de dahil

⁴⁶⁶ Çalışmalar için bkz. Gönüllü, İçli, a.g.m.

⁴⁶⁷ Hale Bolak, "Aile İçi Kadın Erkek İlişkilerinin Çok Boyutlu Kavramlaştırılmasına Yönelik Öneriler", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, haz. Şirin Tekeli, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2015, ss.209- 219; aynı şeyi söyleyen bir diğer çalışma Diane Sunar, Güler Okman Fişek, "Contemporary Turkish Families", ss.169-183.

⁴⁶⁸ Bora, Üstün, a.g.e., s.106.

⁴⁶⁹ Çalışmalar için bkz. TAYA, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler*, İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yay., 2006.; TAYA, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler*, İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yay., 2011.; TAYA, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler*, İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yay., 2013.; Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü yay., 2010.

⁴⁷⁰ Bkz. Ali Çarkoğlu, Ersin Kalaycıoğlu, *Türkiye'de İş, Aile ve Toplumsal Cinsiyet (Raporu)*, İstanbul Politikalar Merkezi., t.y. ; Başak, Kingır, Yaşar, *Kadının Görünmeyen Emegi*.

⁴⁷¹ Bkz. Zafer Başkaya, Fatma Özkılıç, "Türkiye'de Doğurganlıkta Meydana Gelen Değişimler (1980-2013)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10 S.54, Yıl: 2017, ss.404-423.

olmak üzere kadınlar ev işlerinin temel sorumlusu olmaya devam etmekte ve erkeklerin ev işlerine katılımı “yardım” düzeyinde kalmaktadır. Bu sonuçla birlikte kadınların erkeklere göre daha eşitlikçi tutumlara sahip oldukları⁴⁷² bilgisi birleştirildiğinde kadınların neden evlilikten daha düşük memnuniyet duyan taraf olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷³ Çocuklar bugün yaşlılık güvencesi veya maddi yatırım olarak değil psikolojik gerekçelerle değer görmekte ve Türkiye’de evrimleşme modelinin öngörüsünün aksine bağımsız aile modeli yerine psikolojik bağımlılıkların devam ettiği bir modele doğru bir eğilim gözlenmektedir.⁴⁷⁴

Türkiye’de ilk kez TÜİK tarafından yapılan ulusal zaman kullanım anketinde ev işleri ve çocuk bakım işlerinin orantısız şekilde kadınlar tarafından yapıldığı görülmektedir.⁴⁷⁵ Bir diğer çalışma ise evlilikle birlikte erkeklerin bekârlık dönemine göre yaptıkları işlerin %38 oranında azaldığını, kadınların işlerinin ise %49 oranında arttığını ortaya koymuştur. Çalışmayı yapanlar Türkiye’de kadınların zaman döngüsü içerisinde “evkadınlaştığı” neticesine varmışlardır.⁴⁷⁶ Yakın dönemli çalışmalar ev işleri ve çocuk bakımında kadının eğitilmiş ve yüksek gelirli olduğu ailelerde daha paylaşımcı olduğunu ortaya koyarken,⁴⁷⁷ Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu’nun Türkiye nüfusunu yansıtan örneklem grubunda erkeklerin hem kadınların çalışmasını zorunlu olarak gördükleri hem de ev işlerini sürdürmeleri gerektiğini düşündükleri açığa çıkmıştır.⁴⁷⁸

⁴⁷² Bkz. A. Esra İşmen Gazioğlu, “Genç Yetişkinlerin Evlilik Ve Aile Hayatına İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi” *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2006, S.23, ss.107-123.

⁴⁷³ Evlilikten kadınların daha az memnun olduğunu ortaya koyan çalışmalar için bkz. Vejdî Bilgin, “Türk Toplumunda Aile Kurumunu Benimseme ve Sahiplenme Düzeyleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, C.10, S.10, 1998, ss.387-414. ; Çarkoğlu, Kalaycıoğlu, *Türkiye’de İş, Aile ve Toplumsal Cinsiyet*; Olcay İmamoğlu, “Değişen dünyada Değişen Aile İçi Roller”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.1., 2012.

⁴⁷⁴ Bkz. Çiğdem Kağıtçıbaşı, “Kültür ve Ana Babalık: Kuram ve Uygulama Çıkarımları”, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, der. Melike Sayıl, Bilge Yağmurlu, 1. B., İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., 2012, ss.61-79, ss. 67-69.

⁴⁷⁵ TÜİK zaman kullanım anketini ilk olarak 2006 yılında yapmıştır. İkinci anket ise 2014-2015 yılına aittir. Cinsiyete göre faaliyetlere ayrılan süre hakkındaki istatistiksel tablolar için bkz. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1009 (Erişim tarihi, 15.06.2019).

⁴⁷⁶ Emel Memiş, “Housewifization Of Women: Contextualizing Gendered Patterns of Paid and Unpaid Work”, *Gender and Society in Turkey: The Impact of Neo-Liberal Policies*, EU Accession and Political Islam, der. Saniye Dedeoğlu, Adem Elveren, 1.b., 2011.

⁴⁷⁷ Başak, Kınır, Yaşar, a.g.e.; Eken, *Rol Etkileşimi Bağlamında Kadın Subaylar*,; Mualla Gülnaz Kavuncu, “Kariyer Mesleklerde Aile”, *Metropolde Kariyer Meslekleri ve Aile Yapısı Temelinde Yaşama Tarzları: Ankara Örneği*, proje sorumlusu. Beylü Dikeçligil, vd., TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, , 1997.

⁴⁷⁸ Çarkoğlu, Kalaycıoğlu, a.g.e.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHA ARAŞTIRMASI BULGULARI I:

EVLİLİK ÖNCESİ TOPLUMSAL CİNSİYET TUTUMLARI VE EV İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI

Saha araştırma bulgularının ilk etabını oluşturan bu bölümde kişisel-demografik bilgilerinin yanı sıra katılımcıların toplumsal cinsiyet rol tutumlarının inşası aile ve eğitim ekseninde ele alınacak, din kurumunun etkisine ise sonraki bölümde yer verilecektir. Çalışmanın ana odağı aile içi sorumluluk paylaşımı olduğu için katılımcıların şimdiki ailelerindeki tutum ve davranışlarının nüvesini oluşturan evlilik öncesindeki tutum ve ev işi pratiklerine odaklanılacaktır. Bu doğrultuda yetiştikleri ailede aldıkları sorumlulukları ile üniversite yılları ve sonrasında evsel sorumluluklarına yer verilecek; ayrıca katılımcıların meslek seçim ve mesleklere yönelik tutumları ile eş seçim kriterleri ve evlenme süreçleri de ele alınacaktır.

1. KİŞİSEL VE DEMOGRAFİK BİLGİLER

Katılımcılardan kadınların yaş aralığı 27 ilâ 40; erkeklerin ise 28 ilâ 40 arasında değişmektedir. Yaşı 40 ve civarında olan katılımcılar genelde ikinci çocukları 0-6 yaş aralığında olanlardır.

Tablo 1. Katılımcıların Yaşı

Cinsiyet	30 Yaş Altı	30-35 Yaş Arası	35 Yaş Üstü
Kadınlar	7	11	7
Erkekler	2	15	8

Kadınların yaş ortalaması 32.36; erkeklerin ise 34.36'dır. Aradaki yaş farkı 2 olarak görünmekle birlikte muhtemelen gerçek yaş farkı 2'den biraz daha düşük çıkacaktır. Çünkü yaşları sorulduğunda katılımcılar doğum tarihleri yerine yaşlarını söylemişlerdir. Ayrıntılı konuşulduğunda kadınların doğum günlerine bir ay kaldığında dahi yaşlarını küçük; erkeklerin ise yıl sonunda doğmuş olsalar bile yılın başını esas alarak yaşlarını büyük söyledikleri anlaşılmıştır. Hatta katılımcıların bu eğilimlerinden dolayı kadın katılımcının kocasından ay olarak büyük olduğu bir ailede eşler yaşlarını farklı söyledikleri için erkek

karısından bir yaş büyük görünmektedir. Ancak yaş hususunda yine de katılımcıların sözlü beyanı esas alınmıştır.

Katılımcı aileler tek tek incelendiğinde eşlerin yaşlarının birbirlerine oldukça yaklaştığı görülmektedir. 4 ailede erkeğin karısından 6 ilâ 8 yaş arası büyük olması kadın-erkek yaş farkı ortalamasını yükselten etkenlerden birisidir. Toplumsal normların aksine eşyle aynı yaşta bulunan hatta eşinden büyük olan azımsanmayacak sayıda kadın katılımcı vardır. Tabloda görüleceği üzere 8 ailede eşler aynı yaştadır. İlginç şekilde ay farkıyla kadının büyük olduğu ailelerde bu durum hem erkek hem kadın tarafından dile getirilmiştir. Ay olarak erkek büyükse, ay farkı söz konusu edilmemiştir. 13 erkek katılımcı karısından büyükken, eşinden büyük olan kadın sayısı 4'tür. Eşinden 1 yaş büyük olan 2; 2 yaş büyük olan 1; 3 yaş büyük olan 3; 4 yaş büyük olan 2; 5 yaş büyük olan 1; 6 yaş büyük olan 1; 8 yaş büyük olan 3 erkek vardır. Kadınların büyük olduğu durumlarda ise yaş farkı en fazla 3'tür. Erkeğin karısından 5 yaş ve daha fazla büyük olduğu 5 aile vardır. Çiftlerin yaşlarının birbirine son derece yakın olması eşitlikçi ilişkilerin demografik koşullarından birini oluşturmaktadır.

Tablo 2. Eşler Arasındaki Yaş Farkı

Kim Kaç Yaş Büyük	Aynı yaş	1 Yaş	2 Yaş	3 Yaş	4 Yaş	5 Yaş	6 Yaş	7 Yaş	8 Yaş
Kadın	8	2	1	1	-	-	-	-	-
Erkek	8	2	1	3	2	1	1	-	3

Katılımcıların en fazla 2 çocuğu vardır. Üç çocuklu çift yoktur.¹ Çiftlerin 12'si iki; 13'ü bir çocuk sahibidir. İlk annelik yaşı ortalaması 27.52, babalık yaşı ortalaması ise 29.52'dir. 25 ve 25 yaşından küçük anne olan 7; 25-30 yaş arasında anne olan 12; 30 yaş ve üzeri yaşta anne olan 6 kadın bulunmaktadır. 25 yaşın altında baba olan katılımcı bulunmazken, 25-30 yaş arası 12; 30-35 yaş arasında 12 ve 35 yaştan sonra 1 kişi baba olmuştur.

¹ Görüşme sürecinden sonra bir çiftin üçüncü çocukları, bir çiftin ise ikizleri dünyaya geldi.

Tablo 3. İlk Ebeveynlik Yaşı

Cinsiyet	25 Yaş ve Altı	25-30 Yaş Arası	30-35 Yaş Arası	35 Yaş Üstü
Annelik Yaşı	7	12	6	-
Babalık Yaşı	-	12	12	1

2 çocuk sahibi 12 çiftten birisinin çocukları arasında yaş farkı 2; dördünün 3; birinin 4; birinin 4.5; ikisinin 5; ikisinin 6; birisinin de 7 yaş olduğu görülmektedir. Katılımcıların çocukları arasında yaş farkı makasını açma eğiliminde oldukları dikkat çekmektedir. Zira tek çocuğu olan katılımcıların da önemli bir kısmının çocuğu 3 ve üzeri yaştadır.

Tek çocuğu olan 13 ailenin 5'i erkek; 8'i kız çocuğa sahiptir. 2 çocuklu çiftlerin ise ikisi iki kız çocuğuna; ikisi iki erkek çocuğuna; 8 çift ise bir kız bir erkek çocuğa sahiptir.

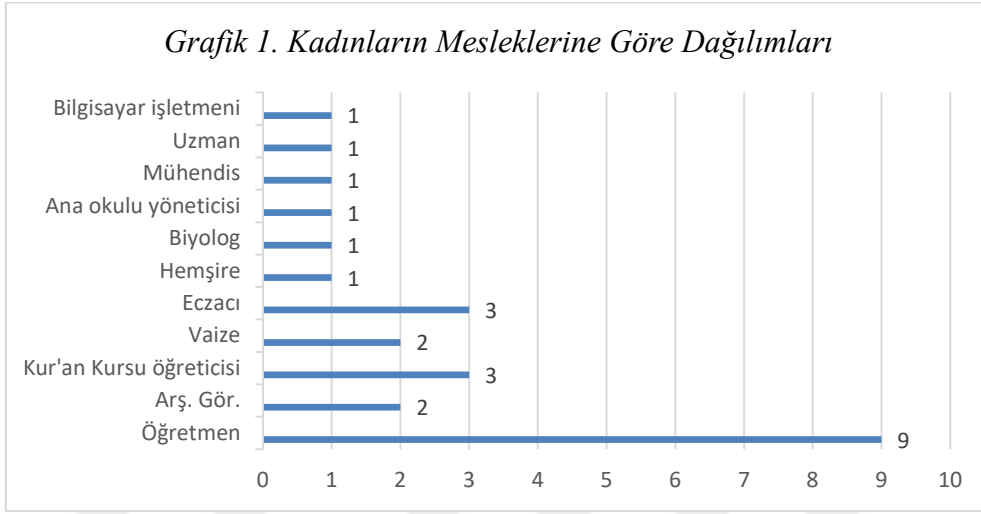
İki çocuk sahibi olan çiftlerin iki çocuğunun da 0-6 yaş aralığında olduğu dört aile vardır. Diğer iki çocuklu çiftlerde büyük çocuk ilköğretim çağındayken küçük çocuk 0-6 yaş aralığındadır. 0-6 yaş döneminin daha emek yoğun olduğu kabul edilen 0-2 yaş evresinde çocuğu bulunan çift sayısı ise 11'dir. Çocuk dünyaya geldikten sonra en az 6 ay çocuklu şekilde iş hayatını sürdürmeyen kadınlar örneklem dışı tutulduğu için katılımcılar arasında 1 yaşından küçük çocuğu olan sadece bir çift bulunmaktadır.

Yükseköğrenim görmüş olma paydasında birleşen katılımcıların eğitim düzeyleri, nitelikleri ve meslekleri birbirlerinden farklılık göstermektedir. Kadın katılımcılardan bir kişi ön lisans, 20'si lisans; 3'ü yüksek lisans mezunu olup doktora eğitimlerine devam etmektedirler. Ön lisans mezunu bir katılımcı dışındaki kadınlar örgün öğrenim görmüşlerdir. Lisans mezunu kadınlardan üçü çift lisans mezunu iken iki kadın katılımcının ise yüksek lisans eğitimi devam etmektedir.

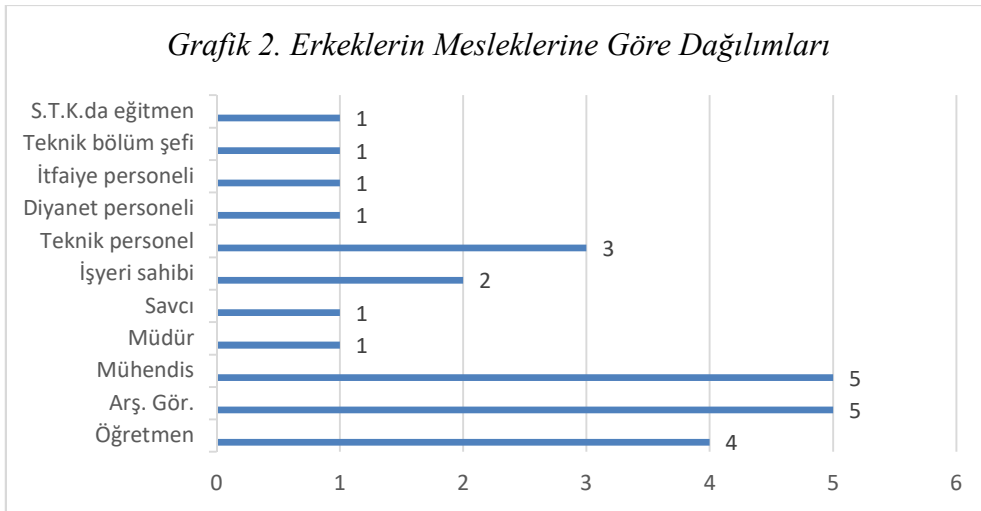
Erkek katılımcılardan ikisi ön lisans, 15'i lisans, 8'i yüksek lisans mezunudur. Örgün eğitim görmeyen iki erkek katılımcı vardır. Yüksek lisans mezunu olanların 6'sı doktora eğitimini sürdürmekte iken 2 katılımcı da yüksek lisans eğitimi görmeye devam etmektedir.

Kadın katılımcıların 9'u öğretmen, 2'si araştırma görevlisi, 3'ü Kur'an Kursu Öğreticisi, 2'si vaize, 3'ü eczacı, 1'i hemşire, 1'i biyolog, 1'i özel anaokulu yöneticisi, 1'i mühendis, 1'i uzman, 1'i kamuda bilgisayar işletmeni olarak görev yapmaktadır. Kadınların

13'ü İlahiyat mezunu olup Kur'an Kursu öğreticisi, vaize, öğretmen ve araştırma görevlisi olarak çalışmaktadırlar.

Erkek katılımcıların 4'ü öğretmen, 5'i araştırma görevlisi, 5'i mühendis, 1'i okul idarecisi, 1'i Cumhuriyet savcısı, 2'si işyeri sahibi, 3'ü teknik personel, 1'i Diyanet personeli, 1'i itfaiye personeli, 1'i fabrikada teknik bölüm şefi, 1'i sivil toplum kuruluşunda eğitmen olarak görev yapmaktadır. Erkeklerin 7'si İlahiyat mezunu olup öğretmen, din görevlisi ve araştırma görevlisi olarak çalışmaktadırlar.

Kadın ve erkeklerin mesleki dağılımları toplumsal cinsiyet kalıplarıyla uyumluluk arz etmektedir. Kadın katılımcıların 19'unun eğitim ve sağlık sektöründe çalıştığı görülmektedir. Kadınların sosyal güvencesi yüksek devlet kurumlarında yoğunlaşması bir diğer öne çıkan husustur. Bir kadın katılımcı özel sektörde, 2 kadın sözleşmeli, 1 kadın

kurum yöneticisi, 2 kadın eczane sahibi olarak çalışırken diğer katılımcı kadınlar kamu kuruluşlarında görev yapmaktadırlar. Erkek katılımcıların teknik ve erkeksi sayılan alanlarda sayıları daha fazla iken özel sektörde veya kendi hesabına çalışan erkek sayısı kadınlardan daha yüksek orandadır.

Gelir bilgisine yönelik sorularda katılımcıların beyanı esas alınmıştır. Sorular yüz yüze sorulduğu için gelir ve maaş bilgisi sorulurken “erkeklerin maaşının sorulmayacağı” yönündeki toplumsal kabullerle uyumlu şekilde erkek katılımcıların cevap vermeye isteksiz olduğu gözlenmiş, bu sebeple kişileri tanıma amaçlı ilk grup sorular içerisinde yer alan gelir sorusu, son soru grubu olan “hassas sorular” içerisine kaydırılmıştır. Gelirle ilgili soruya bir erkek katılımcı yanıt vermek istemezken bir kadın katılımcı da sabit geliri olmadığı için soruyu yanıtızsız bırakmış, bazı katılımcılar ise takribi değerler vermişlerdir. Bu sebeple katılımcıların verdikleri gelir bilgileri bire bir maaş bordrosuyla uyuşmayabilir.

Gelir bilgisiyle ilgili bir diğer problem görüşmelerin uzun bir sürece yayılmasından dolayı görüşülen ilk katılımcı ile son katılımcı arasında bir yıllık bir zaman diliminin olması nedeniyle maaşlara yapılan zamlardan dolayı aynı mesleği yapanlar arasında bile önemli bir gelir farkının ortaya çıkmasıdır. Bunu aşabilmek için katılımcıların görüşme tarihleri baz alınarak devlet memurlarına yapılan zam ve enflasyon farkı eklenerek katılımcıların düzeltilmiş gelirleri hesaplanmıştır. Böyle bir hesaplama katılımcıların hepsinin kamu personeli olmaması ve dolayısıyla aynı zammı almamaları nedeniyle özel kuruluşlarda çalışan katılımcıların maaşlarını tam olarak yansıtmayabilir. Ancak tüm katılımcıların geliri aynı oranda yükseltildiği için araştırmacıya zaman makasının sebep olduğu gelir açığını önlemenin en rasyonel çözümü bu görünmüştür.²

Kamu personeli Temmuz 2018’de %3.5 zam ve %5.17 enflasyon farkıyla birlikte toplam %8.67; Ocak 2019’da %4 zam ve %6.73 enflasyon farkı ile birlikte toplam %10.73; Temmuz 2019’da ise %5 zam ve %1.01 enflasyon farkıyla beraber %6.01 oranında zam almıştır. Katılımcıların görüşme tarihlerine göre bu zamları eklediğimizde şu tablo ortaya çıkmaktadır:

² 16 Temmuz 2019 tarihi itibarıyla döviz ve altın kuru şu şekildedir: 1 Amerikan Doları 5,71 Türk Lirası, 1 Euro 6,40 Türk Lirası, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Döviz Kurları Arşivi, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/istatistikler/doviz+kurlari/gosterge+neteligindeki+merkez+bankasi+kurlarii>, (Erişim Tarihi 20.07.2019.)

Tablo 4. Cisiyete Göre Gelir Dağılımı

Cinsiyet	2.000 TL Altı	3.000 -4.000 TL Arası	4.000 -5.000 TL Arası	5.000 -6.000 TL Arası	6.000 -7.000 TL Arası	7.000 -8.000 TL Arası	8.000 -9.000 TL Arası	9.000-10.000 TL Arası	10.000 TL Üzeri
Kadınlar	-	8	5	7	2	1	-	-	1
Erkekler	1	2	3	7	7	1	1	-	2

Tablo 5. Hane Geliri Dağılımı

Hane Geliri	6.000 TL Altı	6.000-8.000 TL Arası	8.000-10.000 TL Arası	10.000-12.000 TL Arası	12.000 -14.000 TL Arası	16.000 -18.000 TL Arası	18.000-20.000 TL Arası	20.000 TL Üzeri
Hane Sayısı	1	2	9	7	1	1	1	1

Tablo 6. Eşler Arası Maaş Farkı

Cinsiyet	Eşit	1.000 TL' den az	1.000-2.000 TL Arası	2.000-3.000 TL Arası	3.000-4.000 TL Arası	5.000 TL'den Fazla
Kadınlar	2	2	1	1	1	-
Erkekler	2	5	7	1	2	1

Bir kadın katılımcı gelirinin belirsiz olduğunu söyleyerek bir aralık belirtmediği ve bir erkek katılımcı da bu soruyu cevaplamak istemediği için iki katılımcının gelir bilgisi mevcut değildir. Bu aynı zamanda 2 çiftin hane gelirinin de hesaplanamamasına neden olmuştur.

Katılımcıların gelir durumlarıyla ilgili tablo incelendiğinde 5000 TL'nin altında geliri olan 13 kadın, 6 erkek katılımcı; 5000'nin üzerinde geliri olan ise 11 kadın 18 erkek katılımcı olduğu görülmektedir. Kadınlarla erkekler arasındaki gelir farkına bakıldığında 7

çiftte eşler arasında gelir farkı 1000 TL'nin altında, 8 çiftte 1000-2000 arası, 5 çiftte 2000-4000 arası, 1 çiftte ise 5000 TL'den fazladır. İki çift ise aynı maaşı almaktadır. Toplumsal normlara uygun olarak erkeklerin gelirinin kadınlardan daha yüksek olduğu görülmekle beraber 5 kadın katılımcının gelirinin eşlerinden yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca görüşme sürecinde çocuğa baktığı için geliri geçici olarak eşinin gelirinin yarısına düşen bir erkek katılımcının olağan zamanlardaki geliri dikkate alınmış, bu farklılık hesaba katılmamıştır. Eşler arasında gelir farklılığının çok yüksek olmadığı, 5000 liradan fazla fark olan bir katılımcı olduğu görülmektedir. Kadınların yaşlarını küçük söylemesine benzer şekilde erkeklerin de gelirlerini üst sayılara yuvarlayarak söyledikleri dikkat çekmektedir. Çünkü kadın katılımcıların eşlerinin gelirine yönelik verdikleri bilgilerle eşlerinin söyledikleri arasında farklılık olduğu görülmüş ancak erkek katılımcıların belirttiği rakam esas alınmıştır.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET İNŞA SÜRECİ

2.1. Aile ve Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı

Bütün sosyolojik yaklaşımlarda birincil ve en önemli sosyalleşme kurumu olarak öne çıkan aile,³ bireylerin toplumsal cinsiyet tutumlarının oluşumunda da merkezî bir role sahiptir. Çalışmalar anne-babanın eğitim durumu,⁴ toplumsal cinsiyet tutumu, ev işi ve çocuk bakımı sorumluluk paylaşımı⁵ gibi yetişilen aileye ait pek çok temel noktanın kişilerin toplumsal cinsiyet tutumlarını biçimlendirmede önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Bireyler aileyle kurdukları etkileşimde bir yandan hâkim toplumsal cinsiyet rol ve kalıplarını öğrenirken diğer yandan aktif özneler olarak mevcut durumu eleştiri süzgecinden geçirerek kişisel toplumsal cinsiyet ideolojilerini ebeveynlerinden farklı bir boyuta taşıma potansiyeli taşımaktadırlar. Bizim çalışmamızda da katılımcıların toplumsal cinsiyet tutumlarının oluşumunda yetiştikleri ailenin kilit rolü öne çıkmış, katılımcıların toplumsal cinsiyet kimliklerini inşa ederken ailelerini temel referans noktası olarak aldıkları görülmüştür.

³ Nilay Çabuk Kaya, "Aile ve Çocuk", s.112; Özge Zeybekoğlu Dünder, "Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı Türleri, İşlevleri", *Değişen Toplumda Değişen Aile: Sosyolojik Tartışmalar*, ed. Nürşen Adak 2.b., , Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016, .s.40. ; bkz. Oya Çitçi, "Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü, ss.19-23.

⁴ Bkz. Mick Cunningham, "The Influence of Parental Attitudes and Behaviors on Children's Attitudes Toward Gender and Household Labor in Early Adulthood", *Journal of Marriage and Family*, 63(1), 2001, ss.111-122.

⁵ Bkz. Scott M. Myers, Alan Booth, "Forerunners of Change in Nontraditional Gender Ideology", *Social Psychology Quarterly*, V.60, No:1, 2002, ss.18-37.

Katılımcılar ailelerinde olumlu olarak gördükleri özellikleri kendi kurdukları ailelerine taşıırken, bazı katılımcılar anne-babalarını eleştiriye tabi tutarak kendi cinsiyet kimliklerini onların aksi istikamette kurgulamaya çalışmışlardır.

2.1.1. Katılımcıların Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Ağırlıklı olarak il ve ilçe merkezlerinde yaşayan katılımcıların ebeveynleri ekseriyetle kırsaldan kentlere göç etmiş ikinci kuşak kişilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla katılımcıların aile yapısı genellikle kentleşme aşamasını tamamlayamamış geçiş ailesi özelliklerine sahiptir. Aileler çekirdek aile niteliği taşımakla beraber gerek eş seçimi gerekse aile içi otorite ilişkilerinde geniş ailenin denetimi güçlü şekilde etkisini sürdürmektedir. Katılımcıların yetiştiği ailelerde babaların eğitilmiş olması durumunda dahi geleneksel örüntüler etkin şekilde varlığını korumaktadır.

Katılımcı erkek ve kadınlar kıyaslandığında en dikkat çekici fark, katılımcıların annelerinin benzer şekilde ilköğretim düzeyinde eğitim görmüş ev hanımları olmalarına rağmen babalarının eğitim düzeyinde önemli farklılıklar olmasıdır. 10 kadın katılımcının babası lisans düzeyinde eğitim görmüşken bu sayı erkek katılımcılarda beşe düşmektedir. Bu sonuç önemlidir, çünkü aile statüsünün babanın işiyle ölçüldüğü bir dönemde bir yandan kadın katılımcıların erkeklerden daha yüksek konumdaki ailelerde yetiştiğini gösterirken, diğer yandan ileride değinileceği üzere babalarının eğitimi kızların yükseköğrenim görmesinin ana belirleyicilerinden birisi olmaktadır.⁶

Kardeş sayısı açısından kadın ve erkek katılımcılar benzerlik göstermektedir. Katılımcıların ağırlıklı olarak 2 ve 3 kardeş oldukları görülmektedir. Tek çocuklu bir aile bulunmazken 4 ve üzeri kardeş sahibi olan 7 kadın; 8 erkek katılımcı vardır. İstisnai örnekler olarak Doğu Anadolu kökenli bir erkek katılımcının tek anneden 8 kardeşi, diğerinin iki anneden 18 kardeşi bulunmaktadır.

Kadınların 15'inin babasının memur ya da işçi gibi statülerde çalışarak sabit gelir sahibi oldukları görülmektedir. Kadın katılımcıların 8'inin babası esnaflık, dükkân işletme gibi serbest mesleklerde çalışmıştır.⁷ Erkek katılımcıların ise 10'unun babası düzenli bir gelire sahipken, 9'u kendi işini veya esnaflık yapmıştır. 2'sinin babası düzensiz ve geçici

⁶ Anne - babanın eğitim durumu, meslekleri ile ilgili tablolar ektedir.

⁷ İki kişi babasının mesleğini belirtmemiştir.

işlerde çalışırken, 3 erkeğin babası, katılımcılar küçükken vefat etmiştir.⁸ Kadın katılımcıların ailelerinin daha düzenli ve sabit bir gelire sahip olduğu dikkat çekmektedir.

Ağırlıklı olarak dindar-geleneksel çizgideki ailelere sahip örneklem grubunda annelerin çalışması çok nadir görülen bir durumdur. Kadın katılımcıların ikisinin, erkek katılımcıların birisinin anneleri tam zamanlı; kadın katılımcılardan birisinin annesi yarı-zamanlı çalışmış, bir erkek katılımcının annesi de eczane işletmiştir. Arnavutluk'ta yetişen bir erkek katılımcı ise annesinin kendisi küçükken çalıştığını ancak sonrasında çalışmayı bıraktığını dile getirmiştir. Çalışan annelerden birisi evlendikten sonra dini yönelim yaşayan K-7'nin annesidir. Bu anne dinden uzak sosyal demokrat bir ailede yetişmiştir. Aynı şekilde E-19'un annesi de radikal sol görüşlü bir ailede büyümüş ve annesinin dine ilgisi üniversite sonrasında başlamıştır. E-17'nin annesi de serbest tutumlu bir ailede yetişirken, dindar bir ailede büyümeyen K-24'ün annesi dindar olan babasıyla evlendikten sonra tedrici şekilde dini yaşamaya başlamıştır. E-23 ise komünist rejim dolayısıyla annesinin zorunluluktan dolayı çalıştığını dile getirmiştir. İlginç bir şekilde E-23'ün küçükken çalışan annesi, sosyalist rejim yıkıldıktan sonra çalışmak istemesine rağmen eşi tarafından engellenmiştir. E-23 bunu ataerkil-geleneksel değerlerle ilişkilendirmektedir. Diğer annelerden farklı bir profil çizen tek anne olarak K-12'nin annesi, hem sadece kadınlara yönelik ve yarı zamanlı olması, hem de hizmet-sevap olarak algılanması sebebiyle dindar-muhafazakâr kodlarda en pozitif meslek olan Kur'an Kursu Öğreticiliği'ni icra etmiştir. Bu anne profillerinden anlaşılacağı üzere örneklem grubumuzdaki kadınlar, hem kadın hem erkek katılımcıların aile ve sosyal çevrelerinde "çalışan dindar kadınlar"ın ilk örnekleridir.

Zikredilenler dışındaki katılımcıların annelerinin bir kısmı tarla-bahçe işlerinde ve aile işinde aktif olarak faaliyet göstermelerine, ev bütçesine önemli katkılar sağlamalarına rağmen tanımlanmış bir meslek icra etmemişlerdir. Bu sebeple örneklem grubunun ekonomik durumunun ve sosyal statüsünün temel belirleyicisi baba mesleği ve geliri olmuştur.

Hem kadınlar hem erkekler yetiştikleri aileleri genellikle orta sınıf olarak tanımlamaktadır. Ancak orta sınıf olduklarını söyleyen katılımcıların hepsi bunun yaşadıkları muhitten ve kendi kanaatkârlıklarından kaynaklandığını ilave etmişlerdir. Göreli

⁸ Bir kişi babasının mesleğini belirtmemiştir.

yoksunluk kuramının⁹ savunduğu şekilde katılımcılar kendilerini yaşadıkları mahalle ve akranlarıyla kıyaslayarak orta sınıfta ait oldukları kanaatine varmışlardır.

Bazı erkekler ailelerinin alt sınıftan olduğunu söylerken kadınlarda alt sınıf olduğunu belirten yoktur. Ekonomik olarak zor durumda olan ailelerde, özellikle erkek çocuklardan çalışmaları beklenmiştir. Okuldan arta kalan zamanlarda veya yaz tatillerinde erkek çocukların bir kısmı aile bütçesine katkı sağlayacak işlerde çalışmışlardır. Hatta E-1, ağabeyi ile sattıkları limonatarla babalarından daha fazla para kazandıklarını ve evlerini kazandıkları parayla yaptırdıklarını belirtmiştir.

80'li ve 90'lı yıllarda geçinmenin zorlaştığı ve erkeklerin uzun saatler ev dışında çalıştığı, ek iş yaptığı sonucunu ortaya koyan çalışmalarla uyumlu şekilde bu yıllarda çocuk olan katılımcıların ailelerinde serbest meslek erbabı babaların bazen iflasla sonuçlanan inişli çıkışlı bir iş yaşamları olduğu görülmüştür. Birkaç katılımcı maddi olarak zirveyi de dibi de gördüklerini ifade etmiştir. Babaların bir kısmı, özellikle imamlık, öğretmenlik gibi mesai sonrası geniş vakte sahip olan memur babalar ise ek iş yapmışlardır.

Hem kadınlar hem erkekler arasında üst sınıf bir ailede yetiştiğini söyleyenler sınırlı sayıda. Az sayıda katılımcı ailelerinin üst ekonomik sınıfa mensup olduğunu ifade etmiştir. Örneğin bir kadın katılımcı kendi ailesinin Bursa'nın zenginleri arasında zikredildiğini belirtmiştir. Ancak katılımcılar tarafından sıklıkla vurgulanan nokta ailelerinin kazançlarına paralel bir sosyal yaşantı sürmedikleridir. Tüketim ve beğeni ayrımıyla öne çıkan tabakalaşma biçimi katılımcıların aileleri için söz konusu değildir. Bu kuşak için zenginlik gayrimenkul birikimiyle ölçülmektedir ve bu tarz ailelerde büyüyen katılımcılar son derece kısıtlı bir sosyal yaşantıya sahip olduklarını belirtmişlerdir. Oysa bu ailelerden daha az gelire sahip olmalarına rağmen farklı sınıf kodlarına sahip ailelerde yetişen az sayıda katılımcı evlerine gündelikçi geldiğini veya sinema, tiyatro, tatil gibi aktivitelere katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Vurgulanması gereken en önemli noktalardan birisi yukarıda da değinildiği gibi kadın katılımcıların erkeklere nazaran daha yüksek sosyo-ekonomik statüdeki ailelerde

⁹ Görelî yoksunluk (Relative Deprivation) teorisi yoksunluk algısının mutlak gelire göre değil yaşanan bölgedeki kişilerin gelir ve kaynak durumlarına göre oluştuğunu iddia etmektedir. Görelî yoksunluk teorisinin öncüsü Peter Townsend'tir. Bkz. Peter Townsend, "Deprivation", *Journal of Social Policy*, 16:2, 1987, ss. 125-146.

yetiştirilmiştir. Başka bir ifadeyle kadın katılımcıların Weberyen deyişle hayat şansı,¹⁰ Bourdieu'cu perspektifle sosyal-kültürel sermayeleri erkeklerden daha yüksektir.¹¹ Anne eğitimi konusunda benzer olan katılımcıların baba eğitimlerinin farklılaşması bunun en görünür kanıtıdır. Bununla birlikte katılımcıların genel olarak ifadeleri değerlendirildiğinde eğitim düzeyi düşük ailelere mensup kadın katılımcıların maddi olarak iyi bir gelire ve kendi ifadeleriyle “açık görüşlü” babalara sahip olduğu ve kızların eğitiminin öncelendiği kentsel bölgelerde yaşadıkları görülmektedir. Örneğin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bir kentte ilkokul mezunu ebeveynlerin olduğu 6 çocuklu bir ailede yetişen kadın katılımcı, seçkin bir mahallede yaşadıklarını ve kültürel faaliyetlere katılmanın yanı sıra, şu an emekli olan ilk ablasının dahi üniversite eğitimi gördüğünü belirtmiştir. Kadın katılımcıların erkeklerden daha yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip olduğunun bir diğer önemli kanıtı ise örneklem grubundaki tüm kadınların yükseköğrenim görme imkânından yararlanmış olmasına rağmen erkek katılımcılardan sadece babaları lisans mezunu veya yüksek gelire sahip olanların kız kardeşlerinin üniversite okuyabilmiş olmalarıdır. Bu sayı da bir elin parmaklarını geçmemektedir.

Katılımcıların anne babalarının nasıl tanıştığına dair bir soru yöneltilmemiştir. Ancak katılımcılar satır aralarında bu konuda ipuçları vermiş ve ebeveynlerin ağırlıklı olarak görücü usulüyle evlendirildiklerini belirtmişlerdir. Eş seçiminde aile büyüklerinin otoritesinin katılımcıların anne babalarının üzerinde belirleyici olduğu görülmüş, ebeveynlerin bir kısmı istemedikleri evlilikler yapmak zorunda kalmışlardır. Aile büyüklerinin kararına boyun eğme sadece anneler için değil babalar için de geçerlidir. Örneğin Doğu Anadolu Bölgesi'nden iki katılımcının anne-babası karşı koymalarına rağmen berdel evliliği yapmışlardır. Evlilik kararında geniş ailenin baskınlığı çiftlerin benzerlikler ve ortak zevkler temelinde bir evlilik yapmalarını engellemiştir.

Anne-babaların eğitim farkının dikkat çekici boyutlarda olduğu görülmektedir. Babaların lisans mezunu olduğu durumlarda dahi annelerin ilkokul mezunu olduğu aile

¹⁰ Hayat şansı kavramı, ailelerinin sahip olduğu sosyo-ekonomik statünün bireylerin gelecekte fırsatlara ulaşma ve yaşam şanslarını doğrudan etkilediğini öne sürer. Weber'in hayat şansı kavramı için bkz. Max Weber, *Ekonomi ve Toplum (I)*, çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarı yay., 2012.

¹¹ Weber'in tabakalaşma görüşlerine benzer şekilde Bourdieu da sermayenin ekonomik olmayan sembolik, kültürel ve sosyal boyutlarını vurgulamıştır. Bourdieu çalışmalarında özellikle eğitim hayatında bireylerin üst basamaklara tırmanmasında aileden tevarüs ettikleri parasal olmayan kültürel sermayenin önemini ortaya koymuştur. Bourdieu'nun sermaye kavramı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Pierre Bourdieu, Jean Claude Passeron, *Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri*, çev. Levent Ünsaldı v.d., Ankara: Heretik yay., 2015.; Pierre Bourdieu, *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, Ankara: Heretik yay., 2015.

sayısı oldukça fazladır. Hatta babanın lisans mezunu olduğu, annenin hiç eğitim görmediği aileler de bulunmaktadır. 2 ailede kadınlar erkeklerden daha eğitilidir. Bu evliliklerden birisi ailelerin karşı koymasına rağmen gerçekleştirilen aşk evliliği iken diğer evlilik tam tersine yüksek eğitilmiş ve zengin olan katılımcının annesinin, babası tarafından dindarı olduğu gerekçesiyle eğitim düzeyi düşük ve düşük gelirli babasıyla evlendirilmesiyle gerçekleştirilmiştir.

Ailelerin evlilik kararındaki etkin rolünün ve aşk evliliklerinin bir diğer yansıması da eşlerin dindarlık düzeylerinin birbirlerinden oldukça farklılık göstermesidir. Anne-babalar arasındaki eğitim farkı bir tarafın kitabî bilgilere dayalı bir din anlayışı benimserken diğer tarafın geleneksel dini yaşantı sürmesine yol açmıştır. Eşlerin dindarlık biçimleri arasında uçurumlar olan aileler de bulunmaktadır. Örneğin “yola gelmesi” için dindarı ve iyi ev kızlarıyla evlendirilen erkekler temel ibadetleri yerine getirmemekle birlikte alkol de kullanmaktadırlar. Bu tarz ailelerde büyüyen katılımcılar bir yanda alkol alan ve ibadetlerini eda etmeyen bir baba, diğer yandan dindarı bir anneyle sosyalleşme deneyimi yaşamışlardır.

Genel bir tipoloji yapmamız gerekirse katılımcıların ailelerini dindarlık bakımından üç gruba ayırabiliriz. Birinci grup dindarlığı inanç, ibadet, bilgi boyutuyla yaşayanlardır. Bu tip ailelerin çoğunda babalar İlahiyat eğitimi almış veya en az lise düzeyinde eğitim görmüş, kitaplar ya da dini gruplar aracılığıyla dinin bilgi boyutunu da hayatlarına katmışlardır. Katı dini yaşantı süren ailelerin bir kısmında eğitim düzeyi düşük olmakla beraber, bağlı bulunan dini grubun ilkeleri ailenin dini çerçevesini çizmiştir.

K-2 : “... Anne tarafı da baba tarafı da muhafazakâr aileler. Annemin dini bilgisi geleneksel, anneden ne gördü ise onunla devam etmiştir. Ama babam üniversite döneminde MGTV evlerinde kalmış. Belki bir İlahiyatçının sahip olacağı kadar kitap birikim ve okuması yapmış. Biraz daha aileden alınan namaz kılmak, oruç tutmak dışında diğer şeyleri de rahatça babamla konuşabiliyoruz...” (33 Yaş, Arş. Gör.)

Gerek İlahiyat mezunu katılımcıların gerekse babası İlahiyat kökenli veya din görevlisi olanların sıklıkla vurguladığı dikkat çekici bir husus da İlahiyatçı babaların dini yaşantılarında esnek ve rahat olduklarıdır. Bu durum geleneksel bir dindarlık yaşayan annelerin hoşuna gitmemektedir.

K-25 : “... Annem çok dindarı bir kadındır. Mesela temel ibadet, namaz konusunda annemin namaz kaçırdığını bilmem. Hatta kazara vakit namazı kaçırsak aylarca kafamıza işler. Hatta bazen sabah namazına kalkamaz isek işlerin ters gideceğini düşünür. Babam ise annem kadar katı değil namaz niyaz konusunda. Babam İlahiyat camiasından olduğu için daha esnek, rahat. Hatta şöyle diyebilirim, annem, babam ve ben İlahiyatçı olmamıza rağmen

söylediklerimize itibar etmez. O daha çok televizyon, radyodan dinler hocaları...” (29 Yaş, Arş Gör.)

Babası İlahiyatçı olan bir kadın katılımcı başörtüsünü açmamak için lise yıllarında okulu bırakmayı düşündüğünü fakat babasının engel olduğunu, yine kıyafet konusunda kendisi geniş uzun pardösü giyerken babasının genç işi tunikler giymesini istediğini dile getirmiştir. Bir başka kadın katılımcı da kızlarının eğitime büyük destek veren ve imam olan babasının başörtüsü konusunda baskı yapmadığını ve kendisi haricindeki iki kız kardeşinin başlarını örtmediğini ifade etmiştir.

Bazı ailelerde ise İlahiyatçı veya din görevlisi babaların esnek olduğuna dair yukarıdaki örneklerin tersi yönünde tutumlar söz konusudur. Özellikle çevre tarafından dindar olarak algılanan ve dindarlığı kendi çocuklarının kılık-kıyafet, hâl ve hareketleriyle ölçülen babalar özden çok şekilsel dindarlığa öncelik vermişlerdir.

K-3 : “...Bu konuda baba imajı konuşan, ama yapmayan yaşamayan bir insan rolü var gibiydi. Biraz da baskıcı yönü vardı. Dışarı karşı verdiği imajdan dolayı kıyafetlere kadar o seçer. 5. sınıf biter bitmez ‘bir daha başını örtmeden dışarı çıkamazsın’ sözleri ile hep böyle ‘el âlem ne der’, o düşünce yaygın, baskındı. Şekilciydi yani...” (29 Yaş, Öğretmen)

İkinci grup inanç ve ibadet düzeyinde dini bir yaşantı sürerken dinin bilgi boyutuna sahip olmayan geleneksel dindar ailelerden oluşmaktadır. Katılımcıların önemli kısmının ailesi bu gruba mensuptur. Geleneksel dindar ailelerde de anne ve babanın dindarlık düzeyi farklılık göstermektedir. Bir taraf ibadetlerini aksatmadan yerine getirirken diğer tarafta düzenli bir ibadet seyri olmayabilmektedir. Ancak bu ailelerde toplum nezdinde önemli bir dindarlık bileşeni olarak alkol kullanımı görülmemektedir. Bu ailelerde yetişen katılımcıların bir kısmı, eğitimlerinin artmasına paralel olarak dini bilgilerini de zenginleştirerek ailelerine de rehberlik etmişlerdir.

Geleneksel dindar olan ailelerde çocuklarının Kur’an Kursu’na gitmesi ve özellikle hafız olmasına kıymet verilmektedir. Bölgesel bir ayrım olmaksızın katılımcıların bir kısmı diğer kardeşlerinin Kuran Kursu’na gittiğini veya hafızlık yaptığını belirtmişlerdir. Örneklem grubu içerisinde de Kuran Kursu eğitimi alarak hafız olan üç katılımcı vardır. Bir kişi de hafızlık eğitimini yarım bırakmıştır.

Üçüncü grup ise çiftlerden en az birinin dini bir hayat yaşamadığı ailelerdir. İkinci gruptakilere benzer bir dini yaşantı süren bu ailelerin ayırt edici vasfı, ya iki taraftan birinin dinle hiçbir bağının olmaması ya da babaların alkol kullanmasıdır. Ancak alkol kullanan babaların dahi Cuma-Bayram namazlarına gittiği, Ramazan’da oruç tutup alkol almadıkları,

yani çekirdek geleneksel-dini değerlere sahip oldukları dikkat çekmektedir. Yine bazı anne babalar olgun yaşlarında dine yönelmiştir ancak katılımcıların aileleriyle birlikte yaşadığı 18 yaşına kadarki süreç esas alındığından bu nitelikleri taşıyan aileler de üçüncü kategori içerisinde değerlendirilmiştir.

E-7 : “...Annem daha dindar babama göre. Klasik kadınlar aralarında yasin-tebareke okumalarına giderdi. Annem namazlarını kılardı. Baya bir süre başı açıktı, örtülü değildi. Önce örtünmek istemiş, babam izin vermemiş etrafa karşı hoş olmaz gibisinden, babam istememiş. Babam da Cuma namazlarına gider, beş vakit yoktur. Sürekli içen birisi değildi, çok nadirdir ben görmedim, fotoğraflarda vardı...” (37 Yaş, Mühendis)

K-8'in babasının ise dinle mesafesi daha büyüktür: “...Annem dindar namaz niyaz var, ama babamda yoktu. Sonra hükümetten dolayı tavrı çok değişti olumsuz yönde. Hatta beni Suriyelilere benzetir. Beni gözünde çok büyüttü, benim kapanmam hoşuna gitmedi. Ama dine karşı babam, biraz ‘kime yağ çekiyorsun’ gibi bir şey düşündü benim kapanmam için. ... Sonra fikir olarak onunla çatırırız. Namaz niyaz falan öğretilmedi bize...” (36 Yaş, Öğretmen)

2.1.2. Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı

2.1.2.1. Annenin-Kadının Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Rollerini

Ev işleri ve çocuk bakım sorumluluklarında katılımcıların anne ve babalarına düşen roller, yaşanan yerin niteliğine, geçinme biçimine, anne-babanın eğitim düzeyi, kadınların çalışma durumu, karakter özellikleri ve toplumsal cinsiyet tutumlarına göre değişmektedir. Kesin ve net olan şey, kadınların ev işleri ve çocuk bakımının temel sorumlusu olduğudur. Ancak bu temel vazifelerinin yanında kadınların görünmeyen birçok sorumluluğu üstlendiği ve birçok katılımcının da teyidi ile evin birincil yapı taşı oldukları görülmektedir.

Katılımcılar sıklıkla aile içi işbölümünü “İçeri işleri anneme, dışarı işleri babama aitti” şeklinde özetleseler de içeri ve dışarı işlerinin sınırlarının iç içe geçtiği ve kadınların genel olarak içeri, dışarı, her yerde emek sarf ettiği görülmektedir. Katılımcıların çoğu, annelerini ev hanımı olarak nitelemelerine rağmen, sorumluluğu ev işi ve çocuk bakımı ile sınırlı olan çok az anne vardır. Örneğin kırsal bölgelerde bağ-bahçe işleriyle geçimlerini sağlayan veya ek gelir olarak topraklarını işleyen ailelerde kadınların öncelikli işleri tarla-bahçe faaliyetleridir. Ev işi ve çocuk bakım işleri bunlarla paralel yürütülür. Bu konuda E-5 şunları söylemektedir:

“... Köylerde kaldık mesela, (annem-babam) yeri geldi hayvan baktılar, tarla işi yaptılar, bahçe işini gelir getirecek şekilde yaptılar. Babam da bazen bize takılır, ‘Siz karı koca çalışıyorsunuz,’ gibisinden. Ben de ‘Annem de 20 yıl kadar çalıştı, bahçe hayvan işlerinde,’ derim ona. Bu günlere gelmemde annemin bir o kadar payı var. Çalışma konusunda babamla

eşitti, yeri gelir bazen fazla bile çalışırdı, babam vakit namazı için camiye gider, annem tarlada iş yapardı.” (30 Yaş, Arş. Gör.)

Yetiştığı aileyi “gariban” olarak niteleyen E-1 küçük, sade ve az eşyalı olan evlerinin pek işi olmadığını; ama annesinin ev geçimine katkıda bulunmak için sattıkları limonataları, ekmekleri hazırladığını, fazla nüfuslu hanelerinde ekmeği evde yapmak gibi maliyeti azaltıcı önlemleri annesinin aldığını belirtmektedir.

Erkeğin kendi dükkânını işlettiği durumlarda ise annelerin hatta çocukların emeğine ihtiyaç duyulmaktadır. Geçimini aile işiyle sağlayan ailelerde, parayla çalışan elemanların yerini evin üyeleri, özellikle anneler almaktadır. Anneler hem ev işlerini yapmakta hem kendilerinin hem varsa çalışanların yemeklerini hazırlamakta, atölye, konfeksiyon gibi aile işletmesinde de durmaksızın çalışmaktadırlar. Tabir-i caizse bu kadınların molaları yoktur.

E-21: “...Babam şu an emekli, ama öncesinde konfeksiyon-tekstil işi yapıyordu. Annem de ev hanımı normalde, ama iş bizim kendi işimiz olduğu için annem de konfeksiyonda çalışmıştır. Biz daha çok işe dayalı yaşadığımız için annem evde durur, yemeği yapar, aynı zamanda boş zamanlarında makineye geçer, iş yapar ustabaşı olarak. Hatta model de yapar stilist gibi, baskı yapar, baya aktif bir kadın.” (35 Yaş, Teknik Servis Elemanı)

Kadınlar aynı zamanda kriz durumlarında devreye girip evi çekip çeviren durumundadırlar. Örneğin E-13 küçük yaşlarda babasını kaybettiğinde annesi, ev işlerinde geniş aile fertlerinden yardım alarak evde örgü, kazak oya gibi el işleri yapıp aile geçimini sağlamaya çalışmıştır. Yine iflas durumunda kadınlar evi toparlayan kişi olarak öne çıkmaktadır.

Alt gelir grubuna dâhil çoğu evde çamaşır makinesinin bulunmayışı ve en çok da hazır bebek bezlerinin yokluğu en ağır iş olarak çamaşır yıkamayı ön plana çıkarmıştır. Örneğin babasının iki evli olmasından dolayı 18 kardeşe sahip olan E-11, kendisi yardım etmediği hâlde, çamaşır günlerini hâlâ kâbus olarak hatırladığını söylemiştir.

Ev dışında daimi olarak çalışan az sayıda kadın için de ev içi işbölümü neredeyse değişmemektedir. Tek istisna olarak ilkokul çağında babasını kaybeden ve anneanne-dede ile aynı binada oturan E-17, annesinin temizlik yaptığını ancak yemek ve diğer işleri aile büyüklerinin yürüttüğünü dile getirmektedir. İster yarı, ister tam zamanlı çalışsın çalışan anneler ev kadını rollerini de eksiksiz olarak üstlenmişlerdir. Çalışan annelerin gösterdiği insanüstü performansı K-7 şöyle anlatmaktadır:

“Annem tam gün çalışır işçi olarak, sonra mesai de var, eve gel, işleri yap. Bizim evde ya halam ya başkaları misafirler olurdu, annem onlara da bakar. Halimiz vaktimiz döneme göre

iyiydi, sıcak su bizde var, amcamız falan çocuklar ile gelir çocukları bizde yıkar. Misafir çok olurdu, annem onlara da çok hizmet eder. Annem nasıl hayatta kalmış bilmiyorum. Onları şu an ben yapamam. Bezleri, bulaşıkları, elle yıka, bütün gün çalış, mesaiye kal. Yemek hiç eksik olmaz, düzenli yemek pişir, ev temiz düzenli, hiç pis ve dağınık hatırlamam annemi. Sabah herkesten önce kalkar, en geç o yatar, çok çılgınca çalışır. Bir ev kadını, eş olarak harika, muhteşem bir yaratık, hâlâ öyle devam eder, hâlâ evine temizlikçi kadın girmez.” (37 Yaş, Uzman)

Maddî durumları iyi düzeyde olan ve babalarının annelerine değer verdiğini ifade eden iki katılımcının evlerine anneleri ev dışında çalışmadığı hâlde düzenli olarak gündelikçi gelmiştir.

Anneler çocukların bakımının temel sorumlusu olmalarının yanı sıra çocuk eğitiminde de aktif görev almışlardır. Annelerin eğitim durumları iyiyse çocukların eğitim ve ödev işleriyle doğrudan ilgilenmişlerdir. Hatta bazı katılımcılar annelerinin eğitimlerinin babalarından oldukça düşük olduğu halde kendi eğitimlerinden annelerinin sorumlu olduğunu dile getirmişlerdir. Sadece çocuk bakımında değil yaşlı ve hasta bakımında da kadınlar yoğun bir emek harcamışlardır. Katılımcıların “gelin” konumunda olan anneleri için ailede bakıma muhtaç yaşlı varsa bakım işi kaçınılmaz hâle gelmiştir.

Dışarı işlerinden market alışverişini babaların, pazar alışverişini annelerin yaptığı dikkat çekmektedir. Cinsler arasında çok keskin ayrımların olduğu ailelerde ise kadınlar en ufak dışarı işini dahi üstlenmemişlerdir. K-17 : “...Annem hiç hayatında pazara gitmemiştir. Hâlâ da gitmez, markete de gitmez hiçbir şey almaz mesela. Annem bir şey söylemeyi unutmuştur, mesela şeker, babam tekrar evden çıkıp gidip alırdı, söylenmezdi. Dışarıdaki bütün işler babamın üzerindeydi, ama evdeki bütün işler de annemin üzerindeydi.” K-1 ise babasının vefatından sonra annesinin en basit dışarı işini yerine getirmekten aciz kaldığını ifade etmektedir.

2.1.2.2. Babanın-Erkeğin Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller

Katılımcıların yetiştikleri ailede, içeri işlerden anneyi, dışarı işlerden babayı sorumlu tutan orta sınıf aile değerleri hâkimdir. Ancak cinsiyet rollerini uygulama biçiminde babaların-erkeklerin ev işleri sorumluluklarını yerine getirirken derece farklılıkları vardır. Bazı babalar-erkekler en ufak şekilde ev işlerine katkıda bulunmazken bazıları kısmî sorumluluklar üstlenmekte, katı cinsiyet rol tutumlarına sahip olmayan az sayıda baba-erkek ise aileye ait içeri işlerine aktif şekilde katılmaktadır.

Bir erkek katılımcının annesi, ev dışında bir işte çalışıp ailenin geçimini sağlama biçimindeki geleneksel erkek cinsiyet rolünü yerine getirme sorumluluğunu layığıyla yerine

getirmediği ve sık sık iş değiştirdiği için babasından boşanmıştır. Bir katılımcının babası ise düşük maaşlı ve geçici işlerde çalıştığından çocuklar dâhil tüm aile fertleri evin geçimi için seferber olmuş, ailenin temel problemi geçinme olduğundan ev işleri atıl bir mesele olarak ikinci planda kalmıştır. Bazı ailelerde ise serbest meslek erbabı babalar, dönemsel olarak iflas yaşamış ancak çekirdek ve geniş ailenin de yardımıyla babalar aile standartlarını orta hâle getirebilmişlerdir. Sadece bir kadın katılımcının babası iflastan sonra “para kazanamayan bir erkeğin hiçbir işe yaramadığı”¹² şeklindeki toplumsal algının yükünü kaldıramayarak bunalıma girmiş ve bu süreçte evin geçimini sağlamak aile büyüklerinin desteğiyle büyük çocuk olan K-15’e kalmıştır. Bir kadın katılımcının ailesinde ise iflastan sonra aileyi toparlayan annesi olmuştur. Ancak baba da boş durmamış farklı işler yaparak ekmek parası kazanma rolünü devam ettirmiştir. Diğer tüm katılımcılarda babalar temel toplumsal işlevleri olan geçim sağlamayı faal olarak yerine getirmişlerdir. Katılımcıların birçoğunun babasının çok uzun saatler çalıştığı, bazılarının işlerinin bir kısmını şehir dışında yürüttüğü, yine öğretmen-imam gibi daha az mesaisi olan işlerde çalışan babaların da önemli bir kısmının ya tarla-bahçe işi ya da başka bir ek iş yaptığı görülmektedir.

Katılımcıların kök ailelerinde babalarının ev işlerindeki temel görevleri tamirat, soba yakımı, kurulumu, odun kırma, kömür taşıma, ağır yük taşıma gibi toplum nezdinde erkeğe ait olduğu kabul edilen işleri yürütme şeklinde olmuştur. Bunların dışında babalar sadece zaruri durumlarda mutfığa girmişlerdir. Annenin hasta veya hamile olduğu, dönemsel olarak memlekete tarla-bahçe işlerine yardıma gittiği, evde olmadığı vs. durumlarda babalar ya kendileri ya da çocukları için genellikle menemen, yumurta gibi basit ve geçiştirmelik aperatifler hazırlamışlardır. Bu tarz becerileri olmayan ve mutfak işleri yapmaktan hoşlanmayan bir katılımcının babası annesinin hasta olduğu durumlarda dışarıdan yemek söylemiştir. E-10 ise annesinin şeker hastalığı sonucu görme işlevini tamamen kaybederek ev işi yapamayacak duruma gelmesinden sonra babasının hem annesinin bakımını hem ev işlerini üstlenerek sosyal hayatını sıfırladığını belirtmiştir.

Babaların bir kısmı da işin sorumluluğunu üstlenmeden sadece “hobi” olarak zevk aldığı işleri yapmak için mutfığa girmişlerdir. Bu tarz eğilimi olan babalar genelde balık pişirme, salata-mangal gibi işleri yapmaktadırlar. E-19 : “...Ev temizliği ile babamın alakası yoktu, ama mutfakta bazı şeyleri severdi. Pazar günleri falan pide içi hazırlardı mesela. Tamam. Onun dışında günlük yemek pişirme gibi babamın alakası olmazdı.” K-12,

¹² Tırnak içindeki ifade K-15’in kendi ifadesidir.

bilmesine rağmen hiçbir ev işini yapmayan babasının çocuklarına düşkünlüğünden dolayı sabahları tost yapma görevini gönüllü olarak üzerine aldığını ifade etmiştir:

“...Babam mutfak, temizlik her şeyden anlar. Hatta anladığı için bu işlerden kaçan bir baba. Babam ev işlerini sevmediği için yapmazdı. Klasik erkek, ama bazen içine sinmeyen bir şey olursa gelip sana karışır, beğenmez ama sorumluluğu da sana verir. Yani mutfak bende olsun temizlik sende olsun, bugün böyle yapalım gibi bir durum olmazdı. Ama hiç unutamadığım bir şey ben üniversiteye gidene kadar sabah kahvaltılarını hep babam hazırladı. Babam çocuklarına çok düşkün bir baba. Onların yemesini, içmesini, uyumasını, derslerini bir anne kadar takip eden bir baba. O yüzden sabahları namazdan sonra yatmayıp kahvaltı hazırlayıp bizi de kaldıran bir baba...” (32 Yaş, Vaize)

Bir baba ise yemek ve ev işlerinde sorumluluk almamasına karşın süpürme işini düzenli olarak kendi üzerine alırken, normal şartlarda ev işlerine katılmayan bir diğer baba da titiz olduğundan dolayı pislik veya kir gördüğü durumlarda evi temizlemiştir.

Belli koşullarda yardım şeklinde bazı ev işlerine ortak olan babaların varlığına rağmen, katılımcı ailelerinde genel tutum içeri-dışarı işlerini esnetmeden uygulamak olmuştur. Katılımcıların birçoğu babasını “yumurta bile kıramayan bir baba, kendi çayını doldurmayan bir baba” gibi ifadelerle anlatmaktadırlar. K-16 iflastan sonra annesinin aileyi toparlamak için çiftçilik-sera işine girerek yoğun şekilde çalışmasına rağmen babasının ev işlerine yönelik ilgisinde hiçbir değişme olmadığını dile getirmektedir:

“...Babam hiçbir şekilde ev işine karışmaz, mutfak işlerine karışmaz Anneme hiç o konularda yardımcı olmayan birisi, çayını bile kendisi katmaz. ... Bir ara babam market işi yaptı, o dönem annem ev hanımıydı, kriz olunca babam iflas etti. Ondan sonra biz çiftçilik işi yapmaya başladık. O esnada tabi anne devreye girdi, babam çok sevmiyor çiftçilik işini. Bu sefer annem hem serada hem de ev işinde çalışmaya başladı. Öyle olmasına rağmen eski düzen bozulmadı, babam yine evde yardım etmezdi...” (27 Yaş, Hemşire)

Çok az sayıda baba ise ev işlerine aktif olarak katılmaktadır. Annelerine yardım eden babalara sahip olan katılımcılardan biri bunu babasının ailesiz büyüdüğü için kendi başının çaresine bakmayı öğrenmesine bağlarken, birisi babasının annesini çok sevmesine, bir diğeri ise babasının ev işlerine yardım etmeyi sevmesine dayandırmıştır.

Çocuk bakımı konusunda babaların nadiren beşik sallama gibi görevleri üstlendiği görülmektedir. Çocuklarla oyun oynama, vakit geçirme gibi aktiviteleri de çok az babanın yerine getirdiği dikkat çekmektedir. Çocukların eğitimi konusunda eğitim düzeyi yüksek babaların daha ilgili olduğu ve eğitim için koşulların sağlanması konusunda fedakârlık yaptıkları görülmektedir. Bu tarz ailelerde büyüyen katılımcılar ailelerinin kendilerini sıkıntıya sokmak pahasına eğitimlerine yatırım yaptığını dile getirmişlerdir. Ancak çocukların ödevine yardım etme gibi süreklilik isteyen rutin bakım ve eğitimsel işlerde

annelerin babalardan daha çok zaman harcadığı görülmektedir. Bu bazı babaların ilgisiz olmasından kaynaklansa da çoğu babanın çok uzun saatler çalışması, ek işler yapması, hafta sonu dahi çalışması bu duruma yol açmaktadır. Bu konuda K-22 şunları söylemektedir:

“...Mesela benim bebekliğimde babam toptancı idi. İlkokul döneminde babam köylere, ilçelere gider, toptan mal satardı, bakkallara dükkanlara. Ondan dolayı gece de 12’de 1’de gelirdi eve. Hatta kendisi söyler babam: ‘Ben bunların hiç çocukluklarını hatırlamıyorum’ diye...” (32 Yaş, Eczacı)

E-23 “... Babam hiçbir şekilde anneme yardımcı olmamıştır. Hatta babam dışarı işi olarak sebze meyve almaya pazara da gitmez. Babam sadece işine gider gelir o kadar yani. Hatta bizimle bile ilgilenmez. Hatta biz küçükken onların vardiyaları vardı, babam çalışırken annem evde, annem çalışırken babam evdeydi. Bize bakma durumu vardı yani babamın. Ama babam bize bakmaz, kendi halinde takılır, biz de kendi halimizde oynardık. Hatta bir keresinde hap yutmuşuz, kendimizi hastanede bulduk...”(32 Yaş, STK çalışanı)

2.1.2.3. Kız Çocuğunun Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Rollerini

Katılımcıların ailelerinde geleneksel cinsiyet rollerini sürdürmeye yönelik bir işbölümü olduğu dikkat çekmektedir. Kız çocukları ev işleri konusunda aileye destek olurken erkek çocuklar dışarı işlerine yardım etmektedirler. Ancak kadın katılımcıların önemli bir kısmının çocukluk ve genç kızlık dönemlerinde ailelerinin okumalarına karşı takındıkları olumlu tutuma bağlı olarak ev işlerine katkılarının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

Kadın katılımcıların erkeklere oranla daha geniş bir sosyal-kültürel sermayeye sahip olduğuna dair iddiamız, ailenin kız çocukların eğitim görmesi ve meslek sahibi olması, dolayısıyla ev işlerine katılım düzeyleri konusunda da geçerlidir. Kız çocuklarının üniversite eğitimini ve meslek sahibi olmasını belirleyen en önemli kriterin babalarının eğitim düzeyi olduğu görülmüştür. Nitekim 25 kadın katılımcının 10’unun babasının eğitim düzeyi lisans seviyesindedir. Erkek katılımcılarda hem bu oran daha düşük hem de kendi ailesini alt sınıf veya alta yakın orta sınıf içerisinde tanımlayanların oranı yüksektir. Baba eğitimi yüksek olan erkek katılımcıların ailelerinde kız kardeşlerin eğitime destek verilip ev işlerinde daha az sorumluluk almaları sağlanırken, birçok erkek katılımcının ailesinde üniversite okuma şansına sadece erkek çocuklar erişebilmiştir. Ailenin kız çocuklarının eğitime olan desteği genellikle ev işleriyle ters orantılı bir görünüm arz etmekte, dolayısıyla erkek katılımcıların ağırlıklı bir kısmının ailesinde, kız kardeşler geleneksel kadınlık rollerini sürdüren hatta bazı durumlarda anneye ait tüm sorumlulukları üstlenen konumda bulunmaktadır.

Kadın katılımcıların çocukluk ve özellikle genç kızlık dönemlerinde anne ve babalarının okumalarına karşı tutumlarının derecesi ev işlerini belirleyen temel unsur olarak öne çıkmaktadır. Bir tipoloji yapmak gerekirse kadın katılımcıların ailelerinde kızlarının okumasına yönelik dört farklı yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Birinci grup ailelerde hem anne hem de babanın temel amacı kız-erkek ayırmadan çocuklarının okuyup meslek sahibi olmasını sağlamaktır. İkinci gruptakilerde ise anne, kız çocuğunun okumasını onaylamamakta, genç kız ise babanın desteğiyle eğitim almaktadır. Üçüncü grupta ise anne ve baba kızlarının okumasını ne desteklemekte ne de buna engel olmaktadır. Dördüncü grup aileler ise kızlarından hem okuyup başarılı olmasını hem de aileye dair işlerde aktif sorumluluk almasını beklemektedirler.

Kız çocuğunun okumasına yönelik tutumlarına göre dört gruba ayırdığımız bu ailelerde kızların ev içindeki sorumlulukları değişmektedir. Çocuklarının okuyup meslek sahibi olmasını temel amaç olarak belirleyen ilk grup aileye sahip kadın katılımcılar üniversite çağına gelinceye kadar neredeyse hiç ev işi sorumluluğu almamışlardır. K-2: “...Biz çocuklara hiçbir sorumluluk verilmedi diyebilirim, hatta evlenene kadar hiç verilmedi, ufak tefek şeyler belki. ... Hep dersini çalış, işine sahip ol modu vardı...”

Katılımcıların aile yapıları incelendiğinde anne ve babalar arasında eğitim farkı ilk göze çarpan unsurlardan birisi olarak dikkat çekmektedir. Annelerin eğitim düzeylerinin düşüklüğü gelenekselliği besleyen temel etkenlerden biridir. Kadın katılımcıların önemli bir kısmının ailesi ikinci gruba dahildir. Bu tarz ailelerde kızının okumasına bazen nötr yaklaşan, bazen engel olmaya çalışan bir anne ile kızına var gücüyle destek olan bir baba vardır. Geleneksel cinsiyet rollerine sahip olan bu anneler için kızları için öncelikli olan meslek edinmesi değil aile içi cinsiyet rollerini öğrenmesidir. Bu tip ailelerde kızlar babalarının desteğiyle okumuş ve ev işi yapmalarını bekleyen anneye karşı kızları, babaları korumuştur.

K-3 : “...Ben çok çok iş yaptım diyemem. Tek kız olmam nedeni ile de el bebek gül bebek oldu. Babam beni korur, annem de kıskanır. Annem klasik, ev işlerini öğrensin, ilerde sıkıntı çekmesin. Babam okusun meslek sahibi olsun. Annem istemezdi okumamı. Anne daha çok hafızlık isterdi, benim hafız olmamı istedi, o bitirememiş. Sonrasında babamın desteği ile okudum...” (29 Yaş, Öğretmen)

K-4 : “Babam ayırım yapmazdı ama annem yapardı. ‘Sen kızsın onlar su istediğinde getir, yataklarını topla.’ derdi. Ama ben pek yapmazdım abimin işlerini. Büyük abim ‘Ne olur yapsan, yarın öbür gün hep yapacaksın’ derdi bana, ben çok asiydim... Ben hakka önem verirdim, babam da o konuda destekti. ‘K-4 size su vermek, yatak toplamak zorunda değil’ derdi.” (32 Yaş, Memur)

Ailelerin eğitim görmeleri için ekstra çaba göstermedikleri ancak okumalarını da engellemedikleri ailelerde yetişen kızlar ev işlerinde aktif olarak görev almışlardır. Özellikle temizlik ve bulaşık işlerine yoğun olarak katılmışlardır.

Son grup olarak kız çocuğunun okumasını destekleyen ama ev içinde de sorumluluk almasını isteyen ailelerde kız kardeşler dönüşümlü olarak temizlik yapmakta veya kız çocuğuna sabit bir sorumluluk verilmektedir. Ancak bu sorumluluklar kızların ders çalışmalarına engel olmayacak şekilde düzenlenmektedir. Kızlara sınav haftalarında iş yaptırmamak veya sadece okullar tatile girdiğinde ev işleri yaptırmak gibi kolaylıklar sağlanmaktadır. Kızlarının okumasını destekleyen bazı ailelerde ise katılımcı kadınlara bu tarz kolaylıklar sağlanmamıştır.

K-16: "... Annem işleri bana ev kızı olayım diye değil, öğreneyim, ileride lazım olur diye yaptırdı. Yalan değil gerçekten ben de çok faydasını gördüm. O zaman ama ben çok kızardım. Çünkü arkadaşlarımın önlerine meyvelerini bile anneleri koyardı elleriyle. Ben söylenirdim, 'Arkadaşlarımın anneleri meyveleri önlerine koyuyor, sen bana bulaşık yıkatıyorsun.' Ama sonradan hak verdim..." (27 Yaş, Hemşire)

K-25 : "... Okul, üniversite konusunda annem de babam da destek bize. Yapılacak bir iş varsa önce dersimize çalışırız, sonra bu işi ama yine yapardık. Bizde paşam, cicim, micim olmadı, sorumluluklarımızı da yaptık dersimize de çalıştık. Mesela yazın sabah namazında kalkardık, güneş bizi yakmaya başlayınca kadar çay toplardık, sonrasında dersane, kursa giderdik mesela. ... Ama diğer yandan ben fındık topladım, çay topladım. Notlarımın düşmesini de istemezler, onlar da yapılacak..." (29 Yaş, Arş. Gör.)

Zorunlu durumlarda daha ağır sorumluluklar üstlenenler de vardır. K-20, annesinin vefat etmesine sebep olan hastalık döneminde annesine bakmakla birlikte evin tüm işlerini ve kardeşiyle ilgilenme rolünü de üstlenmek zorunda kalmıştır.

Bazı kadın katılımcılardan ise ev işlerinden çok dışarı işleri beklenmiştir. Aile işi yapan K-22, okul çıkışlarında doğrudan atölyeye giderek anne-babasına yardım etmiştir. Bu sebeple ev işlerine dair sorumluluğu olmamıştır. Menopoz çocuğu olduğunu söyleyen K-13, bütün ev işlerini ablalarının, hiç erkek kardeşleri olmaması nedeniyle evin küçüğü kontenjanından dışarı işlerini kendisinin yaptığını belirtmektedir. K-10 da yazın babasının işyerinde aktif olarak çalışmıştır. İflas ettikten sonra kendisini toparlayamayan babasının yerine büyük kız olarak evin geçimini üstlenen K-15 ise dışarı işlerinde en faal olan katılımcıdır:

"... Ben ev işi yapmadım, dışarı işi yaptım. Ortanca kardeş o işleri yaptı. Ben mesela en küçük kardeşi okuttum, dershaneye gönderdim, kazandığım parayı onlara harcadım..." (32 Yaş, Yönetici)

Kadın katılımcıların ev işleriyle ilgili söylemlerinde en dikkat çeken ortak noktalardan biri Aksu Bora'nın çalışmasıyla benzer şekilde, annelerin temizlik, toz alma, bulaşık gibi işlerde kızlarına sorumluluk vermesine rağmen onları mutfığa sokmamaları, her koşulda yemeği kendilerinin üstlenmesidir.¹³ En çok ev işi yapan katılımcıların dahi üniversiteye kadar neredeyse hiç yemek yapmamış olması, annelerinin mutfığı kendi kadınlık alanlarının merkezi olarak sahiplenmeleri ve kızları dahi olsa orada ikinci kişiye yer vermek istememeleriyle doğrudan ilgilidir.

2.1.2.4. Erkek Çocuğun Aile İçi Toplumsal Cinsiyet Roller

Hem erkek hem kadın katılımcıların yetiştikleri ailede genel olarak erkek çocuklardan market, pazar alışverişi yapma, alınan malzemeleri taşıma, ağır eşyaları kaldırma gibi erkeklere ait olduğu düşünülen işlerde yardımcı olmaları beklenmiştir. Ancak geçim sıkıntısı yaşayan veya ek iş yapan birkaç ailede erkek çocuktan evin geçimine yardımcı olması da beklenmiştir. Yine kendilerine ait işyeri olan ailelerde hem kız hem erkek çocuklar okul sonrası zamanlarda veya yaz tatillerinde çalışmışlardır.

E-2 : “...Babamın maaşı vardı, yazın da ek iş yapardı, biz de yardım ederdik bitki ekip satmaya. Biz bamya ekerdik mesela. Geleneksel bir yapı var, kışın da peynir tulum bir şeyler yaparak onları satmaya çalışırdık. Köyün rutini bu, böyle bir düzen vardı...” (33 Yaş, Mühendis)

Dışarı işlerinde belli sorumluluk alması beklenen erkek katılımcıların önemli bir kısmının anneleri veya kız kardeşlerinden ev içinde hizmet gördüğü, birçoğunun kendi suyunu bile doldurmadığı, yatak toplama gibi kişisel işlerini dahi yapmadıkları görülmektedir.

E-8 : “... Kardeşten bize şunu yap bunu yap gibi isteklerim de olmadı, abimin de olmadı kız kardeşten. Su bile istemezdim ondan. Genelde anneden isterdik...” (33 Yaş, Öğretmen)

E-15 : “... Diğer yandan annem bizlere düşkün, biraz da ondan dolayı pek iş yaptırmadı bize. Şöyle söyleyeyim akşam on, on bir gibi meyveler önümüze gelir, hep fedakâr bir anne. Hatta yatak falan toplamadık, annemin de talebi olmazdı. Açıkçası annem her şeyi yaptığı ve talep olmadığı için biz de bir şey yapmadık...” (32 Yaş, Ekonomist)

Bazı erkeklerin zorunlu durumlarda ev işi sorumluluğu aldığı görülmektedir. Örneğin E-13, babasının vefatından sonra annesinin çalışmaya başlamasıyla erkek kardeşiyle birlikte bir kadının yaptığı tüm işleri öğrenip yaptığını ifade etmektedir. Sekiz kardeşli bir ailede

¹³ Bkz. Bora, *Kadınların Sınıfı*.

büyüyen E-3 de ablalarının evlenmesinden sonra yaşlanan annesine ağır ev işlerinde yardım etmiştir:

“... (Ablalar) gidince ev temizliği, hamur yoğurma, unu tandırda yapmaya yardım etmek gibi çok iş yaptığımı hatırlarım. Annemin talebi olurdu, yaş ilerlemiş, yoğurmak kolay değil. Diğer kardeşlerin de benim kadar olmasa da katkıları oldu. Ablalar varken birinci derece onlar yaptı, biz sonrasında...” (37 Yaş, Öğretmen)

Annemin talebine, babanın tutumuna veya kendi yapısal özelliklerine bağlı olarak az sayıda erkek katılımcının aktif şekilde ev işlerine katıldığı görülmektedir. Örneğin annesi tam gün çalışan E-17 annesinin talebiyle temizliğe yardım etmiştir:

“...Market, pazar, çarşı işlerini annemler yapardı. ... Ondan sonra onlarla beraber çarşıya çıkardık, eşya taşırdık. Ev işlerinde ise annem bana daha çok temizlik işlerini verirdi. Annem abime de iş vermeye çalışırdı ama o sevmezdi. Ben daha çok toz alma olsun, ortalık toparlama, işte yerleri silme, süpürme. Bu konularda anneme maksimum destek de olurum. Annem de tek tek de söylerdi, vitrin vardı o dönemler, örtüler vardı, oradaki eşyaları tek tek indirip siler, tozunu alır, tekrar yerine koyardım...” (36 Yaş, Mühendis)

Kadın katılımcılar ise ev işleri konusunda erkek kardeşlere tanınan ayrıcalıkları eleştiren yakınma cümleleri kurmuşlardır.

K-10 : “Babam dışarıda, annem evdeki işler. Ben anneme yardım ederim, erkek kardeşler de yatış.” (40 Yaş, Biyolog)

Hatta annelerinin kendilerine de neredeyse hiç ev işi sorumluluk vermediğini belirten kadın katılımcılar dahi erkek kardeşlerin anneler tarafından daha özel bir muamele gördüklerini dile getirmişlerdir. Örneğin K-7 şöyle demektedir:

“...Abimin hiç sorumluluğu yoktu, o paşaydı. Bana ‘ayaklarımı yıka’ falan derdi, takılırdı. Sofra kurmaya, kaldırmaya yardım ederdim. Abim de benimle dalga geçerdi. Hatta abim üniversitede iken bile ayak tırnaklarını annem keserdi, o kadar lüks büyüdü...” (37 Yaş, Uzman)

Özetle gerek erkek katılımcıların gerekse kadın katılımcıların erkek kardeşlerinin talep ve zorunluluk olmadığı durumlarda ev işlerine katkılarının çok sınırlı olduğu görülmüştür. Erkek katılımcılar ağır eşya taşıma, pazarda anneye yardım etme, bir erkek katılımcının ifadesiyle anneye “bodyguardlık etme” gibi işleri yaparak geleneksel toplumsal cinsiyet kalıpları doğrultusunda yetiştirilmişlerdir. Ev dışında çalışan iki anne ve tarla-bahçe uğraşı içinde olan bazı anneler erkek çocuklarından ev işi yapmalarını talep etmiş ve onlara bazı sorumluluklar vermişlerdir. Ancak bu sınırlı örnekler dışındaki anneler erkek çocuklarının yatak toplama, kıyafetlerini düzenleme gibi kişisel işlerini bile kendileri yapmış ve oğullarına her türlü hizmeti sunmuşlardır. Anneler, ev işlerini neredeyse hiç yapmadığını

belirten kadın katılımcılara dahi böyle bir tutumla yaklaşmamış, kızlar en azından kişisel işlerini ve belirli periyotlarda ev işlerini kısmen de olsa yerine getirmişlerdir.

2.2. Aile İçi İlişkiler

2.2.1. Geniş Aile İle İlişkiler

Katılımcıların kök ailelerinin genel olarak çekirdek aile formuna sahip olduğu söylenebilir. Ancak aile içi kararlarda geniş ailenin etkisi yoğun şekilde devam etmektedir. Katılımcıların bazıları geniş aileden farklı bir şehirde büyümüş, bazıları aynı şehirde yakın mesafelerde oturmuş, çoğunluk ise ya anne tarafı ya baba tarafı akrabalarıyla aynı apartman ya da mahallede yetişmişlerdir. Bu şekilde bir mekânsal yakınlık katılımcıların aile içi ilişkilerini aile büyüklerinin müdahalesine açık hâle getirmiştir.

Geniş aile ile ilişkilerin güçlü olması bir yandan maddî-manevî bir destek mekanizması işlevi görürken diğer yandan da bazı sorunlara yol açmıştır. Çekirdek aile biçiminde yaşayan aileler aile büyüklerinden birinin vefatından sonra yalnız kalan babaanne-anneanne veya dedeye dönüşümlü ya da devamlı olarak bakmışlardır. Bu gibi durumlarda katılımcılar yılın belli bir döneminde veya sürekli olarak aile büyükleriyle aynı evde yaşamışlardır. Evde misafir konumunda bulunan veya evin daimî üyesi olan önceki kuşak fertlerinin bazıları karakter özelliklerine bağlı olarak aile içi ilişkilere karışmazken, bazıları etkin şekilde ailenin yapısal özelliklerine müdahale etmişlerdir. Sadece aynı evde değil, aynı apartman veya mahallede yaşamak da katılımcıların ebeveynlerini yoğun bir sosyal etki ve denetime maruz bırakmıştır.

Geniş aileyle mekânsal yakınlık kimi zaman “kesenin bir olması” ilkesiyle ekonomik bir boyut taşımış, kimi zaman da yemeğin ortak yenmesi, piknik ve tatil gibi sosyal aktivitelerin hep beraber yapılması sonucunu doğurmuştur. Aile büyükleri, anne-babanın çocuk yetiştirme biçiminden hâl ve hareketlerine varıncaya dek bir üst otorite olarak yaşamın her aşamasında aile bireylerini denetlemişlerdir. Katılımcılardan K-11, fındık toplarken dahi hiyerarşik bir sıralama olduğunu, büyük babanın fındığını toplamadan kendilerininkini toplayamadıklarını ifade etmektedir. E-14 ise dedesini, eve geç geldiği için kendisine kızacak-dövecek olan babasından koruyan bir figür olarak hatırlamaktadır.

En dikkat çekici ve etkileri güçlü ilişki biçimi ise gelin-kaynana ilişkisi olarak öne çıkmaktadır. Geniş aile ile aynı apartman veya evde yaşayan erkek katılımcılar aile büyüklerinin aileye müdahalesine, özellikle gelin-kaynana ilişkilerine dair pek bir şey

hatırlamazken, evde daha çok zaman geçiren veya “annelerin dert ortağı” özelliğini taşıyan kadın katılımcıların bu konudaki anıları son derece canlıdır. Ev dışında daha çok zaman geçiren erkekler yaşanan olaylardan bîhaberken ev içinde daha çok zaman geçiren kızlar gelin-kaynana çekişmesinin bir parçası hâline gelebilmektedirler. Erkek katılımcılar “Muhakkak babaannemle-annem arasında sorunlar olmuştur ama bize yansımadı.” gibi ifadeler kullanırken kadın katılımcılar sorunlara dair ayrıntılı bilgi vermektedirler. K-21 şöyle demektedir:

“Babaanne hâlâ da yaşıyor, işlerde müdahil. Çok fazla kaynana tipinde, annemi evden çıkarmayacak tipte kaynana. Annem hep sıkıntı çekti, hâlâ da devam ediyor, hâlâ sıkıntılar benim açımdan bile devam ediyor. Hatta annem lavaboya kadar gittiğinde bile hizmetçi gibi müdahale eder. Annem de ‘Bu yaşıma kadar katlandım, biraz daha katlanayım,’ diyor.” (30 Yaş, Öğretmen)

E-22 ise farklı bir profil çizen annesinin güçlü ve kendini ezdirmeyen bir kadın olarak her zaman hakkını arayarak babaannesine karşı lafını esirgemediğini ifade etmiştir.

Katılımcıların anne-babalarının kendi aileleri için yaşlılık güvencesi olma işlevini korudukları ve anne babalarının hastalık, yaşlılık veya birisinin vefatı durumunda toplumsal beklentilere uygun olarak kendi üzerlerine düşeni yaptıkları görülmektedir. Benzer şekilde aile büyüklerinin de katılımcıların anne babalarına çocuk bakımı konusunda destek olduğu, ailenin yaşadığı iflas gibi ekonomik çöküntülerde devreye girerek aile felaha erinceye kadar maddî destek verdikleri veya katılımcıların annelerinin, babalarının veya her ikisinin vefatı durumunda katılımcıları koruyup büyütme rolünü üstlendikleri anlaşılmaktadır.

2.2.2. Aile Reisi

Katılımcıların aile içi karar alım ve otorite ilişkileri konusunda birbirinden çok farklı çizgide aile yapılarına sahip oldukları görülmektedir. Babanın otoriter bir aile reisi olduğunu söyleyenlerin yanı sıra, demokratik bir aile reisi olduğunu ifade edenler de vardır. Net şekilde annenin aile reisliğini üstlendiğini belirtenler bulunduğu gibi, dışarıdan baba aile reisi olarak görünse de annenin görünmez lider olduğunu dile getirenler de mevcuttur. Bir grup katılımcı, ailelerinde bir otorite boşluğu olduğunu düşünmektedir. Bu tipolojik ayrımların yanı sıra geniş ailenin etkisinin yoğun olduğu ailelerde dede-babaanneninin otoritesinin anne-babanınkinin üzerinde olduğu dile getirilmektedir. Hem erkek hem kadın katılımcılar sıklıkla ataerkil aile yapısına sahip olduklarını vurgulamışlardır.

İlk olarak, net şekilde babanın aile reisi olduğunu vurgulayan katılımcıların ailelerine değinirsek, bu aile yapılarında anne-babanın kişilik özellikleri ve toplumsal cinsiyet

tutumlarının otoritenin düzeyini belirlediği görülmektedir. Erkeğin yapı olarak sert mizaçlı ve otorite kurmaya meyilli olduğu ailelerde, kadın da sakin karakterli ve ev idaresine ilişkin işlerin erkeğe ait olduğu fikrini benimsiyor ise gönüllü olarak karar mekanizmasından çekilmektedir. Ancak erkeğin daha baskın olduğu durumlarda kadının üzerinde otorite kurma şekli daha şiddetli olabilmektedir. K-3, babasının annesine değer vermeyip annesinin üzerinde katı bir denetim kurmasının annesi ile babası arasındaki eğitim farkından kaynaklandığını düşünmektedir:

“(Reis) kesin olarak babamdı. Annem hiçbir şekilde izinsiz bir yere çıkamaz, birisini eve davet edemez, bir şey harcayamaz, kendi kendine haber vermeden bir şey yaparsa da problem çıkardı... Annemin ilkokul mezunu, babamın üniversite mezunu olmasını sürekli başına kakar, annemin cahilliğini yüzüne vururdu babam. ...” (29 Yaş, Öğretmen)

K-12'nin ailesinde olduğu gibi annenin eğitim olarak babaya daha yakın olduğu hatta memur olarak çalıştığı bir ailede de baba güçlü bir otorite kurabilmektedir.

“Reis babam, çok net. Son söz onundur. Annemin 20 sene çalışma hayatında gidip de maaş çektiği yoktur, direkt babam çeker. Annem çok fazla rahat harcama yapamazdı...” (32 Yaş, Vaize)

Bazen psikolojik veya sözlü şiddet yerini fiziksel şiddete bırakmaktadır.

E-3: “(Aile reisi) babamdı. Babam biraz baskındı, bir şey istiyor ise son söz onun olsun isterdi. Çoğunlukla da dönüp dolaşıp annemin dediğine gelirdi, annem biraz öngörülü, ferasetliydi, önsezileri iyiydi. Çok defa dediği çıkardı. Babam pişmanlık duyar mıydı, bilmiyorum. Ama ataerkil bir kültürde olduğu için çok demokratik ortam yoktu. ... Birkaç defa şiddete maruz kaldı annem, yemek esnasında falan, benim gözümün önünde.” (37 Yaş, Öğretmen)

Annenin de otoriter veya baskın yapıda olduğu durumlarda, kadınlar kocanın otoritesine karşı stratejik yollar geliştirerek kendi istedikleri şekilde karar alınmasını sağlayabilmektedirler.

E-15 : “Mesela babam çok sinirlidir ama sonunda hep annemin dediği olur. Annem özetle yolunu bulur, bazen gizli yapar, dediğini yaptırır. Gerektiği zaman babam ile mücadele eder, dominant bir kadın...” (32 Yaş, Ekonomist)

E-18 : “(Reis) tabi ki babam. Annem arzu ettiği bir şey var ise mutlaka onu sonuçlandırır. Babamın huyunu suyunu bilir, ona göre de hareket eder, ona göre bir usul bulup stratejik davranırdı.” (40 Yaş, Din Görev.)

Bazı ailelerde babanın geniş bir otoritesi olmasına rağmen kadınlar da belli alanlarda otorite sahibidirler. Örneğin bazı katılımcılar çocukların eğitimi konusunda annelerinin yetki alanının da geniş olduğunu belirtmişlerdir. Aile içi işbölümünü rızaya dayalı olarak yürüten

ve sevgi-saygı çerçevesinde bir ilişki yürüten anne-babalarda, kadın için eşinin otoritesi bir sorun teşkil etmemektedir.

Babanın otorite biçiminin demokratik olduğunu belirten katılımcılar vardır. Bu tip baba otoritesinin bulunduğu ailelerde baba özellikle büyük karar alımlarında eşine hatta belli bir yaştan sonra çocuklarına da danışmakta ancak son kararı kendisi vermektedir. Bazı ailelerde ise reis baba gibi görünmesine karşın realitede anne olmaktadır.

E-6: “... Reis belirgindi, o da anneydi. Ama dışardan tabi görünen haliyle babamdı, ama işlerin çoğunluğunu anne belirlerdi. ... Örnek olarak esnaf çocuğu olarak para işlerini babanın yönetmesi beklenir. Benim babam akşam gelince kazandığı parayı anneme teslim ederdi. Bakkal borcu varsa annemin ismi yazardı. Para yönetimi annemde olurdu. Babam ticaret yapacaksa annemden biriken parayı alırdı...” (29 Yaş, Savcı)

K-25 “...Karar mercii babam gibi görünüyor, ama aslında annem. Görünmez lider annem... Annem hep eşi bir adım ondan önde olsun, karar mercii olsun çok ister. Ama her devrettiğinde başımıza bir iş geldiğinden bir türlü bu işleri babama devredemiyor...” (29 Yaş, Arş. Gör.)

Annenin reis olduğunu söyleyen katılımcılar toplumsal normların dışında kalan bu durumu babanın silik bir karakter olması, annenin baskın yapıda olması, anne tarafı akrabalara yakın oturulması gibi farklı sebeplere bağlamışlardır. Aile büyükleriyle aynı ev, bina veya mahallede yaşayanların bir kısmı ise babaanne veya dedenin otoritesinin anne babanınkinin üzerinde olduğunu belirtmişlerdir.

E-13 : “... (Aile reisi) babam varken de babaannemdi, aile reisi oydu. Dedem de ben doğduktan sonra vefat etti. Torunlar dahil herkes ona ana derdi, ev işleri kararları, ev meseleleri ondaydı. ... Biraz otoriter bir kadın, tam bir kaynana deyince Türk insanının aklına, özellikle olumsuzluk anlamında gelen yapıdaydı. ...Gelinleri epey zorluk çekmiştir.” (34 Yaş, Arş. Gör.)

2.2.3. Anne İle Babanın İlişkisi

Katılımcılara anne-babalarının nasıl tanıştıklarına dair sorular sorulmamasına rağmen onların cümlelerinden ebeveynlerinin neredeyse tamamının görücü usulüyle evlendikleri ortaya çıkmıştır. Görücü usulü evliliğin sorgulanmadığı, olağan sayıldığı durumlarda cinsler arası işbölümüne dayalı sorumlulukların uyum içerisinde yürütüldüğü görülmüştür. Bu nitelikleri taşıyan çiftlerin de birbirlerinden beklentileri toplumsal kabuller doğrultusunda olmuştur. Toplumsal normların kanıksandığı ailelerde kadın için kocasının evin geçimini sağlayabilmesi “iyi koca” olması için yeterliyken, erkek için karısının eve ve çocuklara ait işleri beceri ile üstlenmesi “iyi hanım” olmanın temel koşulu kabul edilmektedir. Karı-kocanın birlikte zaman geçirme, aynı dünya görüşüne sahip olma gibi

kaygıları yoktur. Cinslerin sosyalleşme alanları hemcinsleriyle sınırlanmakta, kadın ve erkek farklı yaşama dünyalarına sahip olmaktadır. Ancak aile büyükleri tarafından uygun bulunan birisiyle evlendirilme sadece kadınlar için değil erkekler için de istenmedik bir durum olabilmektedir. Kendi iradesinin dışında güçlü aile baskısı ile evlendirilen erkeklerin bir kısmı zamanla var olan durumu kanıksarken, özellikle eşiyile uyumlu olmadığını düşünen erkekler eşleriyle saygı çerçevesi içerisinde bir evlilik ilişkisi yürütememişlerdir. Bu durum özellikle kendi dünya görüşüne uygun, hayat arkadaşı arayan bir genç kızla evlenme arzusu taşıyan eğitilmiş erkeklerde görülmektedir. Ancak eğitim farkının tek başına karı-koca arasında uyumsuzluk doğurduğunu iddia etmek doğru değildir. Karı-kocanın yapısal özellikleri ve birbirlerinden beklentileri de çiftlerin uyum derecesini belirlemektedir.

Anne babanın eğitim farkının katılımcılar için sorun olarak algılandığı örneklerden birinde K-3 şunları söylemektedir:

“...Ayrı ayrı iyi bir anne ve babaydı ama bir arada iyi değildi. Bir söz var ya çocuk için 3 ebeveyn var: Anne, baba ve birlikte anne baba diye. O üçüncü ebeveyn bizim için hep fiyasko oldu maalesef. Annemin ilkököl mezunu, babamın üniversite mezunu olması, sürekli başına kakma, annemin cahilliğini yüzüne vururdu babam. Evlilikleri tam olmamış, bunlar bize yansıdı, zamanla öğrendik...” (29 Yaş, Öğretmen)

Erkeğin lise-lisans mezunu olup karısının ilkököl mezunu olduğu birçok çift vardır. Hatta erkeğin lisans bitirdiği ancak eşinin hiç eğitim görmediği bir aile de bulunmaktadır. Ancak tersi bir durumun iki örneği vardır. Yüksek eğitilmiş kadınların kendileriyle denk veya daha yüksek eğitilmiş kişilerle evlendikleri dikkat çekmektedir. Bu da yine erkeğin kadından bir derece üst konumda olmasını onaylayan toplumsal normlarla uyumludur. İstisna örneklerden biri olarak K-24’ün annesi lise, babası ilkököl mezunudur, aynı zamanda annesi babasından daha yüksek maaş almaktadır. Aşk evliliği niteliği taşıyan bu örnek K-24’ün annesinin ailesi karşı çıkmasına rağmen gerçekleştirilmişti. Katılımcının babasını rahatsız eden bu statü farkı zaman zaman ilişkilerine de yansımıştır: “...Eğitim farkını dönem dönem annemin konuşmalarında hissettiğim oluyordu. Bazen sorunlar olduğunu da söylerdi (annem). ...”

Yüksek eğitilmiş annelerin taleplerini daha çok dile getirdikleri, kararlarda daha fazla söz sahibi oldukları görülmektedir. Anne-babanın ikisi de baskın yapıdaysa evde zaman zaman tartışmalar çıkmaktadır. Bazı ailelerde bu tartışmalar “evliliğin tuzu, biberi” dozunda kalıp tatlıya bağlanırken bazı ailelerde bu durum kronik hale gelerek çözümsüzleşmektedir. Eğitilmiş kadınların eşleriyle zaman geçirme talebi olduğu da görülmektedir.

E-17 : “...Akşam eve gelince annem, tabii ki babamla birlikte vakit geçirmek istiyor. Babam da genelde akşamları kahveye çıkar. Kahveye gelenlerin eşleri çoğunluk ev hanımı, annem gibi çalışan eş nadir. Ondan dolayı tartışmalar çıkardı, geç gelmeler vesaire. Onun dışında normal ortalama bir aile ilişkileri vardı.” (36 Yaş, Mühendis)

Katılımcıların anne ve babalarının ilişkisi dengede olsa bile bazı ailelerde geniş aileden kaynaklanan sorunların veya eşlerin arasını bozmaya yönelik müdahalelerin karı-koca ilişkisini etkileyebildiği dile getirilmiştir. Annenin yumuşak ve babanın sert mizaca sahip olduğu veya babada öfke kontrol problemi olan ailelerde annenin ya ezildiği ya da şiddete uğradığı görülmektedir (E-16, K-22, E-3, E-25). Sağlıksız bir evlilik yaşayan iki çift ise boşanmıştır. Boşanabilen iki kadının ilçe veya kent merkezinde yaşadıkları dikkat çekmektedir. Ayrıca bu ailelerdeki erkeklerin düzenli işlerde çalışmama veya ciddi düzeyde alkol alma gibi toplum nezdinde kabul görmeyen olumsuz özelliklere sahip olması boşanmayı kolaylaştırmış olabilir.

Katılımcıların ifadeleri irdelendiğinde, anne-baba ilişkilerini en uyumlu olarak niteleyenlerin ailelerinde anne baba arasında bir sözleşme var gibi görünmektedir. Bu ailelerde kadınların kocalarından tek beklentisi ailenin geçimini sağlayan, evine sadık bir eş olmasıdır. Bu iki öncelik gerçekleştiği sürece erkeklerin kahveye gitmesi, arkadaşlarıyla uzun süre dışarıda vakit geçirmesi gibi meseleler sorun teşkil etmemektedir. Eşle ortak zevkler edinme, birlikte nitelikli vakit geçirme gibi beklentiler bu kadınların gündemine girmemiştir. Kadınlar kendi evsel alanlarında belli bir otoriteye sahipken daha üst meselelerde eşlerine itaat etmektedirler. Ancak bahsi geçen aile tipinde erkekler eşlerine değer vermekte, onları ezmekte ve saygı göstermektedir. Saygı ve sevgi çerçevesinde ancak cinslerin ayrı sosyalleşme zeminlerine sahip olduğu bir ilişki tipidir bu.

E-14: “...İlişki olarak bizden daha iyi ilişkileri var diyebilirim. ... Annem zaten babamın isteklerini ikiletmez, yapar. Son dönemlerde bir de çocuk sevmek anne babalar için ayıp sayılırdı ama babam beni kucağından indirmez, sever. O dönemler babam ‘Benim bir karım, bir de çocuğum var’ deyip karşılık vermişti. Hatta o zamanlar anneme bile normalde kullanılmayan insanların içinde “hayatım, canım” gibi kelimeler de kullanırmış...” (37 Yaş, Öğretmen)

Anne- baba arasındaki otorite ilişkisinin demografik temellerinden birisi kuşkusuz katılımcıların anne-babaları arasında bazen 15’i bulan yaş farkıdır. Annenin babadan büyük olduğu tek örnekte yaş farkı sadece birdir. Ancak K-25 annesinin babasından sadece bir yaş büyük olmasına rağmen annesinin olgun, babasının ise uçarı yapısı ve erken evlenmeleri nedeniyle annenin hoşlanmayarak da olsa otoriteyi üstlenmek zorunda olduğunu ifade etmiştir.

2.2.4. Kızlar ve Babaları

Üniversite mezunu ve meslek sahibi olan kadın katılımcıların sahip oldukları statüye erişmelerinde görünmez kahramanların babaları olduğu anlaşılmaktadır. Eğitim seviyesi düşük olan az sayıda kız babası da kızlarının meslek sahibi olmasını desteklemektedirler. Arkasında baba desteği olmadan sadece annesinin çabasıyla okuyan tek bir kadın katılımcı vardır ki onun da annesi ile babası boşanmıştır. Bir kadın katılımcının üniversite eğitimi görmesi ise babanın bilinçli şekilde eğitimini desteklemesinden değil sosyal çevreye maddî gücünü ispat çabası sebebiyle gerçekleşmiştir. Babalar ailede genel olarak anneye göre üst otorite olduğundan birçok ailede kızlar anneye rağmen babanın desteğiyle okuyabilmiştir. Kadın katılımcıların babaları eğitim düzeyi düşük de olsa yüksek de olsa farklı sâiklerle kızlarının okumasından yanadırlar.

K-8 :¹⁴ “...Annem istemedi, ‘Tek kızım var, okumasın dizimin dibinde olsun;’ dedi. Doğuda (kızlar okursa) kötü yola düşer mantığı var. Babam sert bir adam ama çok açık fikirli. Babam ‘Erkekler okumasa bile kızım okuyacak’ diyordu, ‘İleride sıkıntı yaşamayın, eşinin eline bakmayın,’ derdi. Bir ara anneme kanıp okumamayı bile düşündüm liseden sonra. Babamın sayesinde okudum. Babam çok mutlu oldu, hâlâ bile ‘Seninle gurur duyuyorum,’ diyor...” (36 Yaş, Öğretmen)

Kadın katılımcıların çizdiği baba profili birbirinden farklılık gösterse de genel olarak anneye göre daha otoriter, bazen sinirli, ilişki kurmanın daha zor olduğu ancak çocuğunun eğitimi konusunda hassas bir baba figürüdür. Özellikle eğitilmiş babalarda disiplinle şefkat birlikteliği vardır. Baba hem sevilen hem korkulan bir kişiliktir. Bu tip babaların bir kısmı dışarı işlerinde de kızlarının beceri kazanması ve bağımsız bir kişilik kazanması için çaba göstermektedirler.

K-7 : “...Babam müşfik bir babaydı. Akşamları oynatırdı. (Anne iş yaparken). ... Veli toplantılarına babam gelir, hasta olunca sevk alınırdı. Bizi hastaneye, doktora götürür babamdı her zaman. Veli toplantısına gelen, kurs işleri, dersane işleri... Sobalı evde oturduğumuz dönem vardı. Saç kurutma makinesi gibi şeyler vardı, onunla bizim yatağımızı bile ısıtırdı. Hatta benim için lüks vardı: ‘Baba bana su getirir misin’ derdim. Gece kalkıp üstümüze bakan yine babamdı...” (37 Yaş, Uzman)

Bu müşfik adam aynı zamanda korkulan otoriter bir babadır da:

“... Babam çok otoriterdi, bu da korkuya sebep olurdu. Ama hiç dayak yemedim, onun bakışları çok keskindi. Çok saygı duyup çok korkardık kızacak diye. O kadar olmasa iyiydi, daha yumuşak olsaydı. Aslında oyun da oynuyor, ama sarılayım öpeyim hiç yoktu. Çok gelenekseldi, seni seveyim, kucağıma oturmadı. O dönemin erkeği öyleydi zaten. Babamın aşırı kuralcı olması, bizi çok sıkması oldu, ‘Hafta içi eve misafir gelmez,’ derdi. Misafirliğe

¹⁴ Anne ve baba ilköğretim mezunudur.

giderdik, mutlaka 9’da kalkar. Evde ‘10, yatağa kon’, kuralı vardı. Işıklar söner yataydık, çok prensipli, çok düzenli öyle bir adam. ... Diyelim ki sofrada ağlarım, o, ‘Yemek masasında ağlanmaz, çabuk odana git,’ der. Ben odamda ağlarım. ... Hep kalbim kırık babama karşı korkar şekilde...” (37 Yaş, Uzman)

Katılımcılar, babaya duyulan sevgi ile karışık korkunun babayla önemli şeyleri paylaşmayı engellediğini düşünmektedirler:

K-16:“...Nasıl söyleyeyim işte babanın yanında yatılmaz, öpülmez, sarılmaz gibi şeyler bizde yoktu. ... Diğer yandan annem ile her şeyini paylaşan bir çocuktum ama baba ile bu korkudan dolayı paylaşamam. Hâlâ da öyle. Eşimle ilk tanışmamı mesela ilk annem ile paylaştım, ama babam en son duyardı...” (27 Yaş, Hemşire)

Bazı babalarda sevgi ve öfke birlikte gitmektedir.

K-8: “... 6 çocuk olmamızdan dolayı şu an çocuklarıma gösterdiğim ilgi gibi olmasa da babam beni çok severdi. Biraz tek kız olmamdan belki. Sever, öper, üstümü örter, şap-şup sever. ... Olumsuz olarak babam daha saygılı olsaydı, çok sinirli birisi, ağzının ayarı kaçıyor. Sonradan pişman da olsa, keşke sakin olsa...” (36 Yaş, Öğretmen)

Bazı babalar ise sinirlenince eşine ya da çocuklarına şiddet uygulayabilmektedir:

K-22: “...Babamızdan hepimiz korkardık. Babam eve gelince hepimiz dizilirdik. Hâlâ daha ben babama sarılamam mesela. ... Babam olumsuz benim kafamda. Otoriter bir yapısı var, bir babalık yaptığını düşünmüyorum. ... Annem de babam karşısında eziliyordu. Döverdi babam, hatta bizi de döverdi babam. Bizim yanımızda annemi de döverdi. Mesela ben silgimi orta yerde bıraktığım için dayak yediğimi bilirim...” (32 Yaş, Eczacı)

Babasından şiddet görmemiş olsa da ona dair olumlu hiçbir anı biriktirmeyenler de vardır:

K-20 : “...Babalar işten gelirdi, diğer arkadaşlarım babalarının kucasına koşar, atlar, hatta birisi babasının elini bile öperdi. Ama ben babamı öpmeye çalıştığımda verdiği cevap ‘Doğru düzgün hareket etsene,’ diye cevap verirdi. ‘Haldır huldur niye geldin yanıma, yanımda yürü, devam et,’ şeklinde bir tavrı var. ... Babamla ilgili pozitif bir şey aklıma gelmiyor...” (36 Yaş, Mühendis)

Otoriter babalardan duyulan korkudan şikâyetçi olanların yanında babasının “ezik veya silik” yapıda olduğunu ifade eden katılımcılar ise babaanne otoritesine karşı dengeyi koruyacak veya sırtını dayayacak, güven veren güçlü bir baba özlemi duymaktadırlar. Babasını hiç eleştirmeden hayırla yad eden katılımcılar da vardır.

K-2: “...Babam zaten anneye göre daha fazla idolüm. Disiplinli, işini düzgün yapan bir adam, zamanını güzel değerlendiren, boş vakit geçirmeyen birisiydi. Babam onu yavaşlatmama rağmen bankaya para çekmeye, pazara benimle giderdi. Ben kendi çocuğuma bile böyle değilim, onunla bazı şeyleri yapamıyorum, ama ailem kontrollü bir şekilde bizimle her şeyi yapmayı çalıştılar.” (33 Yaş, Arş. Gör.)

Kadınların söylemlerinin çoğunda baba deyince ilk akla gelen nitelik, sert ve disiplinli olma, yani otoriter kişilik yapısıdır. İstikrarlı, sert ve disiplinli yapıya sahip babaların genellikle eğitim düzeyi yüksek olduğu ve bilinçli olarak bu şekilde davrandıkları görülmektedir. Bu babalar aynı zamanda müşfik ve şefkatli, çocuklarının eğitimiyle ilgilenen, onları başarılı olmaları için teşvik eden babalardır. İstisnalar olmakla birlikte bu tipolojiye sahip babalar eğitilmiş olanlardır. Bazı babalarda bu kontrollü ve bilinçli disiplinli-otoriter yapının yerini fevri davranış ve ani öfke patlamaları almaktadır. Bu yapısal özelliklere sahip olan babalar genellikle sevgisini de öfkesini de derin yaşamakta ve göstermektedirler. Ancak bazı babalarda sevgi gösterme kısmı zayıftır. Babanın korku ve çekinme duygularıyla özdeşleşmesi katılımcıları hayati kararlarını dahi babalarıyla paylaşmaktan alıkoymaktadır. Kadın katılımcıların bir kısmı ise farklı sâiklere bağlayarak babalarının pasif ve zayıf yapıda olduğunu, otorite kurma becerisine sahip olmadığını söylemekte yani bu katılımcılar yönetim becerisini bir baba özelliği olarak kodlamakta ve toplumun hegemonik baba kalıbını “normal” olarak algılamaktadırlar.

2.2.5. Kızlar ve Anneleri

Kadın katılımcıların anneleri ile sıcak-paylaşımcı bir ilişkisi olduğunu düşünen araştırmacının beklentisinin aksine birçok kadın katılımcı annesiyle mesafeli bir ilişkisinin olduğunu dile getirmiştir. Bazı katılımcılar lise ve sonrasında anne-kız paylaşımlarının başladığını ifade etmişlerdir. Annelerine yönelik birçok eleştiriyi dillendiren katılımcıların bir kısmı anne olduktan sonra annelerinin davranışları üzerinde daha çok düşündüklerini ve onları anlamaya başladıklarını söylerken bir kısmı eleştirilerini sürdürmektedir. Annelerin eğitim durumu hatırlanacak olursa¹⁵ çoğunun babalarının aksine düşük eğitim seviyesine ve geleneksel cinsiyet tutumlarına sahip olduğu görülmektedir. Bakım ve hizmet temelli bir annelik sürdüren ve ağır ev işleri, geniş aile ağları arasında denge kurma, tarla-bahçe, aile işletmesinde çalışma, yaşlı ve engellilerin bakımını üstlenme gibi tüm aile işlerinden sorumlu tutulan annelerin çocuklarıyla ilgilenmeleri ve oynamaları çok sınırlı kalmaktadır. Annelerin buna vakti yoktur:

K-14: “... Babam çok iyi babadır. Onun şirinlik yapmaya vakti var evde hiç iş yapmadığı için. ... Annemin ebeveynliği ile ilgili yakın zamanda düşünmeye başladım, anne olunca.

¹⁵ Kadın katılımcılardan üç kişinin annesi ya hiç okula gitmemiş ya da ilkokulu yarım bırakmıştır. 14 kişinin annesi ilkokul, 3 kişinin ortaokul, 4 kişinin lise, 1 kişinin ise ön lisans mezunudur.

Annem biz çocukken oyun oynamak için vakit geçirmezdi bizimle. ... Babamın vakti olduğu için o bizim de oynardı..." (33 Yaş, Öğretmen)

K-21: "...Anneyle çok fazla duygusal bağım yoktu. ... Zaten annem küçükken bizi sevmek için çok fazla olmamış işlerden dolayı. ... Biraz konuşamadık annemle, anne kız yakınlığı olmadı." (30 Yaş, Öğretmen)

Kadın katılımcıların söylemlerinden annelerinin önceliklerinin ev işleri, geçim işleri ile geniş aile ve sosyal çevreye yönelik sorumlulukları olduğu anlaşılmaktadır. Çocukların bakımı annenin temel işleri arasında yer alırken onunla ilgilenme, oynama veya zaman geçirme iş skalasının içerisine nadiren girmektedir. Hatta bazı annelerin yoğun ve ağır ev işleri temposu nedeniyle, özellikle geniş aileye yönelik problemlerinde öfke ve sınırlarını çocuklarından çıkardıkları anlaşılmaktadır. Anneler bilinçli olarak yapmasalar da büyüklere yöneltmedikleri duygularının hedefi genellikle kız çocukları olmaktadır:

K-18: "...Tek kız olduğum için kıymetim vardı. Annemin babama kıyasla daha çok kızdığını hatırlıyorum. Ama diğer yandan annem açısından aile apartmanında yaşadığımız için kayınvalide, ehtilerden dolayı beklentiler var. Bir de annem küçük gelin zaten..." (32 Yaş, Vaize)

K-25: "...Özellikle mesela dedemin 5,5 yıl felçli olduğu dönemde biz ilgisiz kaldık. İlkokul 3. sınıftan ortaokul sona kadar diyebilirim. O dönemler çok yalnız kaldığımı hissettim. Ama bir yandan da evde bakım ihtiyacı olan bir insan var. Evde sınırlar zaten gergin. Ondan dolayı ufak tefek şeylerde bize sınırları yansıdı. Ufak tefek şunu buraya koyduğum için sınırlarını bizden çıkardıkları oldu. Ben de çok kırılmıştım onlara..." (29 Yaş, Arş. Gör.)

Kadın katılımcılar annelerinden fiziksel şiddet gördüklerine dair ifadeler kullanmamışlardır. Bunun yerine annelerinin kızdığını, bağırdığını veya meşhur "anne terliğı" fırlattığını ifade edenler bulunmaktadır. Yine "çimdik atma, göz belirtme" klasik anne uyarı biçimlerindedir. Anne terliğı ve çimdik atma gibi uyarılar katılımcılar tarafından tatlı anılar olarak hatırlanmaktadır.

Çocuk pedagojisi penceresinden bakan eğitimli katılımcılar annelerinin bazı davranışlarını eleştirmektedirler. Örneğin bir kadın katılımcı, annesinin bahar aylarında bir buçuk ay memlekete çilek toplamaya gidip okula devam ettiği için kendisini babasıyla bırakmasını hüzünlü bir şekilde hatırlamakta ve ekonomik gerekçelerle bir annenin çocuğundan bu kadar uzun süre ayrı kalmasını doğru bulmamaktadır. Bir kadın katılımcı da köyde oturan ailesinin kendisini ilkokuldan sonra okula devam edebilmesi için ablasıyla birlikte ilçeye göndermesini o dönem "gaddarlık" şimdi ise "fedakârlık" olarak değerlendirdiğini ifade etmektedir.

Anneler bazen "müşfik kanatlarına" sığınılan güvenilir limanlar olmaktadır:

K-7 : "...Diyelim ki sofrada ağlarım (babam) yemek masasında ağlanmaz, çabuk odana git der. Ben odamda ağlarım... Annem o durumlarda çok müşfik. Annemden ise bir kere bile azar işitmedim. O çok yumuşak. Herkese karşı öyle. O zamanlarda "Baban kızmadı," deyip beni teselli eder, sarılır..." (37 Yaş, Uzman)

Annelerin pedagojik bilgilerinin yetersizliği, birlikte oyun oynayamama, zaman geçirememeye gibi meseleler genellikle kadın katılımcılar tarafından annelerinin ev işi yoğunluğu gerekçesiyle normal ve olağan karşılanmaktadır. Ancak çok dikkat çekici şekilde bazı annelerin kız çocuklarını "dert ortağı" olarak gördüğü ve bu sebeple onlara küçük yaşlardan itibaren dert yüklemesi yaptığı, kayınvalide, hatta eşleriyle yaşadıkları tüm sıkıntıları onlara yansıttıkları, kızlarını yaşlarına göre taşıyamayacakları bir yükün altına soktukları görülmüştür. Annelerin terapi nesnesi olarak seçtiği bu kızlar genelde evin en büyük kızı veya tek kızı olmaktadır. Hatta bir katılımcı ses kayıt cihazı kapatıldığında, annesinin kendisine yaptığı bu yüklemelerle baş edemediğini ve yetişkinlik döneminde grup terapilerine katıldığını ifade etmiştir.

K-15: "...Annemle aramız iyiydi, her şeyini bana anlatırdı. İlerleyen süreçte babamla ilgili sıkıntılar olunca anlattıkları şeyler de hep dert anlatmaya dönmüştü. Ben onun kocası haline gelmişim. Kısaca bütün derdini, sıkıntısını bana anlatmaya başladı..." (32 Yaş, Yönetici)

K-10 : "...Keşke babamla ilgili bazı şeyleri annem bana anlatmasaydı derim. Çünkü annem her şeyi benimle paylaşırdı. Babamla iyiydik. Ama bunlar olmasaydı daha da iyi olurduk diye düşünüyorum..." (40 Yaş, Biyolog)

2.2.6. Baba-Oğul İlişkisi

Kadın katılımcılarla kıyaslandığında erkek katılımcıların söylemlerinde babaya yönelik öfke ve eleştirilerin daha yoğun olduğu görülmektedir. Babaların erkek çocuklarını rekabetçi ve katı dış dünya koşullarına hazırlamak için onlara karşı daha sert ve otoriter davrandıkları görülmektedir. Erkek katılımcıların gözünde babaları, kadın katılımcıların çizdiği öfkeli, otoriter ama aynı zamanda müşfik, koruyucu baba profilinden farklıdır. Anneyi müşfik, sevecen, ilgili olarak resmeden erkek katılımcılar genellikle babayı ilgisiz ve ulaşılmaz olarak tanımlamaktadırlar. Hatta ilginç şekilde örneklem grubumuzda yer alan farklı cinsiyetteki iki kardeş, anneleri için benzer cümleler kurarken, babalarını çok farklı şekilde tanımlamışlardır. Kadın katılımcı babasının disiplinli ama demokratik, ilgili bir baba olduğunu düşünürken hatta onu "idolüm" diye tanımlarken, erkek katılımcı babasının daha girişken ve sosyal olan kız kardeşiyle daha ilgili olduğunu ve daha çok zaman geçirdiğini düşünmektedir. Aynı zamanda babasını yanına yaklaşılmayacak kadar meşgul ve yoğun hatırlamaktadır. Kadın katılımcı babasının onu dış dünyaya hazırladığını, sabırlı ve

özgüvenini geliştirici şekilde davrandığını belirtirken erkek kardeş babasının ona karşı önyargılı ve eleştirel davrandığını, bu sebeple içine kapandığını, ancak başka şehirde okuduğu üniversite yıllarında dışa dönük hâle geldiğini dile getirmektedir. Annelerin öfkelerini kız çocuklarına yöneltmesine ve onlara karşı daha tahammülsüz olmasına benzer şekilde babalar da oğullarını erkek cinsiyet kodlarının gerektirdiği biçimde sert ve dayanıklı yetiştirmeye çalışmakta, bu sebeple onlara karşı daha katı davranmaktadırlar.

Erkek katılımcıların ifadelerinde babalarını en çok eleştirdikleri konu yoğun çalışma, kahveye gitme gibi sebeplerle kendileriyle ilgilenmemeleri ve çocuklarına zaman ayırmamalarıdır. Çalışma saatlerinde zaten dışarıda olan babanın eve geldiğinde de dokunulmazlığı vardır. Babanın dinlenme saatleri kutsaldır. Bu sebeple çocuklar sabah ve akşam genellikle annelerin kontrol ve şefkat çemberi içerisinde.

E-20 : "...Babam özel sektöre de iş yaptığı için akşam bile gelir, çizim yapardı. Okuldan gelirdi ama masasına geçer, konsantre olur, çizim işlerine bakardı. Benim çocukluğumda kafamda kalan baba figürü öyle. Hatta hafta sonları da gider sağda solda çalışırdı. ...Biz de evde oyun oynarken korkardık, masasına degeceğiz, bir şey olacak diye..." (36 Yaş, Yönetici)

E-21 : "...Akşam işçiler çıkınca babam kahveye giderdi, annem ise bizimle ilgilenmeye çalışıyordu. Benim kafamda kalan bu. 'İnşallah dedim ben böyle baba olmayacağım.' diye. 'En azından yanında duracağım çocukların,' diye düşünmüştüm..." (35 Yaş, Teknik Servis)

Katılımcıların ailelerinde çocuklarla daha çok ilgilenen annedir. Baba sadece belirli önemli konuların iletildiği üst hiyerarşik birimdir.

E-6: "...Babam biraz daha mesafeli, klasik baba rolü. Daha çok işleriyle uğraşır, bizimle daha üst hiyerarşi gibiydi. Belli konular babaya gelirdi, kalanlarla annem ilgiliydi. ... Olumsuz bağlamda babamın biraz daha aktif olmasını isterdim. Daha çok çocuklarla iletişimi olsaydı..." (29 Yaş, Savcı)

Kadın katılımcılar, babadan veya anneden izin almayı çok fazla problem etmezken bazı erkek katılımcılar lise-üniversite çağında babalarından izin almak zorunda olmayı sorun olarak algılamakta, özerklik özlemi duymaktadırlar. Katılımcıların isteklerine babalarının şiddetle karşı koyduğu durumlarda bazı erkek katılımcılar izin bariyerini aşarak babalarına rağmen kendi isteklerini yapmaktadırlar. Yine anne-babaların bir kısmının maddî imkânsızlıktan değil tutumluluk veya çocukları şımartmama gerekçesiyle makul isteklerini dahi yerine getirmemeleri erkek katılımcılar tarafından sıklıkla eleştirilmektedir.

Erkek katılımcılarda lise yıllarından itibaren izin alma konusunda da görülen babanın otoritesini sorgulama, özellikle annenin baba tarafından ezildiği, hatta şiddet gördüğü

durumlarda daha da belirginleşmektedir. Bu tarz ailelerde yetişen erkek katılımcılarda anneye karşı güçlü merhamet duygusu, ona yardım etme isteği belirlemekte, özellikle anneye şiddet uygulandığı durumlarda engel olma çabası görülmektedir. Bu konuda başarısız olma “erkeklik gururuna” dokunmaktadır.

Eleştirilerin yanında babalarını olumlu şekilde hatırlayanlar da vardır. Yetenekli olduğu bir dalda eğitim görecektir şekilde yetiştirilme özlemi duyan E-22, yine de o dönemin şartlarında bu durumu yadırgamadığını ve babaları sayesinde geniş ailede eğitim gören ilk kuşağın kendileri olduğunu vurgulamaktadır. Yine E-19, babasının sevgisini gösteren bir baba olduğunu ifade etmektedir: “...Babam bizi acayip sever, hiç kıyamaz, sevgisini de gösterir mesela. Annemin almayacağı bir şeyi babama aldırırdım, babam kıyamaz...”

2.2.7. Anne-Oğul İlişkisi

“İdare etme, alttan alma” uzmanı olan annelerin baba-oğul çatışmasında da dengeyi kuran unsurlar oldukları dikkat çekmektedir. Kıray’ın tampon mekanizma olarak adlandırdığı bu durumda anne arabuluculuk rolü üstlenerek aile içi ilişkileri stabil hâle getiren kişi olmaktadır.¹⁶ Erkek katılımcıların babalarıyla kurduğu mesafeli ilişkinin aksine anneler, babaların açtığı yaraları pansuman eden sığınılacak limanlardır. Bazı kadın katılımcıların cümlelerinde de ortaya çıkan erkek kardeşlerinin annelerinin gözünde daha ayrıcalıklı olduğuna dair düşünceler, erkek katılımcıların söylemleriyle birleştirildiğinde annelerin kız ve erkek çocuklarına karşı daha farklı bir tutum takındığı sonucuna varılabilir. Kızların annelerin, erkeklerin babaların iktidar yörüngesi içerisinde bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda hemcinsler arasındaki çatışmalar daha iyi anlaşılabilir.

Erkek katılımcıların anneleriyle daha yakın duygusal temelli ilişkiler kurdukları görülmektedir.

E-20 : “...Babam biraz otoriter ona yaklaşmak zordu. Biz daha çok annem ile ilişki kurardık. ... Annem ise benim yarım dünyam diyebilirim. ... Babamdan çok annem ile vakit geçirdim. Onunla yaşadığım iyi ya da kötü şeyler, anılar daha fazla. Hatta eşimle tanıştığımda annemden çok fazla söz edince beni anneci olarak görmüştü...” (36 Yaş, Yönetici)

Erkek katılımcıların söylemlerinde anneye dair olumlu imajların ağır basması dikkat çekmektedir. Anne onlara bakım sağlayan, yediren, içiren, ilgilenen, ödevlerini yaptıran, okul durumunu takip eden, veli toplantısına giden, onları anlayan, sorumluluk vermeyen bir figürdür. Genellikle anneye dair kullanılan kelimeler duygu içeriklidir. Erkek katılımcılar,

¹⁶ Bkz. Kıray, “Küçük Kasaba Kadınları”, ss.341-356.

“Benim annem bir melekti,”¹⁷ “Çok fedakâr bir anne,”¹⁸ “Annemle ilgili olumsuz tek bir şey hatırlamıyorum,”¹⁹ “Annem zaten kendisini evine adamış bir kadın, olumsuz hiçbir yönü yok,”²⁰ “Annem bizim her şeyimizdi,”²¹ “Annem bizim için sadece saçını değil gönlünü de süpürge etti,” şeklinde devam eden çok fazla sayıda cümle kurmuşlardır. Erkek katılımcıların anne imajı toplumun fedakâr, cefakâr, melek anne tanımına daha uygundur. Kadınlarda ise bu olumlu tablonun yanında annenin bağırın, kızan, öfkeli hâline yönelik çok daha fazla anı vardır.

Ancak erkek katılımcılarda sınırlı da olsa anneye yönelik eleştiriler bulunmaktadır:

E-17: “Babamın bize karşı bir bağırma, bir de şiddet aklımda kalmamış. Ama annem daha sert, disiplin yönü de var, görev de veriyor. Uyku saati olayı yapardım, muhakkak öğle vakti uyutmaya çalışırdı. Bizim mahallede kimse uyumazdı, çocuklar sokaktaydı, hatta diğer çocuklar da bizimle dalga geçerlerdi bu konuda. ...” (36 Yaş, Mühendis)

Bir erkek katılımcı annesinin annelik vazifelerini yaptığını ama ağabeyinin görüşlerine daha çok önem verdiğini, bazı konularda kardeşler arasında ayrımcılık hissettiğini belirtirken, iki katılımcı zaman zaman hem annelerinden hem babalarından dayak yediklerini ama bunu olumsuz olarak hatırlamadıklarını dile getirmişlerdir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise yukarıda bahsedildiği gibi erkek katılımcıların annelerine yönelik olumlu imajlarının güçlü olduğu, babaların anneleri ezdiği, şiddet uyguladığı ailelerde ise erkek katılımcıların annelerine karşı büyük bir merhamet duygusuyla yaklaştıkları ve annelerine destek olmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu tip otoriter ve öfke problemi olan babaların olduğu ailelerde erkeklerin babalarına karşı anneleriyle dayanışma hâlinde olduğu dikkat çekmektedir.

Katılımcıların yetiştikleri ailelerle ilgili verdikleri bilgilere göre ev içi işbölümü Olson’ın Türk ailesinin ayrılmış evlilik rollerine uygun olarak karı-kocanın iki farklı alanda otoriteye sahip olduğu ve bu alanlarda kendi hemcinsleriyle ekstra ailesel ilişkiler kurduğu savına uygun görünmektedir. Ancak Çelebi’nin vurguladığı bu iki alanın eşit güçte olmadığı erkeğin kadının üzerinde bir üst otorite olduğu tezi örneklem grubumuzun anne-babası için de geçerlidir. Erkek otoritesinin derecesi ise ebeveynlerin sosyo-kültürel arka planı ve kişisel özelliklerine göre değişim göstermektedir. Bazı ailelerde kadın eşinden izinsiz mobilyaların

¹⁷ E-18

¹⁸ E-15

¹⁹ E-10

²⁰ E-8

²¹ E-13

bile yerini değiştiremezken ailelerin bir kısmında kadınlar stratejik yollarla isteklerini eşlerine yaptırabilmektedir. Kadınların yönetim becerisinin daha yüksek, eşlerinin de daha pasif olduğu ailelerde kadınlar geleneksel normlara uygun olarak erkeğin bir adım önde olmasını tercih etmelerine rağmen ailenin selameti için yönetimi devralmaktadırlar. Ancak katılımcıların açıkça itiraf ettikleri gibi bu tip ailelerde net şekilde aile reisi anne olsa bile sosyal çevreye baba gibi lanse edilerek anne bir adım geride durmayı tercih etmektedir. Aile içi işbölümünde ise eğitimli ve çalışan anneler dahil tüm ailelerde “içeri işleri anneye, dışarı işleri babaya ait” ilkesi geçerlidir. Babalar içeri işlerine nadiren ve zorunlu durumlarda katkı sağlarken anneler tarla-bahçe işleri, aile işletmesinde çalışma gibi geçime önemli katkı sağlayan ama görünmeyen bir emeğin üreticisi olmaktadır. Kadın katılımcılar anne babalarının eğitime yönelik tutumlarına göre neredeyse hiç ev işi yapmamaktan, yoğun ev işi yapmaya kadar farklı çizgilerde ev işlerine katılmaktadırlar. Çocuk bakma dahil tüm ev işlerini üstlenen kadın katılımcıların bile anneleri tarafından mutfağa sokulmadığı annelerin yemek işini devretmedikleri görülmektedir. Erkek katılımcılar ise market-pazar alışverişinde eşya taşıma, ailenin maddi ihtiyacı varsa pazarcılık yapma, limonata satma gibi erkeksi sayılan işleri yapmışlardır. Çalışan anneler de dâhil birkaç anne dışında ev işlerinde erkeklerden herhangi bir talepte bulunulmamış hatta yatak toplama gibi kişisel işlerini anneleri üstlenmiş ve hizmet temelli bir anne-çocuk ilişkisi kurulmuştur. Hem kadın hem erkek katılımcılara geleneksel toplumsal cinsiyet normlarına uygun şekilde sorumluluklar verilmiştir.

Katılımcıların ailelerinde anne-babaların çocuklarıyla kurdukları ilişkiler cinsiyete göre farklılık göstermiştir. Her iki cins de babaları otoriter olarak tanımlarken babaların kızlarına karşı daha müşfik, müsamahakâr ve korumacı olduğu ancak erkeklere karşı daha mesafeli ve sert davrandıkları anlaşılmıştır. Eğitimli babalar çocuklarının eğitimi konusunda özel ihtimam göstermiştir. Hatta bu ilgi eğitimle sınırlı kalmamış ev işlerinde hiçbir sorumluluk almayan eğitimli babalar çocuklarının beslenmesiyle de ilgilenmiş, onlara kahvaltı hazırlamış, söz konusu çocuk olunca bakım ve hizmet temelli işler de üstlenmişlerdir. Eğitimli babaların ev işlerinde önceki kuşakla paralel bir davranış örüntüsüne sahip olmasına rağmen çocuk bakım ve ilgi konusunda kendi babalarından farklılaştıkları söylenebilir. Annelerle ilişkiler konusunda ise erkek katılımcılar anneleri için şefkatli, merhametli, fedakâr gibi duygu temelli ifadeler kullanıp oldukça olumlu yorumlar yaparken kadın katılımcılar olumlu ifadelerin yanında annelerine çok sayıda eleştiride bulunmuşlardır. Evde anneleriyle daha fazla vakit geçirmelerinden ve kız çocuklarının

“annelerin dert ortağı” görülmesinden dolayı gelin-kaynana çekişmesinin parçası haline geldiklerini ve annelerinin ağır sorumlulukları nedeniyle aile büyüklerine yansıtamadıkları öfkelerini kendilerine yönelttiklerini dile getirmişlerdir. Bu tarz ifadeler kullanan katılımcıların bir kısmı anneleriyle liseden sonra daha yakın bir ilişki kurduklarını dile getirirken bazı katılımcılar hâlâ anneleriyle mesafeli ilişkilerini sürdürdüklerini söylemişlerdir.

2.3. Eğitim

Bireylerin toplumsal cinsiyet tutumlarının oluşmasında eğitim aileden sonraki en etkili sosyalleşme kurumu olarak ön plana çıkmaktadır. Ders kitaplarının geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirici işlevlerini vurgulayan çalışmaların yanında, sosyal etkileşim ağlarını ve okuma alanını genişleten üst eğitim basamaklarında eğitim görmeyen, geleneksel toplumsal cinsiyet kalıplarını değiştirme ve eşitlikçi tutumlar geliştirmeye önemli etkilerinin olduğu öne sürülmektedir.²² Sadece eğitim kademeleri değil devam edilen okulların niteliği, lisansta seçilen branş, yatılı eğitim görme, Kuran Kursu eğitimi, dini grupların eğitim kurumlarına devam etme gibi pek çok faktör toplumsal cinsiyet tutumlarını etkilemektedir. Ancak altı çizilmesi gereken en önemli noktalardan birisi bireylerin hayatlarının ileriki safhalarındaki kararları etkileyecek okul seçimlerinde ailenin doğrudan etkisinin bulunmasıdır. Örneklem grubumuz açısından düşünüldüğünde İmam Hatip Lisesi, İlahiyat Fakültesi, Kur’an Kursu gibi dini nitelikleriyle öne çıkan okullar veya daha seküler kurumlarda eğitim görme kararlarında ailenin yaklaşımının belirleyici olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Eğitim Kurumu Türü

Cinsiyet	İHL	Meslek Lisesi	Anadolu /Fen Lisesi	Özel Lise	Diğer Liseler	İlahiyat /Dkab
Kadınlar	13	1	2	1	8	13
Erkekler	7	3	3	1	11	8

²² Vatandaş, a.g.m., s.49.: bkz. Bilge Ataca, “Turkey”, *Families Across Cultures A 30-Nation Psychological Study*, ed. James Georgas, et.al., New York: Cambridge University Press, 2006, ss.467-474; Diane Sunar, Güler Okman Fişek, “Contemporary Turkish Families”, *Families in Global Perspective*, ed. U. Gielen, J. Roopnarine, İstanbul: Allyn & Bacon/Pearson, 2005, ss. 169-183.; Mualla Gülnaz, “Kariyer Mesleklerde Aile”, s.72.; Başak, Kınır, Yaşar, “Kadının Görünmeyen Emeği: İkinci Vardiya”, s.54; bkz. Ersöz, Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti *Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar.*; Andersen, *Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak*, s.120. ; Cash, “Money Equals Time: Influence of Poverty Status on Hours Spent Doing Housework”, ss.89-109

Kur'an Kursu'na giden 2 kadın katılımcı gündüz saatlerinde eğitim görerek hafız olurken, 4 erkek katılımcı yatılı Kur'an Kursu'na gönderilmiş ve bu katılımcılardan ikisi hafızlığını tamamlamıştır. Erkek katılımcılardan ikisinin Kur'an Kursu deneyiminde babalarının etkisi baskı düzeyinde olmuştur ve her iki katılımcı da o yılları bugünden bakınca olumsuz nitelikleriyle hatırlamaktadırlar.

6 erkek 1 kadın katılımcının lise yıllarında yatılı yurt tecrübesi olmuştur. Yatılı okumak katılımcıların en azından yatak toplama, eşyalarını düzenleme, çamaşır işlerini çözümüleme, para idare etmeyi öğrenme gibi ilerideki aile sorumluluklarını üstlenmelerini kolaylaştıracak faaliyetlerde bulunmalarını sağlamıştır.

Daha önce değinildiği gibi kadın katılımcıların eğitim görmesinde babalarının payı büyük olmuştur. Bazı ailelerde kızlar annelerine rağmen babalarının desteğiyle yükseköğrenim görmüşlerdir. Ancak katılımcıların önemli bir kısmı katsayı engelinin yaşandığı 1999 sonrasında lise okumuştur. Katılımcıların çoğu dindar-geleneksel ailelerde yetişmelerine rağmen kızların üzerinde İmam Hatip Lisesi'ne devam etme baskısı daha yoğun olmuştur. Sosyal çevre tarafından dindar olarak tanınan ve özellikle İlahiyat mezunu babaların bu konudaki tutumları iki farklı çizgide görünmektedir. Bu babaların bazıları kızlarını İmam Hatip Lisesi'ne göndermeyi seçerken diğer eğitilmiş-dindar babalar alternatif yollara yönelmişlerdir. İlk gruptaki babaların tutumlarına örnek vermek gerekirse;

K-6: Babamla ilişkimiz her noktada destekçi bir anne baba oldular, beklenti noktasında bir sıkıntı yaşamadım, her şey önüme sunuldu. Sadece liseye giderken İmam Hatip'e gitmek istemedim, o dönem baskı ile beni İmam Hatip'e aldı. Hayatımın dönüm noktasında böyle bir kararı oldu, baskın oldu. Bu problemi lisede aşamadım, ama sonra üniversitede aştım..." (28 Yaş, Öğretmen)

K-25: "İlahiyat düşündüğüm bir meslek değildi, tarih öğretmenliği istiyordum, belki edebiyat. İmam Hatip'te ben okul birincisiydim. ... Babam zaten İmam Hatip Lisesi'nde öğretmenlik yapıyordu o dönem. O zamanlar gönüllü olmuştuk. Ama şimdi bakınca aslında kurban olmuşuz biz." (29 Yaş, Arş. Gör.)

İkinci seçeneğe başvuranlarda dikkat çekici iki örnekten birinde, baba kızını lisenin son yılında emekli ikramiyesiyle özel okula gönderirken diğer örnekteki baba o süreçte İmam Hatip Lisesi müdürü olarak çalıştığı için sosyal çevre tarafından kınanma endişesiyle başka bir şehre taşınarak kızının farklı bir kurumda eğitim görmesini sağlamıştır. Hangi kurumda eğitim görürlerse görsünler kızların bu eğitimi almalarındaki en etkili kişi babaları olmuştur ve bu iki örnekte görüldüğü üzere bazı durumlarda babalar kızlarının eğitimi için büyük fedakârlıklarda da bulunmuşlardır.

2.3.1 Meslek Seçimi

Katılımcıların meslek ve çalışma saatleri incelendiğinde kadınların ağırlıklı olarak kadın mesleği olarak algılanan meslek ve işlerde toplandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra farklı meslek gruplarında tam zamanlı olarak çalışan katılımcılar da bulunmaktadır. Erkekler ise tam zamanlı ve erkeksi kabul edilen işlerde yoğunlaşmışlardır. Meslek seçim kararının verildiği lise yıllarında katılımcıların bu seçimleri bağımsız olarak yaptıklarını söylemek mümkün değildir. Ailenin zorlamadığını, kendi istekleriyle meslek seçtiğini söyleyen katılımcılardan kadınların kadın mesleklerine, erkeklerin erkek mesleklerine yönelmeleri ailenin ve toplumsal normların bireysel seçimlerdeki güçlü etkisini göstermektedir.

Katılımcıları tek tek ele aldığımızda üniversiteye giriş sınavlarında puan kırılmasına neden olacak İmam Hatip ve Meslek Lisesi seçimlerinde yukarıda değinildiği gibi kadın katılımcıların daha edilgen olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcıların bir kısmı o yıllarda karşı koymalarına rağmen bu karara boyun eğmek zorunda kalırken bir kısmı yaşları ve o zamanki dünya görüşleri itibarıyla gönüllü olarak bu okullara gittiklerini, sonrasında ise “kurban” olduklarını anladıklarını dile getirmektedirler. Sağlık sektöründe çalışan eczacı kadınlardan birisi bu mesleği kadınlara uygun olduğunu düşünerek bilinçli olarak seçtiğini söylerken diğer eczacı katılımcı annesini mutlu etmek için bu tercihi yaptığını belirtmiştir. Yoğun başarı baskısı altında olduğunu dile getiren bir kadın katılımcı, ailesinin Tıp kazanması için zorladığını ama kendisinin hemşirelik kazandığını ifade etmiştir. Öğretmenlik tercih eden kadınlar ise genellikle “kadınlara uygun” olduğunu düşündükleri için bu mesleği seçtiklerini belirtmişlerdir. Eşiyle lise yıllarından itibaren flört eden bir kadın katılımcı ise meslek seçiminde eşinin yönlendirmesinin etkisi olduğunu dile getirmiştir. Yine hemşire olarak çalışırken eşiyle görüşmeye başlayan bir kadın katılımcı eşinin teşvik ve yönlendirmesiyle tekrar sınava girerek bir yandan mesleğini sürdürürken diğer yandan Eczacılık Fakültesi’nde okuyarak eczacı olmuştur.

Erkek katılımcıların bazılarının üzerinde başarı baskısının yoğun olduğu ve istedikleri branşları tercih etmeleri yerine statüsü daha yüksek ve erkeksi sayılan sayısal alanlara yönlendirildikleri görülmektedir. Örneğin annesi Öğretmen Lisesi, babası Hukuk Fakültesi mezunu yüksek eğitilmiş bir ailede yetişen bir erkek katılımcı ilgisi ve başarısı olmamasına rağmen ailesinin liseden itibaren zorlayarak sayısal alanı seçtirmelerinden dolayı üst üste girdiği üniversite sınavlarında başarılı olamamış ve nihayetinde Açıköğretim Fakültesi’nde okumak zorunda kalmıştır. İki erkek katılımcının babası ise oğullarının aile

işini devam ettirecek branşlarda üniversite eğitimi görmesi konusunda ısrarcı olmuşlardır. Bu katılımcılardan birisi babasının isteği doğrultusunda tercihini istemeden yaparken, diğer katılımcı ise gönüllü yaptığını belirtmiştir.

2.3.2. Üniversitede Ev İşi

Aile içi sorumluluk paylaşımına odaklanan çalışmamızda katılımcıların çoğu için bir ev idare etmenin ilk aşaması olan lisans ve sonrasındaki ev işlerine dair deneyimlerinin, evlilik sonrası yaşantıları için önemli bir zemin teşkil edeceği düşünülmüş ve bu sebeple katılımcılara lisans ve sonraki bekârlık yıllarındaki ev işi tecrübeleri sorulmuştur.

Katılımcıların büyük bir kısmı için aileden ilk ayrılma dönemi olarak üniversite yılları ailelerin “koruyucu kanatlarını” çocuklarının üzerinde tutmaya devam ettiği yıllardır. Ailelerin kaygı çemberinin merkezinde çocuklarının güvenilir bir yerde kalması problemi yer almaktadır. Kadın ya da erkek fark etmeksizin katılımcıların ailelerinin temel eğilimi, güvenilir arkadaşlar buluncaya kadar özellikle ilk yıl çocuklarının ya devlet-üniversite yurtları gibi bağımsız kuruluşlarda ya da güvendikleri veya mensup oldukları bir dini gruba ait ev veya yurtlarda kalmaları olmuştur. Dini grup evleri, öğrenciler tarafından birlikte aynı evi paylaşacakları arkadaşlarını buluncaya kadar ara basamak olarak kullanılmıştır. Bir dini grupla gönül bağı olan az sayıda katılımcı ise mezun oluncaya kadar dini grubun yurt veya evlerinde kalmaya devam etmiştir.

Önceki bölümde bahsedildiği üzere üniversite yaşına kadar erkek katılımcıların neredeyse tamamı ev işine dair hiçbir pratik yapmamışlardı. Kadın katılımcıların ev işlerine katılımı birbirinden farklılık göstermiş, ufak tefek kişisel işler dışında hiç ev işi yapmayanların yanı sıra annelerinin sağ kolu olarak evde aktif faaliyet gösterenler de olmuştur. Ancak dikkat çekici şekilde en çok ev işi yapan kadın katılımcıların dahi mutfağa yemek yapmak için girmediği/girdirilmediği görülmüştü. Üniversite yıllarında örneklem grubunun ev işlerine dair becerilerinin gelişmesinde kaldıkları yer belirleyici olmuştur. Örneğin yurtlarda kalmak kişisel işler dışında hiçbir sorumluluk almamak anlamına gelirken ev işlerinin öğrenildiği yer olarak öğrenci evleri öne çıkmaktadır. Ancak yurttan kalan katılımcılar ev işi yönünden kendilerini geliştiremeseler bile para idaresini öğrenmişlerdir. Yemeklerin dışarıdan geldiği vakıf tarzı evlerde kalanlar içinse öğrenci evi, ev işleri konusunda öğretici olmamıştır.

Öğrencilik hayatına yurtlarda kalarak başlayan katılımcıların çoğu her öğrencinin gönlünde yatan eve transfer olma hayalini gerçekleştirirken bir kadın katılımcı babası izin

vermediği için bütün öğrencilik yıllarını yurtlarda geçirmiştir. Odayı temizlemek ve kişisel işlerden ibaret olan yurt yaşamı, ortak mutfak bulunan yurtlarda kalan katılımcılar için daha öğretici olmuştur. Bu tarz yurtlarda kalanlar zaman zaman yemek pişirme imkânı bulmuşlardır. Üniversite yıllarına kadar temizlik dahil hiç ev işi yapmayan bir kadın katılımcı kaldığı yurttan çamaşır makinesi olmadığı için ilk çamaşır yıkama deneyimini bu yıllarda yaşamış ve hayatta bazı şeylerin zamanında öğrenilmesi gerektiğini o zaman anladığını ifade etmiştir:

K-13 : “...Üniversiteyi Konya'da devlet yurdunda kalarak geçirdik. İlginç olan ben ilk çamaşırımı üniversitede yıkadım, yıkarken hatta çok zorlandım. O dönem hayatta bazı kritik şeylerin olduğunu, onların zamanında öğretilmesi gerektiğini anladım...” (36 Yaş, Öğretmen)

Daha özgür hareket etmek ya da öğrenci tabiriyle “halıya basmak” arzusuyla yukarıda bahsedildiği gibi öğrencilerin çoğu anlaştıkları arkadaşlarıyla yurttan eve geçmişler veya bir dini grup evinde kalmışlardır. Eve çıkmak aynı zamanda evi çekip çevirme, hem içeri hem dışarı işleri yönetme becerisinin kazanılmasını sağlamaktadır. Ancak öğrenci evlerinin hepsi aynı sistemle işlemediği için farklı ev tiplerinde kalan katılımcıların evsel becerileri de aynı düzeyde gelişmemiştir. Örneğin nöbet sistemi işleyen evlerde öğrenciler sırasıyla, yemek, bulaşık temizlik gibi işleri üstlenerek ev işlerine yönelik bütüncül beceriler kazanmaktadırlar. Bazı evlerde ise ev üyeleri becerilerine göre sorumluluk almış, örneğin kimisi alışveriş, kimisi temizlik, bazısı bulaşık ve yemek gibi işleri üstlenmişlerdir. Bu tip evlerde kalanların ev işleri becerileri tek yönlü şekilde gelişmiştir. Örneğin yetiştiği ailede hiç yemek yapmayan bir katılımcı öğrenci evinde de bu sorumluluğu almadığında yemek yapmayı öğrenmeden üniversiteden mezun olmaktadır.

K-7 : “...Temizlik, her hafta bir kişi yapardı. Onun dışında ben yemek yapmazdım, nadir. Genelde bulaşık yıkar, ayak işlerine bakar, dışarı, bakkal, market işlerine bakardım. Yemek işinde becerim yoktu. Arkadaşlarım seviyordu yemek yapmayı. Bana da yemek yaptırmasınlar, sofrayı kurayım, bulaşık yıkayım. Onlar yapardı ben temizlerdim...” (37 Yaş, Uzman)

K-17 : “... Sonra arkadaşım ile özel eve çıkınca işbölümü biraz farklı oldu. Gerçi söylemeden paylaşıldı. Ben dışarı işlerini yapardım, arkadaşım ise ev kuşu gibiydi, o da ev işlerini yapardı. O hamarat zaten, yemekleri falan da yapardı. Faturaları ben öderdim, kirayı emlakçıya ben verirdim, pazara ben giderdim. Az miktardaki market, pazar işlerini ben yapardım, bazen beraber de giderdik...” (36 Yaş, Eczacı)

Yetiştikleri ailede ev işi yapan katılımcılar üniversite yıllarında zorlanmamışlardır. Kadın katılımcıların çoğu yemek yapmayı bilmesede kısmî de olsa temizlik yapmayı

bildikleri için ev işinin hiçbir alanında sorumluluk almayan erkek katılımcılara nazaran ev sorumluluklarının üstesinden daha rahat gelmişlerdir.

E-6, üniversiteye gitmeden önce yumurta bile kırmadığını ve diğer ev arkadaşlarının da kendisi gibi olduğunu dile getirmektedir:

“...Üniversiteye gidene kadar yumurta kırmamıştım, ev arkadaşlarım da benim gibiydi. Eşyalar aldık, odaları ayarladık, dışarda yemek yedik. Bir dönem sonra, yemek yapalım dedik, makarna yapalım dedik, kimse bilmiyor. Sonra anneleri aradık, makarna nasıl yapılır, ilk yemek böyle oldu...” (29 Yaş, Savcı)

E- 12 :“...Ev ortamına alışmak çok zor oldu. Hiç alışkın değilim. Şimdi o cemaat evlerinde bulaşık, yemek temizlik her şey vardı. Ama benim geçmişimde de annemle babamın bu yönde bir eğitimleri olmadığı için, eve bir odun bile kırmadığım için sıkıntı yaşattı bana. Hepsini yapmak zorunda kaldım, istemesem de, zor da olsa...” (35 Yaş, Arş. Gör.)

Küçük bir şehirde yaşayan bir erkek katılımcı öğrencilik hayatı boyunca esnaf lokantasında uygun fiyata yediğini ve evde kalmasına rağmen yemek yapmadığını ifade etmiştir.

Üniversite hayatı boyunca hiç yurttan kalmayan sadece öğrenci evi tecrübesi olan katılımcılar becerilerinin çok yönlü geliştiğini, örneğin kadın katılımcılar para ve ev idaresini, fatura işlerini bu yıllarda öğrendiklerini belirtmişlerdir. Ancak daha önce belirtildiği gibi öğrenci evinde kalmak herkesi aynı oranda geliştirmemiştir. Düzensiz ev hayatı yaşama, KPSS gibi sınavlara hazırlık dönemlerinde dışarıda yemek yeme, yemeğin dışarıdan gelmesi, tek yönlü sorumluluklar alma gibi nedenlerle öğrenci evinde kaldığı hâlde kendisini geliştiremeyen katılımcılar bulunmaktadır. Yine de üniversite yılları ev tecrübesi olan katılımcıların temizlik işlerini ve en azından birkaç çeşit yemeği öğrendiği yıllar olmuştur. Hiç yemek yapmayı öğrenmeyen birkaç kadın katılımcı bulunurken erkek katılımcılar yemek yapma konusunda çok daha zayıf kalmışlardır. Nöbet günlerinde zoraki birkaç çeşit yemek öğrenen veya hiç yemek yapmadan mezun olan öğrencilerin yanında iki erkek katılımcı severek yemek yaptıklarını belirtmişlerdir. Hatta yüksek lisans dönemiyle birlikte evlilik öncesi 7 yıl öğrenci evlerinde kalan E-25 yemek yapma konusunda çok ilerlediğini hatta tarifler geliştirdiğini ifade etmiştir.

Bazı katılımcılar üniversitenin son yılında sınavlara veya akademik hayata daha rahat hazırlanabilmek ve ev sorumluluklarından uzaklaşabilmek için öğrenci evine çıkmışlardır. İlk yıl öğrenci evinde kalan bir erkek katılımcı ise ev sorumluluklarında ayak uyduramadığı için sonraki yıllarda yurtlarda kalmıştır:

E-11: "...En başta bir yıl evde kaldım, sonra ev ortamı zor olunca özel yurda çıktım. ... Yani ev işleri zor geldi, 6 gün sonra yemek bende ise ben 5 gün stres yaşadım, daha çok yemek yapma konusunda sıkıntı yaşadım, ama temizlik işinde sıkıntı yoktu..." (28 Yaş, Arş. Gör.)

Bir katılımcı ise kaldığı öğrenci evinde tüm işleri yaptığını ancak çalışan bekâr ağabeyi ile kalmaya başladıktan sonra ise yemeği dışarıdan yiyip temizlik yapmadıklarını dile getirmiştir. Üniversite hayatını ailesinin bulunduğu şehirde geçiren katılımcıların sorumlulukları ise üniversite öncesiyle paralel gitmiştir. Ailesiyle yaşayan erkek katılımcılar dışarı işleriyle ilgili sorumluluklar alarak ev işi yapmazken kadın katılımcılar önceden ne yapıyorlarsa aynısını yapmaya devam etmişlerdir. Aile yanında kalan katılımcıların bir kısmı neredeyse hiçbir ev sorumluluğu almadan lisans eğitimlerini tamamlamışlardır.

K-2: "...Bursa'da yine aile yanında kalarak devam ettik. Sorumluluklar da aynı şekilde devam etti. Lise döneminde üniversiteye hazırlık telaşı vardı, hatta ben o dönemde misafire hoş geldine bile çıkmadım. ... Annem benim gelişimin, çalışan bir bayan olmamın bana getirilerinin çok olacağını söylerdi. Meyvem, çayım bile odama gelirdi, hep böyle geçti. Çok nadiren hafta sonları temizlik yaparken yardım ederdim. Onlar da zaten benim 10-15 dakikamı geçmezdi. Üniversite dönemi de evden gidip gelirdim, yine sorumluluk yoktu. Yemek hazırды, kıyafetlerimi annem yıkar, bulaşık bile yıkamam. Tek şey derslerimi başarılı bir şekilde geçmem için bir ortam hazırladılar..." (33 Yaş, Arş. Gör.)

E-8: "... Aile yanında, aynı şekilde geçti. Her şeyi annem yapardı. Fatura falan dışarı işleri, kredi kartları falan ben yatırırdım. Abim üniversiteyi farklı yerde okuduğu için o işleri ben yapardım. Kredi kartı olurdu, fatura olurdu, elektrik, su onları yatırırdım. Alışverişe bazen ben de yanlarında giderdim, yardım ederdim..." (33 Yaş, Öğretmen)

K-10 da üniversitede aileye katkısının ev işlerinden çok aile işletmesinde özellikle yaz döneminde çalışmak olduğunu ifade etmiştir. Boşanmış bir çift olan ebeveynlerinden annesiyle birlikte yaşayan K-20 ise annesinin önce bakıma muhtaç şekilde hastalanması sonra da vefat etmesi sebebiyle teyzesinin yardımıyla annesine bakmış, kardeşiyle ilgilenmiş ve evin tüm sorumluluklarını üstlenmek zorunda kalmıştır.

Bazı katılımcılar ise üniversite eğitiminin belli bir aşamasında evlenmişlerdir. Bu katılımcılar için evlilik öncesi öğrenci evi bir nevi ev işlerine hazırlık pratiklerinin yaşandığı aşama olmuştur. Öğrenciyken evlenenlerin lisans bitinceye kadarki ev düzenleri kısmen öğrenci evinin devamı gibi olmuştur.

2.3.3. Üniversite Mezuniyetinden Evlenene Kadar Ev İşİ

Üniversiteden mezun olmak, kişilerin hayatındaki dönüm noktalarından biri olmaktadır. Bu dönemde bir iş bulup mesleği eline aldıktan sonraki aşama evlilik olarak kabul edilmektedir. Çocukluktan lisansı bitirene kadarki süreçte örneklem grubunun bazı üyeleri evin iç ve dış ihtiyaçlarını karşılama becerilerini edinirken bazı üyelerin bu konudaki

donanımlarının oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Lisans aşamasında öğrenci evinde kalan kadın katılımcıların çoğu yemek yapmayı öğrenirken erkeklerin özellikle yemek konusunda kendilerini daha az geliştirdikleri dikkat çekmektedir.

Üniversite mezuniyetinden sonraki bekârlık döneminde ise kadın ve erkeklerin ev işlerini öğrenme ve yapmayı sürdürme tutumlarında kısmen farklılık görülmektedir. Dışarı işlerini erkeğe, içeri işlerini kadına ait gören toplumsal kodlar içerisinde sosyalleşen katılımcıların bu süreçte geleneksel rolleri sürdürme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Cinsiyet rollerine yönelttikleri tüm eleştirilere ve erkeklerin de ev işi sorumluluğu alması fikrine sahip olmalarına rağmen neredeyse tüm kadın katılımcılar, evlilik öncesindeki süreçte kadınsal rollere ait becerilerini geliştirme temayülü göstermişlerdir. Bekârlık sürecinde evliliğin yaklaştığı bilinciyle kadın katılımların ev işlerine yönelik ilgileri artarken yaygın cinsiyet rolleri gereği erkek katılımcılarda önceki aşamalardan herhangi bir farklılık gözlenmemiştir. Hatta öğrencilik yıllarında kısmen temizlik ve yemek yapmayı öğrenen erkek katılımcılar, bu işleri geçici bir süreçte yapılması gereken zorunlu angarya işler olarak algılıyor gibi görünmektedirler. Nitekim lisansüstü eğitim görerek öğrenciliği devam ettirenler evsel faaliyetleri yapmayı sürdürürken iş hayatına atılan erkekler yoğun çalışmasalar dahi yemek işlerini dışarıdan temin etme, temizliği ise askıya alma eğiliminde olmuşlardır. Özetle erkeklerin çoğu için ev işleri üniversite yıllarında zorunlu olarak yapılan geçici işler olarak görülmektedir. Kadınlardan ise çok yoğun çalışan, yalnız yaşayan, akademik eğitimini sürdüren veya dışarıda çalışmayı evde kalmaktan daha çok sevdiğini söyleyenlerin ev ve ev işiyle ilişkileri erkek katılımcılarla benzerlik göstermektedir.

Evlilikten önce evsel becerileri kazanmak için son durak olan üniversite sonrası bekârlık dönemini annelerinin yanında geçiren kadın katılımcıların sorumlulukları öncesine nazaran artmıştır.

K-19: "... Bekârlık sürecini annemin yanında geçirdim. ... Mezun olduktan sonra 2011'e kadar annemin yanındaydım. O dönemde aktif olarak annemin yanında ev işlerini, yemek işlerini yaptım. Bir yandan da çalışıyordum, ama yarım gün gibiydi, 10 ile 3 arası çalıştım..." (32 Yaş, Eczacı)

Annelerin bir kısmının üniversite sonrasındaki aşamada da önceki dönemlerdeki gibi kızlarını özerk alanları saydıkları mutfağa sokmama eğilimini sürdürdükleri görülmektedir. Kadınların yemek konusunda yetersiz beceriye sahip olmasının sebeplerinden birisi de annelerin bu tutumudur.

K-24: "...Annem, karışma derdi kendi yemek işlerine. Aslında sorumluluk verse bana da güven gelecekti, ama vermedi. Ama son zamanlarda hafif yemekler, mesela bana pilav yaptırırdı güne gittiği günlerde..." (30 Yaş, K.K. Öğretici)

Menopoz çocuğu olduğunu söyleyen K-13 üniversiteyi bitirdiğinde, eşini kaybettiği için yalnız yaşayan annesi artık yaşlıdır ve evi çekip çevirme görevi ailenin tek bekâr üyesi olarak ona kalmıştır. Üniversite öncesi erkek çocuğu gibi yetiştirilen lisans hayatını da yurttan geçiren K-13 için bu evre oldukça zorlu geçmiştir: "... İlk yemeğimi öğretmen olduktan sonra yaptım, tuzsuz bir bulgur pilavı yapmıştım. Zamanında yapmayınca bazı şeyler sonradan insana külfet oluyor. ..."

Babasının iflasından sonra baba yerine geçtiğini söyleyen ve evi geçindirme görevi üstlenen K-15 ve erken yaşlardan itibaren babasının mağazasında da çalışan K-10 için üniversite sonrası süreçte de ev işine katılım anlamlı düzeyde değişmemiştir. Dışarı rollerini içselleştiren bu iki katılımcının ev işlerine daha mesafeli olması dikkat çekicidir.

K-10 "... Sonra babam benim için kapalı mağaza açtı. Ama yine olmadı. Sonra babamın arkadaşlarının okul açtığını öğrendik. ... Bana da gelir misin deyince başladım orada. 2 yıl orada çalıştım, anneannemin yanında kaldım. O dönemde pek iş yapmadım, ev işi. Galiba biz yetişme döneminde dışarıda, mağazada çalıştığımız için çalışmayı seviyoruz..." (40 Yaş, Biyolog)

Üniversite sonrası aile yanında kalan erkekler dışarı işleri dışında ev sorumluluğu almamaktadır. Hatta katılımcıların çoğunun yoğun çalıştıkları için evi otel gibi kullandıkları görülmektedir.

E-21: "... Bekârlık döneminde ben yazılım firmasında çalıştım. Çalışma saatleri sabah 7 akşam 7 buçuktu. Cumartesi bile 5'te çıkıyorduk işten. ... Evi bir nevi otel gibi kullandım..." (35 Yaş, Teknik Servis)

Yoğun çalışan kadınlar için de ev işi yapmak söz konusu değildir.

K-17: "... Zaten yeni mezunum, sudan çıkmış balık gibiyim, işi öğreniyorum. Onun dışında bir sürü iş var, SGK, Bağkur, vergi. Diğer yandan elemanlara laf yetiştirmeye çalışıyorsunuz, müşterileri memnun etmeye çalışıyorsunuz. Hatta bazen akşam 7'den sonra kapıyı kitler, içeride çalışmaya devam ederdim, sipariş geçerdim. Zaten artık eve gelince pestilim çıkmış oluyordu..." (36 Yaş, Eczacı)

Üniversiteden sonra ailenin yaşadığı şehirden farklı bir şehirde iş hayatına başlayanların ev işlerine katılımı farklılık göstermektedir. Bir sınava hazırlanma veya akademik eğitime devam etme gibi durumlar dışında yurttan kalma olgusu artık sona ermiştir. Tek başına ev tutma eğilimi de zayıftır. Katılımcılar çoğunlukla tanıdıkları bir arkadaşlarıyla aynı evi paylaşmakta veya lisansta kurdukları düzeni devam ettirmektedirler. Aktif eğitim

hayatına devam edip burs veya ailenin maddi desteğine ihtiyaç duyanların dışındakiler hem az kişiyle ev paylaşmakta hem de dışarıda yemek yeme sıklıklarını arttırmaktadırlar. Yalnız başına ev kiralayanlar genellikle tek oldukları için yemeği ya dışarıda yemekte ya da pratik, hazır ürünlerle öğünü geçiştirmektedirler.

Daha önce hiç ailesinin yanından ayrılmayan E-4'ün ilk yalnız kalma deneyimi çalışma hayatıyla başlamıştır: "...1 yıl kadar bekâr evi oldu, hep hazır yedik, çorba bile hazır çorba oldu, evde tek kalırdım. Temizlik haftada bir yapardım. Aşırı detaylı bir yerde de kalmadım, bir çatı katında kaldım zordu, ama terbiye olduk..."

Yoğun çalışanlar ise ev işlerini asgari düzeyde tutmakta, yemek işine ise hiç girişmemektedirler.

E-7 "... Ev ilerini bölüştük, ama çok ev işi yapmazdık. Yemek falan da yapmazdık, iş hayatı yoğundu, dışarda yerdik..." (37 Yaş, Mühendis)

Bazı katılımcılar içinse üniversite sonrası öğrenciliğin devam ettiği veya öğrenci gibi yaşandığı yıllardır.

E-23: "... Yüksek lisans yaparken arkadaşlarla eve çıktık 4 kişi. ... Ama biz gerçekten eve iyi baktık. Sabah kahvaltıyı evde yapardık, öğle yemeğini zaten okulda yerdik. Kendi aramızda sistemli bir şekilde nöbet yapmıştık. Hem temizlik hem de yemek nöbeti olarak genelde herkes en iyi yaptığı yemeği yapardı akşam yemeği için. Bizim ev ama birçok evden daha güzeldi, kız evlerinden bile..." (32 Yaş, STK)

İlk kez lisansüstü eğitimle aile yanından ayrılan K-2 için de bu yıllar ev işlerine dair eğitildiği yıllar olmuştur:

"...Lisans bittikten sonra 3 yıl kadar şehir dışında İstanbul'da öğrenci evinde kaldım, onlar da yüksek lisans yapıyorlardı. Benim yüksek lisans ve doktora ders dönemim aslında piştiğim dönem oldu ev sorumlulukları anlamında. ..." (33 Yaş, Arş. Gör.)

Öğrencilik hayatına devam edenler arasında akademik faaliyetlere yoğunlaşmak için yurttan kalmayı tercih edenler de bulunmaktadır. Ayrıca katılımcıların bir kısmı lisans döneminde evlenmişlerdir. Bu çiftlerde öğrenciliği devam edenin okulu bitmeden veya çiftlerden biri iş bulmadan tam bir aile düzenine geçilmediği, kısmî olarak öğrenci evi mantığı işlediği görülmektedir.

3. EŞ SEÇİMİ VE KRİTERLER

3.1. Tanışma Biçimi

Katılımcılara eşleriyle nasıl tanıştıkları sorulduğunda katılımcıların bir kısmı aşk evliliği yaptığını, bir kısmı arkadaş-tanıdık aracılığıyla tanıştıklarını söylemiş, birkaç kişi ise görücü usulü ile evlendiğini belirtmiştir. Ancak görücü usulü ile evlendiğini ifade edenlerin dahi eş adaylarını tanımaya dair uzun bir görüşme evresi yaşadıkları görülmüştür. Hatta katılımcıların bir kısmı evlilik biçimini “yarı görücü usulü, yarı aşk evliliği” veya “görücü usulü ile başlayan aşk evliliği” olarak nitelemişlerdir. Bu sebeple eğitilmiş çiftler için tarafların birbirlerini, görmediği, tanımadığı veya onayları alınmadan evlendirildiği katı bir görücü usulünden söz etmek mümkün değildir. Eşlerin tanışma biçimini görücü usulü veya aşk evliliği şeklinde sınıflandırmak yerine “bir aracı vasıtasıyla tanışanlar” ve “aracısız tanışanlar” olmak üzere iki gruba ayırarak ele almak daha doğru görünmektedir. Çünkü tanışma şekli nasıl olursa olsun eşlerden en az biri evliliklerinin aşk evliliği olduğunu dile getirmiştir.

Tablo 8. Eşlerin Tanışma Biçimleri

	Aracısız Tanışma	Arkadaş Vasıtasıyla	Yakın Akraba Vasıtasıyla
Çift Sayısı	14 (2'si İnternette)	6	5

Aracısız tanışan çiftlerin bir araya gelebilmeleri aynı mekânı uzun süre paylaşmaları neticesinde gerçekleşmiştir. Bunun için en elverişli ortam doğal olarak eğitim kurumları olmuştur. Lise çağlarında tanışıp bu birlikteliği evliliğe taşıyan az sayıda çift bulunmaktadır. Üniversite okuma ideali olan katılımcıların, lise çağında görüşmenin bir neticeye varamayacağı veya ailelerin bu ilişkiyi onaylamayacağına dair bir bilince sahip oldukları görülmektedir. Bu sebeple örneğin liseyi aynı okulda okuyan K-15, E-15 çifti karşılıklı olarak birbirlerine ilgi duymalarına rağmen birbirlerine açılmayı üniversite sonlarına kadar ertelemişlerdir. Lise son sınıfta E-17'nin arkadaşlık teklifini erken olduğu gerekçesiyle kabul etmeyen K-17, üniversite sonlarına doğru eşinin tekrarlanan teklifini geri çevirmemiş ve görüşmeye başlamışlardır:

K-17 : “... Bana ilk teklif gelince yaşıma küçüktü, bana saçma gibi geldi. Çünkü daha okuyoruz, hayatlarımız oluşmamış. Ama eşim o dönem çok ısrar etti. Sonra ben mantıklı olmaya çalıştım, eşim de ısrar etti, vazgeçmedi. O da benim için bir kriterdir. Ben kabul etmediğim halde ısrar etti, sonrasında da nasip oldu...” (36 Yaş, Eczacı)

Kadın katılımcının lise, erkeğin üniversite çağında olduğu yaşlarda görüşen iki çift internet vasıtasıyla tanışmıştır. Ancak dini konuların tartışıldığı veya aynı memleketlilerin bulunduğu internet platformlarında tanışan bu iki çift de sanal dünyanın güven vermeyen yapısında, ortak tanıdıklarının olduğunu öğrendiklerinde yüz yüze görüşmeye karar vermişlerdir. Erken yaşlarda tanışıp görüşmeye başlayan bu çiftler üniversite okuyacakları şehri veya hayatlarının diğer planlarını birbirlerine göre şekillendirmiş ve üniversite yıllarında evlenmişlerdir.

Aracısız tanışanların bir kısmı üniversite yıllarında görüşmeye başlamışlardır. İlk beğeni erkekten geldiğinde eş adayına doğrudan açıldığı dikkat çekerken, ilk hoşlanan taraf kadın ise ortak tanıdıkların devreye girmesi sağlanmıştır. Bu, ilk teklif eden-isteyen tarafın erkek, kabul eden tarafın kadın olması veya peşinden koşulması gereken tarafın kadınlar olması gerektiğine dair toplumsal kabullerin bir dışavurumu olarak görülebilir.

Lise ve üniversite yıllarında tanışan çiftlerin daha hızlı karar verdiği ve aşk ya da beğeniyi önceleyerek birçok kriteri geri plana ittiği gözlemlenirken aracısız tanışmak için son basamak üniversite sonrası çalışılan kurum veya sosyal çevre içerisinde eş adayını bulabilmektir. Boş dersler ve teneffüslerde bir araya gelme ve birbirini tanıma imkânı sunan öğretmenler odası ortamında tanışarak evlenen çiftler mevcuttur. Aynı ortamda çalışmayan çiftlerden birisi İngilizce, bir diğeri de KPSS hazırlık kursunda tanışmışlardır. Aracısız tanışabilmenin ön koşulu, aynı ortamı teneffüs etme ve karşı tarafı gözlemleyecek, tanıyacak bir sürenin bulunmasıdır.

Referans kişiler aracılığıyla evlenen çiftlerin tanışma biçiminin iki farklı şekilde olduğu dikkat çekmektedir. Bu iki biçimden birisi görücü usulüne, diğeri aşk evliliğine daha yakın görünmektedir. İlk tanışma usulünde gelin ve damat adayları iki tarafın aile büyükleri veya ailede görüşlerine değer verilen yakın akrabalar tarafından bir araya getirilir. Çiftler ailelerin onayını alarak görüşmeye başlarlar ve anlaşılırlarsa birlikteliklerini evliliğe taşırlar.

K-20 : “ Eşimin halası beni beğenmişti. Sonra annesi geldi, beni gördü. Bu tamamen görücü usulüydü. ... Annesi geldi beni beğendi, sonra gün belirledi, buluştuk. ... Gittik bir kafeye oturduk, bir şeyler içelim diye. ... Sonrasında esprili bir şekilde bana ‘Bir daha ben seni ne zaman göreceğim,’ diye sordu, ‘Teyzene mi sorayım,’ dedi özgüvenli, esprili bir şekilde. Ben de ona karşılık ‘Ben de seni görmek için o zaman halanı arayayım, halan da teyzeme

haber versin' dedim. O güne kadar hiç kimseye telefon numarası vermemiştim, o gün verdim..." (36 Yaş, Mühendis)

Diğer biçimde ise akraba olmayan veya akraba olsa da akran olan bir aracı devreye girerek çiftleri tanıştırır. Bir süre görüşen ve birbirlerini seven çift evlenmeye karar verdiklerinde ilişkilerini ailelerine bildirirler. Bu evlilik biçiminde ailelerin onaylamama olasılığı her zaman mevcuttur.

E-2: "...Arkadaş aracılığıyla tanıştık, bir süre görüştük. ... Aileler de buna razı olunca oldu. Bir sene içinde evlendik, biraz hızlı bir süreç oldu..." (33 Yaş, Mühendis)

K-16 : "...Ev arkadaşım eşimin kuzeniydi. Eşimin eğitimine gitmiştik, orada telefon numaramı almış. O şekilde tanıştık, mesajlaştık. Flört etmeye devam ederken annemin haberi oldu, en başta karşı çıktı, ama sonra ısrar edince ben, bir şey demedi. On ay kadar flört ettik, sonra babamın da haberi oldu. Sonra isteme süreci falan oldu. En başta eşimin ailesi de beni istemedi. Ben lisede iken kist ameliyatı olmuşum, çocuğumun olmayacağını düşündüler. Biraz da sanırım köyden gelen bir aile olduğu için okumuş bir gelin gözlerini korkuttu. Eltim de okumamış bir bayan, hiçbir şekilde istemediler başta. Ben de o arada aslında bitirmeyi düşündüm, ama eşim ısrar etti..." (27 Yaş, Hemşire)

Katılımcıların tanışma şekilleri ve evlilik süreçleri ile ilgili cümlelerini değerlendirdiğimizde, eşle tanışma usulü farklılık gösterse de katılımcıların ancak duygusal yakınlık hissettikleri takdirde evliliğe karar verdikleri söylenebilir. Evliliğini görücü usulü olarak niteleyenler dahi karşı tarafı tanıma aşamasını uzun bir sürece yaymış ve duygusal olarak yakınlık kuramadıkları, katılımcıların tabiriyle elektrik alamadıkları kişilerle evlilik gerçekleştirmemişlerdir. Nitekim kadın ya da erkek katılımcıların bir kısmı, evlenmeyi düşündükleri dönemde hâl-i hazırda bir eş adayı yoksa şu anki eşlerinden önce, tanıdıkların aracı olduğu farklı kişilerle de tanışmışlar ancak duygusal yakınlık veya fiziksel çekim hissetmedikleri için karşı tarafa bir ya da iki görüşme sonucunda ret cevabı vermişlerdir.

3.2. Eşte Aranan Kriterler

Katılımcıların evlenecekleri kişide aradıkları özellikler incelendiğinde birbirleriyle aracısız tanışarak aşk evliliği yapan çiftlerle referans kişiler vasıtasıyla evlenen çiftlerin kriterleri arasında farklılık olduğu görülmektedir. Okul veya başka ortamlarda tanışıp birbirlerini beğenen çiftlerde birbirlerini sevmelerini sağlayan fiziksel görünüm ve kişilik özellikleri olmakta, aile, kültürel ve ekonomik faktörler göz ardı edilebilmektedir. Bunda ana belirleyicilerden birisi de yaştır. Lise ve üniversite yıllarında tanışan çiftlerin hayat tecrübeleri de sınırlı olduğundan beğeni süzgeçleri şekilsel konuların ötesine pek geçememektedir. Ancak yaş ilerledikçe üniversite sonrasında aşk evliliği yaptığını belirtenlerin dahi daha geniş bir filtreleme yaparak aşk-mantık dengesini daha iyi kurdukları

anlaşılmaktadır. Üniversite sonrasında kişiler iş hayatına atıldığında kriterler değişmekte, fizik ve karakter unsurlarına iş, meslek, aile, dindarlık gibi daha geniş yelpazeli kriterler eklenmektedir. Bazı çiftlerde ise eşlerden biri evliliklerini aşk evliliği olarak nitelerken, diğer tarafta aşktan çok rasyonelliğin ağır bastığı görülmektedir ve taraflar da bunun farkındadırlar. Bu çiftlerde de evliliklerini aşk evliliği olarak tanımlayan tarafın kriterleri daha sınırlıdır.

Aracılar vasıtasıyla eşyle tanışanlar aracısız tanışanlara nazaran ilişkiye daha avantajlı başlamaktadır. Çünkü karşı tarafın ailesi, dindarlık durumu, karakteri gibi pek çok konuda ön bilgiye sahiptirler. Ayrıca kişi güvendiği bir referans kanalıyla eş adayıyla tanıştıysa güven bariyeri de aşılmış olmaktadır. Bunların yanı sıra kişi, öncelikli kriterlerini dile getirme şansına sahiptir. Tanıdıklar vasıtasıyla gerçekleşen görüşmelerde temel kriterlerin yanında çiftler birbirlerini fiziksel olarak da beğenirlerse, “aşkın gözü kör etme” engeline takılmadıkları için karşı tarafı daha rasyonel ölçütlere göre değerlendirebilmekte ve duygusal bağ kurduklarına dair kanaate ulaştıklarında evlilik gerçekleştirilmektedir.

Katılımcıların eşte aradıkları nitelikleri sorduğumuz soruya verilen yanıtların belli noktalarda toplandığı dikkat çekmektedir. Aşk evliliği yapanlarda daha önce bahsedildiği gibi fiziksel görünüm ve karakter özelliklerinin yanı sıra dindarlık benzerliği ön plana çıkarken diğer toplumsal ölçütler göz ardı edilmiştir. İster tanışarak ister tanıştırılarak evlensinler ortak zevk, beğeni, dünya görüşüne dayanan, benzerlikler üzerine kurulu hayat arkadaşı formülasyonu katılımcıların olmazsa olmazı olarak öne çıkmaktadır.

3.2.1. Kadın ve Erkeklerde Benzer ve Farklı Kriterler

Her iki cinste ama özellikle erkek katılımcılarda eşte aranan kriterlerde en fazla vurgulanan öge benzer, ortak noktalarda buluşulabilecek, yani hayat arkadaşı olan eş özlemidir. Aslında dindarlık, eğitim ve aile açısından benzer olmayı arzulamalarının sebebi de budur. Katılımcılara göre benzer hayat tecrübelerine sahip olma düzeyi ne kadar artarsa ortak paydalarda buluşma düzeyi de o ölçüde artacaktır.

Kadın ve erkekler eğitim, dindarlık, kişilik-karakter özellikleri, benzerlikler gibi birçok noktada ortak kriterler öne sürmelerine rağmen kadın ve erkeklerin kriterlerinde farklılaşan iki nokta öne çıkmaktadır. Bunlardan biri sadece bir erkek katılımcının dile getirdiği hamarat, güzel yemek yapabilen, “kravat bağlayan” yani becerikli bir eş vurgusudur. Geçmişte kadın denince ilk akla gelen beceriklilik unsurunun eğitilmiş eş arayan eğitilmiş erkeklerin eş kriteri listesine neredeyse girmemesi son derece dikkat çekicidir.

Kadınların erkeklerden farklılaşan talepleri ise zihinsel kodlarına işleyen kısıtlayıcı erkek, kadına değer vermeyen, kadını engelleyen erkek motifinin dışavurumu sayılabilir. Katılımcı kadınlar eğitimlerini engellemeyen, destekleyen, ilim öğrenmesinin önünü tıkamayan, kadınlara değer veren, onları özgür bırakan bir erkek profilini sıklıkla dile getirmişlerdir:

K-6 : “...Eğitim önemliydi ama mesleğine takılmadım, en az üniversite mezunu olmalıydı, hayat hedeflerine baktım durağan birisi mi yoksa harekete devam eden birisi mi? İlim noktasında eş tarafından bana destek olması, engel olmayacak birisi olması...” (28 Yaş, Öğretmen)

İlahiyat mezunu olup İlahiyatçı bir erkekle evlenmemeyi bir kriter olarak öne süren bir kadın katılımcı ilginç görünen bu talebinin nedenini de İlahiyatçı erkekleri kadınlara yaklaşımları sıkıntılı bir kategori olarak değerlendirmesine bağlamaktadır:

K-2: “... Bir ilahiyatçı olmaması benim için bir kriterdi. Belki daha önce tanıştığım insanlardan kaynaklanan bir önyargıydı. (...) (İlahiyatçı erkeklerin) kadınlara yaklaşımlarını sıkıntılı buluyorum, dönem arkadaşlarımdan gördüğüm, bazı genç hocalardan gördüklerim. Belki kadına fitne unsuru olarak yaklaşımları benim onlarla daha ileri boyutta ilişkiye girmemi engelledi. Biraz daha açık görüşlü olmalarını tercih ederdim. İlahiyatçılarda bu yoktu, kadına kısıtlayıcı yaklaşan, iletişimde sıkıntı yaşayan tiplerdi. Çok cıvıtan, ilişkiyi koruyamayan iki uç arasında gidenlerdi. O yüzden eşimin İlahiyatçı olmasını istemedim...” (33 Yaş, Arş. Gör.)

3.2.2. Dindarlık

Eş seçiminde dindarlık benzerliğinin en temel kriterlerden birisi olarak öne çıktığı görülmektedir. Erken yaşlarda başlayan ilişkilerde de dindar aileden gelen katılımcıların gönül meyillerini kendisi gibi olanlara kanalize ettikleri dikkat çekmektedir. Katılımcılardan E-11’in “Aşkın bile bir mantığı var,” cümlesiyle kast ettiği, kendi habitusundan olana aşık olma temayülüdür. Habitusun en temel unsurlarından birisi de şüphesiz dini anlamda benzerliklerdir.²³ Lise yıllarında birbirini beğenen K-15 için E-15’in Cuma namazına gitmek için okuldan kaçması, E-15 içinse K-15’i okul çıkışlarında başını örterken görmesi katılımcılar için doğru bir ilişki olacağı konusunda ikna edici olmuştur. Benzer dindarlık yapısına sahip olma, dindar ailelerde yetişen katılımcılar için aşk evresine geçebilmek için aşılması gereken bir eşik işlevi görmüştür. Ancak dindar ailelerde yetişmeyen, üniversite

²³ Habitus kavramı için bkz. Pierre Bourdieu, Loic J. D. Wacquant, *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten, İstanbul, İletişim yay., 2003.

sonrası yıllarda dini bir yönelim yaşayan kişiler için dindarlık önemli bir ölçüt olmamıştır. Onun yerini farklı benzerlik ayraçları hatta dindar olmama kriteri almıştır:

K-7: "...Aşık olduk kör kütük, hatta dillere destan olacak kadar. Başka bir alem, zaman boyutunda yaşadım, iyi ki aşık oldum. ... Din aslında kriter değildi, ikimiz de dindar değildik, aslında benzer yine. Onunla folklor ekibinde oynadık. Daha önce de Latin dansları yaptım, eşim de Latin dansları yapmıştı, dolayısıyla belki de en önemli kriter E-7'nin dans etmesiydi. ... Dans bir kriterdi, orda da dine yer yok. Aslında ortak zevklere dayalı biraz..." (37 Yaş, Uzman)

Dindarlık anlayışlarının yakın olması, ibadetleri yerine getirme gibi hususlarda da her iki cins benzer düşünmektedir. Erkeklerin bir kısmı dindarlığın açık bir sembolik işareti olan başörtülü bir eş istediğini belirtirken, bir kısmı karakter ve temel ibadetleri yerine getirmeyi önceliklediklerini, evlenirken başörtülü-örtüsüz ayrımı yapmadıklarını belirtmişlerdir. Nitekim dört katılımcı sonradan örtünmüştür.

K-2: "Dindarlık ilk baktığım şeydi, test etmek de oldukça kolay. Namaz vakitlerine dikkat ederse, ezan okununca camiye koşuyorsa dindardır. Benim eşim hâlâ böyledir, ezan okununca seccade alır, hemen kılar, hâlâ böyle devam ediyor. Namaz tabii ki dindarlık adına bir ölçüt değil ama benim gözlemim adına bir ölçüttü..." (33 Yaş, Arş. Gör.)

3.2.2. Aile Yapılarının Benzerliği

Yukarıda değinildiği gibi erken yaşlarda evlenenler karşı tarafın fiziksel görünüm ve karakter özelliklerine odaklanarak diğer toplumsal unsurları ikinci plana atmışlardır. Katılımcılar arasında aile yapıları konusunda en çok farklılık olanların doğrudan tanışarak evlenenler olduğu görülmüştür. Tanışarak-severek evlenen iki çiftte erkek tarafı başka bir ülkeden iken, Türkiye içi farklı bölgesel-kültürel coğrafyalardan olan iki çift evlenirken ailelerinin karşı çıkması sebebiyle sorunlar yaşamışlardır.

K-22: "... Kültürler arası fark ilk başlarda biraz sıkıntılı oldu. İlk başlarda babam 'Onlar Kürt dedi. Çocuk inşaat mühendisi değil, getirsin bana diplomasını, kandırıyorlar seni' dedi. Ama şimdi en sevdiği damadı oldu..." (32 Yaş, Eczacı)

E-22 : "... İlk etapta tabii bizim taraftan evlense demişlerdi, ama sonra sıkıntı olmadı. Hatta babam dayı kızıyla evli, berdel. Yani bir de babam bunu istiyordu, tanıdık birisiyle. Bir de isteme faslı bitti, sonra kaynanam geldi yanıma. Söylediği 'Aranızda ters bir şey olursa oğlum, benim kızımı öldürmeyin.' Ben hiç böyle bir şey görmemişim, duymamışım. Ben de dedim 'hacı anne sen ne diyorsun, bizde böyle bir şeyler yok.' ..." (31 Yaş, Mühendis)

Üniversite sonrası evlenenler ailelerin dindarlık ve sosyo-ekonomik açıdan benzer olmasını önemli bir kriter olarak değerlendirmişlerdir. Bunun yanı sıra eş adaylarının kendi ailelerine karşı saygılı olması gibi konularda da kadınlar ve erkekler benzer taleplerde bulunmuşlardır.

E-1: "... Görüştüğümüzde frekanslar uyuştu. Kayınpeder de aynı müftülüğe bağlı bir imamdı. Dini yapısı, aile yapısı... Evlerine gittim, pederin maddiyatı bizden iyi olmasına rağmen yer sofrasında yemek yiyorlardı. Ben hem eşimi hem de aileyi almış gibi oldum. Tercihi ben yaptım, aileyi de ben seçtim, süzdüm..." (39 Yaş, İdareci)

3.2.3. Fiziksel Görünüm ve Kişilik Özellikleri

Fiziksel özelliklerin aşk evliliklerinde ön plana çıktığı, katılımcıların görünümünü beğendikleri kişinin karakterini tanıma eğiliminde olduğu görülmektedir. Dikkat çekici bir biçimde kadınlar karşı tarafın fiziksel özelliklerinden daha çok bahsetmişlerdir. Bunun sebebi araştırmacının kadın olması sebebiyle dindar erkeklerin bu konudaki düşüncelerini ortaya koymada çekimser davranması olabilir. Yine bu netice, gerçekten de katılımcı erkeklere özgü bir bilinç durumundan da kaynaklanabilir. Nitekim birçok erkek katılımcı aşk evliliği de yapsa güzellikten çok karaktere baktıklarını, çünkü güzelliğin geçici olduğunu düşündüklerini dile getirmişlerdir.

E-22 : "...Eşimle kursta tanıştık, severek evlendik. Ben eşimin saflığını, temiz kalpliliğini çok sevdim. İkimiz de birbirimize çok şey katarak ilerledik. Kriter olarak herkes bir şey söyleyebilir; güzel olsun, eğitilmiş olsun, kültürlü olsun. Ama belli bir yerden sonra öyle bakmıyorsun. Belli bir yerden sonra onun her hareketi sana güzel görünüyor. Şu an ya da bekârken sorsanız Kleopatra gibi istiyordum..." (31 Yaş, Mühendis)

Kadınların söylemlerinde kişilik-karakter özelliklerine vurgular daha yoğundur. Ayrıca kadın ve erkeklerin toplumsal normlarla uyumlu karakter-kişilik özellikleri aradıkları görülmektedir. Kadınlar olgun, ağırbaşlı, saygılı, efendi, güzel ahlaklı, karakteri oturmuş, merhametli, özgüveni yüksek, çalışkan, eğlenceli-esprili bir eş istediklerini belirtirken, bu alanda çok daha az kriter öne süren erkekler kültürel kalıplara uygun davranan, güzel ahlaklı, temiz kalpli bir eş aradıklarını ifade etmişlerdir. Ancak en çok vurgulanan sosyal, iletişimi kuvvetli, konuşkan bir kadın tipidir. Bu özellikleri arayan erkekler kendilerinde olmayan bu nitelikleri, karşı tarafla tamamlama arzusu duyduklarını dile getirmişlerdir.

3.2.4. Meslek

Kriterler konusunda erkek katılımcıların kadınlardan farklılaştığı hususlardan birisi erkeklerin eşlerinin çalışma kararı ve meslekleri hakkında daha fazla ölçüt koyma ve sınırlama eğiliminde olmalarıdır. Erkek katılımcılara eşlerinin çalışma kararına nasıl yaklaştıklarına dair sorulan soru ve katılımcıların kadın mesleği-erkek mesleği ayrımlarına dair tutum ölçme sorusuna verilen cevaplar birleştirildiğinde erkeklerin çoğunlukla eş seçiminde bilinçli veya bilinçsiz olarak toplumsal kalıplara uygun işlerde çalışan kişileri seçtikleri görülmüştür.

Öncelikle kategorik olarak kadın mesleği-erkek mesleği ayrımı yapmadıklarını belirten katılımcıların dahi kadınların fiziksel güç gerektiren işleri erkeklerin ise şefkat-bakım içeren anaokulu öğretmenliği, hemşirelik gibi meslekleri yapmamaları gerektiğine dair kalıpsal kanaatlere sahip oldukları dikkat çekmektedir. Erkek katılımcılar cinsiyete göre meslek ayrımları konusunda daha katı bir çerçeveye sahiptirler. Katılımcılar bu yargılarını kendi aileleri, sosyal çevreleri ve iş arkadaşlarından, yani üçüncü şahıslardan örnekler göstererek desteklemeye çalışmaktadırlar. Katılımcıların tutumları, aksi istikametteki örneklerle karşılaşma sayısı arttıkça esnekleşmekte ve katılımcılar bu yargıların toplumsal olduğuna dair bir bilince ulaşmaktadırlar. Örneğin iki erkek katılımcının otobüs-tır şoförü kadınların gündelik rutinin olağan bir parçası olduğu birkaç yıllık yurt dışı tecrübesi bu konudaki katı tutumlarını yumuşatmıştır.²⁴ Bir katılımcının ise annesinin erkek ağırlıklı bir sektörde çalışması cinslere göre meslek ayrımı yapmasını önlemiştir.

K- 7 “...Benim babam Kız Öğretmen Lisesi mezunu, annem de Erkek Sanat Okulu mezunu, böyle bir durum var yani. Düşünün torna, tesviye, vida böyle bir okulda. Sonra gübre fabrikasında işçi tulumuyla çalıştı, vinç vesaire çizerdi. Bir sürü erkeğin içinde zaten kaç kadın var ki fabrikada? Hep teknik ekiple çalışmış, etrafında mühendisler, teknikerler, onlarla beraber çizim yapan, ozalit yapan birisiydi annem. Annemin kadından çok erkek arkadaşı oldu. Düşünün 1975'te bu işi yapan bir anne. O yüzden bende kadın işi erkek işi, bir ayrım olmadı...” (37 Yaş, Uzman)

Kadın mesleği-erkek mesleği ayrımı yapan katılımcıların görüşleri belli noktalarda toplanmaktadır. Bu katılımcılara göre kadınlar fiziksel güç gerektiren, yorucu işleri örneğin hamallık, maden işçiliği gibi işleri yapmamalıdır. Ayrıca kadınlar erkek ağırlıklı sektörlerde veya erkek işçilerle muhatap olmayı gerektiren inşaat gibi sektörlerde de çalışmamalıdır.

E- 7 “... Kendi mesleğimden gördüğüm, ben şantiyede çalıştım yıllarca. Bayanlar için zor, şantiyede çalışmak zor, işçiler erkek, ortam pis, gece gündüzü yok. Bayanların zorlandığını düşünüyorum. Erkeklerle muhabbette zorlanıyorlar, onlara uygun değil bence. ... Düşünmedik ama okul öncesi öğretmenliği bence daha uygun gibi, hemşirelik, doktorluk da olabilir, yakışıyor. İnsanların ilgi, alaka beklediği mesleklerde, daha duygusal işlerde, iletişim, bakım, ilgi gerektiren işlerde daha başarılı olabilirler bence...” (37 Yaş, Mühendis)

Kadınların yöneticilik görevinde duygusal davranıp rasyonel kararlar veremeyeceği düşünülmektedir. Bir katılımcı yöneticilik yapabilen kadınların zaten nahif değil erkeksi kadınlar olduğunu dile getirmektedir:

E- 19 “... Yöneticilik anlamında düşününce rasyonel olamıyor kadınlar. Diğer yandan kadın yönetici olunca da kadınsal özellikleri gidiyor, daha erkeksi oluyor. Yönetici net olacak,

²⁴ Yurt dışı tecrübesinin tutumlara etkisi üzerine bkz. Çiğdem Kağıtçıbaşı, Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, 18.b., İstanbul: Evrim yay., 2016, ss.143-144.

duygusal şeylerden etkilenmeyecek, sonrasında hınç, intikam düşünmeyecek, denge kuracak biri olması gerekiyor. Bunu yapan kadınlar zaten hanım hanımcık kızlar olmuyor. Onun dışında eczacılık falan uygun...” (35 Yaş, Mühendis)

Yine avukatlık, hâkimlik, savcılık gibi problemlili insan ilişkileri içeren mesleklerde çalışan kadınların zaman içinde erkeksileştiği öne sürülmektedir. Eczane işleten bir kadın katılımcı da çalışanları idare etmek, sorunlu müşterilerle baş edebilmek için zaman içinde daha agresif ve sert davranarak erkeksileşmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Katılımcılara göre erkeklerin yapmaması gereken iş skalası daha azdır. Buna göre erkekler kadın ağırlıklı meslekleri icra etmemeli, okul öncesi öğretmeni, hemşire ve jinekolog olmamalıdır.

Kadınlara en uygun görülen meslekler toplumsal normlarla paraleldir. Buna göre kadınlara en uygun meslek annelik ve ev işi rolleriyle bağlantılı olarak öğretmenliktir. Katılımcılar arasında öğretmenlikten daha az çalışma saatleri olup manevî tatmin düzeyi yüksek olan Kuran Kursu öğreticileri ve eşleri mesleklerinden en memnun olan kategoriyi oluşturmaktadır. Bu sebeple özellikle İlahiyat mezunu erkekler için eşlerinin Kur'an Kursu öğreticisi olması biçilmiş kaftan olarak görülmektedir. Erkekler hemşirelik ve eczacılığı kadınlara uygun meslekler olarak nitelerken bu iki mesleği icra eden kadınlar mesleğin kadınlarla uyumlu olmayan noktalarına dikkat çekmektedirler. Hatta 'Ben erkek hemşireye iğne yaptırمام' diyen eşinin aksine daha önce hemşirelik yapmış, şu anda ise eczacı olan bir kadın katılımcı erkek hemşirelerin mesleğe daha uygun olduğunu düşünmektedir.

E- 22 "...Erkeklere uygun olmayan hemşirelik diyebilirim. Benim 2 tane kuzenim var, hemşire erkek, iğne vurdurمام onlara yaaa..." (31 Yaş, Mühendis)

K-22: "... Bence hemşirelik bir kadın mesleği değildir. Herkes kadın mesleği olarak bakar ya. Aslında çok yorucu bir iş, kadınları çok yoruyor, stresli bir iş. Bir de erkeklerin daha iyi irtibat kurabildiğine de inanıyorum. Mesela bir hasta yakınının erkek hemşireye sorduğu sorunun ses tonuyla bayan hemşireye sorduğu ses tonu farklı oluyor ve burada erkekler daha güzel cevaplar veriyor. Mesela bir hasta yakını geliyor, bayan bir hemşireye 'Benim hastamın çok kötü durumu, ilgilenmiyorsunuz,' diyor. Ama erkek hemşireye gelince 'Hemşire bey bizim hastanın durumu nasıl olacak,' diye kibarca soruyorlar. Bundan dolayı kadınlar daha fazla eziliyor. Bir de diğer yandan erkekler daha iyi, emin olun. Çünkü kadınlar çabuk sinirleniyor." (32 Yaş, Eczacı)

Bazı erkekler bakım, merhamet, şefkat ve sabır gerektiren meslekleri kadınlara uygun bulmaktadırlar. Bunlar ise yine öğretmenlik hemşirelik, doktorluk gibi mesleklerle tekabül etmektedir. Katılımcılar için mahremiyetten dolayı özellikle jinekoloji branşı mutlaka kadın doktorların icra etmesi gereken bir meslektir. Erkeklere ise kadınsı olarak bilinen meslekler dışındaki tüm işler uygun görülmektedir.

Katılımcılar arasında kadın mesleği-erkek mesleği ayrımı yapılmaması gerektiğini söyleyenlerin de, cinslere göre meslek ayrımı yapanların da birleştiği nokta kadınların çalışma saatlerinin annelik ve ev içi görevleriyle uyumlu şekilde ayarlanması gerektiğidir. Hem kadın hem erkek katılımcılarda ısrarla vurgulanan bu husus, her ne kadar bir meslek icra ediyor olsalar da, ev işi ve çocuk bakım sorumluluğunun öncelikli olarak kadına ait olduğunu kabul eden geleneksel anlayışın örneklem grubunca sürdürüldüğünü göstermektedir. İşlerini seven, meslekî rollerine bağlılıkları çok yüksek olan kadınlar dahi özellikle çocuğun bakım evresinde, icra edilen mesleğin ya kadınlara bir süre işe ara verme imkânı sunması veyahut da yarı zamanlı-esnek çalışma saatlerine sahip olması gerektiğini düşünmektedirler. Mesleğini seven kadınlar işlerinden de annelik rollerinden de vazgeçmek istemeyerek ikisini uyumlu hâle getirmeye çalışmaktadırlar. Burada vurgulanması gereken bir diğer nokta yüksek gelirli, tam zamanlı işlerde çalışan kadınların mesleğin çalışma şartlarının annelik rollerini aksatmaması gerektiği kanaatine, anne olduktan sonra ulaşılmış olmalarıdır.

Kadın mesleği-erkek mesleği ayrımında kadınlar için belli meslekleri uygun bulmayan veya kadınlara uygun meslek sıralaması yapan erkeklerin hepsinin eşleri bu sınırlandırmalara uygun meslekleri icra etmektedir. Bu erkeklerin evlenirken eş adayına meslek kriteri koyup koymamasını belirleyen ana etken eşiyile görüşmesinin ne zaman ve ne şekilde başladığıdır. Lise veya üniversite yıllarında başlayan duygusal ilişkilerde eş adaylarının mesleği veya çalışıp çalışmaması bir evlilik ölçütü olarak öne çıkmamaktadır. Ancak meslek hayatına başladıktan sonra araçlar vasıtasıyla tanışan kişilerde kadınların mesleğinin bir evlilik kriteri olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu aşamada bazı erkekler tanıdık çevreye “öğretmen, esnek çalışan, kamu personeli” eşlerle evlenmek istediklerini haber vermişlerdir. Bu katılımcıların bir kısmı açık şekilde bahsi geçen meslek kriterini sağlamamış olsaydı şu anki eşleriyle en baştan görüşmeyeceklerini ifade etmişlerdir. İlahiyatçı erkeklerde en uygun kadın mesleği olarak idealize edilen Kuran Kursu öğreticiliğiyle farklı bölümlerden mezun olan erkek katılımcılar için en revaçta olan eş adayları öğretmenler olarak öne çıkmaktadır. Erkek katılımcıların gönlünde yatan eş adayının sadece “çalışan” değil “yarı zamanlı-esnek çalışan” kadınlar olduğu görülmektedir. Erkekler hem gelir getiren hem de ev işlerine, ailesine ve çocuklarına ayıracak vakti olan kadınlarla evlenmek istemektedirler. İki erkek katılımcı ise meslek belirtmeksizin en temel kriterlerinin çalışan bir kadınla evlenmek olduğunu belirtmişlerdir. Bu katılımcılar belli

standartları yakalamak, çocukların iyi bir eğitim görmesini sağlamak için günümüz şartlarında kadınların çalışmasının elzem olduğunu düşünmektedirler.

E-4 : “...Kafamızda bir şeyler vardı, tek kişi zor geçinmek, çalışan birisi olması kriterdi. Evlilik basit bir şey değil, çocuk oluyor, maddî olarak hayat standardı düşüyor. Ben öyle karar aldım, aldığım maaş da orta derece iyiydi. Ben de kendi gelir grubumdan birisi ile evlendim ki çocuğa daha iyi bir hayat sunmak istedim...” (33 Yaş, İşletme)

Çalışan eşle evlenmeyi temel kriter kabul eden erkeklerden birinin eşi olan kadın katılımcı bu durumdan serzenişle bahsetmektedir:

K-8:“... Bir kere ben laf arasında eşimin ağzını aradım. Dedi ki eğer çalışmıyor olsaydın evlenmemiz zor olurdu. Aslında eşim çalışan bir bayan istiyor. İsteme sebebi galiba biraz rahat yaşamak. Ayakları üstünde durabilen, eve katkısı olan bir bayan, eşimin kriterlerinde vardı evlenirken. Diğer yandan eşime bu düşünceler için biraz kızmıştım. Çünkü ben eşim gibi düşünmüyorum. Mesela ben eşim çalışmasa bile onunla evlenirdim...” (36 Yaş, Öğretmen)

Bir uçta çalışan kadınla evlenmek istediğini olmazsa olmaz bir kriter olarak öne süren erkekler, diğer uçta çalışan bir kadınla evlenmek istemediğini söyleyen katılımcılar yer almaktadır. Her iki kategoride ikişer katılımcı bulunmaktadır. Çalışmayan eş isteyen katılımcılardan birisi bunu iş hayatında mahremiyeti korumanın güçlüğüne bağlarken diğer katılımcı iş hayatının kadını ezdiği, kadının en mutlu ve değerli olduğu yerin ev olduğunu düşünmektedir.

Erken yaşlarda tanışarak evlenen ve evlendiğinde çalışmayan kadınların çalışma kararı vermelerinde eşlerinin de etkisi olmuştur. Bazı erkek katılımcılar eşlerini destekleyerek çalışma konusunda teşvik ederken, hatta sınavlara kendi elleriyle götürürken, iki erkek katılımcı evlendikten sonra çalışmak isteyen eşlerine karşı çıkmıştır. Bu katılımcılardan birisi hâlâ eşinin çalışmasını onaylamazken diğer katılımcı sosyal baskı ve ev işlerinin ihmal edileceği kaygısından dolayı başlarda eşinin kararına karşı çıkmış, sonrasında ise tutumunu değiştirmiştir:

E-1: “... Eşimin çalışmasını başta istemedim, evlenirken de bu şartla istedim. Bizim ailede eşi çalışan yok, ilk örnek eşim. Sonra cami imamısınız, toplumsal bir şey var, hocanın karısı da çalışıyor baskısı var. Sonra arkadaş çevresinde falan çok çalışan yoktu. Toplumsal baskı var yani. ... Sonra çalışınca da evden kopma olmadı eşimde, bende böyle kaygı vardı, çocukların, ailenin, benim yanımda olamama kaygısı vardı. Şimdi öğrencilere bir şey anlatıyor eşim, daha mutlu oluyor, üniversite mezunu, ev işleri yapması vesaire beni de rahatsız etti zamanla. ... Ne oldu, öğretmenlik ideale ulaştı, çok mutlu oldu, mutluluğu katlandı işe başlayınca, ben de kaygılarımdan kurtuldum...” (39 Yaş, İdareci)

Tanışma aşamasında kadınların çalışıyor olması erkeklere eşlerinin çalışma kararı konusunda söz hakkı vermemektedir. İstisna bir örnek olarak bir erkek katılımcı tanıştığında öğretmen olan eşiyle, çok sevdiği mesleğini bırakması şartıyla evlenmiştir. Eşi iki çocuk dünyaya getirdikten sonra sadece çocuklar ve evden ibaret olan dünyasında yorulmuş ve bir nevi “terapi” amacıyla mesleğine tekrar başlamıştır.

E-13: “ ... (Çalışmaya başlama sebebi) biraz farklı bir ortama girsin, maddi bir tercih değildi. Çocuklar onu yordu, birazcık hava alsın diye. Biraz da rahatladı zaten, belki en fazla iki sene çalışır diye düşünüyorum. Ona bir terapi, kafa dağıtma, farklı ortama girme iyi geldi...” (34 Yaş, Arş. Gör.)

Erkekler kadınların mesleklerine veya çalışıp çalışmamalarına yönelik talepler ortaya koyarken, erkeğin kadınla eşit veya daha üst sosyo-ekonomik statüde erkeklerle evlenmesi gerektiğine dair toplumsal normların etkisinin kadın katılımcılarda çok güçlü şekilde varlığını sürdürdüğü dikkat çekmektedir. Aynı şekilde erkekler kendilerinden daha üst statüdeki kadınlarla evlilik yapmaktan imtina etmektedirler.

3.2.5. Sosyo-Ekonomik Statü

Erkeklerin evi geçindirme rolünün hem kadınlar hem de erkekler tarafından fazlasıyla içselleştirildiği ve çiftlerin toplumsal normlara uygun şekilde hareket etme eğiliminde oldukları görülmektedir. Eğitim ve ekonomik alanda erkeğin eşinden az da olsa daha düşük statüde olduğu aileler, bu durumun kendileri için problem olmadığını ancak sürekli olarak sosyal çevrenin yorum ve eleştirilerine maruz kaldıklarını belirtmektedirler. Evlilik aşamasında da denklik önemli bir ölçüt olmuştur. Ancak sıklıkla değinildiği gibi erken yaşlarda tanışıp severek evlenenler denklik hesabı yapmamışlardır. Erken evlilik yapan bu çiftlerde iş arama ve düzen oturtma süreci genellikle evlilik birliği içerisinde gerçekleştiğinden, kadınlar erkeklerden daha yüksek geliri olan bir işe sahip olabilmekte, bu da herhangi bir sorun doğurmamaktadır. Nitekim ikisi de öğrenciyken evlenen bir ailede kadın katılımcı eşinden çok daha önce kadrolu bir işe girmiştir ve kadın katılımcı meslek sahibi olmadan önce evlenmenin maddi zorluklarına değinmiştir.

K-12: “...Biz böyle bir durum yaşadık, öğrenciyken evlendik, ama biz bir hesap yaptık; nasıl geçiniriz, ne yaparız? Ama bu süreç uzayınca, eşimin işe başlaması 2013 yılını buldu. Biz 2009'un Ocak'ında evlendik, eşim 2013'ün Şubat'ında işe başladı. Tam dört yıl, çok zordu, kolay bir dönem değildi. ... O dönem zaten çocuk düşünmedik. ... Konu dışı ama o dönem evliliği keşke biraz erteleyseydik düşüncesi oldu, gerçekten cahil cesareti yapmışız diye...” (32 Yaş, Vaize)

Yine kocasından daha fazla kazanan beş kadın katılımcıdan ikisi lise yıllarında eşleriyle tanışıp üniversite yıllarında evlenmişlerdir. Hatta bu katılımcılardan birisi oransal olarak eşinden çok daha fazla kazanarak evin temel geçim sağlayıcısı rolündedir.

Ancak lisans eğitiminin üzerinden belli bir zaman geçtikten sonra özellikle tanıştırılma usulü ile görüşen çiftlerde statüde denklik veya erkeğin kadından az da olsa üst konumda olması ilkesinin geçerli olduğu görülmektedir. Artan yaşla birlikte aşkın görmezden geldiği toplumsal kabuller önemli evlilik kriterleri hâline gelmektedir.

Çiftler kadın-erkek arasında gelir denkliği olması gerekliliğinin gerekçesini farklı noktalara dayandırmışlardır. Ancak ortak söylem kadının daha çok kazandığı veya daha yüksek statüde bulunduğu ailelerde çiftin bu durumla baş etmesinde karı-kocanın kişisel özelliklerinin etkili olacağıdır. Örneğin kadınların bu durumu koz olarak kullandığı, erkeklerin kompleks haline getirdiği ailelerde önemli problemler çıkacağı düşünülmektedir. Dikkat çekici bir şekilde bazı kadın katılımcılar, kadınların erkekten daha üstün konumda olduklarında dengeyi koruyamayacaklarını düşünmekte ve bu konuda kendi cinslerine yönelik bir güvensizlik duymaktadırlar.

K-3 : "...Başa kakmaya çok meraklı bir varlık olduğumuz için istemezdim, istemedim de. Kadın da mutlaka olur bu kompleks diye düşünüyorum, eşit ya da üstün erkek olmalı." (29 Yaş, Öğretmen)

K-5: "...Erkeğin ilerde olması gerekir. Bizim kadınlar bu durumu ayırt edemiyor. Bazen biraz kendisi kariyer, bir şeye girince ben oldum delisi olabiliyorlar. Aslında karakter oturmaması ile ilgili bir durum. ... Ben öyle bir durumda olsaydım öfke durumlarında ortaya çıkardı, herhalde kullanırdım..." (29 Yaş, K.K.Öğreticisi)

Aşk evliliği yapan ama aşkın bile bir mantığı olduğunu söyleyen E-11 eş seçiminde özellikle ekonomik denklik ile ilgili toplumsal normların çok belirleyici olduğunu düşünmektedir:

"... (Eşimin benden yüksek statüde olması) %100 rahatsız ederdi. Nedeni toplumun erkeğe biçtiği rol. Siz de bu role uymak zorundasınız, kabul edilebilir durum değil asla. ... Kadının eşit ve alt olması durumu sorun teşkil etmez. Bazıları aşk falan ona bağlıyorlar ama bence âşık olmanın bile bir mantığı var. Seçerken bile bunu göze alıyor insan bence. Filmlerdeki gibi zengin oğlan fakir kız oluyor, ama tersi olmuyor bence..." (28 Yaş, Arş. Gör.)

Katılımcılar kadının kocasından üst konumda olmasının olumsuz sonuçlar doğurduğunu üçüncü şahıslar üzerinden örneklendirmektedirler.

K-17 : "... Kız kardeşim lisans mezunu, yüksek lisans yaptı, öğretmen, ama eşi işçi yani olabiliyor da böyle evlilikler. Ama yine de kız kardeşim bile bana arada bir bu konuda

dertlenir, sıkıntı oluyor diye söyler hep. İnsanlar kendileri etkilenmiyorum deseler de çevreden gelen tepkiler sonrası ister istemez onlara yansıyor...” (36 Yaş, Eczacı)

K-19 : “...Eczacı arkadaşım öğretmen ile evlenmişti, sonra bana dert yanmaya başlamıştı. Hatta o, ‘Bütün eczacı arkadaşlarım, hakim vesair ile evliyken ben öğretmen seçtim’ diye dertliydi. Hatta arkadaşları tarafından yadırgandığını bana söylüyordu, bunalıma girmişti...” (32 Yaş, Eczacı)

Erkeğin kadından statü olarak daha üstün olması gerektiğine dair toplumsal kabuller o kadar güçlüdür ki kız isteme süreçlerinde erkeklerin sorgulandığı ilk konu mesleği ve geliridir. İki yıllık meslek yüksekokulu okuyan E-17, liseden beri sevdiği eczacılık okuyan şu anki eşine ve ailesine uygun bir damat adayı olabilmek için hem dikey geçiş sınavını hem üniversiteye giriş sınavını kazanarak mühendislik okumuştur:

“... İki yıllığı yeni bitirmiştım, bir yandan dikey geçiş sınavına, diğer yandan ÖSS sınavına çalışıyorum. Ben her ikisinden de mühendislik kazandım. Aslında beni eğitimde tetikleyen eşim, onunla denk olmak için çalıştım...” (36 Yaş, Mühendis)

Erkeğin statü-gelir üstünlüğüne dair soruya verilen yanıtlardan katılımcı kadınların aslında bu durumu yadırgamadıkları ancak toplumsal baskılar, eşlerin kompleks yapabileceği, kendilerinin bu durumu kullanabileceği gibi endişelerle eş seçiminde kendilerinden bir derece üst konumda erkekleri yeğledikleri anlaşılmıştır. Ancak mevzuu açtığımızda bu üstünlüğün gelir ve statü üstünlüğünden çok en azından bir konuda saygı duyulacak yeterlilikte olan bir eşe evrildiği dikkat çekmektedir. Ve kadınları etkileyen bu saygı duyulacak özelliğin ise kişiden kişiye değişen göreceli bir nitelik olduğu ifade edilmiştir. Konuşmalarda parça parça dillendirilen bu düşüncüyü en iyi şekilde **K-19** özetlemiştir:

“... Mesela ben eşimle ilgili söyleyeyim, İstanbul Erkek Lisesi mezunu, Boğaziçi'ne gitmiş. Gittiğin okul senin karakterini, arkadaş ortamını da, seni de etkiliyor bu durum, eğitim, okul. ... Bence bayanların erkeğe saygı duyacağı bir şey lazım, bu kişinin karakterine göre değişir. Bazılarına göre bu gittiği okuldur, bazılarına göre paradır, bazılarına göre yakışıklı olmasıdır. Ama saygı duyacak bir şey olması lazım ki, altına girmek anlamında değil de İslami anlamda ona saygı gösterme olarak diyebilirim. ... Mesela benim eşim İstanbul Erkek Lisesi mezunu, Almancayı ana dili gibi konuşur, sonra yine İngilizceyi çok iyi bilir. Bunlar önemli mi, ben onun Almancayı çok iyi konuştuğunu yurtdışına gidene kadar bilmiyordum. Bu insana güven veren bir şey. Nasıl söyleyeyim, insanın kendini güvende hissetmesini sağlayan bir şey olması lazım. Benim açımdan mesela ben maddiyata önem vermedim. Ama maddiyata önem veren arkadaşlarım da vardı. Benim hassas noktam daha çok dindarlıkla beraber bitirdiği okullar benden biraz daha iyi olsundu herhalde...” (32 Yaş, Eczacı)

Gerçekten de katılımcıların denklikte önceledikleri konular vardır. Eşlerinin bazı konularda kendilerine denk veya kendilerinden önde olmasını istemektedirler. Bu konu da eğitim olarak öne çıkmaktadır.

K-2 : “...Üniversite mezunu olmasını isterdim, eğer olmasaydı istemezdim. Lisans mezunu birisi ile diğer insanlar arasında bir fark olduğunu düşünüyorum. Benden daha fazla kazanması ya da mevki olarak benden yüksek seviyede olması benim için önemli değil...” (33 Yaş, Arş. Gör.)

Ancak bazı kadın katılımcılar evliliğin selameti için erkeklerin sembolik miktarlarda da olsa eşlerinden daha fazla kazanmaları gerektiğini düşünmektedirler. Bu düşüncelerinin arkasında kendilerini erkekten daha aşağı statüde konumlandırmaları değil yerleşik toplumsal normlardan dolayı eşinden daha düşük geliri olan erkeğin kompleks yapıp farklı güç savaşlarına girebileceğine dair endişeler vardır. Eşinden az miktar da olsa fazla kazanan **K-4** de aynı duruma vurgu yapmaktadır:

“...Bu da kişilere bağlı ama ben erkeğin mevki ve maaş olarak yüksek olmasını tercih ederim. Daha çok maddi anlamda. Erkekler biraz yanlış olacak ama sanki takılabilirler gibi. Otorite anlamında farklı şeyler yapmaya itiyor gibi, biraz kaldıramıyorlar, bu sefer kadını farklı bir ezme yoluna gidebiliyorlar, kimisi dert etmiyor.” (32 Yaş, Memur)

Örnekleme grubu içerisinde istisna sayılabilecek örnekler de vardır. Örneğin eşiyile öğrencilikten itibaren görüşen **K-25**'in ailesi çiftlerden birinin iş bulması şartıyla evliliğe müsaade etmiş ve ilk iş bulan **K-25** olmuştur. Akademisyen olmak isteyen **E-25** ise bu hedefine hemen ulaşamamış, evliliğin ilk bir buçuk yılında işsiz kalmıştır. Çift ve aileler bu durumdan rahatsız olmamasına rağmen sosyal çevrenin söylemlerine maruz kalmışlardır.

K-25 :“... O dönemde hatta mutluyduk da. ... Bir de birleriyle karşılaşana kadar sorun yok. Onlara anlatmak biraz sıkıntı oluyordu bizde. ... Ama onun dışında gördüğüm diğer örnekler hep olumsuz yönde, problem oluyor, biz istisnayı galiba...” (29 Yaş, Arş. Gör.)

Yine istisnai bir örnek **K-14**, **E-14** çiftidir. **K-14** devlette öğretmenlik yaparken **E-14** özel okulda öğretmenlik yapmaktadır. Çift bunu sorun etmediği ve **K-14** eğitim de dâhil eşinin birçok konuda kendisinden üstün olduğunu düşündüğü halde sürekli sosyal çevre tarafından **E-14**'ün işinin geçici olduğu vurgulanmaktadır.

E-14 : “...**K-14**'ün karakterinden farklı bir insan olsaydı problem olurdu. Özellikle Türkiye'de bunu kocasına istediğini yaptırmak için kullanan bayanlar var ya da bunu üstünlük aracı olarak kullananlar da var. Bir silah gibi yani. Erkekler de ister istemez bunu hissediyor zaten. Ben öyle bir şey hissetmememe rağmen eşimle ilgili, diğer taraftan '**E-14**'ün de bir işi olsaydı' söylemlerini hâlâ duyuyorum aile içinden...” (37 Yaş, Öğretmen)

K-15 gelir ve statü olarak eşinden daha yüksek bir konumda bulunmadığı hâlde annesinin kazandığı parayı eşiyile paylaşmasına dahi sıcak bakmadığını söylemektedir:

“...Hatta evliliğin ilk dönemlerinde ben kendi aileme yardım etmeye devam ettim. Ama anneme göre durum böyle değil, hep erkek destek olmalı düşüncesi vardı. Annemde erkeklere

karşı bir güvensizlik var. Ondan dolayı hep ‘Yol onları yavrum, bir şey verme,’ düşüncesi var...” (32 Yaş, Yönetici)

Özetle görüşme yapılan örneklem grubu genel olarak kadın ve erkeğin özellikle gelir ve eğitim konusunda denk olması gerektiği fikrine sahiptir. Kadınlar bu konuda kesin kuralları olmasa dahi çevreden gelecek eleştirileri göğüsleyemeyeceklerini, erkeklerin zamanla bu durumu kompleks haline getirip kadın üzerinde farklı otorite kurma yolları deneyebileceğini ve kendilerinin de öfke anında bu durumu dillendirebileceklerini belirtmişlerdir. Eğitim düzeyi en yüksek erkek katılımcılarda dahi özellikle kendilerinden daha çok para kazanan bir kadınla evlendikleri takdirde sorun yaşayacaklarına dair güçlü bir kanı vardır. Bu sebeple öğrencilik ve sonrasında yaşanan aşk evlilikleri dışında, çiftlerin gelir ve statü denkliğini öncelikli kriter olarak ele aldıkları dikkat çekmektedir.²⁵

Denklik konusunda hem kadın hem erkeklerin ilk sıraya yerleştirdikleri konu eğitimidir. Eşlerinin üniversite mezunu olmasından çok kendini geliştirmesi ve ruh eşi olmasını daha önemli olarak gören erkekler de bulunmaktadır. Ancak hem kadın hem de erkek katılımcıların neredeyse tamamı hayata benzer bakabilmenin ön koşulunun eğitimden geçtiğini ve bu sebeple kendilerine denk eğitim gören kişilerle evlenmeyi kesin kriter olarak koyduklarını belirtmişlerdir. Kadın katılımcıların eğitim konusunda beklentileri çok daha yüksektir. Aslında kadın katılımcıların istediği eğitim düzeyine ilaveten erkeklerin kültür ve birikimlerini ileri taşıyacak faaliyetlerde daha aktif olmalarıdır. Hâl-i hazırda en az yüksekokul mezunu olan kadınlar, entelektüel olarak da saygı duyacakları kendilerine denk, hatta bu konuda kendilerinden üstün erkeklerle evlilik yapmak istemektedirler. Kadınlar eş adayları için erkeklerden farklı olarak “kültürlü olmalı, açık görüşlü olmalı, hedefleri olmalı, çok kitap okunmalı, ilimle uğraşmayı sevmeli, benden daha başarılı olmalı” gibi ifadeler kullanmışlardır. Bu da erkeğin kadından daha üstün olmasına yönelik toplumsal kabullerin eğitilmiş kadınların kodlarına güçlü bir şekilde işlediğini göstermektedir:

3.2.6. Yaşla İlgili Kriterler

Katılımcılar yükseköğrenim nedeniyle hem kadın hem erkeklerin evlilik yaşının yükseldiğini düşünmekle birlikte ideal evlilik yaşının kişinin olgunluğu, hazırbuluşluğu ve maddi imkânlarına göre değiştiğini belirtmektedirler. Katılımcılar öğrencilik yıllarında

²⁵ Daha önce yapılan bir çalışmada her 3 kadın araştırma görevlisinden birisinin kadının statüsünün erkekten yüksek olmasının sorun yaratacağını düşündüğü ortaya konmuştur. Bkz. Şule Ergöl, vd., “Türkiye’de Kadın Araştırma Görevlilerinin Ev ve İş Yaşamlarında Karşılaştıkları Güçlükler”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, S.2, C.1, ss.43-49., s.47.

evlenmenin de 30'u aşkın yaşlarda evlenmenin de çeşitli handikapları olduğunu düşünmektedirler. Erken yaşlarda evlenenlerin bir kısmı ilk evlilik yıllarında maddi yetersizlik nedeniyle zorluk yaşadıkları için evliliğin işleri düzene soktuktan sonra yapılmasının daha doğru olacağını düşünmektedirler. Öğrencilik yıllarında evlenen bazı katılımcılar ise çok doğru bir karar verdiklerini çünkü o yaşlarda kriterlerinin çok az olduğunu, birbirlerine alışmanın ve birbirlerini hatalarıyla kabul etmenin, evliliğe adaptasyonun daha kolay olduğunu ifade etmektedirler. Katılımcıların geneli hem erkekler hem de kadınların 30 yaşından önce evlenmeleri gerektiğini ancak kadınların çocuk dünyaya getirme gibi biyolojik gerekçelerle 25-26 yaşını aşmadan evlenmesinin daha doğru olduğunu dile getirmektedirler. Ağırlıklı olan görüş kadın ve erkeklerin mesleklerini eline aldıktan sonra çok ertelemeyen evliliği gerçekleştirmesidir. Hatta bazı katılımcılar ailenin maddi desteği varsa öğrencilik yıllarında da evlenilebileceğini belirtmişlerdir. 30 civarında evlenmek genel olarak seçiciliğin artması, aşık olmanın zorlaşması, karşı tarafın kusurlarına tahammülün azalması, evliliğe adaptasyonun zorlaşması gibi gerekçelerle hoş karşılanmamaktadır. 30'larının başında evlenen bir erkek katılımcı evlendiği yaşı normal bulmakla birlikte bireysellik arttığı için özellikle evliliğin ilk zamanlarında başkasıyla yaşamaya alışmanın zaman aldığını ifade etmektedir.

E-25 “ ... Ama evlilikle beraber aslında önemsemediğin başka şeylerin daha önemli olduğunu fark ediyor insan. Dolayısıyla yaşı geciktirmek evlenmeyi zorlaştıran bir durum. Mesela benim uzun bir bekârlık yaşamım oldu. Benim de alışkanlıklarım var, belirli ev düzenim var. Ondan sonra aşağı yukarı evdeki her şeyi kontrol eden düzenleyen bir insan oluyorsunuz. Mesela ben Bursa'ya geldim, evi tuttuk, evlenene kadar evde ben tek yaşadım, orada da aşağı yukarı bir düzen oturttum. Evlendikten sonra bir buçuk yıl kadar işsizdim, evdeydim, eşim çalışıyordu o dönemde. ... Ben ev işlerine az çok bakıyordum, evde yemeği ben yapıyorsam, mutfağı da ona göre düzenliyordum. Belirli süre bazı şeylerin farkına varmadım. Ne zaman ki eşim bunaldı, o seviyeye geldi. Ona göre bir süre kendisini evde misafir olarak hissetmiş...” (35 Yaş, Arş. Gör.)

Evlilikte kadının erkekten büyük olmasının problem teşkil edip etmediği sorusuna katılımcıların verdiği cevaplardan yaş konusunda kalıp yargılarının katı olmadığı anlaşılmıştır. Dindar kimlikleri nedeniyle katılımcılar Hz. Hatice ve Hz. Muhammed evliliğini referans olarak kullanmış, çiftler anlaştığı takdirde kadının erkekten büyük olmasının sorun olmayacağını dile getirmişlerdir. Ancak katılımcılar eşler arasındaki yaş farkının cinsiyet fark etmeksizin birkaç yaşı geçmemesi gerektiğini düşünmektedirler. Katılımcı ailelere baktığımız zaman bir erkeğin eşinden 8, iki erkeğin 7, bir erkeğin 6 yaş büyük olduğu görülmektedir. Bu çiftlerden üçü yaş farkının olumsuz bir neticesi olmadığını

düşünürken bir kadın katılımcı eşiyle kuşak farkı yaşadıklarını, eşinin kendi yaptığı esprileri anlamadığını ifade etmiştir.

K-16 : “ ... Bizde eşimin benden 7 yaş büyük olması otorite anlamında fark etmedi. Sadece dönemle ilgili espri yapıyorsunuz, ama o yaptığınız espriye gülmeyebiliyor. Neredeyse kuşak farkı var. Bizim kahkaha ile güldüğümüz şeyi anlamayabiliyor. Bizim kuşak daha fırlama bir kuşak...” (27 Yaş, Hemşire)

Katılımcı kadınların eşlerinden büyük olduğu ailelerde yaş farkı en fazla üçtür. Ay farkıyla kadının büyük olduğu aileler hesaba katılmadığında yıl olarak eşinden büyük olan 4 kadın katılımcı vardır. Bu ailelerde bir kadın katılımcı hariç diğerleri eşlerinin son derece olgun olduğunu, bu sebeple bir sorun yaşamadıklarını dile getirmişlerdir.

Kadının kocasından büyük olmaması gerektiğini savunan katılımcılar bunu üç gerekçe etrafında açıklamaktadırlar. Buna göre katılımcılar erkeklerin geç olgunlaştığını, kadınların çocuk dünyaya getirdikleri için fiziksel deformasyona uğrayıp erken çöktüğünü ve kadınların eşlerinden büyük olduğu ailelerde otorite kurup erkeğin pasif kaldığını düşünmekte yani kadınlarla ilgili toplumsal “klişeleri” yeniden üretmektedirler. Bir kadın katılımcı ise babasından bir yaş büyük olan annesinin sürekli babasını eğiten, arkasını toplayan pozisyonda olmasından dolayı kendisinden büyük bir erkekle evlendiğini ifade etmiştir.

K-25 :“... Sorun teşkil eder, kendi annem ve babamdan dolayı biliyorum. Belki herkeste etmeyebilir, daha erken yaşta olgunlaşan erkekler de olabilir. Ben mevcut durumda kendi eğitimimi tamamlayamıyorum, böyle birisiyle evlensen uğraşamazsın herhalde. Annemin babama olan davranışlarını bilirim, sürekli uyarmak zorunda kalmak. Mesela babam kadınların olduğu ortama giriyor, laflar konuşuyor, ama annem onu uyarıyor. Ondan dolayı ben kendim için benden büyük olsun diye düşünmüştüm...” (29 Yaş, Arş. Gör.)

Tablo 9. Eşlerin Evlilik Yaşı

	20 Yaş	21 Yaş	22 Yaş	23 Yaş	24 Yaş	25 Yaş	26 Yaş	27 Yaş	28 Yaş	29 Yaş	30 Yaş	31 Yaş	32 Yaş
Kadınlar	1	1	3	-	4	6	6	-	3	1	-	-	-
Erkekler	-	-	-	-	1	9	5	3	3	2	-	1	1

Evlilik yaşı ortalaması erkeklerde 26.6, kadınlarda 24.88'tir.²⁶ Katılımcıların evlenme yaşı yükseköğrenim mezunlarına göre düşük sayılabilir. Bunda örneklem grubunun içerisinde üniversite yıllarında evlenenlerin ilk evlilik yaşını düşürmesinin ve dindar kimliğe sahip olan katılımcıların ve ailelerinin evliliği mümkün olduğunca ertelememe düşüncelerinin etkisi olabilir. Nitekim tabloya ayrıntılı olarak bakıldığında 25 yaşından önce evlenen 9 kadın katılımcının biri dışındakilerin ya öğrencilik sırasında evlendiği ya da uzun zamandır görüştüğü eşiyile üniversite biter bitmez evlenenlerden oluştuğu görülmektedir. 25 yaşından küçük evlenen tek erkek katılımcı bulunmaktadır. Erkek ve kadın katılımcıların en fazla evlilik yaptığı yaşlar 25 ve 26 olarak öne çıkmaktadır. 30 yaşından sonra evlenen 2 erkek katılımcı varken hiç kadın katılımcı yoktur. Kadınların evlenme aralıkları 20 ilâ 29, erkeklerin ise 24 ilâ 32 arasında değişmektedir.

Katılımcıların yaş konusunda sosyo-ekonomik statü kadar radikal sınırlarının olmadıkları, bunda Hz. Hatice örneğinin yanı sıra “aşk” temasının da güçlü etkilerinin olduğu görülmektedir. Hz. Hatice örneğinin sosyo-ekonomik olarak da Hz. Muhammed'den daha üst konumda olduğunu göz ardı eden katılımcılar “zengin kız fakir oğlan” temasının ancak filmlerde olacağını düşünürken gönül ısındıysa yaşın çok önemli bir kriter olmadığını dile getirmişlerdir.

²⁶ Daha önce kariyer meslek sahipleriyle yapılan bir çalışmada ilk evlilik yaşı ortalaması 27'dir. Kadınlarda bu oran 26'ya düşerken erkeklerde 28'e çıkmaktadır. Bkz. Beylü Dikeçligil vd., *Metropolde Kariyer Meslekleri ve Aile Yapısı Temelinde Yaşama Tarzları: Ankara Örneği*, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1997. s.92.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAHA ARAŞTIRMASI BULGULARI II:

EV İŞLERİ VE ÇOCUK BAKIM SORUMLULUK PAYLAŞIMI

Çalışmamızın üçüncü bölümü katılımcıların evlilik öncesinde aile, eğitim hayatı ve sonrasındaki bekârlık sürecini kapsayan ev işi sorumlulukları geçmişlerine odaklanmıştı. Dördüncü bölümde ise farklı ev işi deneyimlerine sahip katılımcıların aynı evi paylaşmasından sonra işbölümünü nasıl düzenledikleri, karar mekanizmasının nasıl işlediği, güç ve otorite ilişkileri, çocuktan sonra sorumlulukların nasıl değiştiği, kadın ve erkeklerin ev işlerini ele alış biçimleri ve gerilim noktaları, rutin akış bozulduğunda işleri nasıl yeniden organize ettikleri, ev işi paylaşımını belirleyen faktörler ve sorumluluk paylaşımının duygusal yansımaları üzerinde durulacaktır.

1. AİLE İÇİ OTORİTE İLİŞKİLERİ VE KARAR ALMA MEKANİZMASI

1.1. Otorite ve Güç ilişkileri

1.1.1. Aile Reisiği

Aile içi sorumluluklar denildiğinde genellikle akla ilk gelen aile bireylerinin yapmakla yükümlü olduğu somut işlerdir. Ancak yapılan işler kadar nesnel bir görünürlüğü olmayan karar alım süreçleri ve ev idaresi, evin düzenli ve sistemli şekilde işleyişini sağlayan temel unsurlardandır. Önceki bölümde görüldüğü üzere katılımcıların ailelerinde ağırlıklı olarak tek çalışan olan baba, reis konumuyla öne çıkmakta, ev içi işlerden sorumlu kadın, dışarı işlerden sorumlu erkek formülasyonuna sahip ev işleyişinde, erkek son karar merci olmaktaydı. Kadınların otorite çemberinin evsel alandan dışarı taşması nadir görülen bir durumdu. Aile reisi olarak öne çıkan kadınlar ise bu rolü, eşlerinin yönetme konusunda beceri eksikliği, yoğun çalışması veya nadiren kendi baskın karakter özellikleri sebebiyle üstlenmekteydiler. Parayı kazanan erkek, bazen kadın alanı sayılan evsel alanda da denetim kurmakta, özellikle mobilya alımı gibi büyük çaplı bir harcama olacaksa, alınacak şey gerçek bir ihtiyaçsa bile bunu yıllarca öteleyebilmekteydi.

Ancak örneklem grubumuzdaki kadınların, eğitim ve gelir gibi önemli sosyal kaynaklara sahip olmaları, aile içerisindeki otorite dengelerini ve karar alım

parametrelerini yetiştikleri aileye göre önemli ölçüde değiştirmiştir. İlk olarak eşlere ayrı ayrı şu an kurdukları ailede, reis olup olmadığı, varsa reisin kim olduğu ve bunun gerekçeleri sorulmuştur. Geleneksel tutuma sahip bir çift dışında, aile reisinin erkek olduğunu belirten katılımcıların ailelerinde bile kararların ortak alındığı görülmüştür. Geleneksel çizgideki erkekler dahi aile reisliği kurumunun yok olmaya başladığını dile getirmiş, hatta “aile reisi benim” diyen bazı erkek katılımcılar cümlelerin sonuna “galiba”, “belki” “güya” gibi belirsizlik ifadeleri eklemişlerdir.

E-11 : “...Reislik falan bazen salaklığa kaçıyor galiba. Her şeye ben karar vereyim, yok yani, erkekler bunu fark etmiyor...” (28 Yaş, Arş. Gör.)

E-4 “...Güya lider benim, ama eşimle paylaşarak...” (33 Yaş, İşletme)

Erkekler reis olarak kendilerinin ön plana çıktığını söyleşeler de yeni reisliğin eskisi gibi olmadığını, evlerinde daha demokratik ve istişare ağırlıklı bir ortamın olduğunu vurgulamışlardır. Katılımcıların yetiştikleri aileleri değerlendirmelere tabi tutarak, kök ailelerinin otorite ilişkilerinde doğru gördükleri yönlerin kendi ailelerinde de devam etmesini arzuladıkları, yanlış gördükleri noktaları ise eleştirerek kendi ailelerinde yeni ilişki biçimleri inşa etmeye çalıştıkları görülmektedir. Örneğin konuşmasında sıklıkla annesinin babası tarafından ezildiğini, yetiştiği ailede aciz bir anne figürü olduğunu dile getiren K-3 kendi çekirdek ailesinde annesi gibi olmamak için otoriteyi devralma mücadelesi verdiğini ifade etmiştir:

“...İlk başta iktidar mücadelesi yaşandı, (eşim) baktı ki baş edemeyecek, alttan almaya başladı. Hayatımıza yön veren, çocuk olmasına karar verme, eşim yurt dışı istiyordu ben istemedim. Ben onları istemediğimi ifade ettim. O da vazgeçmeyen birisi, ama zamanla şartları lehine çevirince değişti. Biraz da bu oluştu bende. Annemin babamdan gördüğü şeyleri ben eşimden görmeyeceğim, otoriteyi ben ele alacağım, içten içe vardı...” (29 Yaş, Öğretmen)

K-19 ise yetiştiği ailede belli kararları bağımsız alan ve otoriteyi üstlenen baba figürünün davranış tarzını, demokratik bir tutuma sahip olan eşinden beklemekte, bazı kararlarda eşinin inisiyatif almasını istemektedir:

“... Benim babam buzdolabını açar, eksik varsa bilir, ekstraları anneme sorar. Ama benim eşimde asla böyle bir şey yok. Ben ekmek al demezsem almaz yani. ... Bizim ailede sanki bir otorite boşluğu en başlarda olmuş. Ben herhalde ailemden gördüğüm baba figürünü bekliyordum. ... Ama çok şükür ikimiz de gelişmeye ve eleştirilere açık insanız. Hatta eşim daha iyi bu konuda...” (32 Yaş, Eczacı)

Kadınlar karar alımlarında erkeklerden daha etkili olsalar bile toplumsal çevreye karşı eşlerini reis olarak sunma eğiliminde olmakta, bazen de gönüllü olarak reisliği eşlerine bırakmaktadır. Kadınların bazılarının eşlerini dışarıya karşı reis olarak sunma veya eşlerinin kendilerini reis olarak hissetmesini sağlamaya çalışması bir diğer dikkat çekici husustur. Bu kadınlar, erkeklik kodlarının merkezî unsurlarında erkeklerin güç kaybettiğini görmelerine rağmen eşlerinin psikolojik olarak kendilerini güçlü hissetmelerini sağlamaya çaba harcamaktadırlar.

E-14 “...Eşim reisin ben olduğumu hissettirmeye çalışır. Ama yok ikimiz de eşitiz...” (37 Yaş, Öğretmen)

Kadınların aile reisliğini bir güç ilişkisi olarak ele almadığı ve bir iktidar mücadelesine çevirmediği görülmektedir. Zaten katılımcılar reisliğin artık sembolik ve temsili bir durum olduğunu ve kararların iki tarafın onayı olmadan alınmadığı sıklıkla vurgulamışlardır. Bunun yanında bazı kadınların yetiştikleri ailede “reis olan baba”ya tabi olmayı kanıksadığı ve isabetli kararlar vereceklerine güvendikleri sürece karar alımlarında eşlerine uymakta bir sakınca görmedikleri anlaşılmaktadır. Örneğin K-12, önemli kararları eşine bırakma ve ona tabi olma eğilimindedir. Bunda hem babasının otoriter yapısından dolayı bu şekilde alışmasının hem de kendi kararsız yapısının etkisi vardır. Karar alma sorumluluğunu eşine bırakmak daha güvenli bir yol gibi görünmektedir:

“... Biz eşimle ortak hareket etmeyi, birlikte karar almayı seven bir aileyiz. Ben de fitrat olarak ona tabi olmayı severim. Galiba babamdan geçmiş, üst sorumluluğu o alsın isterim. Sadece ikimizi ilgilendiren konularda ortak karar alalım diye düşünürüz. Ama ben kararsız bir insan olduğum için eşim karar verse de ben tabi olsam düşüncesi benim için daha rahat...” (32 Yaş, Vaize)

Katılımcıların genel söylemleri değerlendirildiğinde ise ailede bir reisin olmadığı, kararların ortak alındığı vurgusunun öne çıktığı görülmektedir. Kişilik yapısına göre bazen çiftlerden biri bir derece daha etkili olabilmektedir.

K-2: “... Reis yok yani, çift başlılık var diyebilirim. Bizde şu da bir gerçek, benim istemediğim bir şey olmaz, onay vermediğim...” (33 Yaş, Arş. Gör.)

Bir çiftin anne-babaların ilişki ve sorumluluk paylaşımını sürdürdüğü görülmektedir. Bu çifti diğerlerinden ayıran özellik ise üniversiteyi Açıköğretim Fakültesi’nde, aile yanında okumalarıdır. Bu çiftin başka bir şehirde farklı sosyal

ortamlara girme ve evlilik öncesinde ev idare etme deneyimleri olmamıştır. K-24, E-24 çifti diğerlerine nazaran oldukça geleneksel çizgidedirler. Bu ailede nihai karar noktası erkektir ve K-24 isteklerini, önceki kuşaktaki kadınlar gibi ancak ikna stratejileriyle yaptırabilmektedir.

K-24 : “... Reis tabi ki eşim. O zaten reisim diyor. Zaten kızıma da söyler, benim sözümü dinleyeceksiniz. Ben memnunum, eşim reis olsun. Ben de isteğim olunca ikna etmeye çalışıyorum...” (30 Yaş, K.K. Öğretici)

Sonuç olarak katılımcıların ifadelerinden yeni ailelerindeki otorite ilişkisinin anne babalarından çok daha farklı olduğu anlaşılmaktadır. Çiftlerden biri daha görünür olsa da karar alımlarında çiftlerin payı eşit ya da eşite yakın oranlardadır. Erkekler babalarına kıyasla bir otorite kaybı yaşarken ve aile reisliği konumları sembolik bir niteliğe indirgenirken, annelerine göre donanımlarını arttıran kadınların ev idaresindeki etki ve yetkileri büyük ölçüde artmıştır. Şüphesiz otorite ilişkilerinin değişiminin katalizörü kadınların sosyal kaynaklarını genişletmesidir. Ancak karar mekanizması bazı yönlerden önceki kuşakla benzer özellikler göstermektedir. Örneğin içeri işler-dışarı işler ayrımının belli ölçüde devam ettiği ve kadınların ev ve çocuklara ait kararlarda, erkeklerin dışarı işleriyle ilgili hususlarda daha etkili olduğu dikkat çekmektedir. Yine de katılımcıların yeni kurdukları ailelerinde kişisel kararlarında bağımsız hareket ettikleri, ancak içeriye ya da dışarıya ait olması fark etmeksizin önemli kararlarda karşı tarafın onayı olmadan hiçbir kararı alamadıkları gözden kaçırılmamalıdır.

1.1.2. Ev, Otomobil ve Gayrimenkul Sahipliği

Çalışma hayatına katılan çiftlerde özellikle çocuktan sonra aracın bir ihtiyaç hâline geldiği açıktır. Ancak dört çiftin aracı yoktur. Dikkatli incelendiği zaman bu çiftlerin ikisinin işyerine-anaokuluna yakınlık veya çocuğun anaokulu yaşından küçük olması gibi gerekçelerle aracı “şimdilik” temel bir ihtiyaç olarak nitelemedikleri görülmektedir. Bir çift araç alma safhasında iken konumuz açısından dikkat çekici dördüncü çifttir. K-11, E-11 çiftinin hikâyesinde ehliyeti olmayan K-11’in işinin iki vesait değiştirmeyi gerektirecek uzaklıkta olmasından ve E-11’in her gün eşini işe bırakıp çok fazla zaman kaybetmesinden dolayı E-11 aslında ihtiyaç olduğunu vurguladığı aracı satarak bu sorumluluk yükünden kurtulmuştur. Görüşmelerin yapıldığı sırada çocuklarına da kendi evlerinde annesine baktığı için aracı satma kararı daha kolay verilmiştir. Ancak görüşmeden sonraki bir yıllık süreçte K-11 ehliyetini almış ve çift tekrar araç sahibi

olmuştur. Son durumda K-11 eşini işyerine bırakıp kendi işine giderek sorumluluğu üstlenen taraf olmuştur. Bu örnekte araçların özgürlük ve bağımsızlık sağlama özelliklerinin yanı sıra kişilere iş yükü getirdiği açık şekilde görülmektedir.

Katılımcı çiftlerin en büyük bölümünü tek araca sahip olanlar oluşturmaktadır. Tek aracı olanların bazılarında kadınların ehliyetleri olmadığı veya ehliyeti olsa da trafiğe çıkma deneyimi bulunmadığı için araçları erkeğin kullandığı ve dolayısıyla arabayla bağlantılı çocukları okula bırakma, alışveriş yapma gibi sorumlulukları erkeğin üstlendiği görülmektedir. Bir kadın katılımcı ise geçirdiği kazadan sonra trafiğe tekrar çıkmamıştır.¹ İki erkek katılımcıdan biri daha önce kaza geçirdiği diğeri de araç kullanmayı sevmediği için araç ve araçla bağlantılı sorumlulukları eşleri üstlenmiştir.²

Kadınların bir kısmı çocuktan özellikle çocukların anaokulu dönemi başladıktan sonra zorunlu olarak trafiğe çıkmaya başlamışlardır. Muhtemelen şu anda ehliyeti olup trafiğe çıkmayan/çıkamayan kadınlar çocukları okul aşamasına geçince araç kullanmaya başlayacaklardır. Zaten bu katılımcılar da satır aralarında ileride trafiğe çıkmaları gerekeceğini belirtmişlerdir.

Ailenin tek aracını eşlerden sadece birisinin kullandığı az sayıda örnek dışında ailelerin çoğunluğunda araç karı-koca tarafından dönüşümlü olarak kullanılmaktadır. Araç, çocukları okula bırakma, okuldan alma sorumluluğu olan eş tarafından daha yoğun kullanılmaktadır.

İhtiyaçlar doğrultusunda bazı çiftler iki araca sahiptir. İki araç, çiftlerden en az birinin yoğun ve uzak mesafeli bir işte çalıştığı diğerinin çocukları okula bırakma-okuldan alma, servis karşılama gibi sorumlulukları üstlendiği durumlarda elzem hâle gelmektedir. Çiftlerin ikisi de tam zamanlı çalışıp uzak mesafelerdeki işyerlerine gidiyorlarsa çift araç kaçınılmaz olmaktadır. Sadece dört çift iki araca sahiptir. İki çift de kısa bir zaman öncesinde iki araçtan tek araca geçmiştir. İki araca sahip olmak sadece zaman-yoğunlukla değil maddi imkânlar ve önceliklerle de bağlantılıdır. Evli ve küçük çocuklu çiftlerde araç sahibi olmanın yukarıda da değinildiği gibi özgürlükten çok

¹ Çeşitli gerekçelerle araç kullanmayan kadınlar 9 kadın katılımcı vardır. Bu kadınların ikisi hariç diğerlerinin ehliyeti bulunmaktadır.

² Yukarıda değindiğimiz K-11 ve E-11 çiftinin de görüşmelerden sonraki durumları bu şekildedir.

sorumluluklarla ilişkili olması da dikkat çekici bir diğer olgudur. K-9 araç-sorumluluk ilişkisini şu şekilde anlatmaktadır:

K-9 “Evet kendime ait bir aracım var. Eşimin iş yükünü azaltan, benim iş yükümü arttıran bir araç. Diğer yandan benim özgürlüğümü artırıp sorumluluğumu da artırır. Diğer yandan eşim her zaman bir şeyler olunca illa yanıma gelir, hastaneye gidilecekse beraber gideriz. Ama diğer basit şeylere, çocuklarla ilgili alışveriş işlerine ben giderim...” (32 Yaş, Öğretmen)

Araba-erkek bağlantısının örneklem grubumuzda kısmen kırıldığını görmekteyiz. Erkekler de kadınların araba kullanması gerektiğini düşünmektedirler. Hatta katılımcılarımız arasında araba kullanmayı çok seven kadınlar olduğu gibi bundan hazzetmeyen erkekler de bulunmaktadır. Bazı erkekler araçla ilgili tüm sorumlulukları eşlerine bırakma konforunu seçmektedirler. Bazı kadınlar ise neredeyse öğrencilik yıllarından itibaren araç kullanırken kadınların önemli bir kısmının çocuktan, özellikle çocuğun okula başlama aşamasından sonra yani annelik rollerinin bir uzantısı olarak trafiğe çıkması altı çizilmesi gereken çok önemli bir noktadır. Bir diğer önemli nokta öncekiyle bağlantılı olarak araç sahibi olmanın, kadınların evsel rollerinin dışarıya uzanması, market, pazar, giyim alışverişi, çocuğu okula, kursa, hastaneye götürme, veli toplantısına gitme gibi geleneksel kodlardaki erkek işlerini de üstlenmeleri, ekstra sorumluluk-iş yükü anlamına gelmesidir.

1 Ocak 2002 tarihinden itibaren yürürlükte olan yasaya göre evlendikten sonra çiftlerin birisi veya ikisinin çalışarak elde ettiği mallar boşanma sırasında eşit olarak paylaşılmaktadır.³ Bu sebeple yasa öncesi özellikle kadınlar için sosyal güvence anlamına gelen gayrimenkullerin tapusunu üzerine alma meselesi günümüzde tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. Çiftlerin önemli bir kısmı için ev ve araba gibi gayrimenkullerin tapusunu kimin alacağıın tek belirleyicisi zaman açısından noter ve evrak işleriyle uğraşacak vakte sahip olmaktır. Bu anlayıştaki çiftlerin yaptıkları tek hesap, zaman müsaitliği ve gayrimenkul kimin üzerine yapılırsa işlemlerin daha kolay yürütüleceği olmaktadır. Söz konusu arabaysa çoğu durumda sorumluluğu üstlenmeyi erkekler tercih etmektedir. Arabaya dair işlemler bir erkek işi olarak öne çıkmaktadır. Ancak kocası tam, kendisi yarı zamanlı veya esnek çalışan kadınlar araçları üzerlerine almaktadır.

³ 01/01/2001 tarihinde yürürlüğe giren 4721 sayılı medeni kanununun 202. maddesi şu şekildedir: “Eşler arasında edinilmiş mallara katılma rejiminin uygulanması asıldır. Eşler, mal rejimi sözleşmesiyle kanunda belirlenen diğer rejimlerden birini kabul edebilirler.

Bahsi geçen zaman müsaitliği ve işlem kolaylığı dışında aracın kimin üzerine geçirileceği veya evin tapusunun kimin üzerine yapılacağını farklı koşullar da belirlemektedir. Örneğin E-6 savcı olduğu ve hakim-savcılara trafik cezası kesilmediği için evin iki aracı da onun üzerine geçirilmiştir. Yine eczane sahibi kadınlar vergi indiriminden yararlandıkları için araçları üzerlerine almışlardır. Bir çiftte de kadının maaşı eşinden yüksek olduğu ve daha yüksek kredi çıktığı için kadın katılımcının üzerinden kredi çekilmiş ve dolayısıyla evin tapusu onun üzerine yaptırılmıştır.

Çiftlerin gayrimenkul ve araç sahipliği konusunun gündemlerinde yeri olmadığını belirttik. Ancak bazı çiftlerin zihinsel kodlarında bu husus sembolik önemini korumaya devam etmektedir. Özellikle geçmişte bir güvence sağlayıcı unsur olarak evin tapusunun kadın üzerine yaptırılması geleneği bazı erkekler için önemini korumaya devam etmektedir. Hatta K-2, E-2 çiftinin ev alması için önemli bir maddi destek veren K-2'nin babası evin kızının üzerine yaptırılmasını istemiştir. E-13 eşine güvence olması için evin tapusunu onun üzerine yaptırmak istemektedir. Yasalardan haberdar olan bazı erkekler ise sadece eşine jest yapmak ve onu mutlu etmek üzere ev veya aracı eşlerinin üzerine aldirmışlardır. Güvence veya jest olsun diye kadınların üzerine yapılan gayrimenkul ve araçlar ise kadınlar tarafından getirdiği iş yükünden dolayı külfet olarak görülebilmektedir

Çiftlerin bilinçli veya bilinçsiz şekilde genellikle arabaların erkeklerin üzerine, evlerin kadınlar üzerine yaptırılması geleneğini devam ettirdikleri görülmektedir. Bir diğer dikkat çekici husus da bazı kadın katılımcıların ev işlerine katılımı sınırlı olan geleneksel kocaları dışarı işlerini yapmaya itiraz etmediği için bilinçli olarak evrak işleriyle eşleri uğraşsın diye mal varlıklarını kendi üzerlerine almamalarıdır.

1.1.3 Kadınların İki Soyadı Kullanması

Soyadı uygulaması Çin'de M. Ö. 2852 yılına ait bir imparatorluk buyruğuna kadar götürülür. Batı'da isimlerin yetersiz kalmasından dolayı M. S. 11. yüzyılda İngiltere'de soyadı alma uygulaması başlamış ve altı yüzyıl içinde yerleşmiştir. Türkler soyadı uygulamasına, oldukça geç bir tarihte, 1934 yılında geçmişlerdir⁴. Ülke yönetiminde bürokratik bir zorunluluk olarak karşımıza çıkan soyadı uygulaması, kadın hareketlerinin ortaya çıkışından sonra bir problem haline gelmiştir. Zira farklı soyadı uygulamalarında

⁴ *AnaBritannica*, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1993, c. 19, s. 570.

kadınlar ya kendi kızlık soy isimlerini hiç sürdürememekte ya da kocasının soy ismiyle birlikte ikisini birden kullanmak zorunda kalmaktadırlar.

Katılımcılara kadınların hem evlenmeden önceki hem sonraki soyadlarını birlikte kullanmasına nasıl yaklaştıklarına dair yöneltilen soruya verilen cevaplar, özellikle erkeklerin toplumsal cinsiyet tutumları hakkında önemli ipuçları vermiştir. Yanıtlar eski soyadının kullanılmasına yüklenen anlama göre değişiklikler göstermiştir. Kadının önceki soyadını kullanmasını erkeklige meydan okuma, kendini ispat çabası gibi nitelendiren bazı erkekler bunu feminist bir manifesto olarak okuyarak ağır tepkiler vermişlerdir.

E- 15: “Kendi soy isimlerini kullanmalarına anlam veremiyorum. Hatta ben bunu ‘Eşimin hakimiyeti altına girmeyeyim’ düşüncesi olarak algılıyorum. O zaman neden evleniyorsun, evlenmekteki amacın ne? Biraz ben sana muhtaç değilim, biraz da ekonomik özgürlüğü var ise bunu yapıyorlar, ama bence itici oluyor...” (32 Yaş, Ekonomist)

Ancak bu talebe yoğun anlam yüklemeyen erkekler için bu üzerinde durulacak bir mesele değildir. Yine konuyu kadının bireyselliği üzerinden değerlendiren erkekler de kadınların hangi soyadını kullanacaklarının kendi bireysel kararları olduğunu, buna erkeklerin karışamayacağını dile getirmektedirler.

E- 2 : “...Kadın niye kullanmasın ki? Kadının kendi kararı. Benim eşim kullanıyor, kadın ne isterse öyle...” (33 Yaş, Mühendis)

Kadınların bir kısmı da evlilik öncesindeki soyadını kullanmayı gereksiz bir direnme olarak görürken bazıları uzun isim ve soyadlarını kullanmanın günlük hayatı zorlaştıracağını düşünmektedirler. Diğer bir kadın grubu evlilik öncesi soyadını kullanmayı bir kimlik meselesi olarak ele alırken, üçüncü grup kök aileyle kurdukları duygusal bağla ilişkilendirmiş, bazı katılımcılar ise özellikle babalarını mutlu edecek bir jest olarak değerlendirmişlerdir. Basında ve gündelik hayatta sık sık gündeme getirilen kadınların iki soyadı kullanması durumunun birçok kadın tarafından içselleştirildiği ve bu kadınların evlenirken iki soyadı kullanma talebinde buldukları görülmüştür. Ancak bu talebini dile getiren katılımcıların bir kısmı eşlerinin sert karşı çıkışları sebebiyle direktmezken bir kısmı ise kendi tabirleriyle “katakulliyeye getirilip”⁵ eşlerinin bürokratik hileleri nedeniyle çift soyadı kullanamamışlardır.

⁵ Dört farklı kadın katılımcı katakulli ifadesini kullanmıştır.

K-5:”... Orada katakulliye geldik. Kullanmak isterdim ama olmadı. Eşim öyle bir kanun kalmadı gibi bir şey, hile yaptı bana. Ben babamın soyadından kopmak istemezdim, ama oyuna geldik...” (29 Yaş, K.K.Öğreticisi)

Resmî olarak iki soyadı kullanan kadın katılımcıların bu taleplerini net şekilde dile getirdikleri ve eşlerinin de onların kararlarına saygı duydukları görülmektedir. Bir kadın katılımcı ise böyle bir hakkının olduğunu dahi bilmediğini, eşinin teşvikiyle iki soyadı kullandığını dile getirmiştir.

Kadınların iki soyadı kullanması meselesi erkeklerin gerçek tutumlarını ele vermesi bakımından oldukça önemlidir. Çift soyadını gereksiz gören veya eski soyadının uzun olmasından dolayı işlevsiz bulan az sayıda kadın katılımcı dışındakiler evlenirken eşlerine iki soyadı kullanmak istediklerini ifade etmişlerdir. Bu konuda katı tutumlara sahip olan erkekler bazen kibar bazen de sert bir dille bu duruma karşı olduklarını eş adaylarına doğrudan söylemişlerdir. Ev işlerine katılımı yüksek olan bir grup erkek ise eşlerinin iki soy ismine sahip olmasını istemediklerini eşlerine söyleyememiş, bunun yerine bürokratik hilelere başvurarak onların çift soyadı kullanmasını önlemişlerdir. Bu erkek katılımcı grubunun ileride farklı konularda da benzer tutumlara sahip olduğu görülecektir. Anlaşıldığı kadarıyla ev işlerinde eşite yakın sorumluluk alan erkeklerin bile bir kısmı dışarıya karşı “erkekliklerini” zedeleyecek bir imaj sunmak istememektedirler. Ev işi evde kalırken, iki soyadı görünür olması nedeniyle erkekler tarafından rahatsız edici bulunmaktadır. Nitekim katılımcı kadınların yarısından fazlası evlenirken iki soyadı kullanmak istemelerine rağmen sadece dört kadın kullanıcı hâl-i hazırda çift soyadı taşımaktadır.

1.2. Karar Alma Mekanizması

1.2.1. Çocukla İlgili Kararlar

Eşler arasındaki karar mekanizmasını incelediğimizde en önemli konunun “çocuk” olduğu görülmektedir. Çiftlerin 12’si iki; 13’ü bir çocuk sahibidir. İlk annelik yaşı ortalaması 27.52, babalık yaşı ortalaması ise 29.52’dir. 25 ve 25 altı yaşta anne olan 7; 25-30 yaş arasında 12; 30 yaş ve üzeri yaşta anne olan 6 kadın bulunmaktadır. 25 yaşın altında baba olan bulunmazken, 25-30 yaş arası 12; 30-35 yaş arasında 12 ve 35 yaş üzerinde 1 kişi baba olmuştur.

Çiftlerin evlendikten sonra ortalama üç yıla yakın çocuk sahibi olmaması dikkat çekmektedir. Çiftler, evliliğin ilk yıllarında birlikte zaman geçirebilmek ve düzenlerini oturtabilmek için çocuk kararını ertelemişlerdir. İki çocuğu olan katılımcıların çocukları arasındaki ortalama yaş farkı 4.29'dur. Tek çocuğu olanların çocuklarının yaşlarına baktığımızda 3 ve üzeri yaşta olanların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu çiftlerin görüştüğümüz evrede çocuk düşünmedikleri hesaba katılırsa ikinci çocukları dünyaya geldiğinde muhtemelen yaş farkı 4 ve üzeri olacaktır. Bu da çiftlerin doğurganlık eğilimlerinin çalışmayan annelerine göre değişmiş olduğunu göstermektedir. Çiftler hem ilk çocuğu dünyaya getirmeyi ertelemekte hem de çocuklar arasındaki yaş makasını açmaktadırlar. Katılımcılar ikinci çocuk kararını erteleyerek ikinci çocuğa hem psikolojik olarak hazır olmayı beklemekte hem de bakım meselesinden dolayı maddi ve sosyal şartları hazırlamaya çalışmaktadırlar. Ayrıca katılımcılar arka arkaya çocuk dünyaya getirerek bakım-yoğun ebeveynlik yapmak yerine ilk çocukla ilgi-yoğun bir anne-baba ilişkisi kurmayı amaçlamaktadırlar.

Çiftlerin doğum kontrolü yöntemlerini uygulamaya azamî dikkat ederek çocuklarını planladıkları zamanda dünyaya getirdikleri görülmektedir. Özellikle ebeveynlerin ilk çocukta iş bulma, kariyer yapma, yaşam şartlarını çocuk büyütmeye hazır hâle getirme, çocuk sahibi olmaya hazır olma gibi temel gerekçelerle daha dikkatli davrandıkları görülmüştür. İlk çocukta sürpriz gebelik yaşayan bir, ikinci çocukta ise iki kadın katılımcı vardır. Uzun bir flört dönemi geçiren çiftler maddî ve psikolojik olarak hazırlarsa evlilikten kısa bir süre sonra çocuk sahibi olmaya karar verirken eşlerden birisi çocuk sahibi olmaya hazır değilse isteyen tarafın ısrar ve ikna çabaları sonucunda çocuk sahibi olmaya karar verilmektedir. İki çiftin plansız gebelikle dünyaya gelen çocukları dışında ikinci çocuk kararında tarafların çocuğun getirdiği zorlukların bilincinde olmalarından dolayı çocuk isteyen taraf daha doğru ikna taktikleri izlemek zorunda kalmaktadır.

Eşlerin çocuklarına isim seçerken aile büyüklerinden bağımsız hareket ettikleri, geniş ailenin bu konudaki müdahalesinin son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Tek isimli çocukların sayısı yok denecek düzeydedir. Çiftler iki isim koyma eğilimindedirler. Bu isimlerden biri genellikle ya dini hafızada yer eden isimlerden biri ya da aile büyüklerinden birisinin ismi olmaktadır. İkinci isim ise günün trend adlarından biridir. Bazen de çiftler birer isim önererek, iki isim koymayı, bebeğin adını belirlemeye eşit

katılım aracı yapmışlardır. İki kadın katılımcı ise çocuğuna koyduğu adı rüyasında gördüğünü söylemiştir. Bu, kocaların isim koyma hakkını devre dışı bırakan mistik bir işaret olarak algılanmıştır.

Bazı ailelerde aile büyüklerinin kendi isimlerinin yaşatılmasına yönelik talepleri olmuştur. Ancak örneklem grubunun çocuklarına aile büyüklerinin isimlerini koyması birkaç aileyle sınırlı kalmıştır. Çocuğa aile büyüğünün ismi verildiyse yanına mutlaka güncel isimlerden birisi eklenmiştir. Ancak çiftlerin çoğu, ilişkilerin de dengesini korumaya çalışarak çocuklarına iki tarafın aile büyüklerinin de ismini vermemişlerdir. Katılımcıların isim seçerken ismin dini arka planının olmasının yanı sıra fonetik olarak kulağa hoş gelmesi, kalın-ince harf uyumu, numerolojik özellikleri, çağrışımları, kişiliğe etkisi gibi uzmanlaşmış yeni bilgi alanlarını da otorite olarak kullanmaları dikkat çekici bir husustur.

Katılımcıların bir kısmının, isim koyma hakkının dinen babada olduğuna dair bir inanç taşımaları dikkat çekici bir diğer noktadır. Bu sebeple bazı kadın katılımcılar pek hoşlanmasalar da “dini kurallara riayet etmek için” eşlerinin istediği isme razı olmuşlardır. Zayıf bir dini temele sahip olmasına karşın gelenekte karşılığı olan bu anlayış, katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Örneğin İlahiyat mezunu bir kadın katılımcı dini konularda ve isimlerin dini arka planı hakkında İlahiyat çıkışlı olmayan eşinden daha yetkin olmasına karşın “isim koyma hakkının babada olduğu” düşüncesi sebebiyle eşinin kendi isminin baş harflerinden türettiği isimlere karşı çıkmamıştır. Ancak bunda ortaya çıkan ismin hoşuna gitmesinin de etkisi olabilir. İlahiyat mezunu erkek ve okul öncesi öğretmeni kadından oluşan bir diğer ailede ise, İlahiyatçı olan erkeğin dinen babanın isim koyma hakkına dair tutumunun diğer katılımcılara nazaran çok daha sert olduğu görülmektedir. Hatta başka bir ülke doğumlu olup liseden itibaren Türkiye’de okuyan E-23 kendisinin dini anlamda daha yetkin olduğu ve koyduğu isimden dolayı ahirette sorumlu tutulacağı gerekçesiyle, dinin meşruiyet gücünü kullanarak torunlarına isim seçmeye çalışan eşinin ailesini devre dışı bırakmıştır.

E-23 : “... İsim konusunda ben karar verdim. Hem dini hem de geleneksel olduğu için. Biraz da benim bu konuda daha eğitilmiş olduğum için, isimlerin manası, anlamı konusunda. Şimdi isim konuşulurken kayınvalideler, akrabalar, herkes bir isim söylüyor, ama kimse ismin manasını bilmiyor... ‘İsim konuşuyorsunuz ama manasını bilmiyorsunuz, ismini ben koyacağım,’ dedim. Herkes böyle kaldı, bu nasıl damat falan kimse beklemiyor. ‘Siz yorulmayın çocuğun annesi-babası biziz, biz koyacağız,’ dedim.

Hatta annesine de izin vermiyorum dedim. Onun önerdiği isimler mânâsına bakınca uygun olmuyor dedim...” (32 Yaş, STK)

Son olarak bir erkek katılımcının sevdiği ismi eşine de sevdirmeye girişiminde bulunarak stratejik bir yol izlediği görülmüştür. Geleneksel aile düzeninde kadınların kendi isteklerini sanki eşlerinin fikriymiş gibi benimsetmeye çalışmasına yönelik stratejilerine benzer yöntemleri erkeklerin izlemeye başlaması, kadınların karar mekanizmasındaki gücünü göstermesi bakımından önemlidir.

Katılımcıların bakıcı deneyimlerinin sınırlı olduğu görülmektedir. İki taraftan birinin ailesi Bursa’da yaşıyorsa çocuklara onlar bakmış, karı-koca öğretmen olan çiftlerin bazıları ders programlarını ayarlayarak çocuklarına dönüşümlü bakmışlardır. İki ailede ise anne-babalar farklı şehirde yaşamasına rağmen kadın katılımcının annesi Bursa’ya gelerek torununun/torunlarının bakımını üstlenmişlerdir. Bazı çiftlerde ise kadın katılımcı ücretsiz izin almış, sonrasında çocuğunu kreşe göndermiştir. Bakıcı tecrübesi yaşayan az sayıda çiftte ise bakıcı seçim kararında kadınların etkisi daha belirleyici olmuştur.

Okul konusunda ise durum biraz daha farklıdır. Okul öncesi yaştaki küçük çocukların güvenilir, sevgi-merhamet gibi unsurları içeren bir anaokulunda eğitim görmesi hem anneleri hem babaları ilgilendirmektedir. Bu konuda da kadınların daha etkili olduğu özellikle okulları araştırma kısmına çok fazla efor sarf ettikleri, erkeklerin ise belirlenmiş okulları eşleriyle beraber gezerek karara ortak oldukları dikkat çekmektedir. Ancak karı-kocanın öğretmen-eğitimci olduğu durumlarda çiftlerden her ikisi de etkili hale gelmekte veya çiftlerden birisi eğitimciyse okul seçimi onun yetkinlik bölgesinde kabul edilerek sorumluluk ona devredilmektedir. Yine okul seçiminde katılımcılar hem çocukları okula günlük getirip götürme işlemlerini kolaylaştırma hem de ani durumlarda devreye girme işlevini sağlama açısından eve ya da iş yerine yakın okulları tercih etmektedirler.

Bebeğin/çocuğun neye ihtiyacı olduğu, bez/mama/ıslak mendil gibi bakım ürünlerinin bitip bitmediği, yeni kıyafet ihtiyacının olup olmadığı gibi konuların takibinin tamamen kadınlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Hangi marka ve ürünlerin kullanılmasının daha sağlıklı olacağı konusunda da piyasa araştırmasını da genellikle kadınlar yapmaktadır. Çocukla ilgili detaylı tüm incelemeleri, sağlıklı ve organik ürünleri

araştırmayı kadınlar üstlenmekte, erkekler sadece yetkinlik alanları olan belli konularda öne çıkmaktadırlar

Çocuğun devlet hastanesine mi özel hastaneye mi ve hangi doktora götürüleceği konusunda araştırma yapanlar da genelde kadınlardır. Ancak erkekler de iş arkadaşları veya diğer sosyal etkileşim gruplarından bir doktor hakkında olumlu duyumu aldılarsa bu tarz ön bilgiler de dikkate alınmaktadır. Çiftlerden birisi sağlık sektörü içerisinde çalışıyorsa hastane ve doktor seçiminde daha yetkin olması nedeniyle onun kararı etkili olmaktadır.

1.2.2. Ev Eşyası Seçimiyle İlgili Kararlar

Ev dekorasyonu ile ilgili kararlarda kadınların fikrinin öncelikli olduğu görülmüştür. Çiftlerin neredeyse tamamı yeni evlendikleri zaman aldıkları mobilya ve beyaz eşyayı kullanmaktadır.

Evlilik öncesi alışverişe çiftler beraber gittiği gibi evin ilk dekorasyonunu da birlikte yapmaktadırlar. Ancak bu konularda kadınlar karar veren, erkekler onaylayan konumdadırlar. Katılımcılar bunu kadınların eve aidiyetinin daha fazla olması, estetik zevklerinin daha gelişmiş olması, evde daha çok zaman geçirmeleri gibi sebeplere bağlamışlardır.

Her ne kadar katılımcı erkekler mutfaka girmeye başlasa da mutfak bir kadın alanı olma özelliğini korumaktadır. Mutfak eşyaları denilince akla ilk olarak tencere, yemek, çatal bıçak takımları gibi yemek yapmaya ilişkin araçlar gelmektedir. Yemek yapma eşler arasında en az paylaşılan görevlerden biridir. Ağırlıklı olarak kadınlar yemek yapmayı sürdürmektedir. Bu sebeple mutfak eşyaları seçiminde alınacak şeylerin kullanılabilirliği ve görselliği bakımından söz hakkı olan kadınlardır. Kadınların bir kısmı beğendikleri ürünü seçerken eşlerinin de onayını alma ihtiyacı hissetmektedirler. Arada bir yemek yapan veya yemek yapmaya ilgisi olan birkaç erkek katılımcı da mutfak eşyaları seçiminde söz sahibidir. Erkeklerin bir kısmının söz sahibi olduğu bir diğer mutfak eşyası grubu ise elektrikli ürünlerdir. Kadınlar sık kullanılan mutfak robotu, blender seti, katı meyve sıkacağı gibi ürünleri görsellik, kapladığı hacim, yıkama kolaylığı gibi yönlerden değerlendirirken, erkeklerin bir kısmı bu tarz ürünlerin satın alınmasına müdahale etmezken özellikle teknik bir meslek icra eden erkekler ürünün gücü, ne kadar elektrik harcadığı gibi teknik özelliklerine dikkat etmektedirler.

1.2.3. Ortak Harcamalarla İlgili Kararlar

En büyük harcama kalemi olan ev ve araba alım kararları, çiftlerin verdiği en önemli kararlardandır. Çünkü eğer birikmiş bir para yoksa çiftlerin bu harcamaları uzun vadeli ve yüksek meblağlı bir ödeme planı gerektirmekte bu da aileyi doğrudan etkilemektedir. Araba alma kararını çiftlerin birlikte verdiği ancak araba seçiminde erkeklerin daha baskın olduğu görülmektedir. Erkeklerin araçlara duyduğu özel ilginin yanı sıra piyasa araştırması, teknik özellikler ve pazarlık gibi konulara daha hâkim olduğu, bu sebeple araç seçiminde öne çıktıkları dikkat çekmektedir.⁶

Ev alımında ise çiftler hem karar aşamasını hem ev seçim aşamasını beraber yürütmektedirler. Ev- arsa gibi taşınmaz menkulleri alma konusunda kadınların bir derece daha etkili olduğu görülmektedir.

Beyaz eşya ve mobilya da uzun süreçte kullanılması planlanan ve yüksek ücret ödenerek alınan ev eşyalarıdır. Evin içine ait eşyaları alım kararlarında kadınlar daha baskın olmakla birlikte küçük mutfak gereçlerinden farklı olarak bu eşyalara yüksek meblağlar ödenmesi sebebiyle erkekler de devreye girmektedir. Mobilya alımlarında kadınlar mobilyanın renk, model, kumaş gibi göze hitap eden özelliklerine yoğunlaşırken erkeklerin bir kısmı hiç müdahale etmemekte, bir kısmı ise özellikle malzeme kalitesi, dayanıklılık gibi unsurlara dikkat etmektedir.

Beyaz eşya seçimi ise görselliğinin yanı sıra teknik özellikleri öne çıkan bir alışveriş olmaktadır. Bu sebeple buzdolabı, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi gibi en temel beyaz eşyaları seçerken erkeklerin de etkili oldukları görülmektedir. Performansı daha yüksek olan, daha çok tasarruf sağlayan, daha kullanışlı olan ürünler belli kriterlere göre erkekler tarafından sıralanmakta, kadınlar da bu özellikleri taşıyan modellerden birini seçmekte veya kadınların seçtiği ürünler arasından erkekler performans/fiyat açısından en makul olanı almaya karar vermektedirler. Teknik bilgisi olmayan erkeklerin bazıları ise seçim kısmını tamamen eşlerine bırakmakta, sadece pazarlık ve ödeme planıyla ilgilenmektedirler.

Görüldüğü kadarıyla mobilya ve büyük eşya seçiminde bir tarafın kararı ağır bassa da çiftler birbirlerinin onayını almadan karar vermemektedirler.

⁶ Benzer bir sonuç için bkz. Cemile Zehra Köroğlu, *Tüketim Kültürü ve Din*, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2016, ss. 176-177.

1.2.4. Mahalle-Semt Seçimi

Katılımcıların yaşayacakları semti belirlemelerinde evin kadın katılımcının işyerine, bakım veren anneanne-babaanneye yakın olması ve semtin çocuk büyütme elverişli nezih bir yer olması şeklinde üç unsur öne çıkmaktadır. Aile büyükleriyle aynı şehirde oturmayan çiftlerin bir kısmının önceliği işe yakınlık olurken bazılarının semtin özellikleri olmuştur. Bazen hem işe yakınlık hem iyi muhit özellikleri birlikte aranmıştır.

K- 7 “...Eşim de her yerde yaşarım kafasında birisi, ben seçiciyim. Bir dönem Hamitler’de yaşadık, Toki’de, hatta bunalım yaşadım. Bir daha böyle şey yaşamak istemiyorum, ben karar vermiş oldum...” (37 Yaş, Uzman)

İş yerine yakınlığı gözettikleri şartlarda dahi çiftlerin genel eğilimi mümkün olan en elverişli bölgeyi seçmektir. Ailelerin güvenli, sosyal imkânları fazla, daha düzenli, eğitilmiş insanların yaşadığı semtlerde oturma isteği baskındır. Bursa için bu semt Nilüfer olarak öne çıkmaktadır. Hatta bazı katılımcılar Nilüfer bölgesinde oturmak için şehrin bir ucundan diğer uçtaki işlerine gitmeyi göze almaktadırlar. Nilüfer dışındaki bölgelerde oturanların hepsi benzer şekilde muhitte güvenlik ve sosyal imkânlarıyla öne çıkan alanlardaki yalıtılmış sitelerde oturmaktadır. Hatta Nilüfer’de kirada oturan çiftlerin bazılarının bu bölgede ev almaya maddî olarak güçleri yetmediği durumlarda farklı semtlerde daha makul fiyatlı ancak güvenli sitede ev satın alması dikkat çekmektedir. Bu açık şekilde bir orta sınıf tavrıdır. Üst orta sınıftaki katılımcılar ise istisnasız iş yerlerine uzaklığına rağmen Nilüfer bölgesinde daha büyük imkânlarla sahip sitelerde oturmaktadır.

Çocuk dünyaya geldikten sonra ise öncelikler değişebilmektedir. Çocuğun bakım sorumluluğunu kadın ya da erkeğin annesi üstlendiyse ve bakım için çocuğu anneannenin/babaannenin evine taşımak gerekiyorsa çiftler en azından “geçici” bir süreliğine annelere yakın yerde oturmayı tercih etmektedir. Örneğin bir çift çocukları dünyaya geldikten sonra merkez köylerden birisinde oturan erkek katılımcının ailesinin yanındaki eve taşınmıştır.

Eşlerin ikisinin de ailesinin aynı şehirde oturduğu bazı çiftlerin özellikle evliliğin ilk yıllarında ailelerin müdahalesini asgariye indirmek için uzakta bir ev tutmaları oldukça dikkat çekicidir. Hatta çiftler aile apartmanında ücretsiz olarak oturmak yerine

ailelerden uzakta kiraya çıkmayı tercih etmektedirler. Anne-baba kuşağından oldukça farklı olan bu tutum çiftlerin bireysellik ve bağımsızlık isteklerinin bir göstergesidir.

Evin eşlerden hangisinin işyerine yakın olacağını belirlenmesindeki temel faktör yine çocuklarla ilişkili olmaktadır. Karı-koca çocuklara dönüşümlü bakıyorsa evin eşlerin ikisine de yakın olmasına azamî gayret gösterilmektedir. Çiftin kendi evlerinde ücretli bakım hizmeti veren bir çalışanı varsa, bebeği emzirme gibi gerekçelerle evin annenin işyerine daha yakın olması tercih edilmektedir. Çocuğa kimin baktığı dikkate alınmaksızın muhite göre yapılan ev tercihlerinde ise işin kadın veya erkeğe yakın olması bir tercih konusu olmamaktadır.

1.2.5. Serbest Zaman Kararları

Eş seçimi kriterlerinde katılımcıların önceliğinin hayat arkadaşı olan eşler seçmek olduğuna değinilmişti. Bu doğrultuda çiftlerin birlikte zaman geçirmeye yönelik faaliyetleri gerçekleştirmeleri, eş olarak birlikteliği diri tutacak, ilişkiyi besleyecek unsurlar olarak görülmektedir. Çocuk dünyaya geldikten sonra çiftlerin birbirlerine ayırdığı zaman son derece düşmüş ancak çocuğun da dâhil olduğu aile etkinlikleri artmıştır.

Çalışan çiftler için özellikle yazın yapılan tatil organizasyonu önemli bir serbest zaman faaliyeti olarak öne çıkmaktadır. İki tarafın ailelerinin başka şehirlerde yaşadığı durumlarda çiftlerden bazıları deniz ya da şehir turu gibi bir tatil yerine, iki tarafın da akrabalarında bir süre kalarak izinlerini dinî bir yanı da olan “sıla-yı rahim” yaparak geçirmektedirler. Uzun bir yaz tatili olan öğretmenlerin hem akraba ziyaret edecek hem de gezecek, dinlenecek vakitleri olmaktadır. Kısıtlı izinleri olan çiftler ise bu iznin çoğunu dinlenecekleri bir tatille geçirmek istemektedirler. Bu tarz tatil planlamalarını yapanların çoğunlukla kadınlar olduğu görülmektedir. Dost- akraba ziyaretlerini ayarlayanlar da kadınlardır. Tatiller dışında piknik veya kültürel aktiviteler için de aynı şey geçerlidir. Genelde araştıranlar kadın, seçeneklerden birini tercih edenler erkektir.

Flört veya çocuktan önceki dönemlerde çiftlerin birlikte vakit geçirmek için yaptıkları faaliyetlerden birisi sinemaya gitmektir. Ancak çiftlerin bir kısmı çocuktan sonra hiç sinemaya gidememiştir. Bazıları ise eskiye nazaran oldukça sınırlı sayıda filme gitmiştir. Çocuk dünyaya geldikten sonra azalsa da sinemaya gitme etkinliklerini sürdürebilen çiftler, çocuklarına aile büyüklerinden birinin baktığı çiftlerdir. Dönüşümlü

olarak çocuklara bakan veya mesai saatleri içerisinde ücretli bakım desteği alan çiftlerin mesai dışında çocuklarını bırakacak akrabaları olmadığı için bu çiftler sinemaya gidememektedir. Bazı çiftler sinemaya gitmek yerine beğendikleri filmleri çocuğun uyuduğu saatlerde evde izlemeyi tercih etmektedir.

Sinemaya gidildiği durumlarda da çiftlerin zevklerinin genelde uyuşmadığı görülmekte, erkekler aksiyon-polisiye, bilim-kurgu tarzındaki filmleri izlemek isterken kadınlar genellikle kafa dağıtacaklarını düşündükleri romantik-komedi tarzı filmlere yönelmektedirler. Sinemaya gidebildikleri durumlarda çiftler beğeni uyuşmazlığına çözüm olarak farklı yollar bulmuşlardır. Çiftlerin bir kısmı her iki tarafın da itiraz etmediği komedi veya bilimkurgu gibi türlerde buluşmaya çalışırken genel çözüm eşlerin hoşlandıkları tür filmlere sırayla gitmeleri olmuştur. Bazen sinema eşle zaman geçirme aracı olarak görülmektedir. Bu sebeple film beğenilmese de ısrarcı olanın istediği filme gidilmektedir. Birlikte zaman geçirme talebi olan da film konusunda eşine uyum sağlayan da genellikle kadınlardır.

Sıklığı değişmekle birlikte çiftlerin tamamının ev dışında yemek yeme alışkanlığı vardır. Çocuğu bırakacak bir akraba varsa çiftler baş başa yemeğe çıkabilmekte ancak çoğunlukla çocuklarla beraber bir hafta sonu etkinliği olarak yemeğe gidilmektedir. Hangi mekânda yemek yeneceğini ise bazı çiftlerde damak zevki daha gelişmiş, yemeklere ve mekânlara daha çok ilgisi olan eş belirlemektedir. Bazı katılımcılar ise yemeğe özel merakı olmasa da sosyal ve iş çevresi daha geniş olduğu için yemek mekânları hakkında daha fazla duyuma sahiptir. Bu ailelerde önerileri mekânlara dair bilgisi olan eş sunmaktadır. Bazen de seçici olan, belli ürünleri yemeyen eşin tercihleri ön plana çıkmaktadır.

Mesai sonrası birlikte geçirilen zaman diliminde televizyon kumandasının kimin elinde olduğu, yani kimin istediği televizyon programının seçileceği evdeki güç konumları ve televizyon izleme alışkanlığıyla ilişkilidir. Çocuklar dünyaya geldikten sonra eşlerin televizyon izlemeye ayıracak vakitleri sınırlı olsa da bazı katılımcılar için belirli televizyon programlarını izlemek elzem addedilmektedir.

Kadınların ve erkeklerin izledikleri programlar farklılaşmaktadır. Erkekler genellikle spor ve haber programlarını takip etmekteyken kadınlar belirli dizileri izlemektedir. Mesai sonrası ortak bir televizyon kanalında buluşamama durumuna çözüm

olarak çiftlerden birinin yarı zamanlı veya esnek çalıştığı ailelerde evde daha çok zaman geçiren katılımcı, eşinin olmadığı saatlerde istediği programları izlemekte, eşi eve geldiği zaman TV kumandasını ona devretmektedir. Tam zamanlı çalışan çiftler ise mesai sonrası kısıtlı vakitte birlikte izleyecekleri programları izlemeye çalışmaktadır.

Katılımcıların bir kısmı için ise sevdikleri programları tam saatinde izlemek vazgeçilmezdir. Televizyon izlemekle arası daha iyi olan çiftlerde ikinci televizyon vardır. Aynı anda farklı kanallarda iki tarafın da istediği bir yayın varsa çiftlerden birisi ikinci televizyondan izlemektedir. Kısıtlı vakte sahip olan tam zamanlı çalışanlar program seçimlerinde daha eşitlikçi görünmektedir. Yine de özellikle maç olan akşamlarda erkeklerin bireysel seçimlerinin daha baskın olduğu, maç saatlerinde adeta “dokunulmazlık” kazandıkları görülmektedir.

2. EV İŞLERİ SORUMLULUK PAYLAŞIMI

Eşler arasında ev işleri sorumluluk paylaşımı sabit bir olgu değildir. İş paylaşımı evliliğin farklı evrelerinde gelişen farklı taleplere paralel şekilde değişmektedir. Önceki bölümde gösterildiği üzere katılımcıların neredeyse tamamı geleneksel aile yapısı içerisinde yetişmiştir. Ancak katılımcıların geleneksel rolleri benimseme düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Erkek katılımcılarda erkeğin aile içi rollerine yönelik bir eleştiri durumu söz konusu değilken kadın katılımcılar kadının aleyhine görünen sorumluluk paylaşımını, ilk gençlik yıllarından itibaren sorguladıklarını sıklıkla dile getirmişlerdir. Ancak dikkat çekici şekilde kadınlar, kadını evsel rollerden sorumlu tutan toplumsal realitenin bilincinde olarak kadınsı becerileri olabildiğince öğrenmeye çalışarak; sularını bile annelerinin getirdiğini ifade eden erkek katılımcılar da “çalışan bir kadınla” evlendiklerinde annelerinin evindeki gibi bir yaşam sürmeyeceklerinin farkında olarak evlilik hayatına başlamaktadırlar. Evlilikten önce uzun bir görüşme dönemi olsa bile aynı çatı altına girmeden karşı tarafın sorumluluktaki payı tam olarak kestirilememektedir. Zira ileride değinileceği gibi son derece eşitlikçi tutuma sahip olan erkekler bile ev işine en az katılan erkekler kategorisi içerisine girebilmektedir. Bu sebeple evliliğin ilk aşamaları eşlerin birbirlerini yokladıkları, sınır çizgilerini anlamaya çalıştıkları bir dönem olmaktadır. Bu süreçte kadınlar geleneksel kadınlık rollerine uygun olarak ev işlerini doğrudan üstlenirken bir yandan da eşlerinin nabızlarını yoklamaktadırlar. Katılımcıların tabiriyle yeni evlilik sürecinde her şey kendiliğinden

gelişmekte, erkekler ileride ev işlerine katılıp katılmayacaklarının ipuçlarını en baştan vermektedirler. Ev işlerine şu anda da katılmayan erkek katılımcılar evliliğin ilk dönemlerinde de katılmazken, bugün eşi talep etmeden ev işi yapan erkekler o günlerde de eşleri iş yaparken “işlerin ucundan tutarak” sorumluluklara ortak olmuşlardır. Katılımcılar için evliliğin ilk ayları adeta gelecek yılların fragmanı gibi olmuştur.

E-9: “... Bu süreç kendiliğinden gelişti. Hiçbir düzen oluşturmadık. Eşim yap dedi, ben yapmadım. Sonra işler ona kaldı, ben yapmayınca...” (34 Yaş, İşletmeci)

Kadınların bir kısmı “taşma noktasına” gelinceye kadar eşlerinden yardım talep etmeden ev işleri yapmayı sürdürmüşlerdir. Bu taşma noktasına da genellikle ilk çocuğun dünyaya gelişiyle ulaşılmıştır.

K-10: “... Keşke yeni evlendiğim dönemde yapsaydım düzeni. O dönem ben evdeydim. Biraz da toy oluyorsunuz, yeni evlisiniz. Sonrasında yıllar geçtikçe yoruluyorsunuz, sitem etmeye başlıyorsunuz. Aslında anneden de gördük, bütün işler onda. Sonradan, ben hem dışarı koşturuyorum, hem ev işlerini yapıyorum, sonra çocuk ilgi bekliyor, çok yıpranıyorum. Çocuğuma vakit ayırmam lazım. Ev işlerinden ona vakit ayıramıyorum. Sonra ben isyan ettim...” (40 Yaş, Biyolog)

Bazı kadınlar ise yeni evlilik döneminde eşleri ev işlerine ortak olmayınca yardım talep etmişlerdir. Bu talebe istedikleri ölçüde karşılık alamayınca ya durumu olduğu gibi kabul etmeye ya da alternatif çözüm yolları aramaya başlamışlardır. Bu çözümler genellikle aile ve akrabadan yardım veya ücretli destek almak şeklinde olmuştur.

Yeni evlilik sürecinde iki uçta yer alan (ev işlerine aktif katılan ve hiç katılmayan) erkek grubundan başka bazı erkek katılımcılar evliliğin “cicim ayları” olarak tabir edilen ilk evrelerinde ev işlerine aktif katılıp sonraki süreçte desteklerini asgariye indirmişlerdir. Bu grupta yer alan erkekler tutum olarak eşitlikçi ancak davranışta geleneksel olmaya yatkın katılımcılardır.

Çiftlerin çocuklarının dünyaya gelmesi, emek-yoğun ve duygu içerikli çocuk bakım işlerinin yanı sıra çocuk dolayısıyla ev işlerinin daha da arttığı bir sürece girilmesi anlamına gelmektedir. Bir yandan psikolojik olarak ebeveynliğe alışmaya diğer yandan da fiziksel ihtiyaçları hiç bitmeyen yeni doğanın ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan çiftleri zorlu günler beklemektedir. 0-2 yaş bebeklik ve sonraki çocukluk döneminde anne babalar çocuğun sürekli değişen yeni ihtiyaçlarını karşılamaya hızla adapte olmak zorundadırlar. Çocukla ilgilenen birisinin gerekmesinin yanı sıra günlük ev işlerinin de yürütmesi gerekliliği eşlerin işleri sürekli yeniden organize etmelerine sebep olmaktadır.

İkinci çocuğun dünyaya gelmesiyle, hele de çocuklar arasında yaş farkı azsa ebeveynler daha zorlu bir uyum sürecinin parçası olmaktadır.

Çocuk bakımı sorumluluk paylaşımı konusunda öncelikle vurgulanması gereken en önemli nokta, ev işlerinin aksine çocuk bakım-ilgi işlerinde erkek katılımcıların eşlerinin direktiflerine ihtiyaç duymaksızın sorumluluk almasıdır. Ev işleri konusunda çok katı olan üç erkek katılımcı dahi çocukla ilgili sorumluluk alanına çok aktif olarak katılmaktadır. Erkekler çocukla ilgilenmekten büyük keyif aldıklarını, hatta bunun iş olarak sayılmaması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ancak çocuktan sonra “istenmeyen işler” olarak ev işlerinin yapılma düzeni erkek katılımcıların bu alandaki performansına göre değişmektedir. Örneğin geleneksel katılımcılar annenin çocukla yoğun fiziksel ilişkili olduğu ilk aylarda, ev işleri konusunda eşlerine destek olmamış, sadece çocukla ilgilenmişlerdir. Normal şartlarda ev işlerine katılımları yüksek olan erkeklerin ailelerinde ise annenin talebi ve çocuğun gelişim evresine göre erkeklerin hem ev işlerine hem çocuk bakımına katkıları daha da artmıştır. Tutum olarak eşitlikçi ama davranışta geleneksel olan erkeklerin ev işlerine katkıları da belirgin şekilde olmasa da artış göstermiştir. Tutum olarak geleneksel ancak davranışta eşitlikçi olan erkeklerin ev işlerine katkısı kadınların talebiyle orantılı olarak belirgin şekilde artmıştır.

İlk çocuğun doğumundan sonra artan sorumluluklara yetişememelerinden dolayı kadınlar işler konusunda bir öncelik sıralaması yapmışlardır. Buna göre çocuk ve çocukla ilgili işler ilk sıraya yerleşirken temel ev işleri olan yemek ve bulaşık gibi işler yapılmaya çalışılmış, ikinci ve üçüncü derecede önemli olan işler ötelenmeye örneğin temizlik yapma sıklığı düşürülmeye, ütüler biriktirilmeye başlanmıştır.

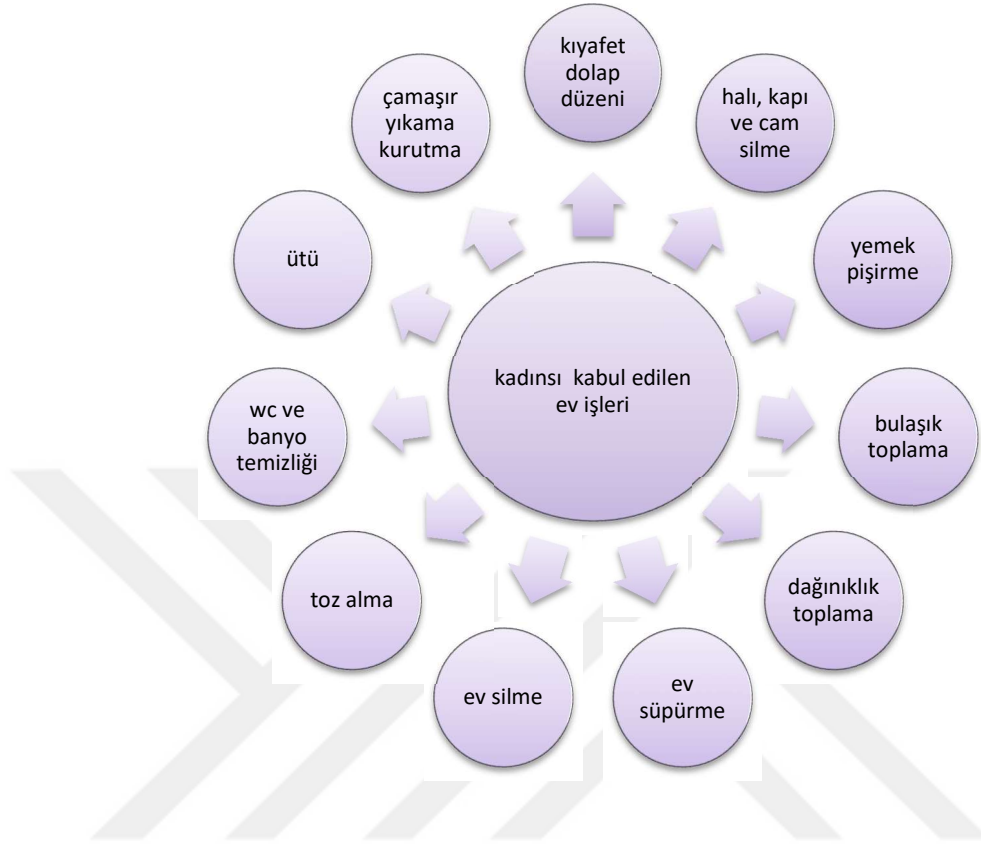
İkinci çocuğun dünyaya gelişi ise işlerin yeniden tanzimini gerektirmiştir. İki çocuklu ailelerde genellikle küçük çocuğun bakımı anneye, büyüğünki babaya ait olmak üzere çocuklar paylaşılmıştır. İki çocuk varken ev işlerinin nasıl yürütüldüğünü belirleyen ise çocuklar arasındaki yaş farkı olmuştur. Küçük çocuk doğduğunda büyük çocuk ilkökul çağlarındaysa, büyük çocuğun kendisini idare edebilmesinden hatta kardeşine bakım konusunda destek olmasından dolayı aileler zorlanmamış, ancak iki çocuk da 0-6 yaş dönemindeyse ev işleri özellikle yemek, bulaşık gibi günlük temel işler başlı başına bir sorun hâline gelmiştir. İki küçük çocuklu ailelerin aile ve ücretli gündelikçi-yardımcı desteğine daha çok başvurduğu görülmüştür.

Ailenin gelişim evrelerine göre ev işlerinin nasıl değiştiğine dair verilen bu ön bilgilerden sonra katılımcı çiftlerin hanelerinde tek tek ev işlerinin nasıl ve kim tarafından yapıldığına değinilecektir.

2.1. Kadınsı Kabul Edilen Ev İşleri

Bir evin düzenli şekilde işleyişini sağlayan, süreklilik arz eden, emek-yoğun ve zaman alıcı temel ev işlerinin tamamı kadınsı kabul edilen işlerdir. Bu işler yemek, bulaşık, temizlik, tuvalet, banyo, balkon yıkama, toz alma, çamaşır yıkama, dağınıklık toplama, ütü, cam-kapı-halı silme gibi detay temizlik olarak kabul edilen tüm ev işleri ve bunların ayrıntılandırılmasından oluşmaktadır. Kadınsı sayılan işlerden yemek yapma, bulaşık yıkama ve dağınıklık toplama her gün yapılması gereken işlerken; temizlik, toz alma, ütü, çamaşır, tuvalet, banyo, balkon yıkama gibi işler, titizlik ve ihtiyaç durumuna göre haftada bir iki kez yapılan işlerdir. Cam silme, kapı silme, buzdolabı temizleme gibi detay temizlik işleri rutin bir ev düzeninde yaklaşık olarak ayda bir kez yapılan işlerdir. Halı-koltuk silme de aylık temizlik rutininin içerisine girerken, halı yıkama yılda bir ya da iki kez yapılan bir işlemdir. Görüldüğü gibi kadınsı sayılan işler evin düzenini sağlamada kilit öneme sahiptir. Kadınların tam zamanlı ev hanımı olmadığı örneklem grubumuzda bu temel işlerin kimin tarafından yapılacağı önemli bir problem noktası olarak öne çıkmaktadır.

Şekil 1 Kadınsı Kabul Edilen Ev İşleri

2.1.1. Günlük Olarak Yapılması Gereken İşler

Yaşamsal faaliyetleri sağlıklı şekilde yürütebilmek için her gün yapılması gereken yemek en temel ve en zaman alıcı iş olarak öne çıkmaktadır. Et, tavuk, balık ürünlerinden, sebze, bakliyat yemeklerine kadar çok geniş bir bilgi ve teknik beceri isteyen yemek, aynı zamanda erkekler tarafından en kompleks ve zor iş olarak algılanmaktadır. Bu sebeple iki erkek katılımcı yemek konusunda becerikli olduklarını belirtirken istisnasız tüm ailelerde yemek yapmaktan öncelikli olarak kadınlar sorumlu olmaktadır. Evin tüm işlerine iştirak eden erkekler dahi yemeğin yanına salata hazırlamak gibi basit ve çabuk yapılan işleri üstlenen yardımcı eleman konumundadırlar.

Kendileri yarı zamanlı-eşleri tam zamanlı çalışan kadınlar yemek yapmak için vakti en müsait olanlardır. Eve eşlerinden daha erken saatlerde gelen bu kadınlar eşleri gelmeden önce yemekleri hazırlamaktadır. Karı-koca yarı zamanlı çalıştığında ev işlerinde daha eşitlikçi bir paylaşım olsa da yemek işini birinci derecede üstlenen kadınlardır. Yemek yapma konusunda en zor durumda olanlar ise karı-koca tam gün çalışan çiftlerdir. Çoğunlukla çocuklarının 21:00-21:30 civarı uyduğunu söyleyen bu

çiftler eve saat 18:30-19:00 civarında geldikleri için çocuklarıyla geçirebilecekleri 2-3 saatlik zaman dilimini “çok kıymetli” olarak nitelemektedirler. Bu kritik saatlerin iki saatini yemek hazırlama ve bulaşık yıkamaya ayırmak istemeyen bu çiftler yemek yapma saatlerini azaltacak çözüm yollarına başvurumaktadırlar. Aile büyükleri aynı şehirde yaşayanlar yemek takviyesini geniş aile desteğiyle sağlamaktadırlar. Örneğin bir katılımcı kadın, evlendiği günden itibaren hafta içi her gün işten dönerken annesinin hazırladığı yemeği eve getirdiğini söylemiştir. Kayınvalidesiyle aynı bahçe içerisindeki evlerde oturan bir kadın katılımcı zorda kaldıkları durumlarda kayınvalidesinde yemek yediklerini veya onlardan yemek istediklerini ifade etmiştir. Tam zamanlı çalışan bir diğer çift içinse önemli olan çocuklarının karnının doymasıdır. Çocukları okul servisinden babaanne-dede aldığı için çocuklar orada yemek yemekte ve katılımcı çift sadece kendileri için hazırladıkları akşam yemeğini aperatif ürünlerle geçiştirmektedirler.

Sadece tam zamanlı çalışan çiftlerin değil diğer ailelerin de hafta içi günlerde yemekle harcanan saatleri asgariye indirmeye çalıştıkları görülmektedir. Dışarıdan yemek siparişi verme veya dışarıda yemek yeme, hafta içi pratik yemekler hazırlama, iki gün yenebilecek bakliyat türü yemekler yapma, akşam yemeği yerine bazı günler kahvaltı hazırlama, haftanın belirli günlerinde yemeği aile büyüklerinde yeme, evler yakınsa yemek olmadığında onlardan takviye sağlama gibi yollar izlenmektedir. İki karı-koca tam zamanlı çalışan çiftin ise ev işlerini yapmaya gelen düzenli yardımcıları vardır. Bir çift haftada üç gün, diğeri hafta içi beş gün yardımcı almaktadır ve bu ev personelinin iş kapsamına yemek de girmektedir.

Akşam yemeği için ne yapılacağına kararını vermek ve bunu uygulamaya dökmek bir kadın görevi olarak öne çıkmaktadır. Erkekler ise yemek konusunda yardımcı personel konumundadırlar. Ana yemeği kadınlar üstlenirken bazı erkekler salata, meze, menemen, tost, kahvaltı gibi yardımcı veya basit sayılan yemekleri hazırlamaktadırlar. Bu hazırlıkları da çoğunlukla eşlerinin talepleri doğrultusunda yapmaktadırlar. Yine yemek yapmaktan hoşlanan bazı erkek katılımcılar balık, mangal, pizza veya yapmaktan zevk aldıkları bir yemeği özellikle hafta sonlarında hobi olarak yapmaktadırlar. Ancak dikkat çekici şekilde katılımcılar tarafından balık, köfte, mangal gibi et türevi az malzemeli, basit ve katılımcıların tabirleriyle kaba ve “elleri kokutan” yemekler cinsiyetlendirilerek erkek yemeği olarak tanımlanmaktadır. Bilinçli veya bilinçsiz şekilde kadınlar bu yemekleri erkeklere bırakmakta ve erkekler de bu faaliyetleri bir kadın işi

değil erkek işi olarak görmektedirler. Erkekler yemeğin sorumluluğunu birinci dereceden üstlenmemektedir. Sadece eşlerinin hastalanması veya zorunluluk durumunda ellerinden geliyorsa çorba gibi basit yemekler yapmakta, herhangi bir becerileri yoksa dışarıdan yemek söylemektedirler. Tek bir erkek katılımcı kendisinin işsiz olduğu, eşinin ise çalıştığı periyotta, yemek yapma becerisi de olduğu için yemek hazırlama sorumluluğunu üzerine almıştır.

Geleneksel ailelerde akşam yemeğinden sonra çay faslına geçilmesi alışkanlığı karı-koca çalışan ve ilgilenmeleri gereken küçük çocuğa sahip olan örneklem grubunda oldukça zayıflamış görünmektedir. Yemekten sonra çay veya kahve içmek bir keyif işi olarak görülmekte ve çiftler ikinci vardiya koşturmacasında buna pek vakitlerinin olmadığını söylemektedirler. Cinsiyet fark etmeksizin sadece çay veya kahveyi vazgeçilmez olarak gören katılımcılar kendilerine ve istiyorsa eşlerine bu içecekleri hazırlamaktadır. Bir erkek katılımcı ise kendisine dokunduğu hâlde eşi sevdiği için kahve hazırladığını belirtmiştir. Ancak çay ve kahvenin aksine beraber meyve yemek aile mutluluğu ile özdeşleştirilen önemli bir ritüel olarak öne çıkmaktadır. Özellikle erkek katılımcıların çocuklarına ve eşlerine meyve getirmekten hatta meyveleri soyup önlerine koymaktan büyük keyif aldığı görülmektedir. Neredeyse hiçbir ev işi yapmayan erkekler dahi bunu aile olmanın bir parçası olarak algılamakta ve meyve ikramı vazifesini üzerlerine almaktadırlar. Bunun sebeplerinden birisi de, leğene meyve koyup getirdiğini söyleyen bir erkek katılımcının belirttiği gibi, meyve hazırlamanın son derece pratik ve kolay bir iş olmasıdır.

Orta sınıf aile yaşantısında kadınlardan sadece günlük besin ihtiyaçlarını karşılayacak yemekleri yapmayı bilmeleri değil aynı zamanda misafir geldiğinde pasta-kurabiye-börek tarzı hamur işlerini yapma becerisine sahip olmaları da beklenmektedir. Bu sebeple hamur işi tabir edilen ürünler örneklem grubu içerisinde hem erkekler hem de kadınlar açısından mutlak bir kadın işi olarak değerlendirilmektedir. Aktif olarak ev işlerine katılan erkekler dahi elini “hamura bulaştırmamaktadır.”

Günlük yemek ve misafire hazırlanan ikramlardan başka yazın son, sonbaharın ilk dönemlerinde mevsim meyve ve sebzelerinden kışa hazırlık yapılmaktadır. Türk kadınlarının hem tasarruf etmeyi, hem de kışın da ev yapımı, doğal, sağlıklı yiyecekler tüketmeyi sağlayan salça, domates, fasulye konservesi, turşu yapma, ev tarhanası

hazırlama gibi kadim uğraşları örnekleme grubumuzda son derece zayıflamış görünmektedir. Emek yoğun bu faaliyetlerin gerektirdiği zamana sahip olamama, bu işlerin etkin olarak yapılmamasının temel gerekçesi olarak görülmektedir. Yazın iki ay tatilleri olan öğretmen kadınların kışa hazırlık faaliyetlerini sürdürdüğü dikkat çekmektedir. Diğer katılımcıların tamamına yakın kısmı kışlık gıda desteğini annelerinden sağlamaktadır. Aile büyüklerinden yeterli desteği alamayanlar ise konserve ve salçaları hazır market ürünleri olarak tüketmektedir. Tam zamanlı çalışan kadınlardan kış hazırlığı yapanlar ise bu hazırlık sürecini ya annelerinin-kayınvalidelerinin ya da eşlerinin desteği ile yapmaktadır. Karı-koca birlikte kış hazırlığı yapan çiftlerde kadınların yine işlerin tüm temel aşamalarını üstlendiği, kocalarından ise kaba veya güç olarak tabir edilen işlerde yardım aldıkları görülmektedir. Örneğin bir domates konservesi yapımında kadınlar domates miktarı, domatesin kabuklarının hızlı soyulması için yapılacak işlemler, kabuk soyma, doğrama, pişirme, tadını, tuzunu, içerisine konacak malzemeleri ilave etme gibi tüm detay işleri yaparken erkekler eşlerinin talimatıyla domates soyma ve doğramaya eşlik etmekte ve “güçlü kaslarıyla” konserveleri sıkı şekilde kapatmaktadırlar. Kış hazırlığı yapan ailelerde erkeklerin farklı derecelerde de olsa yardımcı oldukları görülmektedir.

Gündelik olarak sofrayı kurma genellikle yemeği yapanın dolayısıyla kadınların görevidir. Erkekler sofrayı hazırlamaya nadiren yardım ederken sofrayı toplama işine daha aktif katılmaktadırlar. Ev işine katılma düzeyi asgari sınırlarda olan erkeklerin dahi sık olmamakla birlikte sofrayı toplamaya yardım ettiği görülmektedir. Sofra toplamaya hiç yardımcı olmadığını söyleyen sadece bir erkek katılımcı bulunmaktadır.

Temel ev işlerini eşite yakın şekilde paylaşan çiftlerde, erkekler bu günlük rutin işe aktif şekilde katılmaktadır. Bu ailelerden bazılarında eşlerden biri bulaşıkları makineye dizerken diğeri temiz kapları yerine yerleştirmektedir; bazılarında bu iş müsaitlik durumuna göre dönüşümlü yapılmakta; kimilerinde ise kadın yemeği yaptığı için erkek, mutfağı toplamayı üstlenerek eşinin çocuğuyla vakit geçirmesine imkân sağlamaktadırlar. Ev işleri konusuna daha geleneksel yaklaşan ve eve ait işlere katılım düzeyi düşük olan erkekler bulaşığı makineye dizme ve yerleştirme işini eşleri talep ettiğinde veya zorunlu durumlarda, bir erkek katılımcının deyimiyle “ bir tane bile temiz bardak kalmadığında” üstlenmektedirler. Bu tip ailelerde erkekler çocuklarıyla ilgilenirken mutfağı toplama işini kadınlar yapmaktadır. Düzenli personel çalıştıran iki

aile akşam yemeğini yiyip sofrayı topladıktan sonra bulaşıklara dokunmadıklarını ve bu işi sabahleyin yardımcının yaptığıını belirtmişlerdir.

Evin detay işlerini genellikle kadınların üstlenmesi gerçeği bu konuda da kendini göstermektedir. Erkekler sofrayı toplayıp bulaşıkları makineye dizeseler de masayı, mutfak tezgâhını, ocağı silme gibi işleri mutfağı toplamının bir parçası olarak algılamamaktadırlar. Sadece ev işlerine en çok katılan veya titiz olan erkeklerin bu işleri yaptığıı görülmektedir. Diğer erkekler bu tarz işlerin varlığından bile habersiz görünmektedirler. Bu sebeple ocak, tezgâh, masa silme işleri, ev işlerine katılım düzeyi yüksek erkekler dışında kadınların görevidir. Ancak kadınların bir kısmı, bu işleri yapan-yapmaya çalışan kocalarının ardından ocağı veya tezgâhı tekrar temizlediklerini söylemişlerdir.

Katılımcılar sıklıkla kadınların detay, erkeklerin kaba işler yaptıklarını ve kadınların temizlik konusunda daha titiz ve detaycı olduklarını ifade etmişlerdir. Örneğin gözle görünür olmadıktan sonra yerlerin pis olması veya etrafta toz olması çoğu erkeği rahatsız etmemekte, hatta bu katılımcılar evin temiz olduğunu iddia edebilmektedirler. Erkekler ancak gözle görünür oranda bir pislik veya dağınıklık durumunda rahatsız olmaktadır. Çocuktan sonra özellikle oyuncaklar nedeniyle evin devamlı olarak dağılması, kanepelerde, adım atılacak tüm alanlarda oyuncak veya başka bir eşya olması erkekleri de huzursuz etmektedir. Bu sebeple tüm ev işi kalemleri içerisinde erkeklerin en çok katıldığı işin dağınıklık toplama olduğunu söyleyebiliriz. Hiçbir ev işi yapmayan erkekler bile dağınıklık azamî sınırlara ulaştığında kendi tabirleriyle “hareket edecek alanları kalmadığında” dağınıklık toplamaktadırlar. Oturduğu alanın ferah olması konusunda daha titiz olan erkekler diğer ev işlerini kendilerine görev edinmedilerse bile rahatsızlık hissi sebebiyle dağınıklık ve oyuncak toplama işine son derece aktif katılmaktadırlar. Kadınlar sıklıkla eşlerinin dağınıklıktan hoşlanmadığını, bu sebeple yoğun şekilde bu işe ortak olduğunu söylemişlerdir. Ancak dağınıklığın nihai noktaya eriştiği anda devreye giren erkeklerin bulunduğu ailelerde kadınlar, dağınıklığı vücuda getirenlerin sadece çocukları değil kocaları da olduğunu dile getirmişlerdir. Koltuk arasına sıkıştırılan, kirli sepetine basket atılarak yerlere saçılan çoraplar vs. kadınlarda şikâyet konusu olabilmektedir. Bu sebeple bazı kadınlar için dağınıklık toplamaktan çok dağınıklığın müsebbibi olan kocalarını “eğitmek” daha önemli olmaktadır. Bu kadınlar

kocalarını evi dağıtmayacak, kendi eşyalarını toplayacak hâle getirmeyi büyük bir başarı olarak kabul etmektedirler.

2.1.2. Haftalık Olarak Yapılması Gereken İşler

2.1.2.1. Genel Temizlik

Bazı temel ev işlerinin haftada bir veya iki defa yapılması yeterlidir. Ailenin temiz bir evde yaşaması için asgari olarak haftada en az bir kez temizlik yapılması gerekir. Bebekli ve küçük çocuklu evde yerlerin süpürülüp silinmesi, hem hijyenik nedenlerden hem de çocuğun sürekli kirlenmesinden dolayı çok daha sık olabilmektedir. Bilinen en temel genel temizlik işleri yerlerin süpürülmesi, silinmesi, mobilyaların tozunun alınması ve tuvalet-banyo temizliğidir.

Evde eşinden daha fazla zaman geçiren kadınlar, temizliğin hafta sonu aileye ayrılacak zamandan çalmaması için hafta içi genel temizliği tek başlarına yapmaktadır. Diğer ailelerde veya haftada en az iki gün temizlik yapılan evlerde hafta sonu yapılan temizliği kimin yaptığı farklılık göstermektedir. Çocuklar iletişim kurulabilecek oyun dönemindeyse çiftler birlikte temizlik yapabilmekte, değilse ev işlerinde eşitlik düzeyi düşük olan çiftlerde erkekler çocuklarını alarak parka veya dışarıda oyun alanı olan bir mekâna götürürken kadınlar da temizlik yapmaktadır. Ev işlerine daha aktif katılan erkekleri içeren ailelerde temizlik ortak yapılan bir faaliyet olmaktadır. Ev süpürmenin temizlik faaliyetleri içerisinde kol gücü gerektirmesi sebebiyle katılımcılar tarafından erkeksi olarak kabul edildiği görülmüştür. Bu sebeple eşlerin birlikte temizlik yaptığı ailelerde süpürme erkeğin üstlendiği bir faaliyet olmaktadır. Hatta bu erkeksi algısı sebebiyle süpürme, ev işlerine az katılan erkeklerin bazılarının da sorumluluk kapsamına girmektedir. Evde yardımcı çalıştıran ailelerde ev süpürme işi yardımcı kadına aittir. Çalışanın olmadığı günlerde ev kirlendiyse çiftler evi birlikte temizlemektedir.

Süpürmeye nazaran yerleri silme erkeklerin daha az katıldığı bir evsel faaliyettir. Birlikte temizlik yapan çiftlerde genelde erkekler yerleri süpürürken kadınlar silmektedir. Ev işlerini birlikte yapan çiftlerden bir kısmı ise süpürme-silme ayrımı olmaksızın bu işleri yapmaktadır. Devamlı yardımcısı olan ailelerde silme işi yardımcının işiyken belirli periyotlarla gündelikçi tutan ailelerde gündelikçinin geldiği haftalarda gündelikçinin, gelmediği haftalarda ise ev ahalisinin görevi olmaktadır. Ev silme kadın öncelikli bir iş niteliği taşımaktadır.

Toz alma işi, yerleri süpürme ve silme kadar öncelikli görülmeyen bir iştir. Bu sebeple bazı aileler haftalık temizlik sırasında toz almadıklarını belirtmişlerdir. Süpürme ve silme haftalık temizlikte ihmal edilecek işler olarak görülmemesine rağmen örneğin iki haftada bir gündelikçi alanlar, evin tozunu alma işini gündelikçiye bırakabilmektedirler. Toz alma işlemi net olarak kadın işi olarak görülmektedir. Eve biriken toz afakî boyutlara ulaşmadığı sürece erkekleri rahatsız etmemektedir. Evdeki toz oranıyla ilgilenmeyen erkeklerin kişisel eşyalarının, değer verdikleri şeylerin ve erkeksi olarak nitelenen teknolojik aletlerin tozlanmamasına özel ihtimam göstermeleri ise dikkat çekicidir. Örneğin bazı erkekler dijital cihazların tozunu kendilerinin aldığını söylerken bazıları ise kitapları ve çalışma masası gibi kişisel alanlarına eşlerinin müdahale etmesine düzenlerinin bozulacağı endişesiyle müsaade etmemektedirler.

Erkeklerin katılımının en az olduğu işlerden birisi ise tuvalet-banyo temizliğidir. Muhtemelen lavabo, küvet-duşakabin temizleme, ayna-dolap silme, klozet, alaturka tuvalet yıkama gibi detay barındıran birçok işlem içermesinden dolayı bu iş kadın işi olarak öne çıkmaktadır. Erkekler tikslenme gibi duygusal etmenlerden çok bu işi yapmamalarını, tuvalet-banyonun dezenfekte etmesi zor ve beceri isteyen bir alan olması gerekçesine bağlamaktadırlar. Örneğin son derece eşitlikçi çizgide olan çiftlerden birisi, en başlarda dönüşümlü olarak eşlerden ikisinin de tuvalet-banyoyu temizlediğini ancak kadın katılımcının daha iyi temizlemesinden dolayı bu işin ona kaldığını belirtmektedir. Evlerde hem alaturka tuvaletin hem de banyonun içerisinde yer alan klozetin olması bu alanların temizlik paylaşımını da etkilemiştir. Örneğin bazı kadın katılımcılar temizlemesi daha kolay olan ve daha kaba bir iş olarak nitelendikleri alaturka tuvaleti eşlerinin, daha zor ve ayrıntılı lavabo ve klozet, küvet gibi banyo ve içerisindeki unsurları kendilerinin temizlediğini ifade etmişlerdir. Ailelerin bir kısmında da tuvalet-banyo temizleme işi beceri unsuruna göre değil kullanım esasına göre paylaşılmıştır. Alaturka tuvalet kullanan eş bu alanı, klozet kullanan eş banyoyu temizlemiştir. Bir istisna olarak ev işlerinin kadının görevi olduğu şeklinde katı bir tutuma sahip olan bir erkek katılımcı titizliği sebebiyle tuvalet ve banyoyu eşinden daha iyi temizlediğini düşündüğü için zaman zaman bu işe ortak olmaktadır. Tuvalet, banyo temizleme, evlerinde sürekli yardımcı bulunduranlarda yardımcının temel görevlerinden biriyken belirli aralıklarla gündelikçi alanlar gündelikçinin geldiği hafta bu işleri onlara devretmekte, diğer zamanlar kendileri yapmaktadırlar.

2.1.2.2. Çamaşır ve Giysilerle İlgili İşler

Şüphesiz ev işlerinde en hayati rolü olan teknolojik alet çamaşır makinesidir. Çamaşır makinesinin icadından önce son derece emek yoğun bir iş olan çamaşır yıkama, teknolojinin ev işlerini kolaylaştırmada kullanılmasıyla fiziksel emek açısından kolay bir işe dönüşmüştür. Ancak kişilerin sahip olduğu kıyafetlerin fazlaşması, giysilerin sık değiştirilmesi ve çamaşırın yapıldığı materyal, renk ve özelliklerine göre ayrı deterjanlar ve farklı programlarda yıkanmayı gerektirmesi gibi nedenlerle çamaşır yıkama hâlâ uzun zaman alan bir uğraş olmaya devam etmektedir. Meşakkatli ancak kaba bir işlem olan elde çamaşır yıkama, çamaşır makinesinin kullanımıyla kolay ancak ayrıntılı bir işe dönüşmüştür. Makinelerin bir çocuğun dahi kullanabileceği şekilde tasarlanmış olmalarına ve ev işlerinin erkek tarafından da yapılmasını sağlayarak çamaşır yıkama işinde cinsiyet ayrımını kaldırma gizil işlevini taşımasına rağmen çamaşır yıkama, bir kadın işi olmaya devam etmektedir. Erkeklerin özellikle çamaşırını gruplarına göre ayırıştırma işini kompleks bulması ve kıyafetlerin renklerini karıştırabilmeleri, çamaşırını sınıflandırıp yıkama işinin kadınlar tarafından yapılmasına yol açmıştır. Çamaşırını asma ve toplama ise genellikle erkeklerin iş kapsamındadır. Zira burada dinî normlar devreye girmekte, mahremiyet anlayışı gereği çoğu erkek eşlerinin herkesin görebileceği balkonlarda çamaşır asmasını doğru bulmamaktadır.

Çamaşır yıkama, asma, toplama işlerinin hiçbirisine katılmayan erkeklerin sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Bu erkeklerin ikisi çamaşırını kimin yıkadığı sorusunu yanıtlarken ‘makine yıkıyor’ klişesine sığınarak kadınların bu işte harcadığı emeği yok saymaktadırlar. Birkaç aile ise çamaşırını asma-toplama işinden kurtulmak ve zaman tasarrufu sağlamak için çamaşır kurutma makinesi kullanmaktadır. Kurutma makinesi kullanılan evlerde biri hariç çiftler karı-koca tam zamanlı çalışmaktadır.

Yıkanan kıyafetler toplandıktan sonra bu kıyafetlerden ütülenecekleri ayırarak, diğerlerini sınıflandırarak katlamak ve giysi dolaplarında ilgili bölüme yerleştirmek gerekmektedir. Oldukça detaylı olan bu iş de kadınların sorumluluğundadır. Ancak eşitlikçi paylaşıma yakın dört ailede çamaşırını katlama ve yerine yerleştirme işi ortak yapılmaktadır. Görev paylaşımında eşitlikçi çizgideki üç ailede ise erkekler kendilerine ait eşyaları katlayarak yerine yerleştirmekte, kadın ve çocuk kıyafetleriyle ilgili kısım ise eşlerine kalmaktadır. Bazı ailelerde kadınlar çamaşırın katlama aşamasından sonra

eşlerinin kendi eşyalarını yerine yerleştirmesini isteyerek iş yüklerini azaltmaya çalışmaktadırlar. Ailelerin ağırlıklı kısmında ise hem kıyafetleri katlamak hem giysi dolabına koymak kadınların görevidir. Düzenli yardımcı çalıştıranlarda bu görev çalışanındır, ancak gündelikçi çalıştıranlarda aynı durum söz konusu değildir. Bu ailelerde oyalayıcı sayılan ayrıntı işlerin tamamı evin hanımına aittir.

Ütü ise hem kadınların hem de erkeklerin yapmaktan pek hoşlanmadığı bir iş olarak öne çıkmaktadır. Teknolojik bir alet olmasına rağmen ütü emek-yoğun ve zaman alıcı bir faaliyettir. Hem kadın hem de erkeğin ev dışında bir işte çalışması nedeniyle özenli olmaları gerektiği için ütü isteyen kıyafetleri oldukça fazladır. Ancak evin öne çıkan yemek, bulaşık, temizlik gibi işlerinin yanında ütülenecek kıyafetler aciliyet kesbetmedikçe biriktirilerek ütü işi ötelenebilmektedir. Katılımcılar sıklıkla ütü yapacak vakit sıkıntısı çektikleri için “dağ gibi” biriken kıyafetler arasından o gün giyecekleri kıyafetleri ütilediklerini belirtmişlerdir. Sadece bütün işlerinde çok titiz olduğunu ifade eden bir kadın katılımcı evinde asla ütülenecek kıyafet birikmediğini söylemiştir. Çoğunlukla kadınlar hem zaman bulamadıkları hem de sevmedikleri için ütü işinde eşleriyle paylaşım yapmaya daha açık görünmekte ve işlerini azaltacak yollara başvurmaktadırlar. Örneğin birçok ailede kadınlar kendilerinin ve çocuklarının kıyafetlerini ütüleyip eşlerininkini ütülemediktedirler. Böylece ailelerin önemli bir kısmında erkekler kendi ütülerini yapmaktadır. Ütü yapmaya asla yanaşmayan ve bu işi eşlerinden bekleyen erkekler ise sıklıkla giyecek hiçbir kıyafet bulamadıklarında mecburen ütü yaptıklarını dile getirmişlerdir. Az sayıdaki bazı ailelerde erkek “beceremediği” veya çok yoğun çalıştığı için ütü işini kadınlar üstlenmektedir. Katılımcı kadınların bir kısmı çocuktan önce bu işin kendileri tarafından yapıldığını ancak çocuktan dolayı artık zaman kısıtlılığının yoğunlaştığını ve işleri yetiştiremediklerini belirtmişlerdir. Hem kadının hem erkeğin ütü yapmak istemediği bir ailede ise kıyafetler ütücü olarak tabir edilen ücretli hizmet kuruluşlarına gönderilmektedir. Bunun dışında ütü işini azaltmak için geliştirilen stratejilerden biri de katılımcıların ütü istemeyen kumaşlardan üretilen kıyafetler almaya yönelmeleridir. Evinde yardımcı çalıştıran iki ailede ve haftada bir gündelikçi alan çiftlerde bu işi yardımcı personelin üstlenmesi sebebiyle “ütüyü kim yapacak?” krizi yaşanmamaktadır.

2.1.3. Aylık Yapılması Gereken İşler

Evin günlük ve haftalık işlerinin yanı sıra, sıklığı kişilerin ihtiyaç ve titizlik anlayışlarına göre değişen, fiziksel güç isteyen cam silme, kapı silme gibi işler bulunmaktadır. Kesin bir ölçütü olmamakla birlikte bir evin temiz kalabilmesi için bu işlerin ayda en az bir kez yapılması gerekmektedir. Ancak katılımcı ailelerde özellikle bebeğin doğumundan itibaren bu işlerin askıya alındığı ve bazı ailelerde yılda bir iki kez yapılan bir işe dönüştüğü görülmektedir. Cam ve kapının kirli olması erkeklerin dikkatini çekmeyen, göz önünde olmayan ayrıntılı temizlik unsurlarıdır. Dikkat çekici bir şekilde çalışan ve çocuklu örneklem grubumuzdaki kadınların bu işlere bakış açısı erkeklerinkine yaklaşmıştır. Sadece çok titiz olduğunu belirten katılımcılar için bu detay işler elzem görünmektedir. Örneğin her hafta camı silen-sildiren bir kadın katılımcı vardır. Kaba iş olarak tabir edilen bu işler aynı zamanda gündelikçiye en rahat devredilen işlerdir. Hatta sadece cam, kapı ve halı sildirme gibi işleri yaptırmak için gündelikçi çağırınlar olmaktadır.

Bu işleri tek tek ele almamız gerekirse 12 ailenin cam, kapı, halı silme gibi fiziksel güç gerektiren kaba işleri yardımcı veya gündelikçilere yaptırdıkları görülmektedir. Çoğunlukla yarı zamanlı çalışan kadınlar gündelikçi almamakta, bu işleri kendileri veya eşlerinin desteğiyle yapmaktadırlar. Dikkat çekici şekilde erkeklerin en fazla yaptığı “kadınısı” iş cam silmedir. Hatta bu işi kadınlardan daha yüksek oranlarda yaptıkları söylenebilir. Hiçbir ev işi yapmayan erkekler bile cam silmektedir. Katılımcıların ifadelerinden bunun birkaç sebebi olduğu anlaşılmaktadır. Birincisi bu işin fiziksel güç gerektirdiği için erkeklere uygun olduğu düşünülmektedir. İkincisi özellikle üst katlarda oturan ailelerde tehlikeli olacağı gerekçesiyle erkekler eşlerini koruma duygusu sebebiyle bu işi yapmaktadırlar. Üçüncü olarak dindar-muhafazakâr eğilimli erkeklerin, dışarıdan görünür olması sebebiyle cam silmeyi mahremiyet açısından eşlerine uygun görmedikleri ve eşlerinin kamuya açık alanda cam silerken dışarıdan görünmelerini istemedikleri anlaşılmaktadır. Bir diğer dikkat çekici husus, dindar-muhafazakâr kimliği ağır basan erkeklerin cam silmeye yüklediği dini misyon hiçbir ev işine dahil olmasalar bile cam silmeye gönüllü olmalarına yol açarken, geleneksellikleri dindarlıklarının önüne geçen erkeklerin ise tüm ev işlerini yapıyor olsalar bile dışarıdan görünerek “erkeklik” imajlarını zedelemek istemedikleri için cam silme işinden özellikle kaçınmalarıdır.

Fiziksel güç istese de bir içeri işi olan kapı silme, erkeklerin daha az katıldığı bir iş olmaktadır. Kapı silen bir erkek katılımcı vardır. Diğer ailelerde kapılar ya gündelikçi ya da evin hanımı tarafından silinmektedir. Bir katılımcı aldıkları buharlı makine sayesinde kapı ve cam temizliğinin kolay bir hale geldiğini belirtmiştir.

Halı ve koltuk silme ise cam ve kapı silmenin aksine katılımcıların düzenli olarak yaptıkları işler kapsamında değildir. Bu eşyaların üzerine leke bırakacak bir şey döküldüğünde anlık işlemler yapılmaktadır. Sadece düzenli gündelikçi ve yardımcı alanlar için bu işler sistematik şekilde yapılmaktadır. Evde halı silmek fiziksel efor istediğinden, gerektiğinde erkekler bu işi üstlenmekte bir sakınca görmemektedirler. Halı silme yerine katılımcılar yılda bir kere ücretli halı yıkama hizmeti almanın yeterli olduğunu düşünmektedirler.

İçerisine yiyeceklerin dökülmesi veya sebze, meyvelerin kir bırakması gibi nedenlerle buzdolaplarının belirli periyotlarla temizlenmesi gerekmektedir. Bazı aileler günlük mutfak temizliğinde buzdolabında kirli gördükleri yerleri de temizleyerek detaylı temizlik işini aşgariye indirirken, bazı aileler buzdolabının içini nadiren temizlemektedir. Ailelerin bazıları için buzdolabını detaylı temizleme sıklığı ayda bir, bazıları için birkaç ayda bir, bir kısım aileler içinse yılda bir-iki defa olmaktadır.

Ayrıntılı kabul edilen bütün işlerde olduğu gibi buzdolabı silme-temizleme bir kadın işi olarak öne çıkmaktadır. Daimi yardımcı çalıştıran ve sık aralıklarla gündelikçi tutan ailelerde buzdolabı temizleme-düzenleme ücretli personelin görevi olmaktadır. Diğer ailelerde ise erkeklerin bu işe katkısı yok denecek düzeydedir. Sadece iki çift bu işi beraber yaptıklarını söylemiş, bazı ailelerde ise erkekler çürümüş sebze-meyveleri döktüklerini, pazardan aldıkları sebze meyve ve diğer gıda maddelerini buzdolabına yerleştirdiklerini veya dağınıklık gördüklerinde buzdolabını zaman zaman düzenlediklerini söylemişlerdir.

2.1.4. İhtiyaca Göre Yapılan İşler

Balkon yıkama sıklığı evin balkon veya balkonlarının kullanım sıklığı ve mevsime göre değişmektedir. Bazı evlerde etrafı camla kaplı geniş balkonlar evin bir odası gibidir. Bu evlerde temizlik yapıldığı sırada balkon da ya silinmekte ya yıkanmaktadır. Bazı evlerdeki balkonlar küçük olduğu için ailecek oturmaya müsait değildir. Bu balkonların bazıları kullanılmayan eşyaların depolanması işlevi görür ve çok

nadir temizlenir. Geniş balkonu olan evlerin bazılarında ise balkon veya teras sadece havaların ısındığı bahar ve yaz mevsimlerinde aktif olarak kullanılır. Dolayısıyla bu evlerde balkon veya teras kışın çok nadir, yazın ise çok sık temizlenmektedir.

Devamlı yardımcısı olan veya gündelikçiyi haftalık olarak alan ailelerde balkon yıkama işi yardımcı personelin olmaktadır. Balkon yıkamanın cam silmekten de daha keskin bir şekilde dışarı işi olduğu düşünülmektedir. Bu işin dışarı işi olarak algılanması ve cam silmedekine benzer şekilde mahremiyeti koruma nedeniyle balkon-teras temizliği erkeklerin en fazla katıldığı sorumluluklardan birisi olmaktadır. Hatta bu işi kadınlardan daha fazla yapmaktadırlar. Cam silmeyle aynı gerekçelerden dolayı dindar erkekler mahremiyeti öne sürerek bu işi doğrudan üstlenmekte, bu konuda geleneksel düşünen erkekler ise dışarıdan görünme endişesiyle yapmaktan kaçınmaktadırlar. Katılımcıların geneline baktığımızda ise balkon-teras temizliğinin kadınsı gibi algılanmasına rağmen bir erkek faaliyeti olarak öne çıktığı görülmektedir.

“Hünerli eller”in en önemli dışavurumlarından birisi sayılan ve bir zamanlar kadınlıkla neredeyse özdeş görülen biçki-dikiş işleri çalışan kadınların gündeminde neredeyse hiç yer almamaktadır. Hazır giyime ulaşmanın masraflı olduğu yıllarda “her genç kızın rüyası olan dikiş makinesi” hiçbir evde bulunmamaktadır. Katılımcı ailelerin kıyafetleri hazır aldıkları ve daraltma, paça kısaltma gibi basit işlemleri terzilerde yaptırdıkları görülmektedir. İğne iplikle yapılacak düğme dikme gibi basit işler genellikle kadınlar tarafından yapılmaktadır. Ancak dikkat çekici şekilde bazı kadınlar düğme dikme gibi en basit el becerisi gerektiren işleri dahi bilmediklerini, bu konuda ya annelerinden ya da dışarıdan ücretli yardım aldıklarını dile getirmişlerdir. Erkeklerin bu alana katkısı söz konusu olmamaktadır. Dikiş, kadınlar tarafından da yapılmayan bir kadınsı faaliyet alanına dönüşmüştür.

2.2. Erkeksi Kabul Edilen Ev İşleri

Toplumsal cinsiyet normlarına göre dışarıya ait olan evin ihtiyacını karşılama, resmi kurumlarda yapılacak işlemler, evsel alanda ise teknik beceri isteyen tamirat işleri ile fiziksel güç gerektiren boya-badana işleri, ağır eşyaları ve varsa sobaya odun kömür taşıma ve evin parasını yönetme gibi faaliyetler “erkek işi” olarak kurumlaşmıştır. Yine evin temizlik ve bakımının önceliklisi sorumlusu kadın olarak görülürken, dışarıyla bağlantının görünür hâli olan araçlar erkek sorumluluğunda olarak algılanmaktadır.

Geleneksel kalıplar özetle evin dışı ile bağlantılı işler ile evin içinde teknik beceri ve fiziksel güç gerektiren işleri erkeklere ait saymıştır. Ancak kadınların aktif şekilde kamusal alana katılması içeri-dışarı işler arasındaki keskin rol ayrımlarını ortadan kaldırmış, sınırlar aşınmaya başlamıştır. Kadınsı sayılan faaliyetlere artan oranda erkeğin katılmasına benzer şekilde, kadınların sorumluluk ağları evsel alandan dışarıya taşacak şekilde genişlemiştir. Kadınlar sadece ücretli bir işte çalışarak evin geçim ortağı olmakla kalmamış, dışarıda olma hâli onlara erkeklerle özdeşleştirilen sorumlulukları da yüklemiştir. Özellikle araç sahibi kadınlar çocuğu okula bırakma, alma, hastaneye götürme, evin alışverişini yapma gibi birçok dışarı işini üstlenmeye başlamışlardır. Bu başlık altında örneklem grubumuzun zihinsel kodlarında erkeksi olarak işaretlenen faaliyet alanlarında nasıl bir sorumluluk paylaşımı yaptıkları ele alınacaktır.

Şekil 2. Erkeksi Kabul Edilen Ev İşleri

2.2.1. Çöp Atma

Hem dışarı işi olarak algılanması hem de ağır taşıma olarak nitelendirilmesi sebebiyle çöpleri konteynere atma bir erkek işi olarak kabul edilmektedir. Örneklem grubumuza baktığımızda apartman görevlisinin bulunduğu altı ailede çöpü atma görevinin kapıcıya ait olduğu görülmektedir. Çöp atmak için vaktinin daha müsait olduğunu belirten iki kadın katılımcı ve çöp atma işini kim denk gelirse onun yaptığını söyleyen birkaç aile dışında çöpleri çöp kutusuna atma işinin net şekilde erkekler

tarafından üstlenildiği dikkat çekmektedir. Hatta bu iş bazı kadınların “asla yapmam” dediği işler kategorisine girmektedir. Bu durum, erkeklerin ev işi yapmaya gönüllü olmadığı ve sadece “erkeksi” sayılan işleri spontane şekilde üzerine alan ailelerde yaşanmaktadır. Kadınlar az sayıda görevi kendiliğinden üstlenen kocalarının en azından bu sabit görevleri yerine getirmesini istedikleri için bilinçli şekilde bu işleri yapmamaktadırlar.

2.2.2. Tamirat ve Boya İşleri

Erkeksi işler denilince ilk akla gelen işlerden birisi tamirat-tesisat işleridir. Evin farklı bölümleri ve eşyalarında meydana gelen ve elektrik, su gibi farklı tesisat bilgisi ile teknik beceriler gerektiren geniş kapsamlı bir iş yelpazesi olmasına rağmen bu işler bir bütün gibi algılanmaktadır. Geleneksel aile düzeninde ufak çaplı tamiratlar için eve usta-tamirci çağırılmayı “erkekliliği” zedeleyen bir hareket olarak niteleyen erkekler, son aşamaya kadar usta çağırılmak yerine bazen onarılabilecek eşyayı eskisinden daha kötü hale getirme pahasına profesyonel yardım almayı reddetmektedirler. Ancak görüşme yaptığımız çiftlerde tamir işinin erkek işi olarak kabul edilme olgusu devam etmesine rağmen erkeklerin önemli bir kısmının kendilerini bu işlerin sorumlusu olarak algılamadıkları görülmektedir. Tadilat, tamirat gereken durumlarda bazı erkekler hiç düzeltmeye bile teşebbüs etmeden işi, ehline bırakmayı tercih etmektedirler. Teknik meslekleri olan mühendislerin elektronik ve teknik arızalarda tamir işine giriştikleri ve yapamadıkları durumda tamirci çağırıldıkları görülmektedir. Sözel alanlarda meslekler icra eden erkeklerin bir kısmı tamirat işlerini öğrenmek için çabaladıklarını, belli bir yol kat ettiklerini ancak çoğu durumda ustaya başvurduklarını ifade etmişlerdir. Bir kadın katılımcı tamirat işlerini çok sevdiğini ve elinden geldiği için bu işleri kendisinin yaptığını belirtmiştir. Özetlemek gerekirse tamirat işlerinin net şekilde erkek işi olmaya devam ettiği ancak erkeklerin uzman olmadıkları bu alanlarda usta çağırılmaya daha çok meyilli oldukları söylenebilir. Kadınlıkla özdeşleştirilen dikişi artık kadınların bilmemesi-öğrenmemesi gibi erkeklerin “doğuştan” sahip olması beklenen tamirat becerilerinin oldukça zayıf olduğu ifade edilebilir.

Her erkeğin elinden gelmesi beklenen bir iş de boyama işidir. Ancak evin tamamının boyanması gibi büyük çaplı işlerde daha profesyonel ve detaylı çalışan, yerlere boyaların bulaşmasını önleyici tedbirleri alan ustaların çağırılması normal kabul

edilmektedir. Örnekleme grubumuzda on erkek katılımcı boya işinin ellerinden hiç gelmediğini ve doğrudan usta çağırdıklarını söylemiştir. Yaklaşık aynı sayıda erkek katılımcı ufak ve basit rötuşları kendilerinin, büyük işleri ustanın yaptığını ifade etmişlerdir. Diğer katılımcılar ise boya işlerini usta çağırmak gerekmeyecek şekilde iyi yaptıklarını belirtmişlerdir. Bir çift ise evin boyasını karı-koca birlikte yaptıklarını söylemiştir.

2.2.3. Arabayla İlgili İşler

Evin bakım ve temizliğinin öncelikli olarak kadınların sorumluluğunda olmasına benzer şekilde mekanik-erkeksi olarak kabul edilen araçların birincil sorumlusu da erkekler olmaktadır. Bu, o kadar kanıksanmış bir olgudur ki bireysel olarak araç sahibi olan kadınların dahi araçlarıyla ilgili bakım-muayene gibi tüm işlemlerini kocaları yapmaktadır. Hatta bir kadın katılımcı bireysel aracının benzinini bile eşinin doldurduğunu söylemiştir. Araçların teknik arıza, muayene gibi işlemlerinin erkekler tarafından yapılmasının tek sebebi kadınların bu işlerden uzak kalmak istemesi değildir. Erkeklerin, eşlerinin sanayi, araç muayene istasyonları gibi erkek yoğun alanlara girmelerini tasvip etmemeleri de bu sonucun ortaya çıkmasında etkilidir. Sadece iki kadın katılımcı eşlerine göre esnek çalışma saatlerine ve izin alma kolaylığına sahip olmalarından ötürü arabanın teknik işlerini kendilerinin yaptığını belirtmiştir. Bu katılımcılar dışında tek aracı ortak kullanan veya iki araç sahibi olan ailelerde de arabayla ilgili işlemler erkeklerin sorumluluk alanına girmektedir. Kadınların genel tutumları bir kadın katılımcının söylediği “ben sadece arabayı sürerim, gerisine karışmam” cümlesiyle özetlenebilir.

2.2.4. Para İdaresi ve Resmi İşler

Çiftlerin önemli bir kısmı harcama planı, bütçe hazırlama gibi faaliyetlerle ilgilenmediklerini, maaşlarını aldıktan sonra aylık ödemeleri yapıp para kalırsa biriktirdiklerini belirtmişlerdir. Ailelerin bir kısmı ise para idaresi ile ilgili işleri paylaşmıştır. Bu ailelerde eşler farklı kalemleri idare etmekle yükümlüdür. Katılımcıların sayısal olarak en yüksek bölümünde parayı erkeklerin idare ettiği belirtilmiştir. Ancak ayrıntılı şekilde bütçe hazırladıklarını ve bir muhasebeci titizliğinde yıllık gelir-gider-birikim tablosu hazırladıklarını söyleyenler kadınlardır. Ailelerin söylemleri incelendiğinde para idaresinin erkekte olması olgusunun kadınların gelire ortak olması

nedeniyle zayıfladığı, hatta sembolik bir hale geldiği görülmektedir. Parayı erkeğin idare ettiği ailelerde de bu, gelirin erkeğin idaresinde olmasına dair inançlardan değil, kadınların en azından bu işi devretme isteğinden kaynaklanmaktadır.

Fatura, taksit gibi ödemeler internet bankacılığının yaygınlaşmasından önce meşakkatli bir işlemken şu an özellikle otomatik ödeme talimatlarıyla fiziksel ve zihinsel bir efor harcamadan halledilebilmektedir. Ailelerin çoğunda faturaları otomatik olarak ödeyenin erkekler olduğu görülmektedir. Bazı ailelerde bu görevi kadınlar üzerine alırken, katılımcıların bir kısmında ise eşlerden her biri belli işlerin parasal kontrolünü üzerine almıştır. Katılımcılar arasında paraya ait işlerin paylaşılarak yapıldığı ve erkeğin para idaresinin sembolik boyutta olduğu görülmektedir.

Fatura, taksit, kredi gibi ödemelerin internet üzerinden yapılabilmesi resmi kuruluşlara giderek yapılan işlerin sayısını oldukça azaltmıştır. Katılımcıların sadece noter veya vergi, tapu gibi işlemler için kamu veya özel kuruluşlara gittiği görülmektedir. Bir dışarı işi olarak tanımlanan bu işin hâlâ erkeklere ait olduğu düşünülmele beraber kadınların resmi işlemleri halletme sorumluluğuna eşite yakın ölçüde ortak olduğu söylenebilir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi örneklem grubumuzdaki kadınların çalışması, hatta bazılarının işletme sahibi olmasından dolayı resmi işlemlerin birçoğunun şahsî olmasıdır. Erkekler de kendilerine ait kişisel işlemleri yapmaktadır. Eve ait işlemleri ise yarı-zamanlı veya esnek çalışan eş üstlenmekte, bu da çoğunlukla kadın olmaktadır. Katılımcıların söylemlerinden anlaşılan, bu işlerin erkeğin sorumluluğunda olduğu düşüncesine rağmen cinsiyet fark etmeksizin işinden daha rahat izin alabilen veya daha az saat ya da esnek çalışana kaldığıdır. Hem kadın hem de kocası esnek veya yarı-zamanlı çalışıyorsa aileye ait resmi işlerin erkekler tarafından yapılması, tutumla gerçekliğin uyduğu nadir örneklerdendir.

2.3. Toplumsal Cinsiyet-Nötr İşler

2.3.1. Alışveriş

Geleneksel anlayışta bir dışarı işi olarak evin yiyeceğini temin etme anlamına gelen haftalık pazar alışverişi dışındaki alışverişler, erkek işi olarak kurumlaşırken ikisi de çalışan çiftler için alışveriş işinde toplumsal cinsiyet nötralizasyonu yaşandığı söylenebilir. Geleneksel ailelerde kadına ait sayılan evsel alana ait beyaz eşya, mobilya gibi büyük çaplı alışverişlerde evin hanımının bu eşyaları kullanacağı gerekçesiyle

görüşüne başvurulurken, “eşyanın parasını ödeyen” olarak bazı erkekler bu tarz ihtiyaçlarda son sözün kendilerine ait olmasını istemekte hatta bazı durumlarda kadınlar için elzem olan maddeleri “ihtiyaç” olarak tanımlamayı almamakta veya alımı öteleyebilmekte, kendi harcamalarında ise kimsenin onayını alma ihtiyacı duymamaktaydılar. Kadının gelir ve eğitim gibi sosyal kaynaklara sahip olduğu örneklem grubumuzda alışverişte otoritenin eşitlendiği hatta kadınların kararlarının daha öne geçtiği görülmektedir. Kadının ihtiyaçları belirlediği, erkeklerin ise temin ettiği aileler yerine çalışan çiftler için alışveriş birlikte zaman geçirilen bir tüketim faaliyetine dönüşmüştür. Ufak tefek günlük alışverişleri ise vakti müsait olanın yaptığı görülmektedir.

En sık yapılan alışveriş haftalık gıda alışverişidir. Yapılacak yemeklere göre eksikler pazar ya da marketten temin edilmektedir. Bazı aileler bu tip alışverişini haftalık olarak yaparken bazı ailelerde ne alınacağı spontan biçimde gelişmektedir. Çiftlerden pazar alışverişini yapanlarda bu işi genellikle annelerinkine benzer şekilde kadınların üstlendiği görülmektedir. Tek araç varsa ve aracı kim daha çok kullanıyorsa günlük ihtiyaçları alan da o olmaktadır. Çift araç olduğunda da “kime denk gelirse” alışverişini o yapmaktadır. Ancak dikkat çekici şekilde alışverişini erkeklerin yaptığı durumlarda da listeyi veren, ne alınacağını söyleyen kadınlardır. Katılımcılarda yemek yapma görevinin kadınlar tarafından üstlenildiği göz önünde bulundurulduğunda hangi yiyecek maddesinin eksik olduğunu belirleyen kadın olması normaldir. İşinin esnek olmasından dolayı tüm işlerin kendisine kaldığını söyleyen eczacı bir kadın katılımcı evde eksik bir şey olduğunda bilinçli olarak o şeyi almayı eşine bıraktığını söylemekte ve “Bu işi de mi ben yapayım?” sorusunu sormaktadır. Aylık büyük market alışverişine ise ailecek birlikte gidilmektedir. Gıda ve diğer ürünlerde genellikle ekonomi temelli düşünen veya piyasa araştırmasını seven erkekler dışında ürün seçimini yapanlar kadınlar, taşıyanlar ise erkekler olmaktadır.

Giyim alışverişini genellikle sezonluk olarak yapılmakta, bu alışverişleri kimin yapacağı ise ailelerin dinamiklerine göre değişmektedir. Bazı aileler birlikte kıyafet alışverişine gitmekten hoşlanırken özellikle erkeklerin bir kısmı kadınlarla birlikte alışverişe gitmeyi sevmemektedir. Babası da giyim sektöründe olan ve bu işleri seven bir erkek katılımcı eşiyile alışveriş yapmayı sevdiğini hatta eşinin kıyafet seçiminde kendi tercihlerinin öne çıktığını belirtmiştir. Ailelerin büyük bir kısmı özellikle çocukla çıkmak

zor olduğu için eşlerden birisi çocuğa bakarken diğerinin kişisel kıyafetlerini bireysel olarak aldığını ifade etmişlerdir. Ancak kadınların erkeklerin kıyafetlerine müdahalesinin daha fazla olduğu görülmüştür. Genelde erkekler eşlerinin estetik onayından geçmeyen kıyafetleri alamamaktadırlar. Hatta birkaç kadın katılımcı kocalarının kıyafetlerini tamamen kendilerinin aldığını, eşlerinin gönüllü olarak bu işi kendilerine devrettiklerini söylemiştir. Çocuk kıyafetlerinde kıyafet ihtiyacının belirlenmesi ve alınması genellikle annenin kontrolünde olmaktadır. Ancak ailelerin bir kısmında erkekler de çocukların kıyafet alışverişine eşleriyle birlikte gitmektedirler. Hatta birkaç erkek katılımcı, çocukları kız olmasına rağmen kıyafet alışverişlerini kendilerinin yaptığını çünkü bundan hoşlandıklarını belirtmişlerdir.

2.3.2. Bahçe Bakımı ve Evcil Hayvan

Örneklem grubumuzda müstakil küçük bahçeye sahip olan sadece beş aile bulunmaktadır. Çimleri biçtiklerini söyleyen bir ailede bu işi erkek yapmaktadır. Bahçeyi düzenleme ve çiçek, bitki ekme-dikme işinin genellikle kadınlar tarafından yapıldığı, erkeklerin de onlara yardımcı olduğu ve sulama işinin de yine erkekler tarafından yapıldığı görülmektedir. Bahçeli evlerde oturan çiftlerden her iki eşin de bahçe faaliyeti sevdiği için böyle bir konut tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bahçeli eve sahip beş aileden ikisi ise aile büyüklerine ait evlerde yaşadıkları için bahçe işleriyle pek meşgul olmamaktadırlar.

Orta, orta-üst sınıfa mensup katılımcılar genellikle müstakil bahçeli evlerdense, ortak bahçeye sahip sitelerde yaşamayı tercih etmektedirler. Bu sebeple bahçe sorumlulukları yoktur. Ancak doğayı ve bitkileri seven bazı katılımcılar evlerinde çiçek büyüttüklerini söylemişlerdir. Çiçeklerin bakım işini ise kadınlar üstlenmiştir.

İlgi ve zaman gerektirmesi bakımından sorumluluğu ağır olan evcil hayvan beslemeye katılımcıların isteseler de sıcak bakamadıkları görülmektedir. Evcil hayvan beslendiğinde ise bir çocuk gibi yoğun ilgi ve bakım isteyen kedi, köpek gibi hayvanlar yerine balık, su kaplumbağası ve kuş gibi bakımı daha kolay hayvanlar tercih edilmektedir. Hâl-i hazırda beş ailenin bahsi geçen bu üç hayvan türünü beslediği görülmektedir. Hayvanların bakımını ise çoğunlukla kadınların üstlendiği, erkeklerin ise yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Bir ailede kendisi istediği için balık besleme sorumluluğu evin çocuğuna aittir.

3. ÇOCUK BAKIM SORUMLULUKLARI

Çift çalışan aileler sosyal devlet politikalarının yetersizliğinden dolayı en önemli problemleri olarak gördükleri, kendileri işteyken çocuğa kimin bakacağı konusunu bireysel çabalarıyla çözmeye çalışmaktadırlar. Çiftlerin çocuk bakım sorununa bulduğu çözümler annenin ücretsiz izne ayrılmasından, karı-koca dönüşümlü bakmaya, bakıcı, anneanne-babaanne formülasyonu veya aile büyüklerinin dönüşümlü bakmasına kadar çeşitli biçimlerde olmaktadır. Bazı katılımcılar bir çocuklarında ücretsiz izin alırken veya bakıcıya bırakırken ikincisinde daha farklı bir çözüm çeşidini seçebilmektedirler. Çocuk bakım problemini nasıl aşmaya çalışırlarsa çalışsınlar hepsinin çiftleri zorlayan yanları olmaktadır.

Kadınların ücretsiz izin aldığı durumlarda maddî zorlukların yanı sıra, meslekî rollerine büyük önem atfeden kadınlar çalışma hayatından uzaklaştıklarında daha sinirli ve tahammülsüz olduklarını ifade etmektedir. Hatta bu kadınların eşleri de aynı ifadeleri kullanmakta, olumsuz ilk deneyimden dolayı ikinci çocukta eşlerinin ücretsiz izni uzatmasına müsaade etmediklerini belirtmektedirler.

Karı-koca dönüşümlü olarak çocuğa bakabilenler öğretmenler, Kur'an Kursu öğreticileri, vaizeler ve araştırma görevlileridir. Karı-koca öğretmen veya kadın öğretmen, Kur'an Kursu öğreticisi veya vaize iken eşi araştırma görevlisi ise en azından belirli bir evrede çiftlerin sırayla çocuğa bakma formülasyonuna başvurdukları görülmektedir. Dönüşümlü olarak çocuğa bakma, çiftlerin kendilerini robot gibi hissettikleri, tabir-i caizse nefes alacak zaman bırakmayan bir çözüm yolu olmaktadır. Bu çözüm, çiftlerin anne-babalarının aynı şehirde yaşamadığı, bakıcıya güvenemedikleri veya ücretsiz izin alacak bütçeye sahip olamadıkları durumlarda tercih edilmektedir. Özel okulda tam gün çalışan ve eşi öğretmen olan bir erkek katılımcının çocuğu bakıcıya bırakmamak ve eşiyile dönüşümlü çocuğa bakabilmek için ücretini yarıya düşürme pahasına yarı zamanlı çalışmayı seçmesi dikkat çekici ve istisnai bir örnek olarak öne çıkmaktadır.

İmkânı olanların ilk başvurdukları yöntem şüphesiz bebeği-çocuğu katılımcıların annelerine bırakmaktır. Bu yola başvuranların yaşadığı en büyük sıkıntı aile büyüklerinin çocukları çiftlerin onaylamadığı yöntemlerle kendi bildikleri gibi büyütme istemeleri ve özellikle kadınların kayınvalidelerine yaptıkları uyarıların “kötü gelin” olarak

yaftalanmalarına yol açmasıdır. Ayrıca katılımcılar anneanne-babaanne ve dedelerin çocuk bakmasının çocuklarının şımarmasına, kendi sözlerini dinlememelerine yol açtığını dile getirmektedirler. Yine çok dikkat çekici bir şekilde kadın katılımcılar çocuklarına annelerinin baktığı durumlarda annelerini daha rahat şekilde eleştirebilirken kayınvalidelerine karşı daha dikkatli cümleler kurduklarını ve çoğunlukla yanlış anlaşıldıklarını ifade etmektedirler. Bu sebeple çocuklara babaannenin baktığı durumlarda kadın katılımcılar sorunlar yaşadıklarını dile getirirken eşleri çok memnun olduklarını söyleyebilmektedir. Yine kadın katılımcıların dile getirdiği bir diğer husus ise aile büyüklerinin özellikle hastalık durumlarında ilaçların dozuna, saatine dikkat etmedikleri için çocukları büyüklere emanet etmede zorluk yaşadıklarıdır.

K- 2 : “Babaanne bakıyor. Genel olarak memnunum, sağlıklı iken çocuk, iyi bakıyor, beslenmeye, uykuya dikkat ediyor, eve giren çıkana bile, hasta varsa onu eve sokmaz... Kışın soğuk havalarda dışarı çıkarmaz ama onun dışında dışarı çıkarır, oynatır, güneşten faydalanmasını sağlar, sadece evde temel ihtiyaç sağlama değil. Ama hasta olduğunda çok memnun olduğumu düşünemem. İlaç karşıtı kendisi, bazen de bitkisel öksürük şurubunu da fazla fazla bile verebiliyor çocuk seviyor diye. Hasta olduğunda düzenli olarak hava vermek gerekiyordu zaten onu ayarlaması mümkün değildi. Bu tarz şeylerde ben işe gitmedim, ilgilendim. İlaç verme konusunda güven sıkıntımız var.” (33 Yaş, Arş. Gör.)

Önceki kuşağın fedakâr annesinin çocuğu büyüyüp çocuk sahibi olduğunda da aynı fedakârlığı torunlarına bakarak sürdürdüğü görülmektedir. Aynı şehirde olup sağlık sorunları sebebiyle torununa sadece kısa dönem bakan veya hiç bakamayan sadece iki anneanne bulunmaktadır. İki kadın katılımcının annesi ise uzun vadede eşi ve diğer çocuklarını memlekette bırakıp düzenini bozarak torunlarına bakmak üzere Bursa’ya gelmiştir.

Katılımcıların en son başvurduğu çözüm yolu çocuğu bakıcıya emanet etmektir. Bu yöntemde katılımcılar çocukla ilgili temel kriterler noktasında bakıcıyı yönlendirme konusunda daha geniş bir özerkliğe sahip olmakla birlikte yaşadıkları en büyük problem güvendir. Çok iyi baktığına hükmettikleri bir bakıcıyla çalıştıkları durumlarda dahi çiftler çocuğu bir “yabancıya” bırakma fikrinden dolayı rahatsız olmaktadırlar. Uzun yıllar iki çocuklarını büyüten aynı bakıcıyla çalışan ve şu an bakıcıyı ev yardımcısı olarak istihdam eden bir çift için ise bakıcı yabancı değil ailenin bir üyesi haline gelmiştir. Hatta bu çift yılda bir iki defayı aşmamak üzere bakıcıya çocukları bırakıp kısa tatiller yapmaktadırlar.

3.1. Çocuktan Sonra Meydana Gelen Değişimler

İlk çocuk dünyaya geldikten sonra hem annelerin hem babaların adaptasyon sürecine girdiği ve bu sürecin oldukça sancılı olduğu görülmektedir. Zira çocuk dünyaya geldikten sonra, çocuk bakımının başlı başına bir iş olmasının yanında çocuğun kirlenen kıyafetleri, bulaşıkları ve ortalığı dağıtıp kirletmesi nedeniyle ev işi yükünde ciddi bir artış yaşanmaktadır. Bebeğin-çocuğun yaşı ve çocuk sayısı temel belirleyici olmakla birlikte her evrede yeni düzenlemeler yapılmaktadır.

Bebeğin anneye en muhtaç olduğu ilk aylarda anne daha çok bebekle ilgilenirken babanın ev işlerine katkısı artmaktadır. Bebeğin anneye fiziksel bağımlılığı azaldıkça babanın çocukla geçirdiği zaman artmakta, anne de ev işlerinde daha fazla sorumluluk almaktadır. Çocukla oynamanın hem anneler hem babalar için zevkli, eğlenceli olarak değerlendirildiği görülmektedir. Oyun aşamasında erkekler salonda çocuklarıyla oynarken yemek hazırlama, bulaşık yıkama gibi faaliyetlerin anne tarafından yapıldığı yani eğlenceli işlerin babalara, istenmeyen işlerin anneye kaldığı görülmektedir. İki çocuklu ailelerde ise ebeveynlerin biri bir çocukla diğeri ikincisiyle ilgilenirken ev işleri çocuklar uyuduktan sonraya kalmaktadır. Çocuklardan en azından birisi kendi başına oynayabilecek yaştaysa baba iki çocuğun yanında dururken anne işleri yapmaktadır. Ancak çocuktan önce ev işlerine katılmayan erkeklerin çocuktan sonra da ev işi yapmadıkları, sadece çocukların bakımına destek oldukları görülmektedir. Bir diğer dikkat çekici husus da çocuktan sonra ev işlerine yetişemeyeceklerini idrak eden çiftlerin özellikle kadınların öncelik sıralaması yaparak işleri düzenledikleridir. Bu durumda çocuk bakımı temel iş olarak öne çıkarken ev işleri de aciliyete göre sıralanmakta, örneğin evin günlük işleyişinde merkezi yeri olan yemek, pişirilirken acelesi olmayan ütüler biriktirilebilmektedir.

Lohusalık ve sonraki yenidoğan periyodu çocukla yaşama denemelerinin en zorlu geçtiği dönemlerdir. Erkekler ne kadar çaba harcarsa harcasınlar, doğum sonrasında psikolojik ve fizyolojik zorluklarıyla emzirme kaynaklı gece uykusuzluğu birleştiğinde kadınlar eski hayatlarına bir daha asla dönemeyecekleri ve bu zorlu sürecin bitmeyeceği hissiyatına kapılmaktadırlar. Bu sebeple çocuğun doğumundan sonraki dönem çiftler arasında gerginlik ve çatışmaların arttığı bir evre olmaktadır. Kadınların bir kısmı bu

dönemde kendilerini anneliğe fazla kaptırıp eşlerini ihmal ettiklerini ve eşlerinin bu durumdan hoşnut olmadığını dile getirmektedirler.

K- 16: "...Uzaklaştık, ben çok fazla çocuğun sorumluluğunu aldım. O da benden hala çocuk olmadığı dönemdeki ilgiyi beklemesinden dolayı. Çok fazla düşünce ayrılıklarımız oldu. O benden ilgi bekledi, ben ondan yardım etmediği için kırgınlıklarım arttı derken uzaklaştık. Nişanlılık ve yeni evlilikteki durumumuz kalmadı. Çocuk büyüdükçe biraz toparlamaya başladık, önceye göre biraz daha iyi..." (27 Yaş, Hemşire)

İlk aylardaki şok atlatıldıktan sonra çiftler çocukla yaşamaya alışmaya başlamaktadırlar. Ancak katılımcıların çoğunun evliliklerini ortak paylaşım, birlikte zaman geçirme gibi temeller üzerine bina ettikleri hatırlanacak olursa baş başa vakit geçirmenin eşler için bir ihtiyaç olduğu anlaşılabilir. Çocuktan sonra ise eşlerin paylaşımları asla eskisi gibi olmayacaktır. Katılımcılar birbirlerine yeteri kadar zaman ayıramadıkları için de tartışıklarını dile getirmekte hatta bazı çiftler bebekli ilk dönemlerde ilişkilerinin psikolojik destek almayı düşündürecek kadar kötü bir yöne doğru gittiğini itiraf etmektedirler. Bu problemler ancak bebekli hayata alışmaya başlamak ve beklentilerini asgariye indirerek birbirlerine zaman açmak için çabalamakla aşılmaktadır.

K-2: "... (Eşimle görüşmek) için artık randevulaşyoruz diyebilirim. Bizim çocuksuz dışarı çıkmamız bir ihtiyaç yani. ... Yoksa ilişki gerçekten önce duraklama, sonra çöküşe gidiyor, sonra sadece ebeveyn olarak var olmaya çalışıyoruz bu hayat telaşı içinde. Çocuğun evin ihtiyaçlarını karşılamamız gerektiğini, toplumun beklentisi bayram, düğün yaparız ama birbirimizi ne zamandır dinlemedik, konuşmadık durumuna geliyoruz yani. Bu durum benim için çok ciddi problem hatta çok özel olacak, geçen yıl bizim ilişkimizi sorguladığımız bir dönemdi..." (33 Yaş, Arş. Gör.)

Çiftlerin ilişkilerini sağlıklı şekilde idame ettirebilmek izin elzem kabul ettikleri birbirlerine zaman ayırma konusunda da aile büyükleri imdada yetişmektedir. Fakat tüm katılımcıların aynı ölçüde şanslı olduğu söylenemez. Daha önce değinildiği üzere çocuğa bakıcının bakım verdiği ailelerde çiftler mesai sonrasında çocuklarını bırakarak gezmeye gitmeyi vicdanen doğru bulmamaktadırlar. Dikkat çekici şekilde çocuklara anneannelerin-babaannelerin baktığı ailelerde de bu durum problem olabilmektedir. Birkaç çift çocuğu-çocukları ailelerine bırakıp gönül rahatlığıyla eşleriyle vakit geçirdiklerini dile getirirken diğer katılımcılar için aynı durum söz konusu değildir. Burada iki kuşak arasındaki anlayış farkı devreye girmektedir. Katılımcıların geleneksel çizgideki anne-babaları için çiftlerin birlikte zaman geçirmeyi ihtiyaç olarak algılamaları anlaşılabilir bir durum değildir. Bu sebeple anneanneler-babaanneler zarurî addettikleri mesai saatlerinde torunlarına büyük bir özveriyle bakarken çalışma saati

dışında genç çiftlerin çocukları kendilerine bırakmaları için açık kapı bırakmamaktadırlar. Aynı şehirde olup çeşitli sebeplerle torunlarına bakamayan annelere de sadece aciliyet kesbeden durumlarda çocuklar bırakılmakta, çiftlerin bazıları “birlikte sinemaya gideceğiz” gibi gerekçelerle çocuğu ailelerine bırakmaktan hicap duymaktadırlar.

K-17: “Aslında evet, annem var ama kolay bırakabilme konusunda bize o rahatlığı vermiyor. Mesela hani bir durum olsa sinemaya gideceğiz desek bırakamıyoruz, söyleyemiyoruz. Bu ekstraları onlar hissettiriyor, istemiyorlar. Öyle olunca, siz de bırakamıyorsunuz.” (36 Yaş, Eczacı)

E- 12: “...Çocuğu bırakalım takılalım biraz durumu olmuyor. Ancak böyle şeyleri elzem durumlarda kullanıyoruz. K-12'nin bir programı çıkıyor, benim evde olmam zor oluyor, o durumlarda kullanıyoruz. Yoksa gezelim, tozalım, sinemaya gidelim gibi durumlar için anneanneyi babaanneyi eve çağırıyoruz.” (35 Yaş, Arş. Gör.)

Çocuğun varlığı flört dönemi veya çocuksuz yılları uzun olan çiftlerin ilişkisini daha çok etkilemektedir. Ancak çocuk büyüdükçe, uykusuz geceler azaldıkça, çocukları bırakacak kimse olmasa bile çiftler birbirlerine zaman ayırabilmeyi öğrenmektedirler. Örneğin çocuk uyuduktan sonra birlikte film izleme, oyun oynama gibi evde yapılacak faaliyetlerle yetinmeye başlamaktadırlar. Çocuklar daha da büyüdükten sonra çocuğun da dâhil olduğu aile etkinlikleri yapmaktadırlar.

İkinci çocuğun dünyaya gelişinden sonra ise çiftlerin birbirlerine ayırdıkları zaman daha da azalmakta, genellikle küçük olan çocuğun temel ihtiyaçlarını anne, büyüğünkini baba yapacak şekilde yeni bir düzenlemeye gidilmektedir. Çocuk sayısının artması çocukları aile büyüklerine bırakıp baş başa zaman geçirebilme ihtimalini de düşürmektedir.

Çocuğun özellikle ilk bir yıllık adaptasyon döneminde ilişkileri olumsuz etkilediğine dair kanaatlerden başka çiftlerin bir kısmı ilerleyen süreçte çocuğun ailenin kenetlenmesinde temel unsur olduğunu ve ancak çocuktan sonra tam bir aile olduklarını hissettiklerini, bazıları ise annelikle birlikte tamamlandıklarını, kendilerini daha iyi tanımaya başladıklarını söylemektedirler.

Dinlenebilme ve kendine bireysel zaman ayırabilme, hatta uyku konusunda kadın ve erkekler arasında önemli bir serbest zaman açığı olduğu görülmektedir. Bebeğin annesinden süt emdiği ailelerde kadınların gece uykularının defalarca bölünmesi kaçınılmaz olmaktadır. Yarı zamanlı çalışan kadınlar evde tek kaldıkları vakitlerde

dinlendiklerini ve kendilerine vakit ayırdıklarını söylerken tam zamanlı çalışan kadınlar dinlenecek vakitlerinin olmadığını söylemektedir. Erkeklerin ev işine katkılarının düşük olduğu ailelerde erkekler “ayaklarını uzatarak” televizyon izleme, arkadaşlarıyla buluşma, maça, spora gitme gibi bireysel “lüks”lerinden taviz vermezken bu ailelerdeki kadınlar günlük koşuşturmacada yetiştiremedikleri işleri gece uykudan uyanıp yapabilmektedirler.

Ev işlerine aktif katılan erkekler ile katılım düzeyi düşük olmakla beraber eşitlikçi tutumlara sahip olan erkekler eşlerinin kendilerine vakit ayırması için zaman açmaya çalışmaktadırlar. Bu katılımcılar çocuklara kendilerinin bakacağını belirterek eşlerini, arkadaşlarıyla buluşma, sinema, spor gibi “kafa dinlemelerini” sağlayacak etkinliklere gitmeleri konusunda teşvik etmektedirler. Ancak bazı kadın katılımcılar vicdanen suçlu hissettikleri için çocuğu kocalarına bırakarak kendilerine zaman ayırmayı reddetmektedirler.

3.2. Çocukla İlgili Sorumlulukların Paylaşımı

Katılımcıların bazıları 0-2 yaş bebeğe, bazıları ise 2-6 yaş çocuğa sahiptir. Özellikle ilk iki yaş bakım öncelikli dönem olarak öne çıkmaktadır. Ancak iki yaştan sonra da çocuğun devam eden bakım ihtiyacına ilaveten oyun ve ilgi ihtiyacı daha belirgin olmaktadır. Katılımcıların ifadelerinden emek-yoğun özellik taşıyan bakım döneminde kadınların daha aktif olduğu erkeklerin ise daha zevkli olarak niteledikleri oyun sürecine daha fazla katıldığı anlaşılmaktadır. Bebekle/çocukla ilgili işleri iki grup altında sınıflandırmak mümkündür.

Şekil 3. Bebek-Çocuk Bakımı Sorumlulukları

3.2.1. Bakım ve Fiziksel İhtiyaçları Karşılama

Bebeğin ilk ihtiyacı olan beslenme, eğer annenin sütü yeterliyse biyolojik nedenlerden dolayı özellikle ilk altı ay kaçınılmaz olarak anne tarafından karşılanmaktadır. Emzirme bebeğin geceleri çok sık uyandığı erken bebeklik evresinde annenin yoğun bir uykusuzluk süreci yaşamasına neden olmaktadır. Emzirmenin anneye özel olmasından dolayı anne sütü alan bebeklerin babaları uykularından feragat etmek zorunda kalmamaktadırlar. Ancak anne sütünün yetersiz olduğu durumlarda bebek, takviye mamalarla beslendiği için bebeği besleme toplumsal cinsiyet temelli bir iş olmaktan çıkmaktadır.

Bebeğin anne sütü aldığı durumlarda bebekler acıkıp uyandıklarında erkeklerin yardımı olmamıştır. Ancak uykusunun ağır olduğunu söyleyen bazı anneler bebeğin sesini duymayıp uyuyakaldıklarında eşlerinin kendilerini uyandırdığını söylemektedirler. Bebeğin mamayla beslendiği ailelerde ise geceleri mama hazırlamada babaların katkısı artmaktadır. Normal şartlarda ev işlerine katkıları zayıf olan erkekler bile eşite yakın oranlarda geceleri bebeyi beslemek için uyanmışlardır. Kadının yarı zamanlı erkeğin tam zamanlı çalıştığı ailelerde de durum bu şekildedir. Erkeklerin mama verme oranı bazen eşlerinden düşük, bazen eşleriyle eşit bazen de onlardan yüksek olmuştur. Tüm erkek

katılımcılar bebeği gece besleme işine faal olarak katılmışlardır. Sadece bir kadın katılımcı eşinin mamayı göz kararı hazırladığını öğrendikten sonra ona güvenemediği için kendisi hazırladığını söylemiştir.

İlk 5-6 aylık zaman diliminden sonra bebekler anne sütü ya da formül mama dışında yiyecekleri de yemeğe başlamaktadırlar. Ek gıdaya geçiş sürecinde bebekler yetişkin yemeklerinden daha farklı nitelik taşıyan tuzsuz, şekerli, püre tarzı sade yiyecekler tüketmektedirler. Bir geçiş dönemi özelliği gösteren bu dönemde, ailenin yediği yemeğin dışında bebek için ayrı hazırlık yapmak gerekmektedir. Bebek erken çocukluk evresine doğru ilerledikçe kademeli olarak yediği yiyecekler de daha komplike hale gelmeye başlayarak son aşamada bebek yetişkinlerin yediği her yemeği yiyebilme evresine geçmektedir. Ek gıdaya geçiş sürecinde de sonrasında da tüm katılımcılar içinde yemeği hazırlayanlar kadınlardır. Yedirme konusu ise mesai saatleriyle ilişkilidir. Çocuğun beslenme saatinde evde olan kişi bebeğin yemeğini yedirmektedir. Ancak birlikte geçirilen akşam saatlerinde kadınların kontrolünde erkeklerin de yemek yedirmeye yardımcı olduğu, hatta bu işi zevkle ve itina ile yaptıkları görülmektedir.

Çocuğu uyutma ve gece bakma işi çocuğun yaşına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. İlk aylarında bebekler çok sık uyanabilmekte, bazen de geceleri uyanık kalmaktadırlar. Yine diş çıkarma, hastalık gibi durumlarda da çiftlerin gece uyanık kalması kaçınılmaz olmaktadır. Bebek büyüdükçe gece uyutma kolaylaşmakta ve özellikle gece emzirme/beslenme dönemi bittiğinde çocuğun gece uyanma sıklığı azalmaktadır. Çocuğun iletişim ve konuşma becerileri arttığında sallama, emzirerek uyutma, ninni söyleme gibi geleneksel yöntemler bırakılarak kitap okuyarak, masal anlatarak uyutma aşamasına geçilmektedir. Bakım döneminde geceleri çocukları genelde anneler uyutmaktadır. Hatta bebekler emme esnasında uyuyakalmaktadır. Bazı bebekler için gece uyumamak kronik hale gelmiştir. Bu durumda babalar da devreye girmektedir.

Katılımcı babaların bir kısmı çocuk bakımında emzirme dışında her şeyi yaptıklarını, hatta eşlerinden daha çok uykusuz kaldıklarını dile getirmişlerdir. İlk 2-3 yaş dilimi geçtikten sonra çocuğu uyutma konusunda bazı ailelerde kadınlar, bazılarında erkekler aktifken, bazıları çocuğu dönüşümlü uyutmakta, ailelerin bir kısmında ise bunu belirleyen çocuk olmakta, çocuk kimle uyumak istiyorsa onunla uyumaktadır. Babalar geceleri uyandıklarında çocukların üstlerini örttüklerini sıklıkla dile getirmişlerdir. İki

küçük çocuğun olduğu ailelerde ise çocuklar paylaşılmış görünmektedir. Çocuğun birini anne diğerini baba uyutmaktadır. Yardım etme potansiyeli olan erkeklerin bazıları eğer evde aile büyüklerinden birisi varsa kendi sorumluluklarını ona devrederek aradan çekilmektedir. Bebeklerin küçük olduğu dönemde bazı kadın katılımcıların anneleri çocuk bakmak için geçici olarak katılımcıların evlerinde kalırken, bir katılımcı çift bu evrede erkek katılımcının ailesiyle aynı evde yaşamıştır. Karısının ve annesinin ya da kayınvalidesinin yani iki kadının olduğu bir evde erkekler sorumluluk almamış veya onlara sorumluluk verilmemiştir. Gece çocuk uyandığında da evdeki kadınlar devreye girerek çocuğun tekrar uyumasını sağlamışlardır. Son olarak bebeğini emziren kadınların eşlerinin davranışları farklılık göstermektedir. Bazı babalar çocuk her kalktığında uyanıp bebeği annelerine getirme, annenin rahatını sağlama gibi işleri yerine getirirken bazı babalar hastalık, ağlama krizi gibi olağandışı durumlar haricinde uykularından feragat etmemişlerdir.

Bebeğin beslenme ve uykuyla birlikte bir diğer temel fiziksel ihtiyacı bezinin değiştirilmesidir. Bu, bir bebeğin bakımında eşlerin her ikisinin de hoşlanarak yaptığı bir iş değildir. Ancak bebeğin bezinin değiştirilmesinde annenin daha aktif olduğu, bazı ailelerde ise bu işte kadın-erkek ayrımı yapılmadığı görülmektedir. Bebeğin hiç bezini değiştirmedini söyleyen iki erkek olmasına rağmen kadınlar için böyle bir alternatif söz konusu değildir. Bebeğin bezini değiştirip temizliğini yapma işini karısından daha fazla üstlenen bir erkek katılımcı yoktur. Ancak burada evde daha fazla zaman geçirenin kadınlar olmasının yanı sıra bebeğin cinsiyetinin etkisi de önemlidir. Mahremiyet sebebiyle annelerin bulunduğu bir ortamda babaların kız bebeğin bezini değiştirmedigi, erkek bebeklerde bu tarz bir ayrım yapmadıkları görülmektedir. Sadece bir kadın katılımcı eşinin erkek bebeğin altını değiştirme işini beceri gerektirmesi sebebiyle yapamadığını dile getirmiştir. Çocuğa dönüşümlü bakan babalar ise eşlerinin işte olduğu saatlerde kız-erkek fark etmeksizin çocuğun tüm fiziksel ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

2-3 yaş döneminde tuvalet eğitimi verilmesinden sonra bez değiştirme, yerini, çocuğu tuvalete götürüp temizliğini yapma işine bırakmaktadır. Bahsi geçen mahremiyet prensibi kız çocuğunun büyümesiyle daha kesin ayrımlara sebep olmaktadır. Kız bebeklerinin altını değiştiren babalar özellikle çocuk üç yaşına gelip cinsiyeti ayırt etmeye başladıktan sonra çocuğu tuvalete götürme işini zorunlu haller dışında

üstlenmemektedirler. Ev dışında kamusal mekânlarda çocuğun tuvalete gitmesi gerektiğinde kız çocukları anneleri, erkek çocukları babaları tuvalete götürmektedir.

Bebeğin/çocuğun bezini değiştirme ve tuvalete götürme işinde olduğu gibi banyo yaptırılması konusunda da mahremiyet kaynaklı kız çocuğu-erkek çocuğu ayrımı dikkat çekmektedir. Ancak özellikle bebeği yıkamak zor olduğu için bu konudaki tutumlar alt açma-tuvalete götürmede olduğu kadar katı değildir. Güvenlik ve zorluk bir zorunluluk unsuru addedilerek bebeklik döneminde karı-kocalar cinsiyet ayırt etmeksizin bebeği birlikte yıkamaktadır. Ancak kayma-düşme gibi ihtimallerin azaldığı, çocuğun kendini korumaya başladığı üç yaş civarında erkekler kız çocuğunu yıkama desteğini çekmektedirler. Temel neden net şekilde mahremiyettir. İki ailede farklı sebeplerden ötürü baba kız çocuğunun banyo yaptırılmasında yardım etmeye üç yaşından sonra da devam etmiştir. Bir ailede kız çocuğunun sudan korkması ve babasının elini tutmak istemesi sebebiyle baba duygusal destek vermek üzere çocuğu yıkamaya yardım etmektedir. İkincisinde ise annenin bel fıtığı sebebiyle çocuğu tamamen baba yıkamaktadır. Ancak çocuğun mahrem alanını korumak amacıyla baba çocukları iç çamaşırlarıyla yıkamakta, son aşamada anne devreye girerek çocukları yıkama işlemini bitirmektedir.

Yine bir temizlik uygulaması olarak tırnak kesme işini ortak yaptıklarını söyleyen dört çift varken diğer 21 çiftte bebeğin/çocuğun tırnağını kesme işini anne üstlenmektedir. Erkekler banyo sonrası saç kurutma işini yaptıklarını ve erkek çocukları saç kestirmeye kendilerinin götürdüklerini söylerken; kız çocuklarının saçlarını tarama ve bağlama, saç şekil verme gibi işleri kadınlar üstlenmektedir.

Bebeğin/çocuğun kıyafetini giydirmeye diğer bakım işlerine nazaran daha eşitlikçi paylaşılan bir iştir. Kontrol ve ağırlık kadınlarda olmakla birlikte bebeğin/çocuğun kıyafetlerini giymesine erkekler de aktif olarak katılmaktadırlar. Çocuğa dönüşümlü bakan ailelerde erkekler bu görevi daha fazla oranda yerine getirmektedir. Ancak tüm görüşmelerde ortak söylem, çocukların hangi kıyafeti giyeceğini ayarlayan ve eşlerine ne yapması gerekeni söyleyenin kadınlar olduğudur. Dönüşümlü çocuğa bakan çiftlerde dahi erkek, eşinin önceden hazırladığı kıyafetleri giydirmektedir. Çocukla ilgili her şeye anneler özel ihtimam göstermektedir. Örneğin kendilerine ütü istemeyen, az kırışan kıyafetler seçmeye çalışan anneler özellikle bebeklik döneminde bebek kıyafetlerini

düzenli olarak ütülemekte veya bakıcı/yardımcıya ütületmektedir. Yine hızla büyüyen bebeğin küçülen kıyafetlerini kaldırma, yeni alınacak kıyafet ihtiyacını belirleme gibi detay işler annelerin sorumluluk kanadındadır.

3.2.2. Gelişimsel İhtiyaçları Karşılama

Yeni annelik formunda çocukla ilgili işler bakım faaliyetlerinin çok daha ötesine geçmiştir: Çocuğa yönelik artan pedagojik ilgi orta sınıf tabanına yayılarak anneden çocuğun eğitilmesinin mimarı olması beklenmektedir.⁷ Çocuğun gelişiminin her aşamasında dikkat edilmesi gereken hususlara dair harcadıkları yoğun mesainin dışında yeni annelik normları annelerin çocuğun bilişsel yeteneklerini geliştirmesi için de efor sarf etmesini istemektedir. Kadınların bebeklikten itibaren bebeğin/çocuğun ayna/yaşına uygun zihni melekelerini geliştirecek oyuncak, etkinlik, kitap, oyun grupları araştırması ve bunların aktif takipçisi ve uygulayıcısı olması yeni anneliğin kapsama alanı içerisine girmektedir. Anneler mesainin getirdiği niceliksel kaybı “niteliksel zaman geçirme” olarak değerlendirdikleri etkinlik ve faaliyetlerle telafi etmeye çalışmaktadırlar. Bunun elinden gelmediğini söyleyen tek kadın katılımcı da bu sebeple suçluluk duymaktadır.

Katılımcıların ifadeleri değerlendirildiğinde kitap, masal ve gelişimsel etkinlikleri yapanların anneler olduğu, babaların nadiren bu işlere iştirak ettiği görülmektedir. Bir erkek katılımcı kitap araştırma işini kimin yaptığı sorusuna zor işleri eşinin, parka götürme gibi “basit” işleri kendisinin yaptığı yanıtını vermiştir. Araştırma kısmında neredeyse tamamen kadınlar aktifken kitap okuma gibi işleri erkekler de eşlerinin direktifleri doğrultusunda yapmaktadırlar. Özellikle iki çocuklu ailelerde kitap okuma ve masal anlatma işine erkekler daha fazla dâhil olmaktadır. Bazen eşlerin biri bir çocukla ilgilenirken diğeri ikinci çocukla ilgilenmektedir veya çiftlerden biri çocuklara kitap okurken diğeri masal anlatmaktadır. Eğitimci babaların ise istisna olduğu görülmektedir. Karı-kocanın öğretmen olduğu ailelerde bu tarz gelişimsel aktivite ve kitap seçimlerini eşlerin birlikte yaptıkları görülmektedir. Ancak erkeğin eğitimci, kadının başka sektörden olduğu iki ailede de bu işleri yapanların kadınlar olduğu tespit edilmiştir.

⁷ Badinter tıp, psikoloji ve ekolojik-natüralist akımların işbirliğiyle ürettiği yeni annelik ölçütlerinin kadınları ataerkillikten de fazla ezen-yıpratın bir sürecin içine soktuğunu iddia etmektedir. Badinter’in “Bebek İmparatorluğu” dediği bu yeni dönemin özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Elisabeth Badinter, “Kadınlık mı Annelik mi”, çev. Ayşe Ekmekci, 2.b., İstanbul: İtişim Yayınları, 2015.; Ayrıca bkz. İlknur Meşe, “Bir Sorunsal Olarak Popüler Yayınlarda İdeal Annelik Kurgusu”, *Muhafazakar Düşünce: Kadın*, S. 41-42, 2014, ss.93-111.

Mesai sonrası tüm ailenin birlikte olduğu zaman dilimi, özellikle tam zamanlı çalışan kişiler için çocukla zaman geçirilebilecek yegâne vakitlerdir. Bu sebeple akşam saatleri çocukla oynamak ve ilgilenmek istendik bir durumdur. Burada eşlerden birinin çocukla ilgilenmesi diğzerinin ise evin zorunlu işlerini yapması gerekmektedir. İşbölümünde dikkat çeken, tercih eden tarafın erkekler olmasıdır. Erkekler çocuklarıyla oynamayı- ilgilenmeyi tercih ederken istenmeyen iş yükü kadınların üzerine kalmaktadır. Bazı çiftler ise fiziksel durumlarına göre çocuk bakma ve ev işi yapma işlerini dönüşümlü yapmaktadırlar.

Babalar özellikle erkek çocuklarıyla fiziksel efor isteyen güreş, dövüş tarzı oyunlar oynarken kadınlar mental yanı ağır basan etkinlik- boyama yapma gibi etkinlikleri tercih etmektedirler. Çocukların parka götürülmesi bazı aileler için hep birlikte zaman geçirebilecekleri ortak faaliyet olarak nitelenmekte ve parka ailecek çıkılmaktadır. Kadınların çocukları tek başına parka götürmeleri nadirdir. Dikkat çekici bir çoğunlukta ise erkekler çocukları alıp parka çıkarken kadınlar evin haftalık temizliğini veya günlük işlerini yapmakta, nadiren dinlenmekte veya kendilerine özel zaman ayırmaktadırlar.

Bebeklikten itibaren belirli gelişimsel aşamalarda yeni bir evreye geçiş yapılır. Bu geçiş aşamaları yoğun bir araştırma ve uygulama safhası içerir. Örneğin çoğu erkeğin sözcük dağarcığında bile yer almayan ek gıdaya geçiş dönemlerinde anneler çocukların yemesi ve yememesi gereken gıdalarla ilgili hummalı bir araştırma işine girerek (3 gün kuralı gibi) belli kurallar çerçevesinde çocuğa yeni besinleri tattırarak, herhangi bir alerjik reaksiyona yol açıp açmadığını gözlemleyerek yeni besin aşamasına geçerler. Belli bir süre sonra bebeklere yönelik yemek tariflerine sıra gelir. Bunların hepsi zihinsel olarak yorucu ve “ayrıntı-detay” olarak nitelenen aşamalardır. Bakıcıya alıştıırma, tuvalet eğitimi ve anaokulu oryantasyon süreci de pedagojik ön bilgiler ve doğru hamleler yapmayı gerektiren komplike süreçlerdir. Katılımcılara yöneltilen sorulardan tüm bu geçiş süreçlerini kadınların yönettiği, bazı erkeklerin zaman zaman eşlerine yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Bazı erkekler kadınların aylarını alan bu süreçlerin hiçbir evresini hatırlamamaktadır. Sadece bir erkek katılımcı oğlunun kendisine çok düşkün olması sebebiyle tuvalete alıştıırma ve kreş oryantasyon süreçlerini kendisinin yönettiğini belirtmiştir. Örneğin anaokuluna alıştıırma gibi evreleri zamanı müsait erkekler de

üstlenebilecekken, yeni annelik normlarının dayattığı bu işleri, şartlarını zorlayarak kadınlar yerine getirmiştir.

4. RUTİN AKSADIĞINDA AİLE İÇİ SORUMLULUKLAR

Çiftler ev işleri sorumluluklarını kurdukları düzen çerçevesinde yürütmeye çalışırken geçici olarak nitelenecek bazı durumlarda günlük işleyiş sekteye uğramakta ve yeni çözüm yolları bulmak gerekmektedir. Hamilelik, hastalık, misafir, özellikle yatılı misafirin gelmesi, eşlerden birinin iş sebebiyle şehir dışına gitmesi veya mesai-gece vardiyası durumları ev işlerinin olağan düzeninden daha farklı şekilde yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu süreçler içerisinde hamilelik diğerlerine nispeten uzun ve hassas bir dönem olarak öne çıkmaktadır.

Erkeklerin eşlerinin hamilelik döneminde ev işlerine katılım düzeyi, kendi tutumlarına, hamileliğin seyrine ve akrabalarından yardım beklentisine göre değişmektedir. Olağan koşullarda da eşlerinin ağır kaldırmamasına dikkat eden erkek katılımcılar eşlerinin gebelik döneminde bu konuya daha da ihtimam göstermektedirler.

Kadınların hamileliğinin zorluk derecesi ve aile desteği ekseninde erkeklerin ev işlerine katılımını tek tek incelendiğinde kadınların bulantı, kusma ve riskli hamilelik gibi sıkıntılar yaşamadığı durumlarda eşlerin tavırlarının birbirinden farklılık gösterdiği görülmektedir. Normal zamanlarda da ev işini paylaşan erkekler bu süreçte eşleri talep etmese bile temizlikle ilgili işlerde katkılarını arttırmışlardır. Yalnızca yemekler ve hafif tabir edilebilecek işler kadınlar tarafından yerine getirilmiştir.

Normal şartlarda ev işi yapmayan ancak tutum olarak eşitlikçi olan erkeklerin ev işine katkılarının bu dönemde ciddi şekilde arttığı gözlenmektedir. Yemek kokusuna karşı hassasiyetleri olmayan kadınlar yemek yapma işini üstlenmeye devam ederken, kocaları olağan durumlarda ellerini sürmedikleri tuvalet yıkama gibi işler de dahil tüm ev işlerine aktif şekilde katılmışlardır. Tıp otoritelerinin koyduğu yasaklar da erkeklerin ev işlerine katılımının artmasını sağlamıştır.

K-6 : “...Hamilelik döneminde ise çok fazla daha işler yapmaya başladı. Deterjan ellemem, et ellemem konuları artınca ev işlerine daha kolay alıştı, hamilelik eğitici oldu. Yoksa yumurta bile kırmayı bilmeyen birisi...” (28 Yaş, Öğretmen)

Hamileliği rahat geçirmeyen kadınların bir kısmı normal şartlarda ev işi yapmayan eşlerinden destek görmüşlerdir.

K-7 : “...Tabi ya eşim çok daha fazla yardımcı oldu. Hastanede yattığım dönemler oldu, ilk 4 ay kusarak serumla geçti, 6 kilo verdim. Bir şey yiyemedim. Böyle durumda eşim yaptı işleri...” (37 Yaş, Uzman)

Hamilelik döneminde eşle ilgilenme sadece ev işlerini üstlenmekle sınırlı kalmamış, erkekler eşlerine manevi ve duygusal destek de sağlamışlardır. Ancak olağan rutinde ev işlerine katılmayan ve tutum olarak da geleneksel olan erkek katılımcılar eşlerinin hamileliği rahat geçiyorsa günlük rutinlerini değiştirmemiş, ağır kaldırma dışındaki işler eskiden olduğu gibi kadınların yaptığı işler olmaya devam etmiştir. Bu profilde bir eşe sahip bir kadın katılımcı eşinin ev işinde desteğinin pek değişmediğini ancak manevî anlamda yardımcı olduğunu belirtmiştir.

Kadınların hamilelik döneminde bulantı, kusma, riskli hamilelik gibi sıkıntıları varsa veya ağırlaşma dönemi olan hamileliğin son trimesterinde, olağan dönemde ev işlerine katılan erkek katılımcılar adeta seferber olmuşlardır. Örneğin E-4 hamilelik döneminde şımartma düzeyinde eşinin üzerine titrediğini söylemiştir:

E-4 : “... Çok özel bir süreç olduğu için hanımı şımarttım biraz. Onu, yağsız yoğurt, incirli cevizli tabaklar, yeşillik, marul onları eksik etmemeye çalıştım. İyice çocuk gibi besledim onu diyebilirim. Sürekli dışardan yemek getirttim, mutfağa girmedi kokulara hassasiyet vardı.” (33 Yaş, İşletme)

Eş desteğinin yetmediği ve annelerin başka şehirde yaşadığı durumlarda kadın katılımcının annesi veya kız kardeşi gibi yakın akrabalar yardım etmeye gelmişlerdir. Geleneksel tutumlarından dolayı veya yoğun mesai kaynaklı ev işlerine katılmayan/katılmayan erkeklerin olduğu ailelerde hamilelik zor geçiyorsa akraba desteği almak kaçınılmaz olmuştur. Annelerden en azından biri aynı şehirde yaşıyorsa erkekler kendilerine düşen sorumlulukları çok daha rahat şekilde aile büyüklerine devretmişlerdir. Bazı katılımcılar için anne desteği hayati önemdedir. Bir katılımcı ikinci çocuğuna hamileyken eşinin tüm desteğine rağmen kısa süreliğine şehir dışına giden annesinin yokluğunda işlere yetişemediği için ağladığını söylemiştir. K-10 ise eşlerin ilk çocukta daha katılımcı, ikincide ise daha vurdumduymaz olduğunu düşünmektedir.

Kadınların evin düzenli şekilde işleyişindeki merkezi rollerinin en görünür olduğu durumlardan biri de hastalıklardır. Erkekler hasta olduğunda kadınların iş yükünde önemli değişimler olmazken kadınların hastalanması “komut sisteminin çökmesi”, sıcak yemeğin yokluğu, kirli veya dağınık bir ev, ilgi bekleyen çocuk/çocuklar demektir. Kadınların hasta olup dinlenmeleri gerektiğinde yemek işini erkekler aperatif, kahvaltılık

tarzı ürünler hazırlayarak ya da dışardan yemek söyleyerek çözmektedirler. Nadiren erkekler yemek yapmak için mutfağa girdiklerinde eşlerinin direktifiyle yemeği hazırlamaktadırlar. Kadınların önemli bir kısmı ekstrem bir durum olmadığı sürece hastalığı ayakta geçirdiklerini söylemişlerdir.

K-8 : "... Benim hasta olmak gibi bir lüksüm yok. Genelde bir gün yatakta yatarım, ikinci gün ayaktayım. Çocuklar var, yemek yapmam lazım. Şu an çok hasta olsam bile yine de bir şeylerin ucundan tutarım. Eşim o dönem daha çok çocuklarla ilgilenir, onları dışarı çıkarır. Bazen dışarıdan yemek söyleriz böyle durumlarda..." (36 Yaş, Öğretmen)

Kadınlar hastalandığında çiftin ailesi aynı şehirde ise onlardan yemek, hasta bakımı, çocuk bakımı, kaba temizlik gibi destekler alınmaktadır. Bu durumda erkeklere düşen görevler azalmaktadır. Aile desteği yoksa ev işlerine asgari düzeyde katılan erkeklerin dahi "elini taşın altına koyduğu," en azından çocukla daha yoğun ilgilendiği görülmektedir. Erkekler normal şartlarda yapmaktan hoşlanmadıkları işleri hastalık durumlarında "ses çıkarmadan" yapmaktadırlar.

K- 2 : "...Bulaşık falan onlardan nefret ederken o zamanlar yaptı, problem yaratmadı. O zamanlarda başa kakma unsuru olarak da kullanmıyor. Hasta olunca durum farklı..." (33 Yaş, Arş. Gör.)

Ev işleri konusunda en katılımcı erkeklerin olduğu ailelerde ve tam zamanlı yardımcının olduğu ailede bile kadınlar hasta olduğunda evin düzenli işleyişinde kadınların vazgeçilmez rolü eşleri tarafından daha iyi idrak edilmektedir. Nitekim bu tarz bir aile yapısı olan ailelerde bir erkek katılımcı "Eşim hasta olunca mahvoluyoruz," derken diğeri "Göçüyoruz," ifadelerini kullanmıştır.

İstisnai bir örnek olarak doğumdan sonra iki ay yataktan kalkamayan bir kadın katılımcının ailesinde neredeyse bütün işleri koca üstlenmiştir. Ancak kadın katılımcı yatarken bile işler konusunda eşini yönlendirmiş ve neyi nasıl yapacağını ona öğretmiştir. İki kadın katılımcı ise hasta olsalar da çekirdek saydıkları işleri eşine devretme konusunda gönülsüz davranmaktadır. Bu katılımcıların ikisi de ev kadınlığı rolünü benimseme düzeyi yüksek olan kadınlardır.

Katılımcı çiftlerin meslekleri, çalışma saatleri, mesai ve şehir-ülke dışı görev durumları birbirinden farklıdır. Öğretmen olan çiftlerde mesai veya şehir dışı görevleri olmamaktadır. Eşlerin ikisi de öğretmense hafta sonları kurs görevini erkeğin aldığı, o günlerde ev işi ve çocuk bakımını eşinin tek başına üstlendiği görülmektedir. Aynı

kurumda aynı işi yapan karı-kocadan oluşan bir ailede de benzer şekilde mesai veya ekstra işler çıktığında erkek üstlenmiş, karısı ev ile ilgili işleri yapmıştır.

Diğer meslek gruplarından farklı olarak iki aylık bir yaz tatiline sahip öğretmenlerde, karı-koca öğretmense yaz tatillerinde sırasıyla aile büyüklerinin yanına giderek uzun süreli kalmakta ve bu süreçte işlerin bir kısmını paylaştıkları için dinlendiklerini söylemektedirler. Karı-koca öğretmen olan çiftlerden birinde ise erkek katılımcı uzun akraba ziyaretlerini sevmediği için tatilin önemli bir kısmını evde geçirmeyi tercih etmektedir. Bu süreçte o evin işlerini üstlenmekte, eşi ise çocuğu ile birlikte memlekete gitmektedir. Kadınların öğretmen veya Kur'an Kursu Öğreticisi olduğu, eşlerinin ise tam zamanlı çalıştığı ailelerde uzun yaz tatillerinin bir kısmında kadınların çocuklarıyla birlikte ailelerinin yanına gittiği, eşlerinin ise evde yalnız kaldığı görülmektedir. Bu sırada kadınların tek beklentisi geldiklerinde evi temiz bulmak olmaktadır.

E- 9 : "...Akşamdan akşama eve gelirim, yatağı kullanırım. K-9 hanım hatta telefonla aradığım her akşam, 'Evi dağıtma dağıklık yapma' der. O bile, evi dağıtmamak bile ona yardım." (34 Yaş, İşletmeci)

Mesai veya eve geç gelme durumlarında, ev işi ve çocuk işini tek başına üstlendikleri için evde olanların ikinci vardiyaları biraz daha zor geçmektedir. Bir kadın katılımcı bunun problem olmadığını, ev işlerini askıya alıp çocukla ilgilendiğini söylemektedir. Ancak mesai veya işten geç gelme sık yaşanan bir durumsa bazı ailelerde gerginliğe ve tartışmalara yol açmaktadır.

Mesai veya buna benzer durumlarda aynı şehirde yaşıyor iseler yine anneler imdada yetişmektedir. Benzer şekilde ücretli yardımcı varsa, evde olana sadece çocukla ilgilenme işi kalmaktadır. Eşlerden birinin evde olmayışı sadece ev işlerini değil üstlendiği diğer görevleri de aksatmaktadır. Örneğin K-10, çocukları uzaktaki okula bırakma işini üstlenen eşinin şehir dışına gittiği durumlarda işine geç kalmamak için annesi ve erkek kardeşlerinden yardım almaktadır. Bir erkek katılımcı, eczacı olan eşinin ayda bir gelen gece nöbetinde, tek çocuk varken onu anneannesine bırakıp yardım etmek için eczaneye gittiğini, ancak ikinci çocuktan sonra bu desteği çekmek zorunda kaldığını ifade etmiştir.

Olağan durumda vardiyalı çalışan biri kadın, biri erkek olmak üzere iki katılımcı vardır. Hemşire olan kadın katılımcı üç vardiyalı sistemde çalışırken, itfaiyeci erkek 24:48 formunda çalışmaktadır. Hemşire kadın katılımcı gündüz vardiyasındayken işler aksamazken gece vardiyasına kaldığında özellikle çocuk bakımı problem olmakta, eşi çocukla ilgilenirken ev işleri aksamaktadır. Kadın katılımcının en büyük şikâyeti eşinin söylemeden iş yapmamasıdır. Eşi Kur'an Kursu Öğreticisi olan itfaiyeci erkek katılımcının 24 saatlik mesaiden sonra 48 saat evde olmasına ve dinlenme-uyuma haricinde oldukça fazla zamana sahip olmasına rağmen ev işlerine katkısı değişmemektedir.

Rutini keskin şekilde değiştiren misafir ve yatılı misafir olgusu ise duygu içerikli sonuçlara yol açmasından dolayı ileride ele alınacaktır.

5. EV İŞLERİNİ YAPTIRMA YA DA EV İŞLERİNDEN KAÇINMA KONUSUNDA GELİŞTİRİLEN TAKTİKLER

İlk olarak ev işlerine katılmama konusunda tavrı net olan erkeklerin eşlerinin strateji geliştirme girişimlerinin çok sınırlı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu gruba giren erkekler sadece hastalık, misafir gibi olağan rutinin dışında gelişmeler olduğunda ev işlerine katkılarını arttırmaktadırlar. Ancak bu yardım, örneğin misafir geldiğinde alışveriş yapma gibi dışarı işleri ve mahremiyet nedeniyle erkek misafirlere servis yapma gibi işlerle sınırlı kalmaktadır.

Ev işlerine eşleri talep etmeden katılan erkekler için strateji geliştirmeye gerek kalmamaktadır. Bu erkekler zaten ev işlerinde aktif sorumluluk almaktadırlar. Bir kadın ev işlerine daha fazla katılma konusunda taktik geliştirebiliyorsa, öncelikle eşinde ev işi yapma potansiyeli gördüğünü söyleyebiliriz. Strateji genellikle tutum olarak eşitlikçi ancak ev işine katılım düzeyi düşük erkeklerin ev işine katılımını arttırmak için kullanılmaktadır. Kadınların ilk başvurdukları yöntem erkeklerin ev işi becerilerini ölçüp hangi işleri yapabildiklerini tespit ederek kocalarına beceri kapasitelerini aşmayacak ve sevdikleri işlerin sorumluluğunu vermektir.

K- 18 : “Sen bunu çok seviyorsun, böyle mi yapalım gibisinden. Ben de artık bu durumu anladığım için sevdiği şeyler üzerinden plan yapıyorum. Mesela düzen duygusu var, dağınıklık sevmez. Mesela akşam yatacağız, biraz da dağınıklık varsa ‘Hadi beraber toplayalım, bir yandan da muhabbet edelim,’ diyorum, o şekilde yapıyoruz...” (32 Yaş, Vaize)

Kadınların uyguladıkları ikinci taktik daha fazla sabır gerektirmektedir. Kadınlar bunu “kocalarını eğitmek” olarak tanımlamaktadırlar. Bu taktiği uygulayan kadınlar uzun vadede eşlerine bir işin nasıl yapılması gerektiğini öğretmektedirler. Örneğin makineye bulaşık dizmenin incelikleri, kirli çamaşırları renklerine göre ayırarak yıkama, evi süpürürken kanepelerin altlarını da süpürmeyi gösterme gibi ev işlerinin inceliklerini kadınlar eşlerine öğreterek onların “Bilmiyorum,” deme bahanelerini ortadan kaldırmaktadırlar. Böylelikle yaptıkları işler sınırlı da olsa kocalarına bir işi kendi istedikleri şekilde yaptırmayı öğretmektedirler.

K-9: “Önceleri eşim ben vermeyeyim diye işleri düzgün yapamazdı, ama sonradan benim nasıl beğendiğimi öğrettim ona. ... Eşim artık toplamayı iyice öğrendi...” (32 Yaş, Öğretmen)

Ev işlerini yapmama konusunda kararlılığı yüksek olan erkeklerin olduğu ailelerde kadınların uyguladıkları tek taktik kendileri vakit olarak müsait olmalarına rağmen dışarı işlerini erkeklere bırakmalarıdır. Çünkü bu tarz ailelerin bazılarında erkekler ev işlerine katılmamanın yanı sıra kadınlar dışarı işlerini üstlenmek istiyorsa bundan memnuniyet duymaktadırlar. Bu sebeple bu tarz eğilimi olan eşleri olan kadınlar en azından dışarı işlerini eşlerine bırakarak en azından eşlerinin erkeksi sayılan işleri yapmalarını sağlamaktadırlar. Örneğin bu kadınlar çöpü atabilecek, günlük alışverişini yapabilecek ya da para idaresini rahat bir şekilde yürütebilecekken (bazı erkekler bu rolleri devretmeye hazırdır) bilinçli şekilde bu işleri eşlerine bırakmaktadır. Aynı kadınlar ev işlerinde fiziksel güç gerektiren veya kadınsı olmadığı düşünülen (örneğin balkon yıkarken eşine su taşıma gibi) işleri de erkek işi diyerek eşlerine yaptırmaktadırlar. Bu taktikleri eşleri ev işine katılan kadınlar da eşlerinin katkısını arttırmak için kullanmaktadırlar.

Kadınlar taktik olarak, eşleri bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde herhangi bir görevi kötü yapsalar dahi, içlerinden çok sinirlenmelerine ve peşlerinden o işi tekrar yapmalarına rağmen kocalarına karşı teşvik ve onay cümleleri kullanmaktadır. Böylelikle erkeklerin tekrar aynı iş söz konusu olduğunda yapmamak için bahane üretme yollarını kapatmaktadırlar.

Kullanılan bir diğer taktik aslında kadınların kendilerinin yapabildiği basit işleri yapamıyormuş gibi göstererek ya da kocalarının çok daha iyi yaptığını söyleyerek yaptırmalarıdır. Örneğin konserve kavanozunu açma gibi basit fiziksel efor gerektiren bir

iş i bazı kadınlar eşlerinin güçlü olduğunu vurgulayarak tatlı dille yaptırmaktadırlar. Bu gibi durumlarda erkekler, eşlerinin bunu bilinçli yaptığını anlamayarak mutlu şekilde kendilerine verilen işleri yapmakta ve bir kere yaptıkları iş daimi görevleri haline gelmektedir.

K-20 : “Yaptığı işlerde övüyorum. ‘Benim eşim çok güzel salata yapar,’ diyorum. Ya da bazen ‘Ne kadar güçlü kasların var, evi ne kadar güzel süpürürsün,’ diye pohpohluyorum. Teyzem hep der: ‘Adamlar çocuk gibi, onlara gazı vereceksin, pohpohlayacaksın, başka da bir şeye gerek yok.’ (36 Yaş, Mühendis)

E-19 : “...Çayı genelde ben yaparım, ‘Daha güzel yapıyorsun,’ dedi. Gazı verdi, bana kaldı...” (35 Yaş, Mühendis)

Fiili durum oluşturma, ikna ve tehdit teknikleri de iş yaptırmak için kullanılan teknikler arasındadır. Bazı kadınlar eşlerin bilerek ertelediği bir iş i yapmayarak kocalarını yapmaya mecbur etmektedirler. Mesela kadın katılımcı evi toplayalım dediğinde eş i yardımını erteliyorsa kendisi de evi inatla toplamayarak adım atacak yer kalmadığında” kocasını iş i yapmaya mecbur bırakmaktadır.

K-6 :“... Yüz defa söylüyorum, ses tonum artarak. Etkili de oluyor tabii. Onun yapması gereken iş i yapmıyorum. Misafir gelecek, ev süpürme, lavabo temizleme iş i var. Son ana kadar yapmadığı oluyor, ama ben de yapmıyorum onun yapmasını bekliyorum.” (28 Yaş, Öğretmen)

Bazı kadınlar konuşarak iş i yapmadığı takdirde sonuçlarını anlatarak eşlerini söz konusu iş i yapmaya bir nevi mecbur etmektedirler.

K-15: “... Ben hemen sonucunu söylerim. Mesela ‘Sen böyle yaparsan ben bir hafta içinde bunu alacağım,’ falan filan. ‘Sonra yine sen çekeceksin;’ gibisinden. Hani onu mecbur ederim yani, çene ile...” (32 Yaş, Yönetici)

Bir kadın katılımcı ev işlerine katılmadığı takdirde eşini hafta sonu arkadaşlarıyla buluşmak, maça gitmek gibi sevdiği şeylerden mahrum etmekle tehdit etmektedir. Bu durum aynı zamanda ev içinde kadınların güçlü konumuna da bir örnektir. Erkek karısının onayı olmadan ev dışı alanda kendine ait zaman ayıramamaktadır.

K-2: “Kriz anı varsa tehdit ederim. Yapması gerektiğini söylerim, evin uşağı olmadığını belirtirim, feminizm damarım o anlarda kabarıyor benim, her ne kadar olmasam da. Yapmasını istersem yaptırırım. Onun yegâne stres atma kaynağı lise arkadaşları ile buluşmak. Onlarla vakit geçirmek istiyorsa kriz anında bana yardım etmek zorunda, bir şeyler yapmak zorunda. Genelde pazarlık, tehdit bu şekilde. ‘Gidemezsin,’ diyorum. Peşinen anlaşıyoruz, haftaya misafirim gelecek ise ‘Bak,’ diyorum, ‘şu gün misafirim gelecek, alacağın şeyler var’. Hatta ‘Ben sana yardım ederim,’ der. (33 Yaş, Arş. Gör.)

Erkeklerin iş yapmama nedenleri çeşitlidir. Bir kısmı istemediğinden, bir kısmı beceremediğinden, bazıları ise iyi yapabildiği işler görev olarak kendisine kalmasın diye işbölümünden kaçınmaktadırlar:

E-12 : “... Salata bazen yaparım. Aslında babam aşçı olduğu için kulağım bu işlere kabarık. Sulu yemeklerim de güzel olur, ama bu durumun unutulmaya terk edilmesi benim için daha önemli. ‘Sen güzel yapıyorsun’ maddeleri artmasın diye yapmıyorum...” (35 Yaş, Arş. Gör.)

Erkeklerin ev işi yapmamak için taktik geliştirmek zorunda kalması kadınların aile içinde güçlendiğine kanıt olarak gösterilebilir. Ev işlerini yapmamak için erkeklerin geliştirdikleri strateji kadınlarınkı kadar çeşitli değildir. Ayrıca bu taktikler kadınlar tarafından kolayca fark edilecek yalınlıkta olduğu için kadınların yaptığı kontrataklar nedeniyle erkekler çoğunlukla eşlerinin istediği işi yapmak zorunda kalmaktadırlar.

Erkeklerin ilk uyguladığı taktik eşlerinin sözlerini duymamış gibi yapmaktır. Eşleri belli bir süre sonra aynı şeyi yinelediğinde katılımcılar duymadıklarını bahane etmektedirler.

E- 22: “Bizim iş yerinde bir abi var ‘Kadın konuşunca sırt üstü yatar, gözlerimi kapatırım,’ der. Duymadım demeye çalışır. Ben de öyle, ‘Duymadım,’ diyorum. (31 Yaş, Mühendis)

Erkeklerin en çok uyguladığı taktik ise “Tamam karıcığım,” diyerek verilen işi yapmamak veya ertelemektir. Bu durumda kadınlar sinirlenerek daha büyük tepkiler vermektedir. Bunun yanında erkekler bir taktik olarak verilen işi kötü yapmaktadırlar. Bu taktiğe karşı olarak kadınlar ya sinirlenmekte ya da eşlerini teşvik edici cümleler kullanarak işlerden kaçmalarını engellemektedirler.

Erkeklerin eşlerinin ev işi talebinde verdikleri bir diğer tepki, o işin yapılmasına gerek olmadığını söyleyerek işi yapmama bahaneleri üretmektir. Örneğin erkekler birlikte temizlik yapma teklifinde bulunan eşlerine evlerinin zaten çok temiz olduğunu söyleyerek temizlik yapmaktan kaçınmaya çalışmaktadırlar. Bu söylemler kadınlar için ikna edici olmamakta er ya da geç erkekler o işi yapmak zorunda kalmaktadırlar.

6. EV İŞİ VE ÇOCUK BAKIM SORUMLULUKLARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

6.1. Zaman-Uygunluk

Katılımcıların aile içi sorumluluk paylaşımını göstermeye çalışan önceki birçok başlık içerisinde mesai saatlerinin ve esnek çalışma programlarının ev işlerine etkisine değinildi. Ancak toplumsal cinsiyet tutumları hesaba katılmaksızın ev işlerini vakti uygun olanın yapacağını iddia eden zaman-uygunluk kuramı ekseninde, zamanın ev işleri paylaşımına etkisini ortaya koymak daha uygun olacaktır.

Katılımcılarımızın çalışma saatleri incelendiğinde yarı zamanlı veya esnek çalışma biçimine sahip olanların çoğunlukla kadınlar olduğu görülmektedir. Daha önce değinildiği gibi gerek erkek gerekse kadın katılımcılar, kadınların ev ve aile yaşantılarını aksatmayacak işlerde çalışmasını daha uygun bulmaktadırlar. Katılımcı ailelerin çalışma zamanlarıyla bu tutumları büyük ölçüde uyumlu görünmektedir. Vardiyalı çalışan tek kadın katılımcı, tam zamanlı çalışan 10 kadın katılımcı bulunmaktadır. Ancak bu kadınların ikisi eczane sahibi, ikisi de araştırma görevlisi olduğu için mesai kavramlarının olmadığını, esnek çalışma şartlarına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu durumda tam zamanlı istihdam edildiğini belirten 6 kadın katılımcı vardır. Bu 6 katılımcıdan birisi de özel anaokulunun kurucu ortağı olduğu için çalışma saatlerini kendisi düzenleyebilmektedir. Öğretmen kadınlardan üçü tam zamanlı (09:00-15:00) bir okulda çalıştıklarını belirtmişlerdir. Ancak bu katılımcıların boş derslerinin, boş günlerinin ve mesailerinin tam güne göre nispeten kısa olmasından dolayı çalışma saatleri tam zamanlı çalışan diğer katılımcılardan farklılık göstermektedir. Vaizelik mesleğini icra eden 2 kadın katılımcı ise vaaz programına göre görev aldıkları için çalışma saatlerinin değişkenlik gösterdiğini belirtmişlerdir.

Erkek katılımcılardan birisi vardiyalı, 4'ü yarı zamanlı çalışmaktadır. Özel okulda tam zamanlı öğretmenlik yapan ve görüşme döneminde çocuk bakmak için mesaisini yarıya indiren bir erkek katılımcıyı da eklediğimizde bu sayı 5 olmaktadır. Araştırma görevlisi olarak çalışan 5 erkek katılımcı kadın araştırma görevlilerinin aksine işlerini esnek değil tam zamanlı olarak tanımlamakta, hatta bu katılımcılardan 4'ü sadece mesai saatlerinde değil akşamları ve hafta sonları da çalışmak için işyerlerine gitmektedirler. Evinden işlerini yürüten bir erkek katılımcı ise iş durumuna göre evden çıktığını

belirtmektedir. Kendi işyeri olan erkek katılımcılar hem akşam geç saatlere kadar hem de cumartesi günleri çalışmaktadırlar. Özel sektörde olup Cumartesi günleri de öğleye kadar çalışan bir erkek katılımcı bulunmaktadır.

Katılımcılar arasında eşlerin mesai sonrası eşit veya eşite yakın oranda evde bulunduğu çift sayısı 11'dir. Bu çiftler karı-koca öğretmen olarak veya tam zamanlı çalışan çiftler ile bir tarafın yarı zamanlı diğer eşin vardiyalı çalıştığı ailelerden oluşmaktadır. Erkeğin bariz şekilde eşinden daha fazla evde vakit geçirdiği aile sayısı birken tersi örneklerin sayısı 13'e ulaşmaktadır. Zaman-uygunluk kuramı açısından bakıldığında evde erkeğin daha fazla zaman geçirdiği ailelerde erkek katılımcının eşinden daha fazla iş yapması, evde eşit zaman geçiren eşlerin sorumluluk paylaşımının eşit olması ve kadınların evde daha fazla zaman geçirdiği ailelerde kadınların daha fazla ev işi yapması gerekmektedir.

Ev ve çocuk bakımı konusunda en fazla sorumluluk alan erkek katılımcıların çocuğa eşiyile dönüşümlü olarak bakan öğretmen katılımcılar olduğu görülmektedir. Karı-koca öğretmen olarak çalışan ve aileden bakım desteği alamayan bu katılımcıların ücretli bakıcı tutmak yerine, kendilerinin çocuklarına bakabilmesi doğrudan mesai saatleriyle ilişkilidir. Eğer bu ailelerdeki erkekler tam zamanlı çalışıyor olsalardı çocuk bakımı için ya annenin ücretsiz izin almasını ya da ücretli bakım desteği almayı tercih edeceklerdi. Öğretmen çiftler ders programlarını eşleriyle dönüşümlü olarak çocuk bakacak şekilde ayarlamaktadırlar. Ders programına göre bazı ailelerde kadınlar, bazılarında erkekler az bir farkla evde daha fazla zaman geçirmektedirler. Ancak gerek çocuk bakımında gerek ev işlerinde eşler arasında tam olarak eşit paylaşım yapıldığı söylenemez. Örneklem grubu içerisinde aile sorumluluklarına en çok katılan bu erkek katılımcıların ailelerinde, erkekler temizlik işlerine aktif katılmakla beraber yemekleri yapan, yapılacakları planlayan, kocasının çocuğa baktığı sırada çocuğun yiyeceğini ve giyeceğini ayarlayan, yani işleri koordine edenler kadınlar olmaktadır.

K-8 : "... Hafta içi eşim okula gider, eşim sabahçı. Biz uyanırız kızlarla, ben kahvaltı hazırlarım. Sonra çocuklara beslenme hazırlarım. Hatta akşam yemeğini de sabahtan yaparım. Neredeyse ben okul saatine kadar evde hiç durmuyorum, sürekli iş yapıyorum. Çocuklar oynuyor, bazen yanıma gelip oynuyorlar. Bazen onlara oyun kuruyorum, onlar devam ediyor. Okul saatim geliyor, hızlıca giyinirim, eşim gelir, okula giderim. Akşama doğru 7'de okuldan çıkarım, evden de 1'e 10 kala çıkarım. Hemen hemen her gün böyle, sadece Çarşamba günü biraz daha az dersim var. Haftalık 30 saat dersim var. Okuldan geliyorum, eşim o sırada çocukları doyurmuş oluyor. Eşimle biz beraber yemek yeriz,

sonra çocuklarla oyun oynarız. Büyük kızın ödevleri olur, onları hallederiz. Akşamları meyve saatimiz var, eşim meyve getirir. Sonra rutinimiz var, akşam 9 buçukta süt saatimiz var, çocuklar televizyon izlerken sütlerini içer. Sütü eşim hazırlar, sonra yatış saati geliyor. Kıyafet giydirir, dişleri fırçalarım, sonra masal oku, çocukları yatır. Biraz sohbet ederim çocuklarla, Betül ile günü konuşurum. Genelde çocukları ben yatırırım. ... Onlar yatıyor, eşim de yatıyor, ben tek başıma kalıyorum. Televizyonun başına geçerim, anlamsız bir şekilde bir saat kadar bakarım, kahvemi içip sonra ben de yatarım..." (36 Yaş, Öğretmen)

Mesai sonrası eşit vakte sahip olan tam zamanlı çalışan çiftlerde ise çocuk bakımı için ya aile ya da ücretli bakım desteği gerekmektedir. Bu ailelerde mesai sonrası vakitte erkeklerin ev işlerine katkıları farklılık göstermektedir. Talep edilmeksizin ev işlerine katılan, sadece talep edildiğinde ev işi yapan ve mecbur kalmadıkça ev işi yapmayan üç grup erkek katılımcının varlığı zaman-müsaitlikten daha etkili faktörler olduğunun göstergesidir. Çocuk bakımı konusunda ise katılımcı erkeklerin tamamı elini taşın altına koymakta ancak çocukla oynamayı "iş" gibi görmediklerini de ifade etmektedirler. Bu ailelerde zaman-uygunluk faktörünün zorunlu durumlarda işlerlik kazandığı görülmektedir. Örneğin tek aracın sadece erkek katılımcıda olduğu ailelerde, çocuğu okula bırakma, okuldan alma gibi işler erkeğe kalmakta, yine hastane veya resmi dairelere gidilmesi gereken durumlarda iş yerinden izin alması daha kolay olan izin almaktadır. Tek arabayı ortaklaşa kullanan tam zamanlı çalışan ailelerde arabanın kimde daha çok kalacağını belirleyen de bu izin alma kolaylığıdır.

Hemşire olarak 3 vardiyalı çalışan kadın katılımcının öğretmenlik yapan eşi aynı zamanda belirli dönemlerde mesai sonrası eğitim de vermektedir. 24:48 vardiya programıyla itfaiye personeli olarak çalışan bir erkek katılımcının eşi ise Kur'an Kursu Öğreticisi olarak görev yapmaktadır. Vardiyalı olarak çalışan iki katılımcının da eşi yarı zamanlı işlerde çalışmaktadır. Kadın katılımcı için 00:00-08:00 vardiyası oldukça zorlu geçmektedir. Eve gündüz gelen katılımcı, kayınvalidesi bakmasına rağmen küçük kızının kendisini istemesinden dolayı uykusuz kalmaktadır. Hem gece hem gündüz mesailerinde kocası çocuğa tek başına bakamamakta, annesinden yardım almaktadır. Kadın katılımcı, kendisi mesaideyken, evde olmasına rağmen kocasının ev işlerini de üstlenmediğini, sadece doğrudan talep edildiğinde işlere katıldığını belirtmektedir. Vardiyalı çalışan erkek katılımcı ise böyle bir durumla karşılaşmamakta her vardiyada ev işleri ve çocukla ilgili sorumluluklar karısı tarafından aksatılmadan yapılmaktadır. Evde olduğu 48 saatlik zaman diliminde erkek katılımcı, kızları anaokuluna gittiği için onun bakım-gözetim sorumluluğunu üstlenmediği gibi ev işi de yapmamakta, daha çok dinlenerek ve

arkadaşlarıyla görüşerek vakit geçirmektedir. Farklı cinsiyetten vardiyalı çalışan bu iki katılımcının örneği, dinlenme ve sorumluluk konusunda adil olmayan paylaşımı göstermesi bakımından önemlidir. Kadın katılımcının eşi, vakti müsait olmasına rağmen ev işlerini yapmamakta, benzer şekilde vardiyalı çalışan erkek katılımcı da vakti müsait olmasına rağmen yarı zamanlı çalışan eşine güvenerek ev işlerine katılmamaktadır. Her durumda ev işlerini yapanlar kadınlar olmaktadır.

Kadınların eşlerinden daha fazla evde zaman geçirdiği tüm çiftlerde aileye ait sorumluluğun önemli bir kısmı kadınların üzerindedir. Ancak kadınların ev işlerine katkıları çalışma saatlerine göre farklılık göstermektedir. Örneğin eşi tam zamanlı çalışan Kur'an Kursu öğreticileri ve öğretmenler neredeyse tüm ev işlerini üstlenmekte, hatta ailece daha çok vakit geçirebilmek için hafta sonuna iş bırakmamaktadırlar. Yarı zamanlı çalışan bu kadınlar aynı zamanda çocukları uyuduğu vakitlerde, dinlenme, kitap okuma, televizyon izleme gibi faaliyetlere ayıracak vakit de bulmaktadırlar. Kocalarından daha fazla evde vakit geçirmelerine rağmen öğretmen ve Kur'an Kursu öğreticilerine göre daha uzun saatler çalışan kadınların ise evde geçirdiği vakit yarı-zamanlı çalışanlara nazaran daha kısıtlı olmaktadır. Örneğin işyeri olan eczacı hanımlar, iş saatlerinin esnek sayılmasından dolayı çocuğu okula bırakma alma, hasta olduğunda ilgilenme, hastaneye götürme, resmî dairelere gitme, evrak işleriyle ilgilenme gibi dışarı işlerini aktif şekilde yürütmektedirler. Bu gruptaki kadınların mesai sonrası ev işi konusunda eşlerinden beklentileri de yarı zamanlı çalışan kadınlara göre daha yüksek olmakta ve bu ailelerde ikinci vardiyada eşler arasında daha adil bir işbölümü var gibi görünmektedir.

Zaman-uygunluk durumunun ev içi işbölümünü etkilediği açık şekilde ortadadır. Ancak bunun tam olarak kuramın öngördüğü şekilde olmadığı anlaşılmaktadır. Ev işlerinde en fazla sorumluluk alanın vakti uygun olan öğretmen erkekler olduğu görülmekle birlikte ileride değinileceği üzere bunların aynı zamanda eşitlikçi tutumlara sahip oldukları da bir gerçektir. Vardiyalı çalışan katılımcılar örneğinde olduğu gibi erkekler vakit olarak müsait olsalar bile eşlerinin vakitleri varsa işleri üstlenmemeyi tercih etmektedirler. Yine eczane sahibi kadınların eşlerinin diğer tam zamanlı çalışan erkeklerden daha fazla iş yapıyor olması ev işleri paylaşımında zaman-uygunluk faktöründen çok sosyal kaynaklar ve tutumların daha belirleyici olduğunu göstermektedir. Eşleri yarı zamanlı çalışan, kendileri tam gün çalışıp ev işine katkıları son derece düşük olan erkeklere, "Eşiniz tam zamanlı çalışsaydı ev işlerine katkınız artar

mydı?” sorusu sorulduğunda, bu katılımcıların net bir şekilde “Artmazdı, yardımcı tutardık,” şeklinde cevap vermeleri tutumların önemine verilecek bir diğer örnektir.

6.2. Sosyal Kaynaklar

Örnekleme grubundaki kadın katılımcıların tamamı yükseköğrenim görmüş olmasına rağmen katılımcıların yetiştikleri aileden tevarüs ettikleri sosyal ve kültürel sermayeleri, üniversitede okudukları bölümler, icra ettikleri meslekler ve kazançları birbirinden farklılık göstermektedir. Eğitim ve gelir kaynağına sahip olma noktasında birleşen katılımcıların sahip oldukları kaynaklara göre ev içinde güç ve iktidar konumlarının farklılaştığı görülmektedir. Kadınların kaynaklarının artmasıyla ev içinde güçlerinin de artacağını iddia eden kaynak kuramlarından görece kaynaklar, bu gücü belirleyen kadının kocasına göre gelirinin oranı olduğunu; mutlak kaynağa odaklanan diğer kuram ise eşlerinden bağımsız olarak kadınların kazançlarının etkili olduğunu öne sürmektedir.⁸

Katılımcı aileler incelendiğinde kadınların yüksek eğitilmiş ve kazanç sahibi olmalarının, onların kendi kurdukları ailede annelerinden çok daha etkili bir konumda bulunmalarında başrol oynadığı söylenebilir. Ancak aile içi karar ve otorite mekanizmasında net şekilde görülen kaynakların etkisi, ev işi sorumluluk paylaşımı söz konusunda aynı güçlü etkiyi gösterememektedir.

Kadınların yüksek eğitilmiş olması, bilgi, beceri ve öngörülerini arttırmış, özellikle üniversiteyi aileden uzakta okumak kadınların tek başına yaşayabilme, ev idare etme, para yönetme gibi erkeksi sayılan becerileri kazanmalarını sağlamıştır. Lisansta devam edilen branş da kadınların yetkinlik alanını genişletmiştir. Örneğin eczacı, hemşire kadınlara, farklı sektörlerde çalışan kocaları sağlık konusundaki kararları, öğretmen kadınlara eşleri, çocukların eğitimleri ile ilgili kararları devretmekte ve bu alanlarda eşlerinin kararlarına büyük bir saygı duymaktadırlar. Yine İşletme mezunu bir kadın katılımcı ile bir süre muhasebeci yanında çalışan bir diğer kadın katılımcı gelir-gider bütçesini hazırlamaktadır.

Birkaç erkek katılımcı eşleri yüksek eğitilmiş olmasa bile kararlarda şu anki kadar etkili olacağını düşünürken diğer erkekler eşlerinin mevcut karar verme yetkinliğinin

⁸ Kaynak teorileri hakkındaki bölüm için bkz. ss.72-74.

aldıkları eğitimle doğrudan ilişkili olduğunu kabul etmektedirler. Katılımcılar eğitimin etkisini teslim etmekle birlikte gelirin kadınların güçlenmesinde bir derece daha etkili olduğunu düşünmektedirler. Gelir kazanıyor olma bir yandan kadınların kişisel harcamalarını bağımsız olarak yapmalarını sağlarken diğer yandan ailede yüksek meblağlı hiçbir harcamanın onların onayından geçmeden yapılmamasına yol açmaktadır. Bu çift yönlü güçlenme, erkek katılımcılar tarafından da sıklıkla dile getirilmiştir. Evin ihtiyacı olan bir eşyanın alınabilmesi için aylarca hatta yıllarca kocalarından onay çıkmasını bekleyen anneler kuşağı hatırlandığında katılımcı kadınların aile içindeki güç konumları daha iyi anlaşılabilir. Bir erkek katılımcının özel üniversitede yüksek lisans yapma isteğinin aile bütçesine uygun olmadığı gerekçesiyle eşi tarafından kabul edilmemesi erkeklerin yaşadığı güç kaybına bir örnek olarak gösterilebilir:

E-3: "...Açıkçası biraz frenliyor, elinizi masaya vuramama durumu var. Bir kazanç varsa beraber hareket etme durumu var, kararlar ortak. Kadınların bu yönde gücü artıyor. ... Çalışmasa galiba bu kadar etkili olmazdı. Hatta belki çalıştığı için kendine cesaret geliyor, ondan dolayı bir katkısı var cesaret anlamında..." (37 Yaş, Öğretmen)

E-9: "... Kurusıki atmanın âlemi yok, eşim çalışmıyor olsaydı kararları ben alırdım herhalde..." (34 Yaş, İşletmeci)

K-9 : "...Eğitim benim cümlelerimi daha güvenli kurmama yardım ediyor, kendime güvenimi arttırıyor. Diğer yandan üniversite mezunu olup evde otursaydım bu kadar etkili olmazdım diye düşünüyorum. Çünkü etrafıma, diğer ailelere bakıyorum. Mesela kayınvalidem eve bir şey aldırma istiyor, en az üç ay kavga gürültüden sonra alabiliyor. Ama bizde öyle değil, ben bütçeyi ayarlıyorum, sonra gidip alabiliyoruz..." (32 Yaş, Öğretmen)

Görelî kaynaklar kuramı üzerinden giderek eşlerinden daha fazla kazanan 5 kadın katılımcının aile içindeki güçlerinin diğer katılımcı kadınlardan daha yüksek olup olmadığını ele almak mümkündür. Eşinden yüksek gelir elde eden 5 kadın katılımcının üçünün eğitimi eşiyle denk iken ikisinde kadın katılımcı eğitim olarak da eşinden yüksek konumdadır. Yine 5 kadın katılımcının üçünün geliri eşlerinden 1000 TL'den az farkla yüksekken 2 kadın katılımcının geliri eşlerinden daha büyük farklarla yüksektir. Ancak gelir farkı yerine oransal fark daha etkili görünmektedir. Örneğin öğrenciyken evlenen bir kadın katılımcı evlendikten sonra öğretmen olarak atanmasına rağmen eşi sabit gelirli bir iş bulamamış ve evden işlerini yürütmeye başlamıştır. Bu ailede evin temel geçim sağlayıcı, kocasından yaklaşık üç kat daha fazla kazanan kadın katılımcıdır. Yine kadın katılımcının gücü sadece aile içi kararlarla sınırlı kalmamış, atandıktan sonra eşinin ailesinin ona karşı yaklaşımı da olumlu yönde değişmiştir.

K- 21: "...Çalışmaya başladıktan sonra ben daha fazla kazandığım için, eşimin ailesi bana bir şey diyemiyorlar önceki zamanlara göre. O anlamda bana katkısı oldu çalışmanın. ... Kayınvalidem biraz farklıydı, söz hakkım çalışmaya başladıktan sonra daha farklı oldu..." (30 Yaş, Öğretmen)

Eşiyle arasındaki gelir farkı daha yüksek olan bir kadın katılımcının ise eşiyle arasındaki güç ilişkisini belirleyen gelir değildir. Çünkü eşi Türkiye'nin en saygın üniversitelerinden birisinden mezun, yurtdışında yüksek lisans yapmış, Bursa'nın sayılı kurumlarından birisinde yüksek kazançlı bir mühendis olarak çalışmaktadır. Evlendiklerinde çalışmayan kadın katılımcı ilk çocuğuna bir süre baktıktan sonra eşinin desteğiyle eczane açmış ve eşinden daha çok gelir elde etmeye başlamıştır. Bu ailede eşlerin farklı güçlü kaynakları olduğu ve eşler de birbirlerine saygı duydukları için eşitlikçi bir ilişki söz konusudur. Kadının eşinden daha yüksek kazandığı diğer iki ailede de eşler arasında eşitlikçi ilişkiler söz konusuysen bir çiftin ilişkisinde erkeğin karar ve yetki alanı eşinden çok daha geniştir. Bu ailede kadının kaynaklarının eşinden fazla olmasının eşitlikçi bir ilişki getirmediği görülmektedir. Bahsi geçen ailede erkek katılımcı, eğitimci olan eşinin çocuklarla ilgili kararlarına saygı duyarken diğer birçok alanda üst otorite olarak öne çıkmakta ve ev işleri paylaşımında asgarî düzeyde rol almaktadır.

Güç ilişkilerinde eşleri hesaba katılmaksızın kadınların bağımsız kaynaklarının etkisi görece kaynak etkisinden daha güçlü görünmektedir. 5000 TL'den fazla kazanan kadınların hepsinin farklı derecelerde de olsa ev içinde etkili oldukları söylenebilir. Bu katılımcıların aile içi kararlarda etkisi açıkken, eşlerinin ev işleri paylaşımı konusunda gönülsüz oldukları durumlarda da eve gündelikçi alma yoğunlukları diğer kadın katılımcılara göre daha fazladır. Haftanın 5 günü ve 3 günü olmak üzere düzenli yardımcı alan iki kadın katılımcı da bu gelir grubu içerisine girmektedir. Bu gelir bandının altında olup da gündelikçi alabilen 3 kadın katılımcı bulunmaktadır. Bahsi geçen katılımcılardan birisi 5000 TL'nin altında gelir elde etmesine rağmen babasından kalma önemli bir mal varlığına sahiptir. İkinci kadın katılımcı eşi tarafından çok saygı görmektedir ve gündelikçi kararında da eşi tasarrufu ona bırakmıştır. Geliri 5.000 TL'nin altında olan üçüncü katılımcının ise eşinin geliri 10.000 TL'nin üzerinde olduğu için toplam hane geliri yüksektir. Görüldüğü gibi kadınların gelirle ilgili kaynaklarının artması veya toplam hane gelirinin yüksek olması ücretli yardımcı desteği alıp almamayı belirlemektedir. Eve gündelikçi-yardımcı alabilen kadınların çoğu tam zamanlı

çalışmakla birlikte zaman tek faktör olarak öne çıkmamaktadır. Zira kişisel geliri düşük tam zamanlı çalışan kadınlar isteseler de gündelikçi alma konusunda eş engeline takılmaktadırlar.

Kanaatimizce kadınların eşleriyle eşit otoriteler hâline gelmesinde hangi kaynağa sahip olduklarından daha etkili olan şey, eşlerinin bu kaynaklara atfettiği değerdir. Kaynağa atfedilen değeri belirleyen ise evlilik sırasında kadınların sahip oldukları kaynaklardır. Bu durumda evlilik yaşı da kadınların güçlerini belirleyen ana etkenlerden birisi olmaktadır. Henüz öğrencilik çağında evlenen kadın katılımcıların çoğu kaynaklarını kullanabilecek güce erişmeden evlenmişlerdir. Örneğin şu an eşinden daha yüksek maaş almasına rağmen birçok konuda eşine tabii olan bir kadın katılımcı öğrenciyken evlenmiş ve sonradan gelir getiriyor olması, evlilikteki ilk düzenin değişmesine yetmemiştir. Erken yaşta evlenen kadın katılımcıların bir kısmı da o dönem “toy” olduklarını, birçok hata yaptıklarını dile getirmişlerdir. Ancak kadınların evlenirken yaşlarının küçük olması edilgen bir ilişki kuracakları anlamına gelmemektedir. Örneğin üniversite öğrencisiyken kendisinden 8 yaş büyük eşiyile evlenen bir katılımcının kocası ilk gördüğü andan itibaren eşinin zekâsına hayran olduğunu dile getirmiş ve bu çift ilk günden itibaren büyük bir saygı ilişkisi içerisinde evliliklerini yürütmüşlerdir. Yani eşle tanışıldığı sırada sahip olunan kaynaklara eşin atfettiği değer önemlidir. Mesleklerini icra ederken daha büyük yaşlarda evlenen ve yaptıkları işe eşleri tarafından değer verilen kadınlar ev içinde daha güçlü bir konumda olmaktadır. Dolayısıyla aile içi güç ve sorumluluk paylaşımında kadınların sahip oldukları kaynakların yanında eşlerin onları değerli bulması yani eşlerin tutumları daha etkili olabilmektedir.

6.3. Toplumsal Cinsiyet Tutumları

Zaman-uygunluk ve kaynak kuramları eşler arasında ev işi paylaşım dinamiklerini farklı noktalardan aydınlatmalarına karşın toplumsal cinsiyet tutumları bu kuramları aşan bir etkiye sahip görünmektedir. Nitekim zamanı hiç uygun olmayan, tam zamanlı hatta cumartesi günleri de çalışan erkek katılımcı ev işlerinde ve çocuk bakımında talep edilmeksizin eşiyile eşit derecede sorumluluk alabilmekte ya da başka bir katılımcı tam aksine yarı zamanlı ya da esnek çalışmasına rağmen sadece zarurî durumlarda ev işlerine katılabilmektedir. Benzer şekilde eşinden çok daha fazla geliri olan erkek katılımcılar ev işlerinde de aktif faaliyet gösterebilirken eşinden daha düşük gelirli hatta vakti de müsait

olan katılımcılar ev işlerinde pasif kalabilmektedir. Ev işi paylaşımının en güçlü belirleyicisi karı-kocanın karşılıklı tutumları olarak öne çıkmaktadır.

Ev işi rol paylaşımı bakımından benzer ailelerde büyüyen katılımcıların rollere mesafeleri ve rolleri benimseme düzeyleri cinsiyete göre farklılık arz etmektedir. Sularını bile annelerinin getirdiğini söyleyen erkek katılımcılar kendi lehlerine görünen toplumsal cinsiyet rol paylaşımını sorunlu bir alan olarak görmemişlerdir. Ancak üçüncü bölümde değinildiği gibi kadın katılımcıların neredeyse tamamı ilk gençlik yıllarından itibaren kendi aleyhlerine olarak algıladıkları cinsiyet rolleriyle hesaplaşma içine girmiş ve sıklıkla “Ben annem gibi olmayacağım,” cümlelerini kurarak büyümüşlerdir. Bu sebeple kadınların açık şekilde daha eşitlikçi cinsiyet tutumlarına sahip oldukları görülmektedir. En geleneksel görünen, “Erkeklerle ev işlerini yakıştıramıyorum,” ifadelerini kullanan kadınlar dahi kendi erkek çocuklarını yetiştirirken ev işi sorumluluğu verdiklerini ve çocuğunun ileride ev işleri konusunda “kocası gibi olmaması” için ellerinden geleni yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların tutumlarını anlamaya yönelik olarak ev işlerinin öncelikli sorumlusunun kim olması gerektiği sorulmuştur. Kadınların 16’sı öncelikli sorumlunun olmaması gerektiğini, çiftlerin her ikisinin de işlerden eşit derecede sorumlu olması gerektiğini söylerken erkeklerin 9’u bu şekilde düşünmektedir. Ancak katılımcıların görüşlerine bütüncül şekilde bakıldığında farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Ev işlerinden öncelikli olarak kadın sorumlu olmalı diyen erkeklerin bir kısmı ev işlerine eşite yakın oranda katılırken; ev işlerinde karı-koca eşit sorumluluk almalı diyen erkeklerin bir kısmı ise neredeyse hiç ev işi yapmamaktadır. “Ev işlerinin öncelikli sorumlusu kadın olmalıdır” şeklinde fikir beyan eden kadın katılımcılar da işlerin tamamını üstlenmeyi istememekte, kendilerinin ev işlerini organize etmesini eşlerinin ise bu işlere aktif olarak katılmasını arzu etmektedirler. Ev işlerinden öncelikli olarak kadının mesul olması gerektiğini belirten kadın ve erkeklerin bu durumu istendik bir şey olarak görmelerinden ziyade gerçekçi oldukları, erkeklerin ev işleri konusunda beceri ve pratiklerinin kadınların çok gerisinde kaldığını ve bu sebeple ev işlerinin kadının liderliğinde erkeğin desteğiyle yürütülmesi gerektiğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Yani bir erkeğin öncelikli sorumlu kadın olmalı şeklinde geleneksel bir yanıt verip ev işlerine aktif katılması kendisi farklı biçimde ifade etmiş olsa da eşitlikçi olmadığını göstermemektedir.

Ev işlerine katılım bakımından erkekler dört grupta toplanabilir:

- 1) Tutum ve davranış açısından geleneksel olanlar;
- 2) Tutum açısından eşitlikçi, davranış açısından geleneksel olanlar;
- 3) Tutum açısından geleneksel, davranış açısından eşitlikçi olanlar;
- 4) Tutum ve davranış açısından eşitlikçi olanlar.

Ancak kişilerin salt eşitlikçi veya geleneksel olduğunu iddia etmek doğru değildir. Zira katılımcılar bazı konularda eşitlikçi, bazılarında geleneksel fikir ve davranışlara sahip olabilmektedirler. Kadınların ise dereceleri farklı olmakla birlikte özellikle sorumluluk paylaşımı konusunda eşitlikçi tutumları benimsediği söylenebilir. Bu eşitlikçilik düzeyi kadınların beklentilerini de doğrudan etkilemekte, eşitlikçi kadınların eşlerinden beklentileri yükseldikçe eşlerinin ev işi performansından duydukları memnuniyet düzeyi düşmektedir.

Ev işleri sorumluluk paylaşımı tutumları konusunda az sayıda erkek katılımcı iki uç noktada yer alırken diğer katılımcılar ara formlarda bulunmaktadır. Uç noktalardan birinde ev işleri yapmaya radikal şekilde karşı çıkan, sadece zarurî durumlarda bu işlere katılan dört erkek katılımcı bulunmaktadır. Bu katılımcıların tutumları eşlerinin tutum ve beklentisi ne şekilde olursa olsun değişmemektedir. Bahsi geçen katılımcılardan ikisinin eşlerinin geleneksel ev kadınlığı rollerine bağlılık düzeyi yüksek ve eşlerinden ev işi beklentileri daha düşüktür. Bu iki erkekte mahremiyet, diğeri ekonomik gerekçelerle eve yardımcı veya gündelikçi girmesine müsaade etmemektedir. Diğer iki erkek katılımcının eşleri ev işleri paylaşımı konusunda eşitlikçi tutumlara sahip olmakla beraber eşlerini bu işlere katılmaları konusunda ikna edememişlerdir.

Öbür uç noktada yer alan erkek katılımcılar ise evliliğin ilk gününden itibaren eşleri talep etmeksizin aktif şekilde ev işleri sorumluluklarına katılmış, ilk çocuk ve ikinci çocuğun doğumundan itibaren katkılarını daha da arttırmışlardır. Bu ailelerin birçoğunda erkeklerin ev işindeki rolleri kendileri “yardım” olarak niteleseler de yardım düzeyinde kalmamış, bu evlerde eşit veya eşite yakın bir işbölümü söz konusu olmuştur. Bahsi geçen kategorideki erkeklerin bu tutum ve davranış biçimi eşlerinin meslekleri, çalışma saatleri ve taleplerine göre farklılık göstermemiştir.

Üçüncü ve en büyük erkek grubunu oluşturan kategoride ise erkekler tutum olarak eşit paylaşım olması gerektiğini düşünmelerine rağmen bunu davranışa dökme noktasında zayıf olan erkekler ile ev işlerinin kadına ait olması gerektiğini savunmasına rağmen ev işlerine katılım düzeyi yüksek olan erkeklerdir. Bu katılımcıların ilk grubundaki eşitlikçi tutumdaki erkeklerin çoğunun ev işlerine katılımlarının düşük olmasındaki temel etken evlilik öncesinde neredeyse hiç ev işi sorumluluğu almayıp bu konudaki becerilerinin son derece düşük olmasıdır. Bu erkekler tutum olarak ev işlerine yatkın oldukları için onların evlilikten sonra ev işlerine katılımını belirleyen faktör doğrudan eşlerinin tutum ve beklentileridir. Bu ailelerde kadınlar ev işleri konusunda taleplerini dile getirdiklerinde erkekler direktifler doğrultusunda verilen işi yapmaktadır. Ancak bu gruptaki erkekler sorumluluğu doğrudan üzerlerine almayıp sadece eşleri talep ettiğinde iş yapmaktadır. Yine bahsi geçen grup mümkünse eve daimi yardımcı alınması konusunda en istekli olan kategoriye oluşturmaktadır. Tutum olarak geleneksel ama davranış olarak katılımcı olan gruptaki erkek katılımcıların ise evlilik öncesinde ya ufak çaplı ev işi yaptıkları, ya erken yaşlardan itibaren yatılı yurt tecrübesine sahip oldukları ya da üniversitede ev işlerini öğrendikleri görülmektedir. Eşitlikçi tutumlara bağlılık derecelerinin son derece zayıf olduğu anlaşılan bu kategorideki erkekler söylenmeksizin ev işi yapmamakla birlikte önceki gruptaki hemcinsleri gibi talep edildiğinde ev işlerine katılmaktadırlar. Tutumları farklı olmasına rağmen ev işleri konusunda benzer davranış gösteren bu iki erkek katılımcı kategorisinin eşlerinin ev işleri konusunda beklentileri düşükse ev işlerine katılımları sınırlı; yüksekse daha fazla olmaktadır.

Kadınların ev işleri konusunda eşlerinden beklentilerini ev işlerine yönelik tutumları ve ev kadınlığı rolünü benimseme düzeyleri belirlemektedir. Dikkat çekici şekilde kadınların annelik, meslek, bireylik, eşlik gibi rol grupları içerisinde ev kadınlığını en son sıraya yerleştirdikleri görülmektedir. Bu sebeple ev işleri sadece erkekler değil kadınlar tarafından da istenmeden yapılan faaliyetler olarak nitelendirilmektedir. Yalnızca ev kadınlığı rolünü benimseme düzeyi yüksek, titiz ve kontrolcü olduklarını söyleyen üç kadın katılımcı için bu işler vazgeçilemez olarak görülmektedir. Anneler kuşağında “yemek pişirmeye” yüklenen varoluşsal anlam kısmen bazı katılımcılarda önemini korumakla beraber, özellikle tam zamanlı çalışan kadınlar için yemek de yardımcıya devredilebilecek işler statüsüne düşmüştür. Kadınların ev kadınlığı rolüne düşük değer atfetmeleri ve bu işleri istenmeyen işler kategorisine

yerleştirmeleri sorumluluk paylaşımının eşitlikçi olması gerektiğine dair tutum ve beklentilerini de yükseltmektedir. Bu sebeple özellikle tam zamanlı işlerde çalıştıkları takdirde kadınlar eşlerine ev işlerini devretme konusunda daha gönüllü olmaktadırlar.

Katılımcıların tutumlarının inşasında eğitim ve din de etkili olmakla birlikte en etkili kurumun aile olduğu anlaşılmıştır. Daha önce de değinildiği gibi katılımcıların şu anki ailelerinde nasıl davranacaklarına dayanak oluşturan yetiştikleri ailede ebeveynlerinin tutum ya da davranışlarıdır. Katılımcılar anne-babalarında olumlu gördükleri noktaları kendi ailelerinde sürdürmeye çalışırken eleştirdikleri özellikleri yapmaktan kaçınmaktadırlar. Kadınların dikkat çekici şekilde yetiştikleri ailedeki işbölümüne eleştirel yaklaştıkları, erkeklerin ise işbölümünden ziyade eleştirilerini babalarının babalık biçimine yönelttikleri görülmüştür.

Son olarak ev işlerine katılım düzeyi en yüksek ve en düşük erkeklerin tutumlarının oluşumunda öne çıkan özellikleri değerlendirmeye çalışacağız. Ev işlerini talep edilmeden kendilerine sorumluluk edinen erkekler ile söylenildiğinde iş yapan eşitlikçi tutumlara sahip erkeklerin bu tutumlarının oluşumunda en önemli faktörler yetiştikleri ailede annenin aile içindeki güç ve iktidar düzeyi, babanın anneye değer vermesi ve babanın ev işlerine katılmasıdır. Bu üç maddenin ilki olan annenin aile içindeki güç konumu en önemli faktör olarak öne çıkmaktadır. Daha önce anket tekniğiyle yapılan bazı çalışmalarda, erkeğin annesinin eğitim düzeyinin yüksek veya çalışıyor olmasının erkeklerin eşitlikçi tutumlara sahip olmasında etkili olduğuna yönelik sonuçlara ulaşılmıştır.⁹ Nitel yöntemle yaptığımız için meseleyi daha derinlikli olarak inceleme imkânı bulduğumuz çalışmamızda ise erkeğin eşitlikçi tutum kazanmasında annenin eğitiminin veya çalışmasının tek başına etkili olmadığını, asıl etkili olanın annenin eşiyile ve çocuklarıyla ilişkisindeki güç ve iktidar konumu olduğunu iddia etmek daha doğru görünmektedir. Örneklem grubumuz içerisinde ev işlerine katılım dereceleri değışmekle birlikte tutum olarak eşitlikçi olan erkeklerin tamamının iki zıt noktada annelerinin güç konumlarından doğrudan etkilendiği görülmüştür. İlkokul mezunu hatta hiç eğitim görmemiş olsa bile annesini babasından daha güçlü, akıllı, öngörülü gibi ifadelerle tanımlayan ve annelerinin hem babaları hem de çocukları üzerinde otorite kurma gücü olduğunu söyleyen erkek katılımcıların istisnasız hepsi bugün eşitlikçi

⁹ Bkz. Suna Başak, Sevgi Kınır ve Şehnaz Yaşar'ın Kadının Görünmeyen Emeği; Ersöz, Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı.

tutumlarına sahiptirler. Zıt nokta olarak nitelediğim iki örnekte ise, erkek katılımcıların anneleri babaları tarafından şiddete uğramakta yani babalarına göre son derece zayıf konumda bulunmaktadır. Ancak bu iki katılımcı da annelerinin babalarından daha akıllı olduğunu yinelemekte, birisi özellikle annesinin hem eğitim hem sosyal kaynaklar açısından babasından çok daha üst konumda olduğunu belirtmektedir. Yani bu katılımcılar ilk gençlik yıllarından itibaren kendi terazilerinde annelerini babalarından daha üst konuma yerleştirmişlerdir. Annelerin eğitim ve çalışmasından çok oğullarının bunu nasıl değerlendirdiğinin daha önemli olduğuna bir diğer delil ise farklı bir ülkede son derece ataerkil kalıplarla büyüyen ve komünist rejim döneminde annesi çalışan bir erkek katılımcı örneğinde görülmektedir. Bu katılımcının annesi lise mezunu ve çalışan bir kadın olmasına, hatta çocukluğunda ev işi yaptırıp katılımcıyı “Sen baban gibi olmayacaksın,” telkinleriyle büyütmesine rağmen bu katılımcı bugün ev işleri konusunda en geleneksel tutumlara sahip üç erkekten birisidir. Ataerkil olarak değerlendirdiği bir muhitte yetişen bu katılımcının babasının konumu annesinden daha güçlüdür ve katılımcı annesiyle babasının işbölümünü “doğru olan” şeklinde kodlamıştır.

Güç bakımından annenin babaya göre daha pasif kaldığı ancak babanın eşine değer verdiğini göstermekten çekinmediği, sevgi saygı çerçevesi içerisinde bir ilişki yürüten ebeveynlerin olduğu ailelerde yetişen erkekler de ev işlerine katılımları değişmekle birlikte eşitlikçi tutumlara sahip olmaktadır. Babasının ev işlerinde annesine az da olsa yardımcı olduğunu görerek büyüyen az sayıdaki erkek katılımcı şimdiki ailesinde sadece tutum olarak değil davranış olarak da eşitlikçidir.

Tutum inşasında ebeveynlerin bahsi geçen etkilerinden başka erkeklerin ev işi paylaşımındaki payını arttıran diğer etmenler eşinin çalışmasını olumlu karşılaması, annesinin küçükken ona ev işi yaptırması, tanışma aşamasında evliliği daha çok isteyen tarafın kendisi olması ve empati yeteneğinin gelişmiş olması gibi faktörlerdir.

6.4. Toplumsal Cinsiyet Tutumları İnşasında Din ve Aile İçi Sorumluluk Paylaşımına Etkisi

Mensuplarına kutsal merkezli bir referans çerçevesi sunan din,¹⁰ bireyin kendisini, sosyal çevresini ve olguları dini dünya görüşü penceresinden anlamlandırmasını sağlar.

¹⁰ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı yay., 1995.; Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, 9.b., İstanbul: 2010.

Ancak din, yaşadığı coğrafyanın sosyo-kültürel dinamikleriyle etkileşime girerek hem onu etkileyerek hem ondan etkilenerak biçimlenir.¹¹ Bireylerin toplumsal cinsiyet tutumlarının inşasında kültürel yapıyla harmanlanmış olan dinin güçlü bir etkisi bulunmaktadır. Kişilerin tutumlarının hangisinin dinden, hangisinin gelenekten kaynaklandığını bu iç içe geçmiş yapıdan dolayı ayırt etmek zor olsa da “dindar” olan katılımcıların toplumsal cinsiyet tutumlarının oluşmasında kendi din algılarının merkezi bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Nitekim evlendikten sonra dinî bir hayat yaşamaya başlayan ve hayatını dinî ilkelere göre yeniden tanzim eden bir kadın katılımcı “Dini benim hayatımdan çekerseniz bambaşka bir kişi olurum,” demektedir.

K-7: “... Mesela 2008 yaz tatilinde bikini ile denize girerdim, namaz falan yoktu, oruçları tam tutmazdım. Ama klasik dindarlık var ya kandil dindarlığı, dua edersin falan. Kur’an okumayı da bilmezdim, klasik ne biliyorsak, öyle bir şeydi. Sonra 2009’da büyük dönüşüm yaşadık. Bir umre ziyareti oldu; birisi hediye etti, götürdü. Dünyayı gezerdik, İspanya, Fransa, bir de umre görelim nasıl diye gittik, çok dindar olduğumuzdan değil. Yaşadığımız tecrübeden sonra ikimiz de aynı anda bir hafta kaldık, ben başörtümü açamadım. Ondan sonra işimden atıldım, başörtülü olduğum için. Sonra yüksek lisans yapıyordum, oradan da atıldım, kolumdan tutarak sürükleyerek güvenlik görevlileri dışarı attılar. Sonra kayınpeder evlatlıktan reddetti, aileler şok geçirdi. Aileler de dindar değil. Bizim için tamamen dönüm umre hediyesi. Şimdi o hâlime göre dindar olduğumu söyleyebilirim. ... Bütün hayatımı onun üzerine kurguluyorum. Her şey onun üstüne kurulu. Dini benim hayatımdan çektiğin anda bambaşka bir K-7 olur.” (37 Yaş, Uzman)

Dinin hayatı kuşatıcı ve inananların çeşitli olaylar karşısında nasıl bir tutum ve eylem içinde bulunacaklarını belirleyen zihniyet kazandırma işlevi,¹² toplumsal cinsiyete ilişkin olgu ve durumlarda da geçerli olmaktadır. Katılımcılar açısından baktığımızda, örneğin feminist bir kavram olarak nitelendirilen “eşitlik” söylemi özellikle erkek katılımcılar tarafından güçlü bir dini refleksle sert şekilde eleştirilmektedir. Bu katılımcılar Allah katında cinslerin eşit olduğunu ifade etmekle birlikte, kadın ve erkeğin yaratılış farklılıklarını vurgulayan “fıtrat” kavramı üzerinden meseleyi ele almaktadırlar. Onlara göre Allah tarafından iki farklı cins olarak yaratılan kadın ve erkekler farklı yapısal özelliklerle donatılmış ve bu yüzden farklı alanlardan sorumlu tutulmuşlardır. Birbirlerini tamamlayıcı fıtratta yaratılan kadın ile erkek, kul olarak eşit ancak dünyevî sorumluluk ve yaratılış bakımından farklıdır.

E-13: “(Eşitliğe) ben hiç inanmadım. Eşitlikten sorulan şey ne, ona bakmak lazım. Bu ifade beni rahatsız eden bir ifade. Kadın ile erkek farklı, elma ile armut eşit mi, sadece

¹¹ Yapıcı, a.g.e., s.52.

¹² Ejder Okumuş, *Meşrûiyet Ekseninde Din ve Devlet*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2003, s.69.

meyve... Bence böyle bakmak lazım, eşitlikten bakılan şeye bakmak lazım. Meyve olarak denktir ama eşit değildir, birisi kadın birisi erkek..." (34 Yaş, Arş. Gör.)

E-12 : "Eşitlik konusunun zırva olduğunu düşünüyorum. Hepsinden arındırıp takılmamak lazım. Eşitlik bagajı dolu bir kavram, Bir karşılığının olmadığını düşünüyorum. ... Ben daha çok birbirini bütünlemek diye düşünüyorum." (35 Yaş, Arş. Gör.)

K- 19: "İslam dini eşitlik demiyor, tamamlama diyor Kadın ve erkeğin görevleri farklı birbirlerini tamamlamak üzere söylenen örnek var ya ayakkabı teki örneği.¹³ Ben de öyle olduğunu düşünüyorum eşitlik söz konusu değil. Bu zaten bize kapitalist sistem ile geldi eşitlik, kadını çalışma hayatına sokmak için. Kadının ve erkeğin ayrı ayrı görevleri vardır, birbirlerini tamamlarlar..." (32 Yaş, Eczacı)

İslam dininin kadın ve erkeği farklı fizyolojik ve psikolojik özelliklerde yarattığı ve eşler arasında eşitlik değil tamamlayıcılık ilkesinin geçerli olduğu konusunda kadın ve erkeklerin benzer yorumlar yaptıkları görülmektedir. Ancak kadın-erkek farklılığının denklik mi ifade ettiği yoksa hiyerarşik olarak erkeğin üstün olduğu anlamına mı geldiği konusunda kadın ve erkeklerin görüşleri farklılaşmaktadır. İslam'da kadın konulu tartışmalarda kadın aleyhine olarak sunulan miras, şahitlik, çok eşlilik, dayak-şiddet gibi meseleler özellikle bazı kadın katılımcılar için nasıl yorumlayacaklarına karar veremedikleri tartışmalı alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bunların yanında bazı yorumlarda erkek üstünlüğüne delil olarak öne sürülen "kavvam" kavramına¹⁴ katılımcı kadınlar daha olumlu anlamlar yüklemektedirler. "Kavvam" kavramının içeriği hakkında dinî literatür bilgisi daha yoğun olan İlahiyat mezunlarının daha çok bilgi sahibi olduğu görülmektedir.

K-2 : "(Kavvam kavramını) keşke duymamış olsaydım. Tartışmalar yürütülen, genelde ailenin reisinin erkek olması ile açıklayanlar var da ama çok yorumlayamıyorum bu anlamda. ... Benim ailede alışık olduğum daha yoğun sorumluluk, maddî- dış dünya ile ilgili erkeğin bir adım önde olması, aile reisiği durumunu kabul etmesem de sonuç itibari ile kocam erkek olarak bir adım daha önde. Fatura ödeme, borç-harç işleri düzenleme, alım satım dışarı işlerinde daha ön planda. Bunu açıklıyor sanki bir üstünlük değil, ailede de bunu görmedim. Babamın son karar merkezi olması, annemi ezdiği gibi bir izlenim bende uyanmadı. O daha becerikli de denemez de, dışarı işlerini daha iyi bildiği, tecrübeli olduğu için o yapıyor. Adama evde dolma sar desen o da onu yapamaz. Bu bir üstünlük mü? Üstünlük boyutu ile baktığımızda o zaman ev işlerinde annem üstün. Dışarı işlerinde erkeğin bir adım önde olması, mesela işten ayrılması gereken birisi kadın olmalı, erkeğin

¹³ Türkçe'de karı koca için kullanılan Arapça "zevc-zevce" kelimesi kök itibariyle herhangi bir çiftin teki anlamına gelir. (Mehmet Boynukalın, "Zevce," *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, C. 44, s. 306.) Bu bir ayakkabı çifti de olabilir, bir güvercin çifti de. Katılımcı bu kök anlama işaret etmektedir.

¹⁴ Kavvâm terimi Nisa Suresi'nin 34. âyetinde geçmektedir. Âyet meali şöyledir: "Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur." *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Haz. Ali Özek, vd., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 83.

ayrılması ters gelir bana her ne kadar geleneksel bir yaklaşım olsa da. Ben çalışmayabilirim ya da kazandığım paranın tek kuruşunu bile vermeyebilirim. ... (Eşim) her şeyi bana vermeye çalıştı hatta dışarı sorumluluklarını da bana vermeye çalıştı. Galiba onun annesinden kaynaklanan bir durum. Anne her şeyi ayarlayan bir durumda, baba pasifti onlarda. Ben de tam tersini gördüm, benim harçlığım olsun, istediklerimi alayım, onun dışında etliye sütlüye, ne kadar almışız, harcamışız, ne kadar tasarruf etmişiz bunlarla uğraşmak istemiyorum. Bu anlamda erkek kavvam. Bence de olmalıdır, ben onlarla ilgilenirsem yaşlanırım gerek yok yani, talebim de yok.” (33 Yaş, Arş. Gör.)

K-5 : “Kavvam kelimesini belki tefsirler beni etkilemiş olabilir, ben aile idaresinde kavvam olarak anlıyorum. Temin, koruma, bakmakla geçindirmekle yükümlü diye anlıyorum. Biraz günümüzde kadının çalışması bunu etkilemiş olabilir. Kadınlar kariyer, okul çalışma açısından değişiyor artık hem de kendini yetiştiriyor. Ben bunu, kadınlar hiçbir zaman çalışmak para kazanmak zorunda değil isterse çalışır, ama erkek ailesini geçindirmek zorunda diye anlıyorum...” (29 Yaş, K.K.Öğreticisi)

E-13: “Erkekler kadınlar üzerinde hakim kaimdirler malum. Benim anladığım pek çok noktada nihai kararı erkeğin vermesi diye düşünüyorum. Bu bir üstünlük müdür, bu yetkinin olması, son sözü sen söyle durumu varsa üstünlüktür. Sahabi misalinde olduğu gibi kadının erkekten erkeğin de kadından üstün olduğu vasıflar var. Fakat Allah böyle bir yetki vermiş, ama kadın için bir eziklik ya da kadını küçümsemek için söylenen bir şey değildir. Şimdi başımızda dekan var, bizden üstün olduğu anlamına gelmez, bizi idare görevi verilmiş, bu kadar yani. Bu yetki kadını ezmek, aşağılamak, erkeği yüceltmek için verilen bir yetki değil bence...” (34 Yaş, Arş. Gör.)

K-19: “... O zaten güzel bir kavram, güzel bir şey aslında bayanlar için. Her şeyi artık bayanın tık tık düşünüp karar vermesi gerekmiyor. Erkeğin bir noktada bu böyle olacak demesi lazım zaten.” (32 Yaş, Eczacı)

“Kavvam” kavramının ne olduğu hakkında fikri olan İlahiyat mezunlarından kadın ve erkek katılımcıların birkaç istisna dışında kavramı bir sorumluluk alma olarak okuduğu, ancak bunun da üstünlük olarak anlaşılmaması kanaatinde birleştikleri görülmektedir. Katılımcılar bu kavramdan İslam’a göre evi geçindirme yükümlülüğünün erkeğe ait olmasını anladıklarını dile getirmişlerdir. Yine kavramı duymadığını söyleyen katılımcıların hepsi İslam’a göre evi geçindirme sorumluluğunun erkeğe, annelik görevlerinin kadına ait olduğunu belirtmişlerdir. Çok dikkat çekici şekilde dindar kadınlar aile içerisinde güçlü konumda bulunmalarına, güçlü bir bireyselleşme eğiliminde olmalarına rağmen dinde veya dini yorumlarda kadınların geçimden sorumlu tutulmamalarını, korunmaya özen gösterilmeye muhtaç nahif-hassas varlıklar olarak ele alınmalarını bir ezilme, ikincilleştirilme olarak algılamamaktadırlar. Dinen kadının anneliğinin öncelenerek kamusal sorumluluklardan muaf tutulması, kadınlar için bir güvenlik ve koruma kalkanı olarak değerlendirilmektedir. Örneklem grubundaki kadınlar kendilerini güçlü olarak gördükleri veya aciz-zayıf olarak tanımlamadıkları hâlde dinin sunduğu bu çerçeveyi gerektiğinde kullanılabilecek bir güvenlik mekanizması olarak

görmektedirler. Nitekim yukarıda alıntıları verilen kadın katılımcıların ifadelerinde de bu tutumun yansımaları görülebilir.

Eşitlik gibi soyut ve kadınların aleyhine yorumlanmaya açık tartışmalı konuların aksine, İslam dinine göre ev işi paylaşımının nasıl olması gerektiğine dair soruya katılımcılar çok daha net cevaplar vermişlerdir. Eve ait sorumluluklar konusu gelenekle İslam'ın iç içe geçmişliğini en iyi şekilde gösteren somut bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu konuda görüş bildiren katılımcıların tamamı şu anki ev işleri paylaşımlarının kültürel dinamiklere göre şekillendiğini, İslam'ın ev işlerini kadın ya da erkek alanı olarak formüle etmediğini belirtmişlerdir. “Kendi söküğünü diken Peygamber (Sav)” vurgusu kadın-erkek fark etmeksizin bireylerin kendi başlarının çaresine bakmayı öğrenecek beceriye sahip olması noktasında en fazla başvurulan örnek olurken, “dışarı işlerinden sorumlu erkek, anne kadın” formu öne çıkarılmıştır. Dikkat edilirse bu işbölümünde ev işlerine yer yoktur. Katılımcılar İslam'da erkeğin evi geçindirme sorumluluğu ile kadınların ise ayağına cennet serilen anne rolü ile öne çıktığını ileri sürmektedirler. Bu annelik formunda ise kadınlar çocuk yetiştirmekten sorumlu tutulmalarına rağmen biyolojik bir gereklilik olan emzirme zorunluluğu bile taşımamaktadırlar. Özellikle kadın katılımcılar, İslam'a göre kadının sorumluluğunun şu an kendilerinin üstlendiğinden çok daha az bir daireyle sınırlı olduğunu sıklıkla yinelemişlerdir. Dinen kadının ev işlerinden sorumlu olmadığı, hatta kocaların hizmetçi tutmaları gerektiği hususu da yine kadınlar tarafından çok tekrar edilmiştir. Ev işlerinden kendilerinin sorumlu olmadığı konusunu katılımcı kadınlar İslam dininden özellikle Hz. Muhammed'in hayatından gösterdikleri referanslarla meşrulaştırmaya çalışmışlardır.

K-19: “İslam'da söylenen erkeğin dış işlerden sorumlu olması, para kazanması. Kadınların daha çok çocuk eğitiminden sorumlu olması, ev işinden değil. Ben bu konuyu özellikle evlenmeden önce çok araştırdım. İlmihallere baktığımızda erkekler yazdığı için, onların kendilerine göre yonttukları çok yer var. Ama biz daha fazla şimdi ortayı bulmaya çalışıyoruz. Ama şu çok net: Kadının bir görevi annelik, ama ev işi değil.” (32 Yaş, Eczacı)

K-23: “Peygamberimizin eşlerine yardım ettiğini, iyi bir baba olduğunu biliyoruz. Hatta ben sıkıştığımda eşime de söylüyorum, sen bunları bilmiyor musun gibisinden...” (28 Yaş, Öğretmen)

K-16 : “İslam'a göre düşünür isek kadın ev işi, temizlik yapmak zorunda değil. Kadın yapmak istemediğinde ona hizmetçi tutulması gerekiyor. Hatta emzirmek istemediğinde ona süt annesi de bulmak zorunda baba. Eşim de aynı şeyleri söyler Peygamberimiz eşlerine eziyet etmemiş diye.” (27 Yaş, Hemşire)

Dinin meşrulaştırma mekanizmasını aynı konuda kullanıp ev işi yapmayan erkekler, ev işlerinin paylaşımının İslamî değil gelenekten gelen bir temeli olduğunu vurgulayarak Hz. Peygamber'in erkeklerin ev işi yapmasını emretmediğini belirtmişlerdir.

E-11 "...İslam'ın böyle bir derdi olduğunu düşünmüyorum, karışmaz zaten, en fazla tavsiye verir. Peygamber'in eşlere yardım etmesi konusu gibi. Peygamber ediyor diye benim de edecek halim yok, bu bir emir değildir. Daha çok gelenekten gelen şeyler önde..." (28 Yaş, Arş. Gör.)

E-23: "En iyi İslam'ı biz yaşıyoruz, öncelikle herkes doğru bildiğini yapar. Ama yine de net olarak İslam'ın pek bu işleri düzenlemediğini, aile, ev düzeni kurmak için inmediğini düşünüyorum. İslam genel anlamda topluma düzen vermek için gelir. Dört dörtlük Müslüman bir aile Malezya'da farklıdır Türkiye'de farklıdır, kültürel yani..." (32 Yaş, STK)

Aktif olarak ev işi yapan ve geleneksel aile ve sosyal çevrelerince yadırganan erkekler ise dini referansları tam tersi yönde kullanmışlardır. Örneğin aileleri tarafından "hoca" olarak nitelendirilerek görüşlerine değer verilen İlahiyat mezunu iki erkek katılımcıdan birisi kendi babasının yanında ev işi yapmaya devam ettiği için babasının "Sen yanlış doğmuşsun, Allah seni kadın olarak yaratmalıymış" söylemlerine Hz. Muhammed'in aile yaşantısından örnek vererek ve ev işlerinde eşe yardım etmenin sevap olduğunu dile getirerek karşılık verebilmektedir. Diğer örnekte ise başka bir ülkede ataerkil bir sosyal çevrede yetişen erkek katılımcı, eşyle birlikte ülkesini ziyarete gittiğinde de ailesinin yanında çocukla ilgilenip eşine yardım etme davranışını sürdürdüğü için eleştirildiğinde yine Hz. Peygamber'in hayatını örnek göstererek ailesine cevap vermektedir. Her iki katılımcı örneğinde de din, geleneği susturan üst referans noktası işlevi görmektedir.

Görüşmeler sırasında da din ve dinin kadın erkek rolleri ve ev işi sorumluluk paylaşımına dair çerçevesine yönelik soruları yanıtlarken özellikle bazı kadın katılımcıların zorlandığı görülmüştür. Kadın katılımcıların İslam'ın bahsi geçen meselelerine yöneltilen modern feminist eleştiriler, dinlerin kadınları ikincil kabul ettiğine dair görüşler ile İslam'ın adalet prensibi gereğince cinsler arasında hiyerarşik bir ilişki öngörmeyeceğine dair dinsel inançları arasında bilişsel çelişki yaşadıkları dikkat çekmektedir. Kadınların bir kısmı bu konulara yönelik makulleştirici görüşler geliştirirken önemli bir kısmının ise dinde kadın meselesini düşünmekten özellikle kaçındığı görülmektedir. Sorulara verilen cevaplarda "galiba, belki, doğru olan ne tam

olarak bilmiyorum” gibi ifadeler sıkça kullanılmıştır. İlahiyat mezunu bir kadın katılımcı da “Bu sorulardan hoşlanmadım,” diyerek net şekilde dinle ilgili sorulara cevap vermek istemediğini belirtmiştir. Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla bazı kadın katılımcılar zihinlerinde tam olarak çözemedikleri bu meselelere kafa yormaktansa, kurdukları aile düzenini dine uygun olup olmadığına bakmaksızın devam ettirmekte veya inandıklarıyla yaşadıklarını tutarlı hâle getirecek tutumlar geliştirmeye çalışmaktadırlar. Örneğin bazı katılımcılar miras, şahitlik, eşitsizlik gibi konulara odaklanmak yerine Allah’ın adaletini üst değer olarak alıp tartışmalı hususlar hiç yokmuş gibi farz ederek kendi aile sorumluluklarını adaletli bir cinsiyet ilişkisine göre düzenlemeye çalışmaktadırlar.

Dinin ev işi konusunda geleneksel toplumsal cinsiyet kalıplarını pekiştirici etkide bulunup bulunmadığı tartışmasında, bizim çalışmamızda mevcut toplumsal cinsiyet normlarının sürdürülmesinde dinin değil geleneğin etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Bu tespitimiz konuyla ilgili yapılan farklı araştırmaların bulgularıyla da uyusmaktadır.¹⁵

Statükoyu korumanın aksine din, özellikle kadın katılımcılar tarafından “ev işinin dinen kadının görevi olmadığı”na dair sağladığı argümanlarla geleneğe karşı savaş açma, bir güçlenme aracı olmuştur. Dindar kimliğinde buluşan çiftlerde bazı kadınlar Hz. Peygamber’in ev işleri yapmasından yola çıkarak geleneksel eşleriyle çatışmaya girerken, ev işinde aktif olan bazı erkek katılımcılar ise geleneksel ailelerine karşı dinden güç alarak ev işlerinde erkeğin katılımcı olması yönünde bir değişimin başlatıcısı olmuşlardır.

7. AİLE İÇİ SORUMLULUK PAYLAŞIMININ DUYGUSAL YANSIMALARI

7.1. Düşünce Yüğü (Zihinsel Emek)

Evlerin büyümesi, eşyaların çeşitlenmesi, hijyen kuralları, yiyecek, giyecek ve temizlik maddelerinde ekolojik-organik ürün kullanma dayatması, hamilelikten çocuk büyüyüncüye kadarki tüm evrelerin tıp ve psikoloji otoritelerince denetlenmesi, tüketim için yapılan envai çeşit alışverişin ön araştırma gerektirmesi günümüzde ev işi ve ebeveynlik pratiklerinin kompleks ve çok katmanlı bir hâle gelmesine yol açmıştır. Tam

¹⁵ Ev işlerinde dinden çok geleneğin etkili olduğunu iddia eden diğer çalışmalar için bkz. Yıldız Kuzgun, Seher A. Sevim, “Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki,” *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2004, C. 37, S. 1, 14-27.; F. Şule Kaya, Veysel Uysal, “Günümüzde Dindarlık Ve Toplumsal Cinsiyet Rolü Algıları Üstüne Bir Araştırma,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, S. 36, 2015, ss.646-662.

bir mesai isteyen ev sorumluluklarına çalışma hayatının yorucu temposu ve modern kent hayatının kendine has zorlukları da eklendiğinde özellikle kadın katılımcılar annelerinden farklı olarak ev, iş ve sosyal hayat arasında mekik dokurken büyük bir mental yükün altına girdiklerini sıklıkla vurgulamışlardır. Ev işleri sorumluluklarına talep edilmeksizin katılan az sayıda erkek katılımcı dışındaki çiftlerde kadın katılımcıların eşlerine karşı en büyük serzenişleri eşlerinin “komut” almadan kendiliğinden işleri yapmıyor oluşlarıdır. Bazı kadın katılımcıların komutla da olsa iş yapan kocalara imrendikleri bir zeminde, bahsi geçen katılımcıların eşlerinden şikâyetçi olması erkek katılımcılar tarafından “şımarıklık” veya “şükürsüzlük” gibi ifadelerle eleştirilebilmektedir.

İnsanların aile içi şiddet, aldatma gibi büyük ailevî problemleri varken, ev işleri ve çocuk bakım sorumluluk paylaşımı temel bir mutsuzluk kaynağı sayılabilecek kadar önemli midir? Katılımcı kadınlar için bu konu tam da hayatlarının merkezindedir. Kadınlar bir yandan “Acaba biz mi çok şey istiyoruz?” sorusunu sorarken diğer taraftan her şeyi düşünme, planlama, kontrol etme uğraşlarının iş yerinde çalışırken de zihinlerini meşgul ettiğini, bitmeyen düşünce yükü taşıdıklarını ifade etmektedirler. Gündüz mesai, mesai sonrası yemek, çamaşır, bulaşık, temizlik, ütü, alışveriş, akraba-arkadaş ilişkilerini düzenleme, çocuk bakma, çocukla ilgilenme, çocuğu okula götürme gibi bitmeyen uzun bir liste, özellikle çocukla ilgili işler 7/24 kesintisiz bir efor gerektirmektedir. Annelik rolünün duygusal ve zihinsel işlevi kadınlar işlerine gittiğinde de sürmekte, çocuğun ne yediği, ne yaptığı, annelerin gün boyu zihinlerini meşgul ederek çocuğa bakım verenle gün boyu irtibat halinde olunmaktadır.

Kadınlar genel olarak eşlerinin ev işi performansından memnun değildir. Çünkü temel ev işlerinin yanında akşama ne yemek yapılacağını, evin ne zaman, nasıl temizleneceğini, misafire yapılacak hazırlıkları, akrabanın yeni doğan çocuğuna ne alınacağını, biten tuvalet kâğıdı rulusunun değiştirilmesi gerektiğini, çocuğun gelişimi için en uygun kitapların, en iyi çocuk doktorunun hangisi olduğunu, hatta eşinin ertesi gün ne giyeceğini vs. düşünmesi gereken onlardır. Kadınlar gün boyu basit gibi görünen ancak bütün günlerini kaplayan küçük detaylarla boğuşmak zorundadırlar. Kadınların kocalarının ev işi yapmamasından daha çok şikâyet ettikleri nokta her şeyi kendilerinin düşünmek zorunda olmalarıdır. Bu sebeple karısının istediği bütün işleri yaptıklarını söyleyen erkek katılımcılar, eşlerinin “bu anlamsız kızgınlıklarını” anlayamadıklarını sıklıkla dile getirmektedirler.

K-19: "... Ev işleri Allah için ne desem yapıyor, ama kendi başına düşünüp yapmaz. ... Kahvaltı hazırlıyorum, çocuklarıma yediriyorum, onları giydiriyorum. Evimde yedirmeyi tercih ediyorum, ama bazen okula da kalabiliyor yemek işi. Ondan sonra ya kendi annem ya da kayınvalidem gelir, ya ben, çocukların ikisi de bende. Önce Büşra'yı okula, sonra Ömer Faruk'u anneme ya da kayınvalideme bırakıyorum. Bazen onların günü oluyor, o günlerde Ömer Faruk'u eczaneye getirdiğim oluyor. Bu durumda ama hiç eşim yok, o gün kim bakmış, nasıl olmuş. Bunun için eşime de kızıyorum. ... Ondan sonra mesela Salı günü annemin çocuklara bakacağını bilmiyorum. Aslında eşim basıp gidiyor, ama ben bunlarla uğraşıyorum. Şimdi mesela eczaneye geliyorum buraya. Bu sefer burada da evde ne yemek yapılacak onu düşünüyorum, sonra saate bakıyorum 4'te çıkayım da Büşra'ya geç kalmayayım diye. Hatta annem ya da kayınvalidem ile Ömer Faruk'un ne yiyeceğini de konuşuyorum. İşte kaçta uyuyacak, kaçta kalkacak. Ama bunların hiçbirinin eşim farkında değil. Tamam, yardımcı olmaya çalışıyor, mesela benim ikinci hamileliğimden beri Büşra artık baba diye ağlıyor. Sonra gece tuvalete yine eşim götürür. Bazen ben çok ağır uyurum, Ömer Faruk'u benim yanıma emzirmeye getirir. Ama yine de eşim benim bu kadar iş yükümün olduğunun farkında değil. Görünmüyor bunlar. Ben sadece şunu bekliyorum. ... Tek istediğim aslında duygusal bir yakınlık. Beni anladığını, yorulduğumu hisseden şeyler yapıyor mu, evet yapıyor, ama acaba ben mi çok şey bekliyorum? Tam olarak anlaşıldığımı düşünmüyorum. ... Aslında iki çocukla evden aşağı inebilmek bile bir olay. Bunun için bile benim tebrik edilmem lazım."¹⁶ (32 Yaş, Eczacı)

K-12: "...Mesela erkekler işe gidince gözleri arkada kalmaz. Ama ben çalıştığım dönemde okuldaki mesela hangi kitap alınacak, detaylar hep benim kafamda. Ama erkekler bunu hiç düşünmüyor. Anne işe bile gitse kafa bunları düşünmeye devam ediyor. Erkeklerde iş ayrı, ev ayrı, işe gidince kafa kapanıyor..." (32 Yaş, Vaize)

Dikkat çekici şekilde zihinsel emeğin sorumluluk hissedilen alanlarda harcandığı görülmektedir. Örneğin erkekler de borç ve ödemeler konusunu kendilerinin daha çok düşündüklerini ifade etmektedirler. Ev işlerinde belirli sorumluluklar üstlenen erkekler evin diğer işlerini hatırlatmadan yapmazken kendi üzerlerine aldıkları, yani sorumluluk hissettikleri işleri söylenmeksizin yapmaktadırlar.

E-17: "... Aslında olumsuz olarak (işleri) takip etmemek olabilir. Sürekli eşimin söylemesini beklemek. Eşim de zaten bu durumu söyler bana, biraz rahatsız söylenir. Olumlu tarafım da bu işleri yapabilmek. Mesela geçen gün eşim söylemeden ben veranda yıkadım. Yani ben kendime iş edindiğim şeyleri eşim söylemeden yapıyorum." (36 Yaş, Mühendis)

¹⁶ Aslında eşi, K-19'un üzerindeki fazladan yükün farkındadır: **E-19** : "... Bizde doğan bir dengesizlik var, onun üzerinde daha fazla iş var... Eşim kendi işi olduğu için daha fazla esnek olabiliyor zaman anlamında. Çocuk okula bırakılacak, 9 buçukta bırakılacak, ben isteyim, eşim bırakır. Aynı zamanda kız eczane işletiyor. Ben de bir tık yardım etmeye çalışıyorum, ama ben sadece kendi işimi yaparken hem eczane, hem çocuklar hem de evle ilgili işleri planlıyor, yapıyor çok daha yoğun. Bazıları konusunda ben aktif planlama aşamasında belki katkı artabilir, ama diğer konularda ise benim çalışma saatim belli olduğu için katkı olmuyor. Eşim bu yoğun programın üstesinden çok iyi gelebiliyor Diğer yandan eczane uzakta, ben 5 dakikada işe giderken onun 45 dakika sürüyor işe ulaşması. Bir yandan da çocukları alıyor, birini okula, diğerine babaanneye- anneanneye bırakıyor, sonra işe. Akşam da aynı koşturuyor, yetişiyor..."

Sayırsız ayrıntının beyinlerini sürekli meşgul etmesinin çok yorucu olduğunu dile getiren kadınların kocalarına “bir kere de sen düşün” tarzında yaptıkları çıkışlar çoğu zaman eş tarafından da kızgınlıkla anlatılmaktadır. Ancak dikkat çekici bir örnek olarak neredeyse hiç ev işine katılmayan, erkeksi tabir edilen işleri bile defalarca hatırlatıldıktan sonra yaptığını söyleyen bir erkek katılımcıya, çocuğu okula bırakma-okuldan alma sorumluluğunun doğurduğu düşünce yükünü kaldırmak bile zor gelmiştir:

E-12: “... Geçen yıl ben bırakıyordum arabayla, bu yıl servisle gidiyor. Biraz kendime vakit, alan açmak için. Maddî kaybindan çok manevî kazancı. Benim için işimi bölme durumu olduğu için bu yıl böyle bir düşünce yaptık. Neden? Zihin olarak mesela 16.30’da çocuğu alacaksam benim bir saat iki saat önceden kafama gelir, zihnimi yorar...” (35 Yaş, Arş. Gör.)

Ev işlerinde eşite yakın sorumluluk alan bir erkek katılımcının taşıdığı düşünce yükü ise karısınınkiyle benzer görünmektedir. Yani bir erkek katılımcının dış motivasyona ihtiyaç duymadan kendi kendine yaptığı iş sayısı ne kadar fazlaysa harcadığı zihinsel efor da o kadar fazla olmaktadır.

K-8 : “Bir iş varsa birimiz ev süpürdük, diğeri sildi. Bu süreç ben demedim, kendiliğinden gelişti. Çünkü eşim bu konularda çok hassas. Ben yorulduğumda anlar, yardım eder. İçinden gelerek yapar eşim, söylemeden. ... Hatta bazen aklımda bir iş olur, eve gidince yapayım diye, bir bakmışım eşim benden önce düşünüp yapmış. Bu durum benim çok hoşuma gidiyor...” (36 Yaş, Öğretmen)

7.2. Misafir Geldiğinde Duygular ve Duygusal Emek

İlk kez 1983 yılında Arlie Hochschild tarafından literatüre kazandırılan duygusal emek kavramı¹⁷ Hochschild’ın çalışmasında duygularını işin gerektirdiği şekilde kullanmak zorunda kalan uçuş personeli kadınlar ve vergi memuru erkeklerin harcadığı emeği ifade etmek için kullanılmıştır. Hochschild’ın görüşüne göre bu çalışanlar sadece fiziksek ve mental emek değil işveren tarafından denetlenen duygusal bir emek de harcamaktaydılar. İnsanlarla yüz yüze ilişki kurmayı gerektiren mesleklerde çalışanlar, öyle hissetmiyor olsalar da, muhabata işin gerektirdiği güler yüz ve ciddiyet gibi duyguları yansıtabilecek yüz ifadesi ve beden dili kullanmak zorundaydılar.

Günümüzde ev işlerinin sınırları çocuk bakımının yanı sıra yakın ilişkilerde karşı tarafı dinlemeye, anlamaya çalışmak, cesaretlendirmek gibi duygu işini (emotion work)

¹⁷ Bkz. Arlie Russel Hoschschild “*The Managed Heart: Commercialization of Human Feelings*”, 3.ed., California: University of California Press, 2012.

kapsayacak şekilde genişlemiştir.¹⁸ Türkçe literatürde de özellikle yoğun duygu içeren çocuk bakım işini Hochschild'dan referansla duygusal emek olarak niteleyenler bulunmaktadır.¹⁹ Ancak duygusal emek kavramının temel çıkış noktasının gerçek hislerin bastırılarak gereken-istenen duyguları yansıtmak²⁰ olduğu hatırlandığında, kavramı bu temel noktayı gözden kaçırmadan aile sorumluluklarına uyarlamamız gerekir. Örneğin çocukla ilgilenmek, eşin dertlerini dinlemek, onu cesaretlendirmek bir duygu işidir, ancak duygusal emek değildir. Çünkü katılımcıların da sıklıkla vurguladığı çocukla ilgilenme, oyun oynama kişinin hoşuna giden, zevkli olarak adlandırdıkları bir durumdur. Katılımcılar çocuklarla oynarken hissetmedikleri bir biçimde davranmak zorunda kalmazlar. Keza eşle kurulan duygusal ilişkiler de bu şekildedir. Yakın zamanda Arlie Hochschild ile duygusal emek üzerine yapılan derinlemesine bir röportajda kendisi de aile içi ilişkilerde zihinsel emek- duygusal emek farkı üzerinde durmuş ve duygusal emek kavramının temelinde “hissetmediğin şekilde davranma” olduğunu vurgulamıştır.²¹

Bizim çalışmamızda duygusal emeğin en gözle görünür olduğu durum misafir ağırlama olgusudur. Özellikle kadın katılımcıların kayınvalideleri veya eşlerinin akrabalarını yatılı olarak ağırladıkları durumlarda duygusal emeğin görünürlüğü belirginleşmektedir. Misafirin gelmesi sadece duygusal emeğin sergilenmesine değil aynı zamanda diğer pek çok duygunun açığa çıkmasına neden olmaktadır. Misafir, toplumsal cinsiyet rollerinin sergilendiği, izlenim yönetimi ve duygusal emek gerektiren, eşler arasında gerilim, çatışma gibi duygusal faktörlerin en yalın şekilde görünür olduğu, çoklu değişkenlerin kompleks etkisini açığa çıkarmaya elverişli bir zemin olmaktadır. Geleneksel aile yapısının olağan “çatı kapı” misafir olgusunun aksine, karı-koca çalışan çiftler misafirin gelişini “kaos, seferberlik, hengâme” gibi kelimelerle tanımlamaktadırlar. Misafire hazırlık aşamasında işler, eşler arasında koordineli olarak organize edilirken, misafir geldikten sonra sahne gerisindeki kaos hiç yaşanmamışçasına güler yüzlü bir şekilde geleneksel misafirlik kalıpları sergilenmektedir. Rutin işleyişin

¹⁸ Bkz. Rebecca J Erickson, “Why Emotion Work Matters: Sex, Gender and the Division of Household Labor”, *Journal of Marriage and Family*, V.67, N.2, 2005, ss.337-351.

¹⁹ Örneğin bkz. Gülnur Acar Savran, “Kadınların Emeğinin Görünür Kılmak”.

²⁰ H. Şebnem Seçer, “İşyerinde Tükenmişlik Kaynağı Olarak Duygusal Emek-Hemşireler Üzerinde Yapılan Bir Araştırma”, Denizli: *9. Ulusal Ergonomi Kongresi Bildiriler Kitabı*, 2004, ss.814-830, s.815.; Sherryl Kleinman, Martha Coop, *Emotions and Fieldwork*, CA: Sage Publications, 1993.

²¹ Bkz. Julie Beck, The Concept Creep of ‘Emotional Labor’. (26 NOV 2018) <https://www.theatlantic.com/family/archive/2018/11/arlie-hochschild-housework-isnt-emotional-labor/576637/> (Erişim tarihi, 15.06.2019).

değişim derecesini, karı-kocanın kişisel özellikleri, çiftlerin toplumsal cinsiyet rolleri tutumları, misafire yüklenen anlam, gelen misafirin kim olduğu, misafirliğin süresi gibi birçok unsur etkilemektedir. Dikkat çekici şekilde eşitlikçi cinsiyet rol kalıplarına sahip olan ve ev işlerini eşleriyle eşite yakın oranda paylaşan kadınlar için dahi, misafir, “kadınlıklarının” sınındığı ve bu sebeple “dışarıdan” geleneksel kadın cinsiyet rolüne uygun olarak görünebilmek için çaba gösterdikleri stresli bir etkileşime dönüşmektedir.

Evinin her zaman “mükemmel” olmak zorunda olduğunu söyleyen kadınlar bile misafir öncesinde stres yaşamakta, ev kirliyse kadın katılımcılar çok daha büyük bir panik havasına girmektedirler. Kadınlar strese girdiğinde bazı erkekler duygusal destek sağlayıcı olarak kadınları teskin etme görevini üstlenmektedir.

E-3: “... Bir şey aksamasın diye elimden ne geliyor ise normal zamanlardan fazla olarak yaparım. Hatta misafir geleceği zaman evde seferberlik ilan ediyorum, (eşim) geriliyor falan. ... Eşim mükemmeliyetçi biraz. Ondan dolayı onu sakinleştirmeye çalışıyorum, o gerilince işler daha zorlaşıyor çünkü...” (37 Yaş, Öğretmen)

K-2: “...Kriz anlarında eşimin yardım etme şeyleri artar. Her şeye koşturur, acil neye ihtiyacım varsa. Çocuğu ayağımın altında çeker eşim, temizliğe yardım eder, dırdırımı çeker...” (33 Yaş, Arş. Gör.)

Sinirlilik, gerginlik, panik, stres gibi duygu durumları dışında misafirin gelmesi çocuklara karşı davranış tarzını da değiştirmektedir. Karı-kocanın her ikisinin emeğine duyulan ihtiyacın aciliyeti, çocukların ihmal edilmesine yol açmaktadır. Hem hazırlık hem konuk ağırlama aşamasında çocuklar ikinci plana itilerek onlara ayrılan zaman/ilgi sifira inmekte, çocukların olağan talep ve huysuzluklarına gösterilen müsamaha düzeyi düşmekte, hatta anne-babanın hissettiği gerginlik çocuğa kızma, bağırma şeklinde yansıtılabilmektedir. Bunun yanı sıra çiftler misafire hazırlık kısmında çocuklarla ilgi kısmını, tablet, televizyon gibi elektronik aletlere devrettiklerini belirtmektedir. Misafir gidip günlük rutine dönüldüğünde ise çiftler, özellikle kadınlar çocuklara karşı tutum ve davranışlarından dolayı suçluluk ve vicdan azabı duymaktadırlar.

Mahrem olanın kamuya açılması olarak misafirin ağırlandığı aşama ise özel olanla toplumsal/kamusal olanın gerilimli ilişkisini ortaya koyması bakımından önemlidir. Özellikle misafir ağırlama, katılımcıların kişisel erkeklik ve kadınlık kurgularının toplumsal kurgularla çatıştığı ve hangi rol kalıbını seçecekleri konusunda karmaşa yaşadıkları bir süreç olabilmektedir. Toplumun rol beklentisi ile kişisel toplumsal cinsiyet tutumlarının uyuşmadığı durumlarda eşler birbirlerinin hassas noktalarını gözeterik

hareket etmektedirler. Örneğin ev işlerinde eşiyle eşite yakın bir paylaşım sergileyen bir kadın olağan işbölümünü kamuya açmakta bir sakınca görmese bile eşi “evde olanın evde kalmasını arzu ediyor ise” çiftler konukların yanında toplumun kadın ve erkek normlarına uygun olarak davranmakta ve kadınlar kocalarının erkeklik imajının korunması hassasiyetine saygı göstererek bir nevi “mış gibi” yapmaktadırlar.

Bu gruptaki erkekler için ev işi yapmak değil bunun görünür olması problemlidir. Bu davranışın en belirgin olduğu durum ise erkeğin kendi ailesinin geldiği zamanlardır. Yetiştigi ailede ev işi sorumluluğu almayan erkekler normal koşullarda eşleriyle eşite yakın ev işi yapıyor olsalar bile kendi anne-babaları evlerine ziyarete geldiğinde servis yapma gibi en basit ev işlerinden dahi bilinçli olarak çekilerek, ailelerinin onlarda görmeye alışkın oldukları erkeklik kimliğini, özellikle babalarının yanında sergilemeye çalışmaktadırlar. Kadınlar ise eşlerinin bu ikircikli tutumunu anlayışla karşılamaktadırlar. Hatta ses kayıt cihazı kapalıyken bir kadın katılımcı eşinin kendisine normal zamanda her işi yapacağını ancak ailesi geldiğinde ona paşa gibi davranmasını bir pazarlık unsuru olarak sunduğunu belirtmiştir.

K-7: “...Onlar gelince paşaya dönüşüyor. Bu durumu da bana söyledi. ‘Sonra sen üzüleceksin, seni kötüleyecekler, rol yapalım,’ dedi. Ben de çok şey yapmıyorum, varsın 1-2 gün öyle olsun...” (37 Yaş, Uzman)

Ev işleri yapmak ve erkeklik arasında ilişki kurmayan erkekler için ise misafirin gelişi hiçbir şeyi değiştirmemekte hatta misafir varken ortalama zamandan daha çok ev işi yapmakta ve bundan da rahatsızlık duymamaktadırlar.

K- 14: “... Birileri eve gelince eşim daha fazla yardım eder iş yükü arttığı için . Eşim zaten başkalarının onun iş yaparken görmesinden utanmaz, sıkılmaz. Çocukla beraber isem birimiz çocukla uğraşırken diğerimiz ev işlerini yapar...”(33 Yaş, Öğretmen)

Arkadaş-akranların misafirliğinde ise erkekler genellikle olağan günlerdeki davranışlarını değiştirmemektedirler. Ancak ev gezmeleri kadın ve erkeklerin diğer çiftleri gözlemledikleri ve özellikle kadınların olumlu ya da olumsuz yönleriyle eşlerini diğerleriyle kıyasladıkları bir ortam sunmaktadır. Kocasını ev işlerine aktif katılan kadınlar, eşlerinin iş yapmayan erkeklerden etkilenmesinden korkarken; eşi iş yapmayan kadınlar karısına yardım eden kocaları gördüklerinde, bu bir kavga-tartışma konusuna dönüşebilmektedir.

K-4 : “... Genelde arkadaşlarım bana geldiğinde eşimin bu kadar yardımcı olduğunu gördüğünde eşlerine çok kızıyorlar, bağırarak gidiyorlar. Epey farklı eşim bu konuda, diğer eşler bu kadar yapmıyor. ‘Niye böyle yapıyorsun?’ falan der abim de, de ‘Kötü örnek oluyorsun,’ derler...” (32 Yaş, Memur)

K-12: “... Mesela kız kardeşim var, sonra komşum var, eşleri çok aktif yardım eder. Onların bu durumu bende beklentiyi arttırıyor. Onlar bana kötü örnek oluyor. Eşime de söylüyorum zaten.” (32 Yaş, Vaize)

K-17: “... Eşimin arkadaşı Tuncay var. Bu arada pek yardım etmiyor eşine. Kız da yoğun çalışıyor, yeni bebekleri de var bir yaşında. ... Bence hoş değil öyle yapması. Hatta ben eşimin ondan etkileneceğinden de korkuyorum...” (36 Yaş, Eczacı)

Kadın katılımcıların eşitlikçi oldukları durumlarda bile, yabancıların veya ev kadınlığı rolünü sorgulama potansiyeli olanların yanında, erkek katılımcıların kendi aileleri geldiğinde farklı davranmasına benzer şekilde geleneksel toplumsal cinsiyet kalıplarına uygun davrandıkları görülmektedir. Kadının ev işlerinin temel sorumlusu olması olgusu, kadınların zihinsel kodlarına o kadar işlemiştir ki, çok az ev işi yapan kadınlar dahi misafir geleceği zaman onlara “becerikli kadın” imajının göstergesi olan temiz ev-lezzetli ikramlar sunma telaşı içerisinde paniğe kapılan ve daha da önemlisi temizlik veya diğer konularda herhangi bir aksaklık yaşanması hâlinde mahcubiyet duyan taraf olmaktadır. Derinlemesine görüşme yapma aşamasında, evlerinde görüşme yaptığım bir kadın katılımcının elimdeki tabağı bırakmak üzere mutfak lavabosuna yaklaştığım sırada, ben hiç dikkat etmediğim hâlde, dakikalarca mutfak lavabosunun aslında sararmamış olduğu, zararlı olduğu için çamaşır suyu kullanmadığı, kullandığı organik deterjanın ise diğerleri gibi parlatmadığı vs. şeklinde devam eden açıklamalar yapması, bir “yabancı”ya lavabonun temiz olduğunu anlatma çabası, kadınların içlerine kadar işleyen geleneksel toplumsal normların bir göstergesidir.

Bazı kadın katılımcılar eşlerinin aile büyüklerinin yanında kendi ev kadınlığı statüsünü gölgeleyecek kadar ev işi yapması durumunda bundan rahatsızlık duymakta ve geleneksel otoriteler karşısında “becerikli kadın” imajını korumak istemektedirler.

E-25 : “... Özellikle benim ailem gelecek ise ben daha çok iş yapmaya çalışıyorum. Onların yanında da iş yaparım, böyle bir sorunumuz hiç olmadı bizde. Kendi ailemle ilgili hatta sorun yok. Onun ailesi geldiğinde ben biraz abartmış isem, eşim beni uyarır hatta. Sonuçta toplumda bir imaj var eşlerle ilgili. Sürekli bazı şeyleri ben yaparsam benim ailemin gözünde hiçbir şey yapmayan eş, kadın durumuna düşebilir. Hatta bizde benim iş yapmamdan rahatsız olacak olan eşimin ailesi oluyor. Annesi der ki bu çocuk neden bu kadar uğraşılıyor. Belirli bir süre benim bazı şeyleri yapmam onlara komik geldi. Çamaşır yıkıyorum, asıyorum ya da onların köyüne gidiyoruz eve. Orada benden bir şey beklenmiyor normalde... Sizden de bir şey beklenmediği için sıkılıyorum ben de. Onların

da günlük yapacağı işleri var, çay toplamaya gidiyorlar. Evdeki yemeği yaptığımda onlara tuhaf geliyor ya da çay hazırladığımda. Ben de dedim ki ‘Sonuçta ben damat değil de gelin olsaydın bunların yapılmasını bekleyecektiniz’...” (35 Yaş, Arş. Gör.)

Misafirliğin bir diğer önemli dinamiği ise özellikle ev sahibi olarak algılanan kadınlar için yoğun bir duygusal emek süreci gerektirmesidir. Kadınlar hangi koşul altında olursa olsunlar misafire evde yaşananı aksettirmeme, gerçekte çok sinirli, üzgün veya agresif hissediyor olmalarına rağmen bunu yansıtmayarak güler yüzlü davranmak için olağandışı bir gayret gösterme çabası taşımaktadırlar. Birkaç saatlik ev oturmasından farklı olarak yatılı misafirlik duygusal emek konusunda çok daha fazla efor harcamayı gerektirmektedir. Özellikle katılımcıların tabiriyle “düşüncesiz” misafirler, gerçekte hissedilen ile aksettirilen arasındaki duygusal sınırları zorlamaktadır. Erkeklerden farklı olarak kadınların duygusal emeklerinin zirve yaptığı misafirler kayınvalideleridir. Gelin-kayınvalide ilişkisinin kurumlaşmış rol beklentileri, gelin rolüyle katılımcı kadınları “kayınvalideleri ne kadar olumlu sığata sahip olursa olsun” gerilime sokmakta ve fiziksel emeğin dışında olağanüstü bir duygusal emek harcamaya itmektedir. Sadece kayınvalide değil “gelinliğini sınavacak olan” kocasının ailesinden gelen diğer yatılı misafirler de kadınları benzer duygu durumlarına sokmaktadır.

Bu konuda anne ile kayınvalide arasında bir ayırım yapılmaktadır. Kadınlar anneleri geldiğinde stres veya panik olmak yerine “annelerinin kızı” konumuna girerek onlardan yardım beklemektedirler. Örneğin K-15’in kendi ailesini misafir değil “işçi” olarak gördüğünü söylemesi dikkat çekicidir. Erkek tarafından bir akraba geldiğinde ise duygusal emek açısından işin rengi değişmektedir.

K- 25: “... Biz varken lavaboda bulaşık olması önemli değil, ama misafir olunca ister istemez sabah daha erken kalkılması lazım. Akşam yine herkes yattıktan sonra kalan bir şey varsa onlara bakmak lazım. Çamaşır, yemek trafiğini daha dikkatli ayarlamak lazım. Daha ayrıntılı düşünüp önceden alışveriş yapmak zorundayım. Daha külfetli bir durum yani. Mesela çocuğumuz bebekken amcası ve kuzeni gelmişti, bir hafta kaldılar. Yaz dönemi çok sıcak, kapalıyız, 4 tane büyük, 2 tane çocuk vardı. Zaten gece uyumuyorum bebek 2 aylıktı. Sabah kahvaltı hazırladım onlara, akşam gelirlerdi tekrar eve. Yine akşam yemek, çay, ben uğraşırım. Öyle olunca onlar olduğu için normal zamanda sekiz, sekiz buçukta bebekle yatardım ben, onlar olunca ama 11-12’ye kaldık o dönemde. Önemli olan yansıtmamak zorundayım, eşimin akrabası, canımız cicimiz. O dönem bir de lohusalık psikolojisi var. İstemeyerek bir şeyleri yaptığım için o durumu yaşamak, karşı tarafa yansıtmamak zor bir durumdu. Normalde çok farklı reaksiyon gösterebilirsin, ama göstermek istemiyorsun, dayanamıyorsun. Sonra eşimin bekâr bir arkadaşı geldi. Ama bu sefer eşim, söyleyeyim gelmesinler dedi, ben onu yapacak da bir insan değilim. Bir de diğer yandan gribiz, hastayız. Karşı tarafa bir şey de diyemiyorum, hissettiremiyorum da, onun yerine çektim, yaşıyorum. Anneler geldiğinde özellikle kendi annem geldiğinde

daha rahat oluyorum. Onun dışında çocuğun günlük şeyleri yine söylerim onlara. Annemde mesela bulaşık bırakıp çıkabiliyorum, onun endişesi yok. Kayınvalidem olduğunda, aslında o da kınayacak bir kadın değil ama ben biraz daha dikkat ediyorum, anneme kıyasla biraz daha fazla çabalıyorum...” (30 Yaş, Arş. Gör.)

7.3. Eşlerin Toplumsal Cinsiyet Tutumları Etkileşiminin Duygusal Dışavurumları

25 çiftten oluşan örneklem grubumuzda eşitlikçi tutumlara sahip ve ev işleri sorumluluklarına aktif katılan erkeklerin bulunduğu aileler de dâhil olmak üzere bir çift dışında tüm ailelerde kadınlar erkeklerden daha fazla sorumluluk almaktadır. Kocasının kendisinden daha fazla ev işi yaptığını düşünen tek kadın katılımcı da fitik rahatsızlığından sonra eşinin katkısının arttığını öncesinde eşine nazaran kendisinin daha fazla ev işi yaptığını ifade etmiştir. Bütün ailelerde kadınlar kocalarından daha fazla ev işi yapmasına ve erkeklerin ev işlerinde sorumluluk payının aileden aileye ciddi oranlarda değişmesine rağmen kadınların mevcut işbölümünden memnuniyetleri kocalarının katkılarıyla doğru orantılı bir seyir izlememektedir. Örneğin ev işine katkısı az olan bir erkeğin eşi, var olan durumdan çok fazla şikâyet etmezken evde olduğu zaman diliminde hiç boş durmadığını söyleyen erkek katılımcının eşi kocasını daha fazla eleştirebilmektedir. Aile dinamiklerini incelediğimiz zaman bu durumun temel belirleyicisinin eşlerin toplumsal cinsiyet tutumlarının-beklentilerinin uyuşması-farklılaşması ile kadınların ev işi paylaşımının adil olup olmadığına yönelik algıları olduğu görülmektedir. Kadın katılımcılar sorumluluk paylaşımında eşitliği (equality) değil, hakkaniyet ve adaleti (equity) öncelemektedirler. Ancak ev kadınlığını benimseme düzeyi yüksek, eşten ev işi beklentisi düşük kadınların kurduğu ailelerde, erkekler ev işlerine katılmıyor olsa bile kadınlar bu durumu adaletsiz olarak algılamamaktadırlar. Daha önce yapılan bir çalışmada gösterildiği gibi²² bizim çalışmamızda da kadınların ev işleri konusunda adalet algısını belirleyen en önemli şeyin, erkeklerin somut olarak yaptıkları işlerden çok, kadınların eşleri tarafından saygı gördüklerini, sevildiklerini hissetmeleri gibi duygusal etmenler olduğu görülmüştür. Bu minvalde, eşi neredeyse hiç ev işi yapmayan kadınların bir kısmı eşlerinin olumlu yönlerine ve ilişkilerinden duydukları memnuniyete göre daha az şikâyetçi olurken, daha önce değinilen kocası ev işlerinde aktif olmasına rağmen, kendisinin yaptığı işleri görmediğini, bunları olağan

²² Bkz. Sayaka Kawamura, Susan L. Brown, “Mattering and Wives’ Perceived Fairness of the Division of Household Labor”, ss.976-986.

saydığını düşünen K-19 örneğinde olduğu gibi²³, daha paylaşımcı eşlere sahip olan kadınlar, adaletsizlik hissini daha yoğun yaşayabilmektedirler.

Ev işi yapmayan erkeklerin olduğu ailelerde kadınların bu durumu kabullenme ve uyum sağlama süreci kendi toplumsal cinsiyet tutumları, eşlerinden beklentilerine göre değişmekte adalet algısını ise yukarıda değinildiği gibi eşiyile arasındaki ilişkinin dinamikleri belirlemektedir. Örneğin araştırma görevlisi olan eşinin ilim öğrenmesine çok büyük bir saygı duyan K-13, iki küçük çocukla işler yetişmediği için bazen gece uykudan uyanıp ev işi yaptığı hâlde, evlendikleri günden beri ev işlerine katılmayan kocasından şikâyetçi değildir. Bunun yerine mevcut koşulların gerektirdiği şekilde fedakârlık yaparak ev işlerini yürütmektedir:

“... Biz 9 yıldır evliyiz. Ben (eşimin) hiç mutfağa girdiğini görmedim. Ondan talebim de olmadı. Evlenirken zaten onun kitaplara düşkün olduğunu biliyordum... Zamanın onun için ne kadar önemli olduğunu anladım. Ondan dolayı ondan bir talebim olmadı ev işleriyle ilgili. O araştırılacak şeylerden onun önünden engelleri alarak işleri düzenledim. Ben yemeği yapayım, yedireyim, çayını ikram edeyim, yeter ki o kitaplardan uzak kalmasın düşüncesi var bende. (Eşimin) kitaplardan uzak kalması onun hayat damarlarından birini koparıyor. Ondan dolayı hiç talep etmedim, yardım etsin de istemedim. Çok misafir olduğunda ama servis konusunda yardım ediyordu. Ama ben çalışmaya başlayınca asla yapmamaya başladı. Ama ben yine de benden kaynaklı bir nedenle ilminden kitabından uzak kalırsa diye üzülüyorum. ... Ondan, ben de çalışıyorum, bana yardım etmelisin gibi bir talebim asla olmaz. (Eşimin) ilim aşkını bildiğim için onu baltalamak istemem. Gideceği seminer-sempozyum varsa benden ya da çocuklardan kaynaklı bir şeyde onu engellemek istemem.²⁴ Ben onun hayatını elinden almak için evlenmedim. Allah'a şükür kapris bizim mekânımıza uğramadı...” (36 Yaş, Öğretmen)

Bir diğer kadın katılımcı ise eşinden yardım talep etmiş, ancak onun ev işlerinde becerisi olmadığı ve huzursuzluk çıkmasını diye ev işleri yaptığını fark ettiğinde talebinden vazgeçerek evliliğinin iyi yanlarına odaklanmıştır. Ayrıca katılımcı eşitlikçi sorumluluk paylaşımı olan ailelerde gelişen negatif durumları örnek vererek kendi ailesindeki durumu rasyonelleştirmiştir:

K-12: “... İlk evlendiğimizde eşimden talep ettim, çok da istedim. Ama o fitrat itibariyle kestirip atan biri değil, tamam der. Ama sonra anladım ki onun yapısında ev işlerine beceri, yatkınlık yok. Mesela o yaptığında canı sıkılıyor, huzursuz oluyor, bir huzursuzluk çıkmasını, benim gönlüm olsun diye zorluyor kendini. Ama ben onun yaptığından memnun olmadım. Çok yavaş, çok ağır yapıyor zaten. Sonra sonra baktım ki bu durum böyle olmayacak. Aramızda bu durumla ilgili tartışma, huzursuzluk çıktığında, sonra ben bunların huzurumuzu kaçırmamızdan olsa olduğu kadar olsun dedim. ... Başka yönlerden

²³ Bkz. s.298.

²⁴ Katılımcı bunları anlatırken kocasının ilmi çalışmalarına engel olma endişesi nedeniyle ağlamıştır.

eğer eşiniz sizi doyuruyorsa, yani evlilik seni doyuruyor ise, eğer huzurlu ve mutlu iseniz, bazı şeyleri tolere ediyorsunuz, görmezden gelmeye başlıyorsunuz. Bu da benim evlilikteki tuzum biberim. Herkesin evliliğinde bir yönde artışı varken başka yönde eksisi vardır, benim durumum da böyle... Mesela kardeşimin eşi de öyledir yardım eder. Ama diğer yandan kardeşime sorduğumda bu durumu, onun yanında kendisini hep aşağıda hissettiğini söyledi. Çünkü eşi çok iyi, ilgili, elinden de geliyor, beceriyor da. Bu sefer de kardeşim kendini yetersiz hissediyor. Bizde ise durum, yardım çok az, beklenti de az. Kafam da rahat biliyorum ki beni zorlamaz. Ben bu duruma alıştım, kabullendim..." (32 Yaş, Vaize)

Üzerinde daha ayrıntılı olarak duracağımız üçüncü örnekte toplumsal cinsiyet rolleri konusunda, kendisi eşitlikçi kocası geleneksel olan kadın katılımcının adaptasyon sürecini karı-kocanın cümlelerini karşılaştırarak göstermeye çalışacağız:

Aşama 1- Ev İşlerine Karşı Tutum ve Eşten Beklentiler

Kadın: "... Her işte (eşim) bana yardım etmeli, bulaşık da yıkamalı, yemek de yapmalı. Temizlik yaparım ama yemek yapmaktan nefret ederim... Ev işlerinde sorumluluk hissetmem, çok da önemsemem, benden kıymetli değil yaa... Ev hanımlığı çok yeterli bulmuyorum, öyle bir isteğim de yok zaten. Orda mutsuz oluyorum, zevk almıyorum, mecbur olduğum için yaparım..."

Erkek: "... Ev işleri kadına bakar, onun dışında liste verirse pazar ve markete ben giderim, ama o gitmek isterse, git derim... (Eğer eşim tam gün çalışsaydı) benim (katkım değişmezdi), herhalde hizmetçi falan tutardık yardım amaçlı... Misafir zahmetli bir şey değil, dışardan alınacak varsa alırım, evde yapılacak varsa eşim yapar. Eşim yapamayacak ise misafir de çağırmasın... Çocukla ilgili (sorumluluklarımı) yaptığımı düşünüyorum, ev işi ile ilgili sorumluluk olmadığı için bunu problem olarak görmüyorum. Vicdanen de bir sorumluluk yok, hayatın akışı. ... Galiba yaşadığım sosyal çevre, aile, memleket de öyle olduğu için. Böyle gördük, böyle yaşıyoruz, bu gayet normal, bu sistemden de gayet memnunuz..."

Aşama 2- Yüzleşme Süreci

Kadın: "...Öğrencilikten eşimi tanıdığım için kaldığı yurttan temizlik yaptığından bahsedirdi. Sonra hiç öyle olmadığı anladım. Desem ki sofrayı sen kur, kaldır, yapar binde bir, ama normalde yapmaz bu işleri. İlk dönemlerde ben bayılırdım yapmaya, o zamanlar zevkle yapardım. Çok böyle zevk alarak, ama o zevk bitti şimdi. Eşim hiç teklif etmedi... Hamilelik döneminde yine ben yapmaya devam ettim, teklif de etmedim... Ne zaman ki çocuk oldu, ben 2.5 aylık olunca çalışmaya başladım, ne zaman ki yorulmaya başladım, o zaman bende dank etti 'Her şeyi ben yapıyorum,' diye... (Çocuktan sonra) hiçbir şey değişmedi, bir tek çocukla eşim daha çok ilgileniyor. Diğer anlamda değişen bir şey olmadı, ev işlerine katkısı yok hâlâ. Benim açımdan daha çok yoruluyorum. Bir de bebek var, onun bakımı var, o yüzden daha zor oluyor tabi ki de. Eşim bebeği bırakıp odasına kitap okumaya gidebiliyor ama ben yapamıyorum. ..."

Aşama 3-Kabullenme ve Başa Çıkma

Kadın: "... Ben (eşimin) iyi baba olduğunu düşünüyorum. Evlenmeden önce öyle bir baba olacağını düşünmemiştim, benden daha ilgili olduğunu düşünüyorum. ... Kızarıyorum,

bağırırım ama, hiç benim böyle şeyim yok, dargın durayım durumu yok sonra giderim yanına. Eşim hiç cevap vermez, ben sayarken o bakar, kalbim de kırılmaz cevap vermediği için. O yapmaz yine de, çok nadir yapar. Beklenti düşünce çok daha mutlu oluyorum...”

Erkek: “... Eşim sürekli taleplerde bulunuyor, ben de sürekli geçiştiriyorum, alıştı artık bu duruma. İlk dönemler talebi olmamıştı, çocukla beraber talepler başladı. Artık ümidi kesti, beklemiyor artık, yapmaya da niyetim yok...”

Görüldüğü gibi eşitlikçi tutumlara sahip olan kadın katılımcı, ev işi sorumlulukları alma konusunda eşinin çok katı olan sınırlarını esnetemeyeceğini anladığı noktada, eşini olduğu gibi kabul ederek kendi beklentilerini düşürerek koşullara kendini uyarlamıştır. Eşleri ev işine asgari düzeyde katılan ve yukarıda cümleleri verilen üç kadın katılımcının beklentileri, tutumları ve eşlerine verdikleri tepkiler birbirinden farklılık göstermekle birlikte buluştukları nokta eşlerinin olumlu yönlerine odaklanıp içinde buldukları durumu rasyonelleştirmeleridir.

Kadınların ev kadınlığını rolünü benimseme ve ev işlerini sevme düzeyleri eşlerinden beklenti ve mutluluk düzeyini de belirlemektedir. Örneklem grubundaki üç kadın katılımcının ev işlerini benimseme düzeyi yüksektir ve açık şekilde bu kadınlar ev işlerindeki kontrol güçlerini eşlerine devretmek istememektedirler. Bu ailelerde kadınlar kocalarının sadece kendi çizdikleri daire içerisinde ev işine yardımcı olmasını istemektedirler. Kendilerini “çok titiz” olarak tanımlayan bu kadın katılımcılardan K-9 ev işleri yapmaktan mutluluk duyduğunu dile getiren tek katılımcıdır:

“... Diğer yandan ben düzene aşık bir insanım, eşim iş yapacağım dese bile ben ona iş bırakmam... Mesela oturma odası akşam yatmadan toparlanması lazım, sabah dağınık görmek istemem. Ben evden çıkarken hep kalem gibidir, kumandalar bile sırasında. Bir yandan aslında insanı yoruyor, diğer yandan da huzur veriyor. Hatta bazen arkadaşlar söylüyor bana, ‘Arkadaş haftada bir cam silinir mi?’, ‘Beni mutlu ediyor, silerim’ diyorum ben de. Ben onunla mutlu oluyorum, sen başka şeyle. Bir anlamda da deşarj oluyorum, stres atıyorum... Annem de söyler ‘K-9 sen bu işi severek yapıyorsun diye. Mesela bazen yoğunluk, yorgunluk olduğu dönemlerde eşim bu yükü benden alıyorsa yeterlidir bence. Bizde sabit sen şunu şunu yapacaksın, ben bunu yapacağım diye bir şey yok. Ama diğer yandan yemek mi yapılacak, asla E-9 dokunmaz, ben de dokundurtmam zaten. Çünkü benim ocağım ve mutfagım temiz olmak zorunda. Belki o an o bir tane yapacak, ama arkasından ben bir dünya iş yapacağım. ... Diğer yandan ben mutfakta iş yapıyorsan eşim de gelip çocuğu karnı aç değilse onunla ilgilenmeli. ... Bende şöyle bir durum var, gece uykudan dağınıklık olduğu için kalktığım olur. Allah günah yazmasın namaz için kalkmam bazen, ama dağınıklık için kalktığım oluyor. ... Fazla sorumluluk aldığımı düşünüyorum. Eşimin daha fazla yardım etmesini karakter olarak beklemiyorum zaten. Tamam, bunu bu hâle getiren benim zaten. Mesela insanlar ütülerini biriktirebiliyor ama ben biriktirmem. Gece 12 olsa bile cam silen bir insanım. Hatta camlar kirli olduğunda evde nefes alamadığımı düşünen bir insanım...” (K9,32 Yaş, Öğretmen)

Ev kadınlığı rolünü benimseme düzeyi düşük, ev işleri yapmaktan hoşlanmayan veya eşitlikçi rol tutumlarına sahip kadınların sorumluluk paylaşımında adalet vurgusunu daha çok yaptıkları ve ev işleri konusunda eşleriyle daha fazla tartıştıkları görülmektedir. Kadın katılımcıların adaletsiz olarak yorumladıkları ilk şey, kendileri iş yaparken eşlerinin boş durmasıdır. Bu kategorideki kadınlar adaletsiz olarak gördükleri şeyleri sorgulamaktadırlar.

K-22: "...Zaten biz iki şeyden kavga ederiz, birisi televizyon, diğeri de bu ev sorumluluğu yüzünden. Ben ev sorumluluğunun ikimizde de beraber olduğunu vurgulayarak söylerim. Çünkü biz beraber yaşıyoruz, beraber çalışıyoruz... Onun aklında 'Artık önüme sıcak yemek gelecek,' gibi bir hayal dünyası var, onun içinde yaşıyor. Ama öyle bir dünya yok. Mesela E-22 eve gelince biraz uzanacağım der, yarım saat falan, bu bana çok batar... Mesela ben yemek yaparken o televizyon karşısında uzanmış ise çok sinir olurum ya da ben temizlik yaparken o uzanırsa. Yine E-22'ye bu konuda çok söylüyorum. 'Ben iş yaparken sen rahat olabiliyor musun?' diye. Ben aynı anda çalışalım, aynı anda oturalım istiyorum." (32 Yaş, Eczacı)

K-16: "... Ev işleri konusunda söylemeden yapmıyor. Aslında işler görünüyor ama o görmek istemiyor. Çünkü çocuk olmadığı dönemdeki rahatlığı bırakmak istemedi. Ben de o dönemde eve gelince yatıyordum, televizyon karşısında dinleniyordum. Ama çocuk olduktan sonra ben onu yapamıyorum, ama eşim hala o duruma devam edebiliyor. Beni en çok gocunduran konu ben kızımı uyuturken evin işlerinin yapılmaması." (27 Yaş, Hemşire)

Ev işi paylaşımlarının adaletli olduğunu düşünen bir kadın katılımcının adalet ölçütü eşiyile aynı anda çalışıp aynı anda dinlenmektir.

K-8: "Aslında şu an biz ideal olanı yaşıyoruz. Çünkü öğleden sonra eşim çocuklara bakıyor... Ben iş yaparken eşim yan gelip yatmaz." (36 Yaş, Öğretmen)

Ev işine katkı düzeyleri çok az olan ve eşleriyle bu konuda sorun yaşayan erkek katılımcılardaki ortak eğilim, babalarını veya eşlerinin babalarını referans alarak kendilerinin onlara göre çok iyi olduğunu iddia etmektir. Bu düşünce bazı erkeklerin vicdanen rahatlamasını ve mevcut durumu rasyonelleştirmelerini sağlamaktadır.

E-22: "... Ben kendimi süper görüyorum. Yaşadığım topluma bakıyorum, yetiştiğim aileye bakıyorum. Onlara göre 10 kat iyiyim, ama eşimin gözünde çok kötüyüm. Tamam, belki de kadınların beklentisi sürekli fazla, belki hiç yapmasam daha kıymetli olacağım." (31 Yaş, Mühendis)

E-23: "Bizim düzenimiz ideal. Ben ne yapıyorsam o en güzeli. Nasıl olmalı dersek ben nasıl istiyorsam öyle olmalı. Ev işleri genelde bayanda, bana bozulan bir şeyi haber eder ben de onu tamir ettiririm. Onun dışında temizlik ya da çoluk çocukla ilgilenmek en başta onun, sonrasında ben de evde isem yardımcı olurum... Ben babam kadar ataerkil düzen kurma çalışması içinde değilim, yeri geldiğinde az da olsa yardım ediyorum. Bu bir

gerçek, kadın çalışsa da, yarı zamanlı da çalışsa, çalışmasa da diğer yandan ev işleri bir kadının erkekten daha fazla çalışmasına sebep oluyor. Bunu biliyorum, farkındayım. Ama yapacak bir şey yok. Mesela ben babamdan görmedim çarşı pazar, ama çarşı pazarı genelde ben yaparım. Bu anlamda bu beni teselli ediyor aslında... Eşime söylediğimde babama göre iyiyim, kendimi ve onu teselli ediyorum..." (32 Yaş, STK)

Ev işleri paylaşımı konusunda tutumları paralel olan eşler uyumlu bir birliktelik yaşarken, tutumları çatışan eşler daha önceki örneklerde de gösterildiği gibi durumu rasyonelleştirerek kabullenme yoluna gitmektedirler. Ev işleri tutumları konusunda eşleri şöyle bir tasnife ayırmak mümkündür:

a) *Geleneksel kadın+ geleneksel erkek= Uyumlu ilişki*

Örnekleme grubunda bu şekilde olan sadece iki aile vardır. Erkek de kadın da ev işlerinin kadının görevi olduğunu düşündüğü için kadınların beklenti ve şikâyet düzeyleri düşüktür. Ancak bu kadınlar da sosyal çevrelerinde eşlerine yardım eden erkeklerden sitayişle söz ederek ideal olanın yardım eden erkek olduğunu dile getirmektedirler.

b) *Eşitlikçi Kadın+Geleneksel Erkek=Tartışma, kabullenme, adaptasyon*

Ev işleri konusunda kadının eşitlikçi erkeğin geleneksel olduğu iki çift bulunmaktadır. Bu ailelerde kadın kocasından ev işi beklentisi içerisindedir, bunu sıklıkla dile getirir, erkek ise ev işi yapmaya radikal şekilde karşı koyar. Uzun süre bu konular üzerinde tartışmalar yaşanır. Kadın pes ederek ev işleri konusunda farklı çözüm yolları arar. Aile desteği veya ücretli yardım alma gibi yollara başvurmak isteyebilir. Kadın eşiyile asgari müştereklerde buluşmaya çalışır. Erkek ise bu paylaşımın adil olmadığını farkındadır ancak kendisini babası veya eşinin babasıyla kıyaslayarak onlardan çok daha iyi olduğunu düşünerek suçluluk duygusunu hafifletir veya hiç suçluluk duygusu hissetmez.

c) *Eşitlikçi Kadın+Tutumda Eşitlikçi Ev İşinde Geleneksel Erkek= Tartışma-rasyonelleştirme- adaptasyon*

Bu aile modelinde kadın ev işlerine eşinin ortak olması gerektiğini düşünmektedir. Bu talebini de sıklıkla dile getirir. Kocasını ise kadınlara değer verir, ev işlerinin paylaşılması gerektiğini düşünür ancak yetiştiği ailede, eğitim ve bekârlık döneminde ev işleri yapmadığı veya bu işlere ilgisi olmadığı için mümkün olduğunca ev işlerinden kaçınır. Kadınlar çeşitli stratejik yollarla onları ev işlerine dâhil etmeye çalışırlar. Ancak bu erkeklerin ev işlerine katılımı zorlayarak gerçekleşir. Bu tip erkekler maddî imkânları

müsaitse kendi yapamadıkları işler için ücretli yardımcı tutulmasına destek verirler. Ev işlerinde kendileri yapmaz ama eşlerinden de beklentilerini düşük tutarlar. Kadınlar ise en başlarda çıkan tartışmalardan sonra eşlerinin yardım düzeyinin kısıtlı olduğunu kabul ederek kocalarının olumlu özelliklerine odaklanır, mevcut durumu evliliğin “tuzu biberi” olarak tanımlarlar. Eşlerinin olumlu yönlerine odaklanarak durumu makulleştiren bu kadınlar maddi şartlar elveriyorsa ücretli yardımcı tutarlar. Katılımcı çiftlerin büyük bir çoğunluğu bu grup içindedir.

d) Eşitlikçi kadın+eşitlikçi erkek= Uyumlu İlişki

Eşitlikçi kadınlar ev işlerine eşlerinin ortak olmasını isterken eşitlikçi erkekler de bu talebe karşılık verirler. Ancak eşitlikçi erkekler de iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birisinde erkeklerin ev işlerine katılımı eşlerinin direktifiyle olmakta ve bu erkekler eşlerinin talep ettiği tüm işleri yapmaktadırlar.²⁵ Sadece 5 erkeği içeren ikinci kategoride ise kadınlar talep etmeden erkekler sorumlulukları yerine getirmektedir.²⁶ Hatta bu erkekler bazen eşlerinin aklına gelmeyen işleri de yapmaktadırlar. Bu kategoriye giren erkeklerin bulunduğu ailelerde erkekler kendilerini yardımcı olarak değil ev işinin temel sorumlusu olarak görmektedirler. Eşleri bu şekilde davranan kadınların ev işlerine dair şikâyet ve serzenişleri yok denecek kadar düşüktür.

Katılımcıların tutumları ve davranış biçimleri ne olursa olsun, evliliğin farklı aşamalarında tutumların etkileşimi sonucunda katılımcıların beklentileri düşürmek, ev işlerine daha fazla katılmak, dışarıdan ücretli yardım veya aile büyüklerinden destek almak gibi çeşitli yollar izleyerek mevcut duruma adapte oldukları görülmüştür. Tutumların pratikle örtüşmediği durumlarda katılımcılar var olan duruma göre yeni tutumlar geliştirerek olumsuz gördükleri durumlarla baş etme mekanizmaları geliştirmişlerdir.

²⁵ Tutumda geleneksel, davranışta eşitlikçi olan erkeklerin de ev işleri ile ilişkisi bu şekildedir. Bu sebeple onlar ayrıca değerlendirmeye alınmamıştır.

²⁶ Bu katılımcılar E-3, E-25, E-4, E-8, E-17'dir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kadınlar Tanzimat Dönemi'nde başlayan çalışma yaşamına katılma hikâyelerinde bugün büyük mesafe almışlardır. Cumhuriyet'in ilanından sonra seçkinler sınıfının kızlarından oluşan "Cumhuriyet kızları" önemli ayrıcalıklarla eğitim ve meslek hayatında yer alırken, dindar-geleneksel ailelerin, kızlarını okutmaya yönelik olumsuz tutumları ancak 1950'lerden sonra kırılmaya başlamıştır. 1980'lere gelinceye kadar eğitim hayatında yüksek eğitilmiş az sayıda başörtülü kadın, mesleklerini "görünmeden" sessizce icra etmişlerdir. 1980'lerde ise Türkiye, "Cumhuriyet'in öteki kızları"nın kitlesel olarak eğitim hayatında sahne almasına tanıklık etmiştir. Bu yıllarda başörtülü kadınların çalışmak için değil iyi anneler olmak için eğitim görmek istediklerine dair ortak söylemleri 90'lı yıllardan itibaren değişmeye başlamış ve başörtü yasakları nedeniyle kesintilere rağmen meslek hayatına başörtülü kadınlar artan oranlarda katılmaya başlamıştır. Dindar kadınların kamusal alanda yer alma süreçlerine dair çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu araştırmada ise hem dinin hem modern söylemlerin argümanlarını kullanarak güçlenen dindar kadınların aile yaşamlarına mercek tutma amacı güdülmüştür. Ancak bunu yaparken erkekliğin krizde olduğu tartışmalarının olduğu bir dönemde erkeklerin de sesine kulak verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın verileri yükseköğrenim görmüş, çalışan, dindar, 0-6 yaş en az bir çocuğa sahip 25 kadın ve eşleriyle yapılan derinlemesine görüşme kayıtlarından elde edilmiştir. Örneklem grubunun istisnalar dışında eğitim düzeyi düşük, çalışmayan, geleneksel annelere ve nispeten daha yüksek eğitilmiş babalara sahip olduğu görülmüştür. Katılımcıların anne babalarının genel olarak evliliklerini benzerlikler üzerine bina etmediği karı kocanın eğitim, dindarlık ve dünya görüşleri arasında bazen uçurum boyutunda farklılıklar olduğu ve aile içi sorumluluk paylaşımının "içeri işler kadına, dışarı işler erkeğe ait" şeklinde formüle edilen katı bir ayrıma dayandığı tespit edilmiştir. Kadın alanı-erkek alanı olarak keskin bir ayrıma dayanan bu işbölümünde taraflar kendi alanlarında bağımsız otoriteye sahip olmalarına rağmen son karar merci olarak erkeklerin otoritesi kadınların üzerinde olmuştur. Benzer sorumluluk paylaşımını olan ailelerde yetişen kadın ve erkek katılımcılar, yetiştikleri aileleri eleştirme hususunda farklı noktalara odaklanmışlardır. Annelerinin kız ve erkek çocuklarına ayrı muamelede bulunduğu veya annelerinin babaları tarafından ezildiği gibi kadına yönelik ayrımcılığın

erken yaşta ayırdına varan kadın katılımcıların toplumsal cinsiyet kimliklerinin inşasında yetiştikleri aileye yönelik sorgulamaların güçlü etkileri olmuştur. Nitekim “Ben annem gibi olmayacağım.” ifadesi birçok kadın katılımcının güçlenme deneyiminde anahtar ilkedir. Yetiştikleri ailede istisnalar hariç hiçbir sorumluluk almayan, anneleri ve kız kardeşleriyle hizmet temelli ilişkiler kuran erkek katılımcılar için aile içi ilişki ve sorumluluk paylaşımını sorgulayacak bir “ezilme” zemini oluşmamıştır. Ancak erkek katılımcıların eleştirileri kendileriyle otoriter ilişkiler kuran, bazen acımasızlık düzeyinde sert davranan ve kendileriyle ilgilenmeyen, neredeyse göremedikleri babaları üzerinde toplanmıştır. Kadın katılımcıların anneleri gibi olmak istememeleri hem annelik, hem güç ilişkileri ve ev sorumluluklarını kapsarken erkeklerin babaları gibi olmak istememe tutumları genellikle babalık rolleriyle sınırlı kalmıştır. Erkek katılımcılar kendi babaları gibi baba olmak istemediklerini sıklıkla dile getirmişlerdir.

Evlilik hayatı, aile, eğitim, sosyal çevre, medya gibi pek çok değişken etrafında biçimlenen ve her an inşa edilmeye devam eden toplumsal cinsiyet tutumlarının karşılaşma zemini olmuştur. Kadınlar ciddi eleştiriler getirmelerine karşın toplumsal normların gücünün bilincinde olarak geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini öğrenerek; erkekler ise daha önce neredeyse hiç ev işi yapmamış olsalar bile çalışan bir kadınla evli olmanın getireceği sorumlulukların farkında olarak evlilik hayatına adım atmışlardır. Eşlerin birbirlerini tanımaya başladıkları ilk evrelerde kadınlar çoğu zaman eşlerinden yardım talep etmeksizin ev işlerini kendileri üstlenmeye başlamış, ileride aktif şekilde ev işlerine katılan erkek katılımcılar o dönemde de talep edilmeksizin sorumluluklara ortak olurken, gelecekte de ev işlerine katılmayacak olanlar hiç ev işi yapmamışlardır. Erkek katılımcıların çoğunluğunu oluşturan kategori ise eşleri talep ettiğinde ev işlerine katılmışlardır.

Evlilik hayatında ilk çocuğun doğumu en önemli kırılma noktası olarak öne çıkmıştır. Ayrıntılı ev işleri ve mesai saatlerine, çocuğun kesintisiz devam eden sorumlulukları da eklendiğinde katılımcı kadınlar kendilerini “durmaksızın çalışan bir robot”a benzettikleri aşamaya geçmişlerdir. Bu evrede, ilk günden itibaren ev işlerinde aktif olan kocalar daha fazla sorumluluk üstlenirken, bu dönem, kocaları ev işi yapmayan kadınların gerçeğe yüzleştiği ve her işi kendilerinin yaptıklarının idrakine vardıkları bir süreç olmuştur. Bu sebeple çocukla yaşamaya alışma evresinde, kadınlar eşleriyle daha fazla tartışarak şikâyet ve beklentilerini daha yüksek sesle dile getirmişlerdir. Çocuklu

hayata adaptasyonun sağlandığı yaklaşık bir yıllık dönemden sonra ise eşler şartlara uyarlanmayı öğrenmişlerdir.

Aile içi sorumluluk paylaşımında altı çizilmesi gereken en önemli noktalardan birisi, asgari düzeyde ev işlerine katılan erkekler dahil tüm katılımcı erkeklerin babalık rollerine önem vermesi, çocuklarıyla zaman geçirmek için azamî çaba göstermeleridir. Bütün kadın katılımcılar ufak tefek eksiklikler dışında eşlerinin babalık rolleriyle ilgili olumlu cümleler sarf etmişlerdir. Kadınların kocalarına dair şikâyetleri ev işleri paylaşımı konusunda yoğunlaşmaktadır. Hiçbir şekilde ev işi yapmayan ve talep edilmeksizin tüm ev işlerine katılan az sayıda erkek katılımcı istisna tutulursa, erkeklerin genelinin ev işindeki durumu geçiş dönemi özellikleri taşımaktadır. Bu erkekler kendilerini hiyerarşik olarak eşleriyle eşit konumda değerlendirmekte, onların düşüncelerine ve kararlarına saygı duymakta, fakat kadınsı alan sayılan ev işlerine katılmakta gönülsüz davranmaktadırlar. Bu sebeple kadınlar “komut”larla, bazen defalarca yineleyerek, bazen bağırarak ve tartışarak kocalarına iş yaptırabilmektedir. Ancak kadınlar kızsalar, bağırırsalar da erkekler ev işi yapmadığında işleri yapan taraf olmaktadır. Ev işi yapılmadığında “kınanan” kategori olarak kadınlar, tutumları ne olursa olsun, son tahlilde geleneksel toplumsal cinsiyet normlarına göre hareket etmek zorunda kalmaktadırlar.

Ev işi sorumluluk paylaşımı incelendiğinde de erkeklerin katkıları önceki kuşağa göre azımsanmayacak şekilde artmış olmasına rağmen, işlerin geleneksel şekilde yürütülmeye devam edildiği görülmektedir. Kadınsı sayılan yemek, temizlik, bulaşık, çamaşır, ütü gibi iş gruplarına erkekler katılmalarına karşın, katılımcıların bu işleri de cinsiyete göre tasnif ettikleri görülmektedir. Kompleks, çok boyutlu ve katılımcıların tabiriyle “incik-cincik” olan tüm işleri kadınlar, kaba sayılan basit ve az da olsa fiziksel güç gerektiren işleri erkekler üstlenmektedir. Örneğin yemek, toz alma, buzdolabı düzenleme gibi ayrıntılı işleri kadınlar, bulaşık yıkama, yeri süpürme gibi işleri erkekler yapmaktadır. Yani erkekler kadınsı sayılan işlerden “fiziksel güç” gerektirenleri “erkeksi” olarak nitelendirerek yapmaktadırlar. Bu sebeple kadınlar erkeklerin bu tutumunu bir taktik olarak kullanarak kendilerinin de yapabileceği hafif düzeyde güç gerektiren işleri, güçlerinin yetmediği gerekçesini sunarak eşlerine kolaylıkla yaptırabilmektedirler. Ev işi paylaşımında dikkat çeken bir diğer husus ise cam silme ve balkon-teras yıkama gibi “dışarıdakilerin görebileceği” işlerin diğer kadınsı işlerden daha farklı bir kefeye konmasıdır. Özellikle cam silme, düşme tehlikesinden dolayı “kadınları

koruma” ve fiziksel güç gerektirmesi gibi nedenlerle erkeksi işler kategorisine girmeye başlamıştır. Cam silme ve balkon yıkama aynı zamanda erkeklerin dindarlık ve geleneksellik düzeylerini yansıtmada turnusol işlevi görmektedir. Dindar kimliklerini ön plana çıkaran erkekler neredeyse hiç ev işi yapmıyor olsalar bile eşlerinin dışarıdan görünmesini istemedikleri için “mahremiyet”i öne sürerek bu işleri üzerlerine almaktadırlar. “Ev içinde olanın evde kalmasını” isteyen erkekler ise bütün ev işlerine aktif katıldıkları durumlarda dahi bu işleri yapmayı kesin şekilde reddetmektedirler. Erkeklerin bu tutumu özellikle kendi aileleri geldiğinde devreye girmekte ve eşlerinden birkaç günlüğüne de olsa anne-babasının yanında kendisine “paşa” gibi davranmasını talep edebilmektedirler. Bu durum ev işi paylaşımında erkeklerin geçiş aşamasında olduğunun bir göstergesidir. Nitekim tutum ve davranışı örtüşen az sayıda erkek katılımcı bu tarz bir ikircikli durum yaşamamaktadır. Bu katılımcılar olağan durumlarda ev işlerini yapıyorlarsa da yapmıyorlarsa da üçüncü şahısların yanında aynı davranışlarını sürdürmekte bir sakınca görmemektedirler.

Çocuk bakım ve ilgilenme sorumluluklarında da ev işleri paylaşımına benzer şekilde kadınlar daha yoğun emek isteyen, tekrar edici ve zaman alıcı bakım faaliyetleri ile yoğun araştırma ve pedagojik ön bilgi gerektiren ek gıda, tuvalet eğitimi, yaş grubuna göre okunacak kitap ve etkinlikleri belirleme gibi çocuğun gelişimsel özellikleri ile ilgili sorumlulukları üstlenmektedirler. Erkekler ise çocuklarla oyun ve eğlence ağırlıklı bir ilişki kurmaktadır. Hem ev işi hem çocuk bakım alanlarında kadınlar düşünen, organize eden, detayları üstlenen ve kocalarının yapmayı tercih ettikleri işler dışındakileri yapan taraf olmaktadır.

Dikkat çekici şekilde istisna örnekleri dışında tuttuğumuzda, çocuk bakımının aksine ev işleri hem kadınlar hem erkekler tarafından yapılmak istenmeyen askıda kalan işler olmaktadır. Kendi söküğünü diken Peygamber (SAV), erkeğin dinen hizmetçi tutması gerektiği ve kadınların çocuklarını emzirmek zorunda olmadığı gibi yaygın dini bilgiler, ev işinin dini açıdan bir kadın görevi olmadığı hususunda kocalarına karşı kadınlar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Kadınların ev kadınlığı rolüyle mesafelerinin epey açılmış olduğu, rolün gerektirdiği işlerin zorunluluk sebebiyle üstlenildiği görülmektedir. Özellikle yetişme döneminde eğitim faaliyetlerine öncelik vermeleri için aileleri tarafından ev işi sorumluluğu verilmeyen kadınlar ile küçük yaşlardan itibaren aile işletmesinde veya farklı işlerde çalışan kadınların ev işleriyle

mesafeleri daha büyük ve bu alandaki becerileri daha kısıtlıdır. Tam aksine sayıları az olsa da küçüklüğünden beri ev işi yapan ya da uzun bekârlık dönemi yaşayarak ev işleri konusunda kendisini geliştiren, hatta yemek gibi işleri zevkle yaptığını belirten erkek katılımcıların bulunması ise toplumsal cinsiyet tutum ve rollerinin benimsenmesinde öğrenmeye dayalı sosyalleşmenin önemini göstermektedir.

Eşler arası karar ve otorite ilişkilerinde kadınların ev işlerine nazaran çok daha güçlü hatta kimi durumlarda erkeklerden daha güçlü konumda olduklarını söyleyebiliriz. İçeri işlerde kadınların dışarı işlerde erkeklerin kararlarının daha etkili olması geleneği bir ölçüde devam ettirilmesine rağmen eşlerden birinin onayı alınmadan orta ve büyük ölçekli hiçbir karar alınmamaktadır. Kadınların eğitim ve çalışmasının sağladığı kaynaklar özellikle mali konularda beceri ve güçlerini arttırmaktadır. Bu kaynaklar onlara bireysel harcamalarını bağımsız yapma ve büyük harcama kararlarında eşiyile eşit yetki vermektedir. Bir erkek katılımcının tabiriyle erkekler artık ellerini masaya vuramamaktadırlar. Ailedeki bu güçlü konumları nedeniyle kadın katılımcılar eşlerinin ev işine katılım düzeyi ne olursa olsun kendilerini eşleriyle hiyerarşik olarak eşit konumda görmektedirler.

Katılımcı erkeklerin ev işlerine karşı tutumlarının şekillenmesinde, yetiştikleri ailede anne ve babalarının ilişki ve güç konumlarının doğrudan etkili olduğu anlaşılmaktadır. Annesini, babasına göre güçlü, akıllı, zeki, öngörülü gibi ifadelerle tanımlayan veya babasının annesine değer verdiğini söyleyen erkek katılımcılar, bugün davranışa dökme düzeyleri farklılaşmakla beraber en azından eşitlikçi toplumsal cinsiyet tutumlarına sahip görünmektedirler. Babasının ev işi yaptığını belirten üç erkek katılımcı ise ev işlerine talep edilmeksizin katılmaktadırlar. Toplumsal cinsiyet rol tutumlarında ailenin yadsınamaz öneminin bilincinde olan katılımcılar, özellikle kadınlar, ayırım yapmadan erkek ve kız çocuklarına ev işi sorumlulukları vereceklerini ifade etmişlerdir. Bu konuda ne kadar başarılı olurlar bilinmez, ancak güçlü bir anne ve kısmen de olsa ev işleri yapan bir babayla büyüyen erkek çocukların, yetişkinliklerinde ev işleri konusunda babalarından daha iyi olacaklarını iddia etmek mümkündür.

KAYNAKLAR

- ACAR Feride, “Türkiye’de Kadın Öğretim Üyeleri”, *75 Yıl’da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss.313-321.
- ACAR Feride, “Türkiye’de Kadınların Yüksek Öğrenim Deneyimi,” *Türkiye’de Kadın Olmak*, Ed. Necla Arat, İstanbul: Say Yayınları, 1994, ss. 195-211.
- ACUN Fatma, “Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, 2007, ss.91-112
- AĞDUK Meltem, “Cumhuriyetin Asil Kızlarından 90’ların Türk Kızlarına....1990’larda Bir Türk Kızı: Tansu Çiller ”, *Vatan Millet Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay , 5.b, İstanbul: İletişim Yay., 2013, s.s.305-306.
- AKAGÜNDÜZ Ümüt, *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*, İstanbul: Yeni İnsan Yay., 2015.
- AKAGÜNDÜZ Ümüt, “Kadın ve Kadınlığa Dair (1908-1918)”, *Folklor / Edebiyat*, C.19, S.73, 2013/1, ss.63-80.
- AKIN Mahmut H., “Muhafazakârlığın Direnme Odağı Olarak Aile”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi: Medniyetin Temel Kurumu Aile*, y.8 S.31, 2012, ss.3-20.
- AKKAYA Cihan, “Eş Seçimi ve Evlilik”, *Değişen Toplumda Değişen Aile*, ed. Nurşen Adak, 2.b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016.
- AKŞİT Elif Ekin, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay., 2005.
- AKTAŞ Cihan, *Bacıdan Bayana: İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*, İstanbul: Pınar Yay., 2001
- AKTAŞ Cihan, *Tesettür ve Toplum: Başörtülü Öğrencilerin Toplumsal Kökeni Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Nehir Yay., 1991.
- AKTAŞ Gül, “Türkiye’de Aile Sosyolojisi Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, *Sosyoloji Konferansları No: 52*, 2015-2, ss. 419-441
- ALKAN Ayten, Serpil Çakır, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Modern Türkiye’ye Cinsiyet Rejimi: Süreklilik Ve Kırılmalar”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı Ve Değişim*, der. Faruk Alpkaya, Bülent Duru, 3. Baskı, Ankara: Phoenix Yay., ss. 229-271.
- ALTINAY Ayşe Gül, “Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm”, *Vatan Millet Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay , 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2013.
- ALTINDAL Aytunç, *Türkiye’de Kadın*, 4.b., İstanbul: Süreç Yay., 1985,
- AMMAN Mehmet Tayfun, “Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet - Sosyal, Bilimsel Yaklaşımlar”, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet: Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, ss. 13-55.

- AnaBritannica*, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1993, c.19, s.570
- ANDERSEN Gøsta Esping, *Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak*, çev. Selin Çağatay, İstanbul: İletişim Yay., 2011.
- ARAT Necla, *Feminizmin ABC'si*, 2.b., Say Yay., 2010.
- ARAT Zehra, “Kemalizm ve Türk Kadını”, *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaç Hacımırzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998.
- ARONSON Elliot, vd. ., *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul: Kaknüs Yay., 2012
- ARPACI Murat, “Modernitenin Eşiğinde Toplumsal Cinsiyet Rejimi: Pastoral İktidar, Beden Politikaları ve Evlilik”, *Doğu Batı*, S.63, 2013, ss.131-146.
- ARSLAN Şengül Altan, *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*, Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 2000.
- ARTIKOĞLU Pınar, “Batılılaşma'nın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri” 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 5-10 Ekim 2009, Ankara: 2009, ss. 47-57, ss.48-49.
- ASLAN Taner, “İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, 2008, ss 345-377.
- ATAN Meltem, “Radikal Feminizm: ‘Kişisel olan Politikdir’ Söyleminde Aile”, *JEMSOS*, C.1, S.2, 2015, ss. 1-21.
- ATACA Bilge, “Turkey”, *Families Across Cultures A 30-Nation Psychological Study*, Ed. James Georgas, et.al., New York: Cambridge University Press, 2006, ss.467-474
- AVCI Müşerref, Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları Ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.55, 2016, ss.225-254.
- AYATA Sencer, “Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı”, *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat*, haz. Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber, çev. Zeynep Yelçe, 3. Baskı, Metis Yayınları, 2012, s.37-56.
- AYDIN Abdullah, Murat Yıldız, “1950-1960 Döneminde Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yasama Dergisi*, ty., ss.50-67
- AYDIN M. Akif, *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Klasik Yay., 2017
- AYDIN Mehmet Akif, “Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler”, *Sosyal Hayatta Kadın*, haz. İsmail Kurt, Seyid Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996, , ss.143-156.
- AYTAÇ Ahmet Murat, *Ailenin Serencamı: Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması*, 3.b., Ankara: Dipnot Yay., 2015

- AYTAÇ Ahmet Murat, “Türkiye’de Ailenin Tarihsel Dönüşümü: 1925- 2010”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı Ve Değişim*, der. Faruk Alpkaya, Bülent Duru, 3. Baskı, Ankara: Phoenix Yay.
- AYTAÇ Kemal, “Köy Enstitüleri ve İsmayıl H. Baltacıoğlu’nun Değerlendirmeleri”, *Sosyoloji Konferansları*, S. 55, 2017, ss.351-367.
- BADINTER Elisabeth, “Kadınlık mı Annelik mi” , çev. Ayşe Ekmekci, 2.b., İstanbul: İtişim Yayınları, 2015.
- BAKACAK Ayça Gelgeç, “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.44, 2009, ss.627-638.
- BALDWIN John D., George Herbert Mead: *A Unifying Theory for Sociology*, London: SAGE, 1986.
- BARBAROSOĞLU Fatma, “Osmanlı Kadın Modernleşmesi: “ Yeni Hayat”ın “ Yeni Kadın”ları”, *Muhafazakar Düşünce: Kadın*, yıl 11 sayı 41-42, 2014.
- BARBAROSOĞLU Fatma Karabıyık, *Cumhuriyetin Dindar Kadınları*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2.b., 2011.
- BARAN Aylın Görgün, “Toplumsal Cinsiyet Roller ve İktidar”, *Sosyal Problemler Sosyolojisi, Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler*, ed. Nurşen Adak, Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım, 2009, ss.233-250.
- BARETT Michele, *Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı: Marksist Feminist Çözümlemede Sorunlar*, İstanbul: Pencere Yay., 1995.
- BAŞ Elif, “2. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Sosyoloji: Hilmi Ziya Ülken Ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, *Türkiye’de Sosyolojinin Yüzyıllık Serüveni*, ed. Hale Okçay, İzmir: Duvar Yay, 2015.
- BAŞAK Suna, “Cinsiyet Roller Farklılaşması ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği”, *Kamuda Sosyal Politika*, S.12, 2010.
- BAŞAK Suna, “Toplumsal Cinsiyet”, *Sosyolojiye Giriş*, Ed. İhsan Çapcıoğlu, Hayati Beşirli, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- BAŞAK Suna, Sevgi Kınır, Şehnaz Yaşar, “Kadının Görünmeyen Emeği: İkinci Vardiya”, *Anka Kadın Araştırmaları Mekezi*, Ankara, 2013.
- BAŞKAYA Zafer, Fatma Özkılıç, “Türkiye’de Doğurganlıkta Meydana Gelen Değişimler (1980-2013)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10 S.54, Yıl: 2017.
- BAXTER Janeen, “Life Course Transitions And Housework: Marriage, Parenthood, and Time On Housework”, *Journal of Marriage and Family* 70, 2008, ss. 259-272.
- BAYHAN Vehbi, “Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet,” *Doğu Batı*, Ankara S.63.
- BAYOĞLU Filiz, “Simone de Beauvoir: Öteki Olarak Kadın”, *Kaygı Dergisi*, S. 15, 2010.

- BAYSAL Hatice, “Osmanlı'da Kadın Memurlar İçin Motivasyon Uygulamaları: Bank-ı Osmani-i Şahane, Dersaadet Telefon Anonim Şirketi Osmaniyesi ve Birinci İşçi Taburu Üzerine Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.4., S.29, 2017, ss.339-366.
- BEAUVOIR Simone De, *Kadın, İkinci Cins I: Genç Kızlık Çağı*, çev. Bertan Onaran, 7.Baskı, İstanbul: Payel Yayınları.
- BECK Julie, “Emotional Labor”, 26 November 2018, <https://www.theatlantic.com/family/archive/2018/11/arlief-hochschild-housework-isnt-emotional-labor/576637/>, 15.06.2019.
- BECKER Gary S., “Human Capital, Effort and The Sexual Division of Labor”, *Journal of Labor Economics*, v3, n1, 1985, ss.33-58.
- BEM Sandra Lipsitz, “Gender Schema Theory and Its Implications For Child Development: Raising Gender-Aschematic Children In A Gender-Schematic Society.” *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol:8, No:4.
- BEM Sandra Lipsitz, “Gender Schema Theory: A Cognitive Account of Sex Typing”, *Psychological Review*, Vol: 88, No:4, 1981.
- BENERIA Lourdes, “The Enduring Debate Over Unpaid Labour”, *International Labour Review*, 138:3, 1999, ss.287-309.
- BENSTON Margaret, “The Political Economy of Women’s Liberation” *Monthly Review*, 21 (4), 1969, ss.13-27.
- BERK Sarah F., *The Gender Factory: The Apportionment of Work in American Households*, Plenum, New York: NY., 1985.
- BERKTAY Fatmagül, “Cumhuriyetin 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak”, *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998,
- BERKTAY Fatmagül, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul, Metis Yay., 2003
- BERKTAY Fatmagül, “Türkiye Solu’nun Kadına Bakış: Değişen Bir Şey Var Mı?”, *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, yay. haz. Şirin Tekeli, 6.b, İstanbul: İletişim Yay., 2015
- BERKTAY Fatmagül, “Türkiye'de Kadın Hareketi: Tarihsel Bir Deneyim”, *Kadın Hareketinin Kurumlaşması: Fırsatlar ve Rizikolar*, çev. Meral Akkent, 1.b., İstanbul: Metis Yay., 1994.
- BHASIN Kamla, *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller* çev. Kader Ay, İstanbul: Kadav yay., 2003
- BIANCHI Suzanne M. “Is Anyone Doing The Housework? Trends in the Gender Division Of Household Labor”, *Social Forces* 79, 2000, ss.191-228.

- BİLGİN Vejdi, *Bizi Kuşatan Toplum: Sosyolojiye Giriş*, Düşünce Kitapevi Yay., İstanbul: 2009.
- BİLGİN Vejdi, “Türk Toplumunda Aile Kurumunu Benimseme ve Sahiplenme Düzeyleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, C.10, S.10, 1998, ss.387-414.
- BILTON Tony, Kevin Bonnett, Pip Jones, vd., *Sosyoloji*, ed. Bülent Özçelik, çev. Kemal İnal, Yeliz Kartal, Nurgök Özkale, vd., 2.b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2009,
- BITTMAN Michael, “When does Gender Trump Money? Bargaining and Time in Household Work”, *American Journal of Sociology*, 109, 2003, ss.186-214.
- BLAIR Sampson L., Daniel T. Lichter, “Measuring The Division Of Household Labor: Gender Segregation Of Housework Among American Couples”, *Journal of Family Issues* 12, 1991, ss. 91-113.
- BLOOD Robert O., Donald M. Wolfe, “Husbands and Wives, New York: Free Press, 1960.
- BLUNSDON Betsy, Ken Reed, “Changes in Attitudes to Mothers Working: Evidence from Australian Surveys” *Labour & Industry: A Journal Of The Social And Economic Relations Of Work*, 16:2, 2005, ss.15-27.
- BOLAK Hale, “Aile İçi Kadın Erkek İlişkilerinin Çok Boyutlu Kavramlaştırılmasına Yönelik Öneriler”, *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, haz. Şirin Tekeli, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2015, ss.209-219.
- BORA Aksu, “Aile, Ataerkillik ve Toplumsal Cinsiyet”, *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, ed. Emre Gökalp.
- BORA Aksu, *Kadınların Sınıfı*, 7.b., İstanbul: İletişim yay., İstanbul, 2016
- BORA Aksu, “Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü”, *Yerli Bir Feminizme Doğru*, yay.haz. Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe, İstanbul: Sel Yay., 2001
- BORA Aksu, İlknur Üstün, “Sıcak Aile Ortamı”, *Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*, İstanbul, TESEV yay. 2005.
- BOURDIEU Pierre, Jean Claude Passeron, *Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri*, çev. Levent Ünsaldı ve diğ., Ankara: Heretik yay., 2015.;
- BOURDIEU Pierre, *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, Ankara: Heretik yay., 2015.
- BOURDIEU Pierre, “Eril Tahakküm, çev. Bediz Yılmaz, 2.b., İstanbul: Bağlam yay., 2015.
- BOURDIEU Pierre, Loic J. D. Wacquant, *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten, İstanbul, İletişim yay., 2003.
- BOTT Elizabeth, “Aile İçi Roller ve Toplum Ağı”, *Öncü Sosyologların Kaleminden Sosyoloji*, İhsan Sezal, Ankara: Eylül Yay., 4.b., 2004.

- BOTT Elizabeth, "Urban Families: Conjugal Roles and Sozial Networks", *Modern Sociology*, ed. Peter Worsley, , Harmondsworth: Penguin Books, 1970.
- BOYNUKALIN Mehmet, "Zevce," *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, , c.44, 2013.
- BRAYFIELD April A., "Employment Resources and Housework in Canada", *Journal of Marriage and the Family*, 54, 1992, ss.19-30.
- BRIFFAULT Robert, *Analar*, çev. Şemsa Yeğın, İstanbul: Payel Yay. 1990.
- BRİNES Julia, "Economic Dependency, Gender, and the Division of the Labour at Home", *American Journal of Sociology*, 100:3, 1994, ss.652-688.
- BRYMAN Alan , *Social Research Methods*, 2. ed., Oxford: Oxford University Press, 2004.
- BULUT Hülya, "Tanzimat Kadınlarının 'Gündelik Hayat' Algısının Fatma Aliye'nin Romanlarındaki İzdüşümü", *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, ss267-271
- BUTLER Judith , *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, 4.b., İstanbul: 2014.
- CANATAN Kadir, Ergün Yıldırım, *Aile Sosyolojisi*, 3. Baskı, İstanbul: Açılım Kitap, 2013
- CANATAN Kadir, "Aile Sosyolojisi: Konuları, Perspektifi ve Gelişimi", *Aile Sosyolojisi*, ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım, 3. b., İstanbul: Açılım Kitap, 2013.
- CAPORAL Bernard, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını 2 (1919-1970)*, Çev. Ercan Eyüboğlu, Nurer Uğurlu, Yeni Gün Haber Ajansı, 1999.
- CASH Scottye J. , "Money Equals Time: Influence of Poverty Status on Hours Spent Doing Housework", *Journal of Poverty*, 9:2, 2005, ss. 89-109.
- CASTELLS Manuel, *Enformasyon Çağı: Ekonomi Toplum Ve Kültür Cilt 2 : Kimliğin Gücü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 1.b., 2006, ss.256-257.
- CEBECİ Dilaver , *Tanzimat Ve Türk Ailesi : Sosyal Değişme Açısından Tanzimat İstanbulunda Türk Ailesi Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul : Ötüken Neşriyat, 1993
- CHESTERS Jenny, "Gender Attitudes and Housework", Trends Over Time İn Australia. *Journal Of Comparative Family Studies*, 43:4, 2012, ss.511-526.
- CHODOROW Nancy, *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*, London: University of California Press., 1978.
- COLTRANE Scott, "Research On Household Labor: Modeling And Measuring The Social Embeddedness Of Routine Family Work", *Journal Of Marriage And The Family* 62, 2000, ss.1208-1233.
- COSTA Dalla Mariarosa, Selma James, *The Power of Women and The Subversion of Community*, Bristol: Falling Wall Press., 1972.

- CUNNINGHAM Mick, “The Influence of Parental Attitudes and Behaviors on Children's Attitudes Toward Gender and Household Labor in Early Adulthood”, *Journal of Marriage and Family*, 63(1), 2001, ss.111-122.
- ÇAĞATAY Nilüfer, Yasemin N. Soysal, “Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı Düşünceler”, 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar, yay.haz. Şirin Tekeli, 6.b., İstanbul: İletişim Yay., 2015
- ÇAKIR Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 5. B., İstanbul: Metis Yay., 2016.
- Çalışma Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı İlk Yılı Ve İlk Hedefleri 1946, Ankara: Akın Matbaası, s.85
- ÇEKER Orhan, “Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, 1979, s.31. http://www.mehir.org/kitaplar/Hukuki_Aile_Kararnamesi.pdf. (et. 20.07.2019)
- ÇELEBİ Nilgün, *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, Konya: Sebat Ofset, 1990.
- ÇELEBİ Nilgün, *Bağımsız İşyeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri*, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal hizmetler Müsteşarlığı yay., 1993.
- ÇETİN BEKLAN Oya, “Sosyolojik Araştırmalarda Veri Çözümlemesi ve Bulguların Yorumlaması”, *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, ed. Temmuz Gönç Şavran, 2.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2013.
- ÇINAR E. Mine, “Unskilled Urban Migrant Women And Disguised Employment”, *Home-Working Women In Istanbul*, Turkey, Vol.22.
- ÇİTÇİ Oya, “1979’den 2010’a Neo-Liberal Dönemde Kadın Memurlar”, Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıl'a Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan, der. Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., 2011.
- ÇİTÇİ Oya, “Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü, Aile ve Toplum”, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Eğitim - Kültür ve Araştırma Dergisi , 2, 1991, ss.19-23.
- ÇİTÇİ Oya, *Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay., 1982.
- ÇİTÇİ Oya, “Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982.
- DAVİDOFF Leonore, *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, çev. Selda Somuncuoğlu, Zerrin Ateşer, İstanbul: İletişim Yay.. 2012
- DEĞER Ferhat, “1930’lu yıllarda Türkiye’de Sosyolojinin Gelişimi: İsmail Hüsrev Tökin ve Mehmet Ali Şevki Bey”, *Türkiye’de Sosyolojinin Yüzyıllık Serüveni*, ed. Hale Okçay, İzmir: Duvar Yay., 2015.

- DELAUNAY Catarina, “Gender Differentiation And New Trends Concerning The Division Of Household Labour Within Couples: The Case Of Emergency Physicians”, *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, 1:1, 2010, ss. 33-56.
- DELİKGÖZ Ömer, ŞEHİT Nazmi Ziya, : “Impact Of Women Letters To The Modernization And Individualization Process Of Ottoman Women”, *Women’s Memory: The Problem Of Sources*, ed. Fatma Türe, Birsen Talay Keşoğlu, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2011, ss. 68-80.
- DELPHY Christine, “Baş Düşman”, *Kadının Görünmeyen Emeği*, haz. Gülnur Acar Savran, Nesrin Tura Demiryontan 3.b., İstanbul: Yordam Kitap, 2016 ss. 89-114.
- DELPHY Christine, “Patriyarka Teorileri”, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, haz. Helena Hırata, Françoise Laborie ve diğ., çev. Gülnur Acar Savran, Ankara: Dipnot Yayınları, 2015, ss.245-251.
- DEMEIS Debra K., H. Wesley Perkins, ““Supermoms” of the Nineties: Homemaker And Employed Mothers’ Performance And Perceptions Of The Motherhood Role”, *Journal of Family Issues*, 17, 1996, ss.777-792.
- DEMİR Zekiye, *Modern ve Postmodern Feminizm*, İstanbul: İz Yay. 1997.
- DEMİR Mine, “Osmanlı Kadınları Arasında Modanın Yaygınlaşmasında Bir Araç Olarak Biçki-Dikiş”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, 2016, ss.71-89.
- DEMİRDİREK Aynur, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
- DİKEÇLİĞİL Beylü ve diğ., *Metropolde Kariyer Meslekleri ve Aile Yapısı Temelinde Yaşama Tarzları: Ankara Örneği*, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1997.
- DİREK Zeynep, “Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi”, *Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar*, 5.b., İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2015
- DOĞAN İsmail, *Osmanlı Ailesi : Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001.
- DOĞAN Nuri, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, İstanbul: Bağlam yay., 1994
- DOĞRAMACI Emel, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1993.
- DOĞRAMACI Emel, *Türkiye'de Kadının Dünyü ve Bugünü*, Ankara: Türkiye İş Bankası yay., 1992, ss.6-18
- DOĞRUSÖZ Mahan, “Freudcu Kuramdaki Penis Kıskançlığı Olgusu ve Psikanalist Feminist Perspektiften Eleştirisi”, 2012, <http://mahandogrusoaz.net/freudcu-kuramdaki-penis-kiskancligi-olgusu-ve-psikanalitik-feminist-perspektiften-elestirisi/>, (Erişim tarihi 28.06.2019).
- DONOVAN Josephine, *Feminist Teori*, çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, 11. b., İstanbul: İletişim Yay., 2016

- DOUGLAS Mary, *Saflık ve Tehlike*, çev. Emine Ayhan, İstanbul, Metis Yay., 2007.
- DÖKMEN Zehra Yaşın, *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, 6.b., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2015.
- DUBEN Alan, Cem Behar, *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996
- DUBEN Alan, *Kent, Aile, Tarih*, çev. Leyla Şimşek, İstanbul: İletişim Yay., 2002.
- DURAKBAŞA Ayşe, *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim yay., 2007.
- DURAKBAŞA Ayşe, “Kemalizm: Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği Ve Münevver Erkekler”, *75 Yıl'da Kadınlar Ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998.
- DURKHEIM Emile, *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya, 3.b., İzmir: Cem Yay., 2018.
- DÜNDAR Özge Zeybekoğlu, “Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı Türleri, İşlevleri”, *Değişen Toplumda Değişen Aile: Sosyolojik Tartışmalar*, ed. Nurşen Adak 2.b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016.
- ECEVİT F. Yıldız, “Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Konumu Ve Değişen Biçimleri”, *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, haz. Şirin Tekeli, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2015
- ECEVİT Yıldız, “Çalışma Yaşamında Kadın Emeginin Kullanımı ve Kadın-Erkek Eşitliği”, *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş*, İstanbul: Türk Sanayici ve İşadamları Derneği, 2000.
- ECEVİT Yıldız, “Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç”, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, ed. Yıldız Ecevit, Nadide Karkiner, 4.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015.
- ECEVİT Yıldız, “Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışabilir?”, *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi Özel Eki*, 25/4, ss.83-88
- ECEVİT Yıldız, “Türkiye'de Kadın Emegi Konulu Çalışmaların Feminist Tarihçesi”, *Birkaç Arpa Boyu... 21 Yüzyıl'a Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*, 1.C. der. Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yay. 2011.
- ECEVİT Yıldız, “Türkiye'de Ücretli Kadın Emeginin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi”, *75 Yıl'da Kadınlar Ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss. 267-284.
- EİSENSTEİN Zillah, *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, London, Monthly Review Press, 1979.

- EKEN Hurigül, “Toplumsal Cinsiyet Olgusu Temelinde Mesleğe İlişkin Rol İle Aile İçi Rol Etkileşimi: Türk Silahlı Kuvvetlerindeki Kadın Subaylar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006
- EKEN Hurigül, *Rol Etkileşimi Bağlamında Kadın Subaylar*, Konya: Palet Yayınları 2010.
- EKEN Hurigül, Toplumsal Cinsiyet Olgusu Temelinde Mesleğe İlişkin Rol İle Aile-İçi Rol Etkileşimi:Türk Silahlı Kuvvetleri’ndeki Kadın Subaylar, (Doktora Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- ENGELS Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Hasan İlhan, Ankara: Alter Yay., 2009.
- ERDOĞAN Türkan, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Kadın Hareketinin Kurumsallaşma Süreci”, Sosyoloji Yazıları : Prof. Dr. M. Cihat Özönder’in Anısına, Ed. Nevin Güngör Ergan, Esra Burcu, Birsen Şahin, 1. C., Ankara : Hacettepe Üniversitesi, 2010.
- ERICKSON Rebecca J, “Why Emotion Work Matters: Sex, Gender and the Division of Household Labor, *Journal of Marriage and Family*, Vol.67, No:2, 2005, ss.337-351.
- ERGÖL Şule, Gülten Koç, Kafiye Eroğlu, vd., “Türkiye’de Kadın Araştırma Görevlilerinin Ev ve İş Yaşamlarında Karşılaştıkları Güçlükler” , *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, S.2, C.1, ss.43-49.
- EROL Kemal, “Batılılaşma Sürecinde ‘Feminizm’in Tehdidi Altındaki Türk Aile Yapısını Ve Evlilik Kurumunu Belgeleyen Roman: Jön Türk”, Erzurum: A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 2012.
- ERSÖZ Günindi Aysel, Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı (Kamuda Çalışan Yönetici Kadınlar Örneği), Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Başvuru Eserleri, 1999.
- ERSÖZ Günindi Aysel, Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı (Kamuda Çalışan Yönetici Kadınlar Örneği), (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- ERŞEN BELEK Umut, *Farklı Sosyal Kategorilerden Kadınların Toplumsal Cinsiyet Algıları*, (Doktora Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015
- ERTEN Hayri, *Osmanlı Aile Yapısı: 18. yüzyılda Konya Örneği*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2017, s.117
- EVERTSSON Marie, Magnus Nermo,”Dependence within Families And the Division of Labor: Comparing Sweden and the United States”, *Journal of Marriage and Family* 66, 2004, ss. 1272-1286.
- FERİT Belkıs, “‘‘Tahsilimiz’’, Kadınlar Dünyası, Birinci Sene Nu:9, Cuma 12 Nisan 1329, s.90”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi*, ed. Savaş Karagöz, Mustafa Şanal, 2015, C.8, S.39, ss. 679-691.

- FERRERÍA Francisco H.G., Jeremie Gignoux, *Eğitimde Fırsat Eşitsizliği: Türkiye Örneği*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı, 2010.
- FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri, “Türklerde Aile İçtimaiyatı”, *Aile Yazıları 1: Temel Kavramlar, Yapı Ve Tarihi Süreç*, Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, 1991
- FICHTER Joseph, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, 2.b., Ankara: Anı yay., 2015.
- FİDAN Fatma, M. Çağlar Özdemir, “Ev Hizmetlerinde Çalışan Kadınlar Ya Da Evlerin Kadınları”, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 2011
- FIRESTONE Shulamith, *Cinselliğin Diyalektiği: Kadın Özgürlüğü Davası*, çev. Yurdanur Salman, İstanbul:, Payel yay., 1979.
- FOREMAN Ann, *Feminity as Alienation: Women and the Family in Marxism and Psychoanalyses*, Pluto, 1977.
- FREUD Sigmund, “Kadın Cinselliği”, *Cinsellik Üzerine*, çev. Selçuk Budak, Ankara: Öteki Yay., 1997, ss.357-379.
- FRIEDAN Betty, *Kadınlığın Gizemi: Kadınlar İçin Yeni Bir Dönem Başlatan Kitap*, çev. Tahire Mertoğlu, İstanbul: E Yayınları, 1983.
- GAZİOĞLU A. Esra İşmen, “Genç Yetişkinlerin Evlilik Ve Aile Hayatına İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi” *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2006.
- GEDİK Hande Birkalan, “Feminist Hareketler”, *Yeni Toplumsal Hareketler*, ed. Bilhan Kartal, Belkıs Kümbetoğlu, 4.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015.
- GERSHUNY Jonathan, “The Domestic Labour Revolution: A Process of Lagged Adaptation”, *The Social And Political Economy Of The Household*, ed. M. Anderson et. al., , Oxford University Press, Oxford, 1994, ss.151-197.
- GERSHUNY Jonathan, *The Social and Political Economy of The Household*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- GIBBS Graham R., *Qualitative Data Analysis*, Buckingham: Open University Press, 2002.
- GIDDENS Anthony, *Sosyoloji*, 5.b., , yay.haz. Cemal Güzel, İstanbul: Kırmızı Yay., 2012
- GIDDENS Anthony, Philip W. Sutton , “Nicel/ Nitel Metotlar”, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, çev. Ali Esgin, Ankara: Phoenix Yay. 2.b., 2016.
- GIDDENS Anthony, *Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, çev. Ülgen Yıldız Battal, 3. b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010
- GITTINS Diana, *Aile Sorguluyor*, çev. Tuna Erdem, 2. b., İstanbul: Pencere Yayınları, 2011.

- GLEESNE Corrine, *Nitel Araştırmaya Giriş*, ed.. Ali Ersoy, Pelin Yalçınoğlu, 5.b, Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.
- GOLDING Jacqueline M., “Division of Household Labour, Strain and Depressive Symptoms Among Mexican Americans and Non-Hispanic Whites”, *Psychology of Women Quarterly*, v.14, 1990,
- GÖK Fatma, “Türkiye’de Eğitim Ve Kadınlar”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, yay.haz. Şirin Tekeli, 6.b., İstanbul: İletişim Yay., 2015.
- GÖK Maide, “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Tabakalaşma ”, *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, ed. Lütfi Sunar, 1.b, İstanbul: Matbu Kitap, 2016.
- GÖKALP Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, haz. Mehmet Kaplan, İstanbul: Kültür Bakanlığı yay., 1976.
- GÖKALP Ziya, *Türk Uygarlığı Tarihi*, haz. Yusuf Çotuksöken, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1991.
- GÖKÇE Birsen, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, 2.b., Ankara: Savaş Yayınevi, 2004.
- GÖKÇE Yasa, Mübeccel Belik Kıray, “Küçük Kasaba Kadınları”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982.
- GÖKDAĞ Rüçhan , “Toplumsal Cinsiyet”, *Sosyal Psikoloji 2* ed. Sezen Ünlü, 4.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2014, ss.130-147.
- GÖKSEL İdil, “Türkiye’de Kadın İşgücü: Muhafazakârlığın Rolü”, *2000’ler Türkiye’sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinayet*, der. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren, Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- GÖKTÜRK Işlay, “Yeni Toplumsal Hareketlerin Bir Örneği Olarak Türkiye’de Kadın Hareketi”, *Değişim Sosyolojisi: Dünyada Ve Türkiye’de Toplumsal Değişme*, ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi Yay., 2011.
- GÖLE Nilüfer, *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, 10.b, İstanbul: Metis Yayınları, Ocak 2010
- GÖNÜLLÜ Müzeyyen, Gönül İçli, “Çalışma Yaşamında Kadınlar: Aile ve İş İlişkileri”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C.25 S.1, 2001, ss.81-100.
- GREENSTEIN Theodore N., “Economic Dependence, Gender, and the Division of Labor in the Home: A Replication and Extension”, *Journal of Marriage and the Family* 62, 2000, ss.322-335
- GULBENKİAN Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları, 2014,
- GUNTER Nancy C. ve B.G. Gunter “Domestic Division of Labour Among Working Couples”, *Psychology of Women Quarterly*, 14, 1990.

- GUPTA Sanjiv, “Autonomy, Dependence, or Display? The Relationship Between Married Women’s Earnings and Housework.”, *Journal of Marriage and Family* 69, 2007, ss.399–417.
- GUPTA Sanjiv, “Her Money, Her Time: Women’s Earnings And Their Housework Hours”, *Social Science Research* 35, 2006, ss.975–999.
- GÜÇLÜ Sevinç, “Aileye İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar”, *Değişen Toplumda Değişen Aile*, ed. Nurşen Adak, 2.b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016, ss.65-91.
- GÜMÜŞOĞLU Firdevs, “Cumhuriyet Döneminin Ders Kitaplarında Cinsiyet Rollerini (1928-1998)” *75 Yıl’da Kadınlar Ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998.
- GÜNAY Ünver, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 9.b., 2010.
- GÜNEŞ Fatime, “Feminist Kuramda Ataerki Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.27, S.2, 2017, ss. 245-256.
- GÜZEL Mehmet Şehmus, “Capital And Labor During World War II”, *Workers And The Working Class In Ottoman Empire And The Turkish Republic 1839-1950*, ed. Donald Quataert, Eric J. Zürcher, London,Amsterdam: Tauris Academic Studies, 1995, ss.127-145.
- HACİMİRZAOĞLU Ayşe Berktaş, *75 Yıl’da Kadınlar Ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998
- HARTMANN Heidi, “Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği”, *Kadının Görünmeyen Emeği*, haz. Gülnur Acar Savran, Nesrin Tura Demiryontan 3.b., İstanbul :Yordam Kitap, 2016, ss. 157-206.
- HAYDAR Ali, *Milli Terbiye*, çevrimyazı ed. Mehmet Kanar, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2016.
- HOCHSCHILD Arlie, Anne Mancung, *The Second Shift: Working Families and the Revolution at Home*, New York :Penguin Books, 3. Pub., 2012.
- HOSCHSCHILD Arlie Russel “*The Managed Heart: Commercialization of Human Feelings*”, 3.ed., California: University of California Press, 2012.
- HOMANS George, *Social Behaviour: Its Elementary Forms*, New York: Harcourt Brace and World, 1961.
- IŞIN Ekrem, “Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet’in Köy Enstitüleri 1940-1954”, 1.C., *İstanbul : İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*, 2012, , ss.61-63.
- İLKARACAN İpek, “Türkiye’de Kentli Kadınlar Ve Çalışma Yaşamı”, *75 Yıl’da Kadınlar Ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss.285-302.
- İLYASOĞLU Aynur, *Örtülü Kimlik:İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Ögeleri*, 4. Baskı, İstanbul: Metis Yay., 2013.

- İMAMOĞLU İmamoğlu, “Değişen dünyada Değişen Aile İçi Roller”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.1., 2012.
- İPCİOĞLU Mehmet, Konya Şeriyeye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi, Ankara: Nobel yay., 2001.
- JOHN Daphne, Beth Anne Shelton, “The Production Of Gender Among Black And White Women And Men: The Case Of Household Labor”, *Sex Roles*, 36, 1997, , ss.171-193.
- KABASAKAL Hayat, “Türkiye'de Üst Düzey Kadın Yöneticilerin Profili”, *75 Yıl'da Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss. 303-312.
- KADIOĞLU Ayşe, “Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları”, *75 Yıl'da Kadınlar Ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss.89- 100.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, “Kültür ve Ana Babalık: Kuram ve Uygulama Çıkarımları”, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, der. Melike Sayıl, Bilge Yağmurlu, 1. B., İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., 2012, ss.61-79.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, “Türkiye'de Çocuğun Değeri Kadının Rolü ve Doğurganlığı”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982, , ss.73-96.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, “Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürlerarası Perspektifler”, *75 Yıl'da Kadınlar Ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss.143-154.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, İstanbul, Evrim Yayınları, 2016.
- KALAYCIOĞLU Sibel, Helga Rittersberger, “İş İlişkilerine Kadınca Bir Bakış: Ev Hizmetinde Çalışan Kadınlar”, *75 Yıl'da Kadınlar Ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998.
- KAMO Yoshinori, “Determinants of Household Division of Labor: Resources, Power, and Ideology” *Journal of Family Issues* 9, 1988, ss.177-200.
- KANCI Tuba, “Erken Cumhuriyet Dönemi (1928-1945) Ders Kitaplarında Kadınlık ve Erkeklik Kurguları”, *Kimlikler Lütfen: Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı Ve Temsili*, der. Gönül Pultar, Ankara: ODTÜ Yay., 2009, ss. 106-115.
- KANDİYOTİ Deniz, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, 4.b., çev. Aksu Bora, Feyziye Sayılan, Şirin Tekeli, v.d., Metis Yay., 2013.
- KANDİYOTİ Deniz, “Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Çalışmaları”, çev. Neslihan Cangöz, Farklı *Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, haz. Serpil Çakır, Necla Akgökçe, İstanbul: ‘t.y.’, , ss. 123-140.

- KANDİYOTİ Deniz, “Kadınlarda Psiko Sosyal Değişim Kuşaklar Arasında Bir Karşılaştırma”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982. ss.269-291.
- KANDİYOTİ Deniz, “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları: Gelecek İçin Geçmişe Bakış”, *Birkaç Arpa Boyu... 21 Yüzyıl’a Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar: Prof.Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan*, C.1, der. Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi yay., 2011, ss.43-44.
- KANSU Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Bir Deneme*, İstanbul: Muallim Halit Kitaphanesi, 1930.
- KARAGÖZ Savaş, Tayyip Duman, “1908-1928 Yılları Arası Süreli Yayınlarda Yer Alan Eğitim Görüşleri ve Öneriler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, , Cilt 7. Sayı: 35, 2014, s.576-594.
- KARAGÖZ Savaş, Mustafa Şanal, “II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, C.8, S.39, ss. 679-691.
- KARAKIŞLA Yavuz Selim, Osmanlı İmparatorluğu’nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916- 1923), İstanbul: İletişim Yay., 2015.
- KARKINER Nadide, “Kadın Aile ve Toplum”, *Sosyolojiye Giriş*, ed. Nadir Suğur, 1.b, Ankara: Anadolu Üniversitesi Yay., 2012, ss.126-149.
- KURNAZ Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2.b., Ankara, 1991.
- KURTOĞLU Ayşenur, “Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü*, ed. Yıldız Ramazanoğlu, 2.b., İstanbul: Pınar Yay., 2000.
- KASAPOĞLU Aytül, “Sosyolojik Yaklaşımlar Temelinde Aile Kuramları”, *Aile Sosyolojisi*, ed. Aytül Kasapoğlu, Nadide Karkiner, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., ss.2-26.
- KARTAL Cemile Burcu, “II. Meşrutiyet’in Cumhuriyet’e Mirası: Makbul Kadınlar”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.38, 2008, ss. 215-238.
- KAVUNCU Mualla Gülnaz, “Kariyer Mesleklerde Aile”, *Metropolde Kariyer Meslekleri Ve Aile Yapısı Temelinde Yaşama Tarzları: Ankara Örneği*, proje sorumlusu. Beylü Dikeçligil vd., TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1997.
- KAWAMURA Sayaka, Susan L. Brown, “Mattering and Wives’ Perceived Fairness Of The Division Of Household Labor”, *Social Science Research* 39, 2010, ss.976-986.
- KAYA F. Şule, Veysel Uysal, “Günümüzde Dindarlık ve Toplumsal Cinsiyet Rolü Algıları Üstüne Bir Araştırma,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.36, 2015, s.646-662.
- KAYA Nilay Çabuk, “Aile ve Çocuk”, *Aile Sosyolojisi*, ed. Aytül Kasapoğlu, Nadide Karkiner, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., ss.106-133.

- KAYAOĞLU Aysel, “Sosyal Psikoloji”, *Birey ve Davranış*, ed. Sezen Ünlü, 3.b, Ankara: Anadolu Üniversitesi Yay., 2013, ss.168-194.
- KAYNAR Hakan, “Yeni Rejimin Gündelik Hayatı”, *Cumhuriyet: Yeni İnsan Yeni Hayat*, ed. Ekrem Işın, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2013.
- KAZGAN Gülten, “Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyoekonomik Statüsü”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982.
- KERGOAT Daniele, “Cinsiyete Dayalı İş Bölümü ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri”, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, haz. Helena Hırata, Françoise Laborie ve diğ., çev. Gülnur Acar-Savran, Ankara: Dipnot Yayınları, 2015, ss.87-96.
- KILIÇ Latife Kırbaçoğlu, Bircan Eyüp, “İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Ortaya Çıkan Toplumsal cinsiyet Rollerine Üzerine Bir İnceleme”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.3, 2011, ss.129-148.
- KIRKPINAR Leyla, “Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın”, *75 Yıl’da Kadınlar Ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998.
- KİLLEWALD Alexandra, Margaret Gough, “Money isn’t Everything: Wives’ Earnings and Housework Time”, *Social Science Research* 39, 2010, ss. 987-1003.
- KLEİNMAN Sherryl, Martha Coop, *Emotions and Fieldwork*, CA: Sage Publications, 1993.
- KOÇAK Ahmet, “Osmanlı Türk Toplumunun Modernleşmesinde Yeni Bir Model: Avrupalı Mürebbiyeler”, *SUTAD*, S.40, 2016, ss.59-71.
- KOLMAR Wendy, Frances Bartkowski, *Feminist Theory: A Reader*, 3.b., New York, 2005.
- KONGAR Emre, 21 Yüzyıl’da Türkiye: 2000 li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 33.b., 2013.
- KONGAR Emre, Türkiye Üzerine Araştırmalar, İzmir: Kentel Ailenin Değişimi, Kayseri: Kent Planlaması İçin Toplumsal Araştırma, Altındağ: Yerleşik Bir Gecekondu Bölgesi, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2.b., 1996
- KOYUNCU Ahmet Ayhan, “Aile Araştırmaları Metodolojisi: Yaklaşımlar ve Yöntemler”, *Sistemik Aile Sosyolojisi*, ed. Mustafa Aydın,, 2.b., Çizgi Kitabevi, 2014, ss.41- 64.
- KÖKSAL Duygu, “Yeni Adam ve Yeni Kadın: 1930larda ve 40larda Kadın, Cinsiyet ve Ulus”, *Toplumsal Tarih*, S.51, 1998.
- KÖROĞLU Cemile Zehra, *Tüketim Kültürü ve Din*, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2016.
- KUBİLAY Çağla, İslamcı Söylemde Kamusal Alan ve Türban Tartışmaları: Karşıtlıklar, Kırılmalar ve Uzlaşmalar, İstanbul: Libra Yayıncılık, 2010
- KUHN Thomas S., *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyuş , 8. Baskı, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008

- KULİK Liat, "Equality in the Division of Household Labor: A Comparative Study of Jewish Women and Arab Muslim Women in Israel", *The Journal of Social Psychology*, 147:4, 2007, ss. 423-440.
- KUNDA Ziva, *Social Cognition: Making Sense of People*, London: Cambridge MIT Press, 1999.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Haz. Ali Özek, vd., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- KURNAZ Şefika, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- KURNAZ Şefika, *2. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996.
- KURT Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa: Sentez Yay., 2013
- KURT Abdurrahman, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", Bursa: *U.Ü.İ.F.D.*, C.18, S.2, 2009.
- KURT Abdurrahman, "Osmanlı Aile Yapısı", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Y.8 S. 31, 2012, ss.119-136,
- KUTLAR Mithat, "Erkekler Dünyası", *Fe Dergi*, No. 2, 2010.
- KUZGUN Yıldız, Seher A. Sevim, "Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki," *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2004, C.37, S.1, ss.14-27.
- KÜMBETOĞLU Belkıs, "Gizli İşçiler: Kadınlar Ve Bir Alan Araştırması", *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, yay.haz. Serpil Çakır, Necla Akgökçe, İstanbul: Sel Yay. ty., ss.230-238.
- KÜMBETOĞLU Belkıs, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2012.
- LINCOLN Yvonna S., Egon G. Guba, *Naturalistic Inquiry*, Newbury Park, CA: Sage Publications. 1985.
- MACIONIS John J., *Sosyoloji*, çev.ed. Vildan Akan, 13.b, Nobel Yay., 2017.
- MADEN Derya, "Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımında Kadının Görünmeyen Emeği: Ordu Üniversitesi Örneği", (Yüksek Lisans Tezi) Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 2011, s.43.
- MAKAL Ahmet, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960", *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*, ed. Ahmet Makal, Gülay Toksöz, İmge Kitapevi, 2015, ss. 35-97.
- MAKAL Ahmet, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği", *Çalışma ve Toplum*, 2010/2, ss.13-39.

- MARDİN Şerif, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. Ali Yaşar Sarıbay, Ersin Kalaycıoğlu, Bursa: Sentez Yay. 6. Bakı, 2016, ss.115-149.
- MARDİN Şerif, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, 16.b., İstanbul: İletişim Yay., 2011
- MARDİN Nur Bekata, *Sağlık Sektöründe Kadın*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü yay., Ankara: 2000.
- MARSHALL Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- MARX Karl, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok, Olcay Geridonmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013.
- MARX Karl, *Kapital: Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili, C.1.*, çev. Alaattin Bilgi, 3.b., Eriş yay., 2003, ss.45-137.
- MASON Jennifer, *Qualitative Researching*, Sage Pub. 2002, 2. Ed., London
- MATHIEU Nicole-Claude, “Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet”, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, haz. Helena Hirata, Françoise Laborie ve diğ., çev. Gülnur Acar- Savran, Ankara: Dipnot Yayınları, 2015, ss.76-86.
- MEAD George Herbert, *Zihin Benlik ve Toplum: Mind, Self And Society*, çev. Yeşim Erdem, Ankara: Heretik Yayınları, 2017.
- MEMİŞ Emel, “Housewifization Of Women: Contextualizing Gendered Patterns Of Paidand Unpaid Work”, *Gender and Society in Turkey: The Impact of Neo-Liberal Policies*, EU Accession and Political Islam, der. Saniye Dedeoğlu, Adem Elveren, 1.b., 2011.
- MERİÇ Nevin, *Âdâb-ı Muâşeret: Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi (1894- 1927)*, 2. B., İstanbul: Kapı Yay., 2007.
- MERTER Feridun , *1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği)*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1990. s.76.
- MEŞE İlknur, “Bir Sorunsal Olarak Popüler Yayınlarda İdeal Annelik Kurgusu”, *Muhafazakar Düşünce: Kadın*, S. 41-42, 2014, ss.93-111.
- MIES Marie, “Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru”, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, yay.haz. Serpil Çakır, Necla Akgökçe, çev. Ayşe Durakbaşa, Aynur İlyasoğlu, İstanbul: Sel Yay., yıl yok.
- MILLER Tina, *Annelik Duygusu: Mitler Ve Deneyimler*, çev. Gül Tunçer, İstanbul: İletişim Yay.
- MILLETT Kate, *Cinsel Politika*, çev. Seçkin Selvi, İstanbul: Payel yay., 1973
- MITCHEL Juliet, *Kadınlık Durumu*, çev. Gülseli İnal ve diğ., İstanbul: Kadın Çevresi yay., 1985

- MOÇOŞ Ebru, “Ev Eksenli Üretim: Dumansız Fabrikalarda Kadın Emeği”, *Tes-İş Türkiye Enerji Su ve Gaz İşçileri Sendikası*, 2005.
- MOORE Laurence S., “Sanayi Yaşamının Bazı Yönleri”, *İstanbul 1920*, ed. Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Taner, İstanbul: Tarih Vakfı yurt Yay., 1995, ss.147-174.
- MUTLU Kayhan, “Bir Dindarlık Ölçeği: Sosyoloji’de Yöntem Üzerine Bir Tartışma”, Ankara, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.4, 1989.
- MYERS Scott M., Alan Booth, “Forerunners of Change in Nontraditional Gender Ideology”, *Social Psychology Quarterly*, V.60, No:1, 2002, ss.18-37.
- NEUMAN W. Lawrence, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 2*, Ankara: Yayınodası Yay., 2006
- OAKLEY Ann, *Sex, Gender and Society*, 8.b., Aldershot: Gower Publishing Company, 1985,
- OECD, *The Pursuit of Gender Equality: An Uphill Battle*, Paris, 2017, http://www.oecd.org/publications/the-pursuit-of-gender-equality_9789264281318-en.htm , (05.01.2019)
- OKUMUŞ Ejder, *Meşrûiyet Ekseninde Din ve Devlet*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- OLSON Emelie A., “Duofocal Family Structure And An Alternative Model Of Husband-Wife Relationship”, *Sex Roles, Family & Community In Turkey*, ed. Çiğdem Kağıtçıbaşı, Diane Sunar, İndiana University Turkish Studies 3, 1982.
- OPPONG Christine, Katharine Abu, *A Handbook for data Collection and Analysis on Seven Roles and Statuses of Women*, Geneva: International Labor Office, 1985.
- ORTAYLI İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2000.
- ÖNCÜ Ayşe, “Uzman Mesleklerde Türk Kadını”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982.
- ÖNGEN Burcu, Serpil Aytaç, “Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları Ve Yaşam Değerleri İlişkisi”, *Sosyoloji Konferansları*, S:48, 2013, ss.1-18.
- ÖZAYDINLIK Kevser, “Toplumsal Cinsiyet teMelinde Türkiye’de Kadın ve Eğitim”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, y.14 S.33, 2014.
- ÖZBAY Ferhunde, “Kadınların Ev İçi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, haz. Şirin Tekeli, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2015.
- ÖZBAY Ferhunde, “Türkiye’de Kırsal/ Kentsel Kesimde Eğitimin Kadınlar Üzerine Etkisi”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982.
- ÖZBAY Ferhunde, “Türkiye’de Ev Emeğinin Dönüşümü: 19. Yüzyıldaki Osmanlı Ev Kölelerinden Günümüzdeki Kaçak Göçmen İşçilere”, *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği*, ed. Ahmet Makal, Gülay Toksöz, Ankara: İmge Kitapevi, 2015, s.104.

- ÖZCAN Abdulkadir, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi“, *150. Yılında Tanzimat*, yay.haz. Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- ÖZCAN Merve, AB Katılım Sürecindeki Türkiye'nin Kadın İstihdamı Karnesi, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, 2019, [https://www.ikv.org.tr/images/files/%C4%B0KVDegerlendirme Notu AB Kat%C4%B1m%C4%B1m S%C3%BCrecinde ki T%C3%BCrkiyenin Kad%C4%B1n %C4%B0stihdam%C4%B1 Karnesi\(2\).pdf](https://www.ikv.org.tr/images/files/%C4%B0KVDegerlendirme%20Notu%20AB%20Kat%C4%B1m%C4%B1m%C3%BCrecinde%20ki%20T%C3%BCrkiyenin%20Kad%C4%B1n%20%C4%B0stihdam%C4%B1%20Karnesi(2).pdf), (15.02.2019)
- ÖZCAN Ufuk, “1980-2000 Döneminde Türk Sosyolojisi ”, *Türkiye'de Sosyoloji*, ed. M. Çağatay Özdemir, 4.b, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2016.
- ÖZÇATAL E. Özlem, “Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Ve Çalışma Koşullarını Etkileyen Sosyodemografik Ve Kültürel Faktörler”, *Uluslararası- Disiplinler Arası Kadın Çalışmaları Kongresi*, Kongre Bildirileri 1 Cilt, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, yay. haz. Binnaz Baytekin, Fatma Fidan, Gülsemin Hazer, 2009.
- ÖZDEN Muhammed, Ahmet Saban “Nitel Araştırmalarda Paradigma Ve Teorik Temeller” *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri*, Edit. Ahmet Saban, Ali Ersoy, 2. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık 2017.
- ÖZER İlbeyi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, 2.b., İstanbul: Truva Yayınları, 2006.
- ÖZKİRAZ Ahmet, M. Nazan Arslanel, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 3, S.1, 2011, ss 1-10, ss.4-5.
- ÖZKÜRALPLİ İlkyay, “Queer Teori”, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, haz. Feryal Saygılıgil, Ankara, Dipnot Yayınları 2016.
- ÖZLEM Doğan, *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Notos Yay., 2010
- ÖZYEĞİN Gül, *Başkalarının Kiri/Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Hâlleri*, çev. Suğra Öncü, İstanbul, İletişim Yay., 2004.
- ÖZYEĞİN Gül, “Kapıcılar, Gündelikçiler ve Ev Sahipleri: Türkiye'de Kent Yaşamında Sorunlu Karşılaşmalar”, *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat*, haz. Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber, çev. Zeynep Yelçe, 3.b, Metis Yay., 2012.
- ÖZYEĞİN Gül, “Önsöz”, *Kadınların Sınıfı*, Aksu Bora, 7.b., İstanbul: İletişim yay., 2016.
- PARLA Jale, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul: İletişim yay., 1990.
- PARSONS Talcott, Robert F.Bales, *Family, Socialization And Interaction Process*. New York: Free Press, 1955.
- PATTON Michael Quinn, *How To Use Pualitative Methods İn Evaluation*, California: Sage Publications , 1987.

- PHILIPS Mabelle, *İstanbul 1920*, ed. Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Taner, İstanbul: Tarih Vakfı yurt Yay., 1995, ss.,247-277.
- PHILLIBER William W., Dana V. Hiller, “The Effects of Husband’s Occupational Attainment n Wife’s Achievement”, *Journal of Marriage and the Family*, 1990, ss.323-329.
- PRESSER Harriet B., “Employment Schedules among Dual-Earner Spouses and the Division of Household Labour” *American Sociological Review*, 59:3,1994, ss. 348-364.
- RITZER George, Jeffrey Stepnisky, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, çev. Irmak Ertuna Howison, 2.B., Ankara: Deki Yay. 2015.
- ROSS Catherine E., “The Division of Labour at Home”, *Social Forces*, 65:3, 1987, ss.816-833.
- RUPPANNER Leah E., “Cross-National Reports Of Housework: An Investigation Of The Gender Empowerment Measure”, *Social Science Research* 39, 2010, ss. 963-975.
- SANCAR Serpil, *Erkeklik: İmkansız İktidar: Ailede Piyasada ve Sokakta Erkekler*, 3.b., İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- SANCAR Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2014.
- SANCHEZ Laura, Elizabeth Thomson,, “Becoming Mothers and Fathers: Parenthood, Gender, and the Division of Labor”, *Gender and Society*, No:11, 1997, ss.747-772.
- SARANTAKOS Sotirious, *Social Research*, London: MacMillian Press, 1994
- SAVRAN Acar Gülnur , “Kadınların Emeginin Görünür Kılmak: Marx’tan Delphy’ye Bir Ufuk Taraması” *Beden, Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*, Gülnur Acar Savran, 3.b., İstanbul: Kanat Yayınları, 2013.
- SAVRAN Acar Gülnur, *Beden, Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*, 3. Baskı, İstanbul: Kanat Yayınları, 2013
- SAVRAN Acar Gülnur, Nesrin Tura Demiryontan, *Kadının Görünmeyen Emegi*, 3. Baskı, İstanbul :Yordam Kitap, 2016
- SAYER Liana C., “Gender, Time And Inquality: Trends İn Women’s And Men’s Paid Work, Unpaid Work And Free Time”, *Social Forces* 84, 2005, ss.285-303.
- SAYGILIGİL Feryal, “Osmanlı'da Sağlık Alanında Tedavi Gören Tedavi Eden Olarak Kadınlar”, *Yerli Bir Feminizme Doğru*, yay.haz. Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe, İstanbul: Sel Yay., 2001, ss. 127-154.
- SAYIN Aysun, “Toplumsal Cinsiyet Ve Çalışma Hayatı”, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Pro. Ulrike Dufner, Semahat Sevim, çev. Metin Susan, Mesut Önen*, 1.b., İstanbul: Sena Ofset., 2007
- SAYIN Önal, *Aile Sosyolojisi: Ailenin Toplumdaki Yeri*, İzmir: Ege Üniversitesi Basım Evi, 1990

- SCHWEBEL Dominique Fougeyrollas, “Ev Emeği”, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, haz. Helena Hırata, Françoise Laborie, vd., çev. Gülnur Acar Savran, Ankara: Dipnot Yayınları, 2015, ss.144-149
- SCOTT Joan W., “Kadınların Tarihi”, çev. Özlem Aslan, *Feminist Tarihin Peşinde*, Joan W. Scott, Bgst Yay., 2013.
- SCOTT Joan W., “Gender: A Useful Category Of Historical Analysis.” *American Historical Review*, 91/5 1986.
- SCOTT Joan W., “Toplumsal Cinsiyet Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi”, çev. Derya Demirler, Fahriye Dinçer, *Feminist Tarihin Peşinde*, Joan W. Scott, Bgst Yay. 2013.
- SCOTT Joan W., “Women’s History”, *New Perspectives On Historical Writing*, Der. Peter Burke, ss. 42-66. London: Polity Press, 1991.
- SEÇER H. Şebnem, “İşyerinde Tükenmişlik Kaynağı Olarak Duygusal Emek –Hemşireler Üzerinde Yapılan Bir Araştırma”, Denizli: 9. *Ulusal Ergonomi Kongresi Bildiriler Kitabı*, 2004, ss.814-830.
- SEGGIE Fatma Nevra, Yasemin Bayyurt, *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2015.
- SENCER Oya, *Türkiye’de İşçi Sınıfı*, İstanbul: Habora Kitabevi, 1969,
- SERT Dilek Metin, *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Erken Cumhuriyet Dönemi Temsili Slogan Heykellerine Bakış*, (Tezsiz yüksek lisans dönem projesi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yy.
- SHELTON Beth A., *Women, Men, And Time: Gender A Differences İn Paid Work, Housework, And Leisure*, Greenwood, yy, 1992.
- SILVERMAN David, “Nitel/ Nicel”, *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, ed. Chris Jenks, çev. ed. İhsan Çapcıoğlu, 2.b., Ankara: Atıf Yay. 2014, ss. 116-140
- SOMEL Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- SOUTH Scott J., Glenna Spitze, “Housework in Marital and Nonmarital Households”, *American Sociological Review*, 59:3, 1994, ss.327-347.
- SQUIRES Judith, *Gender İn Political Theory*, Cambridge: Polity Press, 1999.
- STICKNEY Lisa T., Alison M. Konrad, “Gender-Role Attitudes And Earnings: A Multinational Study Of Married Women And Men”, *Sex Roles: A Journal of Research*, V.57, 2007, ss. 801-811.
- STOLLER Robert, *Sex and Gender: The Development of Masculinity and feminity*, 3.b., London:, Karnac Books, 1989.

- SUĞUR Nadir, “Sosyolojik Yöntemde Klasik ve Yeni Dönem Tartışmaları”, *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, ed. Temmuz Gönç Şavran, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları 2. Baskı, 2013.
- SUNAR Diane, Güler Okman Fişek, “Contemporary Turkish Families”, *Families in Global Perspective*, ed. U. Gielen, J. Roopnarine, İstanbul: Allyn & Bacon/Pearson, 2005, ss. 169-183.
- SUNAR Lütfi, Yunus Kaya, “Türkiye’de Değişen Sosyo Ekonomik Yapı İçerisinde Meslekler”, *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, ed. Lütfi Sunar, 1.b, İstanbul: Matbu Kitap, 2016.
- ŞAVRAN Temmuz Gönç, “Nicel ve Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri”, *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, ed. Temmuz Gönç Şavran, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları 2. Baskı, 2013.
- ŞAVRAN Temmuz Gönç, “Örneklem Seçimi ve Ölçüm”, *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, ed. Temmuz Gönç Şavran, 2.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay. 2013.
- ŞENYAPILI Tansı, “Metropol Bölgelerin Yeni Bir Ögesi Gecekodu Kadını”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982.
- ŞERİFSOY Selda, “Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, (1928-1950)”, *Vatan Millet Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, 5.b, İstanbul: İletişim Yay., 2013
- TANSEL Aysıt, “Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time Series Evidence and Cross Province Estimates.” *Employment of Women*, der. T. Bulutay, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001.
- TAŞKIRAN Tezer, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973.
- TAYA, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler*, İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yay., 2006.
- TAYA, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler*, İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yay., 2011.
- TAYA, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler*, İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yay., 2013.
- TAYANÇ ve Tayanç, *Dünyada ve Türkiye’de Tarih Boyunca Kadın*, Ankara: Toplum Yayınevi, 1977.
- TEKELİ Şirin, “Europe, European Feminism, And Women In Turkey”, Usa: *Women’s Studies Int Forum*, , vol.15 no:1, 1992, ss.139-143.
- TEKELİ Şirin, “1980ler Türkiyesinde Kadınlar”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, yay.haz. Şirin Tekeli, 6.b., İstanbul: İletişim Yay., 2015

- TEKELİ Şirin, “Türkiye’de Kadının Siyasal Hayatındaki Yeri”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982.
- TEKELİ Şirin, “Türkiye’de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine”, s.52, http://www.halkevleri.org.tr/sites/default/files/indir/01-11-2010-tekeli_turkiyede_feminizm.pdf, (Erişim Tarihi, 20/06/2019).
- TEKİN Hasan Hüseyin, “Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/13, Şubat 2012.
- TEPE F. Fulya, İstanbul’daki Üniversitelerde Mühendislik ve Temel Bilimler Alanında Çalışan Kadın Akademisyenlerin Ev Hayatı, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- TEZCAN Mahmut, *Türk Ailesi Antropolojisi*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2000.
- TİĞİNÇE Oktar, Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı: Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet- i İslamiyesi, 1. Basım, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1998
- TİMUR Serim, “Türkiye’de Aile Yapısının Belirleyicileri”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982.
- TİMURTURKAN Meral, “Cinsiyet Eşitsizliği Sorunu”, *Sosyal Problemler Sosyolojisi, Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler*, ed. Nurşen Adak, Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım, 2009.
- TOKUROĞLU Belma , “Aile-Evlilik-Toplumsal Cinsiyet”, *Sosyoloji: İnsan ve Toplum*, der. Vedat Bilgin, Erdiñ Yazıcı, Huzeyfe Arslan , Binyıl yay., 2015.
- TONG Rosemaria Putnam, *Feminist Düşünce*, çev. Zafer Cirhinlioğlu, İstanbul: Gündoğan Yay., 2006.
- TOPRAK Zafer, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2014
- TOPRAK Zafer, *Türkiyede Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yay., 1982.
- TORLAK Ömer, “Modernleşme Kurgusu Olarak Ailenin Türk Romanına Yansıması”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, S.31, 2012.
- TOSKA Zehra, “Cumhuriyetin Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar Ve Aşamayanlar ”, *75 Yıl’da Kadınlar Ve Erkekler* , ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998.
- TOWNSEND Peter, “Deprivation”, *Journal of Social Policy*, 16:2, 1987, ss. 125-146.
- TONNIES Ferdinand, *Cemaat ve Cemiyet*, çev. Emre Güler, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2019.
- TUNÇDEMİR Nihan Ozansoy, “Çok Partili Döneme Geçişte Sosyoloji: Niyazi Berkes Ve Nurettin Şazi Kösemihal”, *Türkiye’de Sosyolojinin Yüzyıllık Serüveni*, ed. Hale Okçay, İzmir: Duvar Yay., 2015.

- TURAN Namık Sinan, “Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.12, 2013, ss. 103-138.
- TURHANOĞLU F. Ayşin Koçak, “Bilim, Yöntem ev Toplumsal Araştırma”, *Sosyolojide Araştırma Yöntem Ve Teknikleri*, ed. Temmuz Gönç Şavran, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları 2.b., 2013.
- TÜRK H. Bahadır, “Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu, *Toplum ve Bilim*, S.112, ss.119-146.
- TÜRKDOĞAN Orhan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, , İstanbul: Iq Kültür Sanat Yay., 2003.
- Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü yay., 2010.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Döviz Kurları Arşivi, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/istatistikler/doviz+kurlari/gosterge+niteligind eki+merkez+bankasi+kurlarii>, 20.07.2019.
- UĞURCAN Sema, “Tanzimat devrinde kadının statüsü”, *150. Yılında Tanzimat*, yay.haz. Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- UĞUZMAN Tülay, “Türk Sosyolojisinde Köykent ve Kasaba Araştırmaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Sosyal Problemler Sosyolojisi, Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler*, ed. Nurşen Adak, Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım, 2009
- UNAT Nermin Abadan, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, *Türk Toplumunda Kadın*, der. Nermin Abadan Unat, 2.b., İstanbul: Ekin Yay., 1982, ss.1-32.
- ÜLKER Çiğdem, II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinde Kadın İmajı 1908-1914, (Yüksek Lisans Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2012, ss.87-89.
- ÜNAL Mehmet, “1917 Tarihli Hukuki Aile Kararnamesi”, *Aile Yazıları 1: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem,: 1991,
- ÜNDÜCÜ Cemile Arıkoğlu, Fahri Türk, “Kamu Hayatında Türk Kadını”, *Tübar*, S. XXXI, 2012.
- ÜNNÜ Nazlı Ayşe Ayyıldız, Miray Baybars, Jülide Kesken, “Türkiye’de Kadınların Üniversiteler Bağlamında Yetki ve Karar Verme Mekanizmalarına Katılımı, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.42, 2014, ss.121-133
- VATANDAŞ Celalettin, "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı". *Istanbul Journal of Sociological Studies*, S.35, 2011.
- WACH Joachim, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlhiyat Fak. Vakfı yay., 1995.

- WALBY Sylvia, *Theorizing of Patriarchy*, Cambridge, Basil Blackwell, 1990.
- WALLACE Ruth A, Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Genişletilmesi*, çev. Leyla Elburuz, M. Rami Ayas, 3.B., Ankara: Doğubatı Yay., 2012.
- WEBER Max, *Ekonomi ve Toplum (I)*, çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarı yay., 2012.
- WEISNER Thomas S., Helen Garnier, ve James Loucky, “Domestic Tasks, Gender Egalitarian Values and Children’s Gender Typing in Conventional and Non-Conventional Families”, *Sex Roles*, 3(1-2), 1994, ss.23-54.
- WEST Candace, Don H. Zimmerman, “Doing Gender”, *Gender & Society* 1, 1987, ss.125-151.
- WHITE Jenny B., *Para ile Akriba: Kentsel Türkiye’de Kadın Emegi*, çev. Aksu Bora, İstanbul: İletişim Yay., 3.b., 2015
- WOLLSRONECRAFT Mary, “Morality Undermind by Sexual Notions of the Importance of a Good Reputation”, *Wollstonecraft: A Vindication of the Rights of Men and a Vindication of the Rights of Woman and Hints*, ed. Sylvana Tomaselli, London: Cambridge University Press, 1995, ss.219-229.
- WOLLSTONECRAFT Mary, *Kadın Haklarının Gereçelendirilmesi*, çev. Deniz Hakyemez, 6. Bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- YAPICI Asım, “Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği”, Adana, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1, 2006.
- YAPICI Asım, *Toplumsal Cinsiyet Din ve Kadın*, İstanbul: Çamlıca yay., 2016,
- YARAMAN Ayşegül, “Eril Tahakküm Topyekûn Bir Meseledir”, *İletişim* 24, 2016, ss.211-214.
- YASA İbrahim, “Gecekondulu Ailesi”, *Aile Yazıları I: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., 1991, ss.142-148
- YAŞIN Yael Navaro, “Evde Taylorizm: Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Ev İşinin Rasyonelleşmesi (1928-40)”, *Toplum ve Bilim*, Çev. Şenay Özden, S.84, 2000, ss.51-73.
- YAZICI Erdinç, “Toplum Yapı Ve Toplumsal Değişme Perspektifinden Türkiye'nin Son Yüzyıl'ı”, *Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, ed. Erdinç Yazıcı, Ankara: Akçağ Yay.,2017, ss.13-43.
- YEĞENOĞLU Meyda, *Sömürgeci Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*, İstanbul: Metis Yay., 2003.
- YENİTUNA Burak, “Çağdaş Türk Kadını İmajı Yaratma Sürecinde Cumhuriyet Gazetesinin Rolü(1930- 1935)”, *e-GİFDER, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, c.2 s.3, 2014.

- YEŞİM Cezar, “Türkiye’de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rollerini, 1934- 1980”, 75 *Yıl’da Kadınlar Ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1998, ss. 249-266.
- YILDIRIM Ali, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 10. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2016.
- YILDIRIM Besim, Salih Seyhan, “1914 Yılında Yayınlanan Kadın Gazetelerinden "Kadınlık"a Göre Kadın”, *İletişim Dergisi*, 2015, ss.39-65.
- YILDIRIM Cengizhan, “Neoliberal Dönemde Türkiye’de Sosyal Sınıflar Ve Değişen Orta Sınıf”, *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, ed. Lütfi Sunar, 1.b, İstanbul: Matbu Kitap, 2016, ss. 89-114.
- YILMAZ Ahmet, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, *ÇTTAD*, S.20-21, 2010, ss.191-212.
- YILMAZ İlkay, “Osmanlı Kadın Tarihine İlişkin Birkaç Not”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2012/1, Sayı:10, ss.61-81.
- YILMAZ Seda, *Tanzimattan Cumhuriyete Kadın Öğretmen Kimliği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- YUMUŞAK Firdevs Canbaz, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Türk Romanında Aile Kurumu Ve Ütopik Romanlarımızda Aile”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, y.8 s.31, 2012.
- YÜCEL Volkan, *Kahramanın Yolculuğu: Mitik Erkeklik ve Suç Draması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2014.
- YÜZER Feride, “Osmanlı Basın Hayatında Mehmet Tahir Bey ve “Çarşaf Meselesi” Risalesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.42, 2016, ss.329-350.
- ZARETSKY Eli, *Capitalism, the Family and Personal Life*, Harper & Row, 1976.
- ZEYNELOĞLU Simge, Füsün Terzioğlu, “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özellikleri”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.40, 2011, ss.409-420.
- ZİHNİOĞLU Yaprak, *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

EKLER

EK 1: MÜLAKAT SORULARI

Görüşme No: Tarih: Görüşme Mekanı: Görüşme Süresi:

• KİŞİSEL SORULAR

- Kaç yaşındasınız?
- Mesleğiniz?
- Kaç yıldır mesleğinizi yapıyorsunuz?
- Eğitim durumunuz nedir?
- Kaç çocuğunuz var, cinsiyetleri ne, yaşları kaç?
- 18 yaşına kadar hangi şehirde yaşadınız?
- Nerelerde yaşadınız ve şu an nerede yaşıyorsunuz?
- Eşinizin ve sizin aileniz hangi şehirlerde yaşıyor?
- Aynı şehirde iseniz sizin mi eşinizin mi ailesine yakın oturuyorsunuz, neden?
- İlk evliliğiniz mi, değilse ilk evliliğinizden çocuklarınız var mı?

• KÖK AİLENİN ÖZELLİKLERİ VE ÇOCUKLUK

- Anne ve babanızın yaşı, eğitim durumu ve mesleği nedir?
- Anne babanız birlikte mi yaşıyordu yoksa ayrı mıydılar, ayrı iseler sizi kim büyüttü?
- Kaç kardeşiniz, kaçını çocuksunuz, kardeşlerinizin cinsiyeti nedir?
- Çekirdek aileniz dışında evinizde sizinle yaşayan kişiler var mıydı?
- Aile içinde sorumluluk paylaşımı nasıldı? Annenizin, babanızın, sizin, kız ve erkek kardeşlerinizin ev içinde sorumlulukları nelerdi?
- Sizce ailenizin reisi kimdi, neden?
- Annenizin ve babanızın sizinle ve birbirleri ile ilişkisi nasıldı, annelik ve babalık rollerini değerlendirdiğinizde olumlu ve olumsuz gördüğünüz özellikleri anlatır mısınız?
- Anne babanızın dine yaklaşımı nasıldı, dini görevlerini yerine getirirler miydi, dini bilgilerinin kaynağı ne idi, okul, cami, öğretmen, aile, kurs, dini grup, bireysel vs.) size dini eğitim verdiler mi?
- Aileniz ekonomik ve sosyal açıdan sizce alt, orta ve üst tabakalardan hangi kategori içindeydi?

• TEMEL SORULAR

• EĞİTİM/MESLEK

- Hangi kurumlarda eğitim gördünüz? (devlet, özel, İmam Hatip lisesi, yatılı okul vs.)
- Üniversite hayatınızı nerede geçirdiniz? (Hangi şehir, Devlet yurdu, özel yurt, ailenizin yanı, öğrenci evi) O süreçteki ev içi sorumluluklarınız ne şekildeydi?
- Sizce hangi meslekler kadınlara/erkeklerle uygun, hangileri değil, meslek seçiminde cinsiyete göre bir ayırım yapılabilir mi? Siz meslek seçimi yaparken nelere dikkat ettiniz?
- Üniversiteyi bitirdikten sonra bekârlık süreci geçirdiyseniz nerede kaldınız, ev içi sorumluluklarınız nelerdi?

• EVLİLİK

- Kaç yaşında evlendiniz? Sizce kadın ve erkek için ideal evlenme yaşı nedir?
- Eşinizle nasıl tanıştınız? Eş seçiminde hangi kriterlere dikkat ettiniz? (eğitim düzeyi, aile uyumu, dindarlık, meslek, statü, ekonomik gelir, yakışıklılık/güzellik)
- Evlilikte sizce kadının yaşının erkekten büyük olması bir sorun teşkil eder mi? Neden?

- Sizde erkeğin mesleki ve ekonomik statüsünün kadından düşük olması evlilikte sorunlara yol açar mı? Neden?
- Eşinizin/erkeğin sizden daha düşük statüde çalışması veya daha az gelir elde etmesi sizin için bir sorun teşkil eder mi?
- Eşiniz ve ailesi çalışma kararınıza nasıl yaklaştı?

• OTORİTE PAYLAŞIMI, EKONOMİK GÜÇ

- Size göre ailenizin reisi var mı, varsa hanginiz?
- Kazancınızı nasıl kullanıyorsunuz? (aile giderlerine, kendime, biraz aileye biraz kendime harcıyorum, eşime veriyorum. Vs.)
- Kendinize ait aracınız var mı?
- Bir yere giderken veya bir karar alırken eşinize haber verir misiniz?
- Evinizin kapı ziline kimin adı yazıyor?
- Evlenince eski soyadınızı da kullandınız mı? Evetse eşinizin tepkisi ne oldu? (Kadınlara sorulacak)
- Kadınların iki soyadı kullanması konusunda ne düşünüyorsunuz? (Erkeklerle sorulacak)
- Çocuk sahibi olmaya nasıl karar verdiniz?
- Çocuğunuzun ismine nasıl karar verdiniz?
- Eşiniz daha iyi bir iş fırsatı yakaladığında şehir değiştirir misiniz?
- Birinizin işi bırakması gerekse bu hanginiz olurdu?

• KARARLARI KİM ALIR?

Aşağıda belirtilen karar alanlarında hanginizin daha etkili olduğunu belirtiniz.

- Gayrimenkul-araba alımı,
- Beyaz eşya, mobilya alımı,
- Bebeğin kıyafet, bez, mama, bakım ürünleri seçimi,
- Hangi hastane ve doktora gidileceği,
- Piknik, tatil, kültürel aktivite kararları,
- Hangi tv kanalının izleneceği,
- Sinemada hangi filme gidileceği,
- Birikim-tasarruf kararları,
- Hangi mekanda yemek yeneceği,
- Dekorasyon kararları,
- Mutfak eşyaları
- Bakıcı/gündelikçi/kreş/okul seçimini kim yapar?
- Ev, otomobil vb. gayrimenkuller kimin üzerinde, neden?
- Hangi semtte yaşayacağımıza nasıl karar verdiniz?
- Eviniz sizin mi eşinizin mi işyerine yakın, neden?
- Sizin/eşinizin gelir getiriyor olmanız/olması aile içi kararları almanızı ne şekilde etkiliyor? (kararlarda daha fazla söz hakkınız oluyor mu, bir ev kadınına göre daha fazla sözünüz geçiyor mu? vs)
- Eğitim karar alımlarını nasıl etkiliyor?
- Eşinizin geliri aile bütçesi için önemli mi?

• EV İŞLERİ

- Size göre ev işinin asli sorumlusu var mıdır, evetse kim/neden?
- Size göre ev içinde kadının ve erkeğin sorumlulukları nasıl olmalıdır?
- Yeni evlendiğinizde ev içi işbölümünü nasıl düzenlediniz?
- Rutin bir hafta içi ve hafta sonu gününüzü ev işleri ve çocuk bakımı ekseninde anlatabilir misiniz?
- Ev işlerine yardım için birisi geliyor mu, evetse hangi işleri yapıyor?
- Şartlarınız elverse ev işleri için gündelikçiye daha sık alır mısınız veya daimi bir yardımcı tutar mısınız?
- İmkancınız olsa gündelikçinin iş kapsamına yemek yapma işinin de girmesini ister misiniz? (ev işi/yuva işi ayrımı için)
- Dışarıda yemek yeme veya eve yemek sipariş verme sıklığınız nedir?

- Çocuktan önce ev işi sorumluluk paylaşımı nasıldı, çocuktan sonra neler değişti? (ev işleri tablodan tek tek sorulacak)
- Ev işlerini organize eden, planlayan, işlerin yapılıp yapılmadığını kontrol eden hanginiz?
- Organik gıdalar ve organik deterjan, şampuan vs. almaya dikkat eder misiniz? Evetse piyasa araştırmasını hanginiz yaparsınız?
- Akraba ziyaretleri, misafir kabul etme veya misafirlğe gitme gibi etkinlikleri düzenleyen hanginiz?
- Evde bulunan elektronik ev aletlerinin yaygınlaşması, (süpürge, ütü, mutfak robotu, çamaşır, bulaşık, kurutma makinesi, fırın, mikro dalga vs.) erkeklerin ev işi yapmasını ne şekilde etkiliyor?
- Sık görüştüğünüz arkadaşlarınızın ev işi sorumluluk paylaşımı ve sizin paylaşımınız hangi konularda benziyor, hangi konularda farklılaşıyor?

• ÇOCUK BAKIMI

- Size göre çocuk bakımının öncelikli sorumlusu olmalı mı, evetse kim, neden?
- Siz işe gittiğinizde çocuğunuza kim bakıyor? Memnun musunuz, hangi konularda sorunlar yaşadınız/yaşıyorsunuz?
- Çocuk sahibi olduktan sonra eşinizle ilişkilerinizde ne gibi değişimler oldu?
- Çocuk sahibi olduktan sonra ev içi sorumluluk paylaşımında ne gibi değişimler oldu?
- Çocuk sahibi olduktan sonra kadınların işe ara vermesi ya da işi bırakması konusunda ne düşünüyorsunuz?
- Anneliği/babalığı öğrenirken/geliştirirken neler/kimler size yol gösterdi? (aile, arkadaş, kitap, psikoloji bloggerlar, sosyal medya vs.)
- Çocuğunuzun okulu hanginizin daha kolay ulaşacağı mesafede?
- Çocuğunu okula kim bırakıyor, kim alıyor?
- Çocuk sayısı arttıktan sonra hayatınızda neler değişti? (1 den fazla çocuğu olanlara)

• EV İŞLERİ VE ÇOCUK BAKIMI GÖREV TABLOSU

• EV İŞLERİ TABLOSU

Sayacağım işleri kim yapıyor?

- Çamaşır yıkama, asma, toplama
- Çamaşırın onarılması, basit dikiş işleri
- Ütü
- Elbiseleri katlama, düzenleme, yerleştirme
- Yemek yapma
- Salata ve yardımcı yemek yapma
- Ana yemekten sonra çay/kahve hazırlayıp servis etmek
- Pasta, kurabiye, vs. ikramlar, misafire hazırlık, servis
- Sofrayı kurma, toplama
- Bulaşıkları yıkama
- Tezgah temizleme, ocak silme, masayı silme
- Çöpleri atma
- Buzdolabını silme, düzenleme
- Kış hazırlıkları, konserve, turşu, reçel vs. yapımı
- Yerleri süpürme
- Yerleri silme
- Toz alma
- Evi düzenleme, dağınıklık toplama
- Tuvalet, lavabo, banyo temizliği
- Balkon yıkama
- Detay temizlik, kapı silme, duvar silme, halı silme, cam silme
- Evcil hayvan bakımı
- Tamirat ve onarım, Tesisat işleri
- Boya badana işleri
- Bahçe bakım ve düzenleme/ varsa çiçek bakımı

- Market-Pazar,(yiyecek madde) alışverişi
- Giyim alışverişi
- Mobilya, beyaz eşya alışverişi,
- Fatura, taksit gibi ödemeler
- Resmi dairelere gitme
- Arabanın bakımı, temizliği
- Bütçe Hazırlama
- Ağır eşya taşıma

• BEBEK/ÇOCUK BAKIMI TABLOSU

Çocukla ilgili sayacağım işleri kim yapıyor?

- Bebek/çocuk emmiyorsa mama hazırlama/verme
- Bebeğin/çocuk altını değiştirme, tuvalete götürme
- Bebeğin/çocuk yeni kıyafetlerinin, oyuncak ve diğer ihtiyaçlarının alınması, kıyafetlerinin yıkanması ütülenmesi, küçülenlerin ayrılması vs.
- Bebeğin/çocuk kıyafetlerinin giydirilmesi
- Bebeğin/çocuk banyo yaptırılması
- Bebeğin/çocuk çocuğun tırnağının kesilmesi, saçının taranması.
- Bebeğin/çocuk uyutulması, gece bakma görevi
- Bebek/çocuk hasta olduğunda doktora götürme ilaçları alma, verme, izin alma, hangi doktor ve hastaneye gidileceğini araştırma
- Bebeğin/çocuk yemeğini hazırlama, yedirme
- Bebekle/çocukla oyun oynama
- Bebeği/çocuğu parka, dışarı götürme
- Bebek/çocuk için etkinlik hazırlama, alınacak kitapları araştırma, oyun gruplarına götürme
- Çocuğa kitap okuma, masal anlatma
- Geçiş dönemlerini düzenleme, ek gıdaya geçiş, tuvalet eğitimi, bakıcıya alıştırma, kreş oryantasyon vb. gibi
- Çocuk hasta olup kreşe/anaokuluna gidemediğinde çocuğa bakma

• RUTİN BOZULUNCA

- Rutin bozulduğunda mesela hamilelikte ev işleri nasıl değişti?
- Mesaiye kalındığında veya il dışına çıkıldığında ev işleri nasıl değişir?
- Misafir, yatılı misafir geldiğinde ev işleri nasıl olur?
- Eşiniz/siz hasta olduğunda ev işleri nasıl değişir?

• MEMNUNİYET, ÇATIŞMA, GELİŞTİRİLEN STRATEJİLER, DUYGU BOYUTU, SOSYAL BASKI

- Ev işleri ve çocuk bakım sorumluluklarınızı yerine getirme konusunda kendinizi nasıl görüyorsunuz? Kendinizi yeterli ve yetersiz gördüğünüz durumları anlatır mısınız?
- Ev işleri ve çocuk bakımı sorumluluklarınızı yerine getirme konusunda eşinizi değerlendirir misiniz? Eşinizi yeterli ve yetersiz gördüğünüz durumları anlatır mısınız?
- Ev işleri, çocuk bakımı işlerine yetemediğinizi düşündüğünüz durumlarda ne hissediyorsunuz?
- Eşiniz yapmanızı istediğiniz bir işi yapmadığında/yapmak istemediğinizde ne hissediyorsunuz, nasıl tepki veriyorsunuz? (Kadınlara sorulacak)
- Eşinizin yapmanızı istediği bir işi yapmak istemediğinizde nasıl tepki veriyorsunuz? (Erkeklerle sorulacak)
- Eşinizi ev işleri sorumluluklarını paylaşmaya daha fazla dahil etmek için ne gibi stratejiler geliştiriyorsunuz? (Kadınlara sorulacak)
- Ev işlerini yapmamak için taktik geliştiriyor musunuz? Evetse ne tür taktikler geliştiriyorsunuz?
- Kendi ailesi misafirliğe geldiğinde eşinizin ev işi yapma konusundaki tavırlarında ne gibi değişimler oluyor?

- Eviniz kirli veya dağınıkken aniden misafir gelse ne hissedersiniz?
- Sizce okul öncesi yaşta bir çocuğun annesinin çalışması çocuğu nasıl etkiler?
- Sizce eşin ev işi ve çocuk bakımı sorumluluklarını ısrarla yerine getirmemesi bir boşanma sebebi olabilir mi?

• DİNLE İLGİLİ SORULAR

- Kendinizi dindar olarak tanımlar mısınız? İnanç ve ibadet düzeyinde kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?
- Dini eğitiminizin kaynağı nedir? Sizi dini anlamda en çok ne geliştirdi?
- Sizce İslam dini kadın ve erkeğin eşitliği konusunda nasıl bir yaklaşıma sahiptir?
- İslam dinine göre ev içinde kadın ve erkeğin hak ve sorumlulukları nelerdir?
- Eş seçimi yaparken İslam dini hangi kriterlere dikkat etmeyi öngörür? Siz eşinizi seçerken bu kriterleri göz önünde bulundurdunuz mu?
- Evlilikte denklik önemli mi, önemliyse hangi konularda denklik olmalı? (gelir, eğitim, sosyal sınıf, fiziksel özellikler vs.)
- İslami literatürde yer alan "kavvam" kavramını duydunuz mu? Evetse bu kavram sizin zihninizde ne çağırıyor?

• GENEL SORULAR

- Şu anda evde kaç kişi yaşıyorsunuz?
- Kendinize özel zaman ayırabiliyor musunuz?
- Hanginiz evde daha fazla zaman geçiriyorsunuz?
- Sizce aileniz ekonomik ve sosyal açıdan alt, orta ve üst tabaka kategorilerinden hangisine dahil?
- Şimdiki ailenizle içinde yetiştiğiniz aileyi karşılaştırdığınızda aile içi yaşamınızda ne gibi farklılıklar var? Hangisi daha iyi?
- Anne-babanızla karşılaştırdığınızda sizce annelik-babalık konusunda algılar, beklentiler, görevler nasıl bir değişime uğradı?
- Anne-babanızla karşılaştırdığınızda sizce ev işleri konusunda ne gibi değişimler oldu? (özellikle kadından ve erkekten beklentiler ne şekilde değişti?)
- Tek çocuğunuz olsa kız mı erkek mi olmasını isterdiniz?
- Sizce ideal çocuk sayısı kaç olmalıdır?
- Kızınızın/oğlunuzun hangi mesleği seçmesini istersiniz?
- Kız ve erkek çocuklarının ev içinde sorumlulukları nasıl olmalıdır?
- Sizce kız ve erkek çocuğun oyuncak ve kıyafet seçimlerinde nelere dikkat edilmelidir?

• HASSAS

- Aylık geliriniz ne kadar? (Sadece sizin kazandığınız ücret ve ek gelirler)
- Eşinizden, psikolojik ya da fiziksel şiddet gördünüz mü?
- Bayanlara * Doğum kontrolünün sorumluluğunu kim üstleniyor, neden?
- Bir kadının/bir erkeğin daha önce evlilik yapmış olması veya bakir/bakire olmaması sizce evlilik için engel teşkil eder mi?

EK 2: KATILIMCI TABLOSU

<u>No</u>	<u>Kod</u>	<u>Yaş</u>	<u>Meslek</u>	<u>Eğitim Düzeyi</u>	<u>Görüşme Süresi (Dakika)</u>	<u>Tarih</u>	<u>Görüşme Mekanı</u>
1	K1	40	Din Kül. Öğretmeni	Lisans	140	28.02.2018	Kafe
2	E1	39	Okulda İdarecisi	Lisans	113	23.03.2018	İşyeri
3	K2	33	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans	130	24.01.2018	İşyeri
4	E2	33	Orman ve Endüstri Müh.	Lisans	93	03.03.2018	Araştırmacının Evi
5	K3	29	Din Kül. Öğretmeni	Lisans	122	13.02.2018	Kafe
6	E3	37	Öğretmen	Lisans	108	06.03.2018	Kafe
7	K4	32	Bilgisayar işletmeni (Memur)	Lisans	107	08.02.2018	İşyeri
8	E4	33	Özel sektör işletme	Lisans	111	11.02.2018	Araştırmacının Evi
9	K5	29	Kuran Kursu Öğreticisi	Lisans	114	20.02.2018	İşyeri
10	E5	30	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans	113	26.01.2018	İşyeri
11	K6	28	Din Kül. Öğretmeni	Lisans	102	20.01.2018	Katılımcının evi
12	E6	29	Cumhuriyet Savcısı	Lisans	86	20.01.2018	Katılımcının Evi
13	K7	35	Uzman	Yüksek Lisans	128	09.01.2018	İşyeri
14	E7	37	Elektrik Mühendisi	Lisans	118	12.02.2018	Katılımcının Evi
15	K8	36	Öğretmen	Lisans	108	24.03.2018	Araştırmacının Evi
16	E8	33	Fen Bilgisi Öğretmeni	Lisans	87	25.02.2018	Referans Kişinin Evi
17	K9	32	Din Kül. Öğretmeni	Lisans	140	27.02.2018	Kafe
18	E9	34	Kendi işi (İnşaat sek.)	Lisans	109	24.02.2018	Kafe
19	K10	40	Biyolog-Memur	Lisans	114	04.03.2018	Kafe
20	E10	40	Teknikeri Gazeteci (memur)	Ön Lisans	112	26.04.2018	İşyeri
21	K11	28	Kuran Kursu Öğreticisi	Lisans	108	14.03.2018	Kafe
22	E11	28	Araştırma Görevlisi	Lisans	85	31.01.2018	İşyeri
23	K12	32	Vaize	Lisans	109	07.03.2018	Araştırmacının Evi
24	E12	35	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans	129	25.04.2018-10.05.2018	İşyeri

25	K13	36	Sınıf Öğretmeni	Lisans	117	03.07.2018	Kafe
26	E13	34	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans	95	23.01.2018	İşyeri
27	K14	33	Din Kül. Öğr. (Devlet)	Lisans	119	17.02.2018	Kafe
28	E14	37	Din Kül. Öğr. (Özel okul)	Yüksek Lisans	119	26.04.2018	Kafe
29	K15	32	İng. Öğr. Yönetici	Lisans	97	28.08.2018	İşyeri
30	E15	32	Ekonomist-Özel	Lisans	109	31.08.2018	İşyeri
31	K16	27	Hemşire	Lisans	109	26.04.2018-26.06.2018	Kafe
32	E16	35	Türkçe Öğr. (Yazar)	Lisans	101	26.06.2018	Kafe
33	K17	36	Eczacı	Lisans	111	24.06.2018	Katılımcının Evi
34	E17	36	Makine Mühendisi	Lisans	116	24.06.2018	Katılımcının evi
35	K18	32	Vaize	Lisans	144	01.06.2018-02.09.2018	Araştırmacının İşyeri
36	E18	40	Din Görevlisi	Lisans	127	21.07.2018	Araştırmacının Evi
37	K19	32	Eczacı	Lisans	139	22.03.2018-10.06.2018	İşyeri
38	E19	35	Makine Mühendisi	Yüksek Lisans	125	10.06.2018	Katılımcının Evi
39	K20	36	Ziraat Mühendisi	Lisans	137	04.05.2018	Katılımcının Evi
40	E20	36	Fabrikada Yönetici	Lisans	118	04.05.2018	Katılımcının Evi
41	K21	30	Din kül. Öğretmeni	Lisans	124	16.09.2018-22.09.2018	Kafe
42	E21	35	Teknik servis (Kendi işi)	Lisans	131	16.09.2018	Kafe
43	K22	32	Eczacı	Lisans	114	24.11.2018	Araştırmacının Evi
44	E22	31	İnşaat mühendisi	Lisans	119	19.10.2018	İşyeri
45	K23	28	Okul öncesi öğretmeni	Lisans	115	03.08.2018-18.09.2018	Kafe
46	E23	32	STK çalışanı	Lisans	149	20.09.2018	İşyeri
47	K24	30	Kuran Kursu Öğreticisi	Ön Lisans	100	07.12.2018	Katılımcının Evi
48	E24	33	İftaiye Personeli	Lisans	83	07.12.2018	Katılımcının Evi
49	K25	30	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans	109	17.01.2019-18.01.2019	Kafe -İşyeri
50	E25	35	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans	110	25.01.2019-	İşyeri

33
ortalama
yaş

115
ortalama
görüşme
(dakika)

EK 3: ANNE-BABANIN EĞİTİM DURUMU

Kod	Annenin Eğitimi	Babann Eğitimi
K-1	İlkokul	İHL mezunu, hafız
E-1	İlkokul terk	İlkokul terk
K-2	İlkokul	Lisans
E-2	İlkokul	Lisans
K-3	İlkokul	Üniversite-İlahiyat
E-3	Okur-yazar değil.	İlkokul
K-4	İlkokul	Lise
E-4	Öğretmen Lisesi	Lisans (Hukuk)
K-5	İlkokul	İlkokul
E-5	İlkokul	Lise
K-6	Ortaokulu dışarıdan, Ön lisans İlahiyat mezunu.	Lisans İlahiyat
E-6	İlkokul terk	İlkokul
K-7	Teknik lise	Öğretmen lisesi ve muhasebe
E-7	İlkokul	2 yıl sağlık tek. ve lisans iktisat
K-8	İlkokul	İlkokul
E-8	İlkokul	İlkokul
K-9	İlkokul	Lise
E-9	İlkokul terk	Yüksek okul terk
K-10	İlkokul	Lisans İlahiyat
E-10	Okur-yazar ama okula gitmemiş.	İlkokul
K-11	Eğitimi yok	Lisans- İşletme
E-11	-	-
K-12	Ortaokul	Üniversite-Yüksek İslam ens.
E-12	İlkokul	İlkokul
K-13	Eğitimi yok	İlkokul
E-13	Eğitimi yok	Öğretmen lisesi
K-14	İlkokul	Ortaokul
E-14	İlkokul	Lise
K-15	Ortaokul	Lisans İktisat
E-15	Lise	Teknik lise
K-16	İlkokul	İlkokul
E-16	Okur yazar değil	-
K-17	Öğretmen lisesi	Lisans Eğitim fakültesi
E-17	Lise (Sonradan açıköğretim lisans)	Lİse
K-18	İlkokul	İlkokul
E-18	İlkokul	İlkokul
K-19	Lise	Üniversite-İlahiyat
E-19	Üniversite	Üniversite
K-20	İlkokul	Ortaokul terk
E-20	İlkokul	Lisans teknik eğitim
K-21	İlkokul	Ortaokul terk
E-21	İlkokul	-
K-22	Eğitimi yok	İlkokul
E-22	-	Teknik lise
K-23	İlkokul terk (Şu an liseyi dışarıdan okuyor)	Lise terk
E-23	Lise	Lise
K-24	Lise	İlkokul
E-24	Bursa	Bursa
K-25	İlkokul	Üniversite (İlahiyat)
E-25	Lise	-

EK 4: ANNE-BABANIN MESLEĞİ

Kod	Annenin Mesleği	Babanın Mesleği
K-1	Ev hanımı	İmam
E-1	Ev hanımı	Aşçı
K-2	Ev hanımı	Öğretmen
E-2	Ev hanımı	Öğretmen
K-3	Ev hanımı	Öğretmen
E-3	Ev hanımı	Bekçi
K-4	Ev hanımı	Tekstil firmasında depo sorumlusu
E-4	Önce yurtdışında çalışıyor, sonra ev hanımı	Avukat
K-5	Ev hanımı	Emekli işçi
E-5	Ev hanımı	İmam
K-6	Ev hanımı	Öncesi öğretmen-idareci, şimdi üst düzey yönetici.
E-6	Ev hanımı	Esnaf
K-7	Teknik ressam, sonra kendi işini kurdu.	Emekli öğretmen
E-7	Ev hanımı	Sağlık teknikeri
K-8	Ev hanımı	Emekli inşaat ustası
E-8	Ev hanımı	Emekli işçi
K-9	Ev hanımı	Esnaf
E-9	Ev hanımı (Çocuklar doğana kadar çalışmış)	İnşaat sektöründe kendi işi var.
K-10	Ev hanımı	Esnaf
E-10	Ev hanımı	Serbest meslek
K-11	Ev hanımı	Köyde?
E-11	Ev hanımı	Emekli işçi
K-12	Hafız, Kuran kursu öğreticisi	Öğretmen
E-12	Ev hanımı	Aşçı
K-13	Ev hanımı	İşçi
E-13	Ev hanımı	Esnaf
K-14	Ev hanımı	İmam
E-14	Ev hanımı	Esnaf
K-15	Ev hanımı	İmam, esnaf
E-15	Ev hanımı	Kendi işi, esnaf.
K-16	Sera işi/ev hanımı	Sera işi
E-16	Ev hanımı	-
K-17	Ev hanımı	Öğretmen
E-17	Memur	Memur
K-18	Ev hanımı	İnşaat malzemesi satıyor.
E-18	Ev hanımı	Kum ocağı var. Kendi işi
K-19	Ev hanımı	Öğretmen-İdareci
E-19	Eczacı	Makine mühendisi
K-20	Ev hanımı	İşçi
E-20	Ev hanımı	Öğretmen
K-21	Ev hanımı	Esnaf
E-21	Ev hanımı	Konfeksiyon. Kendi işi.
K-22	Ev hanımı	Tekstil kendi işleri
E-22	Ev hanımı	Teknisyen (Kamuda)
K-23	Ev hanımı	Servisçilik aile işi
E-23	Fabrika işçisi, sonra işi bırakıyor	Tekniker-Mühendis
K-24	Sekreter emekli	İşçi (Emekli)
E-24	Bursa	Bursa
K-25	Ev hanımı	Öğretmen
E-25	Ev Hanımı	Serbest Meslek

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Sümeyra	ÜNALAN TURAN
Doğum Yeri ve Yılı	Kahta/ADİYAMAN	1985
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2000 2003	Osmaniye Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2004 2008	Uludağ Üniversitesi- İlköğretim Din Kültürü Öğretmenliği
Lisans	2013 2018	Anadolu Üniversitesi- Sosyoloji
Yüksek Lisans	2010 2013	Uludağ Üniversitesi- Din Sosyolojisi
Doktora	2013	Uludağ Üniversitesi-Din Sosyolojisi
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.	2008 2011	Bursa Turgut Yılmazipek YİBO
2.	2011 2013	Bolu Alıçören Ortaokulu
3.	2013 -	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayımlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):	sumeyra_unalan_turan@hotmail.com	
Tarih	20-05-2019	
İmza	S. U. Unalan	
Adı Soyadı	Sümeyra ÜNALAN TURAN	

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	SÜMEYRA ÜNALAN TURAN
Tez Adı	Toplumsal Cinsiyet Tutumları Bağlamında Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı:Yükseköğrenim Görmüş Çalışan Dindar Kadınlar ve Eşleri Örneği
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
Tez Türü	DOKTORA TEZİ
Tez Danışman(lar)ı	PROF.DR. VEJDİ BİLGİN
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☒ Genel Kısıt (6 ay) ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 20/08/2019

İmza :

Prof. Dr. Vejdî Bilgin
